T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET ve SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI

74595

TÜRKİYE'DE BASKI GRUPLARI : SİYASET ve İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ (ODALAR - TÜSİAD - MÜSİAD)

DOKTORA TEZİ

74595

Danışman : Doç.Dr. Aydın UĞUR

Syf. 147_367_368_428 eksik

Hazırlayan : Haluk ALKAN
No : 9510701

İstanbul 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

Birinci Bölüm

BASKI GRUPLARI KAVRAMI VE TÜRKİYE'YE İLİŞKİN ANALİZ ÇERÇEVESİNİN ŞEKİLLENDİRİLMESİ

I. SİYASAL BİLİMDE BASKI GRUBU KAVRAMI 6

A. Baskı Gruplarının Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan Dinamikler 7

1. Sanayi Devriminin Getirdiği Sosyo Ekonomik Değişiklikler 7
2. Toplumsal Hareketlilik ve Siyasal Modernleşme 8
3. Siyasal Katılım ve Parlamenter Mücadele 9
4. Sosyo Kültürel Nedenler 10

B. Baskı Gruplarının Tanımlanmasına İlişkin Yaklaşımlar 12
C. Değerlendirme 16
D. Baskı Grupu Tipilojileri 19

1. Genel Sınıflandırmalar 19
2. Duverger'in Genel Teorik Grup Modeli 20
3. Almond ve Powell'in Baskı Grupları Sınıflandırması 21
4. Dışardaki ve İçerdeki Gruplar 22

E. Baskı Grubu Etkinlikleri ve Bunları Etkileyen Faktörler 23

1. Baskı Grupları, Siyasal Otoriteler ve Siyasal Partiler 26
2. Baskı Grupları, Propoganda Faaliyetleri, Doğrudan ve Dolaylı Etkileme Yöntemleri 27

F. Baskı Grubu Sistemleri 29

1. Pluralist Yaklaşım ve Baskı Grupları 30
2. Neo-Korporatist Yaklaşım ve Baskı Grupları 37

G. Türkiye'de Baskı Gruplarına İlişkin Yaklaşımlar ve Bazı Tespitler 47

II. TÜRKİYE'DE İŞADAMI SİYASET İLİŞKİLERİNİN ŞEKİLLENMESİNDE ROL OYNAYAN TEMEL EVRELER 51

A. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi 51
B. Cumhuriyet Dönemi 54

1. 1930'lu Yıllara Kadar Ilımlı Devletçilik Politikası ve Sonuçları 54
2. Radikal Devletçilik Dönemi 59

C. Çok Partili Dönemde Devlet ve İşadamları 67
D. Planlı Ekonomi Dönemi ve İthal İkameci Sanayileşme Politikası 72
E. Liberal Ekonomi Politikalarına Geçiş ve Doğurduğu Sonuçlar 77

İkinci Bölüm

TÜRKİYE'DE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİNİN BAĞLI BULUNDUKLARI YASAL STATÜ, SOSYO EKONOMİK ARKA PLANLARI VE KURUMSALLAŞMALARINDA ROL OYNAYAN FAKTÖRLER

I. ODA ÖRGÜTLENMELERİNİN YASAL EVRİMİ VE STATÜSÜ 86

A. 1950 Yılına Kadar Oda Örgütlenmeleri 86
B. 5590 Sayılı Yasadan Sonra Odalar Hiyerarşisi 91
C. Yasal Statünün Doğurduğu Sonuçlar 105

1. Örgütlenme Yapısından Kaynaklanan Temsil Problemi 105
2. Örgütsel Hiyerarşi ve Sektörler Arası Çatışma 111

II. TÜSİAD: STATÜ VE SOSYO EKONOMİK ARKA PLAN 116

A. Örgüt Rejimi Açısından TÜSİAD 116

1. Üyelik Sistemi 117
2. Organizasyon Yapısı 119

B. TÜSİAD'ın Kurulmasında Rol Oynayan Faktörler 122

1. İşadamı Kimliği ve Sosyo Ekonomik Gelişmeler 124
2. TOBB İçindeki Temsil Problemi 135
3. Avrupa İle Ekonomik Bütünleşme 140

C. TÜSİAD'ın Sosyo Ekonomik Arka Planı 143

III. MÜSİAD'IN KURULUŞU VE GİRİŞİMİN NİTELİĞİ 148

A.MÜSİAD'ın Kuruluşunu Hazırlayan Faktörler 149

1. İslam ve Sermaye 149
2. Diğer İşadamı Örgütlenmelerinin Statüsü 152

B. Örgüt Rejimi Açısından MÜSİAD 154

1. Üyelik Yapısı 155
2. Organizasyon Yapısı 156

C. MÜSİAD'ın Sosyo Ekonomik Arka Planı 159

SONUÇ 164

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİNİN BASKI GRUBU OLARAK EVRİMLERİ VE SİYASAL OTORİTELERLE ETKİLEŞİMLERİ

I. 1971 YILINA KADAR ODALAR HİYERARŞİSİ VE SİYASET 169

A.Demokrat Parti Yönetiminin Son Yıllarında Odalar 169
B. 1960-1971 Döneminde Odalar 173

1. Askeri Rejim Koşulları Altında Baskı Grubu Faaliyetlerine Yönelme 173
2. Ekim 1961 Seçimleri ve Sonrasında Odalar 178
3. 1965 Seçimlerinden Sonra Kapalı İlişkilere Dönüş ve Odalar Birliği İçinde Çatlama 185
4. 1969 Erbakan Olayı ve Doğurduğu Sonuçlar 193

II. 1971-1980 DÖNEMİNDE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ VE SİYASET 197

A. Ara Rejimde İşadamı Örgütleri 197

1. Odalar Birliğinde Güç Kaybı ve Reorganizasyon 197
2. TÜSİAD: Tanıtım ve Ilımlı İlişkiler 201
3. II. Erim Hükümeti Döneminde İlişkiler 204
4. Seçimlere Giden Yolda TÜSİAD ve Odalar Birliği 206

B. 1973 Seçimlerinden Sonra İşadamı Örgütlenmeleri 207

1. CHP-MSP Koalisyonu Döneminde İşadamı Örgütlenmeleri ve Siyaset 207
2. Odalar Birliğinde Dönüşüm, TÜSİAD'da Muhalefet 216
3. 1977 CHP Hükümeti ve İşadamı Örgütlerinin Muhalefeti 220
4. Demirel Hükümeti, 24 Ocak Kararları ve Yansımaları 228

III. 1980-1991 DÖNEMİNDE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ VE SİYASET 235

A. 1980-1983 Döneminde İşadamı Örgütleri 235

1. Askeri Rejim Dönemi 235
2. Demokrasiye Geçişte Baskı Grubu Faaliyetleri 242

B. 1983 Sonrası İşadamı Örgütlenmeleri ve Siyaset 245

1. I.ANAP Hükümeti Döneminde İşadamı Örgütleri 245
   a. Katı Liberal Politikalara Dönüş 245
   b. DYP Faktörü ve Odalar Birliğinde Değişim 247
   c. Özal'ın Kapalı Hükümet Yöntemi ve TÜSİAD'da İç Gerilim 248
   d. Odalar Birliğinde ANAP Darbesi 252
   e. Odalar Birliğindeki Yönetim Değişikliğinin TÜSİAD'a Yansımaları 254
   f. Siyasi Yasakların Kalkması ve Doğurduğu Sonuçlar 256
2. II.ANAP Hükümeti Döneminde İşadamı Örgütleri 257
   a. TÜSİAD'ın Muhalefetindeki Sertleşme ve Dernek İçindeki Ayrımlar 258
   b. Odalar Birliği İçinde Çekişme 261
   c. TÜSİAD - Hükümet Gerginliği 263
   d. Odalar Birliğinde DYP Darbesi ve I. Erez Dönemi 265
   e. Hükümete Karşı İşadamları Bloku 266
   f. Körfez Krizi ve Muhalefet Blokunda Çatlama 269

g. 1991 Seçimleri ve Yansımaları 273

IV. 1991 YILINDAN GÜNÜMÜZE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ VE SİYASET 278

A. Yeni Ekonomi Politikaları ve İşadamı Örgütlerinin Yaklaşımı 278

1. 1991-1993 I. DYP-SHP Koalisyonu Döneminde İlişkiler 278
   a. TÜSİAD: Ilımlı Diyalogdan Çatışmaya Doğru 278
   b. TOBB: Destekleme Politikasına Dönüş 281
   c. Odalar Birliğinde II. Erez Dönemi 282
   d. TÜSİAD'da Tutuma İlişkin Stratejilerin Gelitirilmesi ve Kopma: ESİAD 285
   e. TÜSİAD, Hükümet-TOBB Blokuna Karşı 287
2. II. DYP-SHP Koalisyon Dönemi 290
   a. DYP Başkanlık Yarışında TOBB ve TÜSİAD 291
   b. Odalar Birliğinde Yeni Fonksiyonlar 292
3. Yeni Bir İşadamı Örgütü Olarak MÜSİAD 293
   a. Teşkilatlanma Faaliyetleri 293
   b. Örgütlenme Stratejisinin Oluşturulması 295
   c. İlk Dönemde Siyasal Partiler ve MÜSİAD 297
4. Ekonomik Kriz, Yerel Seçimler ve İşadamı Örgütleri 299
   a. 1994 Yılının Başalarında İşadamı Örgütleri ve Ekonomik Kriz 299
   b. Mart 1994 Yerel Seçimleri ve 5 Nisan Kararları 306
   c. MÜSİAD ve Refah Partisi 310
5. Aralık 1995 Seçimleri Sürecinde İşadamı Örgütleri 312
   a. Gümrük Birliği Çerçevesinde Şekillenen Ayrımlar 312
   b. TÜSİAD ve MÜSİAD'da Erken Seçim Beklentisi 314
   c. TÜSİAD'da Yeni Strateji ve Ekonomik Sosyal Konsey 317
   d. Odalar Birliğinin Konumunun Güçlendirilmesi 320
   e. MÜSİAD: Erken Seçim Talebi ve Odalar Çıkarması 321
   f. TOBB'un Doğu Raporu ve Yansımaları 324
6. Aralık 1995 Seçimleri ve İşadamı Örgütlenmeleri 325
   a. Seçim Sonuçlarının Yansımaları 325
   b. ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti 328

B. 54. Hükümet Döneminde İşadamı Örgütlenmeleri ve Siyaset 338

1. Yeni Hükümet ve İşadamı Örgütleri 338
2. RP-DYP Koalisyon Hükümetinin İlk Dönemi: Mayıs 1996-Şubat 1997 340
   a. Bedelsiz Otomobil İthalatı Kararnamesi 340
   b. Denk Bütçe Politikası 342
   c. Özelleştirme Politikası ve Yeni Tartışma Eksenleri 343
   d. RP'nin Dış Politikası 344
3. İşadamı Örgütlerinin Dönem İçindeki Konum ve Yaklaşımları 345

a. MÜSİAD'ın Konumunun Güçlendirilmesi 345
b. TÜSİAD: Yeniden Yapılanma Arayışı ve Diplomatik Girişimler 349
c. TOBB: KOBİ Merkezli Stratejide Yoğunlaşma 351
d. TÜSİAD'da Yönetim Değişikliği 353
e. MÜSİAD: Yerli Savunma Sanayi ve Özelleştirme 357
4. Şubat 1997'den Sonraki Gelişmeler 359
a. TÜSİAD ve TOBB: Muhlefet Bloku 359
b. MÜSİAD'ın Karşı Girişimleri 361
c. TOBB Sivil Toplum Örgütleri Blokunda 362
d. MÜSİAD Üyesi Holdingler SPK Denetiminde 365
e. Ordu ve MÜSİAD 367
f. Hükümetin Sonu ve Yansımalar 368

SONUÇ 372

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİNİN BASKI GRUBU EĞİLİMLERİ

I. ARAŞTIRMANIN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLERİ, YÖNTEMİ VE KAPSAMI 378

A. Belirleyici Faktörler 378
B. Örneklem Büyüklüğü ve Katılım Profili 379

II. ARAŞTIRMA BULGULARI 382

A. Kuruluş Amacı 382

B. İşadamı Örgütlerinin Birbirlerine Karşı Tutumu 388

1. TOBB Açısından TÜSİAD 389
2. TÜSİAD Açısından TOBB 390
3. MÜSİAD Açısından TOBB 391
4. TOBB Açısından MÜSİAD 392
5. TÜSİAD Açısından MÜSİAD 393
6. MÜSİAD Açısından TÜSİAD 394

C. Baskı Grubu Etkinlikleri Açısından İşadamı Örgütleri 395

1. Dikkate Alınma 395
a. Siyasal ve Bürokratik Birimler Açısından 395

b. Kamuoyu ve İşadamı Örgütleri 400
2. Baskı Grubu Faaliyetlerine İlişkin Beklentiler 404
a. Öncelik Verilmesi Gereken Faaliyet Alanları 404
b. Faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentiler 408
3. Baskı Grubu Eğilimi 411
a. Merkezi Politika ve Kanun Tasarılarına Yönelik Eğilim 411
b. İlişki Kurulan Birimler 415
c. Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi 419
4. Etkinlik Algılaması 422
a. Hükümet ve Bürokratik Kurumlara Karşı Etkinlik 422
b. Başarılı Bulunan Faaliyetler 425

D. Devlet, Kararlara Katılım ve İşadamı Örgütleri 428

1. Devlet, Karar Alma Süreci ve Ekonomi 429
a. Devlet Kavramına Bakış 429
b. Ülke Sorunlarına Bakış 432
c. Devletin Ekonomideki Rolü 436
2. Kararlara Katılım 439
a. Kimler Karar Alma Süreçlerinde Etkili Oluyor ? 439
b. Ekonomik Kararlara Katılım 444
c. Ülke Sorunlarının Aşılmasında Yapılması Gerekenler 448

E. Genel Konulara İlişkin Değerlendirmeler 454

1. Gümrük Birliği Süreci 455
2. Toplumsal Değerler ve Ekonomi 458
3. Nüfus Artış Hızı ve Kalkınma 462

F. Grup İçi Temsil 465

1. Odalar ve TOBB 465
2.Üyelerin Grup İçi Katılım Düzeyi 467

SONUÇ 469

TABLO VE GRAFİKLER

Tablo 1:Ticaret ve Sanayi Odalarının TOBB Genel Kurulu İçindeki Delege Dağılımı 106
Tablo 2.1: Anket Çalışmasına Genel Katılım Oranları 380
Tablo 2.2: Ankete Katılan Dernek Üyelerinin Görev Profili 380
Tablo 2.3: Ankete Katılan Dernek Üyelerinin Sektörel Dağılımı 381
Tablo 2.4: Bağlı Bulunulan Kuruluş Dışında İşadamı Örgütlerine Üyelik Dağılımı 381
Tablo 3.1: Oda Yöneticilerine Göre Örgütlerinin Kuruluş Amacı 383
Tablo 3.2:Üyelere Göre TÜSİAD'ın Kurulma Amacı 385
Tablo 3.3:Üyelere Göre MÜSİAD'ın Kurulma Amacı 387
Tablo 4.1: Yöneticilere Göre TOBB'u, TÜSİAD'dan Ayıran Belirgin Farklılıklar 389
Tablo 4.2: Üyelere Göre TÜSİAD'ı, TOBB'dan Ayıran Belirgin Farklılıklar 390
Tablo 4.3: Üyelere Göre MÜSİAD'ı, TOBB'dan Ayıran Belirgin Farklılıklar 391
Tablo 4.4:Yöneticilere Göre TOBB'u, MÜSİAD'dan Ayıran Belirgin Farklılıklar 392
Tablo 4.5:Üyelere Göre TÜSİAD'ı, MÜSİAD'dan Ayıran Belirgin Farklılıklar 393
Tablo 4.6:Üyelere Göre MÜSİAD'ı, TÜSİAD'dan Ayıran Belirgin Farklılıklar 394
Tablo 5.1 :Odaların Siyasal ve Bürokratik Birimlerce Dikkate Alınma Derecesi 395
Tablo 5.2: TÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Birimlerce Dikkate Alınma Derecesi 397
Tablo 5.3: MÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Birimlerce Dikkate Alınma Derecesi 398
Tablo 6.1: Odalar Kamuoyu Tarafından Nasıl Algılanıyor? 400
Tablo 6.2: TÜSİAD Kamuoyu Tarafından Nasıl Algılanıyor? 401
Tablo 6.3: MÜSİAD kamuoyu tarafından nasıl algılanıyor? 403
Tablo 7.1: TOBB'un Öncelik Vermesi Gereken Faaliyet Alanları 404
Tablo 7.2: TÜSİAD'ın Öncelik Vermesi Gereken Faaliyet Alanları 405
Tablo 7.3: MÜSİAD'ın Öncelik Vermesi Gereken Faaliyet Alanları 407
Tablo 8.1:Oda Yöneticilerinin Faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentileri 408
Tablo 8.2:TÜSİAD Üyelerinin Faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentileri 409
Tablo 8.3:MÜSİAD Üyelerinin Faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentileri 410
Tablo 9.1: Oda Yöneticilerine Göre Merkezi Politikalar veya Kanun Tasarılarına Yönelik Faaliyet Dereceleri 411
Tablo 9.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Merkezi Politikalar veya Kanun Tasarılarına Yönelik Faaliyet Dereceleri 412
Tablo 9.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Merkezi Politikalar veya Kanun Tasarılarına Yönelik Faaliyet Dereceleri 413
Tablo 10.1: Oda Yöneticilerinin Talep Aktarma Profili 415
Tablo 10.2:TÜSİAD Üyelerinin Talep Aktarma Profili 416
Tablo 10.3: MÜSİAD Üyelerinin Talep Aktarma Profili 417
Tablo 11.1: Oda Yöneticilerinin Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi 419
Tablo 11.2: TÜSİAD Üyelerinin Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi 420
Tablo 11.3:MÜSİAD Üyelerinin Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi 421

Tablo 12.1: TOBB'un Hükümet ve Bürokratik Kurumlardaki Etkinlik Derecesi 422
Tablo 12.2: TÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Kurumlarda Etkinlik Derecesi 423
Tablo 12.3: MÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Kurumlarda Etkinlik Derecesi 424
Tablo 13.1: TOBB faliyetlerinin Başarı Profili 425
Tablo 13.2: TÜSİAD Faliyetlerinin Başarı Profili 426
Tablo 13.3:MÜSİAD Faliyetlerinin Başarı Profili 427
Tablo 14.1: Oda Yöneticilerinin Devlet Kavramına Bakışı 429
Tablo 14.2:TÜSİAD Üyelerinin Devlet Kavramına Bakışı 430
Tablo 14.3:MÜSİAD Üyelerinin Devlet kavramına Bakışı 431
Tablo 15.1:Oda Yöneticilerinin Ülke Sorunlarına Bakışı 432
Tablo 15.2:TÜSİAD Üyelerinin Ülke Sorunlarına Bakışı 433
Tablo 15.3:MÜSİAD Üyelerinin Ülke Sorunlarına Bakışı 434
Tablo 16.1: Oda Yöneticilerine Göre Devletin Ekonomideki Rolü 436
Tablo 16.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Devletin Ekonomideki Rolü 437
Tablo 16.3:MÜSİAD Üyelerine Göre Devletin Ekonomideki Rolü 438
Tablo 17.1: Oda Yöneticilerine Göre Karar Alma Süreçlerinde Etkili Grup ve Kurumlar 439
Tablo 17.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Karar Alma Süreçlerinde Etkili Grup ve Kurumlar 440
Tablo 17.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Göre Karar Alma Süreçlerinde Etkili Grup ve Kurumlar 442
Tablo 18.1: Oda Yöneticilerine Göre Ekonomik Kararlara Katılım 444
Tablo 18.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Ekonomik Kararlara Katılım 445
Tablo 18.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Ekonomik Kararlara Katılım 447
Grafik 1: Ülke Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri 448
Tablo 19.1: Oda Yöneticileri Talep Profili 450
Tablo 19.2: TÜSİAD Üyelerinin Talep Profili 451
Tablo 19.3: MÜSİAD Üyelerinin Talep Profili 453
Tablo 20.1:Oda Yöneticilerine Göre Gümrük Birliği Süreci 455
Tablo 20.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Gümrük Birliği Süreci 456
Tablo 20.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Gümrük Birliği Süreci 457
Tablo 21.1: Oda Yöneticilerine Göre Toplumsal Değerler ve Ekonomi 458
Tablo 21.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Toplumsal Değerler ve Ekonomi 459
Tablo 21.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Toplumsal Değerler ve Ekonomi 461
Tablo 22.1:Oda Yöneticilerine Göre Nüfus Artış Hızı ve Ekonomi 462
Tablo 22.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Nüfus Artış Hızı ve Ekonomi 463
Tablo 22.3:MÜSİAD Üyelerine Göre Nüfus Artış Hızı ve Ekonomi 464
Tablo 23: TOBB ve Odaların Temsili 465
Tablo 24.1: TÜSİAD Üyelerinin Grup İçi Katılım Düzeyi 467
Tablo 24.2: MÜSİAD Üyelerinin Grup İçi Katılım Düzeyi 468

GİRİŞ

Baskı gruplarının analizinden yola çıkılarak, bir ülkedeki siyasal etkileşimleri incelemek, toplum ile devlet arasındaki ilişkilerin niteliğinden, siyasal kültüre; siyasal sistemin kurumsal yapısından, yönetimsel işlevselliğine kadar çok çeşitli alanlarla ilgili olmayı gerektirir. Aynı zamanda baskı grupları toplum ile devlet arasında aracı bir rol üstlendiklerinden, konu sosyolojik süreçlerle de yakından alakalıdır. Bu nedenle bir yönetim organizasyonu olarak devlet, toplumdaki farklılıklara her zaman duyarlı olmuş bu alanı kontrol etmek istemiştir. Yine benzer şekilde yönetilen topluluklar da kendilerine yönelik düzenlemelerle yakından ilgilidirler ve onlar da bu alanı kontrol etmek isterler. İşte bu etkileşim zinciri değişik ülkelerde değişik baskı grubu sistemleri ortaya çıkarmış devlet-toplum ilişkileri de bu çerçevede şekillenmiştir.

Baskı grupları birinci bölümde daha ayrıntılı göreceğimiz gibi çok farklı tipte ve alanda örgütlenebilmektedirler. Yine bu örgütlerin siyasal otoritelerle iletişim kanalları birbirlerinden çok farklı biçimlerde şekillenebilmektedir. Baskı gruplarının bilimsel olarak analiz edilmesinde, bu kurumların niteliği gereği ampirik verilerden hareket ederek teorik çerçeveye ulaşmak en çok başvurulan yöntemdir. Bu çerçevede sektör ve ilgi analizleri, alan araştırmaları, doğrudan birincil kaynaklara yönelik ampirik veri toplama, mülakat ve güncel basını yakından takip etme bilimsel araştırmanın başlıca yöntemlerini oluşturmaktadır. Her şeyden önce baskı grubu analizleri verilere ulaşmak yönüyle oldukça zor bir çalışma alanını oluşturur. Örgütlenmeler genellikle kendilerinin analiz edilmesine sıcak bakmazlar veya çalışmayı istekleri doğrultusunda yönlendirmek isterler. Aynı şekilde özellikle hükümet ve bürokratik birimlerle geliştirilen yakın ilişkilerin görünür hale getirilmesi, hele güncel olarak yorumlanması bir çok açıdan güçtür. Bunun da başlıca nedeni bu ilişkilerin görünür kılınmasından duyulan psikolojik çekingenliklerdir.

Baskı grupları ile ilgili analizlerin bir diğer zor yönü; yoğun bir takip gerektirmesi ve güncel değişimlerin kısa dönem önce geliştirilmiş teorik çerçeveleri bile zorlayabilecek sonuçlar doğurabilmesidir. Güncel süreç içerisinde çatışmacı karakterler, yeni gelişmeler paralelinde anında yumuşayabilmekte veya tam tersi bir süreç yaşanabilmektedir. Bu etkileşimi bilimsel açıdan anlaşılır kılmak mikro düzeydeki çalışmalar ile teorik çerçeve arasındaki akışın sürekli olmasını gerektirir. Başka bir ifade ile baskı grubu analizleri oturmuş, yerleşik bir disiplin olmaktan çok sürekli değişen geliştirilmeye açık nitelik taşırlar. Bu durumun bir sonucu olarak özellikle gelişmiş ülkelerdeki analizlerin çok kısa sürelerle yenilendiğini, bu konudaki literatürün çok canlı olduğunu görüyoruz. Neredeyse baskı grubu analizleri beşer yıllık süreçleri kapsayan çalışmalar olarak yapılmakta ve teorik çerçeve giderek zenginleşmektedir.

Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerle ilgili çalışmalar konusunda aynı şeyleri söylemek oldukça zordur. Bu ülkelerde baskı gruplarına ilişkin yaklaşımlar; siyasal sisteme bu açıdan bakarak analiz etmek daha geç bir süreç içinde gündeme gelmiştir ve yukarıdakinin aksine hem genel, hem de alansal olarak uzun dönemli süreçleri kapsayan analizlerin yapılmasını gerektirmektedir. Baskı grubu analizleri toplumsal süreçleri yakından tanımayı, alan araştırmaları ile veri toplamayı ve toplumsal hareketliliği yakından takip etmeyi gerektirir. Bu açıdan gelişmekte olan ülkeler sahip oldukları hareketlilik potansiyelleri, dinamik bir süreç içinde bulunan kurumsallaşma ve toplumsal dağılım sorunları ile oldukça zengin bir araştırma alanını gözler önüne sermektedirler.

Baskı gruplarına yönelik analizlerin bir diğer zor yönü, çalışmanın disiplinler arası bir nitelik taşımasıdır. Bu konudaki herhangi bir çalışma, siyaset biliminin yanı sıra, sosyoloji, sosyal psikoloji, teorik ekonomi, ekonomi politikası, uluslararası ekonomi gibi bir çok branşla da ilgili olmayı gerektirir. Dolayısıyla bir analiz çalışmasını siyaset biliminin disiplini altında tutmak için disiplinler arası etkileşimin sınırlarına dikkat etmek gereklidir.

Türkiye'de baskı grupları olgusunu ele alıp incelemek istediğimizde ilk dikkatimizi çeken nokta bu konudaki çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğuydu. Özellikle alan araştırmasına dayalı çalışmalarının sayısı oldukça azdı ve bunların örgütlenme düzeyinde yapılanları da ağırlıklı olarak Çalışma Ekonomisi disiplini altında yapılan işçi sendikalarıyla

ilgili analizleri kapsamaktaydı. Gerçekten ülkemizde tutumcu gruplar ve işadamları organizasyonlarına yönelik genel çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır ve bu durum Türk siyasal hayatının analizinde bu alanın boş kalmasına neden olmaktadır. Bunun iki sonucu bulunmaktadır: Öncelikle konu ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak birincil kaynaklarla yapılmak zorundadır ve alan araştırmalarının önemi buna bağlı olarak daha da artmaktadır. Özellikle konu işadamlarını örgütsel düzeyde siyasal etkileşimleri olursa bu yöntem daha da zorunlu hale gelmektedir.

Çalışmamızda ikinci karar vermemiz gereken nokta hangi örgütlenmeleri çalışmamıza dahil edeceğimizle ilgiliydi. Öncelikle seçeceğimiz örgütlerin, genele ilişkin amaçlar taşıyan ve siyasal alanla bu düzeyde etkileşimler kurabilen örgütler olması gerekiyordu. İkinci olarak yüksek bir örgütlenme düzeyine sahip bulunmalarını belirleyici bir kıstas olarak aldık. Ayrıca temsil profili açısından ülkenin ekonomik çıkar gruplarını temsil etmekte konumlanış biçimleri analize tabi tutulabilecek düzeyde olmalıydı. Yine seçeceğimiz örgütler Türkiye'de toplum-devlet ilişkilerinin analizinde genel seyri anlamamızda işadamları açısından ışık tutacak şekilde seçilmeliydi. Ayrıca örgütleri toplumsal arka plan ölçeğinde ayrı ayrı tanımlayabilmeliydik. Son olarak seçeceğimiz işadamı örgütleri oldukça dağınık ve yaygın bir araştırma alanında bize bu alanı yorumlayabilecek bir analiz çerçevesi verebilmeliydi. Bu çerçeveden hareketle Türkiye'nin siyasal ve sosyo ekonomik evrimine paralel olarak gelişme gösteren üç işadamı örgütünü karşılaştırmalı bir analiz içinde ele almaya kara verdik: Ülke çapında kamu hukukuna bağlı olarak devlet eliyle örgütlendirilmiş odalar hiyerarşisi ve onun üst örgütü olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB); ülkenin önde gelen büyük sanayicilerini ve holdinglerini bünyesinde barındıran Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve 1990'dan sonra kurulmuş olmasına rağmen siyasal alanda sahip olduğu arka plan gereği hızla öne çıkan ve muhafazakar sermayenin temsilcisi olarak tanınan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD).

Bu örgütleri incelerken temel olarak siyaset bilimi disiplini içinde kalmaya özen gösterdik ve diğer alanlarla ilgili, özellikle ekonomi politikası ile ilgili analiz çerçeveleri oluşturarak arka planı bu şekilde incelemeye çalıştık. Diğer taraftan konu ile ilgili çalışmaların yanında bu örgütlerin organizasyon yapısını, faaliyetlerini, güncel gelişmeler karşısında gösterdikleri tepkileri analiz edebilmek için ağırlıklı olarak birincil kaynaklarla

çalışmayı uygun gördük. Dolayısıyla güncel gelişmeleri gazete ve dergi taraması yolu ile takip etme, incelenen kuruluşların çeşitli konulardaki raporları, toplantı tutanakları, konuşma metinleri çalışmamızda önemli bir yer tuttu.

Ayrıca yine ilk elden bilgi toplamak amacıyla bu kuruluşların yönetici ve üyelerini kapsayan bir alan araştırmasını çalışmamıza dahil ettik. Araştırma kütlesi içinden uygun örneklem büyüklüğü alınarak, belirlenen kişilere anket uygulaması yapıldı. Bu çerçevede ülke çapında yedi yüzün üzerinde kişiye anket yollanmış ve %47 oranında dönüş sağlanarak analiz edilmiştir. Çalışmamız kapsadığı bu örneklem alanı ile gerek işadamı örgütlenmeleri ve gerekse baskı grupları çalışmaları ile ilgili olarak geniş bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde siyasal bilimde baskı grubu kavramı üzerindeki yaklaşımları ele alıp incelemeye ve bu yaklaşımlar ışığında ülkemize yönelik bir analiz çerçevesini şekillendirmeye çalıştık. Baskı gruplarının ortaya çıkmasında rol oynayan etkenlerin üzerinmde durduktan sonra kavramın tanımlanması ve baskı grubu tiplerinin sınıflandırılması ile ilgili yaklaşımları ele alıp değerlendirdik. Yine bu grupların faaliyetlerinin, siyasal otoritelerle ve siyasal partilerle etkileşim boyutlarının üzerinde durduk. Konumuzla yakından ilgili olduğunu düşündüğümüz baskı grubu sistemlerini ele alıp, özellikle pluralist ve neo-korporatist tartışmalara ülke örnekleriyle birlikte değindik. Birinci bölüm başlığı altında ele aldığımız bir diğer konu da Türkiye'de genel anlamda baskı gruplarının görünümü ve ülkemizdeki ekonomik politikaların işadamları ile siyasal otoriteler arasındaki ilişkilerin şekillenmesindeki etkileri oldu. Bu şekilde hem teorik hemde ülkemiz açısından genel anlamda bir analiz çerçevesini oluşturmaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde incelediğimiz üç işadamı örgütünün bağlı bulundukları yasal statü, sosyo ekonomik arka planları ve kurumsallaşmalarında rol oynayan faktörleri belirlemeye çalıştık. Her üç örgütün de;

i- örgüt rejimini,

ii- temsil işlevini,

iii- üye bileşimini,

iv- ekonomik ve sosyal arka planları ile birlikte ele alıp, karşılaştırmalı olarak inceledik.

Üçüncü bölümde işadamı örgütlerinin 1960'dan günümüze geçirdikleri evrim ilk iki bölümün bize sunduğu veriler ışığında analiz edilmeye çalışıldı. Gerek grupların iç çekişmesi, gerekse siyasal alanla etkileşimleri ayrıntılı bir biçimde ele alınıp gelişimleri incelendi. Bölümlemeler önemli dönüşümler, ara rejimler ve örgütlerin evrimindeki dönüm noktaları göz önünde bulundurularak yapıldı ve Türkiye'de işadamı örgütlenmelerinin baskı grubu olacak davranış eğilimleri ve siyasal etkileşimleri ile genel parametreler çıkarılmaya çalışıldı.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi baskı gruplarına yönelik bir analiz birincil çalışmalar yapmayı gerektirmektedir. Bu çerçevede çalışmamızda elde ettiğimiz sonuçları bir alan araştırması ile analiz etmek istedik ve her üç örgütün üye ve yöneticilerini kapsayan bir anket uygulamasını gerçekleştirdik. Bu uygulamanın sonuçlarını ise çalışmamızın dördüncü bölümünde inceledik. Kurumsal algılama, gruplar arası algılama, devlet kavramına bakış, baskı grubu eğilimleri ve grup içi temsil konularında sorulmuş bulunan sorulardan yola çıkarak ülkemizdeki baskı grupları eğilimini daha görünür kılmaya çalıştık. Gerek teorik, gerek ampirik ve gerekse alan araştırmasından elde ettiğimiz bulguları ise çalışmamızın sonuç bölümünde özetlemeye çalıştık.

İşadamı örgütleri özellikle son yıllarda Türkiye'de hemen her genel tartışmaya katılmış, geliştirdikleri projelerle ve siyasal alanla ilgili çok yönlü talepleri ile ilgi odağı olmuşlardır. Dolayısıyla siyasal işlevleri açısından bu örgütlerin analizi, Türk siyasal hayatı açısından gittikçe kilit bir konum edinecektir. Çalışmamızın bu anlamda bir katkı sağlaması ve ilgili konudaki çalışmalar konusunda özendirici olması ise en büyük dileğimizdir.

Birinci Bölüm

BASKI GRUPLARI KAVRAMI VE TÜRKİYE'YE İLİŞKİN ANALİZ ÇERÇEVESİNİN ŞEKİLLENDİRİLMESİ

Birinci bölümde baskı grubu kavramının, bu tip grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan faktörlerin, baskı grubu tiplerinin ve faaliyetlerinin üzerinde duracak, konu ile ilgili analitik tartışmaların ışığında Türkiye'nin konumuz açısından görünümünün ana hatlarını çizmeye çalışacağız. Amacımız hem kavramsal olarak, hem de ülkemize ilişkin genel analiz çerçevesinin belirlenmesi olacak.

I- SİYASAL BİLİMDE BASKI GRUBU KAVRAMI

Siyasal Bilimde "Baskı Grubu" kavramı, oldukça geniş bir anlama sahip olan, aynı zamanda ülkelerin siyasal gelişmişlik,siyasal kültür ve siyasal davranış eğilimleri konularında yapılacak bilimsel araştırmalarla da yakından ilgisi bulunan bilimsel bir terimdir.Baskı gruplarını kriter alarak yapılacak herhangi bir siyasal sistem analizi; gerçekte o siyasal sistemin sosyo-ekonomik yapısı ile bireylerle devlet arasındaki ilişkilerin genel seyrini bize açıklar. Bütün bu nedenlerle uygulamaya yönelik bir analiz çalışmasında öncelikle yukarıdaki unsurları içine alacak bir çerçevenin oluşturulması zorunluluğu bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerle ilgili analizlerin baskı gruplarına ilişkin teorik çerçevelerin Batılı ülkelerle ilgili analizlerden yola çıkılarak hazırlanmış olmaları diğer siyasal kültür ve sistemlerde konunun incelenmesini güçleştirebilmekte en azından yeni analiz çerçevelerinin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bilimsel düzlemde genel seyir baskı gruplarına ilişkin analizlerin plüralist-batılı yaklaşımların ağırlığından önce neo-korporatist modellerin analizine ve hatta sosyalist-komünist sistemlerde baskı grubu-siyasal alan etkileşiminin seyrini analiz edebilecek çerçevelerin oluşturulmasına doğru gelişme göstermiştir. Konunun teorik olarak analiz edilmesinde bu seyir içinde baskı grupları teorisi ve baskı grupları sistemleri üzerindeki ayrımların belirlenmesi öncelikle gerekmektedir. Aşağıda bu grupların oluşmasında rol oynayan dinamiklerden hareket edip, kavramı tanımlamada yaklaşım farklılıklarının üzerinde durmaya çalışacak, baskı gruplarının sınıflandırmada ve bu grupların kazandıkları sistemsel ayrımları ortaya koymaya gayret edeceğiz.

A. Baskı Gruplarının Ortaya Çıkmasında Rol Oynayan Dinamikler

Baskı grubu kavramını açıklayabilmek ve siyaset bilimi açısından taşıdığı önemi vurgulayabilmek için öncelikle bu grupların ortaya çıkmasında rol oynayan faktörlerin üzerinde durmamız gerekmektedir. İçinde bulunduğumuz dönem,siyasal sisteme ilişkin örgütlenmelerin etkilerini oldukça hissettirdikleri bir zaman dilimidir. Yine belirtildiği gibi bu tip organizasyonlar bir siyasal sistemin; siyasal kültür, sivil toplum-devlet ilişkilerinin şekillenişini açıklamakta anahtar rol oynayan açıklayıcı oluşumlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Biz öncelikle bu tip organizasyonların görünür hale geldiği dinamiklerin üzerinde durmaya çalışacağız. Bu örgütlenmelerin ortaya çıkmasına yol açan dinamikleri, Batıda şekillenen sanayii devriminin belirgin rol oynadığı yeni toplumsal süreçlerden bu süreçlerin modernleşme projeleri biçiminde diğer ülkelere yaptığı yansımalara, yeni kurumsallaşma girişimlerine varan bir çerçevede incelemek gerekiyor.

1. Sanayii Devriminin Getirdiği Sosyo Ekonomik Değişiklikler

Daha XV.Yüzyılının sonlarında İngiltere'de başlayan ve daha geç dönemlerde diğer Batı Avrupa ülkelerinde de yaşanan sanayileşme süreci, klasik feodal kalıpları bozmuş ve çok sayıda insanın dokuma atölyelerinin kurulduğu büyük yerleşim yerlerine göç etmelerine neden olmuştur.[1] Göç bu insanlar için uzun yıllardan beri yerleşmiş ve sosyal yaşantı çevresinde bir koruma alanı oluşturan kültürel, sosyal ve ekonomik yapının bozulması anlamına gelmekteydi. Yeni teknolojik buluşlarla desteklenen Sanayi Devrimi yeni sosyal ilişkileri ve ekonomik tabakalaşmayı da beraberinde getiriyordu. Bu süreç merkezi krallıkların yıkılması, burjuvazinin siyasal karar alma mekanizmalarında söz sahibi olması, yeni aidiyet bilinçlerinin kurumsallaşması, vatandaşlık ve ulus devlet oluşumu ve bütün bu sürece bağlı olarak pazar emperyalizminin gelişme göstermesi gibi bir dizi gelişmeyi doğurmuştur. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği pazar emperyalizminin yol açtığı rekabetin maliyetleri aşağı çekmeye yönelik bir iktisat politikasını zorunlu kılması, eski küçük toprak sahibi veya serf kökenli kol işçilerinin ücretlerinde ciddi azalmalar meydana getirdi.[2]

---

[1] Nazif Kuyucuklu,**İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul: İÜSBF.Yayını ,1985, s.38-39.
[2] a.g.e., s.60-71.

Sanayi Devrimi ile başlayan süreç görece özerk yerel toplumsal bağların güçlü olduğu bir ilişki biçiminden, parçalanmış ve birey olarak soyutlanmanın yaşandığı yeni bir toplumsal etkileşim ağına geçişi ifade eder.[3] Bu şartların oluşturduğu sosyal bunalımlar 1814 yılından itibaren İngiltere'de,1820'lerden itibaren Fransa'da, diğer ülkelerde daha geç tarihlerde çeşitli işçi eylemlerine yol açmıştır.[4] Bu eylemler ücret artışı talepleri, yaşam şartlarını düzeltilmesi ve bazı sosyal hakların tanınmasına yönelik talepler ve örgütlenme girişimleri ile siyasal merkezleri rahatsız eden boyutlara taşınmıştır. Mevcut siyasal rejimlerin bu eylemleri sert bir biçimde bastırmaya çalışmaları ise; bu şekilde eski değerlerden ve mekansal bağlarından kopmuş, yerine yeni ilişkiler inşa etme çabasındaki katmanları siyasal otoritelerle karşı karşıya bırakmış ve bu süreç örgütlenerek güçlü olma eğilimini güçlendirmiştir. Çatışma ortamı ortak çıkarlar çerçevesinde şehirli toplumların harekete geçmesine, güçlerini birleştirerek siyasal otoritelere karşı birtakım pazarlık araçlarını isteklerinin yerine getirilmesi amacıyla kullanmalarına kaynaklık etmiştir.[5]

2. Toplumsal Hareketlilik ve Siyasal Modernleşme

Toplumsal birimlerin bir takım sosyo-ekonomik değişimler sonucu siyasal sistemden, örgütlenme, katılım ve yeni hizmetler talep etmeleri ve bu amaçla çeşitli faaliyetlere yönelmeleri Batılı toplumlara has bir olgu değildir. Kendi özel koşullarında bu kitlesel hareketlerin daha geç bir süreçte dünyanın diğer bölgelerinde de görülmeye başlanması bir çok siyasal bilimciyi sosyal değişmelerle ortaya çıkan talep artışlarını ve örgütlenme eğilimlerini incelemeye yönlendirmiştir.

Karl Deutsch, toplumsal hareketliliği genel bir toplumsal süreç olarak nitelemiş, bu sürecin geleneksel yaşam biçiminden modern yaşam biçimine doğru nüfusun büyük bir kısmının yer değiştirdiği toplumlarda görüldüğünü belirtmiştir. Bu kavram; bireyin sosyal yaşantı içerisinde yeni davranış kalıpları ve gereksinimleri geliştirmek, uyum göstermek ve yeni bağlılıklara sahip olma çabasını da içermektedir. Toplumsal hareketliliğin iki önemli sonucu bulunmaktadır. Birincisi; hızlı, süreklilik ve çeşitlilik gösteren talep artışı, ikincisi; bu

---

[3] Cyril E. Black,**Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Çev:M. Fatih Gümüş,Ankara: Verso,İkinci Baskı 1989, s.85.

[4] Kuyucuklu, s.72;s.103.

[5] Tom Bottomore,**Siyaset Sosyolojisi**,Çev:Erol Mutlu, İstanbul: Teori, 1984, s.47.

talep artışının hükümete yönelmiş bulunmasıdır. Samuel Huntington ise toplumsal hareketliliğin doğurduğu siyasal modernleşmenin üç tür özelliğe sahip olduğunu belirtir.Birinci özellik; otoritenin ussallaşmasını ifade eder. İkincisi; eskiden yürürlükte olan siyasal işlevlerin farklılaşması, yeni uzmanlaşmış yapıların ortaya çıkmasıdır. Üçüncü özellik ise toplumsal gruplaşmaların artması ve bu grupların siyasete artan oranda katılmalarını içermektedir.Modernleşme ile eski koruma alanlarını yitiren bireyler bunların yerine yenisini koymaya çaba gösterirler. Bu durumun bir sonucu bireyde grup bağlılığının ortaya çıkmasıdır.Siyasal modernleşme bireyde örgütlenme ve eylem eğilimlerini, daha önce düşük düzeyde olan kimlik bilincini daha yüksek düzeylere çıkaracaktır. Ayrıca kitle iletişim araçlarının ve okur yazarlığın yaygınlaşmasının bireyde yeni beklentileri oluşturması bireyi ve içinde bulunduğu grupları siyaset sahnesine çekebilmektedir. Bu yönelimi karşılayacak örgütlenmelerin bulunmaması ise olağan dışı siyasal katılım yollarının toplumsal birimlerce kullanılması sonucunu doğurabilecektir.[6]

3. Siyasal Katılım ve Parlamenter Mücadele

Baskı gruplarını oluşmasında diğer bir unsur; Batı siyasal sistemlerinde giderek genel oya yönelik eğilimlerin artmasıdır. Bu iki yönlü bir süreci ifade eder. Bir yandan toplumsal düzlemde meydana gelen tepki ve taleplerin karşılanmasının bir zorunluluk olarak önem kazanması, diğer yandan kısmen özerkleşmiş devlet bürokrasisinin ticari ekonominin unsurlarına bağımlı hale gelmesi, sınırlı tabanlardan oluşmuş parlamento gruplarını ve partileri diğer sosyal gruplara karşı duyarlı kılmıştır. Genel oy, düne kadar tanınmayan bir çok grubun siyasal sistem tarafından tanınmasını ve gruba dayalı çıkarların bir pazarlık unsuru olarak ele alınmasını güçlendirmiş, bu örgütlenmemiş yapıların, özellikle mesleki kesimlerin giderek örgütlenmesini ve bir araya gelmesini uyarmıştır. Devletin uzmanlık açısından giderek farklılaşması, bürokrasinin özerkleşmesi, sosyal ve ekonomik düzenlemelerde devletin rolünün artması, siyasal otoritelere yönelik etkileme girişimlerini artırmıştır. Bürokrasinin ve siyasal otoritelerin yasal düzenlemelerde uzmanlaşmış mesleki örgütlere duyduğu ihtiyaç bazen onları bir siyasal sistem unsuru (Korporatizm) yapmaya varan bir etkileşimler dizisi oluşturmuştur. Baskı gruplarının gelişmesinde muhalif parlamento grupları da etkili olmuştur. İktidar partisinin yöneldiği sosyal tabakalarla çıkar

---

[6] Ersin Kalaycıoğlu,**Çağdaş Siyasal Bilim**,İstanbul: Beta, 1984, s.212-222.

çatışması içinde bulunan diğer kesimlere yönelmek suretiyle onların otoriteleri etkilemek amacıyla bir araya gelerek faaliyetlerde bulunmalarına uygun zemin hazırlamışlardır.[7]

4. Sosyo Kültürel Nedenler

Baskı gruplarının sosyal yaşantıda ve siyasal sistemde yer edinip gelişebilmelerinin diğer bir nedeni, çok sayıda farklı etnik toplulukların bir arada yaşadığı ortamlar olmuştur. Bu durumda sınıflaşmadan doğan veya modernleşmeyle artan talep artışlarından çok, fazla sayıda farklı kültürlerden toplumların bir arada yaşamasından doğan nedenler söz konusudur. Bu durum Amerikan siyasal sisteminde en önemli temel sorunların başında gelir. Amerika Birleşik Devletlerinin bulunduğu,Kuzey Amerika kıtasına daha XVII yüzyıldan itibaren Atlantik kıyıları boyunca İngiliz kolonileri kurulmaya başlar. Kıtaya ticari nedenlerle yerleşenlerin yanı sıra, kıta Avrupa'sında gördükleri dini ve etnik baskılar sonucu buraya gelip yerleşen toplulukların sayısı da bir hayli fazla idi.[8] Bu gruplar genellikle kendi kolonilerini kuruyorlar ve her bir koloninin kendi sosyal, ekonomik ve dini kurumları birbirlerinden bağımsız olarak gelişme gösteriyordu. Böylece siyasal birliğe geçiş ve sistemi devam ettirmekte bu toplumsal ve kültürel parçalanmışlıklar arasındaki uyum büyük önem kazandı. Bu toplulukların kıtaya yerleşmesi ve sisteme kendilerini kabul ettirebilme mücadeleleri bugün de devam etmektedir.Eyalet meclislerindeki üyelerin kökenleri üzerinde yapılan bir araştırma Avrupa kökenlilerden sonra sırası ile ataları Latin Amerika'dan gelenlerin,sonra da Japon, Çin, Arap ve Hint kökenlilerin politik mozaiğe katıldıklarını göstermektedir.[9] Bugün Amerika'da partilerin ve iç politika sorunlarının başında etnik ve dinsel gruplar arasında bir denge kurma arayışı gelmektedir. Adayların, hatta parti üyeliklerinin bu gruplar arasında dengeli dağılımı siyasal işlerliğin sağlanabilmesinde büyük önem taşımaktadır.

A.B.D.'de etnik grupların siyasal süreçte önem kazanması toplumsal tabakaların aidiyet bilincini de derinden etkilemiştir. Sınıfsal çıkar yaklaşımının ve ideolojilerin bu ülkedeki görünümü oldukça bulanıklaşmış, daha sonra bazı Avrupa ülkelerinde de benzer bir

---

[7] İlter Turan,**Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**,İstanbul: Der, Üçüncü Baskı 1986, s.132-133.
[8] Ayferi Göze:**Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Beta, 1989, s.482.
[9] Howard Penniman:**The American Political Process**, New Jersey: D.Van Nostrand C.,1962, s.3.

trendin yaşanması konuya yeni yaklaşımları gündeme getirmiştir. Örneğin M. Lipset, A.B.D.'de Güneyli işçi sendikaları arasında "beyaz vatandaş meclisleri" ve ırk ayrımı temeli üzerinde eğitim talepleri ile, İngiltere'de 1958 yılındaki ırkçı ayaklanmalarda Britanyalı işçi gruplarının eylemlere açık destek vermesi arasında bağlar olduğunu, işçi sınıfının sınıfsız bir toplum oluşturmada öncü güç olmaktan çok alt sınıfların otoriterci eğilimlerini yansıtan bir toplumsal katmanı oluşturduğunu ileri sürmektedir.[10]

Kısaca belirtmek gerekirse baskı gruplarının şekillenmesinde farklı kültürel ve etnik kimliklerin bir arada bulunduğu sosyal koşulların da rolü bulunmaktadır. Bu tip ortamlarda farklı grupların isteklerini siyasal karar alma mekanizmalarına ulaştıramamalarından doğan problemler günümüzün önemli siyasal sorunlarının başında gelmekte, olağan dışı siyasal katılım yollarını uyarabilmekte, oluşturulmuş üst kimlikleri eski Yugoslavya örneğinde olduğu gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde işlemez kılabilmektedir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, baskı gruplarının ortaya çıkmasında rol oynayan dinamikleri kısaca özetleyecek olursak; öncelikle Sanayi Devrimi ile hızla yaşanmaya başlayan bir süreç içerisinde geleneksel bağlılıkların zayıflaması, yeni siyasal ve ekonomik kurumların ortaya çıkması mevcut sosyal kalıpların değişim geçirerek bu değişmelere uyum çabasına yönelmesi ve sonuçta toplumsal çatışmanın grup bilincini körüklemesi baskı gruplarının ortaya çıkmasında ve güç kazanmasında önemli dinamiklerden birini oluşturmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak, diğer bir dinamik ekseni, yukarıdaki gelişmelerin, askeri, siyasal ve ekonomik modernizasyon sürecinde diğer ülke ve toplumlara yayılması sonucunda şekillenmiştir. Bu yansımalar, kendilerine has özellikler içinde toplumsal hareketliliğe sebep olmuş ve yeni toplumsal süreçleri, örgütlü ve örgütsüz grupları, yeni talep bileşenlerini ve çatışma eksenlerini doğurmuştur. Tüm bu süreçler belirli nedenlerle baskı altında tutulan toplumsal kesimleri sosyal, ekonomik ve siyasal taleplerini otoritelere daha etkili bir biçimde iletebilmek ve kabul ettirebilmek amacıyla bir araya gelerek eylemlere ve örgütlenmelere gitmelerini uyarmıştır. Yine demokratik kurumların oturması sürecine paralel olarak oy hakkının ekonomik, sosyal, kültürel ve cinsel alanlara doğru genişleme göstermesi sonucu yeni toplumsal birimlerin siyasal arenaya çekilmesi, partileri bu tip oluşumlara daha duyarlı kılmış, gerek parlamento dışı partilerin ve gerekse parlamentodaki partilerin gruplara

[10] S. Martin Lipset: **Siyasal İnsan**, Çev: Mete Tunçay, Ankara: Teori 1986, s.79.

yönelik faaliyetlere ağırlık vermelerine neden olmuştur. Bu da hem çıkarların bileşimi işlevini yerine getirecek ara kurumlara duyulan ihtiyacı artırmış, hem de dışlanmış olduğunu hisseden kesimlerin bu tip örgütlenmelere giderek siyasal alanı etkileme uğraşısına girmelerini uyarmıştır. Baskı gruplarını yaygınlaşmasında bir diğer neden devletin örgütsel ve fonksiyonel düzeyde nitelik ve nicelik olarak giderek kamu yaşamındaki öneminin artmasıdır. "Yönetsel yayılma" olgusu sonucunda gerek uygulamada ve bilgi edinmede ve gerekse hazırlanacak düzenlemelerde bazı uzmanlıklara duyulan ihtiyacın artması, bazen devlet eliyle, bir takım muhatap örgütlenmelerin oluşturulmasına kaynaklık etmiştir. Özellikle ekonomik örgütlenmelerin temelinde bu simbiyotik etkileşimin önemli rolü bulunmaktadır. Ayrıca süreç ilerledikçe bazı grupların siyasal kararları etkilemekte giderek başarı kazanması yansıma olarak diğer grupların da bu tip grupları örnek alarak baskı grubu faaliyetlerine yönelmelerine kaynaklık etmiştir. Rakip toplumsal gruplar arasında da benzer bir etkileşim ve yarışma ilişkisinden söz edebiliriz. Ekonomik paylaşım, yerel ve bölgesel düzeyde kaynak ve hizmetlerin paylaşımı, sektörler arası çekişme yarışmacı bir baskı grubu eğiliminin gelişmesinde önemli dinamikleri oluşturmaktadırlar. Son olarak, çok sayıda kültürel ve etnik topluluğun bir arada yaşadığı toplumsal koşullar grup bilincini ve baskı grubu eğilimlerini körükleyebilmektedir. Merkezi alanın siyasalarında bu kesimler arasında denge sağlanması zorunluluğu hem siyasal birimlerce muhatap örgütlerle diyalog kurmayı zorunlu kılmakta, hem de toplumsal barışın sağlanması ve sistemin işler kılınabilmesi ifade ve talep iletme kanallarının açık tutulmasıyla yakından ilgili bulunmakta, sistem bu dengeyi koruyabildiği ölçüde meşruiyet kazanabilmektedir.

Bu dinamiklerden yola çıkarak aşağıda baskı grubu kavramı ve bu kavramın içeriğine ilişkin yaklaşım farklılıklarının üzerinde durmaya çalışacağız.

B. Baskı Gruplarının Tanımlanmasına İlişkin Yaklaşımlar

Yukarıda baskı gruplarının kökeninde yer alan dinamikleri kısaca tespit etmeye çalıştık.Ancak bu dinamikler sadece baskı gruplarının kökeninde yatmaz. Bir çok örgüt, bahsedilen faktörlerden etkilenmiştir. Siyasal partiler, çıkar grupları, kulüp niteliğindeki örgütlenme ve oluşumlar ilk akla gelip sıralanabilecek olanlardır. Örneğin Richardson ve Kimber tarafından yapılan bir araştırmada baskı grubu kavramı çerçevesinde yirminin

üzerinde farklı isimlendirmenin yapıldığı tespit edilmiştir.[11] O halde baskı gruplarını diğerlerinden ayıran bir tanımın yapılması hem çalışmamızın sınırlarını tespit edecek, hem de sınıflandırmada bize kolaylıklar sağlayacak,kavramı yerinde kullanabilmemize yardımcı olacaktır.

Baskı gruplarını tanımlamada genel bir eğilim, bu yapıları siyasal partilerle karşılaştırarak tanımlamaktır.Burada genellikle baskı gruplarının iktidara geçmeyi amaçlamadan,siyasal otoritelerin kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkileme çabası içerisinde bulunan örgütler oldukları vurgulanır.[12] Siyasal partiler ise kamu siyasasını otorite mekanizmasına geçmek suretiyle yönlendirmeyi amaç edinmişlerdir ve ağırlıklı olarak çok çeşitli sorunlara yönelik projelere sahiptirler.[13] Siyasal partiler ile baskı grupları arasındaki bir diğer farklılık da siyasal partilerin iktidara geçtikten sonra farklı çıkarlar ve talepleri genel bir siyasa altında koordine etme sorumluluğunu üstlenmesidir. Oysa baskı grupları yönetme mekanizmasına doğrudan geçmeye yönelik olmadıkları gibi daha dar ve spesifik veya alan olarak belirli bir konudaki çıkarlarını gerçekleştirmek için yönetim organlarını etkilemeye çaba harcarlar.[14] Buna paralel olarak siyasl partiler kendilerine oy veren farklı toplumsal bileşenlerin taleplerini ortak bir söylem altında ifade etmeyi hedeflerler ve farklı toplumsal unsurlara duyarlı kuruluşlar olarak öne çıkarlar. Buna karşılık baskı grupları yalnızca üye bileşimlerine bağımlı olduklarından daha sınırlı bir çıkar perspektifini ifade eden bir talep bileşimini temsil ederler.[15]

Baskı gruplarının tanımlanmasında diğer bir eğilim daha sosyolojik bir yaklaşımla bireylerden oluşan grup niteliğine öncelik vermektedir. Genellikle Amerikalı siyaset bilimcisi Gabriel Almond'un çalışmaları ile öne çıkan yaklaşım, örgüt niteliğinden çok siyasal otoritelere topluca yönelmiş olmayı kriter alır. Bu anlamda bir topluluğun dışarıdan bakanlarca grup olarak değerlendirilmesinden çok, o grup üyelerince sahip olunan farklılığın bilincinde olmaları önem kazanır.[16] Sosyolojide grup kavramı değişik şekillerde

---

[11] Richard Kimber - Jeremy J. Richardson, **Pressure Groups in Britain**, London: Dent and Co.,1974, s.1.
[12] A.Taner.Kışlalı:**Siyaset Bilimi**, İstanbul: İmge 1992, s.221.
[13] Bill Jones-Denis Kavanagh, "Pressure Groups", **Poitics UK**, Ed: Bill Jones, Hertfordshire: Harvest Wheatsheaf, 1994, s.220.
[14] Denis Kavanagh,**British Politics Continuities and Change**, New York: Oxford University Press, 1990, s.146.
[15] Graham K. Wilson, **Interest Groups**, Oxford: Basil Blackwell,1990, s.33.
[16] Turan, s.132

tanımlanmıştır: James B. McKee, grubu üyelerinin ortak hak ve sorumluluklara, ortak algılamalara ve ortak aidiyet bilincine sahip oldukları kabul edilen bir topluluğun özgür bir biçimde dahil olduğu bir etkileşim modeli olarak tanımlamıştır.[17] Lundberg, Schrag ve Larsen'e göre ise grup; eylemlerinde birbirlerini gözönünde tutan ve böylece bir arada bulunan, kendi aralarındaki bu etkileşimle başkalarından ayırdedilen iki veya daha çok kişiden kurulu bir dizidir.[18]Görüldüğü gibi böyle bir yaklaşım baskı grubu kavramını oldukça geniş bir çerçeve içine alacaktır. Örneğin Bierstedt yapmış olduğu grup sınıflandırmasında bilinç düzeyi, sosyal etkileşim içinde bulunma ve örgütlenme kriterlerine göre dört değişik grup tipi belirlemiştir: İstatistiksel, Topluluksal, Sosyal ve Örgütlü gruplar; İstatistiksel grup bilinç, sosyal etkileşim ve örgütlenme niteliği olmayan ve dışarıdan araştırmacılar tarafından bilimsel amaçlar için aynı kategori içine alınan gruplardır. Topluluk grupları aidiyet bilinci gelişmiş ancak etkileşim ve örgütlenme yönü zayıf olabilen grupları niteler. Bierstedt bir ülkede yaşayan zencileri bu kategori içinde değerlendirir. Sosyal gruplar ise bilinç düzeylerinin yanında, etkileşimi de güçlü olan bireyler tarafından oluşturulmuş gruplardır. Ancak bu grupların örgütlenme düzeyleri düşüktür. Komşuluk, mahallelilik, ortak hobi sahibi olma temelinde oluşan gruplar buna örnek olarak verilebilir. Son grup tipi ise örgütlü gruplardır; bu gruplar aidiyet bilinci ve etkileşimin yanında kendi aralarında örgütlenme oluşturmuş gruplardır.[19] Grup niteliğine sahip bir toplumsal birimin baskı grubu olarak adlandırılabilmesi içinse siyasal otoritelere dönük faaliyetlerde bulunması gerekir. Bu yönelme eylemi baskı grubunu çıkar grubundan ayıran temel özelliktir. Ancak bu iki grup tipi arasında ayrım yapabilmek pek mümkün olmadığından genellikle literatürde bu iki grup tipi için de bazen baskı grubu bazen de çıkar grubu ifadesi kullanılabilmektedir.

Gabriel Almond ve Bingham Powell örgütlenmeyi baskı grubu için temel ayırt edici bir unsur olarak görmezler ve örgütlenmiş olmayı bir grup tipi olarak ele alırlar. Bu çerçevede baskı grubu ortak ilgi veya çıkar ekseninde birbirleriyle bağlantılı ve ortak çıkarlara sahip olduklarının bilincinde olan bir grup birey tarafından oluşturulur. Bu gruplar örgütlenerek veya zaman zaman görünür hale gelen faaliyetlerle siyasal otoritelere

---

[17] James B. McKee, **Introduction to Sociology**, New York: Holt Rinehart and Winston, 1969, s.124.
[18] George A. Lundberg-Clarence C. Schrag- Otto N. Larsen, **Sosyoloji-I**, Çev:Özer Ozankaya, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1970, s.73.
[19] Robert Bierstedt, **The Social Order**, New York: McGraw-Hill,1970.s.276-281.

yönelebilirler.[20] Bu anlamda; İlter Turan, baskı gruplarını; "Üyelerinin ortak çıkarlara sahip olduklarını algılayan, iktidara geçmeyi amaçlamadan siyasal sistemi etkilemeye çalışan bir topluluk"olarak tanımlamaktadır.[21] Benzer bir yaklaşımla Ersin Kalaycıoğlu, baskı gruplarını; "Çıkar veya baskı grubu, belirli bir topluluğun çıkarlarını savunmak veya taleplerini siyasal otoritelere iletmek veya ifade etmek suretiyle kamu siyasasını etkilemek için var olan gruptur" biçiminde tanımlamaktadır.[22]

Baskı gruplarının tanımlanmasında diğer yönelim baskı grubu ve çıkar grubu kavramlarını birbirlerinden ayırarak, tanımı bu ayırımın üzerine bina eden yaklaşımdır. Bu tür tanımların ortak yönü, baskı gruplarının için isteklerini örgütlü bir şekilde siyasal otoritelere iletme çabası içerisinde bulunmasını kavramsal bir zorunluluk olarak görmeleridir. Örgütlülük baskı grubunu, çıkar grubundan ayıran temel kriterdir.

Esat Çam;"Kuruluş nedenleri bakımından baskı yapmak, iktidarı etkilemek,bu amaçla örgütlenmeye gitme ve bu örgütü sürekli olarak yaşatmak amacını güden gruplaşmalar" olduklarını vurgulamaktadır.[23]

Mehmet Akad;"Toplumdaki çeşitli sosyal güçlerin bilinçli bir biçimde örgütlenerek kendi çıkarları doğrultusunda toplumsal çıkarları iktidara iletmesini ve bununla karar verme işlemini paylaşarak kitlenin gerçek iradesini belirleyen ve yönetime meşruluğunu kazandıran çoğulcu gruplar" olarak tanımlamaktadır.[24]

Rona Aybay;"Menfaat grubu, aktif bir şekilde çalışmasını sağlayacak bir teşkilattan yoksundur. Menfaat grubu, hükümete, yasama organına kamu oyuna etki yapabilmek için disiplinli bir şekilde çalışamaz. Baskı grubu en kısa deyişle, menfaat grubunun şuurlu ve organize şeklidir" demektedir.[25]

---

[20] Gabriel A. Almond-J. G. Bingham Powell,**Comparative Politics: System, Process, and Policy**, Boston: Little,Brown and Co., 1978,s.170.
[21] a.g.e.,s.132
[22] Kalaycıoğlu, 1984, s.317.
[23] Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: Der, 1990, s.411
[24] Mehmet Akad, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İstanbul: İÜHF.Yayını,1976, s.63-67
[25] Rona Aybay, **Baskı Grupları**,İstanbul: İ.Akgün Matbaası 1962, s.4.

Nermin Abadan;"Menfaat grupları kanun vazıına ve idareye tesir etmek, bazı kanunları geçirmek, diğerlerini geciktirmek veya kaldırmak, istedikleri kimseleri devlet memuriyetlerine tayin ettirme gibi maksatlarla teşkilat kurmağa, sistematik propaganda faaliyetlerine girişmeğe başladıkları anda birer tazyik grubu haline gelirler"biçiminde bir çerçeve çizmektedir.[26]

C. Değerlendirme

Yukarıda çeşitli tanımların üzerinde durmaya çalıştık. Dikkat edilirse tanımlar arasındaki farklılıklar örgütlenme niteliği ve sosyal baskı oluşturabilme yeterliliği ayrımına dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle hangi grupların baskı grubu olarak nitelendirileceği kavrama yönelik farklı yaklaşımlarla ayrım göstermektedir.

Grup niteliğine öncelik veren tanımlar baskı gruplarını bilinçli bir sosyal topluluk olarak ele almaktadırlar. Almond, Powell, Turan ve Kalaycıoğlu'nun tanımlarını ele alırsak siyasal otoritelere belirli bir taleple yönelmiş her topluluğu baskı grubu olarak niteleyebiliriz. Zaten bu siyasal bilimciler, aniden toparlanarak oluşmuş ve taleplerini dile getirdikten sonra dağılacak olan geçici anomik grupları da baskı grupları tiplerinin içine almışlardır. Bir trafik kazasını protesto için yolu kapatan ve üst geçit talebinde bulunan kalabalıkta olduğu gibi bu davranışı, baskı grubu faaliyeti olarak değerlendirmek, kavramın alanını oldukça genişletmektedir.

Esat Çam'da;"..bir örgütlenmeye gitmek ve örgütlenmeyi sürekli olarak yaşatmak...",Mehmet Akad'da;"..bilinçli şekilde örgütlenerek..",Rona Aybay'da; "..menfaat grubunun şuurlu ve organize şekli.." ve Nermin Abadan'da;"..maksatlarla teşkilat kurmağa.." ifadeleri ile örgütlenmeyi baskı gruplarının ayrılmaz bir parçası saymışlardır.Örgütü, içinde konumlu olduğu amorf çevre ile sürekli olarak etkileşimde bulunan karmaşık ve hiyerarşik yapıya sahip olan bir sistem olarak tanımlarsak [27], karşımıza bu sefer de şöyle bir problem çıkmaktadır.Eğer baskı grupları siyasal otoritelerin kararlarını etkilemek amacıyla

---

[26] Nermin Abadan, **Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara: AÜSBF.Yayını,1956, s.139
[27] Kalaycıoğlu,1984.,s.317.

örgütlenmeye gidiyorlarsa, bu tür gruplardan belki de daha etkili bir biçimde otoritelerin kararlarını etkileyebilen ordu, bürokrasi gibi kamuya ait kuruluşları nasıl değerlendireceğiz ?

Yukarıda tanımını verdiğimiz M. Akad'ın, yaklaşımına sonra değineceğiz, bu yaklaşımı dışarıda bıraktığımızda ise belirtilen tanımlar iki ana başlık altında toplanabilir. Kışlalı ordu ve bürokrasiyi güç odakları adı altında baskı grubu kavramına dahil ederken[28], Münci Kapani de kamu kurumlarını bir baskı grubu tipi olarak kabul etmektedir.[29] Her iki bilim adamı da kamusal grupları birer baskı grubu biçimi olarak değerlendirmektedirler. Buna karşılık Esat Çam ise daha çok, grup örgütlenmesini böyle bir amaca yönelik olarak yapmayı ayırt edici kriter olarak almaktadır.[30] Dolayısıyla örneğin ordu bürokrasisi sahip olduğu kurumsallaşma ile bir baskı grubu olarak değerlendirilmemekte, askerlerin kendi spesifik çıkarları doğrultusunda ayrı bir örgütlenmeye gitmeleri halinde baskı grubu niteliği kazanılabilmektedir.

Ancak genel eğilim siyasal otoriteleri etkileme amacı ile kurulmamış olsalar da aynı kurumsal yapıya bağlı bulunduklarından dolayı ortak çıkarlara sahip bireylerin bulundukları organizasyonların siyasal otoritelere yönelik faaliyetlere giriştikleri halinde baskı grubu niteliği kazandıkları şeklindedir.

Bir başka ayrım noktası olağanüstü siyasal katılım yolları ile siyasal otoriteleri etkileme girişimlerinde bulunan grupların birer baskı grubu olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusundadır. Genel olarak grup niteliğini öne çıkaran yaklaşımlar olağanüstü siyasal katılım biçimlerinin bazen baskı grubu fonksiyonu görebilecekleri düşüncesindedirler. Dolayısıyla siyasal sistemin denetiminin dışında oluşan yasadışı bazı oluşumlarında birer baskı grubu olarak değerlendirilebilmeleri söz konusu olmaktadır. Buna karşılık gruptan çok örgütlenme kriterine vurgu yapan yaklaşımlar genel olarak, baskı gruplarını yasal prosedürlere bağlı olarak düzenlenmiş, veya kamusal nitelikte örgütlendirilmiş yapılanmalar olarak ele alma eğilimindedirler.

---

[28] Kışlalı, s.230.
[29] Münci Kapani,**Politika Bilimine Giriş**, İstanbul: Bilgi Y., 6. Baskı 1992, s.193.
[30] Çam, s.432-433.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta, baskı gruplarının çoğulcu demokrasilere özgü bir kavram olarak taşıdığı ideolojik anlamıdır. Mehmet Akad bu durumu "..çağın refah devleti anlayışına uygun düşen...çoğulcu gruplar.." şeklinde ifadelendirmiştir. Toplulukların ortak çıkarları çerçevesinde bir araya gelerek kamu siyasasını etkilemeye yönelik örgütlenmeler oluşturmaları her şeyden önce buna imkan tanıyan yasal bir çerçeveye, ülkede tanınmış bir muhalefet olgusunun varlığına ve buna benzer bir takım demokratik kurumlara ihtiyaç duyar. Ancak yukarıdaki yaklaşım genel anlamda baskı gruplarını örgütlenmiş bir çerçevede ele alırsak geçerli olur. Siyasal otoritelere yönelmiş gruplar açısından konuya yaklaşıldığında yukarıdaki durum farklılaşır. Bu açıdan, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ve siyasal sistemin, hatta yerleşik siyasal kültürün taşıdığı özelliklere göre baskı gruplarının nitelik ve nicelik olarak farklılaşacağı, ancak özel koşulları içerisinde yine de bu tip faaliyetlerin her rejimde görülebileceği söylenebilir.Gelişmekte olan ülkelerde ve otoriter rejimlerde kamu gücüyle örgütlendirilmiş kurumların etkinliğinin daha yüksek olduğu belirtilebilir. Yine bazı ülkelerde uygun yasal çerçevenin bulunmaması toplumda yerleşik sosyal tabakalar tarafından bu boşluğun doldurulması sonucunu doğurabilir.Bunun temel nedeni ne şekilde yönetilirse yönetilsin hiç bir siyasal sistemde büyük bir keyfilik içerisinde siyasaların oluşturulamaması zorunluluğu ve her durumda mevcut sosyal ve ekonomik şartlardan karar alma birimlerinin etkileneceği gerçeğidir. Tüm bu nedenlerle baskı grupları merkezli bir analizin ilgili ülkenin yalnızca kurumsal çerçevesini değil aynı zamanda ekonomik, sosyal ve siyasal kültür açısından içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurması zorunluluğu vardır.

Yukarıdaki tanımlar ışığında ulaşabildiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz; öncelikle baskı grupları siyasal karar alma mekanizmalarına doğrudan geçmeyi amaçlamayan, siyasal otoritelerin kararlarını kendi çıkarları doğrultusunda etkilemeye yönelik faaliyette bulunan gruplardır. Bu gruplar çoğunlukla, yasal düzenlemelerle belirlenmiş bir örgüt içinde bulunurlar. Örgüt niteliği açısından bu gruplar özel bir amaçla oluşturulabildikleri gibi devlet eliyle örgütlendirilmiş bulunan kuruluşlar da zaman zaman baskı grubu davranışı gösterebilirler. Baskı grupları sadece çoğulcu demokrasilerde değil hemen hemen her rejimde kendi özel koşullar altında var olabilirler ve yine kendi ayrımları içinde siyasal birimlerle etkileşimde bulunabilirler.

D. Baskı Grubu Tipilojileri

1. Genel Sınıflandırmalar

Baskı gruplarına yönelik genel sınıflandırmalar ortak bir kriter temel alınarak yapılmaktadır.Bu kısımda ilgili sınıflandırmaların beli başlılarına kısaca değinmeye çalışacağız.

Grubu bir araya getiren amaç yönünden baskı grupları iki ayrı kategoriye ayrılır. Birincisi; Çıkarlar Etrafında Toplanan Gruplar, ikincisi ise;Tutumlar Etrafında Toplanan Gruplar olarak isimlendirilmektedir.Birinci halde ekonomik amaçlar öncelik taşır.Grup üyeleri ekonomik çıkarlarını gözetmek ve geliştirmek amacıyla faaliyet gösterirler. İşveren Birlikleri, İşçi Sendikaları, Tarım Kooperatifleri çıkar gruplarına örnek olarak gösterilebilir. Tutum gruplarında ise ekonomik bir amaçtan çok, gerçekleştirilmeye çalışılan bir dava, korunmak istenen bir manevi değer söz konusudur. Çevre Koruma Dernekleri, İnsan Hakları Dernekleri gibi gruplar bu kategori içerisinde değerlendirilebilir.[31]

Diğer bir ayırım Özel Baskı Grupları ve Kamu Grupları arasında yapılır. Kamu Yönetimi örgütü içindeki bir takım grupların siyasal otoritelerin kararlarına yönelik davranışlarının ve etkinliğinin taşıdığı önem, bu tür grupların çalışmalarının da baskı grubu faaliyetleri çerçevesinde değerlendirilmesine neden olmuştur. [32]

Örgütlenme biçimi açısından baskı grupları; üyelik biçimlerine göre Kadro ve Kitle tipi Baskı Grupları, yönetim biçimlerine göre Otoriter veya Demokratik Baskı Grupları olarak birbirlerinden ayrılırlar.Kadro Tipi baskı gruplarına en iyi örnek işveren dernekleridir. Sendikalar ise Kitle Tipi baskı gruplarına örnek olarak verilebilir. ideolojik amaç taşıyan baskı gruplarında otoriter eğilim hakimdir ve bunlar genellikle başka bir örgütün uzantısı gibi faaliyet gösterirler.[33]

---

[31] Kapani, s.198-200.
[32] a.g.e., s.201.
[33] Kışlalı, s.222.

Ancak baskı gruplarının sınıflandırılmasında daha geniş bir çerçeve sunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu sınıflandırmaların üçünün üzerinde ayrıca durmaya çalışacağız.

2. Duverger'in Genel Teorik Grup Modeli

Duverger yukarıda örneklerini vermeye çalıştığımız sınıflandırmaların ötesinde daha geniş bir model oluşturmuştur. Modelinde farklı sistemlerin ortak unsurlarını, tanımında uzlaşmaya varılmış elemanları alıp bir genellemeye gitmektedir. Duverger çalışmasında bir takım değişkenlerden hareket etmektedir.

Duverger ilk değişken olarak ekonomiyi alıyor. Ekonomik değişken Marksist yaklaşımlardan farklı olarak yönetimlerin teknik uzman kadrolarına duyduğu ihtiyacın, dolayısıyla orta sınıfın yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkan barışçıl plüralist eğilimi ifade eder. İkinci değişken sosyal sınıflardır. Duverger'in kullandığı anlamda sosyal sınıflar; karşılıklı eşitsizliğin bulunduğu hiyerarşik topluluklardır ve var olan eşitsizliğin devamlılığına duyulan inancı ifade eder. Üçüncü değişken ideolojilerdir. Sistemin elemanlarına yönelik etkinlikleri nispetinde ideolojiler modelde ele alınmaktadır. Dördüncü ve son değişken politik örgütlerdir. Bu ifade tümüyle otoritelerin rollerini belirleyen kurumları,iktidarı kullanma yollarını kapsar. Ayrıca bu kurumları kullananların kavuştuğu özerkliği de ifade eder.[34]

Bu genel model çerçevesinde Mehmet Akad baskı gruplarına yönelik bir analiz çerçevesi sunmuştur. Mehmet Akad, Duverger'in genel model değişkenlerinden hareketle üç ana kategori ve her birinin alt ayrımlarını şekillendirmiştir. Bu üç kategori sırasıyla;

i- İdeolojik Nitelikte Baskı Grupları

ii-Sınıflara Dayalı Baskı Grupları

iii-Politik Nitelikteki Baskı Grupları

olarak belirtilmektedir.Daha çok düşünsel amaçlar etrafında toplanan İdeolojik Baskı Grupları,kendi içinde dört alt düzeyi içeriyor Bunlar; Üniversiteler, Dinsel Örgütler, Gençlik Örgütleri ve öteki Düşünce Dernekleridir. Ekonomik kesimlere öncelik veren Sınıfsal Baskı Grupları da iki alt düzeyde ele alınıyor.Bunlardan ilki kırsal alanda tarım çalışanlarını örgütleyen sendikalar ve tarım işverenini örgütleyen kuruluş ve birlikler, İkinci alt düzey ise

---

[34] Akad, s.73-76.

İşçi Sendikalarını içermektedir. Politik Baskı Grupları üç alt düzeyde inceleniyor. Yürütme ve Yasama Organları, Kamusal Yargı Organları, Bürokrat ve Teknokratları örgütleyen Meslek Kuruluşları.

Akad ayrıca kategoriler arası baskı gruplarından da söz etmekte. Esnaf ve Sanatkar Dernekleri; Sınıfsal-İdeolojik Baskı Grubu, Ordu; Politik-İdeolojik Baskı Grubu olarak değerlendiriliyor. Akad Basını, diğer baskı gruplarının bir aracı olduğu gerekçesiyle bir baskı grubu olarak nitelenemeyeceğini belirterek analize dahil etmiyor.[35]

3. Almond ve Powell'in Baskı Grupları Sınıflandırması

Almond ve Powell'in tipilojisi organizasyon biçimlerini kriter almaktadır.[36] O'na göre baskı grupları dört ana düzeyde açıklanabilir. Birinci düzey Anomik Gruplardır. Bu gruplar organize edilmemiş bireylerden oluşur. Alışılagelmişin dışında aniden, kendiliğinden meydana gelir ve genellikle şiddet eğilimli bir görünüme sahiptirler. Bu gruplar başka bir organizasyona dönüşmedikleri müddetçe süreklilik göstermezler.

Organizasyon yönünden biraz daha ileri olan ikinci düzeydeki baskı grupları ise Örgütlenmemiş Baskı Gruplarıdır. Ülkenin demografik karakterini paylaşan birimlerin kendi karakterleri namına, hükümete yönelik olarak, bazen ortaya çıkan yönlendirme girişimleriyle belirginleşmektedirler. Organizasyon bu gruplarda oldukça düşük düzeydedir. Lawson ABD.'deki Meksika'lılar arasında zaman zaman açığa çıkan eğitimde ikinci dil taleplerinin bu duruma örnek teşkil edebileceğini belirtir.[37]

Daha kompleks bir organizasyon düzeyine sahip üçüncü tip baskı grubu ise Kurumsal Baskı Gruplarıdır.Bunlar; Üniversiteler, Ordu, Bürokrasi gibi,kuruluş amaçları çıkarların birleştirilmesi olmayan ancak üyesi oldukları kurumlar gereği zaman zaman hükümete yönelik faaliyetlerde bulunan gruplardır. Grup üyeleri kurumlarının politik çıkarları için çeşitli ilan ve reklamlar verme, gösteri yürüyüşleri düzenleme gibi faaliyetlerde de bulunabilirler.

---

[35] a.g.e., s.76-82.
[36] Almond-Powell,s.171-176.
[37] Kay Lawson:**Human Polity**, Boston: Houghton Mifflin C., 1985,s.237.

Dördüncü ve son düzey ise; Örgütlenmiş Baskı Gruplarıdır. Bu Gruplar tamamıyla organize olmuşlardır.Örgütlenmeleri, çıkarlarını en iyi şekilde savunabilmek amacıyla organize edilmiştir. Kendilerine has personel, maddi güç ve doğrudan veya dolaylı bir çok etkileme silahıyla donatılmışlardır . Ayrıca bazı kamusal gruplar daha etkili mücadele verebilmek amacıyla bu tür örgütler oluşturabilirler.

4. Dışarıdaki ve İçerideki Gruplar

Konumuz açısından değinmemiz gereken bir diğer sınflandırma ise Wyn Grant'ın yapmış olduğu sınıflandırmadır. O sınıflandırmasını grupların karar alma süreçlerine ulaşm ve muhatap alınma kriterine göre yapmıştır. Bilindiği gibi baskı grupları yapıları gereği karar alma süreçlerinde etkili olan hükümet üyeleri, parlamento komisyonları veya bürokratik birimlere ulaşmaya çaba harcarlar. Aynı zamanda yönetsel fonksiyonları temsil eden birimler de gruplara karşı duyarsız kalamazlar. Özellikle ekonomik gruplar söz konusu olduğunda ihtiyacı duyulan uzmanlık gerektiren bilgilere ulaşma zorunluluğu yürütme ve yasama birimlerinin de gruplarla çeşitli düzeyler de etkileşime girmelerine neden olur. Wyn buradan hareketle hükümet tarafından bu şekilde yakından muhatap alınan baskı gruplarına "içerideki grup" lar adını vermektedir.[38] Buna karşılık sahip oldukları ilgi alanları siyasal otoritelerin dikkattini çekmeyen, tek yönlü politika beklentisi içinde olan, hükümete muhalif veya ideolojik olarak farklılık taşıyan gruplar karar alma süreçlerinde muhatap alınmazlar. Grant bu grupları da "dışarıdaki grup" lar olarak isimlendirmektedir.[39] Fransa'da zayıf bir örgütlenme yapısına sahip olmasına rağmen işadamı gruplarının üst örgütü olan Ulusal Fransa İşverenler Konseyi (CNPF)'nin hükümet ve bürokratik birimlerle geliştirdiği ilişkiler tipik bir içerideki grup görünümü sergiler.[40] Yine İlgiltere'de İşadamlarını temsil eden şemsiye örgüt CBI'nin Sanayi ve Ticaret Bakanlığı içindeki konumu içerideki grup tipine uygun düşmektedir. Eski bir İngiliz bakanın ifadesiyle;" CBI ile endüstriyel çıkarlarımız arasında çok yakın bir bağ bulunmaktadır".[41] Buna karşılık İkinci Dünya Savaşından sonra etkisini hissettiren nükleer silah karşıtı örgütlenmelerde veya Yeşil Barış örgütünün Fransa

---

[38] Jones-Kavanagh, s.222-223.
[39] a.g.e.,s.223.
[40] Frank L. Wilson, **Interest Group Politics in France**,Cambridge: Cambridge Univ. Press,1987,s.91-96.
[41] Wyn Grant, **Business and Politics in Britain**,London: Macmillan,1987,s.46-47.

ile olan çatışmasında olduğu gibi bazı gruplar karar alma süreçlerinden dışlanır veya muhatap alınmazlar. Bu dışlanmışlıkta ideolojik farklılık önemli yer tutmakla birlikte, grubun potansiyel olarak etkinliğini yitirmesi de rol oynayabilmektedir.

E. Baskı Grubu Etkinlikleri ve Bunları Etkileyen Faktörler

Baskı gruplarının etkinliklerini geliştirebilme dereceleri çok önemlidir. Bu grupların otoriteler karşısında sürekli başarısız olduğu bireylerin katılımdan soğuması ve olağandışı siyasal katılıma yönelmesi her zaman mümkündür. Buna karşılık baskı gruplarının etkinliğinin çok artması da bir siyasal sistem açısından çok olumlu sonuçlar doğurmayabilir. Güçlü baskı gruplarının sivrilerek karar alma süreçlerini manipüle etmesi toplumsal huzursuzluklara neden olabilir.

Bir baskı grubunun etkinliği grubun içinden ve dışından kaynaklanan bir çok faktöre bağlı olarak şekillenir. Bunların başında baskı gruplarının içinde yaşadıkları siyasal sistemin özellikleri gelir.İçinde faaliyet yürütülen siyasal sistemin güçlü veya zayıf kurumlara sahip olması baskı gruplarının sistem içindeki gücünü yakından etkiler.[42] Baskı gruplarına ilişkin yasal düzenlemeler, sistemin ve siyasal kültürün hoşgörü sınırı bu grupları hem örgütlenme düzeyi hem de etkinlik derecesi ve yöntemleri açısından etkiler. Siyasal sistemin kurumsallaşma düzeyi, siyasal partilerin gücü ve nüfuz alanı, ülkenin yönetim yapısının merkezi ve yerel yönetim konusundaki yetki dağılımı, baskı gruplarının etkinliğinde rol oynayan siyasal sistemden kaynaklanan faktörlerdir.[43] Ülkenin genel siyasal yapısı ve sahip olduğu rejim baskı grubu faaliyetlerini çeşitli biçimlerde etkiler. Örneğin İngiltere'de üniter bir yönetim yapısı hakimdir. Özellikle disiplinli parti sistemi ve yürütmenin parlamentoya hakimiyeti nedeniyle baskı grupları çabalarını ağırlıklı olarak kabine üyeleri ve bürokratlar üzerinde yoğunlaştırırlar. İngiltere belirtildiği gibi, üniter devlet yapısının yanında diğer Avrupa ülkelerine göre daha zayıf bir yerel yönetim sistemine sahiptir. İskoçya ve İrlanda'da; Edinburg ve Kardiff'te yerel lobilerin roloynayabildikleri kurumlar dışında karar yapım iktidarı ağırlıklı olarak Londra'ya toplanmıştır. Mevcut seçim sistemi partilerin aldıkları oylar arasındaki az farkları katlayarak parlamentoya yansıtır. Parti disiplini ve yürütmenin

---

[42] Wilson,1990,s.40.
[43] Turan, s. 146-147.

parlamentoya hakimiyeti genellikle İngiliz hükümetlerini "yönetebilir" kılar.[44] Buna karşılık Dördüncü Cumhuriyet Anayasası döneminde Fransa'da parlamentonun çıkacak yasalar konusundaki gücü, İngiltere'nin aksine milletvekillerini baskı gruplarının bir numaralı hedefi haline getirmişti.[45] Güçler ayrılığı prensibinin katı bir biçimde uygulandığı ABD'de baskı grupları, yürütme birimleri, Kongre üyeleri ve hatta yargı merciilerini çok yönlü bir etkileşim içinde birbirlerine karşı kullanabilme mekanizmalarına sahip durumdadırlar.[46] Örneğin 1974 yılında çıkartılan bir yasa ile (Kampanya Finansmanı Yasası) baskı gruplarına bağlı çalışan siyasal faaliyet komitelerinin (PAC) partilere aday başına onbin dolar yardım yapabilmelerine izin verildi. PAC'lar bu yasaya dayanarak ve aralarında ittifaklar oluşturmak suretiye bu miktarın çok üzerinde finansal desteği partilere kampanya döneminde verebilmektedirler.[47] Yine Fransa'da Beşinci Cumhuriyet'de karar yapım sürecinde yürütmenin konumunun güçlendirilmesi baskı gruplarının hükümet ve bürokrasi ile yüzyüze ilişkiler kurmak yolu ile faaliyet yürütmeye yönlendirmiştir.

Baskı grubunun etkinliğini belirleyen diğer bir faktör, temsil ettiği kitlenin büyüklüğü, niteliği ve sahip olduğu pazarlık kozları gibi grup içi faktörlerdir. Grup üyelerini maksimize etme dercesi ve rakip organizasyonların bulunup bulunmaması siyasal otoriteler tarafından muhatap alınmakta önemli bir faktördür. Örneğin İngiliz Ulusal Çiftçiler Birliği, İngiltere ve Galler'deli çiftçilerin yaklaşık %80'nini temsil etmekte ve gerektiğinde hükümet üzerinde güçlü baskı oluşturabilmektedir. Buna karşılık ABD'de çiftçileri temsil eden örgütler üç büyük organizasyonun çatısı altında toplanmışlardır ve birbirlerine karşı yarışmacı eğilim göstermeleri onların hükümete karşı gücünü sınırlamaktadır.[48] Üyelerinin toplumsal katman olarak itibarlı kesimlerden geldiği gruplar isteklerini kabul ettirmekte daha avantajlı konuma sahiptirler. Buna karşılık sendikalar gibi gücünü nitelikten çok sahip olduğu kitlenin baskı gücünden alan gruplar da bulunmaktadır. Baskı gruplarının etkinlik derecesinde rol oynayan bir diğer grup içi faktör, grubun sahip olduğu maddi güçtür. Etkinliklerde bulunma, personel istihdamı, haberleşme kanallarını etkin bir biçimde kullanma, kampanya benzeri faaliyetleri

---

[44] Jeremy J. Richardson,"Interest Group Behaviour in Britain", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York: Oxford University Press, 1993,s.89.
[45] Allan R. Ball, **Modern Politics and Government**, London: Macmillan,1986,s.104.
[46] Jeremy J. Richardson," Pressure Groups and Government", Ed: Jeremy J. Richardson içinde, 1993,s.4.
[47] Graham K. Wilson, "Amerikan Interest Groups", Ed: Jeremy J. Richardson İçinde,1993,s.131-132.
[48] Ball,s.113.

organize etmekte ve sosyal faaliyetler yürüterek kamuoyu desteği sağlamada sahip olunan maddi güç gruba önemli avantajlar sağlar.

Baskı grubunun temsil ettiği kitle üzerinde otorite sahibi olduğuna siyasal birimleri inandırmış olması gerekir. Yine baskı grupları siyasal parti nüfuzundan bağımsız olabildikleri ölçüde çok yönlü ve çıkar öncelikli etkinliklerde bulunabilirler. Graham Wilson baskı gruplarının bu niteliği kazanmaları için siyasal parti ve hükümetlerin nüfuzundan özerk faaliyet yürütebilme yeteneğine sahip olmaları gerektiğini ileri sürmektedir.[49] Siyasal parti nüfuzunun baskı grupları sistemi üzerindeki etkisine en iyi örnekleri İtalya'daki ve Fransa'daki baskı grubu siyasal parti ilişkilerinde kendini göstermektedir. Örneğin İtalyan işçi sendikaları parti bağlılıklarının paralelinde üç büyük konfederasyona ayrılmış durumdadırlar.[50] Fransa'da da sendikalar gibi tarım organizasyonları ve işadamı grupları da siyasal parti ayrımı paralelinde çok sayıda küçük örgüte bölünmüştür.[51] Grup üyelerinin aralarında gösterdikleri dayanışma ve fedakarlık düzeyi baskı grubu faaliyetlerini kolaylaştıracaktır. Baskı gruplarının etkinliğini belirleyen bir diğer faktör de ilgilenilen sorunların türüdür. Bir sendika ile kuş sevenler derneği siyasal otoriteler açısından aynı derecede muhatap alınmaz. Buna paralel olarak çıkarlarını kamusallaştırabilme yeteneği arttıkça siyasal otoriteler üzerinde etkileme gücü de o oranda artacaktır. Grup faaliyetlerini geniş bir siyasal ve toplumsal etkileşim ağı içinde yürütmek zorundadır ve bu ortamda başarısını yükseltebilmek için kendi çıkarlarını ulusal çıkarlar düzeyinde tanımlamaya çaba harcar. Özellikle rakip gruplar arasında karar alma süreçlerini etkilemek amacıyla yürütülen mücadelelerde bu eğilim kendini daha açık bir biçimde gösterir. Örneğin işadamı grupları sendikal grevlerin ülke ihracatının sürekliliğine vurduğu darbeyi vurgulayarak,kendi özel çıkarlarını ikinci plana iterler.[52] Başka bir ifade ile;"General motor için iyi olan, Amerika için de iyidir".

---

[49] Wilson,1990,s.8

[50] Luca Lanzalaco,"Interest Groups in Italy: From Pressure Activity to Policy Network", Ed: Jeremy J. Richardson İçinde,1993,s.114.

[51] Peter A. Hall, "Pluralism and Pressure Politics in France", Ed: Jeremy J. Richardson İçinde,1993,s.163.

[52] Ball,s.113.

1.Baskı Grupları, Siyasal Otoriteler Ve Siyasal Partiler

Baskı grupları siyasal otoritelere yönelik olarak çeşitli faaliyetler yürütürler; bu faaliyetlerin başında kulis çalışmaları gelir. Bazı baskı grupları, sistem içinde kendilerini ilgilendiren kararları alabilecek kişi ve birimlerle yüz yüze ilişkiler kurarak, onları amaçlarına inandırmaya, kendilerine yardımcı olanları maddi ve manevi yönden ödüllendirmeye çaba harcarlar.[53] Kulis faaliyetleri yöneldikleri birimlere göre farklılıklar gösterirler; hükümetin siyasa yapımında baş aktör olduğu sistemlerde kulis faaliyetleri ağırlıklı olarak yürütmenin başına ve bakanlara yönelik olarak gerçekleştirilmeye çalışılır. Bu tip sistemlerde parlamento üyeleri ikincil derecede muhatap alınırlar. Örneğin yürütmenin oldukça güçlü olduğu İngiltere'de hükümet organları ve onlara yakın bürokratik birimler baskı gruplarının öncelikli hedefidirler ve etkileme çalışmaları onlara yönelik olarak yapılır. Yürütmenin siyasa yapımında daha sınırlı yetkilere sahip olduğu ülkelerde ise kulis faaliyetleri daha değişik birimlere yönelebilir. Örneğin parti disiplinin zayıf olduğu A.B.D.'de parlamento üyeleri en az yürütme birimleri kadar baskı gruplarınca muhatap alınırlar. Hatta özellikle eyaletlerde yargı birimleri de baskı gruplarının kulis faaliyetleri gösterdikleri birimler arasındadır.[54] Kulis faaliyetlerinin bir diğer muhatabı yasa yapımında ve yürütmeyle ilgili stratejik kararların alınmasında etkili olan bürokratik birimlerdir. Baskı grupları gerek danışmanlık ve hazırlık dönemlerinde gerekse alınan kararların uygulanmasında bürokratik birimleri etkilemek için yoğun çaba harcarlar. [55]

Baskı grupları, siyasal karar alma birimlerine geçme amacıyla proje üreten ve birbirleriyle yarışan siyasal partilerle de değişik etkileşimler kurabilirler. Bu etkileşimler bazen, bir parti ile sürekli ve sıkı bir bağ oluşturmak şekline dönüşebilir.İkinci ilişki biçimi üyeleri üzerinde söz sahibi grupların siyasal partilerle giriştikleri pazarlıklar sonucunda üyelerini seçim dönemlerinde belli bir partinin desteklenmesine yönlendirmesi şeklindedir. Diğer bir yöntem ise baskı gruplarının kendi üyeleri arasından belli sayıda kişiyi seçim listelerine sokmak amacıyla siyasal partilerle ilişki kurmalarıdır. Bazı siyasal partiler de desteklerini sağlamak amacıyla bazı güçlü baskı gruplarına kontenjan ayırabilirler. Baskı

---

[53] Turan, s.138.
[54] Ball,s.111.
[55] Turan, s.139-141

grupları iyi ilişkiler kurdukları siyasal partilerin iktidarda veya muhalefette olmalarına göre hükümet siyasalarına yönelik olarak zorlaştırıcı veya destekleyici tavırlar geliştirerek de yardımcı roller oynayabilirler.[56] Bazı baskı grupları ise partilerden özerk bir örgüt stratejisi geiştirmeye özen gösterirler. Bu politikanın arka planında iktidar değişimlerinden grup çıkarlarını korumak düşüncesi vardır. Baskı gruplarının partiler üstü bir strateji takip etmelerinin bir diğer nedeni özellikle gevşek parti örgütlenmelerinin ağırlıkta olduğu ülkelerde aday desteklemeye yönelik olarak faaliyet göstermeleridir. Böylelikle, ulusal düzeyde örgütlenmiş bir baskı grubu ülkenin değişik bölgelerinde değişik partiden adaylara oy verilmesini üyelerine öğütleyebilir.[57]

2. Baskı Grupları, propaganda Faaliyetleri, Doğrudan ve Dolaylı Etkileme Yöntemleri

Baskı gruplarının yürüttükleri faaliyetlerden bir diğeri propaganda faaliyetleridir. Baskı grupları kendi lehlerine kamuoyu oluşturmak ve bu şekilde isteklerini daha etkili bir biçimde dile getirmek amacıyla propaganda faaliyetlerine yönelirler. Bu faaliyetlerin başında broşür, kitap, dergi çıkartmak gibi yayın faaliyetleri, televizyon ve basına reklam vermek gibi faaliyetler gelir. Yine çeşitli güncel konularda toplantılar, sempozyum ve seminerler düzenlemek de bu tip kamuoyu oluşturmaya örgüt etkinliğini artırmaya yönelik propaganda faaliyetleridir. Bir diğer propaganda faaliyet tipi de doğrudan grubun çıkarlarıyla ilgili olmayan, ancak kamuoyunun sempatisini kazanmaya yönelik etkinliklerde bulunmaktır; çeşitli sosyal yardım faaliyetleri, yarışmalar düzenleme, eğitim bursları dağıtma bu tip etkinliklere örnek olarak verilebilir.[58] Baskı grupları kamuoyu oluşturmaya yönelik olarak sivil itaatsizlik tipinde, boykot, kitle gösterileri ve protesto eylemlerinde de bulunabilirler. Bu tip eylemler grubun niteliği ve sorunun boyutu oranında tedhiş hareketlerine de dönüşebilirler. Bazı baskı grupları olağan üstü yöntemlere sıklıkla baş vururlar; bu tip baskı grupları genellikle sistemin tümünü ya da bazı boyutlarını reddetme eğiliminde olan gruplardır.[59]

---

[56] David Coombes, **Represantative Government and Economic Power**, London: Heinemann,1982,s.5-6.
[57] Jean Meynaud, **Politikada Baskı Grupları**,Çev:Samih Tiryakioğlu,İstanbul: Varlık, s.53-54.
[58] Turan, s.143-144.
[59] a.g.e., s.144-146.

Baskı grubu etkinlikleri, otoriteleri muhatap alma biçimlerine göre doğrudan ve dolaylı faaliyetler olarak da sınıflandırılabilirler. Doğrudan etkileme çabaları, seçimler esnasında kendilerine yakın siyasal parti veya adayları desteklemek ve yardımda bulunmak şeklinde olabileceği gibi, bizzat grup üyelerinden bazı kişilerin parlamentoya girmesine çalışmak şeklinde de olabilir. Doğrudan siyasaları etkileme yöntemlerinin bir diğeri yasa tasarılarının hazırlanması sırasında parlamentoya heyetler yollama, kulis faaliyetlerinde bulunma yönünde girişimlerde bulunmaktır. Bir siyasal partiye sürekli parasal yardımda bulunmak, bilgi ve doküman aktarmak da bu tür faaliyetler arasında sıralanabilir.[60] Doğrudan etkileme yöntemleri genellikle kararların alınmasında siyasal sistem içinde güçlü birimlere yönelik olarak yapılırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi bu tip faaliyetler parlamentoyu, hükümeti veya bürokratik kurumları etkinlik düzeylerine göre önceleyen bir karakter gösterir. Doğrudan yöntemlerin açıklıkla ve yoğunlukla yapılabilmesi ise o sistemde siyasal kültürün bu tip çalışmalara hoşgörülü olmasına ve bunun yasal çerçeve içine alınmasına yakından bağlı bulunmaktadır.[61]

Dolaylı etkileme yöntemleri ise otoritelerin öncelikle muhatap alınmasından çok, onlar üzerinde baskı oluşturabilecek birimlerin hedef seçildiği öncelendiği faaliyetleri ifade etmektedir. Dolaylı baskı grubu faaliyetlerinin en güçlü silahı kamuoyudur. Kamuoyu baskısı siyasal otoritelerin kolayca göz ardı edebilecekleri bir şey değildir ve genel olarak iyi organize edilmiş kamuoyu baskısı siyasal birimlerden aksi yönde kararlar çıkmasını engeller. Baskı grupları bu amaçla kamuoyunu hükümete ulaşma kanallarında veya ikna etmede güçlükler yaşanması durumlarında çıkarlarını kamusallaştırma eğilimi gösterirler. Grup öncelikle kendi üyeleri arasında bir düşünce birlikteliği oluşturmaya çalışır; bu kamuoyu oluşturmanın ilk adımıdır. Bu amaçla baskı grupları iç bilgi akışını sağlamak amacıyla bülten, broşür, dergi gibi yayın faaliyetlerinde bulunurlar; eğitim toplantıları ve uzmanlara hazırlatılan seminerler de grup içi ayniyet sağlamaya yönelik olarak yapılır. Baskı grupları yayın faaliyetlerine, gazete ve TV ilanları verme gibi etkinliklere kamuoyu oluşturmada sıklıkla başvururlar. Yine basın kuruluşlarına üyelerinin reklamlarını vermek, hatta maddi yardımlarda bulunmak suretiyle bu tip kuruluşlarla iyi ilişkiler geliştirmeye çaba harcarlar. Son olarak baskı grupları toplantı, gösteri yürüyüşleri, sivil itaatsizlik tipinde protesto

---

[60] Kışlalı, s.225-226.
[61] Kapani, s.204-207.

eylemlerinde bulunmak gibi dolaylı yöntemlere de başvurabilirler.[62] Bu eylemlere çıkarları aleyhine çıkartılan veya çıkmak üzere olan bir kararın engellenmesine yönelik olarak başvurulabileceği gibi, sistemi tümüyle ve kısmen ret eğiliminde olan gruplar bu tip eylemleri sıklıkla kamuoyu gündeminde kalmak amacıyla yapabilirler.

F. Baskı Grubu Sistemleri

Baskı grubu-devlet ilişkilerinin farklı ülkelerde şekillenme biçimleri ortaya değişik baskı grubu sistemlerinin çıkmasına zemin hazırlamıştır.Sistemlere göre baskı grupları üç temel düzeyde incelenebilir. Bunlardan ilki plüralist sistemdir: Plüralist sistemde baskı grupları siyasal merkezden, bürokratik birimlerden görece özerkleşmiş, örgütlenme ve çıkar ifade düzeyleri yüksek, birbirleriyle de açık bir rekabet içinde olan örgütler olarak faaliyet yürütürler. Sistem baskı grubu faaliyetlerine karşı hoşgörülüdür, hatta bu faaliyetleri yasal güvenceye almıştır. A.B.D.'deki baskı grupları sistemi bu türe en iyi örneği oluşturur. İkinci tip baskı grupları sisteminde baskı grupları kendilerinden güçlü diğer örgütlenmelerin vesayeti altına alınmıştır. Üst örgüt bir siyasal parti veya toplumsal bir grup olabilir. İtalya'daki sendikaların Komünist Parti ve Katolik Klisesi arasında etkinlik açısından paylaşılmış olması bu duruma örnektir.[63] Türkiye'de de her siyasal eğilimin değişik alanlarda örgütlenmeye giderek uzantı biçiminde baskı grupları örgütlenmesine gitmeleri oldukça yaygındır. Üçüncü baskı grubu sistemi neo-korporatist sistemdir. Burada kamu siyasası hükümet, bürokrasi ve baskı gruplarının düzenli görüşmeleri sonucunda oluşturulur. Gruplar sistemin işleyişinde yasal bir unsur haline getirilmiştir. Neo-korporatist sistemde bazen gruplar daha özerk bir statüde işleyişe katılırken, diğer bazı modellerde işleyiş devletin bu grupları çeşitli yöntemlerle kontrol etmesi ve yönlendirmesi ağırlık taşımaktadır. İlk duruma İsveç ve Hollanda gibi ülkeler uygulanan modeli, ikinciye de Japonya ve G. Kore'de uygulanan korporatist ilişki modelini örnek olarak verebiliriz.

Bu sistemleri ekonomik baskı gruplarını göz önüne aldığımızda iki başlık altında toplayabiliriz. Uzantı biçiminde baskı gruplarına hemen her siyasal sistem altında rastlanabilmektedir. Bunlar özellikle ekonomik gruplar incelendiğinde hem plüralist

---

[62] Kışlalı, s.226-227.
[63] Kalaycıoğlu,s.324.

sistemlerde hem de korporatist sistemlerde varlıklarını sürdürebilmektedirler ve güçlü oldukları durumlarda bu iki sistemin bir alt grubu olarak değerlendirilebilmektedir. Dolayısıyla sistem olarak ayrımı plüralist baskı grupları sistemi ve neo-korporatist baskı grupları sistemi olarak iki başlıkta ele alıp incelemek daha açıklayıcı görülüyor. Aşağıda bu iki sisteme ilişkin teorik tartışma ve ülke örneklerinin üzerinde durmaya çalışacağız

1.Pluralist Yaklaşım ve Baskı Grupları

Pluralizm değişik açılardan tartışılmış, içeriğine ilişkin farklı anlamlandırmalar yapılmış bir kavramdır. Bir kısım yaklaşıma göre Pluralizm bir teoriden daha çok bir varsayımdır, diğer bazı yazarlar ise tanım zorluğunu, bu yaklaşımın sürekli dönüşüme ve geliştirilmeye açık bir kavram olmasına bağlarlar.[64] Yaklaşım kaynağını Aydınlanma felsefecilerinin mutlak devlet iktidarının sınırlanmasına ilişkin geliştirdirdikleri çerçevelerden alır, buna karşılık teori olarak tarihsel evrimin çok net bir biçimde izlenebildiğini de söylemek zordur. Pluralizm bir felsefi uğraş olarak başladı ve bir prensip üzerine doğup gelişmedi. Belki de plüralist düşüncenin tek ortak yönünün monist yaklaşımlara karşı çıkması ve inançların, kurumların ve toplumların çeşitliliğini savunması olduğu söylenebilir.[65] Yaklaşımın dinamiklerini Locke'nun yazılarında bulabiliriz. John Locke, doğal yaşamı bir barış ve düzen durumu olarak ele almıştır. O bununla toplum sözleşmesi kavramını sınırlamış ve buna özgürlükten yana bir sözleşme anlamı vermiştir.Toplumun kurulması için çoğunluk adına konuşacak hür insanların anlaşmaları gerekmektedir ve yönetim meşruiyetini buradan alır. Anlaşmaya uymayan yönetimlere karşı başkaldırı hakkını tanıyan Locke, yasama ve yürütmenin birbirinden ayrılmasının kişi özgürlüğü ve haklarını güvenceye almanın zorunluluğu olarak görür.[66] Buna karşılık pluralist düşüncenin siyasal yönü ile ortaya çıkmasının ünlü Fransız düşünür Montesquieu'nun çalışmalarıyla olduğunu söyleyebiliriz. Montesquieu öncelikle belirli bir ülkede yasaların göreceliliği üzerinde durdu ve yönetim kurallarının o ülkenin coğrafi koşullar, halkın yaşama ve ekonomik durumu, dinsel yapı, halkın davranış eğilimleri, ticari hayat ve örf ve adetler gibi birtakım değişkenlere bağlı olarak şekillendiğini belirledi. Ona göre bir cumhuriyet rejiminde özgürlüğün var

---

64 Grant Jordan," The Pluralism of Pluralism; An Anti-Theory",Ed: Jeremy J. Richardson içinde.1993,s.49.

65 Patrick Dunleavy and Brendon O'leary, **Theories of the State The Politics of Liberal Democracy**, London: Macmillan, Sec. ed. 1988, s.13.

66 İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, İstanbul: Beta,Beşinci Baskı 1987, s.137-139.

olabilmesi için, o ülkedeki vatandaşların siyasi erdem ve kamu ruhuna sahip olarak çevresindeki olaylarla ilgilenmesi gerekmektedir. İngiliz örneğinden hareket eden Montesquieu iktidarın kuvvetler arasında bölünmesi ve toplumda özgürlüğün korunması için aracı kurumların gelişmesi gereğine işaret etti. Eğer bu yapılamazsa monarkın iradesinin bir despotluğa dönüşeceği görüşünü savundu.[67] Bununla birlikte hiç şüphesiz plüralist yaklaşımın toplumsal içeriğini ortaya koyan isim Alexis de Tocqueville'dir; o belki de ilk plüralist düşünür olarak isimlendirilebilir. "Tarihimizin sayfaları çevrilirse, denilebilir ki; yedi asırdan beri eşitlik yönünde hizmet etmeyen hiç bir büyük olaya rastlanmaz" diyen düşünür görüşlerinin hareket noktasını benzer biçimde özgürlük ve eşitlik kavramları arasındaki zıtlıktan alır.[68] Ona göre halk hem özgürlük hem de eşitlik ister, ancak özgürlüğe ulaşamazsa onu eşitliğe feda edebilir. Dolayısıyla eşitlikte yoğunlaşma demokrasilerin en büyük tehlikesi olarak ortaya çıkar.[69] **"Amerika'da Demokrasi"** kitabında Tocqueville bu ülkedeki insanların davranış eğilimlerine ve kurumsallaşma yapısına bakarak bir takım sonuçlara varır. Ona göre toplumsal yaşamı Amerika gibi yürüten bir başka örnek bulmak zordur; Amerikan toplumu sorun aktarmada devlete yönelmeye kuşku ile bakar ve sorunları kendi aralarında oluşturdukları organizasyonlar yolu ile çözmeye çaba harcar. Yine bu ülkede yerel yönetimlerin örgütlenme biçimi benzerlerinden çok daha gelişmiş durumdadır. Mahalli yönetim çok sayıda grubun katılımına açıktır, bunun yanında merkezi yönetim yerel birimlerin yönetimsel sorumluluklarını arttırmakta bir sakınca görmez.[70] Dernekleri devlet içinde devlet olarak tanımlayan düşünür, bu yolla kişilerin çevrelerindeki gereksinimleri ile genel çıkarlar, özel çıkarları ile genel çıkar arasındaki yakın bağı görebildiğini belirtir.[71] Onun dikkatini çeken şey güçlü gönüllü oluşumların sivil toplumun güçlenmesinde oynadığı roldür. O toplumsal grupların ve yerel yönetimlerin siyasal eğitimle ilgili bir ortam oluşturacağını ve kamusal ilginin bu yolla gelişebileceğini savunur.[72]Lipset'in ifadeleri ile; o, toplumda ortaya çıkacak özgür kurumların bir yandan sosyal çatışma ortamının dinamiğini belirlerken, öte yandan da siyasal iktidarın yaygın baskısının direniş noktalarını oluşturacağını

---

[67] Alaaddin Şenel, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara: Verso, Üçüncü Baskı 1991, s.459-463.

[68] Alexis de Tocqueville,**Amerikada Demokrasi**, Çev: Taner Timur,İstanbul: Siyasi İlimler Derneği,1962, s.3.

[69] Lipset,s.6.

[70] Tocqueville,s.29-45.

[71] a.g.e.,s.80.

[72] Dunleavy-O'leary,s.16.

gördü. Bu noktadan başlayarak örgütlenme birey-siyaset ilişkisinin odak noktası haline geldi.[73] Faydacı okulun en önemli temsilcilerinden sayılan J. Stuart Mill'in siyasi konular ve özgürlükler ile ilgili yazılarında plüralist düşüncenin izlerini bulmak mümkündür. Mill Tocqueville'nin Fransa ve Amerika üzerinde yaptığı karşılaştırmanın bir benzerini Avrupalı toplumlarla, Çin'i karşılaştırarak yapmıştır. Ona göre çok zeki ve güçlü filozoflara sahip bulunan Çin'in ilerlemesinde yaşanan duraksamanın temel nedeni asırlar süren insanları birbirlerine benzer kılma çabasıdır. Burada dolaylı olarak Tocqueville'nin eşitlik üzerinde yaptığı vurguya benzer bir vurgu yapar. Buna karşılık Avrupa ulusları arasında böyle bir benzeşme süreci yaşanmamış, toplumda farklı arayışlar içindeki grupların çatışması hep var olagelmiştir. Mill Avrupa'nın Çin gibi bir kaderi paylaşmaması için bu farklılık ve çatışmanın korunması gerektiğini ileri sürer ve ekler;" Tocqueville, Fransızların zaman geçtikçe birbirlerine benzemelerinden duyduğu endişeyi dile getirdiğinde kastettiği bu tehlikeydi".[74]

Grup olgusu ile sosyal dengenin sağlanması arasında bağ kuran düşünürlerden bir diğeri de Arthur Bentley'dir. O grup teorisinin kurucusu olarak tanınır ve plüralist düşüncenin grup teorisi açısından sistematik bir tarzda ele alan en önemli plüralistlerden biridir. Grup teorisi her grupta bir ortak çıkar bulunduğu ve gruba üye olan bireylerin ortak çıkar doğrultusunda çaba harcadıkları öncülüne dayanır.[75] 1908 yılında ilk baskısı yapılan "The Process of Government" isimli çalışmasında ağırlıklı olarak grupların karar alma süreçlerinde oynadıkları merkezi rol üzerinde durmuştur. Ona göre "çıkarı olmayan bir grubun varlığı düşünülemez". Bu gruplar birbirleriyle sürekli etkileşim içinde bulundukları bir sosyal ortam içinde hayat bulurlar ve çıkara dayalı olarak siyasal sürece girmelerinden başlayarak rakip gruplarla mücadele içine girerler.[76] Bentley baskı gruplarına, siyasal işlev bakımından merkezi bir rol verir; o ortak düşüncenin ve siyasal merkezin kararlarının çıkar grupları faaliyetlerinin bir yansıması olduğunu düşünür. Buna bağlı olarak Bentley, metafizik anlamda devlet kavramına karşı çıktı ve hükümeti de içinde temsil edilen grup ve çıkarların

---

[73] Lipset,s.7.

[74] J. Stuart Mill, **Hürriyet**, Çev:M. Osman Dostel, İstanbul: MEGSB Yayını,1988,s.139-140.

[75] Mancur Olson," The Logic of Collective Action",Ed: Jeremy J. Richardson İçinde,1993,s.23.

[76] Murray Knutilla,**State Theories, from Liberalism to the Challenge Feminism**,Halifax:Fernwood,sec. Ed.1992,s.66.

varlığı ile açıkladı.[77] Bentley, böylece hükümet etme sürecini grupların ve çıkarların baskılarına, rekabetlerine ve başarılarına indirgedi.

Arthur Bentley'in takipçisi olarak nitelenebilecek diğer bir isim David B. Truman'dır. Truman bir davranışçıdır, ama takip ettiği metodoloji ve dayandığı kaynaklar onun bir plüralist olarak nitelenmesini mümkün kılar.[78] 1951 yılında yayınlanan "The Government Process" isimli çalışmasında Bentley'den bir çok alıntı yaparak onu bir dönüşümcü olarak tanımladı. Bentley gibi o da grup çıkarı dışında ortak bir kamu çıkarı düşüncesi olduğunu reddetti. Buna karşılık Bentley'in fazla üzerinde durmadığı görünür olmayan, zaman zaman ortaya çıkan baskı süreçlerinin üzerinde durdu. Belirttiğimiz eserinde o yeni bir kavram olarak "potansiyel grup" lardan söz etti. Truman bu grupların örgütsel bir nitelik taşımamaları ve çok sayıda bireyi kapsamasıyla diğer gruplardan ayrıldığını belirtti. Bu gruplar grupsal çıkarların saptırıcı etkilerinin dengelenmesinde önemli roller oynarlar ve bu amaçla zaman zaman karar yapım süreçlerini zorlarlar.[79] Truman potansiyel grupların ortak inanç ve tutumlara sahip bireylerden oluştuğunu, geniş bir alanı kapsayan bu tip çıkarlara yönelik bir müdahalenin anında tepki göreceğini ve bir baskı doğuracağını belirtir. Bu özellikleri ile onlar örgütlü gruplar özerinde denetleyici ve yönlendirici bir rol oynarlar.[80] Truman'ın düşünceleri, Bentley'in fazlasıyla dışlamış olduğu tutumcu, ahlaksal ve dinsel değerlerin karar alma süreçleri üzerindeki etkisini yine grup merkezli bir yaklaşımla ele alınmasını ifade eder. Başka bir ifade ile o karar alma sürecini yalnızca grup etkinliğine indirgemenin getirdiği güçlükleri bu şekilde aşmaya çalışır.

Kendisi farklı bir kavram üzerinde yoğunlaşmış olmasına rağmen plüralist grup yaklaşımına önemli katkılar yapan bir diğer düşünür hiç şüphesiz Robert Dahl'dır. Dahl "Who Governs" te bir demokraside hemen her erişkin bireyin oy kullanmasına rağmen, resmi makamlardaki stratejik pozisyonların belirlenmesinde başka bir takım unsurların daha etkili bir biçimde rol oynayabildiklerine işaret ederek, demokratik mekanizmaları gerçekte kimin yönettiği sorusunu sordu.[81] Ona göre demokrasilerde, seçim sandıklarında eşit oylar dururken, yönetimsel kaynakların eşitsiz bir şekilde dağılımı söz konusudur. Dahl

---

77 Edward M. Burns, **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950**,Çev: A. Şenel, Ankara: Birey ve Toplum, 1984,s.526-527.

78 Jordan, s.55.

79 Jeremy J. Richardson," Pressure Groups and Government", Ed: Jeremy J. Richardson İçinde,1993, s.8.

80 Burns,s.532.

çalışmasında ağırlıklı olarak demokrasinin içeriğine ilişkin değişimin var olan siyasal kaynakların dağılımındaki değişime paralel olarak şekilleneceğinin üzerinde durdu ve bu konu üzerinde yoğunlaştı.[82] O aslında poliarşi kavramını tanımladı, ancak vardığı sonuçlar grupların karar alma süreçlerindeki rolünün bir elit pluralizmi doğurmasıydı. New Haven örneğinden yola çıkarak yaptığı analiz sonunda aşağıdaki sonuçlara vardı:

i- Bir sistem içinde farklı türde ve kamu dairelerinin nüfuzu altında bulunan yönetimsel kaynaklar vardır ve bu kaynaklar farklı vatandaş gruplarına yöneliktir.

ii- Bir kaç istisna dışında bu kaynaklar eşitsiz bir biçimde dağıtılmışlardır.

iii- Bireylerin kaynaklara ulaşma yeterlilikleri farklıdır. Bir kaynağa ulaşmadaki üstünlük, çoğunlukla diğer bir alandaki kaynağa ulaşmakta zayıf kalmayı beraberinde getirir.

iv- Bütünü ilgilendiren kararlarda tek bir grubun tamamıyla hakim olması mümkün değildir.

v- Nüfuz ancak spesifik konu ve kararlarda mümkündür.

vi- Gerçekte hiç bir kimse ve grup, bir kaç elit dışında kaynaklara nüfuz etmekte yeterli değildir.[83]

Dahl grupları demokratik sistemin üniteleri olarak gördü ve onların siyasal partiler ve halkın ötesinde sisteme işlerlik kazandıracağını ifade etti. Baskı grupları gerçekte eşit olması gereken kaynaklar üzerindeki dağılım yönünün etkileyen temel unsurlardır. Bu vurgusuyla Dahl, pluralizmi ifade etmekten kaçınsa da plüralistler içindeki yerini alır. Böylelikle onun analiziyle poliarşi bir elit pluralizmine dönüşür. Burada elitler arasında bir yarışma söz konusudur ve tek bir grubun bütün mekanizmaya hakimiyeti söz konusu değildir.[84]

Plüralist yaklaşımda devletin çıkarların odağında yer alan edilgen konumu bazı plüralist yazarlar tarafından eleştirilmiştir. Charles Lindblom konuyu bu boyutuyla ele alan önemli bir isimdir. O Bentley ve Truman gibi plüralistleri kamu kurumlarını özel çıkar gruplarından ayrı tutmakla eleştirdi. Ona göre kamu kurumları da kendi başlarına bir çıkar grubu olarak düşünülmelidir; Lindblom, bu anlamda kamu otoritesinin en başta gele katılımcı olarak yönetim sürecine dahil olduğunu belirterek, yönetimsel birimlerin yönlendirici özellikleri üzerinde durdu.[85] Benzer şekilde aynı konu üzerinde yoğunlaşan bir başka isim de Mancur Olson'dur. Olson, grup teorisinin bireylerin grup içinde, grubun çıkarları

---

81 Robert Dahl, **Who Governs?**, New Haven: Yale University Press, 1968, s.1.

82 Jordan, s.51-52.

83 Dahl,1968,s.277.

84 Jordan,s.53.

85 Charles E. Lindblom, **The Intelligence of Democracy**, New York: Free Press,1965,s.13.

doğrultusunda hareket edecekleri öncülünü sorguladı. O bu varsayımın ideolojik, bilimsel ve ekonomik bir çok yaklaşımda kabul gördüğünü, grup teorisinin de bu kabule dayandığını belirtir. Olson bu öngörüye karşı çıkar ve bireylerin kişisel refahlarının grup tarafından dikkate alınmaması durumunda bireylerin grup çıkarları doğrultusunda çalışmayacaklarını ileri sürer. Tâbi ki bu yaklaşım grup teorisinin temeline atılmış bir bombaydı ve karar süreçlerinde grubun merkeze alınmasını bireysel çıkar perspektifinden hareketle sorguluyordu. Ortak hareket etmenin temelinde bireylerin ortak çıkarı yatmaktadır, eğer bu mümkün olmazsa, bireyler grubun dışında özel çıkarlara sahipseler bunu gerçekleştirmeye öncelik verirler. Peki grup davranışının oluşabilmesi için gerekli olan dinamik nedir? Olson grup teorisyenlerinden ciddi bir şekilde ayrılarak, grup davranışının dinamiğini dışarıdan bir zorlama veya teşvik sisteminin bulunmasıyla açıklar. Devletin ve yönetimsel kurumların önemi de bu noktada ortaya çıkar; devlet ve diğer kurumlar zorlama ve teşvik yoluyla grup davranışını belirlerler ve yönlendirirler. [86] Olson bu fikirleri ile liberal korporatizme çıkış kapısını aralar.[87] Gerçekten aşağıda ele alacağımız gibi plüralist evrim zaman içinde Batılı demokrasilerdeki korporatist pratiklerin de etkisiyle korporatizmi pluralizme bağdaştıran ara yorumlara kaymışlardır, dayanışmacı Pluralizm de denilebilecek bu arayışın önemli isimlerinden biri de fikirlerine dağindiğimiz Mancur Olson oldu. Olson klasik yaklaşıma bağlı isimlerce piyasada devletin oynadığı yönlendirici rol ile grup davranışını birbirine karıştırmakla eleştirilmiştir.[88] Pluralizmin grup merkezli yaklaşımına bir başka eleştiri de Giovanni Sartori tarafından getirilmiştir. O pluralizmin grupların hükümeti etkileme süreci olarak görmenin bir yanılgı olduğunu ileri sürer ve karar alma sürecine grup yaklaşımı ile bakan düşüncelere karşı çıkar. Sartori grup yaklaşımı genel seçimlerde baskı gruplarının isteklerini önemli ölçüde geri plana atan çoğunluk sesini göz ardı etmektedir.[89]

Plüralist yaklaşımın ve bu yaklaşımda baskı gruplarının önemi üzerinde kısaca şu noktaları vurgulayabiliriz.Öncelikle pluralizm herhangi bir görüşün salt doğruluğunu kabul etmez, bu anlamda ideolojik dogmatizme karşı çıkar. [90] Buna bağlı olarak Pluralizm devlet

---

[86] Olson,s.24.

[87] Dunleavy-O'leary,s.129-130.

[88] Richard Kimber, " Interest Groups and Fallacy of the Liberal Fallacy", Ed: Jeremy J. Richardson İçinde,1993, s.45-46.

[89] Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1993, s.193.

[90] Yaşar Gürbüz, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, İstanbul: Beta,İkinci Baskı 1987, s.9.

monopolüne karşıdır; felsefi ve pratik olarak, hiçbir şekilde devletin güçlü konumda bulunmasını istemezler ve bu nedenle ideolojik ve solidarist anlayışlara karşı çıkarlar. Plüralistlerin ikinci özelliği sosyal grup ve derneklerin özerkliğine büyük önem vermeleridir. Onlar grubu siyasal etkileşimin merkezine yerleştirdiklerinden bu alandaki sınırlamaları doğrudan siyasal sürece yapılmış bir müdahale olarak görürler. Herhangi bir kompleks toplumun temel özelliğinin birbirleriyle çatışma halinde ve yarışmacı karakterde çok sayıda grubun faaliyet yürütmesi olarak kabul etmeleri üçüncü özellikleridir. Dördüncü olarak; onlar sosyal dengenin sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin olmamasını bir zorunluluk olarak görürler. Son olarak pluralistler bireyciliğin ben merkezciliğe kayması ile grup iktidarlarının temsili arasında konumlanırlar. Onlar bu şekilde bireyciliğin yol açacağı tehlikeleri grup aktivitesi ile sınırlanacağı düşüncesindedirler.[91] Plüralist düşünce toplumda var olan yarışmacı ve çatışmacı grupların bireyin haklarını savunmada ve aracı kurumlara ulaşmada önemli rolle oynadığını düşünür. Belirtildiği gibi bu etkinlik, kolektif bir baskı veya despotizme gerek bırakmadan sosyal dengeyi sağlar.[92] Dolayısıyla plüralist yaklaşımda grup dengeyi sağlayıcı bir unsur olarak kalmaz, yarışa giren ve yeni talep bileşimlerini ifade eden gruplar nedeniyle toplumsal değişimi yönlendiren temel unsur olarak da ortaya çıkar. Bu özellikleriyle plüralist görüş çift yönlü bir sonuç doğurur; bir anlamıyla bu düşünce farklı çıkarları temsil eden kurum ve örgütlenmelerin zora başvurmadan mevcut sistemin katılım yollarını kullanarak siyasal kararları etkileyebilmesini; buna paralel olarak ikinci anlamda da farklılıkların inanç, ifade ve örgütlenme özgürlüğünün savunulmasını içerir.[93] Bütün bu özellikleri ile Pluralizm karar yapım sürecini bir grup etkinliği olarak görür, devleti bu süreç içinde bir aktör olarak görseler de hükümet etkinliğini grup çıkarlarının tatminine indirgerler. Dolayısıyla siyasal merkezin önemini koruduğu, dağıtım kanallarını elinde tuttuğu durumları benimsemezler. Yaklaşım temel olarak Amerika Birleşik Devletleri siyasal sisteminde baskı gruplarının rolüne ilişkin analizler tarafından şekillendirilmiştir ve doğal olarak kıta Avrupa'sındaki korporatist ve neo korporatist deneyimleri ve üçüncü dünyadaki kalkınmacı siyasal yapılanmaların ekonomideki motor gücünün rol oynadığı etkileşimleri dışladıkları için eleştirilmişlerdir. Aşağıda korporatist yaklaşımlara değinirken belirteceğimiz gibi plüralist yaklaşımların içinden zamanla korparatizmle bu düşünceyi bağdaştırmaya çalışan görüşler de çıkmıştır.

---

[91] Dunleavy-O'leary,s.17

[92] David Miller-Janet Koleman-William Connolly ve Alan Ryan, **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I**, Çev:Bülent Peker-Nevzat Kıraç , Ankara: Ümit,1994, s. 158.

[93] Ümer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul: Ağaç, 1992,s.75.

2. Neo-Korporatist Yaklaşım ve Baskı Grupları

Konumuz açısından açıklanması gereken bir diğer teorik çerçeve neo-korporatist yorumlar etrafında şekillenmiştir. Plüralist yaklaşımda devletin belirleyici niteliğinin göz ardı edilmesi, Marksist yaklaşımın bunun karşısında merkeziyetçiliği ön plana çıkarması, bu iki görüş arasındaki tartışmanın kutuplaşması ve bazı Avrupa ülkelerinde özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra görülen uygulamalar "orta yol" olarak isimlendirilen yeni bir yaklaşımın şekillenmesine zemin hazırlamıştır. Neo-Korporatizm görüleceği gibi kaynağını köklü bir teorik geçmişten çok pratik gelişmelerden almış bir yaklaşımdır. Ancak yine de yaklaşımın teorik bir arka planı bulunmaktadır. Yine bu kavramı daha iyi açıklayabilmek için "korporatizm" kavramı ve pratiği üzerinde durmak gerekmektedir.

Devlet öncülüğünde ekonomik sınıfların düzenlenmesi ve siyasal temsilin mesleki temsi üzerine kategorileştirilmesi düşüncesi özellikle ütopyik sosyalistler arasında güçlüdür. Saint Simon, döneminde yeni başlamış olan endüstrileşme hareketinin yeni bir toplum tipini oluşturacağını ileri sürmüştür. Ona göre geleceğin tek servet kaynağı endüstrileşmedir ve insanlar arasındaki eşitsizlik herkese çalışma imkanının verileceği bir sistemde mümkün olacaktır.[94] Simon'a göre eski rejim dine, orduya ve politikaya dayanıyordu; oysa gelişmeler bilginler, sanatçılar, sanayiciler ve tarımcılardan oluşan üreticiler sınıfının etkinliğine işaret etmektdir. Dolayısıyla Simon, "düzenli" bir ekonominin uygulanacağı bir yönetim biçiminin kurumsallaştırılmasını ve bu kesimlerin siyasal alana hakim olacakları bir devlet biçimine geçilmesini önerdi.[95] O tam anlamıyla bir "üreticiler hükümeti" düşledi; bilginlerin belirleyici sanayicilerin uygulayıcı ve ekonominin düzene sokulmasının amaç olduğu bir yönetim yapısını ve mirasların kolektif tarzda ve devlet eliyle dağıtılmasını önerdi. Bu çerçevede isminden söz edilmesi gereken diğer bir düşünür Louis Blanc'dır; ona göre toplumdaki çatışmanın temelinde serbest rekabet yatmaktadır ve bu düzensizlikten ancak düzenleyici bir devlet iktidarının kurulması ile kurtulmak mümkündür. Rekabet hem sanayiciler hem de işçiler açısından zaralı bir olgudur. Bu nedenle ülke çapında ve devlet öncülüğünde kurulacak

---

94 Rona Turanlı, **İktisadi Düşünce Tarihi**,İstanbul Beta,1988,s.127.
95 Akın,s.204-205.

atölyelerde bu kesimler bir araya getirilmelidir. Devlet üretimi düzenlemeli ve her kesimin üretimden alacağı payı belirlemeli, hatta bankacılık sistemi bu düzene göre yapılandırılmalıdır.[96]

Toplumsal sınıfların karar alma sürecine fonsiyonel temsil esasıyla dahil olmalarını ve bu kurumların sivil toplum ile devlet arasında aracı kurumlar olarak yapılandırılmasını en kapsamlı biçimde öneren kişi ise şüphesiz Emile Durkheim'dir. O "Toplumsal İşbölümü" isimli çalışmasında bu konuyu ele alıp incelemiştir; Durkheim kitabında ülke çapında sektörel olarak katagorilere ayrılmış iş gruplarının seçim esasıyla belirlenecek konseyler içinde temsil edilmelerini önermiştir. Bunlar ülke yönetiminde belirli bir iktidar alanına sahip olacaklardı ve özellikle sanayileşme ile ilgili sorunlarda kontrol işlevi üstlenecekledi. Konseyler işveren ve işçi temsilcilerinden oluşacaktı ve bütün konseyler merkezi bir üst konseyin denetiminde çalışacaklardı.[97] Ona göre bu korporasyonlar yolu ile ekonomik hayat, farklılıklar ortadan kaldırılmadan örgütlendirilebilecek ve kontrol edilebilecekti. Korporatif hiyerarşi yasal bir sistem altında çalışacak ve zorunlu üyelik yapısına sahip bulunacaktı. Korporasyonlar "endüstriyel yasama" yı temsil edecekler, iş hayatı ve emeklilikle ilgili fonların yünetiminden sorumlu olacaklardı. Yine bu korporasyonlar iş hayatı ile ilgili ortaya çıkan sorunlarda çözümleyici rol üstlenecekler ve çatışmaları kontrol altında tutacaklardı. Son olarak bu örgütler, sınıfsal dayanışmayı, düşünsel ve ahlaki homojeniteyi sağlamaya hizmet edeceklerdi.[98] Durkheim de, Simon ve Blanc gibi siyasal temsil sürecinin fonksiyonel temsile doğru evrileceğini ileri sürmüştür. O korporasyonları siyasal sistemin temel kurumlarından biri olarak görür ve sanayi toplumunun gelişmesiyle diğer toplumsal farklılıkların azalacağını, mesleki çıkarların temel ayrımları şekillendireceğini ileri sürer.[99] Durkheim bu yapılanmanın devlet ile birey arasında aracı rol üstlenen ve toplumun varlığını sürdürmesini sağlayan ara kurumlar olacağını belirtir.[100]

---

96 Turanlı,s.131-132.

97 Steven Lukes, **Emile Durkheim, His Life and Work: A Historical and Critical Study**, Middlesex Penguin, 1977, s.539.

98 a.g.e., s.540.

99 a.g.e, s.541.

100 Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**,Çev: Füsun Üstel-Sabir Yücesoy, İstanbul İletişim, 1993, s.90.

Korporatizmin gündeme gelmesini sağlayan hiç şüphesiz, bu teorik tartışmalardan çok iki dünya savaşı arasında yaşanmış bulunan faşist-totaliter deneyimlerin ekonominin yönetiminde bu tip bir kurumsallaşmayı benimsemiş olmalarıdır. Yine aynı dönemde ideolojik anlamda faşist olmasa da özellikle kalkınmacı-modernleşmeci ülkelerde korporatif yapılanmalar yolu ile ekonomik grupları örgütleme girişimleri görülmüştür. Korporatizm temel olarak ekonomik çıkarların siyasal temsiliyle ilgili bir kavramdır.[101] Dolayısıyla kavram kurumsallaşma boyutu ile de siyasal bilimlerin inceleme alanına girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya ve Almanya'da kurulan siyasal düzen faşist korporatizmin en belirgin örneklerini oluşturur. Korporatizm her iki ülkede de güçlü bir devlet olma ideali ve alansal yayılmada ekonomik arka planının oluşturulması düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu tip amaçlar için toplumsal sınıfların arasındaki çatışmaların dizginlenmesi ve yüce idealler uğruna ekonomik birimlerin harekete geçirilmesinin kurumsal araçları ise hiyerarşik korporasyonlar oldu. Bu şekilde ekonomik faaliyetler ulusal bir görev anlayışı içinde ele alındı ve devletin hedefleri doğrultusunda ekonominin işlemesini sağlamak için düzenlemeler yapıldı.[102] Faşizm sanayi toplumunun doğurduğu sorunlar ile siyasal amaçları arasındaki gerilimle karşı karşıya kaldı. Faşist otoriteler siyasal amaçları doğrultusunda ekonomik sınıfların arasındaki çatışmaları aşmayı ve sınıflar arasında işbirliği ve dayanışmayı sağlamayı hedeflediler. İşte korporasyonlar bu amacın en işlevsel araçları konumuna geçtiler ve korporatif hiyerarşi sayesinde ekonomik etkinlikler siyasallaştırılabildi; başka bir ifade ile ekonomik birimler devlet içinde eritildi ve onun amaçlarına sıkı sıkıya bağımlı hale getirildi. Faşizm işçi, işveren ve devlet temsilcilerinin bir arada bulunduğu korporasyonları ekonomide temel birimler olarak yapılandırdı. Bu sayede devletin ekonomiye nüfuzu kolaylaştırıldı ve aracı rolü güçlendirildi.[103]

Taha Parla iki dünya savaşı arasında uygulanan korporatizmi iki alt türe ayırır; dayanışmacı korporatizm ve faşist korporatizm. Dayanışmacı korporatizmi, diğerinden ayıran kültürel ve siyasal açıdan liberalizmin bazı özelliklerini benimsemiş olmasıdır. Dayanışmacı korporatizm ekonomik alanda ise liberalizmi reddeder. Korporatist uygulamaların otoriterlik

---

101 Gudmund Hernes-Arne Selvik,"Local Corporatism", **Organizin Interest in Western Europe-Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics**, Ed:Suzanne Berger, Vermont: Cambridge Univ. Press, 1981, s.103.

102 Ayferi Göze, **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul İÜHF Yayını, 1976, s.70-73.

103 Henri Michel, **Faşizmler**, İstanbul İletişim, Çev: Füsun Üstel, Beşinci Baskı 1990,s.11.

derecesi ise birbirleri ile bağlantılı üç unsurla şekillenir; belli bir toplum ve ekonomi modeli hakkında felsefi bir ideoloji; toplumsal ve ekonomik çıkarların temsiline ilişkin geliştirilmiş bir dizi süreç ve otoriter bir karar alma biçimi. Bu üç düzeyin değişik etkileşimleri korporatist uygulamaların gevşek ve katı yönetim biçimleri olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.[104]

Korporatizm toplumu, kendini oluşturan bireylerin sayısal toplamının ötesinde bir bütün olarak görür ve toplumu bireylerden özerk bir yapı olarak ele alır. Bu açıdan birey etkinliği, ancak kendi başına bir üstün değer ifade eden kamu yararına hizmet ettiği ölçüde meşruiyet kazanır. Bu öngörü devlet ile grup çıkarları arasındaki sınırı oldukça belirsizleştirir. Yine korporatizmde muhatap alınanlar değişime açık gruplar değil, açık bir biçimde tanımlanmış, kalıcı meslek gruplarıdır ve bunların devletle ilişkileri önceden belirlenmiştir.[105] Korporatizmde özel mülkiyet korunur, ancak siyasal boyutu ağır basan bir sistem içinde sanayi grupları ve diğer girişimler fonksiyonel konumlarına göre korporasyonlar içinde örgütlenir ve yönlendirilirler.[106] Bu çerçevede bireysel etkinlik devlet eliyle oluşturulmuş temsili kurumlar içine hapsedilir ve sınırlanır.[107]

Korporatizmi en geniş biçimde Schmitter'in formüle ettiği şekliyle şöyle tanımlayabiliriz; çıkar temsilinin sınırlı sayıda, zorunlu üyeliğe dayalı, dayanışmacı yönünün güçlü olduğu, hiyerarşik ve fonsiyonel farklılıklar üzerinde bölümlenmiş, devlet tarafından tanınmış ve izin verilmiş kurumlar eliyle gerçekleştirildiği, yine devletin bu kuruluşların yöneticilerinin seçiminde, yasal prosedürlerinin belirlenmesinde kontrol ve nüfuz edici yetkilerinin bulunduğu bir sistem. Dolayısıyla sivil toplumun organize edilmiş çıkarları devlet tarafından belirlenen karar alma süreçlerine sıkı sıkıya bağlı bir hale gelmiş olur.[108] Bu tip bir yapılanma kalkınmacı-modernleşmeci bir siyasal otoritenin başvurduğu bir yöntem olabileceği gibi, çok daha geniş bir anlamda totaliter-ideolojik bir devlet yapılanmasının belirgin bir niteliği olarak da ortaya çıkabilir.

---

104 Parla, s.90-92.
105 a.g.e., s.93-96.
106 Lawson,s.553.
107 Demir-Acar,s.218.
108 Philippe Schmitter,"Still the Century of Corporatism ?", **Review of Politics**, v.36, 1974, s.93-94.

Korporatist olgunun içeriğini bu şekilde belirledikten sonra artık konumuz açısından bizi daha yakından ilgilendiren neo-korporatist yaklaşıma geçebiliriz. Neo-korporatizmi anlayabilmek için onu korporatizmden ayıran özelliklerin üzerinde biraz durmamız gerekiyor. Neo-korporatist yaklaşımlar ikinci dünya savaşı sonrasında, özellikle 70'li yılların ekonomik bunalımının aşılmasında bazı Avrupa ülkelerinde ve diğer bazı ülkelerde gelişme gösteren hükümet ve ekonomik gruplar arasındaki etkileşimlerin analiz edilmesiyle şekillendi. Schmitter yapmış olduğu analizinde Brezilya, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Avusturya, İtalya ve Almanya'da genel eğilimin devletin izni ve kontrolü altında çıkarların temsilinin kurumsallaştırılması olduğunu belirtti.[109] Schmitter, Lembruch, Pahl ve Winkler gibi yazarların ortak görüşü bu tip bir temsil yapısının giderek güç kazandığı ve ekonomik alanda siyasal temsil organlarının etkinliğini sınırlamaya başladığı şeklindeydi.[110] Elbetteki devletin birtakım örgütlü yapılar aracılığı ile ekonomideki belirleyiciliğinin artması akla faşist deneyimleri getirmekteydi. Ancak gelişme gösteren trend faşist deneyimlerden daha farklı bir boyut taşımaktaydı; öncelikle bu ilişki biçimi demokratik, daha da ötesinde sosyal demokrat hükümetlerin etkili olduğu ülkelerde de görülmekteydi. Neo-korporatist yazarlar ağırlıklı olarak bu gelişmenin faşist deneyimden olan farklılıklarını belirlemeye çalıştılar.Schmitter korporatizm kavramını devlet korporatizmi ve sosyal korporatizm olarak ikiye ayırdı.Devlet korporatizmi devletin açıktan müdahalesini içerirken, sosyal korporatizm hükümet ve ekonomik gruplar arasındaki ilişkilerin bir zorlama olmadan gönüllü bir biçimde gelişmesini ifade ediyordu. Ayrıca ikincisinde plüralist veya liberal demokratik kurumlar konumlarını korumaktaydılar.[111] Schmitter sosyal korporatizme İsveç ve Hollanda gibi ülkeleri örnek verirken, devlet korporatimi için Portekiz, İspanya, Brezilya, Peru, Meksika ve Yunanistan gibi otoriter rejimleri örnek olarak gösteriyordu.[112] O sosyal korporatizm kavramı ile demokrasi arasında bağ kurdu ve bu kavramın tarihselci bir ideolojiden, siyasal kültürden veya herhangi bir kolektif özlemden kaynaklanmadığını iler sürdü. sosyal korporatizmi kurumsal bir davranış biçimi olarak ele aldı.[113] Coombes, neo-korporatizmi

---

109 Philippe C. Schmitter -Gerhard Lembruch, **Trends towards Corporatist Intermediation**, London Sage,1979,s.38.

110 Andrew Cox, "Neo-corporatism Versus the Corporate State", **The Corporate State- Corporatism and State Tradition in Western Europe**,Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan,Hampshire Edward Elgar,1988, s.32.

111 a.g.m.,s.33.

112 Hernes-Selvik, s.105.

113 Philippe C. Schmitter,"Interest Intermediation and Regime Governability in Contemporary Western Europe and North America"Ed:Suzanne Berger içinde,1981, s.294-295.

parlamenter demokrasinin sanayi toplumuna geçiş sürecinde yaşadığı gerilimlerle ilişkilendirir. Ona göre bu geçiş aşamasında hükümetler yönetselliği sağlayabilmek amacıyla ekonomik gruplarla sıkı bağlar oluşturmak zorunda kaldılar ve bu zorunluluk Avrupa'daki güncel korporatif yapıları doğurdu.[114] O da neo-korporatizmin, korporatizmden farkını vugulayabilmek için ikili bir ayrıma başvurur; siyasal korporatizm ve ekonomik korporatizm. Devletin baskı grupları ile geliştirdiği sıkı bağlar ekonomik alanın dışına taşar ve siyasal alana da hakim olursa bundan demokrasinin temelinde yatan bireysel kimlik zarar görür. Dolayısıyla bu örgütler uzmanlığa dayalı ekonomik bir temsil birimi olmanın ötesinde siyasal bir denetim organı haline gelirler. Siyasal korporatizm mesleki temsili esas aldığından bireysel vatandaşlık görüşünü dışlar ve bunun sonucu olarak demokratik sayılamaz.[115] Kısaca neo-korporatst yaklaşımın gelişim trendi faşist kaynaklardan farklı dinamiklerden beslenmiştir ve faşizmin zorlayıcı yöntemlerini kabul etmeyen demokratik yapılanmalar içinde şekillenmiştir. Yine neo-korporatist yapılanmada devletin doğrudan değil dolaylı yöntemlerle işbirliği sağlaması esası bulunmaktadır. Neo-korporatist yazarlar ideal olarak güçlü baskı gruplarının kendilerini kontrol edebilecekleri mekanizmalar dahilinde karar yapma süreçlerine katılımını benimsemişlerdir.[116]

G. Wilson neo-korporatist baskı grubu sisteminin doğmasında beş temel faktörün ro oynadığını belirtir: Öncelikle neo-korporatist yapılanmaların kurulabildiği ülkeler sosyal sınıfların farklılığı üzerine bina edilmiş kurumlara sahiptirler. Bu ülkelerde genellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ağırlıklı olarak sosyal demokrat hükümetler işbaşına gelmişlerdir. Bu hükümetler karşılarında bu şekilde farklılaşmış ve aynı zamanda kutuplaşmamış bir yapı buldular. Bu durum sosyal uzlaşma ortamının oluşturulmasına uygun zemin hazırladı. Ne işadamı grupları ne de sendikalar kutuplaşmaya yol açabilecek bir eğilime yönelebildiler. Çok sayıda farklı ve aralarında kutuplaşmanın bulunmadığı toplumsal yapı da buna eklenince danışma kurulları, ortak kontratlar ve benzeri prosedürlerin uygulamaya konulması mümkün oldu.[117] Neo-korporatist baskı grubu sisteminin ikinci özelliği sosyal sınıflar arasındaki kutuplaşmamış farklılığa karşın büyük ekonomik çıkar gruplarının göreceli olarak

---

114 Coombes, s148.
115 a.g.e., s.156-157.
116 Noel O'Sullivan, "The Political Theory of Neo-korporatism",Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan içinde,1988,s.6.
117 Wilson,1990,s.114-115.

merkezileşmiş şemsiye örgütler tarafından temsil edilmesidir. Neo-korporatist sistemin en tipik örneğinin görüldüğü İsveç'te işadamları ve işçi kuruluşları iki büyük merkezi örgütün çatısı altıda toplanmışlardır. Bu ülkede toplumsal uzlaşma kaynağını 1938 yılında yapılan Saltsöbaden Agreement'den alır ve bu anlaşmanın tarafları İsveç Sendikalar Konfederasyonu (LO) ile İsveç İşverenler Konfederasyonu (SAF) adlı bu iki merkezileşmiş gruptur. Bu anlaşma daha sonra başka grupların da katılımı ile genişleyerek 70'li yıllara gelindiğinde güçlü bir neo-korporatist sistem doğurdu.[118] Neo-korporatist yazarlar genel olarak bu merkezileşmiş yapıların devlet eliyle zorunlu olarak yapılandırılmadığını, ancak dolaylı yöntemlerle teşvik edildiği görüşündedirler.[119] Dolaylı teşvik uygulamasının en güzel örneği İngiltere'de yaşanmıştır. Bu ülkede de uzlaşma temelini İkinci Dünya Savaşı koşullarında imza edilen "Beyaz Belge" den almaktadır. Ancak İngiltere'de özellikle işadamı grupları oldukça zayıf ve birbirleri ile dayanışma eğilimleri düşük gruplanmalar içinde toplandıklarından bu parçalı görünüm istenen uzlaşmanın hayata geçirilmesini güçleştiriyordu. Bu ülkede Tripartizm adı altında korporatif eğilim hükümetle kurulan diyaloga paralel olarak disipline edildi ve işadamları CBI şemsiyesi altında toplandılar.[120] Üçüncü olarak bu tip ülkelerde uzlaşmaya katılmak bürokratlar ve baskı grubu liderleri açısından birtakım ayrıcalıklar getirir. Yasal toplantılar, sürekli çalışan danışma kurulları, yasa yapımı süreçlerine katılımın kurumsallaştırılması baskı gruplarına imtiyazlı bir konum sağlar. Yine İsveç'teki kraliyet komisyonları bu imtiyazlı konumun güzel bir örneğini oluşturur. Büyük ekonomik temsil örgütlerinin yasal olarak temsil edildiği bu komisyonlar ilgili bakanlığın altında çalışırlar ve parlamentoya sevk edilecek tasarılar konusunda görüş bildirmekle yetkilidirler.[121] Almanya ve Avusturya'da ise sistem ağırlıklı olarak kamu hukukuna bağlı yarı resmi oda örgütleri aracılığı ile işletilir. Avusturya'da Önde gelen işadamları, işçi kuruluşları ve çiftçi organizasyonları ulusal düzeyde odalar altında organize edilmişlerdir. Zorunlu üyeliğe tabi olmalarına rağmen bu kuruluşlar bakanlıklara bağlı çalışan ortak komisyonlarda temsilci bulundurular ve kararlar genel olarak bu grupların vardıkları uzlaşmalarla şekillenir. Almanya'da baskı grupları kökeni Orta Çağ'a kadar giden köklü ve yasal korporatist prensipler ışığında örgütlendirilmişlerdir.Ekonomik gruplar Kommern adı verilen odalar altında temsil edilirler. Özellikle yerel düzeydeki siyasalarda önemli ağırlığı

---

118 Neil Elder,"Corporatism in Sweden",Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan içinde,1988,s.154.155.

119 Peter j. Katzenstein, **Small States in World Markets -Industrial Policy in Europe-**, New York Cornell Univ. Press, Fifth Ed. 1991, s.89.

120 Keith Middlemas, **Politics in Industrial Society**,London André Deutsch,1979,371-374.

olan bu kuruluşlar federal hükümete yönelik olarak federe hükümetlerle işbirliği içinde çalışırlar.[122] Yine neo-korporatist sistemlerde ekonomik alanda fonksiyonel temsilin en az siyasal temsil kadar toplumun çıkarlarını yansıttığı inancı güçlüdür. Bu sayede bu tip organizasyonlar genel bir toplumsal muhalefetle karşılaşmazlar.Neo-korporatist baskı grubu sisteminin son özelliği göreceli olarak merkezileşmiş üniter devlet yapılarında bu sistemin daha güçlü bir biçimde uygulanmasıdır. Bu baskı grupları arasında bir uzlaşmanın sağlanması ve bunun yürütülmesi için merkezi bir hükümetin varlığının zorunlu olmasıyla yakından bağlantılıdır. [123]

Bu çerçeveden de anlaşılacağı üzere neo-korporatizm pluralizmin nötür devlet anlayışına katılmaz ve devletin belirgin bir rol oynadığı ekonomik çıkar gruplarının merkezi ve fonksiyonel temsilini esas alır. Yine neo-korporatizm yarışmacılıktan çok dayanışma ve uzlaşmaya ağırlık verir ve bu doğrultuda devlet eliyle yapılandırılmış temsili kuruluşları yadsımaz.

Konumuz açısından üzerinde durmamız gereken bir diğer nokta Uzakdoğu ülkelerinde görülmekte olan devlet-işadamı ilişkilerinin neo-korporatist eksende ele alınıp alınmayacağıdır. Gerçekten bu ülkelerde de kapalı bir ilişki sistemi altında ekonomi işletilmekte ve Japonya gibi ülkelerde bu parlamenter sistemle bir arada çalışabilmektedir. Japonya'daki bugünkü yapılanma temellerini Meiji dönemi (1868-1912) reformlarından alır. Sistem stratejik sanayi yatırımlarının devlet eliyle kurulması ve karlılığa geçtikten sonra çok ucuz fiyatlarla özelleştirilmesi esasına dayanıyordu. Japon sisteminde Devlet ile işadamları arasındaki etkileşimler de bu süreç içerisinde şekillendi. Öncelikle reformları planlayanlar köken olarak feodal dönemde güç kazanan samurai sınıfı ile tüccarlardan geliyorlardı. Samurailer zaman içinde tüccarlara ait işletmelerin yönetimlerine geçmişler ve bu gruplar arasında bir ittifak şekillenmişti. Meiji döneminin atak, kendine güvenen bürokratları da bu ittifak içinden süzülüp geldiler.[124] İttifakın işadamları cephesinde ise yine eski büyük ticarethanelerin uzantısı olarak ortaya çıkan ekonomik ve sosyal alanda güçlü "Zaibatsu"

---

121 Coombes, s.149.

122 Lewis J. Edinger, "Pressure Group Politics in West Germany",Ed:Jeremy J. Richardson içinde,1993, s.177.

123 Wilson,1990, s.115-118.

124 Ruth Benedict, **Krizantem ve Kılıç**, Çev:Türkan Turgut,İstanbul T. İş Bankası Kültür Yayını, Üçüncü Baskı 1994,s.88.

grubunu temsil eden aileler yer almaktaydı. Bu aileler özellikle ekonominin millileştirilmesi girişimlerinde yabancı şirketlerinin yerini almakta aktif bir biçimde rol oynamışlardı.[125] Köken olarak birbirlerine yakın olan bu gruplar ekonomik kalkınma sürecinde kendi aralarında kapalı ilişkiler geliştirmekte zorlanmadılar. Gelişen sanayi işletmelerinin Zaibatsu ailelerine verilmesi noktasında tereddüt edilmedi, onlar da kendilerinden emin bir biçimde yeni yatırımların sorumluluğunu üstlendiler. Böylelikle ekonomi imtiyazlı bir bürokrat ve girişimci sınıfı ile buna bağlı ikincil girişimlerden oluşan ikircikli bir temele oturtuldu.[126] Japon sisteminde de işadamları ile hükümet ve bürokratik birimler arasındaki ilşkiler kurumsallaştırılmıştır. Bu çerçevede Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI), Maliye Bakanlığı (MOF) ve Japonya Merkez Bankası'nın önemli yönlendirici kurumlar olarak öne çıktıklarını belirtebiliriz. Bunlardan özellikle MITI'nin konumu oldukça stratejiktir. MITI dış pazarlara endekslenmiş bir strateji belirleme ve bunu yönlendirme birimi gibi işlev görür. Burada dış piyasalardaki değişimler takip edilir ve ülke içi yatırımlar bu değişimlere göre belirlenen stratejiler doğrultusunda yönlendirilir. MITI'nin belirlediğ stratejiler bir ulusal çıkar bilinci ile ele alınır ve uygulamaya konulur.[127] Zaten 1957 yılında belirlenen "Endüstriyel Rasyonalizasyon Belgesi" Batı'da örnekleri görülen belgelerdeki bir uzlaşma taslağı niteliği taşımanın çok ötesinde işletme düzeyinde yapılması gereken standart işlemlerin belirlendiği bir kontrat niteliğindedir. MITI güçlendirilmiş, uzmanlık yönü kuvvetli bürokratik bir kadro ile çalışır. Japonya'da ekonomi bürokratları ülkenin en seçkin eğitim kurumları içinden seçilirler ve sahip olunan siyasal ortamın da katkısı ile çok güçlü bir karar verme ve yürütme yetkisine sahip bulunurlar. Öyleki bir çok gözlemci Japonya'da iktidarın gerçek temsilcisinin bu uzman büroratik kadrolar olduğu görüşünü taşımaktadırlar. Ekonomi bürokratları sadece bağlı bulundukları bakandan değil, iktidardaki Liberal Demokrat Parti (LPD) yönetiminden ve parlamentodan çok daha etkili bir biçimde günlük politikayı yönlendirir ve değiştirebilirler.[128] Uzun süredir iktidarda bulunan LPD ise bürokratik özerkliği korumak noktasında özenlidir ve genel olarak güncel politika ekonominin yönetiminin dışındaki alanlara ağırlıklı olarak kaymıştır. MITI bu çerçevede doğrudan yöntemlere sahip otoriter bir yapı olarak kendini gösterir. Bakanlığın en önemli yardımcıları Japon Merkez Bankasını

---

125 Cem Kozlu, **Sogo Şosa-Dışa Açılmada Bir Japon Dersi**,İstanbul Bilkom,ty,s.1-5.

126 Chalmers Johnson, **MITI and the Japanese Miracle-The Growth of Industrial Policy 1925-1975**, California: Stanford Univ. Press,1982, s.23.

127 a.g.e.,s.26.

128 Karel van Wolferen, **Japon Gücünün Sırrı**,Çev:İnci Kurmuş, İstanbul T. İş Bankası Yayını, İkinci Baskı 1992, s.39.

kontrolünde tutan Maliye Bakanlığı ve hakim Zaibatsu ailelerinin kontrolündeki Keiretsu tekelleridir.Maliye Bakanlığı belirlenen stratejilere göre para politikasını yönlendirmekte etkilidir ve daha dolaylı yöntemlerle piyasayı kontrol eder. Keiretsu'lar ise Mitsui, Mitsubishi ve Sumitomo gibi birden fazla sektörü kontrol edebilen veya Toyota gibi belirli bir sektörü kontrolünde tutan Zaibatsu ailelerinden oluşur. Bunlar hem bürokratlarla olan ilişkileri yürütürleri, hem de istenen politikaların hayata geçirilmesi konusunda piyasayı yönlendirirler. Bürokratlar ile bu büyük ailelerin arasındaki ilişkiler oldukça sıkıdır. Jopan bürokratlar genellikle ellili yaşlarda emekli olup bu ailelerin kontrolündeki şirketlerden birinde yönetici olarak görev alırlar ve bu etkileşim bürokratlar ile büyük gruplar arasındaki ilişkilere geleneksel bir görünüm kazandırır.[129] Japon deneyimi Kore, Taiwan, Hong Kong ve Singapur gibi ülkelerde de etkili olmuş ve kendi pratikleri içinde bu ülkelerde benzer ilişkiler görülmüştür.[130] Örneğin Kore'de de ekonomi yatırımların devlet kontrolü altında belirlenmiş alanlara yönlendirilmesi ve bunun merkezi bir biçimde piyasaya göre ayarlanması hakim bir görünümdür. Ancak Kore deneyimi uzun süreli bir iktidar partisinin koruması altında değil, doğrudan ordunun rejim üzerideki otoriter hakimiyetinden kaynaklanmıştır. Kore'de MITI'nin yerini Ekonomik Planlama Örgütü (EPG) almaktadır, yine dış pazara işletmelerin uymuna yönelik olarak çalışan Kore Ticareti Geliştirme Örgütü (KOTRA) diğer etkili bir kuruluş olarak öne çıkar. Kore'de Keiretsu'ların yerini ise Chaebol grupları adı verilen hakim şirketler almakta ve siyasalar bu etkileşim içinde kapalı bir biçimde yürütülmektedir.

Uzakdoğu'da özetlemeye çalıştığımız bu ilişki biçiminin neo-korporatist çerçeve içine alınıp alınmayacağı konusunda tartışma bulunmaktadır. Hakim görüş bu ülkelerde, sendikal grupların zayıflığı ve karar alma süreçlerine katılmamaları nedeniyle neo-korporatist sınıflandırmanın içine dahil edilemeyeceği şeklindedir.[131] Gerçektende Uzakdoğu ülkelerinde işçiler işletme düzeyinde karar alma süreçlerine dahil olmakta, bu da ağırlıklı olarak işveren denetimi altında gerçekleşmektedir. Kapalı ilişkiler ise ağırlıklı olarak işadamı grupları ile devlet arasında yürütülmektedir. Wilson bu pratikleri pürüzlü neo-korporatizm olarak değerlendiriyor.[132] Gerçekten de sistem işadamları cephesi yönüyle neo-korporatist modele benzemekte ancak sendikaların zayıflığı ve işçilerin işleyişe dahil edilmemesi nedeniyle bu

---

129 Kozlu, s.27.
130 Johnson, s.9.
131 Wilson,1990, s.125
132 a.g.e., s. 133.

yaklaşımdan ayrılmaktadır. Bu nedenle çok yakın olmakla beraber Uzakdoğu ülkelerinde görülen etkileşimi sınıflandırma içine almamak gerekmektedir, biz çalışmamızda neo-korporatizm ile Avrupa deneyimlerini kastedecek, Japonya, Kore gibi ülkelerdeki uygulamalar içinse Uzakdoğu modelleri ifadesini kullanacağız.

G. Türkiye'de Baskı Gruplarına İlişkin Yaklaşımlar ve Bazı Tespitler

Türkiye'de baskı gruplarına ilişkin çalışmaların, özellikle analitik çerçeve tartışmalarının sayısı oldukça azdır. Bu konuda akla gelen ilk iki isim R. Bianchi ve M. Heper'dir. Her iki bilim adamı da plüralist ve neo-korporatist eksenler içerisinde konuyu ele alıp incelemişlerdir.Bianchi, çalışmasında,genel olarak baskı gruplarının plüralist ve neo-korporatist eğilimler arasında değişik görünümler sergilediğini ve sürecin bir devlet korporatizmine doğru evrildiğini ileri sürmüştür.[133] Bianchi bu durumu konjonktürel değişim ve ülkenin sahip bulunduğu tarihsel ve sosyo-ekonomik özelliklere bağlı olarak açıklar. Heper bu düşünceye, plüralizmin gerektirdiği sivil topluma açık hükümet yapısının ve neo-korporatizmin gerektirdiği uyumlu ilişkilerin Türkiye geleneğinde bulunmadığı gerekçesiyle karşı çıkar. Ona göre bu özelliklerin bulunmaması Türkiye'de baskı grupları açısından monist bağları ve devlet önceliğini belirgin kılar.[134] Ayşe Buğra, Bianchi'nin işaret ettiği devlet korporatizminin uyumlu bir ilişkiden çok siyasal merkezi vurguladığını, bununla da Heper'in hakim modelinde önerdiği ile bir yerde aynı şeyi söylediğini, farklılığın ise Türkiye'de politik sürecin devlet müdahalesi alanı ile özel çıkar alanının arasındaki sınırları belirleyen bir stratejiye sahip olmamasından doğduğunu belirtiyor.[135] Türkiye'de baskı gruplarının şekillenmesine ekonomik paylaşımda merkez-çevre gerilimi boyutu açısından da yaklaşılmaktadır. Devletin ekonomide dağıtım kanallarını önemli oranda kontrolünde tutması ve ithal ikameci sanayileşme döneminde oluşturulan güçlü firmaların ekonomik çıkar perspektifinin merkezine oturması,buna karşılık çevrede daha yarışmacı tarzda gelişme gösteren çıkar çevrelerinin taleplerini yansıtan baskı grupları arasındaki gerilim görünümün

---

[133] Bkz. Robert Bianchi, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton: Princeton Univ. Press, 1984.

[134] Bkz. Metin Heper, " The State and Interest Groups with Special Reference to Turkey", Ed:Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience**, New York: De Gruyter 1991.

[135] Ayşe Buğra, **Devlet ve İşadamları**, Çev:Fikret Adaman, İstanbul: İletişim, İkinci Baskı,1995, s.308-309.

temel dinamiğini oluşturmaktadır.[136] 90'lı yıllarda şekillenen TOBB-TÜSİAD çekişmesi merkezdeki büyük gruplarla, çevredeki diğerleri arasındaki bu gerilim açısından yorumlanmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de siyasal otoritelerin siyasal sistemin kurumsallaşmasındaki önceliği kamusal grupların sistem içinde güçlü bir konuma gelmeleri sonucunu doğurmuştur. Yukarıda kamu bürokrasisinin yalnızca öngörüldükleri hedefler doğrultusunda çalışan edilgen yapılar olmadıklarına ve nitelikleri gereği kendi başlarına birer baskı grubu işlevi de görebileceklerine değinmiştik. Türk siyasal hayatında II. Mahmut dönemiyle girilen yeniden merkezileşme sürecinde askeri ve sivil bürokratik kurumların kurumsal yönden güçlendirilmelerine büyük önem verilmiş ve süreç sonunda ortaya devletin yeniden yapılandırılmasında aksiyoner bir eğilime sahip bulunan ünlü Tanzimat bürokrasisi çıkmıştır.[137] Bu bürokratlar devlete başlılık ile hanedana bağlılık birbirinden ayıran bir perspektif içinde yeni Cumhuriyet'e kadar bütün siyasal olaylarda aktif bir biçimde rol oynamıştır.[138] Toprak kayıpları ve devamında girilen uzun savaş dönemi, zaman içinde bürokrasinin asker kanadının güçlenmesine neden olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti kurumsal açıdan Osmanlı bürokrasisinin geleneğinden gelen kadrolar tarafından şekillendirilmiştir.[139] Bu koşulların bir sonucu olarak ordu yeniden kurumsallaştırmada yönetici kadronun en önemli destekçisi oldu.[140] Bürokrasinin sivil kanadı ise süreç içinde CHP elitine sıkı sıkıya bağlandı. Heper'in tabiriyle bu "siyasal bürokratlar" altı okla temsil edilen ilkeler doğrultusunda bir kamu çıkarı kavramı geliştirdiler ve yeni bir toplum kurma amacının özellikle kültürel bütünleşme yönü üzerinde durdular. [141]

Yukarıdaki sürece bağlı olarak kamusal gruplar karar yapım süreçlerinde belirgin bir biçimde etkili oldular: Özdağ; Cumhuriyet'in ilk yıllarında ordu ile ilgili düzenlemelerin TBMM dışında gerçekleştirilmiş olmasını, Mareşal Fevzi Çakmak'ın kişiliğinde temsil edilen Genel Kurmay Başkanlığı'nın özerk bir yapıya sahip olmasını ve Milli Müdafaa Vekilliği ile ilgili encümenlerin hep asker kökenli milletvekillerinden seçilmiş olmasını bu önceliğin bir

---

136 Erol Katırcıoğlu, "Türk ekonomisinde Merkez Çevre Gerilimi", **Türkiye'de Toplumsal Değişim**,İstanbul: Yeni Yüzyıl, 1995,s.41.
137 Metin Heper, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara: Siyasal Bilimler Derneği, 1973 ,s.19-20.
138 Muzaffer Sencer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul: Alan, İkinci Baskı 1992,s.73-74.
139 Ümit Özdağ, **Tek Parti Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi**, Ankara: Gündoğan, 1991,s.51.
140 Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: Tekin, 1982,s.161-162; Özdağ, s.89
141 Heper, 1973, s.59.

görünümü olduğunu belirtmektedir.[142] Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında sivil nitelikte yapılandırılan "Bahriye Vekaleti" nin lağvedilmesinde ordu bürokrasisinin askeri fonksiyonlara sahip böyle bir bakanlıkla çalışmak istememesi büyük rol oynamıştır.[143] Buna karşılık sivil bürokrasi tam anlamıyla bir parti bürokrasisi gibi işlev görmüş ve yakın desteğini gördükleri siyasal kadrolara süreç içinde bağımlı hale gelmişlerdir. Bunda sivil bürokratların, ordu bürokrasisi ile görüş ayrılıklarına düştüğünde, siyasal kadrolar tarafından desteklenmelerinin de rolü bulunmaktadır. Örneğin dönemin Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 12 Adalar konusunda görüş ayrılığına düştüğü Mareşal Fevzi Çakmak karşısında, Mustafa Kemal'in desteğini sağlayarak görüşünün kabul edilmesini sağlamış, adalara asker çıkarılmasından bu sayede vazgeçilmiştir.[144]

Türkiye'de çok partili hayata geçişle birlikte kamusal grup önceliği kendini daha açık bir biçimde hissettirmiştir. CHP bürokrasisi DP iktidarını hoş karşılamamış ve direnme yolunu seçmiştir. Buna karşılık yeni siyasal elitler de popülist amaçlar doğrultusunda bürokratik kadroların imtiyazlı konumunu kendilerine hedef seçtiler ve açık bir çatışmanın içine girdiler. [145] Türk siyasal hayatında demokratik dönem boyunca siyasal iktidarlarla, kamusal gruplar arasındaki gerilimler, dönemsel olarak şekil ve içerik değişse de, varlığını hep korumuş, siyasa yapım sürecinde zaman zaman çatışmalar yaşanmıştır. 1961 Anayasası'nda MGK yolu ile askeri bürokrasinin, DPT kanalı ile sivil bürokrasinin karar alma süreçlerine siyasal otoritelerden özerk bir biçimde dahil olması bu gerilimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 60'lı yıllar boyunca DPT bürokratları ile siyasal iktidarların çekişmesi özellikle ekonomi politikalarının belirlenmesinde oldukça belirgin bir görünüm olmuştur. Bu çatışma dönem dönem alevlenen bir şekilde 70'li yılların ilk yarısına kadar sürdü.

Kamusal grupların bu belirgin konumlarına karşılık, sivil toplum ve ekonomik çıkarlardan yükselen bir kurumsallaşma ve karar alma süreçlerine katılım ülkemizde yaşanmadı ve bu alandaki gelişmeler genel olarak yukarıdan aşağıya doğru yasal düzenlemeler biçiminde oldu. Bunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında hakim olan kalkınmacı-

---

142 Özdağ, s.95-96.
143 a.g.e.,s.97-98.
144 Nazif N. Tepedelenlioğlu, **Ordu ve Politika**, İstanbul: Bedir, 1967,s.371.
145 Heper,1973,s.59.

solidarist bir ekonomik anlayışın rolü bulunduğu gibi, kamusal grupların etkinliği altında kurumsallaşmanın da büyük katkısı olmuştur. Yukarıdan aşağıya doğru örgütlenme eğilimi ülkemizde ilginç grupsal gelişme eksenleri doğurmuştur. Örneğin Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda kurulan ilk işçi derneği İstanbullu tüccarların yönlendirdiği Milli Türk Ticaret Birliği'nin çatısı altında kurulan "İstanbul Umum Amele Birliği" dir.[146] Bunun dışındaki oluşumlara yasal serbesti tanınmadığı gibi, bu tip kuruluşlarda baskı grubu eğilimlerinin zayıf işaretlerini alabilmek için çok partili hayata geçişi beklemek gerekecektir. Baskı grubu faaliyetleri de rakip siyasal partilerin organize ettiği uzantı örgütlerin çatışmaları içinde şekillendi. CHP'ye bağlı "İstanbul İşçi Sendikaları Birliği" ile DP yanlısı "Hür İşçi Sendikaları Birliği" çok partili hayata geçiş sürecinde aktif bir biçimde rol aldılar.[147] İşadamı organizasyonlarına bakıldığında örgütsel zayıflık kendisini daha açık bir biçimde göstermektedir. Ülkemizde 1955 yılına kadar gönüllü olarak kurulmuş kayıtlı işveren örgütünün bulunmaması bunun bir göstergesidir.[148] Türk siyasal hayatında dernekleşme ve sendikalaşma gelişiminin genel görünümü konjonktürel olarak bu alanla ilgili özgürlüklerin genişletilip-sınırlandırılması şeklindedir. Yukarıda belirlemeye çalıştığımız kurumsallaşma sürecinin bir yansıması olarak Türkiye'de baskı grubu eğilimi fazlasıyla yasal düzenlemeler ve siyasal otoritelerin hoş görüsüne bağımlı hale gelmiştir.

Burada vurgulanması gereken diğer bir nokta; devlet eliyle yapılandırılmış bulunan meslek örgütlerinin, özellikle ekonomik baskı gruplarının doğmasında, önemli rol oynamalarıdır. Kurumsallaşma dinamikleri açısından bunun bir diğer sonucu; kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütlerinin karar alma süreçlerinde gönüllü kuruluşlara nazaran daha öncelikli yer almış olmalarıdır. Bu durumun en güzel göstergesi işadamlarının içinde örgütlendirildikleri oda örgütlerinin geçirdiği evrimdir ki zaten çalışmamızın ana içeriklerinden birini oluşturmaktadır. Genellikle siyasal otoriteler kamusal nitelikteki meslek kuruluşlarına, gönüllü kuruluşlara göre daha sıcak yaklaşmışlardır. Bunda kuruluşların bağlı oldukları yasal mekanizmayı ellerinde tutabilmelerinin önemli rolü bulunmaktadır.

---

146 Kemal Sülker, **Türkiye'de Sendikacılık**, İstanbul: Sendika Kültürü, 1953,s.8-11.

147 M. Uğur Aksoy, "Türkiye'de Sanayileşmenin Kollektif İş İlişkilerine Etkisi", **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, Ankara 28-31 Ocak 1974, AÜSBF. Maliye Enstitüsü Yayını, 1975, s.890.

148 Ahmet N. Yücekök, **Türkiye'de Dernek Gelişimleri 1946-1968**,Ankara AÜSBF Yayını,1972,s.150.

Analizimizden hareketle genel olarak Türkiye'de baskı gruplarının şekillenmesinde siyasal merkezin kurumsallaşma sürecinde kamusal grupların baskın rolünün, özel ve gönüllü oluşumların ikincil konumda kalmalarının ve özellikle ekonomik çıkar perspektiflerinin gelişmesinde devlet eliyle örgütlendirmenin ve yasal düzenlemelerin önemi belirleyici faktörler olarak karşımıza çıktıklarını belirtebiliriz. Bunun işadamı baskı grubu eğilimlerinin şekillenmesinde oynadığı role ise ikinci bölümden itibaren daha ayrıntılı bir biçimde giriş yapacağız. Şimdi konumuzla ilgili bir başka gelişim seyrine, Türkiye'de geçirilen ekonomik evrimin bize sunduğu dinamiklerin analizine geçip bu evreleri ele almaya çalışacağız.

II. TÜRKİYE'DE İŞADAMI SİYASET İLİŞKİLERİNİN ŞEKİLLENMESİNDE ROL OYNAYAN TEMEL EVRELER

Buraya kadar olan incelememizde kavramsal ve teorik tartışmalar ışığında bir analiz çerçevesi oluşturmaya; ayrıca baskı grupları teorisi açısından ülkemizin gösterdiği temel özellikleri vurgulamaya çalıştık. Aşağıda ise konumuzun spesifik yönüyle ilgili olarak Türkiye'de işadamı kimliğinin şekillenmesinde rol oynayan ana siyasal ve ekonomik evreleri belirlemeye çalışacağız. Böylece işadamı örgütlenmelerinin şekillenmesinde etken olan siyasal ve ekonomik dinamikleri ve kesişme noktalarını belirleme amacını taşıyoruz. Ayrıca bu analiz bize bir sonraki bölümde ele alacağımız kurumsal ve sosyo ekonomik arka plan ölçeğinde işadamları örgütlenmelerinin incelenmesinde bir atıf çerçevesi oluşturabilmemiz açısından da yararlı olacak.

A. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Klasik dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıların ticaret yapmalarına yönelik herhangi bir kısıtlamadan bahsetmek zordur. Yine Osmanlı Devleti'nde en azından 18.yüzyıla kadar kendi içinde bir tüccar ve üretici kesim varlığını sürdürmüştür. Yine Osmanlı tüccarlarının 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar İmparatorluk dışında da yoğun ticari ilişkilere girmiş olduklarının belgeleri de sunulmaktadır.[149] Buna karşılık İmparatorluğun çöküşe gittiğinin farkına varılmasıyla bu çöküşün iktisadi sebeplere dayandığı bilinci aynı zamanda ortaya çıktı. Klasik Osmanlı Ekonomisi tımar rejimi, vergileme ve buna bağlı müsadere

[149] Buğra, s.65

sistemi ve narh uygulaması arasındaki hassas dengelere dayanıyordu.[150] Buna bağlı olarak ekonomideki kötüye gidiş mevcut kurumların ıslahı ile aşılmaya çalışıldı. Dolayısıyla alınan önlemler çöküşün içinde yer aldığı geniş çaplı dönüşümü kavramaktan uzak kaldı. Başvurulan önlemler ise dört başlıkta toplanabilir; 1) eski tımar sistemini reform yaparak devam ettirme, 2) vergi artırımı 3) sikkenin tağyiri ve 4) müsadere sistemini işletmek.[151] Belirtildiği gibi bunların çoğu klasik yöntemlerdi ve sonuçta da başarı sağlanamadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Müslüman halkın ticari ve üretim faaliyetlerinden uzak kalmış olmalarının temelinde, Batı'da gelişen sanayi devrimi sonrası süreç içerisinde, bir siyasal çöküntüye paralel olarak, ülke ekonomisinin uluslararası pazarlara açılması olduğu söylenebilir.Bu anlamda sembol tarih İngilizlerle Balta Limanı Ticaret Antlaşmasının imzalandığı 1838 tarihidir. Bu Antlaşma ile devletin özellikle dış ticaret üzerinde müdahale, vergi koyma ve tekeller oluşturma yetkileri önemli oranda sınırlanıyordu.[152] Osmanlı dış ticaretinin serbestleşmesi ve süregiden kaapütilasyonların getirdiği değişikliklerin bu anlamda özel bir önemi vardır. Bu değişiklikler sayesinde yabancı elçiler kendi toplulukları içerisinde, ticari faaliyetler üzerinde idari ve hukuki kontrol yetkilerine sahip bulunuyorlardı. Uluslararası pazarlara bu şekilde açılma sırasında, gayrimüslim Osmanlılar Avrupalı tüccarlar ile Türk yetkililer arasında aracı roller oynamalarından dolayı imtiyazlı bir konum elde ettiler. [153] Osmanlı Devleti'nde ilk anonim şirketin kurulduğu 1849 yılından 1910 yılına kadar kurulan 95 anonim şirketin 21'i yabancıların çoğunlukta bulunduğu Türk-levanten ortaklığı ile kurulmuş şirketlerdi ve bu 95 şirketin büyük bir kısmı yurtdışı bir şirketin şubesi konumunda faaliyet gösteriyordu.[154] Ticari ilişkiler geliştikçe Avrupalılar ile yerli üreticiler arasında başlıca bağlantıyı kuranlar Hıristiyan ve levanten sınıf oldu. Avrupa şirketleri yerel acentalarında, aracı olarak gayrimüslim Osmanlı uyruklarını çalıştırmayı tercih ettiler ve bunlar imtiyazların tanıdığı çerçeve içinde ilgili yabancı ülkelerin pasaportlarını da aldılar. Bu işleyiş doğal olarak Müslüman tacirleri giderek sürecin dışına itti. Avrupalı tüccarlar kendi pasaportlarını taşıyan

---

150 Ahmet Güner Sayer, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**,İstanbul: Der,1986,s.63.

151 Şerif Mardin, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2**, Der: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İtanbul: İletişim, İkinci Baskı 1992, s.51-54.

152 Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**,İstanbul: Gerçek,İkinci Baskı 1990,s.164.

153 a.g.e.,s.66

154 Haydar Kazgan, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri içinde, s.400.

yerli gayrimüslim aracılar kullanmak suretiyle ticari ilişkilerini konsolosluk hukuk sistemi içerisinde yürütebilmenin de avantajlarını kullanıyorlardı.[155] Bu itilme sürecinin askeri yenilgiler ve toprak kayıpları ile birlikte devam etmesi, zamanla siyasal elitleri yerli bir tüccar ve üretici kesimin oluşturulması veya desteklenmesine yönelik milliyetçi bir siyasal eğilime yönlendirdi.

Bu eğilimin güçlü merkezi politikalara dönüşmesi Jön-Türk hareketinin ve devamında İttihat ve Terakki yönetiminin, Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlıların, "Osmanlı Milleti" ni oluşturacaklarına yönelik tezin zaman süreci içerisinde anlamını yitirmesiyle yakından ilişkilidir. 1908 devrimi ile girilen özgürlük ortamı uzun ömürlü olamadı; Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Harbi ve Edirne'nin düşüşü ile Osmanlı vatandaşlığı ideali anlamını fiili olarak yitirdi. Üstelik bu süreç içerisinde siyasal merkezden çok Avrupalı patronlarını önceleyen gayrimüslim ve yabancı tüccarların etkinliğini arttırdı. Mahalli-örgütsel dayanışma ile varlığını sürdürmeye çalışan Müslüman küçük üretici ve esnaf ise süreçten çok büyük zarar gördü.[156]

Yaşanılan sürecin o dönemde yavaş yavaş toplumsal tepkileri doğurduğunu ve siyasal merkezin buna paralel olarak ekonomiye yeni bir biçim verme arayışını da artırdığını görüyoruz. İlk tepkiler Balkan Harbi sırasında doğrudan Müslüman esnaftan geldi. 1913-1914 "Müslüman Boykotajı" bunun bir örneğidir; Yayınlanan çeşitli bildiri ve risalelerle Müslüman halk gayrimüslim esnaftan alış veriş yapmamaya çağrılmış, Müslüman esnafların adını içeren listeler hazırlanarak halka dağıtılmış ve Patrikhane'ye karşı Hüseyin Kazım'ın önderliğinde geniş bir kampanya açılmıştı. [157] Bu tepkileri İttihat ve Terakki yönetiminin destekleyici politikaları takip etti; 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu, savaşın başında kapütilasyonların kaldırılması, yine savaş sırasında İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulması, yeni Gümrük Kanunu, Milli İstikraz Tahvillerinin çıkarılışı, bütün bunlar liberal ekonomi politikalarının terkedilmesi anlamına gelen siyasal merkezin bir karşı çıkışı ve yerli bir

---

155 Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Dördüncü Baskı 1995,s.36-37
156 Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını, 1995,s.3-4.
157 a.g.e.,s.5.

girişimci sınıfın yetiştirilmesine fırsat tanıyan şartların hazırlanmasına yönelik merkezci bir politikanın ilk adımları olarak siyasal gündeme oturdu. [158]

Yeni Cumhuriyet'te gelişecek devlet-işadamı ilişkilerini de çok yakından etkileyecek bu miras, temel olarak; siyasal elitin yol göstericiliği altında bir milli burjuvazi oluşturulması isteğinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla, "oluşturulan" girişimci tipi de başlangıçta merkezi politikalara fazlasıyla bağımlı bir konumda doğmuş olacaktı. Siyasal değişimler nedeniyle dönemsel farklılıklar gösterse de bu merkeze bağımlı ilişki uzun yıllar Türkiye'de işadamı kimliğinin önemli bir belirleyici unsuru olarak kalacaktır. Dönemin sonunda İttihat ve Terakki yöneticileri, Türkleştirmeye yönelik bir ekonomi politikasını sıkı bir biçimde takip ettiler. Yeni politikanın sonucu olarak bir Türk işadamları grubu oluşturuldu; 1908'de yalnızca %3 olan anonim şirketlerdeki Türk sermayesinin payı, 1918'e gelindiğinde %38'e çıkmış ve yerli girişimci kesimle yeni Türk Cumhuriyeti'nde de gözetilen konumunu sürdürmüştür. [159]

B. Cumhuriyet Dönemi

1. 1930'lu Yıllara Kadar Ilımlı Devletçilik Politikası ve Sonuçları

Kurtuluş Savaşı ve yeni Cumhuriyet'in kuruluşu yukarıda değinmeye çalıştığımız çerçeve içinde Rum ve Ermeni azınlıkların yerini Müslüman tüccarların alması dışında ekonomik yapıyı pek değiştirmedi. [160] Buna karşılık ekonominin içinde rol oynayan aktörlerin değişmesi beraberinde bir çok yeni sorun getirdi. Öncelikle insan kaynakları yönüyle önemli sıkıntılar yaşanmaktaydı; 1913-1927 yılları arasında nüfusun genel seviyesinde %17'lik bir gerileme yaşanmıştı. 1914 yılında Türkiye'nin Kars ve Artvin illeri dışında 15,9 milyon insan yaşamakta ve Müslüman nüfus bunun %80'nini oluşturuyordu; buna karşılık 1927 yılına gelindiğinde nüfus 13,6 milyona düşmüştü ve bu nüfusun %99'u

---

158 İhsan Keser: **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara: Gündoğan 1993, s.37.

159 Çağlar Keyder,"Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği",**Geçiş Sürecinde Türkiye,** Der: I. Cemil Schick-E. Ahmet Tonak, İstanbul: Belge 1992, s.42.

160 a.g.m., s.46

Müslümandı.[161] Yine savaş döneminde ve savaş sonrasında ülkedeki gayrimüslim nüfusta yaşanan azalma ekonominin belli alanlarının boş kalması sonucunu doğurdu. Gerek tarımsal alanda ve gerekse imalat sektöründe önemli bir boşluk belirdi. Özellikle zayıf imalat kesimi bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenirken, [162] tarım gelişmelerden daha az etkilendi. Tarımda boşalan alanlar büyük toprak sahiplerince kısa zamanda dolduruldu ve tarım merkezli ticarileşme ekonomide önemini arttırarak korudu.[163] Zaten İmparatorluğun son yıllarında tarım daha karlı bir sektör olarak öne çıkmış ve tarımsal tüccarlar Dünya ekonomisi ile erken dönemde bütünleşme sürecine girmişlerdi. Anadolu'nun iç kesimlerinde geçimlik üretim yaygınken, Karadeniz, Marmara, Ege ve Güney bölgelerinde pazara dönük tarımsal üretim yaygınlaşmış durumdaydı.[164] Cumhuriyet'in lider kadrosunun başlangıçta tarımı bu niteliğinden ötürü teşvik edici politikalara hız verdiği görülmektedir.; hayvan sayısı ile toprak işleme alanının oranlanması, ekilemeyen araziler üzerinde imece usulü ekim yapılması, tarımsal araç alımını teşvik edici politikalar, tarımda işgücü kaybını telafi etmeye yönelik düzenlemeler olarak yürürlüğe sokuldu. Yine dış pazara açılma merkezleri ile iç pazarın ve üretim merkezlerinin bağlantısını sağlayacak etkin bir demiryolu ağı kurulmaya çalışıldı ve bu paralelde mevcut karayollarının durumu iyileştirildi. Yine 1925 yılında Öşür vergisinin kaldırılması büyük toprak sahiplerinin elinde bir anda önemli bir birikimin oluşmasını sağladı. Tarım belirtildiği gibi ülkenin en önemli gelir kalemini ve dünya pazarı ile bütünleşme kanalını oluşturuyordu. 1927 yılında fındık üretiminin dörtte üçü, tütünün %62'si, pamuğun %41'i ve kuru üzümün %40'ı dış pazarlara satılıyordu. Dolayısıyla tarımsal ürün ihracatçıları ülkenin önde gelen işadamı grubunu oluşturmaktaydılar.[165] Tarım sektörünün aksine imalat sektörü belirttiğimiz gibi gelişmelerden olumsuz etkilendi. İthal mallar ile rekabet edemeyen küçük üreticilerin konumu oldukça sarsıldı. Bunda hükümetin Lozan Antlaşmasının ilgili maddeleri gereğince koruyucu bir gümrük politikası uygulayamamasının rolü büyük oldu.

1923-1929 döneminde hakim olan ekonomik politika ve işleyiş kendisini belirgin bir biçimde 1930'ların devletçiliğinden ayırır. Bu konuda çeşitli düşünceler bulunmakla birlikte tartışmalara baktığımızda bu farklılığın üç temel nedenden kaynaklandığını söyleyebiliriz;

---

161 Yahya S. Tezel,**Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**,İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayını,Üçüncü Baskı 1994, s.97-99.
162 a.g.e,s.101.
163 Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929**, Ankara: Yurt, 1982,s.39.
164 a.g.e, s.27.
165 a.g.e, s.39-65.

bunlardan ilki yeni Cumhuriyet'in siyasal elitlerinin milli burjuvazinin oluşturulması sürecinde takip edilecek politika konularında taşıdıkları görüş ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. İkinci neden daha kurumsal bir nitelik taşımaktadır ve Lozan Antlaşması çerçevesinde eski dış ticaret rejiminin 1930 yılına kadar değişmeden kalması zorunluluğu ile ilgilidir. Sonuncu neden ise sosyo-ekonomik arka plan olarak, gelişme gösteren işadamlarının beklentileri ile siyasal elitlerin ekonominin şekillendirilmesine ilişkin beklentileri arasındaki farklılığa dayanmaktadır. Siyasal elitlerde var olan ulusal ekonomi bilinci ile gelişmekte olan girişimci sınıfı uzlaştırma çabaları günümüze kadar Türk ekonomisinin gelişimini niteleyen bir gerilime yol açacaktır.[166]

Lozan Antlaşmasının korumacılığı kısıtlayan hükümleri nedeniyle Türk hükümeti önemli gelir kaynaklarından mahrum kaldı ve hükümet bu kısıtlamaların sona ereceği ve dış ticaret dengesinin kontrolü konusunda inisiyatifini daha rahat kullanabileceği 1930 yılını beklemek zorundaydı.[167] Ancak İttihat ve Terakki döneminde şekillenen eğilim bu dönemin siyasal elitleri ve bürokratları arasında yaygın olarak bulunmaktaydı ve yasal zorunluluklara rağmen bir dizi teşvik edici ve yeniden yapılanmaya dönük politikalar siyasal merkez tarafından üretildi. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan I. İzmir İktisat Kongresi'nde tüccarlar açık bir biçimde selektif bir korumacılığın yürütülmesini hükümetten talep etmişlerdi. Talep edilenler arasında bir ticaret ana bankasının devlet eliyle kurulması, kambiyo merkezlerinin millileştirilmesi, milli bankaların kurulacak milli borsalarda müdahaleci ve düzenleyici bir rol üstlenmeleri, bazı sahalarda gümrük indirimine gidilmesi, buna karşılık bazı el sanatlarının korunması amacıyla ek gümrük vergilerine gidilmesi gibi istekler dikkat çekiyordu.[168] İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların uygulamaya geçirilmesi amacına yönelik olarak 1927 yılında Sanayii Teşvik Kanunu çıkartıldı; bu yasa aslında 1913 yılında İttihat ve Terakki yönetimince çıkartılan Teşvik-i Sanayii Kanununun genişletilmiş bir biçimiydi ve 1932 yılına kadar geçen süre içerisinde bu kanundan yararlanan firmaların sayısı 342'den 1473'e çıktı. Bu Kanunla sınai kuruluşlar üretim güçlerine, kapasitelerine, çalıştırdıkları işçi sayısına göre tasnif edilmişti ve bunların kurulmaları,

---

166 Şerif Mardin,"Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, Çev.:Nuran Yavuz,İstanbul: İletişim,Üçüncü Baskı 1992,s.116.

167 Buğra,s.145.

168 A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi,** Ankara: Türk Tarih Kurumu,İkinci Baskı 1989, s.32-39.

işletilmeleri ve gelişmeleri için gerekli vergi muafiyetleri, arazi tahsisi, taşıma giderlerinde indirim yapılması, fiyat güvencesi ve dolaylı mali yardım uygulamaları yürürlüğe sokulmuştur.[169] Sanayii Teşvik Kanunundan 1925 yılında 633 sayılı kanunla Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulmasında da aynı eğilimin izlerini görmek mümkündür. Bu banka şirketlere devredilinceye kadar mevcut işletmelerin yönetimini üstlenecek, yeni sanayi kuruluşlarını finanse etmek veya doğrudan katılmak gibi görevler üstlenmişti. Gerçi Banka yedi yıllık faaliyeti sırasında ciddi bir etkinlik gösteremedi ve düşünülen öncü rolü oynayamadı ama siyasal elitin öngörüsünün bir örneğini oluşturdu.[170]Yine aynı dönemde ekonomide merkezin rolünü arttırmaya yönelik bir kurumsallaşma çabası da kendisini göstermiştir: 1927 yılında çıkartılan 1170 sayılı yasa ve İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması, 1928 yılında İktisat Vekaleti'nin kurulması, 1929 yılında Tarım ve Kredi Kooperatifleri Kanunu'nun çıkartılması, bu açıdan dönemin önemli düzenlemeleri arasında sayılabilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yönetici kadrolar İstanbul ve İzmir gibi illerde üstlemiş dış pazarı tanıyan Türk tüccarları, az sayıdaki sanayici ve armatürü, büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan Anadolu eşrafını ekonomik gelişme için öncü rol oynayacak toplumsal gruplar olarak görüyorlardı.[171] 1922 yılında kurulan Türk Ticaret Birliğinin de öncelikli amacı gayrımüslimlerden boşalttığı alanların Türk tacirlerce doldurulmasını sağlamaktı ve bu grup siyasal kadrolar tarafından desteklendi. Zaten onlar da bu tip bir destek almaktan fazlasıyla memnundular.[172] Başından beri bu politikaların altında, Türk işadamları sınıfının oluşturulması amacı yatmış, Sanayii Teşvik Kanunu ile de ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşümü hedeflenmiştir. Uygulamada ise bu politikanın doğal sonucu bazı kişilerin zenginleştirilmesidir. Devlet kurumlarına içeriden ve dışarıdan malzeme, silah, çeşitli tüketim maddeleri ve hizmetlerin sağlanması, bayındırlık işleri ile ilgili ihalelere katılım, aralarında bazı milletvekillerinin de bulunduğu mütaahhit ve tüccarların büyük servet biriktirmelerini sağlamıştır.[173] Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi siyasal merkezin

---

169 Bedri Gürsoy, "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri içinde,1975, s.478.

170 Selçuk Abaç, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü",Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri içinde,1975,s.533.

171 Tezel, s.156.

172 Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek, 1974,s.25-26.

173 Keser,s.80-81.

istekleri ile bu yeni gelişmeye başlamış varlıklı birimlerin beklentileri bire bir örtüşmüyordu. Uygulama ile gelişme gösteren, devletin lokomotif rol oynadığı, bir ticaret burjuvazisiydi ve bunlar da ağırlıklı olarak azınlık tüccarların daha önce kullanmakta oldukları mekanizmaları kullanan kişilerdi. Eski dış ticaret rejiminin devam etmesi bu sosyal arka planı destekliyor ve ticaret burjuvazisi desteklere rağmen sanayi yatırımlarına girişmekte isteksiz davranıyorlardı. Bu kesimler genel olarak açık ticaret imkanları sayesinde, ithalatçı tüccar olmayı daha karlı bir yol olarak görmekteydiler. Ticari faaliyetlere dönük eğilim dönemin istatistik kayıtlarında da kendisini göstermektedir. 1927 sayımı sonuçlarına göre iktisadi kuruluşların %85,09'u tüketime dönük, küçük ölçekli hafif sanayilerde yoğunlaşmıştı ve sanayi sektörü ağırlıklı olarak aile tipi küçük işletmeler tarafından temsil ediliyordu.[174] Bütün bu çerçevede ortaya çıkan işadamları arasında tüccarların oldukça güçlenmesiydi. Ticari gruplar ile hükümet ilişkilerinin şekillenmesinde ise İstanbul Ticaret Odası önemli roller oynadı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı müteşebbislere karşı aktif bir politika yürüten oda, özellikle limanlarda ve deniz taşımacılığında Türk tüccarlarının gözetilmesi noktasında etkili faaliyetlerde bulundu. Yine Türkiye'de ilk borsa İstanbul Ticaret Odasının girişimleri ile kuruldu. Dikkat edilirse faaliyetler pazara açılmaya yönelik olan alanlarda yoğunlaşıyordu. Ankara hükümeti de Oda'dan gelen taleplere karşı genellikle olumlu bir tutum içindeydi.[175] 1927 yılında çıkarılan bir yasa ile Ali İktisat Meclisi kuruldu. Meclis 24 üyeden oluşuyordu ve üyelerin yarısı Ticaret ve Sanayi Odaları ile diğer meslek kuruluşlarından geliyordu. Meclis iktisadi gelişmeyi hızlandıracak araştırmalar yaparak alınacak kararlara yardımcı olmak görevini üstlenmişti.[176] Meclis, aşağıda değineceğimiz gibi İş Bankası'nın işlevine yakın bir biçimde tüccarların kararları etkileme noktasında sahip oldukları önemli bir diğer kanalı oluşturdu.

Ticaret burjuvazisinin kendisini dayandırdığı yapı aslında ve fazlasıyla tarımsal üretimdeki istikrara ve dış fonların akışına bağlıydı. 1926-1928 ve 1929'da yaşanan tarımsal krizler ve kredi darlığı, yabancı pazarlara aşırı derecede bağımlı olan Türk tüccarlarını derinden etkiledi. Bu durum siyasal merkezce güvenilen tüccarların konjonktürel değişimler karşısındaki güçsüzlüğünü ortaya koyarken, daha etkili merkezi bir politikanın yürütülmesi ihtiyacını da doğurdu.[177] Özellikle 1929 sonlarındaki para krizi sırasında, siyasal kadrolar

---

[174] a.g.e.,s.83.
[175] Keyder,1982,s.135-137
[176] Tezel,s.230.
[177] Keyder,1995,s.134.

paranın dış değerindeki düşme ile ticaret açıkları arasında yakın bir bağ olduğunu farkettiler. Bu durum hükümeti dış ticaret politikasında daha belirleyici olmaya yöneltti. Temmuz 1931'de çıkartılan bir yasa ile hükümet ithalatta bazı sınırlamalar getirme yetkisini elde etti. Aynı yılın Kasım ayında ise ithalatta kota uygulaması başlatıldı ve bu uygulama 70'li yılların sonuna kadar önemini korudu.[178] Başka bir deyişle; ılımlı bir teşvik politikasından, 1929 ekonomik bunalımının koşulları altında ve Türkiye'de değindiğimiz yapısal krizden de kaynaklanan, daha belirleyici bir devletçilik çizgisi 1930'lu yıllara damgasını vurdu. Keyder aynı dönemin, Türkiye'de bürokratik kadroların üstünlüklerini tekrar pekiştirdiği yıllar olduğuna dikkat çekerek, sonunda ortaya bürokratik bir reformculuğu çıkardığının da altını çiziyor.[179]

2. Radikal Devletçilik Dönemi

Köker, 1930'lu yıllara hakim olan devletçilik politikasının iki siyasal boyut içerdiğini belirtiyor. O'na göre bunlardan ilki; devletçiliği iktisadi kalkınma sorununda geçici bir çözüm olarak görürken, ikinci yaklaşım olaya daha çok kalıcı ve sonuç getirici bir politika olarak yaklaşıyordu. Birinci yaklaşım CHP içinde, Celal Bayar'ın temsil ettiği İş Bankası çevresince savunulduğunu belirten Köker, yaklaşımın Türkiye'nin güçlü bir girişimci sınıfına sahip olmamasından dolayı devletin, devletçiliği bir mecburiyet, özel teşebbüsün güçlenmesiyle terkedeceği bir zorunluluk olarak gördüğünü ifade ediyor.[180] Buna karşılık ikinci grup kendi içinde birtakım ayrımları bulunan üç farklı yaklaşımı içinde barındırmaktadır. Bunlardan ilki; İsmet İnönü ve CHP bürokratlarında hakim olan görüşlere dayanır. Burada devletçilik topyekün toplumsal bir gelişme stratejisini ifade eder ve devletin bütün ekonomik kararlarda belirleyiciliğini öne çıkarır.[181] Devlet bir yerde güçlenen özel sektörün konumunun, genel çıkarların aleyhine dönmesinin önünde engel rol oynayacaktır. İkinci yaklaşım Kadro Dergisi çevresinde toplanan kişilerin[182] düşünceleriyle şekilleniyordu. Kadrocular devletçiliği bir anti-emperyalist, liberalizme karşı bir üçüncü yol olarak görüyorlardı. Onları Marksistlerden ayıran üçüncü dünya kalkınmasına sınıflar üstü solidarist bir anlayışla yaklaşmalarıydı.

---

178 Tezel,s.174.
179 Keyder,1995,s.135
180 Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim, Üçüncü Baskı 1995, s.189.
181 a.g.e.,s.193.
182 Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör,İsmail Hüsrev, Burhan Asaf, Şevki Yazman, Yakup Kadri

Devletçilik bu biçimiyle, otoriter yönü ağır basan, tek parti hakimiyetine dayanan bir kalkınma ideolojisine dönüşmektedir.[183] Düşünce planında üçüncü yaklaşım ise Ahmet Hamdi Başer'in "İktisadi Devletçilik" görüşüdür. Ahmet Hamdi'ye göre devlet "idari" ve "iktisadi" olarak ikiye ayrılmalıydı ve idari devletin, iktisadi devlete müdahalesini önleyecek bir politika takip edilmeliydi. Başer bu müdahaleyi, mesleki birimler ve teknokratların temsil edileceği ikinci bir meclisin kurulmasıyla önlenebileceği görüşündedir. Bu meclis ekonomik plan, kanun ve bütçenin önceiikle görüşüleceği bir meclis olacaktı ve bazı işletmelerin özel sektöre devrinde etkili rol oynayacaktı.[184] Konuyu değişik açılardan ele alan yazarlar genel olarak yukarıdaki ayrımlarda birleşiyorlar. Örneğin Keser, yukarıdaki ayrımlara Ahmet Ağaoğlu'nun görüşlerini de ekliyor. Ağaoğlu'nu İş Bankası bürokratlarından ayıran nokta, devletçilik uygulamalarının kişisel özgürlüklerin korunmasını tehlikeye düşürebileceği endişesidir. O'na göre devlet gerektiğinde zıtlıkları kaldırmak ve toplumsal düzeni korumak için bir müdahale yetkisine sahip bulunmalıydı, ancak bunun alanı çok sınırlı bir biçimde düzenlenmeliydi.[185] Köker'in ifadesiyle, Ağaoğlu'na göre devlet müdahalesi bireysel özgürlüğü geliştirmeye yönelik olmalıydı.[186]

Yukarıdaki düşünsel ayrımlar, Serbest Fırka deneyimi ve yeni kurulan partinin uygulanan ekonomi politikalarına getirdiği eleştiriler altında pratiğe taşındı. CHP yukarıda belirtmeye çakıştığımız zorunlulukların ve SF ile girişilen mücadelenin sonucunda devletçilik düşüncesine daha sıkı sarıldı. İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihinde Sivas demiryolunun açılışında yaptığı ünlü konuşma bu ortamın bir ürünüydü; İnönü konuşmasında liberalizmin ülkede güç anlaşılacak bir şey olduğunu vurgulayarak partisinin "mutedil devletçi" bir politika takip edeceğini ilan etti.[187] Yine bu konuşmanın devamında İnönü tarafından Mecliste yapılan bir diğer konuşmada mutedil devletçiliğin özel sektöre yol gösterme anlamında bir siyasal yaklaşım olduğunu vurgulandı. Mustafa Kemal'in de devletçilik konusunda aynı yaklaşımı benimsediği belirtilebilir.[188] SF'nın kapatılması ile

---

183 a.g.e.,s.195.
184 a.g.e.,,s.197.
185 Keser,s.140.
186 Köker,s.190.
187 "Liberalizm nazariyatı bütün bu memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevkeden bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fıtri temayülüdür... Devletçilikten vazgeçip her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemeğe sevketmek bu memleketin anlayacağı bir şey midir?". Stefanos Yerasimos:" Tek Parti Dönemi", Der: I. Cemil Schick- E. Ahmet Tonak içinde, 1992, s.105.
188 "Bizim takibini muvafık gördüğümüz devletçilik prensibi; bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını ferdlerden

devletçilik konusundaki ayrım CHP içinde İnönü'ye yakın bürokratlarla İş Bankası bürokratları arasındaki yaklaşım farklılıklarına yerini bıraktı. CHP yönetimi içinde İnönü-Peker ikilisi ile Bayar-İş Bankası arasındaki çekişme ticari burjuvazinin de yakından takip ettiği ve yer yer çıkarları doğrultusunda baskı oluşturmaya çalışacağı ana eksenler olarak varlığını sürdürecekti. Bu arada CHP'nin 1931 tarihli büyük kongresinde devletçilik partinin altıncı ilkesi olarak kabul gördü.

Ancak CHP bürokratlarının planladığı geçiş hiç de kolay olmadı. Öncelikle her geçiş döneminde olduğu gibi, tüccar ve sanayiciler bu belirsizlik ortamının ne getireceğinden ciddi endişe duymaktaydılar. Onlar günün koşulları içinde devlet müdahalesinin gerekliliğini kabul etmekle birlikte, bu politikaların kendilerine neler getireceği konusunda bir açıklık ve güvencenin sağlanmasının beklentisi içindeydiler. Bu da onların İnönü'ye yakın kişilere karşı daha çok güven duydukları İş Bankası bürokratları cephesinde yer almalarına neden oldu. İşadamları ilk muhalefetlerini bu çerçevede özellikle 1930-1932 yılları arasında hükümetin İktisat Vekili Mustafa Şeref'in kişiliğine karşı yaptılar. Şeref, İnönü'ye yakın birisiydi ve özellikle 1929 buhranında yaşanılanlarda, işadamlarının spekülatif çıkarlarını öne çıkarmalarından dolayı onları başlıca sorumlu gören bürokrat grubunun içinde yer alıyordu. Bürokratlar içinde hakim görüş krizin yansımalarından başlıca sorumlunun spekülasyon yapan tüccarlar ve rezervlerini döviz olarak tutmakta ısrar eden yabancı banka müdürlükleriydi. Dolayısıyla bu ilk dönemde uygulamaya konulan bazı politikaların işadamlarını pek memnun etmediği belirtilebilir.

1930'lu yılların hemen başında çıkartılan Türk Parasını Koruma Kanunu ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması yukarıdaki eğilimin bir sonucuydu.[189] Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti özel bir dernek olarak düşünülmesine rağmen, gerçekte yarı resmi niteliğe sahip bulunan ve sanayicileri sektörlere göre örgütlemeyi amaç edinmiş korporatif bir yapılanma olacaktı.[190] Zaten 1930 yılındaki Sanayi Kongresinde de sanayicilerin korporasyonlar altında örgütlendirilmeleri alınan kararlar arasında yer almıştı. Sanayiciler bu

---

alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenid kollektivizm yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir"; Arı İnan(der.), **Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, İkinci Baskı 1991,s.86.

189 Keyder,1995, s.136; Buğra,s.148.

190 Keyder,1995,s.137.

ortamda Sanayiciler Birliği adı altında toplanarak hükümetten 1931 seçimlerinden sonra boşalan milletvekillikleri için yapılacak seçimlerde kendilerine iki adaylığın verilmesini talep ettiler.[191] Ekonomik alanda siyasal merkezin etkinliğini pekiştiren düzenlemeler bununla sınırlı kalmadı; Belirtildiği gibi 1925 yılında kurulmuş bulunan ve amacı yeni kurulan devlet teşekküllerine yardımcı olmak ve sanayicilere kredi sağlamak olan Sanayi ve Maadin Bankası, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kalkınma Bankası olarak ikiye bölündü. Devlet Sanayi Ofisi devlet teşebbüsü olarak kurulacak işletmelerin finansman ve kuruluşları ile ilgili bulunacaktı.[192] Özel sektör ile ilgili işlevler Sanayi Kalkınma Bankası tarafından yürütülecekti, yalnız bankanın finansmanının ağırlıklı olarak işadamlarına tanınan gümrük muafiyetlerinin daraltılması yolu ile karşılanması bu kesimin yeni yapılandırmadan hoşnutsuzluğunu daha da artırdı. Sanayiciler ellerindeki hakların merkezi kararlar ile alınması ve artan bağımlılıktan büyük rahatsızlık duyuyorlardı.[193] İşadamları Mustafa Şeref'in kişiliğinde yeni politikalara karşı tepki gösterdiler ve bu çekişme Şeref'in 1932 yılında istifa etmesi ve yerine İş Bankası çevresinden Celal Bayar'ın getirilmesi ile sonuçlandı. Aslında bu değişiklik ekonomik politikanın seyrini değiştirmedi, ama işadamlarının daha çok güven duydukları bir kişinin ekonomiden sorumlu bakan olması ilişkilerin yumuşamasında önemli rol oynadı. İşadamlarının bu reflekslerini anlayabilmek için, İş Bankası ve bürokrasisinin işadamları-devlet ilişkilerinde oynadığı role çok kısa olarak değinmemiz gerekiyor: Öncelikle Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra banka-kredi sisteminin temel özelliği büyük ölçüde yabancı sermayenin denetimi altında bulunmasıdır.[194] Dolayısıyla milli bankaların kurumsallaştırılması yönetici kadro için büyük önem taşımaktaydı. İş Bankası bu durumun bir yansıması olarak 1924 yılında, Mustafa Kemal'in himayesinde, Celal Bayar tarafından kurulmuştu ve 1930'lu yıllara gelindiğinde, milli bankaların ülke içindeki iştiraklerinin %50'si bu bankaya ait bulunmaktaydı. 1937 yılında milli bankalardaki toplam mevduatın %38'ini bu banka elinde bulunduruyordu. Keyder'in ifadesiyle resmen desteklenen ve özel sektörün merkezi istihbarat gücünü temsil eden banka, sanayi burjuvazisine ait olması düşünülen alanları dikkatle kollamaktaydı.[195] İş Bankası sanayiciler ile bürokratik birimler arasında yumuşak geçişi sağlıyordu. 13 yönetim kurulu üyesinin tamamı milletvekili idi. İşadamları bankayı bürokrasiyle yapılacak pazarlıklarda kullanabilecekleri bir ortam ve kendileriyle ilgili

---

191 Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**, Ankara: Gündoğan, 1992, s.194.
192 Gürsoy, a.g.m.,s.479.
193 Buğra,s.151.
194 Tuncay Artun, **Türkiye'de Bankacılık**, Ankara: Tekin, 1980, s.41.

siyasal kararlardan haberdar olacakları bir kanal olarak görüyorlardı. Aynı zamanda İş Bankası'nın iştiraki olan büyük şirketlerin yönetim kurulu üyeleri arasında yüksek bürokratlar ve milletvekilleri bulunmaktaydı.[196] Bu etkileşim boyutu ile banka, bir milli banka işlevinin ötesinde özel girişimcilerden yana güçlü bir bürokratik baskı grubu işlevine sahipti.[197] İsmet İnönü'ye yakın olarak bilinen bürokratlar İş Bankası bürokratlarına güven duymuyorlardı ve onları resmi yetkilerinin işadamlarının nüfuzunda kullanmakla suçluyorlardı.[198] Ayrıca yeni kurulan devlet teşebbüslerinde uzman ihtiyacını karşılamak üzere dış ülkelerde staj ve yüksek maaş imkanları ile çok sayıda bürokrat devlet eliyle yetiştirilmeye başlandı.[199] Bu bürokratlar işadamı çevrelerinin diyalog kurabildikleri kanallardan bir diğerini oluşturdular.

Dolayısıyla yapılan bu değişiklik işadamlarının geçiş döneminde kendilerini daha güvenli bir ortamda hissetmelerine yönelik bir girişimdi ve gelişmeler de bunu doğruladı. Ekonomik alanda devlet sektörünün ciddi bir gelişme gösterdiği Bayar dönemi bunun aksine işadamları devlet ilişkilerinde sancısız bir dönem olmuştur. Öncelikle Sovyet uzmanların desteğinde I.Beş Yıllık Kalkınma Planı[200] hazırlanmış, yine özel sektörden bağımsız çalışabilen "Koordine Fabrikalar" açılmıştır. İşadamları bu gelişmelerden rahatsız olmadıkları gibi girişimleri destekler bir tavır takındılar. Ekonomik krizin sürdüğü böyle bir dönemde devletin lokomotif bir rol oynamasını uygun gördüler, zaten bu dönem devletçiliği henüz çok zayıf olan sanayicilerin gelişimine hizmet ettiği için istenilen bir şeydi. İç ve dış talep daralması ile karşı karşıya olan ticaret burjuvazisi de devletin iç pazar imkanlarını genişletici altyapı çalışmalarını destekliyordu. İşadamları iç talepteki daralma karşısında, hükümete devlet memurlarını yerli malı kullanmaya zorlayan önlemlerin alınması önerisinde bulunmuşlar, uygulamanın doğuracağı fiyat yükselmelerine karşı ise geniş çaplı bir fiyat denetim sisteminin getirilmesini de yine kendileri istemişti.[201] Bu ilk dönem yalnızca

---

195 Keyder,1995,s.148.
196 a.g.e.,s.149.
197 Tezel, s.231.
198 Korel Göymen, "Stages of Etatist Development in Turkey: The Interaction of Single-Party Politics and Economic Policy in the 'Etatist Decade',1930-1939",**METU Studies in Development**,sy 10,1976, s.91-92.
199 Mustafa Dilber, **Türk Özel Kesim Endüstrisinde Yönetsel Davranış**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1981,s.10.
200 1930'lu yıllardaki bu planları 1960 sonrası dönemdeki kalkınma planları ile karıştırmamak gerekir. Bu planlar sonrakilere nazaran tek yönlü ve daha sınırlı planlardır. Bu anlamda bu yıllarda gündeme gelen planlar birer sektör planı niteliğindedir. Gürsoy,a.g.m., s.482.
201 Buğra,s.153.

ekonomik alanda değil, özellikle siyasal alanda devletçi uygulamaların ağılığını hissettirdiği yıllar oldu. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in merkezinde yer aldığı bir dizi politika ve kurumlaşma parti-devlet yoğunlaşması sonucunu doğurdu. 1931-1937 dönemini içeren bu evrede Devletle özdeşleştirilen partiye biçilen rol, toplumsal sınıfların reddedilip yerine meslek gruplarının konulması, İtalyan ve Alman deneyimlerinden esinlenen gençlik örgütlerinin oluşturulması ve ulusal bir kültür ve tarih oluşturmada ırk merkezciliğe kayma bu dönem politikalarına ağırlığını koydu.[202]

1937 yılı başında Devletçilik anayasal bir ilke olarak kabul edildi ve toprak reformu yapılması ilkesi anayasada yer aldı. Ancak ilgili politikaların doğurduğu sonuçlar gerek CHP içinde gerekse aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu siyasal elitler arasında bir hoşnutsuzluğun oluşmasına neden oldu. Özellikle 1937 yılı başındaki düzenlemeler toprak sahipleri ile onları destekleyen ticari ve sanayici grupların yoğun tepkisini çekti. İşadamları hem devletçiliğin geldiği boyuttan, hem de siyasal otoritelerin mülkiyet üzerinde giderek artan etkinliğinden endişe duyuyorlardı. Uygulamaların Mustafa Kemal'in de tepkisini çekmesi sonucunda İnönü görevinden istifa etti ve başbakanlık görevine Celal Bayar getirildi. Bu değişim anlamlı olmakla beraber siyasal bir sonuç doğurmadı. 1938 yılında Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra, bu sefer Bayar görevinden istifa etmek zorunda kaldı ve böylece siyasal ve ekonomik alanda merkezi müdahalecilik eğilimi yeniden onaylanmış oldu.[203] 1939 yılında uygulanmaya konması düşünülen II.Beş Yıllık Kalkınma Planı daha az devletçi bir çizgi takip etmekten yana olmasına rağmen, yukarıdaki hükümet değişikliği ve beraberinde II.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine oluşan koşullar müdahaleci eğilimi oldukça güçlendirecekti. 1932-1939 dönemi devletçiliği görünür bir biçimde devlet eliyle sanayileşmenin merkeze alındığı bir dönem olmuştur; bu yıllar arasında imalat sanayi üretimi iki katına çıkmıştı ve bunun dörtte biri devlet teşebbüslerine aitti.[204]

Savaş koşulları ülke ekonomisini bir dizi sorunla karşı karşıya bıraktı ve bu koşullar devletçi politikaların seyrini yakından etkiledi. Öncelikle üretim hızla düştü, buna tarımsal üretim de dahildi, ancak hükümetin ihracat politikasından taviz vermemesi nedeniyle, iç piyasada darlık ve karaborsa yaşanmaya başlandı. Devletin piyasada satın alma tekeli

---

202 Yerasimos,s.107.
203 Buğra,s.163.
204 Keyder,1995,s.154.

oluşturması, kısa zamanda gerçek fiyatlarla çalışan karaborsanın oluşmasına da zemin hazırladı.[205] Sonuç karaborsa ortamında ithalatçı tüccarların büyük karlar elde etmeleriydi ve bu çevreler karlarının dayandığı gümrük tarifelerinin değiştirilmemesi noktasında da yoğun baskı yaptılar.[206] Ancak Başbakan Refik Saydam ve ona yakın bir kısım bürokratlar dış ticaretin yeniden düzenlenmesi ve ekonominin merkezi bir biçimde denetim altına alınması taraftarıydılar ve bir dizi merkezi politika bu hükümet döneminde devreye sokuldu. 1940 yılında çıkartılan Milli Koruma Kanunu bu koşullar altında devlet müdahalesinin alanını oldukça genişletmiştir.[207] Kanuna göre hükümet sanayi alanında üretim hedeflerini tespit edebiliyor, fabrika ve madenlere el koyabiliyordu. Hükümete fiyat kontrol yetkisi veren Kanun, aynı zamanda bazı malların ticaretinin devlet eliyle tekelleştirilebilmesine de imkan tanıyordu. İşçiler için de bir çok ek çalışma yükümlülüğü getiriliyordu. İthalat ise hükümet denetimi altında İthalatçı Birlikleri aracılığı ile gerçekleştirilecekti.Kanunun diğer önemli bir yönü tarım kesimi ile ilgili düzenlemelerdi. Belirtildiği gibi tarım gelişmekte olan ekonomi için stratejik bir sektördü ve ticari burjuvazinin en önemli dayanak noktasını teşkil ediyordu. Kanunla köylülere zorla çalışma yükümlülüğü getirilmiş ve uygulamada doğan aksaklıklar nedeniyle tarımsal üreticiler giderek siyasal iktidara karşı soğumuş ve kopmuştur.[208] 1941 yılında Ticaret Ofisi ve Petrol Ofisi bu alanları devlet denetimine alınması amacıyla kuruldu. Yine 1941 yılında çıkartılan bir kararname ile Ticaret Bakanlığı'na ithalat ve ihracat fiyatlarını belirleme yetkisi verildi.[209] 1940'lı yıllardaki bir dizi politika bu kopma sürecini büyük toprak sahipleri ve ticari burjuvazinin alanına da taşıyacak ve savaş sonrası koşulların dinamiğini oluşturacaktır. Spekülasyon, kara borsa ortamı ve ellerinde önemli sermaye biriktirebilen tüccarların müsadereye uğramaktan çekindikleri bir güvensizlik havası yatırımların düşmesine neden oldu. Hükümete karşı artan hoşnutsuzluk, hükümetin de zor şartlar altında tüccar ve sanayicilerin spekülatif alanlara yönelerek kendilerine destek olmadıkları görüşü ile birleşince müdahale alanı daha da genişledi; 1942 yılında çıkartılan "Varlık Vergisi" bu gergin ortamın bir ürünü oldu.

---

205 a.g.e.,s.155.
206 Tezel, s.180.
207 Keser,s.102.
208 Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstabul: Afa , İkinci Baskı 1996, s.101-102.
209 Tezel, s.183.

1942 yılında Saydam'ın ani ölümü ve yerine geçen Saraçoğlu hükümetinin ekonominin yönetiminde daha piyasacı bir yaklaşım sergilemesi bu sefer de ortaya ağır bir enflasyon bunalımını çıkardı. Varlık Vergisi uygulamasına da bu bunalım kaynaklık etti. Öncelikle 1942 yılına kadar bir dizi kanun çıkarılarak savaş koşulları altında bazı vergi ve resimlere zam yapılması uygulaması yaygınlaştırıldı, ancak uygulama sonuçları hükümet beklentilerini boşa çıkaran nitelikteydi. 1942 yılında Maliye Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir komisyon kazanç vergisinin ücretli ve maaşlı kesimin dışına doğru yaygınlaştırılmasını hükümete tavsiye kararı aldı; kararda fevkalade kazançların vergilendirilmesi de önerilmekteydi. İşte Varlık Vergisi uygulamasının gerekçesi bu arka plana dayanmaktadır.[210] Varlık Vergisi ağırlıklı olarak gayrimüslim ve yabancı işadamlarına uygulandı. Toplam verginin %65'ini bu kesim ödedi. Üstelik gayrimüslimlerin ödeyeceği oran Müslümanların on katıydı.[211] Vergi bir defaya mahsus alındığından bir çok kişi mülklerini satarak bu parayı ödemeye çalıştı. Uygulama, aynı zamanda çok sayıda gayrimüslimin savaş sonrasında ülkeyi terketmelerinin de önemli bir nedeni oldu.[212] Hükümet kanunla harp zenginlerini ve milli beklentiler konusunda pek duyarlı görmediği azınlıklara mensup tüccarları hedef seçmişti ve bu grup aynı zamanda ithalat ve ticaretin önemli bir kısmını elinde tutmaktaydı.[213] Varlık Vergisi uygulaması ilginç bir biçimde çift yönlü bir sonuç doğurdu; bir yandan uygulamayı daha hafif atlatan Müslüman işadamları gayrimüslimlerin mülklerini devralma fırsatını buldular ve uygulama sermayenin bu şekilde Türkleştirilmesine hizmet etmiş oldu. Ancak uygulamanın diğer bir sonucu daha vardır; o da Türk işadamları arasında da bu denli merkezi belirleyiciliğin olmasından doğan kaygıları güçlendirmesidir. Siyasal belirleyiciliğin ekonomi üzerinde giderek etkisini artırması gözetilen ve yeni gelişmekte olan sanayici kesimleri de iktidara karşı tutum almaya yönlendirmiştir.[214]

Varlık Vergisi uygulaması bürokratik merkezcilik ile işadamları arasındaki ilişkilerin kopma sinyalini veren ilk olaydı. İkinci gelişme ise 1945 yılında Meclise sunulan Toprak Reformu Yasası'dır. Bu girişim öncelikle büyük toprak sahipleri ve mülkiyet haklarıyla

---

210 Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, İstanbul: Belge,1992, s.42-43.

211 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev:Metin Kıratlı,Ankara Türk Tarih Kurumu,1993,s.297.

212 Keyder,1995,s.158.

213 Nevin Coşar-Birsen Örs, "Türkiye'de İktisat Politikalarında İstikrarsızlığa Neden Olan Siyasal Etmenler",**Toplum ve Ekonomi**, sy 9,Nisan 1996, s.47-48.

214 İlter Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Der: Ersin Kalaycıoğlu- A. Yaşar Sarıbay, İstanbul: Beta, 1986, s.472.

oynandığını düşünen diğer sektörlerden işadamlarının tepkisini çekti. Muhalefete rağmen Yasa 11 Haziran 1945 tarihinde kabul edilmiş ve o gün "Toprak Bayramı" olarak ilan edilmişti. Gerçi Meclis'te Batı Anadolu'lu büyük toprak sahiplerinin muhalefetine rağmen tasarıda önemli değişiklikler yapılmıştı, ancak kararlılığın seyri bu grup içinde yeni arayışların başlatılmasına da zemin hazırladı. Muhalefetin öncülüğünü yapan Aydın Milletvekili Adnan Menderes, kanunun kabulünden bir gün sonra komisyon raportörlüğü görevinden istifa etmiş ve CHP'den kopuşun ilk işaretini vermiştir.[215] Toprak Reformu Yasası uygulama alanı bulamadığı gibi, ölü doğan tek uygulama da olmadı. Aslında Savaş sonrası ortaya çıkan yeni koşullar karşısında konum belirleme zorunluluğu ile karşı karşıya bulunan bir ülkede devletçi bir dizi politikanın yürürlüğe sokulabilmesi zaten gerçekleştirilmesi zor bir beklentiydi. Aynı şeyler 1946 yılında hazırlanan ekonomik plan için de söz konusudur. Devletçiliği bir üçüncü yol ve anti-emperyalist bir kalkınma ideolojisi olarak benimseyen Kadrocılardan bazıları bu çalışmalarda önemli görevler üstlendiler.Planda ekonomik alanda kamu sektörüne öncelik verilmesinin kapitalizmin gelişmesiyle belirginleşen sınıf çekişmelerini önleyecek gerekli bir toplumsal seçenek olarak gösteriliyordu.[216] Ancak belirttiğimiz gibi uluslararası konjonktür bu tip bir eğilimin devam ettirilmesine imkan tanımadı. Zaten savaş yılları boyunca yaşanan gelişmeler merkezde büyük toprak sahipleri, ticari burjuvazi, kollanan sanayici kesimler ve siyasal elitler arasındaki ittifakı oldukça aşındırmıştı. Bu gerçeği gören CHP yönetimi 1947 yılında daha ılımlı ikinci bir plan hazırladı; bu plan da uygulamaya konulamadı ama artan DP muhalefeti karşısında yeni şartlara uyumun ilk işaretini verdi. DP'nin beklenilen "sadık muhalefet" fonksiyonunun çok ötesinde etkinliğini arttırması ve merkezi iktidardan kopan kesimlerin de desteğini alması 1950'li yıllara rengini verecek yeni bir etkileşim alanının doğmasına zemin hazırladı. CHP yöneticileri gelişmelerinde önemli rol oynadıkları işadamı gruplarının ve genelde sosyal sınıfların mevcut ayrımlar içinde hala kendi siyasal tekelleri altında kontrol edilebileceklerine inanıyorlardı, ancak gelişmeler bu öngörüyü doğrulamadı.[217]

---

215 Keser,s.104.
216 Buğra,s.173.
217 Şerif Mardin, "Türkiye; Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", **Türk Modernleşmesi**, Çev: Levent Köker, İstanbul: İletişim, İkinci Baskı 1992, s.200.

C. Çok Partili Dönemde Devlet ve İşadamları

Yukarıda CHP'nin savaş sonrasında ortaya çıkan yeni koşullara uyum çabası içine girdiğini belirtmiştik, DP muhalefetinin 1946 yılındaki seçimlerde "sadık" bir nitelik taşımadığının ortaya çıkması üzerine uyum sağlama çabaları daha da yoğunlaşmıştır. 1947 CHP Kurultayında devletçilik "özel teşebbüsü desteklemeye" yönelik olarak bir ilke olarak yeniden yorumlandı, ekonominin yabancı sermayeye açılması ve IMF, Dünya Bankası ve AET'ye üye olunacağı vurgulandı.Bütün bunların yanında sendika ve işçi-işveren ilişkileri konusunda da 1947 programında daha ılımlı mesajlar verildi ve sendika kurmanın demokratik bir hak olduğu belirtildi.[218] Ancak bu yeniden yapılanma gayreti DP'nin 1950'de iktidara gelmesinin önüne geçemedi. DP'nin yükselişinin iki ayağı bulunduğu söylenebilir; bunlardan ilki, CHP bürokrasisi tarafından o güne kadar edilgen bir kitle olarak görülen ve nüfusa oranları %72'yi bulan köylü nüfus, büyük toprak sahipleri ve tarımsal kesim içinde belli bir yoğunluğa sahip bulunan dini özgürlüklerin karşılanması talepleri idi. İkinci ayağı ise; o güne kadar takip edilen politikalar ve savaş dönemi koşulları altında zenginleşmiş, tüccar ve sanayiciye bekledikleri güvenceleri verememiş merkezi-bürokratik yönetimle çıkar ayrılığına düşmüş kentsel sanayici ve tüccar gruplar oluşturuyordu.[219] Partinin kurucuları arasında büyük toprak sahipliğine dayalı işadamları ve ekonomi bürokrasisi içinden gelen ve işadamları ile etkileşimlere sahip bulunan bürokratlar ağırlıktaydı.[220] DP'nin bir muhalefet partisi konumuna geçmesine paralel olarak işadamları arasında da gruplaşmalar kendisini gösterdi. Bu durumun en güzel örneği 1947 yılının başında örgütlenen İstanbul Tüccar Derneği ile İstanbul Ticaret Odası arasında yaşanan çekişmedir. Dernek DP'ye yakın bir politika takip etmekteydi ve bu konumu nedeniyle CHP'nin kontrolündeki oda yönetimiyle zaman zaman çatışmaya girdi.[221]

DP'li on yılın ilk dört yılında köklü ekonomik ve siyasal değişimler görüldü. İlk atılım tarım alanında yapıldı ve hükümet Türkiye'yi bir tarımsal ürün ihracatçısı yapabilmek için yoğun çaba harcadı. Bu politika yeni alanların tarıma açılması ve üretilen ürünün pazara aktarımını sağlayacak ulaşım ağının kuvvetlendirilmesi yolu ile hayata geçirildi.[222] Bu

---

218 Taha Parla, **Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C.3, İstanbul: İletişim,1992,s.99.
219 Keyder,1992,s.53-55.
220 Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, 1972,s.52.
221 Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim, 1991,s.98-99.
222 Keyder,1995,s.177.

duruma bir de iklim şartlarının elverişliliği, tarımda makineleşmeye imkan tanıyan dış yardımlar da eklenince özellikle tarım sektöründe büyük bir gelişme yaşandı. Yine bu ilk dönemde DP yöneticileri işadamları ile oldukça ılımlı bir diyalog ortamı oluşturdular ve onlardan gelen isteklere duyarlı olmaya özen gösterdiler. Dönemin siyasal gelişmelerinin bir sonucu olarak DP politikaları ağırlıklı olarak yeni bir girişimci sınıfın oluşturulmasına yönelik olarak değil, girişimcilerin korunmasına yönelik olarak yürütülmüştür. Bir kaç kalem mal dışında bu ilk dönemde dış ticaret serbestleştirilmiş, bürokratik engeller kaldırılmaya çalışılmış, devlet fonları ile desteklenen özel statüde Türkiye Sınai ve Kalkınma Bankası kurulmuş, ihaleler yolu ile girişimciler desteklenmiş ve krediler özellikle ticari grupların geliştirilmesine yönelik olarak kullanılmıştır.[223] DP yönetimi çiftçilerin çıkarlarına öncelik verdi. Bu politikanın ardında popülist yaklaşımlarla birlikte tarımsal grupların etkinliğinin de rolü büyüktü. Ayrıca dış ticaret uygulamalarındaki liberal yaklaşım ithalatçı gruplar açısından da olumlu karşılanıyordu. Tarıma yönelik olarak oluşturulan politikalar çiftçiye ucuz kredi sağlanması ve tarım ürünleri fiyatlarının yüksek tutularak sübvanse edilmesi temeline dayanıyordu. Bu destek ağırlıklı olarak dış kredilere ve iyi hava koşullarına dayanmaktaydı. Uygulanan politikalar sonucu tarım sektörü ekonomide bir bütün olarak %11-13 gibi hızlı bir büyüme kaydetti.[224] Aslında Menderes ve kadrosu sanayileşmeye evrilecek bir ekonomik yapıya taraftardılar, ancak onlar da bunun ağırlıklı olarak gözetilen işadamlarının kendi girişimleri sonucu gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Bu amaçla "devletsizleştirme" kampanyası açılarak devlet elindeki bazı işletmelerin özel sektöre devredileceği ilan edildi. Ağustos 1950'de Sanayi Kalkınma Bankası bu amaçla özel sektörü desteklemek üzere kuruldu. DP yönetimi bu politikasını yabancı sermayeyi ülkeye çekme yönündeki düzenlemelerle destekledi. Ancak özel sektörden beklenilen destek gelmediği gibi yabancı sermaye de ülkeye çekilemedi.[225] Sonuçta sanayi yine devlet ağırlığında kaldı, hatta bu dönemde devletin sanayi yatırımları trende uygun olarak gelişme gösterdi.[226] Popülizmde buna eklenince ortaya ticari grupların, toprak sahipleri ve bankerlerin iyice güçlendiği bir ekonomik yapı çıktı. Zayıf özel sektör sanayi bundan olumsuz etkilendi, özellikle yatırım, hammadde ve ara mal ihtiyacını karşılamak üzere gerekli olan dövizin bu gruplarca yeterince

---

223 Keser,s.109-110.

224 Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim İkinci Baskı 1996,s.326.

225 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Çev.:Ahmet Fethi, İstanbul: Hil, '.Baskı 1996,s.131-136.

226 Erdal Türkkan, **Ekonomi ve Demokrasi**, Ankara: Turhan,1996, s.203-205.

kullanılamaması[227] DP içinde de yansıma bulacak bir süreç içinde sanayicileri merkezi bir şekilde ekonominin kendilerinden yana kontrolüne sıcak bakmaya yönlendirdi ve zamanla sanayiciler DP karşıtı muhalefet blokunda yerlerini aldılar.

Ancak ekonomideki bu trend 1954 yılından itibaren hızla tersine döndü; hava şartlarının olumsuz etkileri ve dış pazarlarda tarımsal ürün fiyatlarındaki düşme içerideki siyasal ve ekonomik dengeleri altüst etti. Hükümet çıkarları doğrultusunda kendisinin en yakın destekçisi olan tarımsal gruplara yönelik sübvansiyonları kaldırmaya yanaşmadı, böyle olunca da dışarıdaki fiyat düşmelerine paralel olarak ek kaynak ihtiyacı hissedilmeye başlandı. Yine aynı duruma paralel olarak gelişmekte olan sanayinin ihtiyaç duyduğu ithal girdilerde de daralma yaşandı.[228] 1954 yılından itibaren Hükümet liberal dış ticaret rejiminden vazgeçerek devletçi kontrol mekanizmalarını tekrar devreye soktu. Tarımda sübvansiyondan vazgeçilmemesi ve ithalat üzerine getirilen kısıtlamaların bu kesimden beslenmeyen ticari ve sanayici grupları memnun etmediği kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu politikalara bir de polisiye tedbirler eklenince işadamları arasında hükümete karşı hoşnutsuzluk daha da arttı. Ödemeler dengesinin bozulması ve dış kredi kaynaklarının kesilmesi sonucunda ithalat daraldı, iç talebin karşılanamaması enflasyon ve karaborsayı körükledi.[229] 1954 yılının ilk yarısında Maliye, Gümrük ve Tekel, Ekonomi ve Ticaret Bakanlıklarına bağlı yetkililerden oluşan bir ekip İstanbul ve Ankara ile ülkenin batı ve güney bölgelerinde yoğun bir stok denetimine girişti. Özellikle ithalatçı tüccarların hedef alındığı bu denetimler sonucunda yasadışı stok bulundurma gerekçesiyle bir tutuklama furyası yaşandı.[230] 1956 yılında karaborsacıların idamına imkan tanıyan bir yasa önergesi az farkla Meclis'te reddedilirken, bir kaç gün sonra daha önce 1940 yılında çıkarılmış olan Milli Koruma Kanunu yeniden düzenlenerek yürürlüğe sokuldu. Milli Koruma Kanunu savaş dönemi koşullarının bir ürünüydü ve işadamları açısından pek iyi şeyleri çağrıştırmıyordu. Yine şok düzenlemeler mevzuatta bir çok belirsizliğin doğmasına neden oldu ticari gruplar hükümete yönelik eleştirilerini 50'li yılların ikinci yarısından itibaren arttırmaya başladılar.[231] Kriz sanayici muhalefetinin iyice su yüzüne çıkmasına zemin hazırladı. Parti içindeki bu grup

---

227 Karpat, s.249.
228 Keyder,1995,s.185-186.
229 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, Ankara: İmge, 1996,s.63.
230 Buğra,s.183.
231 a.g.e.,s.184-185.

hükümet tarafından getirilen kısıtlamacı basın yasasına karşı açıkça cephe aldılar, liberal kanat olarak tanınan bu kesim Menderes'in direnişi karşısında DP'den ayrılarak ayrı Hürriyet Partisini kurdular ve Mecliste ana muhalefet partisi konumuna geçtiler. Zurcher bu grubun belli ölçülerde planlı bir ekonomi politikasından taraf olan büyük sermaye tarafından desteklendiğini belirtiyor.[232] Keyder bu grubu "İstanbul burjuvazisinin sanayi fraksiyonu" olarak isimlendiriyor ve CHP ile DP'ye alternatif üçüncü bir yol arayışı içinde bulunduklarını belirtiyor.[233] Bu parti 1957 seçimlerinde hiç bir varlık gösteremedi ve bir süre sonra CHP'ye katıldı. Bu tercih sanayicilerin dönem içindeki yaklaşımlarını açıkça göstermesi yönünden oldukça önemlidir.

Giderek ağırlaşan ödemeler dengesi DP iktidarını korumacı ve müdahaleci politikalara yönlendirmiş ve bu işadamları arasında huzursuzluğa sebep olmuştu, özellikle Batı'dan gelen kredilere hayati derecede ihtiyaç duyan sermaye grupları bu gelişmelerden oldukça olumsuz bir biçimde etkilenmişlerdi. Menderes Hükümeti ise ülkeye gelen IMF heyetlerinin bir "istikrar programı" uygulanmasına yönelik önerilerine 1958 yılına kadar direndi ve yukarıda üzerinde durmağa çalıştığımız politikalara daha çok ağırlık verdi. Hükümetin direnişi Ağustos 1958'e kadar sürdü; bu tarihte kabul edilen istikrar programı doğrultusunda Türk lirası devalüe edilerek dolar 2,8 TL'den 9 TL'na çıkartıldı.[234] Programın asıl getirisi dış kredi bulmada hükümetin rahatlatılması oldu; programın açıklanmasından kısa bir süre sonra 190 milyon dolarlık OECD kredisi açıldı, ancak program daha önce kabul edilen kısıtlayıcı önlemler ile birlikte uygulandığından özel sektörün bu rahatlamadan yararlanması mümkün olmadı ve işadamları arasındaki hoşnutsuzluk devam etti.[235] DP yönetimi, ancak iktidarının son günlerinde işadamlarından gelen çağrılara daha olumlu yaklaşmaya çalıştı; ilgili bölümde ayrıntılarına değineceğimiz süreç içerisinde bir diyalog ortamı oluşturuldu ve bazı olumlu sinyaller bu kesimlere verildi. DP'nin bu girişimi ise 1960 askeri müdahalesi nedeniyle kesintiye uğradı ve işadamı siyaset ilişkileri de yeni bir evreye girmiş oldu.

---

232 Zurcher,s. 336.
233 Keyder,1995, s.196.
234 Keser,s.111.
235 Buğra,s.186.

DP döneminde, yabancı sermayeyi ülkeye çekerek sanayileşme yönündeki beklentiler gerçekleşmemiş girişimci kesimler daha çok ticari faaliyetlerde yoğunlaşmışlardır.[236] Ticari alandaki bu gelişme, siyasal ve ekonomik belirsizliklerle birleşince spekülatif yollardan para kazanma eğilimini güçlendirmiş ya da sermaye, ağırlıklı olarak gayrı menkul ve dış ticaret sektörlerinde yoğunlaşmıştır.[237] Sermayenin bu yapısı 1960 sonrası ithal ikameci ekonomi politikalarına ağırlık verilmesinde ve devlet sektörünün bir motor güç olarak ekonomi içindeki payının arttırılmasında önemli dinamiklerden birisini oluşturacaktır.

D. Planlı Ekonomi Dönemi ve İthal İkameci Sanayileşme Politikası

1960-1980 dönemi Türkiye'de gerek işadamı-siyaset ilişkilerinin şekillenmesinde ve gerekse işadamları arasında çıkar çatışmalarının keskinleşmeye yüz tuttuğu, dolayısıyla işadamı örgütlenmelerinin ve baskı grubu fonksiyonlarının daha görünür hale geldiği bir evreyi yansıtır. Bu dönemin konumuz açısından belli başlı karakteristikleri ise üç başlık altında toplanabilir; öncelikle 1960 sonrası dönem 1961 Anayasasının da getirdiği örgütlenme ve ilkeler ekseninde bürokratik mekanizmaların özerk bir biçimde ekonominin yönetiminde söz sahibi olduğu bir dönemi yansıtır. Yine ikinci olarak 60-63 ve 71-73 dönemleri dışında siyasal yarışma ortamı ekonomi yönetiminde bu bürokratik mekanizmalarla bir arada bulunmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla ekonomi politikasının tespitinde bürokrasi ve hükümet birimleri arasında bas gösteren anlaşmazlıklar yaşanmıştır. İncelenen döneme rengini veren üçüncü özellik temel ekonomi stratejisinin ithal ikameci ekonomik politikalarla şekillenmiş olmasıdır. Türkiye'de takip edilen ithal ikameci politikalar genel olarak, seçici bir koruma stratejisine dayanmaktaydı. Sermaye malları ve girdiler ithal ediliyor, buna karşılık içerde üretilen ürünler dış rekabete karşı korunuyordu. İthalata ve dolayısıyla döviz tahsislerine fazlasıyla bağımlı olan sanayi iç piyasada kar marjlarını yüksek tutabiliyor, ayrıca devlet eliyle sağlanan sübvansiyon, düşük maliyetli kredi ve vergi iadelerinden dolaylı veya dolaysız olarak yararlanabiliyordu.[238] Bürokratik mekanizmaların ekonominin yönetimine katılarak sermayenin kullanımının bir plana bağlanması ticaret burjuvazisinin aleyhine bir gelişmeydi ve bürokratlar ağırlıklı olarak 1950'li yıllarda sermaye kesimlerinin geliştirdikleri

---

236 Gencay Şaylan, **Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara: TODAİE 1974, s.81.
237 İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: Cem 1970,s.340-341.
238 Keyder,1995,s.228.

etkileşimlere soğuk bakıyorlardı.[239] Bürokratların istekleri farklı bir açıdan güçlenmekte olan sanayi çevrelerinin beklentileriyle de uyumluydu. Bu kesim ticari gruplar ve tarım sektörü yanında tali bir konumda bulunmaktan rahatsızdı ve kıt döviz kaynaklarının ihtiyaç duydukları girdilerin sağlanması noktasında merkezi bir kararlılığın gösterilmesinin beklentisi içindeydi. Dolayısıyla sanayinin güçlendirilmesine yönelik bir strateji bu kesimlerce desteklendi ve ithal ikameci politikalardan en çok yararlananlar da bu kesim oldu. İthal ikameci sanayileşmenin bir diğer özelliği yüksek oranda iç pazarın genişliğine ve dinamizmine dayanmasıdır. Bu nedenle bu strateji aynı zamanda tüketime yöneltilebilecek bir tasarrufun da toplumda varlığına ihtiyaç duyar. Türk ithal ikamesinin ayırt edici bir diğer niteliği de imalat sanayindeki büyümenin büyük ölçüde iç talep genişlemesine bağlı olarak gelişme göstermiş olmasıdır.[240] Dövize ve iç talebe bağımlılık ithal ikameci sanayileşme serüvenimizin en temel problemleriydi ve 70'li yıllarında yaşanan ağır bunalımın dinamiğini de bunlar oluşturdu. 1960'tan sonra Türk işadamları ideolojik planda kendilerini daha çok rahatsız hissetmeye başladılar. Öncelikle Kadro devletçiliğinin günün şartlarında yeniden yorumuna dayanan yön hareketinin devletçiliği ideolojik planda yeniden gündeme getirmesi bunda etkili oldu. Yön özellikle 1962 seçimlerinde DP'nin devamı partilerin görünür başarılarından sonra bazı asker-sivil bürokratların radikal bir çizgiye kaymaları ile güç kazandı ve tartışmalarda belirli bir ağırlığa sahip oldu. Yön yazarları karma ekonomiden yana olmakla birlikte mevcut yapının ülkede sosyal adalet ve hızlı kalkınmayı gerçekleştirebilecek seviyede olmadığını belirtiyorlardı. Yön Atatürk'ün halkçılık ilkesini sosyalizme yakın bir anlamda yorumluyordu. Avcıoğlu halkçılıktan söz etmenin sosyalizmden söz etmeyle aynı şey olduğunu belirtiyordu.Atatürk ilkelerinin uygulunmasının da anlamı buydu.[241] Bu tarz bir yaklaşımın ve bunun bazı bürokrat ve askerler arasında da kabul gördüğü izleniminin işadamları üzerinde olumsuz etkileri olmuş ve özellikle ticari gruplar ciddi ciddi bir sosyalist rejim beklentisi içine girmişlerdi.Avcıoğlu ülkedeki devletçiliğin halktan çok özel çıkarlara hizmet ettiğini belirterek bunu tersine çevirecek bir kadronun işbaşına gelmesini önermekteydi.[242] Buradaki çağrı açıkça ordu ve büroratlar yönelikti.Onlar özel sektörü Türkiye pratiğinde bir burjuvazi olmaktan çok devlet teşvikleri ile beslenen ve gerici güçlerle el ele verip ilerlemeyi aksatan unsurlar olarak gördüler. Üstelik bu durum kaynakların

---

239 Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Remzi, Sekizinci Baskı 1996, s.130.
240 Uğur Eser, **Türkiye'de Sanayileşme**, Ankara: İmge,1993, s.62-63.
241 Doğan Avcıoğlu, "Sosyalizm Anlayışımız",Yön, sy. 36,22 Ağustos 1962,s.12.
242 Doğan Avcıoğlu,"Devletçilik",Yön, sy.26, 13 Haziran 1962,s.7.

yatırımlara değil küks tüketime yönelmesine de neden oluyordu. Dolayısıyla özel sektörün yatırımlardaki rolünden vaz geçmek gerekiydi.[243] Bu söylemlerin niteliği gereği bazı kaygıları doğuduğunu belirtebiliriz. Buna paralel olarak 60'lı ve 70'li yıllar ideolojik ayrımların ve işadamı kimliğine yönelik eleştirilerin iyice güç kazandığı bir dönem oldu ve bu ortam işadamları arasında ekonomik çıkarların ötesinde kendi kimliklerinin savunulması zorunluluğunu da beraberinde getirdi.

Aynı zamanda, belirttiğimiz gibi, askeri müdahalelerin getirdiği iki ara dönem dışında politik mücadele giderek çatışmacı ve polarize bir görünüm alarak bu dönem boyunca devam etti ve siyasal iktidarlar ekonomik karar alma merkezlerine yerleşmiş bürokratik birimlerle zaman zaman çatıştılar. Zaman içinde bürokrtik birimlerin politizasyonuna dönüşecek bu süreç işadamları siyaset ilişkisinin şekillenmesinde ana dinamiklerden birini oluşturdu. Sanayiciler kendilerinden yana kıt kaynakların merkezi olarak planlanmasında taraf oldular ve özellikle ara rejim dönemlerinden memnun kaldılar. Buna karşılık ticari ve tarımsal gruplar siyasal dağıtım mekanizmasına daha çok başvurdular. Bunda AP gibi köken olarak tarımsal ve ticari gruplardan destek alan bir partinin ekonomik dağıtım içinde doğal olarak bu kesimlerin çıkarlarını gözetmesi önemli rol oynadı. Üçüncü bölümde ayrıntıları ile değineceğimiz gibi ticari grupların üstlendiği odalar ara dönemlerde oldukça zorlandılar ve demokrasiye dönüşle birlikte süratle kapalı siyasal ilişkilere dönüş yaptılar. Sanayici gruplar ise ara dönemlerdeki merkezi dağılım inisiyatifinin demokratik koşullar içinde de yaşatılmasının arayışında oldular ve siyasal kültürün aksine sağ ve sol partiler arasında bir uzlaşmayı sürekli olarak talep ettiler. Bürokratik birimler üzerinde politik inisiyatif geliştikçe de özellikle 1970'li yıllarda daha görünür bir biçimde taleplerini diğerlerinden ayırdılar.

İthal ikameci planlı dönem boyunca hem ticari hem de sanayici gruplar için en kıt kaynak yabancı paraydı. Türk lirasının şişirilmiş değeri nedeniyle ithalat yolu ile sağlanan girdi ve mallar korunan iç pazarda yüksek bir kar marjını garantiliyordu. Dolayısıyla sistemin yumuşak karnını da ekonominin işlemesi için gerekli dövizi bulmak ve siyasal ve bürokratik mekanizmalar yolu ile kesimlere dağıtmak oluşturuyordu. Sistem doğal olarak döviz

---

[243] Hikmet Özdemir, **1960'lar Türkiyesinde Sol Kemalizm Yön Hareketi**,İstanbul: İz, İkinci Baskı 1993,s.224.

kazanmaya değil, döviz tasarrufuna göre programlanmaktaydı. Fakat paradoksal olarak ülkedeki ekonomi geliştikçe döviz talebi de o oranda artış göstermekteydi.[244] Türkiye'de o dönemde artan bu talebi karşılayabilecek üç kaynak bulunmaktadır; dış yardımlar, işçi dövizleri ve ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere dayanan ihracat. 1969 yılına kadar ihracat dışında Türkiye'nin döviz gereksinimi karşılayan en önemli kalemi ABD iktisadi ve askeri yardımı oluşturdu, bu tarihten sonra bu fonların yerini yurt dışından gelen işçi dövizleri aldı ve bu iki kaynak 1974 yılına kadar dış ticaret açığının önemli bir kısmını karşıladı.[245] Türkiye'nin 70'li yıllarda şahit olduğu ekonomik krizin arkasında bu paradoks yatmaktadır. Ticari ve sanayici grupların ihtiyaç hissettiği dövizi bulmak ekonominin, özellikle sanayinin gelişmesi açısından hayati önem taşımaktaydı. Sanayi burjuvazisi güçlendikçe kendisinden yana stratejik kararlar alınmasını, başka bir ifade ile daha çok kaynak aktarımını siyasal merkezden talep etmeye başladı. Oysa siyasal iktidarlar özellikle 70'li yıllarda oldukça istikrarsızdı ve kendilerini destekleyen diğer kesimlere (tarım sektöründe olduğu gibi) yönelik sübvansiyon ve desteklerden vazgeçmeye istekli görünmediler. Stratejik değişikliklere ilişkin girişimler ise bu kesimleri yoğun muhalefeti ile karşılaştı, özellikle AP koalisyon hükümetleri sanayinin desteklenmesine yönelik stratejilerden de vazgeçmediler, dolayısıyla 70'li yılların başında yaşanan ekonomik ve siyasal bir dizi krizin faturası çok ağır oldu. İthal ikameci sistemi krize sürükleyen gelişmeler; tarım ürünleri taban fiyatları ve sübvansiyonlar, maaş ve ücret artışları ve diğer kamu harcamaları nedeniyle para arzı genişlemesi, Arap-İsrail Savaşı ertesinde OPEC üyesi ülkelerin uyguladıkları petrol ambargosu nedeniyle ülke ithalatında en önemli kalemlerden birini oluşturan petrol fiyatlarındaki artış, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı'nın doğurduğu harcamalar ve Harekatın sonrasında Türkiye'ye uygulanan silah ambargosu ve dış yardımların kesilmesi, olarak özetlenebilir.[246] Daha 1969 yılının sonlarında verilen ithal lisanslarına yeterli döviz tahsis edilemediğinden dış transferler dondurulmaya, ödemeler 30-40 hafta gibi uzun sürelere varan gecikmelerle yapılmaya başlanmıştı. Hükümet bazı önlemlerle dış ticaret açığını azaltmaya çalışmışsa da başarılı olamamış ve dış finans çevrelerinin baskısıyla Ağustos 1970'te Türk lirasının devalüasyonunu da içeren bir istikrar paketini uygulamaya koymak zorunda kalmıştır. Bir ABD doları 9 TL.'dan 15 TL'na yükseltilerek %40 oranında devalüe edilmiştir. Ayrıca ekonomik paket ihracatı özendirmeye yönelik vergi indirimleri ve kredi kolaylıkları

---

[244] Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi Kitabevi 1995,s.149-150.
[245] Keyder,1995,s.245.

getiriyordu. Yine paket ile iç piyasalarda fiyat ayarlamalarına gidilmiş, faiz ve iskonto oranları yükseltilmişti.[247] Ancak bu önlemler piyasada durgunluğa yol açtığı gibi yukarıda belirttiğimiz gelişmeler dış yardımlar konusundaki beklentileri de boşa çıkarmıştır. 1974 yılından sonra çok güvenilen işçi dövizleri de azalmaya başladı. Bu tip tarnsferler 1,4 milyar dolardan, 1976-1978 döneminde 980 milyon dolara düştü ve ithalatın giderek artış göstermesine rağmen dış ticaret açığını kapatacak düzeyin çok altında kaldı.[248] 1973-1974 Petrol Krizi döviz darboğazını ülkenin enerji ihtiyacı boyutlarına taşıdı. Kriz piyasada petrol fiyatlarının dört misli artışına yol açtı. 70'li yılların sonlarına gelindiğinde Türkiye'nin döviz gelirlerinin üçte ikisi petrol giderlerinin ödenmesinde kullanılır hale gelmişti.[249] ABD ambargosu ve sanayinin ithal girdi talepleri de buna eklenince ortaya çıkan karaborsa ve enflasyondu. Son derece kaygan bir siyasal zeminde hareket eden iktidar partileri ise kötüye gidiş karşısında gerekli radikal tedbirleri alamadılar. Mevcut dengelerin devam edebilmesi de dövize bağlı olduğundan Demirel ve Ecevit hükümetlerinin başlıca amacı döviz bulabilmek oldu.[250] Türkiye'ye uzun vadeli kredi verebilecek olan B.Almanya, ABD ve diğer uluslararası kuruluşlardı ve konjönktürel durum bu tip kredileri edinmek için uygun değildi. Döviz ihtiyacı giderek artan oranda kısa vadeli borç veren özel sermaye kuruluşları ve bankerlerden karşılandı. 1967 yılında uygulamaya konan "Dövize Çevrilebilir Mevduat Hesapları" (DÇM) özellikle yerli firmaların bu tip borçlar almalarında kullandıkları birer araç konuma geldi. 1978 yılında kısa vadeli dış borçlar içinde DÇM borçlarının oranı %41'i buluyordu.[251]

1978-1979 döneminde döviz kıtlığı son haddine geldi, hükümetlerin krizin üzerine gidecek radikal değişiklikleri gerçekleştirmekte yetersiz kalmaları da buna eklenince bazı temel sanayi mallarının piyasadan uzun sürelerle çekilmesi gibi bir sonuç doğdu. Kıtlık bazı kesimlere karaborsa getirisi biçiminde olağanüstü karlar sağlarken, 70'li yılların ortalarından itibaren sanayi burjuvazisi siyasi otoritenin gerekli dövizi bulmaktaki aczini protesto eden daimi bir kulis oluşturdu.[252] Türkiye ekonomisi 1970'li yılların ikinci yarısında, yeniden dış

---

246 Şahin,s.166-167.
247 a.g.e.,s.171.
248 Keyder,1995,s. 251.
249 Zürcher, s.388-389.
250 Keyder,1995,s.255.
251 Şahin,s.172.
252 Keyder,1995,s.258-259.

ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görünen ağır bir ekonomik bunalıma sürüklendi. Bu bunalım özellikle ithal ikameci sistemde ithal girdileri iç piyasaya dönük tüketim malları üretiminde kullanarak güçlenen sanayi grupları arasında tam bir kriz doğurdu. Sanayiciler arasında ayrıntılarına ikinci bölümde değineceğimiz bir süreç içinde bazı gruplar zaten 70'li yılların başından beri temel bir takım stratejik kararlar alınmasını hükümetlerden talep etmekteydiler. Bu talepler 24 Ocak 1980 kararları ile yeni bir boyuta taşındı ve bu kararlar işadamı siyasal alan etkileşimine yeni boyutlar getirdi. 24 Ocak 1980 kararları başlangıçta ekonomik istikrar önlemleri olarak kamuoyunun gündemine girerken, kararlar aynı yılın siyasal gelişmeleri ile de tamamlanarak uzun süreli bir değişim niteliği kazandı.[253]

E. Liberal Ekonomi Politikalarına Geçiş ve Doğurduğu Sonuçlar

24 Ocak 1980 kararları Türkiye'nin siyasal ve ekonomik yaşamında önemli bir değişimin başlangıcını oluşturmuş ve bu gün yaşamakta olduğumuz sürecin dinamiklerini şekillendirmiştir. Bu kararların konumuzla ilgili sonuçlarına değinebilmek için öncelikle önlemlerin içeriğine ve bu içeriğe yön veren amaçlara değinmemiz gerekiyor. 24 Ocak kararlarının en belirgin özelliklerinden biri ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların yol gösterici olmasının hedeflenmesidir. Hükümet bu amaçla fiyat denetimi ile ilgili komisyonun faaliyetine son verdi ve kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin değerini piyasa değerleri oranında yükseltti. Bu çerçevede bu tip mal ve hizmetlere %100-400'lere varan zamlar yapıldı ve temel malların kapsamı daraltıldı.[254] Bu politikanın bir sonucu da bir malın yerli üretiminin iç talebi karşılayamadığı, ya da fiyatının dünya fiyatlarının üzerinde seyrettiği durumlarda ilgili malın ithalatına gidilerek piyasanın rekabete açılabilmesiydi. 24 Ocak 1980'den başlayan süreç içinde genel trend dış ticaret rejimin serbestleştirilmesi doğrultusunda oldu. Kararlardan kısa bir süre sonra ithalattan alınan damga resmi ve teminatlarda önemli ölçüde indirimler yapıldı. Kotaya tabi mal sayısı azaltıldı.[255]

---

253 Kepenek-Yentürk,s.179.
254 a.g.e.,s.184-185.
255 Şahin,s.196.

24 Ocak 1980 kararları, özellikle 12 Eylül askeri müdahalesinin getirdiği koşulların yardımıyla kamu ve özel kesimde düşük ücret politikasının yürütülmesini mümkün kılmıştır. Bu politika kar oranlarını artırarak yatırımları uyarmak, ihracat yapılabilecek mallarda stok yaratabilmek için iç talebi kısıtlamak gibi iki yönlü bir amaç doğrultusunda uygulamaya konulmuştur. İç talebi kısıtlayan anti-enflasyonist politikanın bir diğer uzantısı yüksek faiz politikasının bütün bir dönem boyunca etkili bir silah olarak kullanılmasıdır. Kararlarla sıkı para politikası uygulamasına geçilmiş,bir yandan kredi reaskont oranları yükseltilerek kredi pahalandırılmış, diğer yandan mevduat faiz oranları yükseltilmiştir.[256]

Dış ticaretin serbestleştirilmesi ve döviz kazandırıcı işlemlerin teşvik edilmesi politikası kendisini bir dizi radikal karar ve yeniden yapılanmada gösterdi. Öncelikle fiyat ve döviz kuru istikrarını sağlamak amacıyla ve döviz kazandırıcı işlemleri gerçekleştirmek amacıyla önce yüksek oranlı bir devalüasyon yapıldı; bir ABD dolarının değeri 70 TL olarak belirlendi. Yine döviz sıkıntısını gidermeye yönelik olarak dövizle sağlanan ithal malların içerde üretilmesini ve bunların ihracatını kolaylaştırmaya yönelik "Yabancı Çerçeve Kararnamesi" çıkartıldı. Ayrıca "Petrol Aramaları Hakkında Kararname" ile üretilen petrolün %35'inin petrol hakkı sahibi tarafından ihraç edilebileceği ve bundan sağlanan dövizin ilgilinin Petrol Kanunu çerçevesinde yapacağı her türlü dövizli ödemelerde kullanabileceği hükmü getirildi.[257]

24 Ocak kararlarının bir sonucu da bürokratik üst kurulların oluşturularak hükümetin hızlı hareket edebileceği bir mekanizmanın sağlanmasına çalışılmasıdır. Bu eğilim askeri müdahale sonrasında yapılandırılacak 1982 Anayasası rejiminin de temel kaygılarından birini oluşturacaktır. Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu, Yabancı Sermaye Dairesi, Teşvik ve Uygulama Dairesi, Sermaye Kurulu yukarıdaki eğilimin bir ürünü olarak kurumsallaştırıldı[258] ve üst kurullar yolu ile hükümet etme yöntemi 80'den günümüze fonksiyonel yayılma göstererek yaygınlaştı.

24 Ocak kararları IMF, Dünya Bankası ve OECD kaynaklı büyük kredi olanakları ile de desteklendi. Kararlarla Türkiye ekonomisinde merkezi kararlarla yürütülen iç talebe

256 Kuyucuklu,s.219.
257 Kuyucuklu,s.219.
258 a.g.e.,s.222.

yönelik ithal ikameci sanayileşme stratejisi terkediliyor, yerine serbest piyasa güçlerine duyarlı ve uluslararası rekabete açık ihracata yönelik bir kalkınma stratejisi konuluyordu.[259] Kararların uygulanmasında iki evreyi birbirlerinden ayırt etmek gerekir; bunlardan ilki kararların askeri rejim koşullarında uygulandığı bir dönemi yansıtır ve 1983 yılındaki seçimleri yapıldığı tarihe kadar sürer. İkinci evre 1983 seçimleri sonrasında daha radikal bir liberalleşme politikasının takip edildiği ve ağırlıklı olarak Başbakan Turgut Özal'ın kişiliği ile ön plana çıkan bir zaman dilimindeki etkileşimleri içerir.

İlk evre belirtildiği gibi askeri yönetim altında kararların uygulamaya konulduğu bir dönemi yansıtmaktadır. Bu dönemde ekonomi bürokrasisinde önemli bir değişiklik yapılmazken, sendikal faaliyetler ve grevler yasaklandı, ücret ve maaş artışları kontrol altında tutuldu ve taban fiyatları ve destekleme alımları kapsamı oldukça daraltıldı.[260] Bu şartlar altında reel ücretler %40'lık bir düşüş gösterdi ve işsizlik oranı %13,6'dan %16,3'e yükseldi.[261] Sonuç enflasyonda gözle görülür bir düşmenin yaşanmasıydı; 1980 yılında enflasyon %108'e ulaşmışken, 1981'den itibaren süratle gerilemiş 1981-1987 döneminde bu oran %30'lar düzeyine inmişti.[262]

İkinci evre 1983 genel seçimlerinden sonra ANAP'ın iktidara gelmesinden sonraki dönemi yansıtır ve belirtildiği gibi daha katı liberal politikaların rengini verdiği bir dönemdir. Çoğu şok kararlar şeklinde gündeme getirilen bir dizi politika ile döviz kuru, faiz haddi, dış ticaret ve yabancı sermaye politikalarında esaslı değişiklikler yapıldı.[263] 1989 yılına kadar ANAP hükümeti liberalleşme politikalarına bazı kesimlerin giderek artan muhalefetine rağmen tavizsiz bir biçimde uyguladı. Bu katı tutum siyasal belirleyiciliğin farklı bir görünüm kazanmasının da dinamiğini oluşturdu. Serbest piyasa mekanizması şok kararlar yolu ile sektörel ve hatta firma düzeyinde bir cezalandırma veya ödüllendirme aracı olarak kullanıldı ve liberalleşme Türkiye deneyiminde devlet müdahalesinin zayıflaması sonucunu doğurmayıp değişik bir biçimde devam etmesine evrildi. Faiz hadlerinin serbestleştirilmesi, öte yandan bunun 1982'dekine benzer bir krize yol açmaması için Merkez Bankası'nın aktif bir politika

---

259 A. Aydın Çeçen, A. Suut Doğruel, Fatma Doğruel, **Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Yapısal Kriz**, İstanbul: Egemen, 1990,s.111-112.
260 Şahin, s.198.
261 Çeçen-Doğruel-Doğruel, s.114.
262 Şahin, s.198.
263 a.g.e.,s.200.

aracı olarak devreye sokulması, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın kurulması (1986), yine Merkez Bankası'nın aktif bir aktör olarak rol oynadığı bankalar arası TL ve döviz piyasalarının kuruluşu bu ilk dönemin önemli kararları arasında yer aldı. ANAP hükümeti kamu maliyesi bakımından da vergi sisteminde önemli değişiklikler yaptı; Kurumlar Vergisinde şirketler lehine bir dizi istisna ve muafiyet getirilmiş ve Gelir Vergisinde üniter ve artan oranlı sistem terkedilerek parçalı bir sisteme geçilmiştir. 1984 yılında Servet Beyannamesi kaldırılmış, 1985 yılında ise vergi iadesi sistemine geçilmiştir. Dış ekonomik ilişkiler bakımından bu dönemin belirleyici özellikleri, ithalatta liberalizasyon, ihracatta çok cömert teşvikler ve döviz kurunda zaman içinde ılımlı tempoda reel devalüasyonları hedefleyen bir esnek kur sistemine geçilmesidir. İthalatta kotalar büyük oranda kaldırılmış, gümrük tarifeleri indirilmiş, telafi edici fon uygulamaları ise yaygınlaştırılmıştır. Bu sistem siyasal merkeze sektörel hatta firma bazında süreli korumacılık yapabilme olanağı tanımış ve bire bir ilişkilerin işadamları devlet etkileşiminde yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Yerli sanayi için ortalama koruma oranında ise düşüş yaşanmıştır. İhracatı teşviklerinin kullanımında yaşanan keyfilikle ise "hayali ihracat" olarak bilinen suistimalleri doğurmuştur.[264]

1989'dan sonra uygulanan ekonomi politikalarında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bu ikinci dönemin belirleyici özelliği, bir yandan bölüşüm politikalarında popülizme kayma, öte yandan dışa dönük liberalleşmede yeni ve cüretli adımlar atılması olarak gösterilebilir. Bölüşüm politikalarında dönüm noktası, bir yandan 1989 yılının işçi eylemlerinin oluşturduğu ortam, öte yandan da aynı yılın Mart ayında yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın ağır bir yenilgiye uğramasıdır. Bu ANAP hükümetini popülist politikalar takip etmeye zorlamış, bu politikalar 1991'den sonra da devam etmiştir. 1989 yılında kamu kesim işçilerine %42'lik bir zam verildi ve bunu memur maaşlarında ki artış izledi.[265] Bu sürece bağlı olarak 1989 yılında çıkartılan 32 sayılı kararname ile dış dünya ile Türkiye arasındaki sermaye hareketleri serbest bırakıldı. Böylece döviz kuru, faiz ve Merkez Bankası işlemleri politik mekanizma içinde birbirine bağlı unsurlar haline getirildi. Günümüze kadar da ekonomik alanda siyasal inisiyatif bu üçlünün birbirlerine karşı kullanılması yolu ile sağlanmaya başlandı.[266]

---

[264] Korkut Boratav, "İktisat Tarihi 1980-1994", **Türkiye Tarihi-Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul: Cem, C.5, 1995, s.165-167

[265] a.g.e.,s.167.

[266] a.g.e.,s.168.

1980 sonrasında sermaye grupları arasında onların siyasal merkezle ilişkilerini yakından etkileyen gelişmeler, yukarıda özetlemeye çalıştığımız değişim trendi ile yakından ilişkilidir. 80'den itibaren gelişme gösteren ve günümüzde de temel ayrımları devam eden bu eksenlere geçmeden önce, bu gelişmelerde etkili olan bazı dinamiklerin de üzerinde durmamız gerekiyor. Bunlar, yüksek faiz politikası ve dış pazara açılmayı teşvik stratejisinin ithal ikameci bir sanayi stratejisi içinde gelişme göstermiş sermaye çevreleri üzerinde meydana getirdiği baskı ve bizzat uygulanan ekonomi politikalarının sermaye yatırımları ve bileşimi üzerinde yol açtığı değişmelerdir.

İşadamları ile yeni politikalar arasındaki ilk çatlak, yüksek faiz politikasının bir yansıması olarak şekillendi. 1980 ortalarında faiz oranlarının serbest bırakılması, bankalar arasındaki centilmenlik anlaşmalarıyla belirli bir faiz oranının yürürlülük kazanması sonucunu doğurdu. Buna karşılık bu şekilde belirlenen faiz oranlarına karşı piyasada hızla türeyen bankerlik kuruluşları tarafından körüklenen ikinci bir oran daha şekillendi ve bu kuruluşlar zamanla bankalara rakip konuma geldiler. Konumları sarsılan bankalar ise bankerlik sisteminin tasfiyesi amacıyla siyasal birimler üzerinde sürekli baskı oluşturdular.[267] Ekonomiden sorumlu birimler, özellikle Turgut Özal ve ekibi sıkı para politikasının işlerlik kazanmasında önemli rol oynayan bankerlerin tasfiyesine yanaşmadılar ve onların centilmenlik anlaşmalarının panzehiri olarak işlev görmesini tercih ettiler. Bankalar üzerindeki bu zorlanmadan rahatsız olan diğer bir grup sanayicilerdi. Artan mevduat faizleri kredi maliyetini oldukça yükseltiyordu ve bankerlik sisteminin doğurduğu rekabetten bu kesim ağır bir biçimde etkilenmekteydi. Banka sahibi holdingler dışındaki sanayi kesimi ve bazı ticari gruplar işletme kredisi bulmakta ve geri ödemekte zorlanmaya başladılar. Onlar da faiz yarışında zorlanan hatta bazıları iflasın eşiğine gelen bankalar gibi faiz politikasında daha istikrarlı ve merkezi bir politikanın üretilmesi yönünde hükümet üzerinde baskı kurdular ve ilgili bölümde değineceğimiz gibi bu muhalefet Turgut Özal'ın ekonomiyi yönetme üslubuna karşı açıktan cephe alma şeklinde bir gelişme gösterdi. Yarış 1982 yılının ortalarında koptu ve bankerler ile yarışta zorlanan bazı bankalar arasında seri iflaslar yaşandı. Kriz banka sahipleri ve bazı işadamlarının merkezde oluşturdukları baskının nüfuzunu artırdı ve Turgut Özal ile Kaya Erdem'in hükümetten istifası ile sonuçlandı. Ekonomide zorlanan kesimleri

267 Kepenek-Yentürk,s.210; Kuyucuklu,s.226.

rahatlatıcı bir reorganizasyondan yana olan yeni bir ekip 24 Ocak kararlarının yönetimine getirilirken faiz oranlarını tespit yetkisi tekrar siyasal merkezin denetimine alındı. [268] Ancak 1983'te Turgut Özal'ın bu kez başbakan olarak merkeze dönüşü, bu kesişme eksenini 90'lı yılların başına kadar taşıyacak bir cepheleşmeye yönlendirdi.

Yukarıdaki ayrıma paralel bir diğer gelişme 1980 sonrasında sanayinin bileşiminde ve sektörler arasında meydana gelen değişmelerin ithal ikameci sanayi yapılanmaları üzerinde meydana getirdiği baskılarla şekillenmiştir. Her şeyden önce yüksek faiz politikası nedeniyle sanayi yatırımlarında büyük düşmeler yaşanmış, yine aynı nedenlerle sanayide kapasite kullanımı düşmüştür.[269] İmalat sanayinin toplam sabit sermaye içindeki payı 1985'de %21'e, 1988'de %15'e ve 1989'da %13,5'e düşmüştür.[270] İkinci olarak ihracatı teşvik politikası iç pazara dönük üretim üzerinde yapılandırılmış olan sanayi kuruluşlarını yeni gelişmelere uyum sağlanmasında zor durumda bıraktı. İhracatı teşvik edici politikalar uzun vadeli bir perspektif gerektiren üretime yönelik yatırımlar yerine, daha kısa vadeli perspektifler içinde tercihlerin yapılabildiği ticaret kesiminde canlanmaya yol açtı. Ayrıca belirtildiği gibi şok kararlar yolu ile uygulanan politikalarda ani değişikliklere gidilmesi ekonomideki belirsizlikleri artırdı ve bu durum yeni araçların siyasal merkez tarafından etkin bir biçimde kullanıldığı yeni bir bölüşüm modelini oluşturdu. Kararsız ortamda var olan özel kesim kaynakları da sanayi yatırımlarından, daha kısa dönemde sonuç getiren hizmetler sektörüne yöneldi.[271]

Bütün bu değişiklikler işadamı siyasal alan etkileşimlerine yeni boyutlar kazandırmıştır ve içinde yaşadığımız dönem bu gelişmelerin etkinliğini sürdürdüğü bir zaman dilimidir. Öncelikle 80 sonrasında, özellikle 83'ten sonra işadamları hükümet ilişkilerinde bire bir ilişkiler yolu ile siyasal kararları etkileme yaygın bir davranış eğilimi olmuştur. Dolayısıyla, teşvikli kredi tahsislerinde, kredi ertelemelerinde ve hafifletme anlaşmalarında iktidara yakın olma, diyalog kurabilme önemli rol oynamıştır. Bu ilişkilerin daha spesifik, sektör düzeyinde, hatta firma düzeyinde değişkenlik gösteren bir karakter kazanmasında etkili olmuştur. Yine vergi sisteminde, teşviklerde ve finansal sistem ile ilgili uygulamalarda, çok sayıda yasa ve kararname spesifik düzeyde belli firma ve grupların çıkarları

---

[268] Boratav,1995,s.164.
[269] Kuyucuklu,s.226.
[270] Şahin,s.209.
[271] Çeçen-Doğruel-Doğruel,s.136.

doğrultusunda çıkartılabilmiştir.[272] İthal ikameci dönemin gözetilen sektörü sanayinin yerini, finans, müteahhitlik, turizm gibi alanlar almış; sanayi kuruluşları içinde intibak sorunu giderek krize dönüşmüştür. Dolayısıyla, 1980 sonrası sermaye kesimindeki güç dengesinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Kaynaklarını farklı alanlara dağıtmış bulunan büyük holdingler, bu dönüşüme uyum sağlayabilmişler; sanayiden turizme, konuta, finansa, iç pazardan ihracata; yatırımdan ticarete yönelerek yeni koşulları lehlerine dönüştürebilmişlerdir. Buna karşılık böyle bir fonksiyonel değişimi başaramayanlar ağır finansman maliyetleri nedeniyle krize girmişlerdir.[273] Süreçten belirtildiği gibi ilk kazançlı çıkan grup büyük aile holdingleri idi. Ancak bu kuruluşlar güçlendirildikleri sanayi alanında değil çok fonksiyonlu ticari ve hizmet sektörü ile ilgili fonksiyonlara sahip olabildiklerinden bu dönüşümden kazançlı çıkabilmişlerdi. Yine bu tip kuruluşlar, İran-Irak savaşı nedeniyle ortaya çıkan ticari canlanmadan ve Ortadoğu pazarına ürettikleri ürünleri pazarlayabilme imkanlarından yararlanabildiklerinden dışa açılma stratejisinden büyük zarar görmediler. Süreçten kazançlı çıkan diğer bir grup ENKA, STFA gibi daha genç inşaat şirketleri oldu; bunlar 80'li yıllarda Arap ülkelerindeki inşaat patlamasından muazzam karlar elde edebildiler ve birikimlerini diğer sektörlerdeki faaliyetlere doğru genişlettiler. Ancak süreç sanayi yatırımlarından hızla dış ticaret ve hizmet sektörüne yönelik bir kayma şeklinde işleyiş gösterdi.[274]

Bu dönem ticari sermayenin göreli durumunda ilerlemeye yol açmıştır. Boratav'ın tespitiyle; 1976-1979 ile 1988 yıllarının fiyatları karşılaştırıldığında ekmek fiyatı ile çiftçinin eline geçen buğday fiyatı arasındaki makas %52, margarin fiyatı ile ayçiçeği arasında ise %79 oranında birinciler lehine bir gelişme göstermiştir. Bu saptamalar ticari marjların açılması; başka bir ifade ile ticaret sermayesinin durumunun çiftçinin aleyhine düzelmesi anlamına gelmektedir.[275] Ayrıca ANAP hükümeti döneminde yaygınlaşan dış ticaret şirketleri ticari canlanmada önemli roller oynadılar. Holdinglere bağlı olarak kurulan bu tip şirketler özel teşviklerden yararlanmış ve orta ve küçük boy işletmelerin mallarının dışa açılması karşılığında büyük komisyonlar alabilmişlerdir.

---

[272] Boratav,1995, s.172.
[273] Boratav,1995, s.185.
[274] Zürcher, s.427.
[275] Boratav,1995, s.184.

Yukarıda ana hatlarını vermeye çalıştığımız eksen işadamı örgütlenmelerinin siyasal birimlerle etkileşimlerinde temel rol oynayan dinamik ve evreleri de oluşturmuştur. Burada bu etkileşime ayrıntıları ile girilmeyerek genel evrim trendi verilmeye çalışılmış ve özellikle üçüncü bölümde ayrıntısıyla duracağımız evrim çizgilerinde açıklayıcı olması için bir analiz çerçevesi oluşturulmaya çalışılmıştır. Kısaca özetleyecek olursak; Türkiye'de uzun yıllar devlet eliyle bir zenginleştirme süreci yaşanmış; bu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gayrimüslimlerce boşaltılan ekonomik etkinliklerin Türkler tarafından doldurulması ve özellikle tarım merkezli bir kalkınma politikasının takip edilmesi yolu ile gerçekleştirilmiştir. Ancak 1930'lu yıllara gelindiğinde siyasal kadrolar arasında yaygın olan solidarist kalkınmacı anlayışın, güçlenen ticari gruplar arasında pek taraftar bulmadığı ortaya çıktı. Sanayileşmeye dönük strateji giderek devlet eliyle ve zenginleştirme sürecine paralel olarak devam ettirildi. 1930'ların katı devletçiliği ve 40'lı yılların savaş koşulları altında devletin müdahale ve yönlendirme etkinliği daha da güçlendi. Sanayi kuruluşları ağırlıklı olarak devletin elinde toplanırken, savaş koşullarında özel sektörde tarımsal ihracatçı ve tüketim malları ithalatçısı ticari gruplar iyice güçlendi. Başka bir deyişle özel sektör ağırlıklı olarak bu ticari grupların çıkarları tarafından şekillendiriliyordu ve işadamı kimliği bu çerçevede tüccar kimliği ile yakından bağlantılıydı. Çok partili hayata geçiş süreciyle birlikte ticari gruplar ağırlıklı olarak, savaş yıllarında CHP'nin uyguladığı bazı politikalarında etkisiyle gelişen muhalefeti desteklediler ve devletçi politikalara karşı bir refleksle demokrasiye sarıldılar. 1960 askeri müdahalesinden sonra karşılarında buldukları katı bürokratik tavır ve ithal ikameci politikaların getirdiği yük, onların bu eğilimlerini iyice güçlendirdi.

Buna karşılık, daha zayıf konumda bulunan sanayiciler kendilerinden yana stratejik kararlara daha bağımlı olduklarından merkezi, tek yönlü hareket edebilen güçlü yürütmeden taraf oldular. İlginç bir biçimde DP yönetiminin dış ticaret politikasına karşı çıkarak daha korumacı bir politikayı DP içinde talep ettiler, bunda başarılı olamayınca DP içindeki muhalefeti desteklediler ve 1950'li yılların sonlarına doğru DP karşıtı cephe içinde yer aldılar. 60'lı yılların ithal ikameci politikaları, bürokratlarla sanayiciler arasında simbiyotik bir ilişi biçimini doğurdu. Buna paralel olarak da çok partili hayatın getirdiği yarışma ortamından ve ticari grupların baskı grubu olarak etkinliklerinden olumsuz etkilendiler. 60'lı yıllar ile girilen planlamacı-ithal ikameci sanayileşme politikasının yürütülmesi fazlasıyla döviz stokuna bağımlıydı ve bu stok devlet tekelinde bulunduğundan dağıtıma ilişkin sorunlar temel çatışma

eksenini oluşturdu. İçe dönük bir biçimde gelişme gösteren sanayinin duyduğu döviz ihtiyacı, tarımsal ürün ihracı ve dış krediler yolu ile karşılanamayınca sorun bir krize dönüştü. İşçi dövizlerindeki azalma, ABD'nin silah ambargosunun ekonomiye getirdiği yük ve petrol krizinin dış ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi 70'li yılların ikinci yarısında hükümetleri kımıldayamaz hale getirdi ve artan döviz sıkıntısı sanayicileri açıktan muhalefete yönlendirdi. 70'li yılların sonlarında sistem çöktü ve bu koşullar altında ihracata dönük, döviz kazandırıcı bir ekonomi politikasına geçilmesi konusunda siyasal kararlılık güçlendi.

24 ocak 1980 ekonomik kararları, 12 Eylül askeri müdahalesinin getirdiği koşullar altında kalıcı bir dönüşüm politikasına dönüştü. Düşük ücret politikası, yüksek faiz yolu ile piyasadan para çekme ve bu yolla iç talebi kısma ve enflasyonu dizginleme; ayrıca oluşan ürün stokunun dış pazara satımını teşvik eden bir dış ticaret stratejisi yeni ekonomik yaklaşımın belirleyici faktörlerini oluşturdu. Bu süreç içinde siyasal merkez hem güçlendi, hem de ekonomide yeni kontrol ve yönlendirme silâhları ile donatıldı. Öncelik üst düzey bürokratik kurullar yolu ile kapalı hükümet etme ve Kanun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisinin kolaylaştırılmasıyla 61 rejiminin aksine parlamentonun dizginleyici rolü zayıflatıldı. Faiz oranları, döviz kuru ayarlamaları ve açık piyasa işlemleri yolu ile devletin ekonomik bir aktör konumuna gelmesi sağlandı ve bu silahlar ekonomiyi yönlendirmede sıklıkla başvuruldu. Bu işleyiş biçimi, 60-80 döneminde gelişme gösteren içe dönük sanayi kuruluşları üzerinde iç tüketimin kısılması ve yüksek faiz politikasının yatırım kredilerini olumsuz etkilemesi nedeniyle ağır bir baskı doğurdu, hükümetin önlemleri yumuşatmamakta direnmesi de 80 sonrasının ilk çatışma eksenini oluşturdu. Buna karşılık, çok amaçlı fonksiyonlara sahip bulunan büyük holdingler, dış ticaret şirketleri ve müteahhitlik firmaları büyük bir gelişme gösterdiler. Kapalı hükümet etme eğilimi sektör, hatta firma düzeyinde cezalandırma yöntemlerinin güçlenmesi ve çeşitlenmesi, işadamlarını hükümetle bire bir ve spesifik düzeyde ilişki kurmaya yönlendirdi. 80'li yıllar genel olarak ticari sermayenin yeni işlevleri ile birlikte (yurt dışı müteahhitlik ve turizm gibi) güçlendiği bir dönem oldu.

Çalışmamızın bizi daha yakından ilgilendiren boyutlarına geçme aşamasına gelmiş bulunuyoruz. Aşağıda yukarıda vermeye çalıştığımız teorik, kurumsal ve tarihsel arka plân çerçevesinde inceleme alanımıza aldığımız işadamı örgütlerinin bağlı bulundukları yasal statüyü ve sosyo ekonomik yapılarını ele alıp incelemeye çalışacağız.

İkinci Bölüm

TÜRKİYE'DE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİNİN BAĞLI BULUNDUKLARI YASAL STATÜ - SOSYO EKONOMİK ARKA PLANLARI ve KURUMSALLAŞMALARINDA ROL OYNAYAN FAKTÖRLER

Türkiye'de işadamı örgütlerinin siyasal alanla etkileşimlerinin analiz edilmesinde, onların çalışmalarını yürüttükleri yasal çatı, sosyo-ekonomik arka planları ve üye profillerinin belirlenmesinin büyük önemi bulunmaktadır. Bu nedenle aşağıda her üç kurumun yapısal ve sosyo-ekonomik konumlarının üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Öncelikle ilgili kurumların bağlı oldukları yasal çatıyı analiz etmeye çalışacak, daha sonra örgütlenmede rol oynayan sosyal ve ekonomik nedenlerin üzerinde duracağız. Böylece farklı zaman dilimlerinde kurulmuş her üç yapıyı da genel bir görünüm içinde paralel olarak şekillendirerek değerlendirmeye çalışacağız. Bu çerçeve bize siyasal alanla olan etkileşimler konusunda karşılaştırmalar yapabilmemize de imkan sağlayacak.

I. ODA ÖRGÜTLENMELERİNİN YASAL EVRİMİ ve STATÜSÜ

A. 1950'ye Kadar Oda Örgütlenmeleri

Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, devletin tanınmış olduğu, kamu hukukundan doğan yetkilerle donatılmış yapılanmalardır. Bu statü bir yasa ile kazanılır ve devlet adına bir takım görevler bu kurumlarca yerine getirilir. Meslek odalarının sadece yetkileri değil, iç organları da kanunla belirlenir ve faaliyetlerini, üyelerinin çıkarlarının temsil edilmesinin çok ötesinde işlevlerle birlikte yerine getirirler. Bu işlevler, denetim, danışmanlık ve genel politika doğrultusunda verilen görevleri yerine getirme gibi farklı alanlarda olabilir. Odalar zorunlu üyeliğe dayanmaları yönüyle de gönüllü derneklerden ayrılırlar. Odası olan bir meslekte bulunup da o odaya kayıt olmadan faaliyet yürütmek yasaktır.[1] Meslek

[1] Ayşe Öncü, "Cumhuriyet döneminde Odalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul İletişim Yayınları, 1984, C.6, s.1566.

odalarının, üyelik sisteminde olduğu gibi, gelirleri de resmi olarak belirlenmiştir. Üye aidatlarının yanı sıra kayıt ücretleri, para cezaları, çeşitli resim ve harçlar, resmi belgelerin düzenlenmesi karşılığı alınan ücretler bu gelirler içinde sayılabilir.

Dikkat edilirse tüm bu özellikler oda örgütlenmelerine bir çıkar veya baskı grubunun ötesinde özellikler kazandırmaktadır. Bu güçlendirilmiş statü odalara belirli kurumsal avantajlar sağlasa da çıkarların temsilinde bazı kayıtlamaları da beraberinde getirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğundan 70'li yılların başlarına kadar bütün önemli sermaye örgütleri, Sanayi Odalar Birliği ve TÜSİAD dışında, ya devlet eliyle ya da devlet desteği ile oluşturulmuştur.[2] Yukarıda siyasal merkezin ekonomi üzerindeki belirleyiciliğinin ve işadamları üzerinde yol açtığı yönlendirici etkilere değinmiştik. Örgütlenme düzleminde bu durumun somutlaştığı kurumlar ise ülkemizde kurulan ticaret ve sanayi odaları olmuştur. Bu tip kurumsallaşma hem istenilen politikaların etkin olarak uygulanmasını kolaylaştırmış, dağıtım konusunda örgütsel kolaylıklar sağlamış, hem de uzun yıllar hükümetler ile işadamları arasında istek ve dileklerin iletim kanallarını oluşturmuştur. Bu tip kurumlar aynı zamanda piyasa ve işadamları eğilimlerinin denetlenmesine de imkan tanımış ve kalkınma stratejisi takip eden siyasal merkezin duyarlı olduğu yapılanmalar olagelmişlerdir. Bir girişimci sınıfın devlet eliyle oluşturulması çabası ve takip edilen ekonomi politikaları ile bu kesim arasında sıkı bir işbirliğinin sağlanması zorunluluğu siyasal merkez duyarlılığının en önemli nedenlerinden olmuştur.[3]

Ülkemizde ticaret odalarının kurulması Sultan Abdülaziz devrinin son aylarında gündeme geldi. Ancak ülkedeki ilk ticaret odası olan Dersaadet Ticaret Odası 1882'de faaliyete geçebildi.[4] Bu tarihten önce işadamları Ticaret Bakanlığı bünyesinde oluşturulan Ticaret ve Ziraat Meclislerinde temsil ediliyordu. Dersaadet Ticaret Odasının faaliyete geçmesiyle ticaret odalarının sayıları kısa sürede arttı. Ancak İmparatorluk içinde yabancı ülkeler tarafından kurulmuş "ecnebi ticaret odaları" da faaliyet yürütebilmekteydi ve bunlar genellikle ilgili ülkelerin ekonomik yayılım alanlarında kurulmuşlardı. Bu odalar hem kendi üyelerinin menfaatlerini ülke içinde korumaya çalışıyor, hem de çeşitli raporlar hazırlayarak

[2] Kemali Saybaşılı,"Türkiye'de Özel Teşebbüs ve Ekonomi Politikası",**METU Studies in Devolopment**, Ankara 1976, sy.13, s.83.
[3] a.g.m.
[4] Toprak, s.87.

kendi ülkelerine aktarıyorlardı. Dersaadet Ticaret Odasının kurulmasında etkin rol oynayan unsur ülkede ticaret ve sanayinin ilerlemesi için bir muhatap organın oluşturulması ve politikaların belirlenmesinde bir danışman organ olarak işlev görmesiydi.[5]

Sayılarındaki artışa rağmen bu kuruluşların etkileri 1908 II. Meşrutiyet dönemine kadar zayıf kaldı. Bu tarihe kadar ülke düzeyinde 156 ticaret odası kurulmuştu. II.Meşrutiyetin ilanının ertesinde oda yetkililerinin eski rejimden şikayetlerinde siyasal birimlerin ilgisizliği büyük yer tutmaktadır. Aynı çevreler yeni rejimden genel olarak olumlu beklentiler içindeydiler. Yeni yönetim 1910 yılında getirdiği bir kanunla odaları yeniden düzenledi. Bu kanun ekonomiyi millileştirme ve milli burjuvaziyi kuvvetlendirmeye yönelik siyasal yetkililerde var olan isteklerin sonucunda şekillenmişti.[6] Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesiyle tüccar ve sanayiciler aynı örgüt içinde yer alıyor ve odalar hem temsili, hem de hükümet işlevlerinin uzantısı olarak çalışacak bir organ olarak düzenleniyordu. Nizamnameye göre Ticaret ve Sanayi Odaları İstanbul'da 24, vilayetlerde ise 12 üyeden oluşmaktaydı. Bu üyeler 6 yıl boyunca görevde kalıyorlardı. Meclisin yarısı atanmış, yarısı da seçilmiş üyelerden oluşuyordu. Merkezde kaymakam üyelerinin atanmasında rol oynuyordu. Diğer üyeler mahalli tüccar ve sanayicilerden oluşuyordu. Nizamnamede kayıt zorunluluğu ve Osmanlı uyruğundan olma gibi şartlar aranmıyordu. Bu nedenle bu düzenleniş biçimiyle odalar Türk ve yabancı uyrukluların bir arada bulunduğu ikametgahı esas alan bir üyelik yapısına kavuşturuluyordu.

Zafer Toprak bu statünün, daha sonra, dönemin siyasal koşulları içinde doğurduğu karşıtlığı şu şekilde belirliyor;[7]

> "İttihat Terakki Cemiyeti Selanik doğumluydu. Selanik'in liberal ortamında güçlenmiş, yörenin kozmopolit ticaret burjuvazisinden destek görmüştü. Nitekim 1908'le birlikte izlenen liberal iktisat politikasında bu ilişkinin rolü büyüktü. Ancak Balkan Harbi sonucunda Selanik'in elden çıkması ve Cemiyetin İstanbul'a göçü, yapısını da değiştirdi. İstanbul'da esnaf güçlüydü... Ayrıca oda gayri müslim, esnaf müslümandı. Öte yandan İttihat ve Terakkinin İstanbul örgütünde İslâmiyet'in önemli bir ağırlığı vardı.

[5] Öncü; 1984, s.1568.
[6] a.g.m.
[7] Toprak, , s.5.

Balkan yenilgisinin de etkisiyle İttihat ve Terakki giderek Müslümanlaştı ve esnaftan yana ağırlık koydu... Dersaadet Ticaret Odasının ise, II. Meşrutiyetin ilk yıllarında verdiği desteğe rağmen, ittihatçılarla yıldızı barışmadı."

İttihat ve Terakki esnaf cemiyetlerini güçlendiren bir politika takip etti. Hatta bu cemiyetler giderek korporatif bir nitelik kazandılar. Bunların en belirgin ve ön plânda olanı İstanbul Esnaf Cemiyetiydi. Gayri Müslim üyeler ile dış ticaretle uğraşan büyük tüccarların bir arada bulunduğu Dersaadet Ticaret Odası ile İstanbul Esnaf Cemiyeti birbirlerine rakip kuruluşlar haline geldi.[8] Ancak devletin girmiş olduğu savaş ve çöküş ortamı bu gelişmelerin doğal evrimini tamamlamasına imkan tanımadı. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş mücadelesinin ülkenin sosyo-ekonomik yapı ve demografisini nasıl değiştirdiğine yukarıda değinmiştik. Dolayısıyla yeni kurulan Cumhuriyet işadamlarına ilişkin örgütlenmeyi bu arka plan içinde yeniden şekillendirdi. İzmir İktisat Kongresinde ticaret odalarının ülke çapında örgütlendirilmesi yönünde karar alındı. Aynı kongrede tüccarlar hükümetten Ticaret Odaları Meclisi'ne seçilecek intihab heyetinin, hükümet müdahalesi olmadan doğrudan tüccar tarafından seçilmesini ve her yıl toplanacak bir "Umumi Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresi" oluşturulmasını da talepettiler.[9]

Cumhuriyetin ilanından sonra odalarla ilgili ilk düzenleme 1924 yılında yürürlüğe giren 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odalar Kanunudur. Bu yeni düzenlemede dikkati çeken iki nokta bulunmaktadır. Öncelikle Odalara kayıt zorunluluğu getiriliyordu. İkinci olarak seçimlerde oy kullanabilmek için Türk vatandaşı olma zorunluluğu aranıyordu. Bu yeniliklerin milli bir burjuvazinin oluşturulması isteğine uygun düzenlemeler olduğu görülmektedir. Odalar 655 sayılı kanunla millileştirilmiş, zorunlu kuruluşlar haline getirilmiş ve yurt çapında örgütlenmeleri kolaylaştırılarak teşvik edilmişlerdir. Bunların dışında görevsel konum olarak odaların Cumhuriyet öncesindeki faaliyetlerinden temel bir farklılık göstermediği belirtilebilir.

İlgili kanunla odaların örgütlenmesi ayrıntılı ve karmaşık bir şekilde düzenlenmişti. Karışıklık oda organlarının ilin nüfus büyüklüğü, üye sayılan ve seçim sistemlerindeki

[8] Öncü; 1984, s.1569
[9] İnan,1989, s.42.

değişikliklerden kaynaklanmaktaydı.[10] Seçim ve temsil ilişkileri açısından odalar Ticaret Bakanlığının vesayeti altındaydı. Oda meclisi, Ticaret ve Sanayi Odalarının ana organı olmalarına rağmen, Oda umumi katibi ya da başkatibi Ticaret Bakanlığı tarafından atanıyor ve meclisin tabii üyesi oluyordu. Yine il büyüklüğüne göre Ticaret Vekaleti Müsteşarı, Vekalet Umum Müdürleri, Mıntıka Ticaret ve İktisat Müdürleri oda meclislerinin tabii üyesiydiler.Oda bütçesi Bakanlığın onayına bağlıydı. İki dereceli seçim sisteminde ise, oda meclisini seçen seçmenler kurulunun yarısı Ticaret Bakanlığı tarafından ticaret ve sanayi erbabı arasından tayin edilmekteydi. Ayşe Buğra 1924 tarihli kanunun karışık ve muğlak maddeler yolu ile, Oda faaliyetlerinin sadece yasaklarla değil mevzuatlığıki belirsizlikler yardımıyla da sıkı bir kontrol altına almaya çalışan yasal düzenlemelerin ilk örneğini oluşturduğunu belirtmektedir.[11]

Yukarıdaki düzenleme odaları önceki düzenlemeye göre daha kayıtlayıcı bir biçimde siyasal otoritenin kontrolüne tabi tutuyorsa da, yine de ılımlı bir devletçiliğin hakim olduğu siyasal koşulların bir ürünüydü. Daha önce de belirttiğimiz gibi 20'li yılların sonlarından itibaren daha radikal bir devletçiliğe geçilmesine paralel olarak odalarla ilgili yasal çatı yeni koşullar ışığında değiştirildi. Aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı koşullarının Türkiye üzerindeki etkileri yeni düzenlemede belirleyici bir diğer faktör oldu. Bu koşulların bir ürünü olan 1943 Tarih 4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu devletin odalar üzerindeki belirleyici rolünü daha da pekiştirdi. Kanun gerekçesinde tüccar, sanayici ve esnaf zümrelerinin memleketin umumi menfaatlerine uygun bir şekilde çalışmalarını temin edecek bir meslek ahlak ve disiplinin mevcut olmadığına işaret ediliyordu. Gerekçede bu durumun bir nedeninin de "sağlam" bir meslek teşkilatının bulunmaması olduğu belirtiliyordu.[12] Savaş koşullarında spekülatif kazanç ve stokçuluğun artması işadamları aleyhine bir havanın esmesine neden olmuştu. Öyle ki 1945 yılı bütçe görüşmelerinde bazı milletvekilleri bürokratlar ile işadamları arasındaki gizli ilişkilerin açığa çıkarılması için İstiklal Mahkemelerinin tekrar kurulmasını talep edebiliyorlardı.[13] Yukarıdaki düzenlemenin bir dizi katı devletçi politika ve varlık vergisi gibi piyasayı kontrol etme çabalarını tamamlayan bir girişimi temsil ettiği söylenebilir. 1943 tarihli düzenleme 1924

[10] Öncü; 1984
[11] Buğra, s.327.
[12] Öncü; 1984, s.1570.
[13] Buğra, s.166.

yılındaki düzenlemeden daha sıkı hükümler içermekteydi. 655 sayılı düzenlemede Odalar "Hükmi şahsiyete haiz, umumi menfaate hadim, umumi müesseseler" olarak tanımlanırken, 1943'te bu tanım genişletilerek, "mesleki ahlak ve tesanüdü, halkın ihtiyaç ve menfaatleriyle ahenkli olarak muhafaza ve inkişaf ettirmek" amacı tanıma eklenmiştir. Bu dönemin koşullarının bir yansımasıdır ve solidarist yönetim anlayışını yansıtmaktadır. 4355 sayılı kanunla öncelikle odaların kurulmasında ihtiyarilik kaldırılarak yetki Ticaret Bakanlığına tanınmıştır. Buna göre Bakanlık "ihtiyaçların lüzum kıldığı" yerlerde oda kurabilecekti. Buna paralel olarak Bakanlık, bu kuruluşları gerektiğinde feshetmek, faaliyet mıntıkalarını genişletmek, değiştirmek veya daraltmak ve organlarından herhangi birini feshederek yeniden seçtirmek yetkilerine de sahip oluyordu. Elbette ki bu yasal çerçeve siyasal otoritelerin dönemin tek işadamı örgütleri olan odalar üzerindeki vesayet ve nüfuz alanını oldukça genişletiyordu. Kanunla umumi katip (Genel sekreter), Yönetim Kurulu ve Oda Meclisinin verdiği kararları durdurma yetkisi kazanıyor, bu gibi durumlarda kararı Ticaret Bakanlığı veriyordu.[14]

655 sayılı kanun nasıl millileştirmeye dönük ılımlı devletçilik siyasalarının, 4355 sayılı konu ise İkinci Dünya Savaşı koşullarının sürüklediği radikal devletçilik siyasalarının bir sonucu olarak şekillenmişse, günümüze kadar, çok önemli değişiklikler geçirse de, yürürlükte kalan 1950 Tarihli 5590 sayılı kanun da çok partili rejime geçişin doğurduğu liberalleşme eğilimlerinin bir sonucudur. Aşağıda bu kanunun evrimine daha ayrıntılı ve yakından değinmeye çalışacağız.

B. 5590 Sayılı Yasadan Sonra Odalar Hiyerarşisi

15 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5590 sayılı kanunda[15] Ticaret ve Sanayi Odaları; "Meslek hizmetleri görmek, ahlak ve tesanüdü korumak; ticaret ve sanayinin genel menfaatlere uygun surette gelişmesine çalışmak ve bu maksatlarla verilecek işleri yapmak üzere kurulan kurumları" (m.1) şeklinde tanımlanmıştır. Kanuna göre bir bölgede ticaret ve sanayi odasının kurulabilmesi için o bölgede faaliyet gösteren tacirlerin %60'ının yazılı isteği ve bu isteğin Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca kabulü gerekiyordu. Ancak bu istek en az

[14] Öncü, 1984, s.1570.

[15] **Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Ticaret ve Sanayi Odaları,Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu**, İstanbul: Cihan, 1951.

100 tacir tarafından yapılmalıydı. Eğer bir bölgede sanayi odası kurulmuşsa, o bölgedeki diğer odalar Ticaret Odası adını alacaklardı (md.2).

Sanayi odaları da kuruluş sahası içindeki sanayicilerin %60'ının yazılı isteği ile kurulabiliyordu ve bu sayı en az 30 olmak zorundaydı. kanunda sanayici vasfı; "makine, cihaz, tezgah, alet ve diğer vasıtalar yardımıyla ham, yarı mamul, tam mamul herhangi bir maddenin veya enerjinin vasıf, terkip veya şeklini fiziki veya kimyevi surette az veya çok değiştirerek veya bu ham maddeleri işleyerek kıymetlendirmek suretiyle imal ve istihsal yapanlar. (Ayrıca) Yılın fiili çalışma günleri ortalamasına göre, muharrik kuvvet kullananlarda beş, kullanmayanlarda on kişi çalıştırmak" şeklinde sınıflandırılıyordu.

Kanun'da sanayici tanımı oldukça geniş yapılmıştı. Bu şartları taşıyan işletmelerin ne oranda sanayi işletmesi olarak değerlendirileceği tartışılır. Ancak sanayileşmenin teşvik edildiği ve ülkedeki sanayileşme düzeyinin düşük olduğu günün şartlarında kanunun tanımlamayı oldukça geniş tutması anlaşılabilir bir olgudur. Dolayısıyla bu ölçüt sanayici - tüccar - esnaf kimliğini daha başlangıçta oldukça muğlak ve geçişken bir biçimde tanımlamış oluyordu. Bu muğlaklık, sonraki yıllarda tüccarlarla sanayiciler arasındaki çıkar ayrımlarında, gelişmiş bölgelerle diğerleri arasındaki paylaşım mücadelesinde ve TOBB içinde taleplerin temsilinde bir sorun olarak kalacaktır.

Kanun ile coğrafi temsil esası aynen devam ediyordu. Ticaret ve Sanayi odaları ile Ticaret Odaları belediye sınırları dahilinde, sanayi odaları ise il sınırları dahilinde kurulabiliyorlardı (m.4). Bu örgütlenme sisteminin bir sonucu olarak bir il sınırı içinde sadece bir sanayi odası kurulabilirken, birden fazla ticaret odası ve ticaret ve sanayi odası kurulabiliyordu. Aşağıda değineceğimiz gibi coğrafi temsil ve bu örgütlenme sistemi Birlik içinde delege temsil oranlarını doğrudan etkiliyordu.

Kanun çerçevesinde odalar üç ana fonksiyonu görmek için örgütlendirilmişlerdi. Bunlardan bir kısmı doğrudan mesleki fonksiyonlarla ilgiliydi. Odalar, faaliyet yürüttükleri bölgelerde ticari, örf, adet ve teamülleri tespit etmek, bölgesel mesleki kararlar almak, yardımcı nitelikte labaratuvar, mesleki kurslar, sergi, panayır, umumi mağaza, kulüp, müze ve kütüphaneler açmak gibi görevler üstlenmişlerdi. Yine odalar üyeleri arasındaki sorunlarda hakemlik yapma görevini de üstleniyorlardı. İkinci fonksiyon doğrudan siyasal otoritelere dönük olan görevlerdir. Odalar bölgelerinde mesleki dayanışmayı sağlamak,

bölgeye ait bilgi ve dökümanları toplayarak resmi mercilere iletmek, bölgedeki fiyat değişimlerini takip ve kayıt etmek ve ayrıca Bakanlıkça verilecek diğer görevleri de yerine getirmekle yükümlüydüler. Üçüncü olarak kanun odalara temsil fonksiyonu da yüklüyordu. 5. maddenin f fikrasında odalar mesleki faaliyetlerle ilgili konular hakkında Bakanlıklara, il ve belediye yönetimlerine teklif ve dilekte bulunabiliyorlardı. Görüldüğü gibi temsil fonksiyonu "mesleki faaliyetlerle ilgili mevzular" ile sınırlanmıştı.

Bölge düzeyinde örgütlü odaların iki temel organı vardı (m.13). Meslek Komiteleri ve Yönetim Kurulu. Organlara seçileceklerde aranacak vasıflar ve seçim yöntemi Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanacak tüzükle düzenlenecekti. Dolayısıyla bir önceki kanuna göre odaları daha özerk bir konuma getiren 5590 sayılı kanunda da oda organlarının belirlenmesinde hükümete belirleyici bir rol veriliyordu. Meslek Komiteleri 5-7 kişiden oluşuyor ve her komite kendi içinden bir başkan ve bir de başkan vekili seçiyordu. Komitelerin görev süresi 3 yıldı (m.15). Oda meclisleri bu komitelerden seçilen 2 şer kişiden oluşuyordu. Meclis de 3 yıl süre ile görev yapıyor ve Yönetim Kurulu Meclisin kendi üyeleri arasından seçeceği 5-11 kişiden oluşuyordu. Yönetim Kurulu da kendi içinden bir başkan ve iki başkan vekili seçiyordu (m.18).

5590 sayılı kanun ile odalar genel sekreterlerini kendileri belirleme hakkına sahip oldular. Meclis ve Yönetim Kurulunda oy sahibi olan genel sekreterlerin önceki düzenlemede merkezden atanıyor olması tek parti döneminin koşulları içinde Sekreterliğin oda içindeki belirleyiciliğini artırmıştı. Genel sekreter bir yerde denetleyici ve merkezin siyasetini yansıtan bir rol oynarken yeni kanun ile oy sahibi bir görevli konumuna gelmiş oluyor siyasi rolünü kaybediyordu (m.23).

Belirtildiği gibi devlet eliyle örgütlendirilmelerinin bir sonucu olarak Oda örgütleri ekonomik yönden de yasal olarak güçlendirilirler. 1950 tarihli kanun odaların sahip olacakları gelirleri tek tek saymıştı. Kayıt ücreti, yıllık aidat, munzam aidat, hizmetler karşılığı alınacak ücretler, vesika harçları, yayın gelirleri, bağış ve yardımlar, misil zamanları, para cezaları, iştirak karları ve türlü gelirler odaların gelirleri olarak belirlenmişti. Oda meclisleri alınacak ücret ve harç miktarlarını belirlemekte yetkiliydiler. Bu durum odaların özerklikleri açısından önemli bir düzenlemeydi. Bununla seçime dayalı meclisler oda içinde güçlü bir konuma

geliyorlardı. Yine Oda Meclisi, Yönetim Kurulunun feshedilmesinde de yetkili kalınıyordu (md.30).

Ancak konumu sağlamlaştırılan Oda Meclisleri, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın vesayetine bağlanıyordu. Oda meclislerinin feshedilmesinde iki yol gösterilmişti. Bunlardan ilki; Oda Meclisinin yarısından fazlasının yazılı talebi ve bu talep üzerine toplanan Meclisin 2/3 oy oranı ile alacağı karar ile feshin gerçekleşmesiydi (m.30/6-1). İkinci yol Bakanlık vesayetini getiriyordu. Oda meclisleri çalışmalarını mesleki ahlak ve memleketin genel menfaatlerine ahenkli olarak yürütmedikleri, mevzuata uymadıkları, görevlerini iyi kullanmadıkları ve Birlik kararlarına riayet etmedikleri taktirde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca feshedilebiliyorlardı (m.30/6-2).

1950 tarihli kanun odaların kendi iç örgütlenmelerinin konumunu güçlendirirken etkili bir vesayet sistemi kurarak siyasal otoritenin gerektiğinde müdahalesine açık bir alan bırakmıştı. Vesayet sistemi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki yoldan çalışıyordu. Doğrudan vesayet belirtildiği gibi 30. Maddede düzenlenmişti. Görüldüğü gibi yoruma son derece açık gerekçelerle Bakanlık oda meclisini feshedebiliyordu. Aynı zamanda kanun iki yönden dolaylı bir vesayet ilişkisi de getiriyordu. Bunlardan ilki, Bakanlığın seçimlerde aranacak vasıf ve seçim sistemini tüzükle değiştirme yetkisine sahip olmasıydı. Bununla seçim zamanı, vasıflar ve usuller konusunda Bakanlık dolaylı bir müdahale aracına sahip oluyordu. İkinci olarak 1950 tarihli kanunla kurulan Türkiye Odalar Birliği'nin hiyerarşik olarak oda örgütlerinin üstünde yer alması ve bakanlığın fesih yetkisini kullanmadan odaların Birlik kararlarına riayet ettirilmesi şartının getirilmesi de dolaylı bir vesayet ilişkisi getiriyordu. Belirtileceği gibi TOBB hükümete yakın, hiyerarşik bir muhatap örgüt olarak düşünülmüştü. İlgili düzenlemeyle hem Birlik'in konumu odalar içinde güçlendiriliyor, hem de Birlik bir vesayet kanalı fonksiyonu üstleniyordu.

TOBB ilk kez 5590 sayılı kanunla düzenlendi ve üst bir kuruluş olarak yapılandırıldı. Kanun Birlik'in "Oda ve Borsaların tekamül ve inkişafını sağlamak amacıyla kurulduğunu belirtiyordu (m.61) Birlik de üç temel fonksiyon üzerinde yapılandırılmıştı. Bunlardan ilki; Birlik'in mesleki bir üst kurum olarak düşünülmüş olmasından doğar; Odalar arasında çıkan ihtilaflarda çözüm mercii olmak, muhasebe ve muamelat ile ilgili yönetmelikler birleştirmek ve tasdik etmek bu tip görevler arasında sayılabilir. Yine Birlik'in hükümete yönelik

danışman bir organ olarak; dolayısıyla çıkarların temsili gibi bir işlev görmesi de düşünülmüştü. Bu nedenle Türkiye ekonomisi hakkında periyodik yayınlar hazırlamak, TBMM Komisyonları ve Bakanlıklarca istenen malumat ve mütalâaları vermek ve Ekonomi ve Ticaret Bakanlığınca verilecek diğer görevleri yerine getirmek gibi görevler üstlenmişti. Son fonksiyon Birlik'in uluslararası bir temsil organı olarak örgütlendirilmesiyle ilgiliydi. Birlik'e Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Komitesini kurmak ve işlemlerini yürütmek, uluslararası sergi ve panayırlara katılmak, bu amaçla milletlerarası kuruluşlara üye ve temsilci olmak gibi görevler de kanunla verilmişti.

TOBB'un oluşturulma sürecinde, hazırlanan tasarı Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük odaların da görüşlerine sunulmuş, son şekil vermede de büyük odalarla ilişki sürdürülmüştür. Daha sonra ayrıntıları ile değineceğimiz gibi hükümetin bu tavrı Cumhuriyetin başlangıcından 1970'lere kadar hükümet işadamı ilişkilerinde hakim görüntüdür. Ancak bu hiç bir zaman bir katılım süreci oluşturmamıştı. Nitekim Saybaşılı, görüştüğü eski bir oda başkanının, kanun tasarısında hükümetin etkili olduğunu, işadamlarının da süreçte belirli bir rolünün bulunduğunu kendisine söylediğini belirtiyor.[16] Böyle bir üst örgüt oluşumunu o güne kadar ticaret odaları içinde tüccarlarla birlikte bulunan büyük sanayicilerce de desteklenmiş ve bu çevreler süreçte etkin rol oynamışlardır.[17] Kanunun tasarılaştırılması aşamasında odalarla ilgili olarak hazırlanan bir raporda yasanın çıkarılmasında etkili olan nedenler arasında, özel sektör içindeki çıkar çatışmalarının ve hükümetle yaşanan eşgüdüm eksikliklerinin, hükümeti çeşitli baskı grupları ile karşı karşıya bıraktığından ve 1947 devalüasyonunun bu durumu iyice su yüzüne çıkarttığından bahsediliyordu. Rapora göre bu süreç özel sektörü eşgüdümün yararına inandırmış, aynı zamanda bakanlıklarda özel sektör bünyesindeki farklı görüşlerin tek bir kuruluş tarafından temsil edilmesini çekici kılmıştı. Dikkat edilirse Birlik'in oluşturulmasında farklı çıkarları denetleyebilecek merkezi bir örgütün kurulması amacının varlığı kendini göstermektedir.

Kanuna göre Birlik, Genel Kurul ve Yönetim Kurulu olmak üzere iki temel organdan oluşuyordu. Genel Kurul, Oda ve Borsa Meclisleri arasından Bakanlıkça hazırlanacak tüzüğe göre seçilecek birer veya ikişer kişiden teşekkül edecekti (m.64). Genel Kurul, Birlik

[16] Saybaşılı, Türkiye'de Özel Teşebbüs..,1976, s.85.
[17] Vehbi Koç,**Hatıralarım Görüşlerim ve Öğütlerim (1973-1987)**,İstanbul: V.Koç Vakfı Yayını, 1987, s.133.

Yönetim Kurulunu seçiyor, ekonomik raporları tetkik ve tasdik ediyor ve gider bütçesini kabul ediyordu. Ancak bu son yetki Bakanlığın vesayeti altındaydı. Tasdik mercii Bakanlıktı ve istediği taktirde bütçeyi değiştirebiliyordu (m.65).

Yönetim Kurulu, Genel Kurulun kendi üyeleri arasından bir yıl süre ile seçeceği 9 kişiden teşekkül edecekti. Seçimlerde sanayi odaları, ticaret odaları ile borsaların temsil edilmesi göz önünde bulundurulacaktı. Yönetim Kurulu da kendi üyeleri arasından bir başkan ve bir başkan vekili seçecekti (m.66). Yönetim Kurulu ekonomik raporların hazırlanmasından sorumluydu ve genel sekreterlik yönetmeliğini de Yönetim Kurulu hazırlıyordu. Bakanlıklarca muhatap alınacak organda Yönetim Kurulu idi. İstenilen belgeleri bu organ bakanlıklara iletecekti.

Belirtildiği gibi, Birlik, aldığı kararlara uymayan, uymamakta direnen oda ve borsaların feshi için Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına teklifte bulunabiliyordu (m.75). Genel olarak, Birlik'in diğer odalar karşısında güçlendirilmiş bir üst örgüt, hükümete karşı ise danışman ve taleplerin ifadesinden sorumlu bir kurum olarak yapılandırıldığı belirtilebilir. Birlik mevzuata uygun olarak aldığı kararlara uymayan oda ve borsalara para cezası verebiliyor, bunlardan 10 liraya kadar olanlara yargıya başvuru yolu kapalı tutuluyordu (m.77). Yine Birlik aidatları icra yolu ile tahsil edebiliyordu (md.78).

Oda ve Borsalarda olduğu gibi Birlik içinde teftiş ve murakabe makamı Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı idi. Aidatlar konusunda sıkı bir sistem oluşturulmak suretiyle Birlik'in yapay ve maddi yönden zayıf bir kuruluş olarak doğmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştı.

5590 sayılı kanun günümüze kadar yürürlükte kalmasına rağmen içerik olarak önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler, Birlik organlarından, seçim yöntemlerine varıncaya kadar kanunun içeriğini oldukça değiştirmiştir. Aşağıda evrim içinde bu değişikliklere değineceğiz. Belirtilmesi gereken nokta; ilgili kanunun ilk şekliyle daha liberal düzenlemeler içermekle birlikte doğrudan ve dolaylı vesayet yolları da getirerek oda örgütlenmeleri üzerindeki merkezi kontrolü devam ettirmesidir. Kanunla sanayiciler ilk kez kendi örgütlenmelerine kavuşuyor, Genel Sekreterin merkezin adamı olması uygulamasına son veriliyordu. Buna karşılık bakanlığın doğrudan vesayet, tüzük düzenleme ve yeni oluşturulan Birlik kanalı ile dolaylı vesayeti devam ettiriliyordu. Odalar Birliği'nin hiyerarşi içindeki konumu güçlendirilirken, Statü olarak o da Bakanlık vesayetine bağlanıyordu. Böylelikle

odalar hiyerarşik bir denetim mekanizmasına bağlanmış oluyordu. Bu statü ilgili bölümlerde ayrıntısı ile değineceğimiz şekliyle siyasal otoriteleri gerek Birlik gerek oda örgütlenmeleri karşısında sistem ve müdahale açısından oldukça güçlü bir konuma getiriyor. Odaları siyasal nüfuza açık bir konuma sokuyordu.

1950 tarihli kanunda yapılan ilk değişiklik 25.01.1954 tarihli 6233 sayılı kanunla getirilen değişikliklerdir.[18] Bu değişiklikler DP hükümetinin en parlak dönemini yaşadığı bir sırada yapıldı ve liberalleşme eğilimini yansıtan düzenlemeleri içeriyordu. Öncelikle 16. madde de yapılan değişiklikle Meclis Başkanlığının Yönetim Kurulu üyeliğine seçilemeyeceği hükme bağlandı. Düzenleme ile Birlik organları arasında temerküz ve protokol temsili ile, tüzel kişilik temsilinin aynı organlar elinde bulunmasının önüne geçilmiş, bir yerde Meclisin denetleyici fonksiyonu korunmuştur. Ayrıca 28. maddede odaların Birlikle olan aidat yükümlülükleri yeniden düzenlendi. Eski düzenlemede odalar Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının milli bankalarda oluşturacağı bir fona aidatlarını yatırmak durumundaydılar ve bütün odalar, kendileri için ayrılan gelirin %10 oranında aidat ödüyorlardı. Bu oran tüm odalar için aynı olduğundan üye sayıları ve gelirleri açısından bölge ve sektör düzeyinde farklılıklara sahip bulunan bu örgütler arasında eşitsizlik doğuyordu. Yeni düzenleme öncelikle aidatlar konusunda Bakanlık vesayetine son veriyor, hesapların denetimini Birlik Yönetim Kuruluna devrediyordu. Birlik aidatlar konusunda doğrudan yetkili kılınıyordu. İkinci olarak eşitsizliği gidermek için gelirlere göre aşamalı bir aidat sistemi getiriliyordu. Ayrıca ödemenin iki taksitte yapılabileceği belirtilerek küçük odaların bu yöndeki talepleri de karşılanıyordu.

6233 sayılı değişikliklerde ikinci önemli grup odaların Birlik seçimlerindeki konumlarıyla ilgili getirilen düzenlemelerdir. 64. Maddede Birlik Genel Kuruluna katılacak delegeler daha ayrıntılı ve odaların büyüklüğüne göre tespit edilen sayısal bir oran sistemi içerisinde belirlendi. Eski düzenleme sadece delegelerin bir veya iki kişi olacağını belirtiyor ancak bunların belirlenme usulünü Bakanlığın çıkaracağı tüzüğe bırakıyordu. Değişiklikle seçim usulü kanun kapsamına alınarak Bakanlığın bu konudaki yetkisi kaldırılıyordu. Yeni düzenlemeye göre oda ve borsalar gelirlerinin ilk 50 bin liralık kısmı için bir, fazla 50 bin

[18] **"Ticaret ve Sanayi Odaları" "Ticaret Odaları" "Sanayi Odaları" " Ticaret Borsaları" ve " Ticaret ve Sanayi Odaları,Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği" Kanunu,** İstanbul: Aka,1977.

liralık kısım için ise Genel Kurula birer delege daha gönderebiliyorlardı. Ancak geliri ne olursa olsun bir odanın gönderebileceği delege sayısı 10'u geçemeyecekti. Düzenleme gelirleri 50.000 liranın altında bulunan odalar için Genel Kurula delege göndermeyi ihtiyari kabul ediyordu. Görüldüğü gibi Birlik Genel Kurulunda temsil yapısı gelire dayalı bir oran sistemine dönüştürülüyor, küçük odalar sistemin dışında kalabiliyorlardı. Bu düzenlemeler ülkenin nispeten gelişmiş bölgelerindeki oda ve borsaların lehine düzenlemelerdi ve büyük odaların konumunu güçlendiriyordu.

1954 tarihli düzenleme ile Bakanlığın mali konulardaki vesayetine de son veriliyordu (md.65/4). İlgili düzenleme ile Genel Kurul gider bütçesini hem tetkik hem de karara bağlama yetkisine sahip oldu. Belirtildiği gibi eski düzenleme Genel Kurula gider bütçesini kabul yetkisini tanımakla beraber bunu Bakanlık tasdikine bağlıyor, hatta Bakanlık bütçeyi değiştirebiliyordu. Yeni düzenleme ile Birlik'in konumu hem güçleniyor, hem de Bakanlığın mali vesayetinden kurtulmuş oluyordu.

Belirtildiği gibi 6233 sayılı düzenlemeler DP Hükümetinin zirvede olduğu bir dönemin ürünüydü. Düzenlemeler ile Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının odalar ve birlik üzerindeki vesayet alanı daraltılıyor, bu alanda Birlik'in konumu güçlendiriliyordu. Birlik gelirler ve hiyerarşik olarak odalar karşısında güçlenirken, sistem daha Birlik ve odalar arası bir içeriğe bürünüyor, daha liberal bir görünüm kazanıyordu. Bütün bunlara karşılık Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın 30. Maddede belirtilen doğrudan vesayetine dokunulmuyordu. Dolayısıyla doğrudan vesayet yolu 1954'ten sonra da devam etti.

DP hükümeti döneminde ekonomideki bozulmaya paralel olarak yukarıdaki çerçevede de değişme görüldü. Hükümet bir taraftan Birlik üzerinde kendi vesayetini artırırken, diğer taraftan Birliğin de odalar üzerindeki belirleyicilik vasfını pekiştirdi. 1958 yılı bu açıdan önemli bir yıl oldu. Bu yıl içinde getirilen iki düzenleme ile öncelikle, 1956 yılında kurulan İthal Malları Fiyat Tetkik ve Tescil Dairesi (İMFTTD) içinde Birlik'e önemli bir fonksiyon verildi ve ikinci olarak yine aynı yıl içinde getirilen diğer bir düzenleme ile hükümetin Birlik seçimleri üzerindeki nüfuz gücü arttırıldı. Birlik ilk düzenleme ile 1958-1962 yılları arasında ülke ithalatını kontrol edebilme gücüne ulaştı.[19] Bu düzenleme Birlik'e ithalatçılar arasında kotaları dağıtma yetkisi ve ithal edilecek, mal listelerini hazırlama ve

[19] Saybaşılı, Türkiye'de Özel Teşebbüs..,1976 , s.86.

kontrol etme yetkisini veriyordu. Tanınan yetkiler Birlik'in odalar içinde önemini arttırdı ve hem ekonomik, hem de hiyerarşik

rolünü pekiştirdi.[20] Birlik'in muhatap bir örgüt, odaları denetleyen ve işadamlarını temsil eden bir üst kuruluş olarak yapılandırılmasına rağmen, tam anlamıyla çıkarların ifadesi fonksiyonu görmesine ise izin verilmedi. Ekonomik açıdan kötüye gidiş nedeniyle işadamları arasından yükselen "titrek" eleştiriler hükümeti Birlik üzerinde kendi konumunu güçlendirmeye yöneltti. 6.1.1958 tarih 7060 sayılı kanun ile hükümet seçimler üzerindeki rolünü arttırdı. Hükümet "icabı halinde" Birlik Seçimlerini bir yılı geçmemek üzere ertelemeye yetkili kılındı (m.1). DP yönetimi bu düzenlemeden sonra, birlik seçimlerine sürekli olarak müdahale etti.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden hemen sonra 29.7.1960 tarihinde çıkarılan 38 sayılı kanun ile oda ve borsa meclislerinin herhangi bir sebeple feshedilmesi halinde, Odalar Birliği Genel Kuruluna gidecek delegelerinde yeniden seçileceği 64. Maddeye eklendi. Bu düzenleme, iktidardan uzaklaştırılan DP hükümetinin Birlik içinde kurduğu delege dengesini değiştirmeyi hedefliyordu. Bununla Birlik Yönetim Kurulu yeni siyasal şartlara daha uyumlu kişilerden oluşturulabilecekti.

Buna karşılık 1961 Anayasası, odalarla birlikte tüm mesleki kuruluşları anayasal bir kurum olarak düzenliyordu. Anayasanın 122. Maddesi bu kurumları "Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları" olarak isimlendiriliyor ve bu kuruluşların kanunla kurulacağı, organlarının da kendileri tarafından ve kendi üyeler arasından seçileceğini hükme bağlıyordu. Meslek kuruluşlarının seçilmiş organları, bir yargı mercii kararına dayanmaksızın, geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştırılamayacaktı. Düzenlemedeki tek sınırlama, bu kuruluşların tüzükleri, yönetim ve işleyişlerinin demokratik esaslara aykırı olamayacağı idi. Ara rejim özellikle Birlik ve DP yanlısı odalar üzerinde, ilgili bölümde değineceğimiz gibi oldukça katı bir denetim mekanizması oluşturdu. Ancak bu kuruluşlarla ilgili anayasal düzenleme ve 1963 yılında Anayasa Mahkemesinin idari vesayet konusunda aldığı bir dizi iptal kararı, oda ve birlik yönetimlerini rahatlatarak, onların bir yerde ara rejim hükümetlerine ve özellikle planlamacı bürokratlara karşı bir baskı grubu gibi faaliyet yürütebilmelerine

[20] Kemali Saybaşılı:"Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments: A Comparative Analysis of the British, and Turkish Cases", **METU Studies in Devolopment,** sy.11, 1976, s.122.

imkan tanıdı. Anayasa Mahkemesi 12.7.1963 gün ve E.1963/117.K1963/191 sayılı kararı ile Oda Meclislerinin Bakanlıkça feshine dair 30-6/2. Maddeyi iptal etti. Yine aynı kararla Bakanlığın genel sekreter üzerindeki el çektirme yetkisi zorlaştırıldı. Bu düzenlemeler Birlik'in temsil fonksiyonunu güçlendirirken, hükümet ve bürokratlarla girişilen çatışma bazı önemli yetkilerini kaybetmesine neden oldu. 1962 yılında Birlik'in ithal edilecek mal listelerini hazırlama ve kontrol yetkisi, görüş bildirmeye dönüştürülerek elinden alındı.[21] Buna karşılık Birlik'in kota dağıtım yetkisine dokunulmadı. TOBB bu yetkisini de diğer bir ara dönemde, odalarla iyi geçinemeyen I. Erim hükümeti döneminde kaybetti. Bu gelişmelere ilgili bölümlerde daha yakından değineceğiz.

5590 sayılı kanunun içeriğindeki en önemli değişiklikler 12 Eylül 1980 Askeri müdühalesinden sonra getirilen düzenlemelerle yapıldı. 24.12.1981 tarihli 2567 sayılı Kanun ve T.Özal hükümeti döneminde getirilen 25.04.1986 tarihli 3277 sayılı Kanunla 5590 sayılı Kanunun içeriği neredeyse tamamen değiştirilmiştir. Bu düzenlemeler bugün de yürürlükte olan düzenlemelerdir.

Öncelikle 1981 yılında getirilen 2567 sayılı kanun ile oda ve borsaların, sanayi odaları dışında, çalışma alanı ilçe sınırı olarak belirlendi. Önceki düzenlemede bu sınır belediye idi. Bu düzenleme önceki düzenlemeye nazaran daraltıcı bir nitelik taşıyordu. Buna karşılık sanayi odaları yine il düzeyinde örgütlenebileceklerdi. Sanayici tanımına bu düzenlemede de hiç dokunulmuyordu. Kanunla Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na, Birliğinde görüşünü alarak, ticaret ve sanayi odaları ile, ticaret odalarının çalışma alanlarını il sınırlarını aşmamak üzere genişletip, daraltabilme yetkisi verildi. Bakanlığın daha önce sanayi odaları üzerinde böyle bir yetkisi varken, bu düzenleme bakanlığın yetkisini genelleştiriyordu. Bu bir yerde siyasal otoriteye meslek odalar seçimlerinde bir nevi "gaymendering" yetkisi veriyordu. 2567 sayılı kanun ile ilk defa Deniz Ticaret Odası kuruluyor ve deniz ticareti ile ilgili olarak bu odalara bir dizi görevler veriliyordu. 1981 tarihli düzenleme ile odaların gelirleri ile ilgili olarak yeni bir takım düzenlemeler getirildi. Eski düzenlemede, kayıt ücreti ve yıllık aidat belirleme Yönetim Kurulunun teklifi ile Oda Meclisinin kararına bırakılmışken, yeni kanun, bu konuda oda organlarının yetkilerini sınırlayarak, Kurulun tespiti ve Oda Meclisinin teklifi ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın onayına bağladı. Ayrıca Bakanlık resen bu miktarı üç katına kadar arttırabiliyordu (m.25). Çalışma alanlarını düzenleme yetkisi gibi bu yetki de Bakanlık

[21] Saybaşılı, Türkiye'de Özel Teşebbüs.,1976, s.87.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

vesayetini arttırıcı nitelikteydi. Aynı düzenleme odaların verdikleri hizmetler karşılığında aldıkları ücretler için de geçerliydi. Bakanlık bu konuda da odalarca belirlenecek ücretleri onaylayacaktı (m.27). Aynı maddeyle eskiden tüzükle düzenlenen gelir getiren hizmetler, kanun kapsamına alınarak tek tek belirtildi.[22]

Bütün bunların yanı sıra 2567 sayılı kanun ile 5590 sayılı kanuna bazı ek maddeler getirilmişti ve bunlar genellikle sınırlayıcı hükümler taşıyordu. Öncelikle ek madde 2 ile eski kanunda belirtilen odalarla ilgili düzenlenecek yönetmelikler Sanayi ve Ticaret Bakanlığının onayına bağlanıyordu. Bu yönetmelikler; meslek komitesi seçimleri, kayıt ve yıllık aidatla ilgili düzenlemeler, Birlik Genel Kurulunun görevlerinin düzenlenmesi, Birlik Yönetim Kurulunun görevleri ile ilgili düzenlemeler, Genel Sekreterin görevlerini düzenleyen Birlik Yönetmeliği ve disiplin cezaları ile ilgili yönetmelikleri kapsıyordu. Böylelikle Birlik ve oda örgütleri üzerinde Bakanlık vesayetini oldukça genişletiyordu.

Ek madde 4. ile bir dizi siyasal faaliyet yasağı getiriliyordu. Maddeye göre, oda ve borsalar ile Birlik kuruluş amaçları dışında faaliyet yapamayacaklardı. Yine bu amaçlar dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemeyeceklerdi. Siyasetle uğraşmayacak; siyasi partiler, sendikalar ve derneklerle ortak hareket edemeyeceklerdi. Bu kuruluşlarla, maddi yardım, siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamayacaklardı. Ayrıca oda, borsa ve Birlik, milletvekili ve mahalli seçimlerde belli adayları destekleyemeyeceklerdi.

Ek maddelerle getirilen kayıtlamalar uymayan oda ve Birlik organlarının feshi konusunda daha dolaylı bir yol seçilmişti. Kanuna göre fesih Adalet Bakanlığının, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na teklifi üzerine, ilgili Bakanlık tarafından Cumhuriyet Savcılığına dava açılması ve Asliye Hukuk Mahkemesinin basit usule göre alacağı kararla mümkün olacaktı. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın isteklerine uymayan oda ve Birlik organlarına da yukarıdaki usul aynen uygulanacaktı. Ancak Türk Devleti'nin varlık ve bağımsızlığının, ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünün, toplumun huzurunun korunması ve devletin Anayasa'da belirtilen temel niteliklerini tehdit edici faaliyetlerin önlenmesi bakımından gecikmesinde

[22] İlgili değişiklikle menşe şehadetnameleri, Fatura Suretlerinin Tasdiki Rayiç Fiyatların tasdiki, Ticari ve Sınai eşya numunelerinin vasıflarının tasdiki,Yed'i Vahit Belgeleri, Bilirkişi ve eksper raporları, kefaletname ve taahhütnamelerde yazılı imza sahiplerinin odalardaki sicil durumunu gösteren tasdik ve şerhler, ticari kefalet tasdikleri, sınai ve ticari mahiyetteki belge ve kapasite raporları, tahsis ve sarfiyat belgeleri, kalite ve yeterlilik belgeleri, yabancı gemilerden alınacak ücretler ve diğer hizmetler kanunda sıralanıyordu.

sakınca görülen hallerde mahallin en büyük mülki amirine, seçilmiş organları geçici olarak görevden uzaklaştırma yetkisi tanınıyordu. Fesih kararı kesinleştikten sonra yerlerine yenileri seçilene kadar, organların görevi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nca atanacak 3 ile 5 kişilik bir kurul aracılığı ile yürütülecekti.

Görüldüğü gibi 2567 sayılı kanun geniş bir yasaklama alanı çizerek Birlik ve odaların baskı grubu faaliyetleri yürütebilmelerini önemli ölçüde kısıtlıyordu. Yine seçilmiş organların feshinde mülki idareyi devreye sokarak, doğrudan müdahale alanını oldukça genişletiyordu. Ek madde 4'te getirilen siyasal faaliyet yasağına ek olarak, Ek madde 5'te oda ve birlik organı seçimlerinde partilerin faaliyet göstermeleri yasaklanarak çift yönlü siyaset yasağı getiriliyordu. 2567 sayılı kanun 12 Eylül askeri müdahalesinin örgütlenmeler üzerindeki kısıtlamacı politikasını yansıtmaktaydı. Kanunla Bakanlık vesayeti ve faaliyetlere getirilen sınırlamaların alanı oldukça genişletiliyor, odalar hiyararşisi içinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı üst onay mercii konumuna getiriliyordu. Belirtildiği gibi, siyaset ve benzeri kuruluşlarla ilişki kurma yasağı ve faaliyetlerde getirilen kısıtlamalar meslek örgütlerinin çıkarlarının ifadesi ve baskı grubu fonksiyonu göstermelerini oldukça güçleştiriyordu.

25.4.1986 tarihli 3277 sayılı Kanun[23] ise Özal hükümetinin Birlik'e ilişkin politikasının bir sonucu olarak şekillendi. Düzenleme Birlik yönetimi ile hükümet arasındaki çekişmeye son verecek ve Birlik içinde hükümetle daha uyumlu bir yönetimin seçilmesine imkan tanıyacak bir temsil sisteminin oluşturulması amacını taşıyordu. Kanunla Birlik'in organları ve seçim sistemi köklü bir değişime uğratıldı.

Öncelikle odaların kurulma amaçları arasına "meslek mensuplarının birbirleri ile ve halk ile olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hakim kılmak" ifadesi eklendi (m.1). Yeni düzenleme görev süreleri ile ilgili bir dizi yenilik getiriyordu. Meslek komitelerinin süreleri 3 yıldan 4 yıla çıkarılıyor, aynı şekilde Oda Meclislerinin görev süreleri de 4 yıl olarak belirleniyordu. Ayrıca meclis başkanının yanı sıra, Meclis Başkan Vekillerinin de Yönetim Kurulu üyeliğine seçilemeyeceği hükme bağlandı (m.16). Yönetim Kurullarının görev süreleri de 1 yıldan 2 yıla çıkarıldı (m.18). Bu süre artırımları oda hiyerarşisi içinde daha kalıcı ve istikrarlı bir yönetim zincirinin oluşturulmasına yönelikti. Kanunla Yönetim Kurulunda

[23] **"Ticaret ve Sanayi Odaları" "Ticaret Odaları "Sanayi Odaları" "Deniz Ticaret Odaları" "Ticaret Borsaları" ve "Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret odaları ve Ticaret borsaları Birliği" Kanunu,** Ankara: TOBB,1986

sürekli olarak en fazla 10 yıl görev alınabileceğini de hükme bağlıyordu. Bu son düzenleme, doğrudan, o sırada oda yönetimlerinde görev alan, değişime dirençli ve AP ile bağlarını DYP ekseninde yeniden oluşturan kadrolara yönelikti. Böylece daha başında seçime gerek kalmadan bazı yöneticilerin elenmesi mümkün oluyordu.

3277 sayılı Kanun tasarı halindeyken, tasarı metninde Genel Sekreterin hükümetçe atanması önerisi de bulunmaktaydı. Ancak bu odaların meclis ve partiler nezdinde gösterdikleri tepkiler nedeniyle tasarı metninden çıkartılarak mevcut statü devam ettirildi. Eğer bu değişiklik yapılabilseydi düzenleme ile 1950 yılından önce, tek parti dönemindeki statüye dönülmüş olacaktı ve odalar doğrudan bürokratik denetime alınabilecekti.

3277 sayılı kanunla getirilen önemli değişikliklerden biri de Birlik organları ve bu organların seçim usullerindeki değişiklikleri kapsayan düzenlemelerdi. Eski düzenlemede Birlik'in iki temel organı bulunmaktaydı; Genel Kurul ve Yönetim Kurulu. Yeni düzenleme ile bu iki organın yanına üçüncü bir organ daha getiriliyordu; Oda ve Borsa Konseyleri (m.63). Birlik Genel Kurulunun da görev süresi 4 yıla çıkarılıyordu. Eski düzenlemede kanun içinde bulunan gelir kıstasına göre delege kategorileri, yeni düzenlemede yerini tekrar Sanayi ve Ticaret Bakanlığının düzenlemesine bırakıyordu. Bakanlığın belirleyeceği gelir-delege kıstaslarına göre oda ve borsalar Birlik Genel Kuruluna delegelerini seçip yollayacaklardı (m.64). Önceden üst sınır 10 delege iken, yeni düzenleme ile delege tavanı 20'ye çıkartılıyordu. Bu düzenlemeler, kıstas belirlemede Bakanlığın tekrar önem kazanmasını sağlarken, aynı zamanda delege tavanlarının yükseltilmesi gelirleri fazla olan büyük odaların daha çok sayıda delege ile temsil edilmesini mümkün kılıyordu. Bu düzenlemelerin siyasal arka plânlarına ilgili bölümlerde tekrar değineceğiz. Genel olarak düzenlemeler AP ile sıkı ilişkiler geliştirmiş ve DYP'nin AP misyonunu devam ettirmede öne çıkmasına paralel olarak tekrar kurulmuş ve mevcut iktidara karşı muhalefet biçimine dönüşmüş kapalı ilişkileri engellemeyi hedefliyordu. Özellikle Oda ve Borsa Konseylerinin organizasyondaki yerine ve seçimlerde onadıkları role bakıldığında bu amaç kendisini daha açık bir biçimde göstermektedir (m.64/6). Genel Kurul delegeleri, artık bağlı bulundukları odanın konseyini seçeceklerdi. Dolayısıyla eskiden bir arada ve doğrudan Yönetim Kurulunu seçen Genel Kurul birinci seçmenler konumuna getiriliyor ve Yönetim Kurulunu doğrudan belirleme inisiyatifini kaybediyorlardı. Bu durum Genel Kurulda baskın rol oynayan Anadolu TSO'larının etkinliğini sınırlıyor, güçlerini 5 konseyden biri konumunda olan Ticaret ve

Sanayi Odaları Konseyi içine hapsediyordu. Her bir Konsey 30 üyeden kurulacaktı. Konsey üyeleri 4 yıl süre ile seçiliyor ve kendi aralarından bir başkan ve birde başkan vekili seçiyorlardı. Konsey başkanları rotasyon esasına göre Genel Kurul başkanlığı görevini birer yıl süre ile yerine getireceklerdi. Diğer başkanlar da Genel Kurul başkanlık divanını oluşturacaklardı. Görüldüğü gibi Birlik içinde güç merkezi Genel Kuruldan, Konsey başkanlarına kaydırılıyordu. Konsey başkanları böylece Birlik Genel Kurullarını ve dolayısıyla seçimleri kontrol edebilecek mekanizmaları ellerinde tutuyorlardı.

Konsey üyeleri ikincil seçmenleri oluşturuyorlardı ve Birlik Yönetim Kurulunun seçilmesinde konseyler önemli rol oynuyordu. 30'ar üyeli konseyler asgari 2, 30'dan az üyeye sahip konseyler ise 1 delegesini, zorunlu olarak Yönetim Kuruluna gönderiyordu. Birlik Yönetim Kurulu 2 yıl süre ile görev yapacaktı ve 15 üyeden oluşuyordu (m.66). Seçilen Yönetim Kurulu kendi üyeleri arasından 2 yıllık süre için bir Başkan ve 4 Başkan Vekili seçiyordu. Vekiller, Başkanın mensup bulunduğu odanın dışındaki konseylerden oluşacaktı. Bu seçimlerde Genel Sekreter oy kullanamayacaktı. Düzenlemede öncelikle dikkat çeken nokta konseylerin 4 yıl görev yapma süresi varken, yönetim kurullarının 2 yıl süre ile görev yapmalarıydı. Bu dolaylı olarak Yönetim Kurulunu da pratikte 4 yıl süre ile görev yapması sonucunu doğuruyordu. Gerçek anlamda yönetimin değişebilmesi, bu sistem içinde, ancak 4 yılda bir yapılan seçimle Genel Kurulda konsey bileşenlerinin değişmesiyle mümkün olmaktadır. Dolayısıyla iki yılda bir toplanan seçimli Birlik Genel Kurulunda, Yönetim Kurulunu 4 yıl süreli konseyler belirlediğinden, bu toplantılardaki seçimler "formalite seçim" konumuna düşmekte, seçimle gelen bir Yönetim Kurulu konseylerle arasında ciddi bir çatışma çıkmadığı müddetçe pratikte 4 yıl görev başında kalabilmesi mümkün oluyordu. İkinci olarak konseylerin Yönetim Kuruluna göndereceği üye sayısının (Deniz Ticaret Odası dışında) eşitlenmiş olması, büyük odaların lehine bir düzenleme getiriyordu. Öncelikle 9 üyenin hangi oda gruplarından, olacağı belirlenmişti ve Deniz Ticaret Odası Konseyi 1; diğer konseyler 2 şer üye Yönetim Kuruluna kanunen üye gönderme yetkisine sahiptiler. Dolayısıyla kalan 6 üye konseyler arası dengeler yolu ile belirlenecektir. Eskiden TSO'lar Genel Kurul içinde baskınken, bu düzenleme ile Ticaret Odaları Konseyi içindeki büyük odalar, Sanayi Odaları Konseyi içindeki ağırlıkta olan büyük sanayiciler ve büyük armatörlerden oluşan Deniz Ticaret Odası ile Borsa konseyi içindeki büyük borsa gruplarının çeşitli ittifak listeler hazırlamak suretiyle, Genel Kurul bileşiminin

aksine ve daha özerk bir biçimde üst yönetimi belirleme gücüne ulaşmaları mümkün oluyordu.

1986 tarihli düzenlemeleri, 1981 tarihli düzenlemelerle bir arada ele almak ve değerlendirmek gerekiyor. Belirtildiği gibi 2567 sayılı kanun Bakanlık vesayetini ve buna bağlı olarak siyasal otoritenin belirleyiciliğini pekiştiriyordu. 3277 sayılı kanun bu sistemde herhangi bir değişiklik yapmadı, ilave olarak dönemin koşulları içerisinde hükümetin Birlik seçimleri üzerindeki nüfuzunu arttırdı. Dolayısıyla bir önceki düzenlemeyi merkezden yana tamamlayan bir yasal çerçeve oluşturdu. Dolayısıyla odalar ve Birlik statü olarak çıkar grubu ve temsil fonksiyonlarını önemli ölçüde yitirdiler. Karmaşık ve teknik düzenlemeler yolu ile siyasal nüfuza açık bir konuma getirildiler. Bütün bunlarda dönemin siyasal koşullarının büyük rolü olmuştur. Siyasal nüfuz açısından 1960'lı yılların ortalarından itibaren AP ile oda ve Birlik yönetimleri arasında geliştirilen kapalı ilişkiler yönlendirici olmuştur. 60-63 ve 71-73 ara dönemlerinde ve 80 sonrasında, odalar ve Birlik güç kaybına uğramış, normal rejime dönüş sürecinde özellikle orta-sağ partilerin çekişmelerine sahne olmuş ve bu çekişmeler de yasal statünün belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. Bu maceranın sosyo-ekonomik ve siyasal boyutuna ilgili bölümlerde daha ayrıntılı olarak değinmeye çalışacağız. Aşağıda ise tanıtmaya çalıştığımız bu yasal çatının doğurduğu bazı sonuçların üzerinde duracağız.

C. Yasal Statünün Doğurduğu Sonuçlar

1. Örgütlenme Yapısından Kaynaklanan Temsil Problemi

Odalar zorunlu üyeliğe dayalı, sektörel ayrımın, coğrafi temsille birleştiği yarı resmi kuruluşlardır. Öncelikle zorunlu üyelik sistemi, çok farklı çıkarlara sahip bulunan sektörleri ve grupları aynı hiyerarşik çatı altında temsil edilmelerine neden olmaktadır. Dolayısıyla temelde çıkar birliğine dayalı bir örgütlenmeden çok, merkeze dönük, solidarist ve kayıtlamanın önem kazandığı örgütler olarak belirginlik kazanmaktadırlar. Temsil açısından bunun bir diğer sonucu ekonomik açıdan farklı gelişmişlik dilimlerine sahip bölgelerin yine aynı çatı altında temsil ediliyor olmasıdır. Gelişmiş Batı bölgeleri ile, İç Anadolu ve Doğu bölgelerini temsil eden oda örgütleri dağılım açısından temel bir çıkar çatışması içinde bulunsalar da aynı bünyede hareket etmek zorundadırlar. Sektörler içinde de sayısal ve gelir açısından farklı ve dolayısıyla değişik beklentiler içinde bulunan çeşitli gruplar, bölgesel düzeyde farklı talepler ve sanayi-ticaret kesimi arasındaki çıkar farklılıkları bir arada

bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile ülkenin genel ekonomik politikasının seyri ile yakından ilgilenen gelişmiş bölgelerdeki büyük odalar, tarımsal bölgelerdeki büyük ihracatçılar, ihracata veya iç tüketime dönük üretim yapan sanayi grupları, bölgesel tercihler ve merkezden aktarılan kaynaklar konusunda yarışan daha geri bölgelerdeki yerel odalarla bir arada bulunmakta, sektörler içi, bölgeler arası ve sektörler arası rekabet bir arada bulunmaktadır. 70'li yılların sonlarında Odalar Birliği bünyesinde 8 sanayi Odası, 50 Ticaret Odası, 131 Ticaret ve Sanayi Odası, 52 Ticaret Borsası bulunmaktaydı. Bugün bu dağılım 147 TSO, 60 Ticaret Odası, 91 Ticaret Borsası, 11 Sanayi Odası ve 2 Deniz Ticaret Odası şeklindedir[24]. Görüldüğü gibi Genel Kurul bileşiminde baskın grup Anadolu'da il ve ilçe düzeyinde örgütlenmiş bulunan üye sayıları ve gelirleri düşük, bölgesel ve ticari çıkarların ağır bastığı ticaret ve sanayi odalarıdır. Belirtildiği gibi Genel Kurul delege sayıları gelir kıstasına göre belirlenmekle birlikte 1986'ya kadar 10, bu tarihten itibaren 20 delege üst sınırı bulunmaktaydı. Bu açıdan günümüzde Odalar Birliği içinde TSO'ların delege temsili aşağıda tabloda gösterildiği biçimde bir profil sergilemektedir:

Tablo 1- TSO'ların TOBB Genel Kurulu İçindeki Delege Dağılımı

Adapazarı	6	Dörtyol	5	Mersin	8
Adıyaman	3	Düzce	4	Merzifon	2
Afşin	1	Edirne	1	Mucur	1
Afyon	4	Elazığ	1	M.Kemal Paşa	1
Ağrı	1	Elbistan	1	Muş	1
Akçakoca	1	Emirdağ	1	Mut	1
Aksaray	3	Erbaa	1	Nevşehir	2
Akşehir	1	Erciş	3	Niğde	1
Akyazı	1	Erdemli	1	Niksar	1
Alaca	1	Kz.Ereğli	1	Nusaybin	1
Alanya	4	Kon.Ereğli	2	Ordu	3
Alaplı	1	Erzin	4	Orhangazi	1
Amasya	1	Erzincan	2	Pasinler	1
Anamur	1	Erzurum	1	Pazar	1
Antakya	4	Fatsa	1	Reyhanlı	1
Antalya	17	Gediz	2	Rize	3
Ardahan	1	Gelibolu	1	Safranbolu	1
Ardeşen	1	Gemlik	3	Samsun	7

[24] **Genel Kurul Delege Albümü 1995-1999**, TOBB Ankara 1995.

Arhavi	1	Gerede	1	Sandıklı	1
Artvin	1	Giresun	1	Siirt	1
Babaeski	1	G.Hacıköy	1	Silifke	2
Bafra	2	Gümüşhane	1	Simav	1
Bartın	2	Hakkari	1	Sinop	1
Batman	1	Havza	1	Sivas	3
Bayburt	1	Hayrabolu	1	Siverek	1
Biga	1	Hopa	2	Suluova	1
Bilecik	1	Iğdır	1	Sungurlu	1
Bingöl	1	Isparta	2	Ş.Urfa	1
Birecik	1	İnebolu	3	Şefaatlı	1
Bitlis	1	İnegöl	1	Şırnak	1
Boğazlıyan	1	İskenderun	4	Tarsus	3
Bolu	3	İznik	1	Taşköprü	1
Bolvadin	1	K.Maraş	2	Tatvan	1
Bor	1	Karaman	1	Tavşanlı	2
Borçka	1	Karabük	1	Tekirdağ	2
Boyabat	1	Karacabey	3	Terme	1
Bozöyük	1	Karahallı	1	Tokat	2
Bucak	1	Karaman	1	Tosya	1
Bulancak	1	Karapınar	1	Trabzon	6
Burdur	2	Kars	1	Tunceli	1
Bursa	20	Kastamonu	3	Turgutlu	2
Çanakkale	3	Kelkit	1	Turhal	1
Çankırı	2	Keşan	3	Uçak	4
Çarşamba	1	Kırıkhan	1	Uzunköprü	3
Çay	1	Kırıkkale	1	Ünye	2
Çaycuma	1	Kırklareli	1	Ürgüp	1
Çayeli	1	Kırşehir	1	Van	2
Çerkezköy	1	Kızıltepe	2	Vezirköprü	1
Çorlu	5	Kilis	3	Yalova	2
Çorum	3	Kütahya	5	Yalvaç	1
Demirci	1	Lüleburgaz	1	Yenişehir	1
Devrek	1	Malatya	1	Yerköy	1
Dinar	1	Malkara	4	Yozgat	1
Diyarbakır	4	Manavgat	3	Yüksekova	1
Doğubayezıt	2	Manisa	1	Zile	2
		Mardin	4	Zonguldak	3

***Kaynak;** Genel Kurul Delege Albümü 1995-1999'dan tablolaştırılmıştır.

Görüldüğü gibi TSO'lar içinde 20 delege sınırına ulaşmış tek il Bursa'dır. Bursa sanayicilerin baskın olduğu bir TSO olarak zaten ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Bunun dışında 17 delege ile temsil edilen Antalya öne çıkmaktadır. Toplam 328 TSO delegesi içinde 1 oyla temsil edilen oda sayısı 106'dır. Aynı zamanda bu odalar gelir dilimi olarak en alt düzeyi temsil etmektedirler. Genel olarak baktığımızda Genel Kurula 1 ile 3 delege yollayan odaların TSO'lar içinde çoğunluğu oluşturduklarını görmekteyiz. 1992-1995 döneminde Birlik Genel Kurulunda TSO'nın toplam delegelere oranı %35 ile en yüksek kesimi oluşturmuştur[25]. 1986 yılındaki düzenleme delege tavanını 20'ye çıkarmakla Genel Kurul içindeki TSO ağırlığını sayısal olarak sınırlamıştır. 1973 yılında 941 Genel Kurul delegesinden 438'i (%46) TSO'lardan gelirken, bu sayı 1995 yılında 986 delege içinde 352'ye düşmüştür (%35). TSO'ların kendi içlerinde dağılımlarına baktığımızda 352 delegeden 134'ü (%38) ilçe düzeyinde örgütlenmiş TSO'lardan gelmektedir. Diğerleri il düzeyinde örgütlü TSO'lardır. Ticaret ve Sanayi Odaları karma bir organizasyon olarak örgütlenmiş olmalarına rağmen hakim olarak sanayinin gelişmemiş olduğu bölgelerde yerel tüccarların hakim olduğu kuruluşlar olagelmişlerdir.[26] Bu hakim karakter 1950-1986 dönemi boyunca Birlik çatısı altında etkili olmuştur. TSO'lar geleneksel olarak kendilerini büyük ticaret odalarına yakın hissetmişlerdir. Bu durumun başlıca iki nedeni bulunmaktadır; öncelikle TSO'larda da ticari çıkarları baskındır ve İkinci olarak büyük ticaret odaları temsil ve yönetme yönüyle daha işlevsel kuruluşlar olarak öne çıkmışlardır. Dolayısıyla TSO'lar, uzun yıllar TOBB içinde büyük ticaret odalarının yönetimini destekler bir yaklaşım içinde olmuşlardır.

Ticaret Odaları, Birlik içinde destek sağlama ve konum açısından en güçlü grubu oluşturmaktadırlar. Ticaret ve Sanayi odalarının desteğini alabilmeleri, Ticaret Borsaları içinde de ağırlıklı olmaları ve sanayi odalarına göre delege sayısı açısından daha ileride olmaları bu durumun en önemli nedenleri arasındadır. Toplam 213 ticaret odası delegesinin 80'i, 20 delege sınırına ulaşmış, Adana, Ankara, İstanbul ve İzmir'den gelmektedir (%37).[27] 213 delegeden sadece 43'ü tek delege ile temsil edilmektedir ve bu odalar genel olarak TSO iken il düzeyinde sanayi odası kurulduğu için ticaret odasına dönüşen küçük odalardır. Dolayısıyla TSO'lar ile aynı özelliklere sahiptirler.

---

[25] **Genel Kurul Delege Albümü 1992-1995**, TOBB Ankara 1992.
[26] Bianchi, s.253.
[27] Genel Kurul Delege Albümü 1995-1999, s.65-98.

Birlik çatısı altında toplam 89 delege ile temsil edilen sanayi odalarından, İstanbul 20, EBSO 17, Ankara Sanayi Odası 14 delege ile temsil edilmektedir. Bu üç oda toplam 51 delegeye sahip olmakla sanayi odaları içinde çoğunluğu elinde bulundurmaktadır. Adana, Denizli, Eskişehir ve G.Antep 3, Konya, Kayseri ve Balıkesir 2'şer delege ile temsil edilmektedir. Bu odalardan Balıkesir ve Denizli gibi odalar karakter olarak EBSO grubuna, İzmit İSO'ya yakındır. EBSO genel olarak tekstil ve gıda sanayi üzerinde yoğunlaşmış kuruluşları bünyesinde barındırırken, İSO ve ASO daha çok imalat, kimya, elektronik gibi sektörlerde yoğunlaşmış üyelerden oluşmaktadır. Eskişehir, G.Antep ve Konya Sanayi Odaları ağırlıklı olarak iç tüketime yönelik üretim yapan sanayici gruplarının ağırlıkta olduğu odalardır[28]. Kendi içindeki ayrımlar bir kenara bırakılsa bile sanayi odalarının Genel Kurul içinde temsil gücü %9 gibi düşük bir düzeyde kalmaktadır. Gerçi 1986 yılındaki düzenlemeler küçük odaların baskısını önemli ölçüde hafifletmiştir. Ancak sahip oldukları oransal zayıflık onları ticari çıkarlar karşısında TOBB içinde yine de etkisiz kılmaktadır.

Belirtildiği gibi 1986 tarihli 3277 sayılı yasa ile TOBB Genel Kurulunun Birlik yönetimini belirleme gücü önemli oranda sınırlanarak, yeni oluşturulan, Oda ve Borsa Konseylerini seçim sisteminde kilit bir konuma getirdi. Bu düzenleme Birlik ve oda yönetimleri içinde AP-DYP süreci içerisinde giderek muhalif bir konuma gelen grupları eleyerek, buralara ANAP hükümeti ile daha uyumlu yönetimlerin geçmesini hedefliyordu. Kanun sayesinde 1986-1990 döneminde hükümetle iyi geçinen bir yönetimin Birlik içinde söz sahibi olması sağlandı. TSO'ların Birlik içindeki baskın rolünü önemli oranda sınırlayan ve büyük odaların etkinliğini artıran bu düzenlemede kilit rol oynayan konseylerin bileşimine ve oynadıkları role daha yakından değinmek istiyoruz.

Konseylerin bileşimleri incelendiğinde, 1992-1995 döneminde, Ticaret Odaları Konseyi içindeki 30 üyeden 21'inin il düzeyinde örgütlenmiş Ticaret Odalarından geldiklerini görüyoruz. Geriye kalan odalar ilçe düzeyinde örgütlenmiş ve genellikle Ege bölgesindeki küçük ticaret odalarından gelmektedir[29]. İstanbul 5, İzmir 4, Adana 3 üye vererek öne çıkan iller olmaktadır. Yine Sanayi Odaları Konseyi içinde İstanbul Sanayi Odası ile Ege Bölgesi Sanayi Odası'nın (EBSO) ağırlığı açık bir biçimde görülmektedir. 30 üyeden 7'si İSO, 6 üye ise EBSO üyesidir. Sanayi Odaları Konseyi içinde, genellikle gıda, tekstil sektöründe faaliyet

[28] Genel Kurul Delege Albümü 1995-1999, s.109-121.
[29] Akhisar, Edremit, Fethiye, Milas, Nazilli, Salihli, Söke ve Osmaniye.

yürüten ve batıda üstlenmiş sanayi kuruluşları sahibi büyük sanayiciler ağırlığı oluşturmaktadırlar.

Ancak bu bileşim Ticaret odalarının etkinliğini sınırlayamamaktadır. Hatta 1986 düzenlemelerinin bu grubu daha da güçlendirdiği söylenebilir. Ticaret Odaları dışında, Birlik yönetiminde söz sahibi olmak, hükümetle iyi ilişkiler kurmak ve Anadolu'dan belirli sayıda TSO'nun desteğini almadan mümkün değildir. Bu çerçeveden Ankara Sanayi Odasından M.Yazar'ın Birlik yönetimine gelmesi, yine Ali Coşkun'un İstanbul Sanayi Odasından bu göreve gelmesi, dönemin hükümetlerinin desteği ve Anadolu'lu kemliklerini seçim sürecinde iyi kullanmaları sayesinde mümkün olmuştur.

Yukarıda vermeye çalıştığımız örgütlenme sistemi ile özel sektörün çıkarlarını bir arada temsil edilmesi mümkün değildir. Odalar Birliği içerisinde ekonomik politikaların seyri ve paylaşımı konusunda farklı çıkarlara sahip gruplar ortak bir yönetim altında örgütlendirilmiş bulunmaktadır. İçlerinde bölgelerinde etkili ve az sayıda büyük işadamı barındıran, ama gelir düzeyi nispeten düşük, il ve ilçe düzeyinde örgütlendirilmiş TSO'lar içinde bölgesel çıkarlar daha önceliklidir. Bu durum genel ekonomi politikalarında büyük ticaret odalarının çıkar temsili fonksiyonlarına uyumlu bir eğilimi beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda bu odalarda yerel parti teşkilatları ile bağlantılar daha güçlüdür ve Birlik seçimlerinde partili kimlikleri doğrultusunda oy kullanabilmektedirler. 70'lerin ortalarından itibaren sağ partilerle geliştirilen ilişkilerde bu eğilimin önemli rolü olmuştur. Dönem dönem Anadolu odaları içinden muhalif oluşumlar ortaya çıkmış olmasına rağmen bu çıkışlar dönemin hükümetine muhalif olduklarından bastırılabilmiştir. 1969 yılında N.Erbakan'ın Birlik başkanlığına seçilmesinde böyle bir durum söz konusu olmuş, ancak sürecini daha sonra ele alacağımız biçimde engellenmiştir. Bu çıkışların dışında, genel olarak, Anadolu kimliği taşıyan büyük bir ticaret odası üyesi, bazen de aynı kimlikte büyük bir sanayi odası üyesi bir kişinin başkanlığındaki liste hükümet veya etkili siyasal partinin desteğiyle Birlik seçimlerini kazanarak yönetime gelmiştir.

1986'daki düzenlemeden sonra konumları bir hayli sarsılmış olan TSO'lar, siyasal açıdan yeterli desteği bulamadıklarında büyük grupların etkin olduğu Ticaret Odaları Konseyi, Sanayi Odaları Konseyi ve Deniz Ticaret Odası Konseyi karşısında birlik yönetimini belirleme sürecinde etkisiz kalmaktadırlar. Bu konumları onları Ticaret odalarına yakın

hareket etmeye zorlamakta Ticaret Odalarının konumu konseyler içinde bu nedenle daha da güçlenmektedir. Büyük ticaret odaları bir yerde sanayi odaları ile diyalog kurabilen, buna karşılık klasik dengelerin gözetilmesinde onlardan daha muhafazakar bir tavır sergileyen odalardır. Dolayısıyla bu ara konum onları bu yeni statü içinde de güçlü kılmaktadır. Öte yandan küçük odalar içinde meydana gelebilecek değişimler veya muhalif girişimlerin Birlik yönetimini doğrudan etkileme kanalı kapanmıştır. Başka bir ifade ile 1969'dakine benzer bir toplu muhalefet gösterseler dahi Anadolu odaları mevcut sistem içinde bu muhalefetlerini Birlik yönetimine yansıtabilme güçlerini önemli oranda kaybetmiş durumdadırlar. Böyle bir girişime karşı, yukarıda birleşecek büyük ticaret odaları ve sanayi odaları konseyler sistemi içerisinde, bu girişimi bloke edebilecek güce sahip olmuşlardır.

Bu durum küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) kaynaklara ilişkin taleplerinin artış göstermesiyle yakından ilintili bir statü durumudur. Anadolu odaları gelişen ve dinamik bir altyapıya dayandıklarından, zaman zaman görünür hale geldiği biçimiyle orta-sağ partilere ve muhafazakar ilişkilere fazla yapışık olmadıklarını göstermişlerdir. AP'nin muhafazakar kanadı olarak 1969'da Erbakan olayında, ANAP'lı odalar kimliği ile 1986'da Ali Coşkun'a verdikleri destek ile ve 1996'da MÜSİAD'ın odaları ele geçirme girişiminde ortaya çıkan bu yansımalar büyük grupların çıkar ve dünya görüşü olarak karşı oldukları girişimlerdir ve büyük gruplar oda hiyerarşisi içinde bu tür girişimleri engelleyecek ittifaklar oluşturabilecek bir sistem desteğine de sahiptirler.

2. Örgütsel Hiyerarşi ve Sektörler Arası Çatışma

TOBB içinde çıkarların temsiline ilişkin diğer bir boyut sektörler içi ve sektörler arası çekişmelerin çıkar ifadesinde sistemin sahip olduğu aksaklıklardır. TOBB içinde örgütlenmiş bulunan sektörlerin, Türkiye'deki ekonomik gelişmeye paralel olarak keskinleşen çıkar çatışmaları bulunmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak odalar içinde özellikle 60'lı yılların ortalarından itibaren bir hakimiyet mücadelesi yaşanmaktadır. Belirtildiği gibi tek parti döneminin katı devletçiliği ve ardından yaşanan DP dönemi işadamları arasında ortak bir eğilimi şekillendirmişti. Farklı çıkar grupları, kendi aralarındaki ayrımlara rağmen DP yönetimine yakın olmakla eğilim birlikteliği içinde oldular. Dolayısıyla merkezi politikalar rahatsız edicide olsa genel veya sektörel bir tepkiye neden olmadı. Zaten planlı ekonomiye geçilene kadar hakim karakter topyekün Türk burjuvazisini güçlendirmek olduğundan devlet

aktarımları zayıf ticari ve sınai kollar arasında bir çatışma doğurmadı. Bu iki kol arasındaki çatışma ithal ikameci planlı ekonomiye geçildikten ve belirli bir ekonomik gelişme seviyesine ulaşıldıktan sonra ortaya çıktı.

Ağırlıklı olarak DP döneminde, sanayileşme stratejisi yabancı sermayeye dönüktü ve bu strateji daha çok ticari grupları güçlendirdi. Ticari alandaki gelişme, hükümetten veya konjonktürden kaynaklanan belirsizlik dönemlerinde spekülatif kazançlara yönelme yada gayri - menkul ve ithalatta yoğunlaşmayı doğurmuştur. Ancak sanayi sektörü de aynı dönem içinde oldukça hızlı bir gelişme göstermiştir. Dönem içinde tarımın payı %49.9'dan %32.8'e düşerken, sanayi %15,8'den %26,4 gibi bir düzeye yükselmişti. Ticari kesimde, birikim sahibi büyük ithalatçı gruplar ile küçük tüccarlar, sanayi kesiminde de teşvik politikalarının sonucu olarak güçlenmiş büyük sanayicilerle küçük üreticiler arasındaki ayrım yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla büyük sanayici ve tüccarların talepleri de diğer küçük üreticiler ve tüccarların taleplerinden farklılaşmış, hatta onların aleyhine dönmüştür.[30] Özellikle sanayiciler arasında, çok sayıda işçi çalıştırabilen, sendikalardan gelecek talepleri karşılayabilecek durumda, dış pazarlara ürün satma konusunda belirli bir arayış içinde bulunan bu şirketler başta İstanbul olmak üzere, Adana, Mersin, Bursa ve İzmir bölgelerinde toplanmıştır.[31]Geleneksel burjuvazi içinde İstanbul-İzmit, Bursa-İzmir, Adana-Mersin gibi büyüme merkezleri ortaya çıktıkça bölgesel farklılıklar da arttı. Ülkenin iç ve doğu kesimlerinin büyük bölümü, bu merkezlerden kaynaklanan hızlı değişim karşısında geri kaldılar. Bu farklılaşma eksenleri belirginleştikçe devletin merkezdeki dağıtıcı rolü daha farklı anlamlar kazanmaya başladı. Kesimler arasında, devlet gitgide hakemlik edecek bir merkez olarak görülür oldu. Pazar artık yeterli ve özerk bir mükafat mekanizması olarak görülmüyordu.[32] Büyük sanayiciler AET ile girilen süreç içerisinde değişecek şartlara uyum arayışındaydılar ve mevcut şartları bu değişime kanalize etme yönünde çaba harcadılar. Bu kesim tarıma dayalı ihracatın dışında, kendi ürettiklerine de dış piyasalarda alıcı bulmak zorunda olduklarının farkındaydılar. Büyük sanayiciler döviz kazanmaya dönük bir ekonomik strateji takip edilmesinden yana bir tutum sergilerlerken, iç pazara dönük üretim yapan, iç tüketim yönelik yatırımların sahipler mevcut kapasitenin arttırılmasından yana bir ekonomi

---

[30] Ahmet N Yücekök,**Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**,Ankara: AÜSBF. Yayını,1983, s.133-136.
[31] Keyder,1995, s.236.
[32] Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Derleyenler: Irvin Cemil Schick. E.ahmet Tonak, İstanbul Belge Yayınları İkinci Baskı 1992, s.321-322.

politikası talep etmekteydiler. Bundan da önemlisi ihracata yönelik bir üretim teknolojisine kaynak transferi, kıt kaynakları gelişmiş bölgelere kaydıracağından, bundan endişe eden küçük tüccarlar da sanayicilerin taleplerine açıkça cephe aldılar.[33]

60'lı yıllar boyunca yukarıda belirtmeye çalıştığımız temsil problemi içindeki odalar, giderek ayrışan ve çıkar çatışmasına düşen bu grupları bir arada tutuyordu. TOBB'un 60'lı yıllar boyunca elinde tuttuğu bir takım yetkiler, kurumu bu çekişmenin odağı haline getirdi. Sanayicilerin ihtiyacını duyduğu dış girdiler, ithalatçı büyük ticari grupların dövize olan ihtiyaçları, yabancı para ve krediler konusunda sanayiciler ve tüccarlar arasında temel çekişme eksenini oluşturdu. Kıt döviz kaynakları ve takip edilen ekonomi politikasının bu kaynaklar üzerinde sıkı bir devlet kontrolünü gerektirmesi dövizin tahsisi konusunda önemli çekişmelerin yaşanmasına neden oldu. İhtiyaç duyulan döviz başlıca üç kaynaktan temin ediliyordu; ithalat kotaları, Sanayi Kalkınma Bankası ve Sanayi Yatırım ve Kredi Bankası kredileri, son olarak da özel krediler.[34] Banka kredileri için teminat istenmesi, özel kredilere ulaşma güçlüğü ve bu kaynağa sınırlı sayıda kuruluşun ulaşabilmesi, Ticaret Bakanlığı bünyesinde oluşturulan ithal kotalarını en önemli kaynak konumuna getiriyordu.[35] Belirtildiği gibi TOBB bu kotaların hazırlanması ve dağıtımında belirleyici bir rol oynuyordu. Öncelikle Birlik kota tahsislerinde ve genel tahsis miktarlarının belirlenmesinde Bakanlığa görüş bildiriyor, daha sonrada verilen kotaların odalar arasında dağıtımını gerçekleştirip, bunları kontrol ediyordu. Ayrıca, özellikle sanayi odaları arasında da kendilerine ayrılan kotaların dağıtımı konusunda görüş anlaşmazlıkları ve rekabet yaşanıyordu. Buna karşılık, belirtildiği gibi TOBB içinde ticari gruplar baskın bir grubu oluşturuyorlardı ve bunlarda büyük şehirlerdeki ithalatçı gruplar, tarımsal ürün ihracatçıları ve büyük perakendeci tüccarlar olmak üzere çeşitli gruplara bölünmüşlerdi. Bu gruplar aynı zamanda küçük tüccarları da kontrol edebiliyorlardı. Dolayısıyla ithalat kotaları ve döviz tahsisi konusunda TOBB yönetimi hiç bir zaman sanayicilerin istediği, yatırım malları öncelikli bir strateji takip etmedi ve ticari çıkarlar öncelikli kota politikasını yıllarca sürdürdü.[36] Gerçi sanayiciler iktidarların sanayileşmeye destek politikaları ve güçlü konumları gereği TOBB'u by-pass ederek

---

[33] Bianchi, s.261.

[34] Ayşe Öncü, "Chambers of Industry in Turkey; An Inquiry into State Industry Relations as a Distributive Domain", **The Political Economy of Income Distribution in Turkey**, Ed; Ergun Özbudun-Aydın Ulusan, New-York: Holmes-Meier Publishers 1980, s.462.

[35] a.g.m., s.469.

[36] Bianchi, s.253.

isteklerini siyasal otoritelere iletebiliyorlardı. Ancak bu kanallar hiçbir zaman merkezi genel bir politika değişikliğine götürecek bir nüfuz gücüne yol açmadı.

1971 Askeri müdahalesinden kısa bir süre sonra TOBB'un ithalat kotaları üzerindeki dağıtım yetkisinin alınması ile Birlik önemli oranda güç kaybına uğradı. Bu durum 1960'ların ortalarından itibaren Birliği ele geçirme, ayrı bir Sanayi Odaları Birliği olarak örgütlenme ve 1969 Erbakan olayından sonra Birlik'ten ayrılma söylemini öne çıkaran sanayi odalarını daha rahat hareket etmeye, Birlik'ten bağımsız olarak hükümetin ekonomi politikalarına yönelik faaliyet yürütmeye yönlendirdi. Ancak bu gelişme de bir nüfuz etme gücüne ulaşmadı. Öncelikle 70'li yılların ortalarından itibaren AP ile Birlik arasındaki kapalı ilişkiler tekrar oluşturuldu ve AP ile yakın bağları bulunan Ege'li sanayiciler bu bağları sanayi odaları içine de yansıtmaya çaba harcadılar. Partiler üstü kalmak isteyen İstanbullu sanayiciler ile, AP ile yakın ilişkiler geliştirmiş özellikle İzmir'li sanayici gruplar arasındaki çekişmelere, zaman zaman AP dışındaki sağ partilere sıcak bakan Anadolu'lu sanayicilerde katıldı.[37] Buna karşılık Odalar Birliği AP'ne iyice yakınlaştı ve partinin iktidarda olmadığı dönemlerde muhalif bir baskı grubu gibi hareket etti. Bu eğilimin bir sonucu olarak Birlik yönetimleri sanayicilerle zaman zaman ortak hareket etme, zaman zamanda çatışma içinde değişken bir görünüm sergilediler.

Sanayicilerle, Birlik arasındaki bu çekişme, Odalar Birliği yönetimini Anadolu odalarına karşı daha duyarlı hale getirdi. Birlik, 1980 sonrasında önce teknokrat bir üst örgüt, daha sonra KOBİ sözcülüğünü öne alan bir seyir takip etti. 70'li yıllarda TİSK, TÜSİAD ve gayri resmi Sanayi Odaları Birliği, TOBB'un özel sektörün sözcüsü konumunu oldukça zayıflattı. Bugün Birlik içinde potansiyel çatışma ekseni KOBİ'ler çevresinde gelişme gösteren Anadolu sermayesinin TOBB içinde temsil sorunu dolayısıyla, yönetim üzerindeki baskısını giderek arttırmasıdır. 1986'daki düzenleme Birlik'i teknokrat özelliği öne çıkan üst bir örgüt konumuna getirirken, odaları da teknik işlevlerle sınırlı kuruluşlar haline dönüştürmüştür. Oysa gelişen orta ve küçük işletmeler ve yerel ekonomik talepler için odalar hala hayati öneme sahip kuruluşlardır. Bu kesimler için Birlik yönetiminde söz sahibi olmak, dolayısıyla Birlik organlarının seçiminde ağırlığın konseylerden tekrar Genel Kurula geçmesini sağlamak önemli bir ortak çıkar perspektifi oluşturmaktadır. Ancak belirtildiği gibi, çıkar taleplerinin ifadesini iyice odalar hiyerarşisinden bağımsızlaştırmış büyük

[37] a.g.e., s.262-263.

sanayiciler, TOBB içindeki konumlarını kaybetmek istemeyen büyük ticari gruplar Birlik statüsünün kendilerine sağladığı avantajlardan kolay vazgeçecek gözükmüyorlar. Bir de bu duruma talep eden gruplar içindeki siyasal eğilim farklılıkları da eklenince bu çekişme eksenleri siyasal gündemle ve söylemlerle iç içe geçerek bir gerilim ortamını örgüt hiyerarşisi içinde oluşturmaktadır. Bu konulara baskı grubu eğilimlerini analiz ettiğimiz dönemsel gelişmeler kısmında ayrıca ve ayrıntıları ile değineceğiz. Burada Odaları gönüllü işadamı örgütlenmelerinden ayıran bir diğer belirgin sonucun üzerinde daha durmak istiyoruz. O da odaların konum itibariyle siyasal merkeze dönük yüzleriyle ilgili.

Yasal statüyü incelediğimiz bölümde değindiğimiz gibi odalar hiyerarşisi sürekli hükümetin veya bürokratik kurumların vesayetinde tutulmuşlardır. 1963 yılında Anayasa Mahkemesinin iptal kararlarından sonraki kısa bir dönem hariç odaların seçilmiş organlarının feshi ve kullandıkları yetkiler siyasal kararlar ile belirlenmiş, genişletilip daraltılmıştır. 1960-1963 ve 1971-1973 dönemlerinde önemli yetkilerini kaybetmeleri ile özel sektörü bir arada tutma ve temsil etme inisiyatiflerini de önemli ölçüde yitirmişlerdir. 1981 yılındaki düzenlemelerle yaygın bir idari ve siyasi vesayet altına alınmışlar, hatta daha sonra mülki amirlere geçici olarak seçilmiş organları işten el çektirme yetkisi bile verilmiştir. 1986 yılından sonra da getirilen düzenlemelerle oda örgütlenmeleri teknik, rutin işlemler yapan kuruluşlar haline dönüştürülmüş, Birlik ise hükümete dönük üst bir danışmanlık örgütü konumuna getirilmiştir.[38] Vesayete ilişkin düzenlemelerin daraltılıp genişletilmesinde Birlik yönetimlerin hükümetle kurduğu ilişkilerin derecesi belirleyici faktör olmuştur. 60-63 döneminde devrik DP hükümeti ile geliştirilen ilişkiler, 71-73 döneminde ise dönem öncesinde AP ile kurulan yakın ilişkiler, planlamacı bürokratların ağırlıkta olduğu I. Erim hükümeti tarafından cezalandırılmıştır. 1969 yılında Erbakan'ın TOBB başkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra AP hükümeti, Birlik'in ithalat kotaları üzerindeki yetkilerini askıya almış ve sıkı, vesayete dayalı, denetim sistemini çalıştırarak istemediği yönetim üzerinde baskı kurmuştur. M.Yazar'ın, onun siyasete atılmasıyla, yerine geçen E.Faralyalı'nın başkanlığı dönemlerinde de, özal hükümetine yönelik Birlik muhalefeti belirtilen 1986 düzenlemelerini getirmiştir. Odalar Birliği bugün bu "bıçak sırtı" statü içinde varlığını sürdürmektedir. Birlik fonksiyonel olarak, AB ile ilişkiler ve yeni dış pazarlar bulma da ekonomi diplomasisi yapma

[38] Ersin Kalaycıoğlu, "Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State", **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980. Turkish Experience**, ed:M. Heper, New York: De Gruyter 1991, s.83.

veya KOBİ'lerin temsilciliğine soyunma gibi yeni bir konum arayışına yönelmiş bulunmaktadır.[39] Ancak bu arayışların bir baskı grubu veya çıkarların temsilcisi örgüt olarak işlev görmeye ne oranda dönüşeceği henüz belirsizdir. Birlik'in danışmanlık ve yardımcılık fonksiyonu halen ağırlık taşımaktadır.

Buraya kadar Odalar hiyerarşinin içinde hayat bulduğu yasal statüyü ve bu statünün doğurduğu sonuçları irdeledik. Şimdi bir başka işadamı örgütünü, Türk Sanayici ve İşadamları Derneği'ni (TÜSİAD) aynı açılardan analiz etmeye çalışacağız.

II. TÜSİAD: STATÜ ve SOSYO EKONOMİK ARKA PLAN

A.. Örgüt Rejimi Açısından TÜSİAD

TÜSİAD 1971 yılında bir grup işadamının kamuoyuna açıkladıkları bir protokol ile kuruldu. Derneğin doğuşundan günümüze içinde hayat bulduğu statü incelendiğinde iki temel evre dikkat çekmektedir. Birinci evre Derneğin kuruluşundan 1985 yılındaki tüzük değişikliklerine kadar geçen dönemi içermektedir. 1985 yılındaki tüzük değişiklikleri de ikinci evreyi başlatan düzenlemeleri oluşturmaktadır. Bu nedenle özellikle Derneğin amaçlarına yönelik olarak bu iki dönemi karşılaştırmalı olarak ele almak daha açıklayıcı görülüyor. Biz de mümkün olduğunca bu şekilde Derneğin statüsünü ele alıp incelemeye çalışacağız.

Derneğin bu açıdan evrimini incelediğimizde ilk gözümüze çarpan nokta zaman içinde Dernek yönetiminin ve merkezi yapının güçlendirilmesine yönelik bir dönüşüm geçirilmesidir. Örneğin önceki tüzükte[40], Yönetim Kurulu teklifi ile ve Genel Kurul kararı ile Derneğin şube açabilmesine ilişkin düzenleme daha sonra Derneğin şubesi, bulunmadığı biçiminde değiştirilmiştir. (1.Md) Bu durum başlangıçta yaygınlaşma arzusunun bulunmakla beraber, derneğin 80'li yılların başlarından itibaren merkezi elit kimliğin korunmasında karar kıldığını göstermektedir. Bunda dönemin koşullarının ve Dernek politikalarının rolü bulunmaktadır. Öncelikle 24 Ocak 1980 yılından sonra dışa açılmaya dönük liberal bir ekonomi politikasına ağırlık verilmesi TÜSİAD'ın hükümet ve bürokratik birimler içinde etkinliğini arttırmıştır. Dernek özellikle 80'li yılların ilk yarısında güçlü bir muhatap örgüt konumuna gelmiştir.

---

[39] a.g.m., s.82-83.

[40] 15 Kasım 1973 Tarihli Dernek Olağanüstü Genel Kurulunda kabul edilmiş TÜSİAD Tüzüğü.; 1 Ocak 1993 Tarihi İtibariyle Geçeli Dernek Tüzüğü.

Ortam 70'li yılların muhalif sanayici kimliğinin belirginleştiği dönemden oldukça farklıydı ve Dernek yönetimi merkeze dönük yüzünü güçlendirme yönünde bir evrim geçirdi. Dernek böyle bir dönemde, denetleme ve örgütsel hiyerarşi kurmakta problemler doğuracak bir yaygınlaşma stratejisinden çok merkezi güçlendirmeyi bir politika olarak benimsedi.

TÜSİAD 70'li yıllar boyunca karma ekonomi düzeni içinde üzerine düşen rollere vurgu yaparken, liberal ekonomi politikalarına geçilmesiyle bu vurgusunu serbest piyasa ekonomisine yönelik bir söylemle değiştirdi. Önceki tüzükte karma ekonomiye yapılan atıflar 1985'ten sonra "ekonomik esas" ve "piyasa ekonomisi prensipleri"ne yerini bıraktı. Ancak belirtilmesi gereken bu değişikliklerin cümlelerin yapısı değiştirilmeden sadece ifadelerin değiştirilerek yapılmış olmasıdır[41]. TÜSİAD politikaya ilişkin değişmelere ayak uydurmakla birlikte konum olarak fonksiyonel bir değişim geçirmemiştir. Siyasal otoritelerden istenen düzenlemelerde herhangi bir değişim görülmediği gibi merkeze dönük muhatap örgüt olma amacı değiştirilmemiştir. Derneğin ekonomik kalkınmada üzerine düşen görevlere vurgu yapılması[42],kamu kesimiyle birlikte süreçte yer alma isteği[43], çalışma hayatında solidarist eğilimin talep edilmesi[44], danışman-planlamacı bir konum içinde resmi işbirliğine yapılan atıflar hiç değiştirilmeden korunmuştur. Derneğin amaçlarına ilişkin getirilen tek yeni düzenleme "ekonomik araştırma konusunda bir vakfin oluşturulması"dır (md.3/l). TÜSİAD en başından beri yasal olarak güvenceye kavuşturulmuş özerkliği sağlanmış yumuşak bir korporatizmin arayışı içinde olmuştur. Dolayısıyla karma ekonomi politikalarının uygulandığı dönemde de, daha sonra liberal ekonomi politikalarının takip edildiği dönemde de temel politika olarak bu talep perspektifini korumuştur. Derneğin bu amaçla giriştiği arayış Uzakdoğu modellerinden, Kuzey Avrupa korporatizmine doğru yönelmiş ve zamanla bu yönelimini AB eksenli taleplerle birlikte dile getirmeye başlamıştır.

1. Üyelik Sistemi

1973 tarihli tüzüğün 5. maddesi derneğe asli üye olmayı şu şekilde düzenlemiştir; "Derneğin amaçlarını kabul eden, dernek kurma hakkına sahip özel kişiler derneğe asıl üye

[41] Örneğin Tüzüğün 2. Maddesindeki değişim şu şekildedir; "- Derneğin amacı, Anayasamızın öngördüğü ekonomik esaslara (1971'de karma ekonomi esaslarına) ve Atatürk ilkelerine uygun olarak Türkiye'nin demokratik ve planlı bir düzen içinde kalkınıp çağdaş (1971'de Batı) uygarlık seviyesine ulaştırılmasına yardımcı olmaktır."
[42] Md-3/b
[43] Md-3/a
[44] Md-3/c

olabilirler. (Bunların) medeni haklara sahip ve 18 yaşını bitirmiş TC. tabiyetli olmaları gereklidir. Derneğe üye olmak için iki asli üye tarafından takdim edilmek gereklidir. Takdim edilen üye hakkında Yönetim Kurulu üyelerinin çoğunluğu ile 30 gün içinde karar alınır..." TÜSİAD'ın sahip olduğu bu sistem, yeni üyelerin seçimi üzerinde eski üyelerin ve özellikle Yönetim Kurulunun belirleyiciliğini getirmektedir. Dernek kuruluşundan beri belirli bir ekonomik düzey standardını üyelik profilinde sağlamaya özen göstermiştir. İki üye ile takdim ön şartının getirilmesi bir ön düzenleme olarak derneğin elit yapısını korumaya yöneliktir. Dernek bu stratejiyi bu güne kadar korumuş ve 1985 yılında da yeni Dernekler Kanunun getirdiği zorunluluklar dışında bu üyeliğe kabul sistemini sürdürmüştür.

Üyeliğe alınma ile ilgili prosedür korunmakla birlikte üyelikten çıkarılma konusunda merkezin gücünü arttırıcı yeni düzenlemeler yapılmıştır. Öncelikle, daha önce Dernekten atılma prosedürünün başlatılması ile ilgili "bir defadan fazla tüzüğe uymama" şartı 1985'te "Derneğin tüzüğüne ve çalışmalarına uymayanlar" olarak değiştirilerek yönetimin hareket alanı genişletilmiştir. Yine 1973'te "aidat taahhüdünü yerine getirmeyen ve Yönetim Kurulunun yazılı taleplerine rağmen ödememekte ısrar eden" üyenin üyeliğinin düşeceği belirtilmişken, 1985'te yapılan değişiklikle "aidat ve katılma paylarını ödemedikleri için üst üste iki olağan Genel Kurula kabul edilmeyenlerin" üyeliklerinin düşeceği hükme bağlanmıştır. Bu düzenleme de yönetimin aidatların ödenmesine bağlı olarak üyelerin üzerindeki yetkilerini arttıran bir nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda 73 yılındaki düzenlemede bu nedenlerle üyelikten atılanların borçlarını ödemeleri halinde derneğe yeniden kabulü ile ilgili düzenleme 85 yılında yapılan değişikliklerde yer almamıştır.

Dikkat edilirse üyelik ile ilgili düzenlemeler belirli bir üyelik profilinin korunmasına yönelik ve zaman içinde yönetimin gücünü arttırıcı nitelik taşımaktadır. Şube açmaya ilişkin hükmün tüzükten çıkarılması, ön elemeye dayalı üyeliğe kabul, üyelikten çıkartmada yönetim kurulluna daha geniş bir hareket alanı tanınması ve aidatlar üzerinde sıkı bir cezalandırma sistemi oluşturulması merkezileşme eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilecek düzenlemelerdir. Bu merkezi sistemin kendisini en açık bir biçimde gösterdiği yer ise Derneğin organizasyon yapısıdır. Aşağıda TÜSİAD'ın bu yönüne değineceğiz.

2. Organizasyon Yapısı

Derneğin, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Yüksek İstişare Konseyi, Yürütme Komitesi, Genel Sekreterlik, Haysiyet Divanı ve Denetleme Kurulu olmak üzere yedi temel organı bulunmaktadır. Bu organlardan özellikle Yüksek İstişare Konseyi ve Yönetim Kurulu Dernek politikasında etkili olan organlardır..

Dernek Genel Kuruluna katılım konusunda getirilen en önemli kısıtlama bir önceki yıla ait aidat ve/veya katılma payı borçlarını ödemekle ilgilidir. Yukarıda belirtildiği gibi 1985'te getirilen bu düzenlemenin üyeliğin devamıyla yakından ilgisi bulunmaktadır. Bir üye bu konudaki yükümlülüğünü iki kez yerine getirmediği taktirde üyeliği düşürülüyor ve geriye dönüş ile ilgili herhangi bir prosedürde tüzükte düzenlenmemiş. Bu hem dernek yönetiminin üyeler üzerindeki gücünü arttırıyor, hem de özellikle 80'li yıllardan sonra Dernek etkinlikleri içinde önemli bir yer tutan araştırma faaliyetlerinin ihtiyaç hissettiği finansmanın karşılanması noktasında katılımı sağlamaktadır.

İşlev olarak ön plana çıkan en önemli organ TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyidir. Konsey üyeleri, "Türk sanayi ve iş hayatında geniş bilgi ve tecrübeleri ile temayüz eden dernek asil ve şeref üyeleri arasından seçilen" kişilerden oluşur. Seçimler Genel Kurulda yapılır ve seçilenler bir yıl süre ile üyelikte bulunur. Konsey üyeleri seçilmiş ve tabii üyelerden oluşur. Tabii üyeler Konsey ve Yönetim Kurulu eski başkanları ile yönetimde bulunan Yönetim Kurulu Başkan ve üyelerinden oluşmaktadır. Konsey Başkanları üç yıl üst üste seçilebilir. Bu şekilde başkanlık yapmış olanlar bir yıl aradan sonra dördüncü kez Konsey başkanlığına seçilebilirler. Dikkat edilirse Yüksek İstiare Konseyi (YİK) kuruluşundan bugüne dernek yönetiminde etkili olan kişilerden oluşan bir organdır ve bu organ pratikte mevcut Yönetim Kurulunu içine alarak çalışmaktadır. Dolayısıyla Dernek içinde YİK elit yönetimin temsil edildiği belirleyici bir organ olarak öne çıkıyor. Sistem YİK ile Yönetim Kurulunun iç içe geçtiği bir organizasyon yapısı oluşturarak yönetim fonksiyonunu iyice merkezileştirmektedir.

Bu durum YİK'nin fonksiyonlarına baktığımızda kendisini daha açık bir şekilde hissettiriyor. Gerçi tüzükle YİK kararlarının istişari nitelikte olduğu ve Yönetim Kurulunu bağlamayacağı zikredilmiş, ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi mevcut Yönetim Kurulu Başkan ve üyelerinin da YİK'e dahil olması bunu pratikte mümkün kılmıyor. Çünkü Yönetim

Kurulu YİK kararlarının alınma sürecinde, bu sürece dahil oluyor. Üstelik YİK 71'den günümüze yönetimde etkili olmuş ve hemen her Yönetim Kuruluna üye vermiş aile holdinglerinin temsilcilerini içinde barındırıyor, dolayısıyla sahip olduğu otorite ve oganizasyon yapısından doğan gücü nedeniyle Derneğin beyni, bir başka deyişle TÜSİAD'ın içindeki TÜSİAD olarak karşımıza çıkıyor. 1985 yılında YİK'nin işlevlerine ilişkin bir diğer düzenleme organının bu konumunu iyice güçlendirmiş durumda Konsey toplantı gündeminin özelliğine göre, sanayi, ticaret, tarım ve diğer iş ve sanayi kollarında çalışan yasal veya gönüllü mesleki kuruluşlar, dernek ve vakıflar, KİT yöneticileri ve üniversite öğretim üyelerini görüş teatisinde bulunmak üzere devamlı veya geçici olarak Konsey toplantılarına davet edebilmektedir. Getirilen bu davet edebilme yetkisi Konseyi bir yerde bilgi edinme, diyalog kurma, nüfuzu sağlama organı olarak iyice öne çıkarmaktadır. Bu sürece Yönetim Kurulu üyelerinin de dahil olduğunu düşünülürse YİK'nin Dernek içinde ne oranda güçlü bir organ olduğu anlaşılabilir.

YİK'nin bu konumu TÜSİAD'ın elit üyelik profili ve temsil ettiği ekonomik çıkar perspektifi üzerinde gösterdiği özenin bir sonucu olarak ortaya çıkıyor. Konsey'in görevleri de bu etkili konuma uygun; Türk Sanayi ve iş hayatının genel gidişi ve sorunlarını gözden geçirmek ve uzun vadeli tedbirlere ışık tutmak, Dernek amaçlarına en uygun şekilde ulaşabilmek maksadı ile hazırlanacak stratejileri değerlendirmek ve tavsiyelerde bulunmak, Dernek çalışmalarını amaçlara uygunluk ve netice almadaki etkinlikler bakımından incelemek ve gerekli tedbirleri önermek. Bütün bunları bir araya topladığımızda karşımıza YİK'nin, bilgi toplama, çalışmaları yönlendirme, uzun vadeli stratejileri tespit ve bunları denetlemek gibi çok yönlü işleve sahip üst bir organ olduğunu belirtebiliriz.

Yönetim Kurulu, örgüt yönetiminde, YİK ile çok yakın bir bağı bulunan ikinci önemli organdır. YİK'e benzer şekilde Yönetim Kurulu Başkanı da üç yıl üst üste seçilebilir ve bu şekildeki bir üyenin bir yıl aradan sonra tekrar Yönetim Kurulu başkanlığına seçilmesi mümkündür. Yönetim Kurulu Genel Kurulda Dernek asli üyeleri arasından seçilen 10 asil ve 10 yedek üyeden oluşur. Genel Sekreter Yönetim Kurulunun tabii üyesidir. Yönetim Kurulu da kendi içinden bir Başkan ve bir Başkan Yardımcısı seçer. Yönetim Kurulu, Dernekler Kanununda belirtilen görevlerin yanı sıra üye katılım, giriş aidatı ve yıllık aidatı saptamak, kendi içinden bir yürütme komitesi seçmek ve yetkilendirmek, yıllık aidat ve katılma paylarını ödemeyen üyeler hakkında gerekli işlemleri yapmak, Genel Sekreteri ve çalışma şartlarını

tayin etmek gibi ek görevlere de sahiptir. Aidatlar konusunda getirilen düzenlemelerle Dernek Yönetim Kurulunun konumu güçlendirilmiş üyelikten çıkarmada etkili bir organ durumuna getirilmiştir.

Yürütme Komitesi, Yönetim Kurulu başkanı ve Yönetim Kurulunca seçilecek iki üye ve Genel Sekreterden oluşur. Yönetim Kuruluna bağlıdır ve onun alacağı kararlar ile vereceği yetkiler doğrultusunda çalışmalarını yürütür. Dernek işlerini sevk ve idare etmekten Yönetim Kuruluna karşı sorumlu bulunan teknik işlevlere sahip bir organdır.

Genel Sekreter ise Dernek üyeleri arasından Yönetim Kurulunca seçilir. Sekreter, Derneği temsil etmek ve Dernek teşkilatının başı olarak, kurulmuş tüm hizmet ve yükümlülüklerinin programlara ve mevzuata uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak gibi görevleri yerine getirir. Derneğin diğer bir organı olan Haysiyet Divanı, Genel Kurulun asli üyeleri arasından her yıl seçeceği üç asil ve üç yedek üyeden oluşur. Gerektikçe toplanarak, kendisine Yönetim Kurulunca sunulan hususlarda karar verir. Denetleme Kurulu, Dernekler Kanununca zorunlu kılınmış bir organdır, Genel Kurulca seçilen üç asil ve üç yedek üyeden oluşur. Derneğin mali faaliyetlerini denetler. Yönetim Kurulu ve Genel Sekreter kendilerinden istenen belge, defter ve bilgileri denetleme kurulunun tetkikine arz ile mükelleftir.

Belirttiğimiz gibi TÜSİAD kuruluşundan bu güne merkezileşme yönünde bir eğilim geçirmiş ve bu evrimin odağı ise YİK olmuştur. Öncelikle şube açmama yönünde getirilen değişiklik, şube tipi bir yaygınlaşmanın getireceği denetim zorluğu ve merkezi politika belirlemede getireceği sorunlardan Dernek elitizmini uzak tutmayı hedeflemektedir. Buna karşılık TÜSİAD üst düzey işadamlarının üye olduğu yerel SİAD'lardan bir temsilci üye alarak üst bir temsil örgütü olmayı hedeflemektedir (ESİAD ve BÜSİAD bu şekilde Dernek içinde temsil ediliyorlar). TÜSİAD'ın amacı TOBB'a benzer bir üst temsil örgütü olmaktır ve bu doğrultuda bir SİAD konfederasyonun en üst örgütü olmayı istemektedir. Bu açılımın Dernek elitizminde ve ortak politika belirlemede doğuracağı güçlükler nedeniyle bunun bir federasyon veya konfederasyon organizasyonu biçiminde yapılandırılması yönünde bir eğilim taşımaktadır. Bu tip SİAD'ların bir üye ile Dernek Genel Kurulunda temsil edilmesi, Dernek merkezine bu tip bir yayılmanın nüfuz etmesini önlemektedir. Böylelikle bu yaygınlaşmanın getireceği bölgesel taleplere karşı, genel ve merkezi taleplerin önceliği korunmuş olmaktadır.

Merkezileşmenin odak noktasının YİK olduğunu belirtmiştik. YİK'in dönem içinde geçirdiği evrime göz attığımızda öncelikle üye sayısı profilinin sürekli değiştirildiğini görüyoruz. 1970'li yıllarda YİK üye sayısı 30 iken, 1985'te bu sayı 60'a yükseltiliyor. 1990 yılında bir tüzük değişikliği ile 60 olan üye sayısı 90'a çıkarılıyor. 1992 yılında daha kapsamlı bir düzenleme yapılarak Konsey Başkanları ve Yönetim Kurulu Başkanlarının görev süreleri iki yıla çıkartıldı. YİK üye sayısı 100 olarak belirlenirken seçilmiş üye sayısı %25 olarak sınırlandı. Bununla tabii üyelerin konumu güçlendirilmiş, dolayısıyla yönetim - YİK ilişkisi ve elitizmi daha sağlamlaştırılmış oldu. Aynı yıl getirilen bir başka düzenleme ile "Üye Başvurularını Değerlendirme Kurulu" oluşturularak üyelik sistemi eskisinden daha hiyerarşik bir prosedüre bağlandı. Bu kurul Yönetim Kuruluna bağlı olarak çalışacaktı. Yine 1992 yılındaki değişiklikler ile TÜSİAD tüzüğüne diğer işadamı ve sanayici dernekleri ile federasyon ve konfederasyon kurabilme maddesi eklenmiştir[45]. TÜSİAD içinde merkezileşme seyrinin en son aşaması Dernek Yönetim Kurulu seçimlerinde tek aday ve liste sisteminin kurumsallaştırmak istenmesidir. Önceden eğilim belirleme yolu ile yönetimce tespit edilen adayların üyelere mektup gönderilerek görüş sorma uygulamasına geçildi. Böylece yönetim tek aday üzerinde önceden YİK'in etkili olduğu bir süreçle belirlenebilecekti. Zaten TÜSİAD başkanları genel olarak Genel Kurul toplantısından bir kaç ay önce belirlenmekte, hatta yeni başkan kamuoyuna duyurulmaktadır. Bunun üyeler arasında belirli bir rahatsızlık doğurduğu söylenebilir, ancak katı sınıf profili ve organizasyon yapısı içinde bunun etkili bir muhalefet oluşturabilmesinin de güç olduğunu belirtmemiz gerekiyor.

TÜSİAD elit bir üyelik sistemine sahip, kuruculardan bu güne kapalı bir yönetim grubunun hakim olduğu, üst örgüt konumunun pekiştirildiği ve YİK'nin bu organizasyon içinde öne çıkarıldığı bir statü altında faaliyet görmektedir. Bu sistemin TÜSİAD'ın sosyo-ekonomik arka planlarını, temsil ettiği değerler ve talepleri ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Şimdi TÜSİAD'ın bu boyutunu ele almaya çalışacağız.

B. TÜSİAD'ın Kurulmasında Rol Oynayan Faktörler

Belirtildiği gibi TÜSİAD 2 Nisan 1971 tarihinde öne gelen 12 sanayicinin imzaladığı bir protokolle kuruldu.[46] Protokolde; "Anayasamızın öngördüğü karma ekonomi

[45] **TÜSİAD 1992 Yılı Çalışmaları, s.8.**

[46] Vehbi Koç,(Koç Holding), Nejat F.Eczacıbaşı (Eczacıbaşı Holding), Sakıp Sabancı (Sabancı Holding), Selçuk Yaşar (Yaşar Holding), Raşit Özsaruhan (Metaş A.Ş.), Ahmet Sapmaz (Güney Sanayi A.Ş.),

prensiplerine ve Atatürk ilkelerine uygun olarak, sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek, bilim ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla" bir dernek kurulmasına karar verildiği belirtiliyor ve Derneğin devamlılığını sağlamak ve görevlerini yürütmek üzere lüzumlu mali yardımları, mutabık kalınacak esaslar dahilinde, müştereken yerine getirileceği söyleniyordu. Dikkat edilirse protokol bir çıkar grubunun kuruluşunun ilanının ötesinde doktriner bir içerik taşımaktadır. Aradan 25 yıl geçtikten sonra TÜSİAD tarafından yayınlanan bir broşürde, Derneğin kurulduğu o günler şu şekilde anlatılmaktadır; "1970'li yılların başı ... Türkiye'de devletçi politika ve uygulamalar ilericilik olarak kabul görüyor. Serbest piyasa ekonomisi kavramı yüksek sesle telâffuz edilemiyor".[47] İşte TÜSİAD bu günlerin bir ürünü olarak doğmuştu. Dernek, belirli bir girişimci kesimin Türkiye'nin sosyal ve ekonomik hayatında etkinliğini pekiştirmek ve güçlendirmek amacıyla kuruldu. 12 Mart askeri müdahalesinin etkilerinin yaşanmakta olduğu bir ortamda kurulan Dernek, kısa sürede ülkenin büyük sanayici ve işadamlarını bünyesinde topladı. Protokolden kısa bir süre sonra 45 büyük sanayicinin imzası ile TÜSİAD'ın kuruluşu gazete ilanları ile kamuoyuna duyuruldu ve bu ilanlardan kısa bir süre sonra üye sayısı yüzü buldu. Derneğin bugün 400'e yakın üyesi bulunmaktadır.

TÜSİAD'ın gelişim seyrini anlatan ve bizzat Dernek yönetimince yapılan bir analizde yapılan vurgular TÜSİAD'ın kuruluş nedenleri konusunda ipuçları verir niteliktedir. "25 yıllık gelişmenin öyküsü"nde ilk ve en önemli vurgu, ekonomik ve sosyal sorunlarla pek ilgilenmiyormuş gibi görünen işadamlarının bir çatı altında toplanarak bu imajı değiştirmek ve "biz de varız" demek için böyle bir örgütlenmeye gitmeleridir. İkinci vurgu TÜSİAD'ın korumacı bir ekonomik düzenden, daha liberal bir ekonomik düzene geçişte "yeni kavramların" tartışmaya açılmasında öncü bir rol üstlenilmesine yapılmaktadır. Son olarak TÜSİAD'ın iktidardan bağımsız çalışan sivil toplum örgütü olmasının üzerinde durularak "Özel girişimle" kurulmasının ayırt edici özelliği vurgulanmaktadır.

Feyyaz Berker (Tekfen Holding) Melih Özakat (Otomobilcilik A.Ş.), İbrahim Bodur (Çanakkale Seramik A.Ş.) Hikmet Erenyol (Elektrometal San.A.Ş.), Osman Boyner (Altınyıldız Mensucat A.Ş.), Muzaffer Gazioğlu (Elyaflı Çimento A.Ş.)

[47] **Çeyrek Asrın Ardından TÜSİAD**, 1996.

TÜSİAD daha başlangıcında elit bir organizasyon olarak doğmuştu. Üyelerin çoğu, çoğunlukla İstanbul ve İzmir'de faaliyet gösteren sanayicilerden oluşuyordu. Üyeler arasında az sayıda Adana, Ankara, Bursa ve Eskişehir'li sanayiciler de bulunmaktaydı.[48] Kısaca TÜSİAD, TOBB'dan farklı olarak, büyük sanayicilerin etkinliği altında kurulmuş, onların ekonomik ve sosyal sorunlardaki etkinliğini arttırmayı amaçlayan bir işadamı derneği olarak kurulmuştur.

Aşağıda, ana hatları ile vurguladığımız noktaların üzerinde daha ayrıntılı olarak durmaya çalışacağız;

1. İşadamı Kimliği ve Sosyo Ekonomik Gelişmeler

Konu ile ilgili az sayıdaki araştırmacılardan biri olan A.Buğra, Türkiye'de özellikle 70'li yıllarda kurulan gönüllü üyeliğe dayalı işadamı derneklerinin, temel amaç olarak kısa dönemli maddi çıkar maksimizasyonundan vazgeçen ve toplumsal bir rol üstlenmeyi seçmiş az sayıdaki büyük işadamlarını tarafından kurulduğunu belirtiyor. Ona göre bu durum bir taraftan özel sektörün gelişmesiyle, diğer taraftan 1960'lı ve 70'li yıllardaki bazı gelişmelerin işadamlarının bir bölümünde, sınıfsal konumlarını toplumsal planda yeniden gözden geçirme zorunluluğunu hissetmelerinden kaynaklanmaktaydı.[49]

Bu konum tespitine yol açan nedenlere genel olarak baktığımızda bunların dört ana grupta toplanabileceğini söyleyebiliriz; siyasal ve ekonomik istikrarsızlık, sendika - işveren ilişkilerinin giderek bir kutuplaşmaya dönüşmesi, Bürokrasideki akışkanlık ve siyasal nüfuz, son olarak da sağ ve sol gruplar arasındaki mücadelenin çatışmacı bir karakter taşıması ve her iki kesim içinde de büyük sanayicilere karşı bir söylemin gelişiyor olması.

Can Kıraç'ın ifadeleriyle; "12 Ekim 1969 günü yapılmış olan milletvekili seçimlerinden beklenilen istikrar sağlanamamış, 10 Ağustos 1970 tarihinde açıklanan devalüasyon ve ekonomiyi düzene sokma tedbirleri ise iş alemine güven vermemişti. Öte yandan okuma çağındaki gençlerin öğrenime ayırmaları gereken zamanın mühim bir kısmı boşa harcanmakta, çatışmalar, boykot ve işgaller genç kuşağın yetişmesini engellemekteydi. İşçi ve işveren ilişkilerinde süregelen devamlı anlaşmazlıklar yüzünden memleket için çok

[48] Şebnem Gülfidan, **Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD**, İstanbul: Boğaziçi University, Press, 1993, s.25.
[49] Buğra, s.322.

değerli işgücü boşta kalmakta ve çalışma günleri heba olmaktaydı. ...Kamu kuruluşlarının ve İktisadi Devlet Teşekküllerinin yönetiminde devamlılık sağlanamadığı içinde yetenekli elemanlar devlet yönetiminden kaçıyorlardı. Bu yüzden hizmetler aksıyor ve bunun cezasını her yönüyle ulusumuz çekiyordu".[50] TÜSİAD'ın kuruluş döneminde etkin bir biçimde rol oynamış bir yöneticinin bu sözleri, Derneğin kuruluş aşamasında işadamlarının içinde bulundukları ortamı nasıl değerlendirdiklerine ilişkin güzel bir örnek oluşturuyor.

TÜSİAD kurucularından ve ilk protokolde imzası bulunanlardan İzmir'li sanayici Selçuk Yaşar TÜSİAD'ın kurulduğu yıllardaki ortamı ve bunun Dernek oluşumunda oynadığı rolü anılarında şöyle ifade ediyor; "DİSK ve TİP kurulmuş, Batı'ya karşı, yabancı sermayeye karşı büyük bir düşmanlık kışkırtılıyor, **servet yanlısı** olmak vatan hainliği ile eş tutuluyor, hem devlet düşmanlığı yapılıyor, hem de koyu devletçilik öne çıkarılıyordu... Aşırı sol aldı başını gitti, karşıt kamp da oluştu. Kimse kimsenin düşüncesine önem vermiyordu." Yaşar'a göre TÜSİAD yukarıdaki gelişmelerin zorladığı acil bir korunma duygusu ile oluşturulmuştu.[51] Eğer TÜSİAD kurucuları bu oluşumu gerçekleştirmeselerdi, politik arenada kendilerine karşı oluştuğunu hissettikleri "çevrelere" karşı demokratik yollarla mücadele edemeyecekleri görüşündeydiler. Bu nedenle hürriyetlerini tehdit eden her girişime karşı özel teşebbüs demokratik biçimde sesini yükseltmeliydi.[52]

Görüldüğü gibi 70'li yılların başında büyük işadamları arasındaki yaygın görüş, gelişmelerin aleyhlerinde olduğu şeklindeydi ve bu gidişe karşı kendi inisiyatiflerini kullanma eğilimi yaygındı. İşadamları kendilerini çeşitli gruplar içinde en gerçekçi eğilim olarak görüyorlar ve haksızlığa uğradıkları şeklinde bir duygu taşıyorlardı. Bu eğilim ekonomik çıkar perspektifinden doğan ama aynı zamanda koşullarının zorlaması sonucu sosyal ve siyasal süreçlerde içeren bir kapsama sahipti. Can Kıraç 1970'li yılların başında Vehbi Koç'a yolladığı bir yazıda kendi konumlarını şu şekilde açıklıyordu; ona göre Türkiye üçlü bir çatışmanın içinde bulunuyordu ve bir ağaca benzettiği ülkede solcuların bu ağacı söküp atmayı, sağcıların dallarına dilek bezlerinin bağlandığı bir türbe ağacına dönüştürmeyi, gerçekçilerin ise bir yandan hür teşebbüsü teşvik ederek bahçeyi gübrelemeyi, diğer yandan reformlar yaparak ağacı dallarını budamayı hedeflediklerini belirtiyordu: "Bugün işçi patronu

---

[50] Can Kıraç, **Anılarımla Patronum Vehbi Koç**, İstanbul: Milliyet Yayınları. 14 Baskı 1996, s.178.
[51] Selçuk Yaşar, **Hayatım**, İzmir: 1996, s.113-114.
[52] Yaşar, s.196.

ile, öğrenci öğretmeni, çocuk annesi ve babası ile kavga halindedir. Memur devlet idaresiyle kavgalıdır... İsabetli kararlar alınamayınca işler daha kötüye gitmekte, işler kötüleşince kavgada büyümektedir".[53]

1970'li yılların başlarında büyük sanayiciler, Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmeleri ciddi bir şekilde kendi çıkarlarına aykırı görüyor ve bu duruma karşı uzlaştırıcı önlemlerin alınmasını talep ediyorlardı. Bu grup aynı zamanda işadamı kimliği içinde kendilerini diğerlerinden ayırmanın da uğraşısını veriyordu. Nitekim Eczacıbaşı, anılarında özel teşebbüs karşıtı oluşumlar karşısında sert tutum takınmanlar ile daha ılımlı tavır gösterilmesi gerekenler arasında bir ayrımın varlığına işaret ediyor. Büyük sanayiciler eleştirileri hak eden bir işadamı grubunun varlığını kabul ediyor ve kendilerini onlardan ayırt ediyorlardı. Eczacıbaşı'nın girişimleri ile TÜSİAD'ın kuruluşundan önce 1961 yılında kuruluna Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti ve amaçla kurulmuş bir ön oluşumdu. Dönemin koşulları içinde ortaya çıkan yeni ortama uyum sağlama arayışının bir ürünüydü ve işadamları üniversite ve bürokrasiyi aynı platform altında bir araya getirmeyi hedefliyordu.[54] Eczacıbaşı'na göre bu girişim hem işadamlarının sosyal kimliğini vurguluyor, hem de birtakım siyasi korkularla dikkatsiz davranışlar yapıp kamuoyu tepkisi almalarını önlemiş oluyordu[55].

İşadamları arasında böyle bir konum tespitine yol açan gelişmelerin üzerinde şimdi daha yakından durarak, bunların TÜSİAD oluşumunda oynadığı rolleri belirlemeye çalışacağız.

1961 Anayasasının getirdiği örgütlenme özgürlükleri bir çok siyasi oluşumun daha özerk bir biçimde kamusal alanda ortaya çıkmalarına zemin hazırladı. Bu siyasi oluşumlar 1960'lı yıllarda belirli bir evrim geçirdiler ve 60'lı yılların sonlarına gelindiğinde çatışmacı politik mücadele biçimi içine girdiler. Bunda hem Türkiye, hem de uluslararası sistemden kaynaklanan faktörlerin rolü bulunmaktaydı. Örneğin bu örgütlenme özgürlükleri sayesinde siyasal arenaya çıkan Türk solu zaman içinde değişim geçirmiş ve dönem sonunda parçalanmaya uğramıştı. 13 Şubat 1961 yılında kurulan TİP, önceleri daha ideolojik tutum takınsa da M.Ali Aybar'ın parti başkanlığına gelmesiyle sosyalist tezler ile, Türkiye şartları

[53] Kıraç, s.196.
[54] Nejat F. Eczacıbaşı, **Kuşaktan Kuşağa**, İstanbul: N.Eczacıbaşı Vakfi Yayını 1982, s.149-158.
[55] Buğra, a.g.e., s.202.

arasında bir uyum sağlama arayışına yönelmiş ve bu yapı belirli bir destek de sağlamıştı.[56] TİP tüzüğünde "emekçi halk yığınlarının iştirakiyle işleyen bir devletçiliğin ulusal ekonomide, sosyal ve kültürel hayatta düzenleyici ve yönetici bir kuvvet" olarak yer alacağını ve özel sektörü bunun "yararlı bir kesimi" haline getirileceğini belirtiyordu. Ayrıca bu amaçla ülkedeki "büyük üretim ve mübadele araçlarını" devletleştireceğini ifade ediyordu.[57] Parti katıldığı ilk seçimler olan 1965 yılında 300 bin oy alarak 15 milletvekilliği kazanmayı başardı. Ancak bu başarılar henüz Sovyet askeri yayılmacılığının ve Küba devriminin yeni boyutlarıyla ortaya çıkmadığı bir dönemin ürünüydü ve zaman içinde hızlı bir dönüşüme uğradı. Öncelikle TİP söylemini giderek işçi sınıfı merkezinden, daha dışarıdaki sosyal gruplara yönlendirdi. İkinci olarak yeni getirilen seçim kanunları bu tip küçük partilerin parlamentoda temsilini güçleştirdi. Bu seyir birtakım uluslararası etkileşimlerden de beslendi. 1962 öğrenci olayları, Ağustos 1968'de Sovyetlerin Çekoslovakya'yı işgali ve Latin Amerika'daki kır gerillası deneyimleri sol gruplar üzerinde parçalayıcı tesirler oluşturdu. Bir grup TİP'ten sürekli devrim çizgisini savunan Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisine kaydı bu ortamda ilk silahlı eylemler de başladı.[58] Sol oluşumlar önce burjuva partiler olarak niteledikleri merkez sol partilerden, daha sonra da "parlamenter Marksizmden" koptular ve bu sürece paralel olarak çatışmacı kimlik güçlendi.[59] 1969 seçimlerinde TİP yalnızca iki milletvekili çıkarırken 1969-1970 yılları arasında Mihri Belli'nin başını çektiği ve MDD'nin devamı olan Devrimci Gençlik sol gruplar içinde öne çıktı. Bu süreç çatışmacı bir parçalanmayı da beraberinde getirdi. Kırsal gerilla oluşturarak devrim yapma, bu stratejinin kent gerillası uyarlamaları ve solcu bir askeri darbe beklentileri çeşitli ayrımların görünürdeki söylemleri olarak öne çıktılar.[60]

Dönem, uluslararası olaylarında etkisiyle, bu tip oluşumların oldukça tedirginlikle karşılandığı bir dönemdi ve bu nedenle bu oluşumlar güçlerinin çok ötesinde bir endişeyi harekete geçiriyorlardı. 50'li ve 60'lı yıllar boyunca devlet tarafından örgütlenen odalar hiyerarşisi içinde çıkar taleplerini siyasal merkeze yakın ve kapalı ilişkiler kurma yoluyla ileten işadamları, bu gelişmeler karşısında endişe duyan gruplardan birini oluşturuyordu.

---

[56] Murat Belge,"Sol",**Geçiş Sürecinde Türkiye**,Der;Irvin Cemil Schick E.Ahmet Tonak içinde,1992, s.167.

[57] Erkin Topkaya, **Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler**, Ankara: Ulusal Basımevi, 1969, s.448.

[58] Belge, s.171.

[59] Ergun Aydınoğlu, **Türk Solu 1960-1971**,İstanbul: Belge,1992,s.169.

[60] Belge, s.172.

Söylemlerin giderek kendi konumlarına yöneldiğini gören işadamları konumlarının yanlış algılamalara yol açmasından büyük kaygı duyuyorlardı. TÜSİAD'ın ilk başkanı Feyyaz Berker bu kaygıyı şu şekilde ifade ediyordu; "Uzun yıllardır bütün dünyada hür teşebbüse çeşitli çevrelerden, muhtelif maksatlarla yapıla gelen tenkit ve hücumlar kamuoyunda çarpık bir hür teşebbüs görüntüsü geliştirmiş bulunmaktadır... Türkiye gibi, demokratik düzenle kalkınmaya kararlı olan toplumlarda, kamuoyunda, hür teşebbüs hakkında geliştirilmiş bulunan görüntünün bu teşebbüsleri yürütme sorumluluğunu yüklenmiş kimseler tarafından en geniş bir perspektifte değerlendirilmesi hayati bir önem taşımaktadır".[61] Kısaca 1970'lerin başındaki çatışmacı ortam, özellikle solun yükselen muhalefetine karşı daha aktif olacak bir örgütlenmeye gidilmesi noktasında büyük sanayici ve işadamlarını uyardığını belirtebiliriz.[62]

Yukarıdaki gelişmeye paralel olarak aynı yıllar işçi kesiminde sendikalaşmanın arttığı ve işçi-işveren kesimleri arasında da çatışmacı havanın oluştuğu bir dönemi yansıtıyordu. Türkiye'de işçi sendikacılığı uzun yıllar devlet eliyle örgütlendirilen mesleki teşekküllerin güdümünde kaldı. Ülkemizde Batılı anlamda, işçi sınıfının siyasal ve ekonomik otoritelere yönelik olarak yürüttüğü bir hak arama mücadelesinin sonunda elde edilmiş köklü bir sendikal kurumsallaşma geleneğinden söz etmek güçtür. Sendikal haklar genellikle bürokratik grupların veya siyasal elitlerin ülkenin genel konumuna ilişkin olarak ürettikleri politikaların güdümünde kalmış ve bu politikalardan oldukça etkilenmiştir. 1950-54 dönemi sendikalar açısından nispeten bir özgürlük dönemi olmuş, iktisadi gelişme sendikalara da yansımıştır. 1950 yılında yetmiş altı bin olan sendikalı işçi sayısı 1954 yılında yüzde yüz kırk artışla yüz seksen bine ulaşmış, birlik ve federasyon niteliğindeki üst kuruluşların sayısı da üçten yirmi üçe yükselmiştir.[63] Yine 1952 yılında Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş) kurulmuş ve grev hakkının savunuculuğunu yapan bir üst teşekkül konumuna gelmiştir. Ancak 1954 yılından sonra baş gösteren ekonomik kriz DP'nin diğer kuruluşlara olduğu gibi sendikalara karşı da sertleşmesine yol açtı. Nitekim Türk-İş bağlı birlik ve federasyonların yasal dayanakları tartışma konusu yapılmış ve bunlardan bazıları hükümetin girişimleri ile kapattırılmıştır.[64] 27 Mayıs Askeri müdahalesi ve 1961 Anayasası kolektif iş ilişkilerinin düzenlenmesinde önemli gelişmelerin kaydedildiği bir dönemin başlangıcı oldu.

---

[61] **Kendi Görüşü ile Hür Teşebbüs**, İstanbul: TÜSİAD 1972, s.3.
[62] Öncü, "Chambers of Industry...", 1980, s.474.
[63] Aksoy,a.g.m., s.892-893.
[64] Gülten Kutal, **Türkiye'de İşçi Sendikacılığı**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yayını 1977, s.12.

Yeni anayasanın 47. Maddesi, toplu sözleşme ve grev hakkını tanırken, 1963 yılında çıkartılan 274 sayılı sendikalar kanunu sendikalara siyaset yasağı getirmiyor, yalnızca siyasal partilerle organik bağ kurma yasağı getiriyordu. Yine 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikaların konumu güçlendirildi.

Bu yasal çatı 1963-1970 döneminde Türk Sendikacılığının bir baskı grubu olarak olgunlaşmasına zemin hazırlamış, yardımcı olmuştur. Türk sendikacılığı uzun dönem merkezi iktidarın güdümünde kalmış, zamanla siyasal partilerin bir organı haline gelmiş, ancak 1963 yılından sonra kendisine tanınan birtakım hakları kullanarak özerk bir kurumsallaşma sürecine girebilmiştir. Bu dönem içinde işçilerle ilgili yasal düzenlemeler karşısında, hükümete karşı özellikle grev tehdidine başvurularak baskı kurulmaya çalışılmış, 1965 seçimlerinden önce "işçi dostu olmayan" adaylar bir liste halinde ilan ederek "seçtirmeme kampanyası" yürütülmüştür[65]. Bu dönemde Türk-İş "partiler üstü" bir politika takip ederken, Türk-İş'i resmi görüşü takip etmekle suçlayan ve işçi sınıfının bizzat politik bir güç olma gereğini savunan, muhalif bir oluşum 1967 yılında Maden-İş Sendikası öncülüğünde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuşlardır.[66] Parçalanma, bu iki sendika konfederasyonu arasında da çatışmacı bir sendikal mücadelenin doğmasına yol açtı. Bunda özellikle DİSK'in, Türk-İş'in takip ettiği "partiler üstü politika" stratejisini Amerikan Sendikacılığı olarak suçlamasının büyük rolü vardı. Özellikle 1965 yılından sonra buna AP'nin Türk-İş'in kendine yakın yönetimlerce idare edilmesi yönündeki baskıları da eklenince[67], çok yönlü bir çatışma görünümü işçi sendikaları siyaset ilişkilerine hakim oldu. Bu gelişmelere paralel olarak 60'lı yıllar sendikalı işçi sayısında görünür bir artışın yaşandığı yıllar olmuştur. 1964 yılında 338.769 olan sendikalı işçi sayısı 1970 yılında 2 milyonun üzerine çıkmıştır. Bu rakamsal artış sendikaların uygun yasal çatı altında etkili birer baskı grubu ve siyaset belirleyicisi olarak kamusal alanda seslerini daha çok duyurmalarına da zemin hazırlamıştır.

Türk sendikacılığı bu görünüm altında iken 15-16 Haziran işçi eylemleri patlak verdi. Eylemler 1317 sayılı yasanın sendikal haklara karşı getirdiği kısıtlamalara karşı yapıldı ve başlangıcından beri TİP ve DİSK'in kontrolünde gelişme gösterdi. Olaylar, yukarıdaki

---

[65] a.g.e., s.172.
[66] a.g.e.,s.70
[67] Alpaslan Işıklı: "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", Der: Irvin Cemil Schick E.Ahmet Tonak İçinde, 1992, s.338-340.

genişleme seyrine paralel olarak iş çevrelerinde derin bir endişeyle karşılandı ve bu grubun içinde yer alan bazı büyük sanayici ve işadamlarının farklı hareket etme tarzındaki arayışlarına hız verdi. Sağ-sol gruplar arasındaki çatışma ortamı ve bunun işadamlarına yönelik bir söylemle meşruiyet arama çabaları, çatışmada sendikal kültür ve işadamları ile işçiler arasındaki ilişkilerin sertleşmesi bu gruplar içinde kendi kimliklerini diğerlerinden ayırt ederek kamusallaştırma eğiliminin önemli dinamiklerinden biri oldu.

Diğer işadamı gruplarından kendilerini ayırt ederek farklı bir organizasyon oluşturarak kamusal alana çıkma eğilimini besleyen bir diğer faktörde bu işadamlarının içinde bulundukları ortama siyasal ve ekonomik olarak çözüm getirecek merkezi bir kararlılığı hükümet ve siyasal partilerde görememiş olmalarıdır. 1971 yılına girildiğinde iktidar partisi kendi içindeki hizipleşmelerle uğraşıyor, bu ortamda hükümet bütçesi T.B.M.M.'de reddedilmiş bulunuyordu. Yeni bir bütçenin hazırlanması ve kabulü 4 aylık bir süre almıştı. Yine 10 Ağustos devalüasyonu işadamlarının bekledikleri sonucu doğurmamış, getirilen düzenlemeler "ekonomik ortamın düzelmesi yerine daha da bozulmasına neden olmuştu".[68] Siyasal merkezden duyulan memnuniyetsizliğin uzun bir tarihsel arka planı bulunmaktadır ve bu ekonomik sektörler arasındaki paylaşım mücadelesiyle yakından ilgilidir.

Türkiye'de sanayi 1963 ile 1971 yılları arasında, ithal ikameci bir ekonomi politikası ile yılda ortalama %9'luk bir hızla büyüdü. Sanayi alanındaki yatırımların yaklaşık olarak yarısı, ara mallar üzerinde yoğunlaşma eğilimi gösteren kamu kesimi eliyle gerçekleştirildi.[69] Bu dönem boyunca iç pazar için dayanıksız tüketim malları üreten, amoritismanı ve karı yüksek sektörlerde yatırımlar hızlandı. Bir bakıma hızlı bir büyüme gösterilmesine rağmen, sanayinin içe dönük olarak yapılandırılması ve dış krediyle gerçekleştirilen ithalat ve ihracatın ödemler dengesinde borç sorununu arttırması 70'li yılların başlarında ekonominin ciddi bir krize girmesine neden oldu.[70] 1970 yılında beş yıllık plan tahminlerine kıyasla, üretim en düşük seviyeye ulaştı. Yıllık GSMH artışı da son beş yılın en düşük düzeyindeydi. Kredilerin yarısı üretim dışı faaliyetlerde kullanılıyordu. Sonuçta enflasyon yükseldi ve cari devlet

[68] Kıraç, s.208.
[69] Çağlar Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği", Der: Irvin Cemil Schick-E.Ahmet Tonak içinde, 1992, s.63.
[70] Irvin Schick C.- Ahmet E. Tonak: "Uluslararası Boyut: Ticaret, yardım ve Borçlanma" Der: Irvin Cemil Schick - E.ahmet Tonak içinde, 1992, s.369.

harcamaları yatırımların aleyhine arttı, bunun da sonucu sermaye birikiminin olumsuz yönde etkinlenmesiydi.[71] İşte 10 Ağustos önlemleri bu ekonomik krizi aşmak amacındaydı.

Ekonomik önlemlerin sanayicilerin beklentilerine cevap verememesi, siyasal istikrarsızlıkla birleşince, işadamları ekonomi politikalarında kendi çıkarlarının iyi gözetilmediği ve her şeyden önemlisi belirleyici bir rollerinin bulunmamasından dolayı derin bir kaygı içine düştüler. Üstelik Avrupa Ekonomik Topluluğu ile girilen süreç özellikle TÜSİAD kurucuları arasında, iç pazara dönük sanayi yatırımlarının artık dışa dönük bir büyümeye yönlendirilmesi gereğine olan inancı arttırmıştı.[72]1960 sonrası planlı dönem ilk bakışta yerli sanayici oluşturulması yönünde devletin etkin bir rol üstlendiği bir kalkınma modeli olarak değerlendirilebilirse de, bu yıllar siyasal merkezden kaynaklanan belirsizliklerin ekonomi politikalarında hakim olduğu ve işadamlarının bundan yakından ve olumsuz olarak etkilendikleri bir dönemdi. Buğra'nın ifadeleriyle, gerek 60'lı yıllar ve gerekse 70'li yıllar makro ekonomik kararlardan ve politika uygulamasındaki kurumsal çerçeveden kaynaklanan belirsizliklerin etkili olduğu yıllardı. Her iki dönem sonunda da, ekonominin gerek kemikleşmiş, gerekse dönemsel sorunları iş dünyası için rahatsızlık kaynağı oluşturuyordu.[73] İthal ikameci planlı ekonomi politikaları, işadamlarının konumunu sağlamlaştırmakla beraber, bunu son derece istikrarsız bir siyasal ve ekonomik ortamda gerçekleştiriliyorlardı. Ne teşviklerin gerçek niteliği ne de bu teşviklerle ilgili başvurulacak resmi dairenin neresi olduğu belliydi. Düşük faizli yatırım kredilerine hak kazanmanın koşulları açık değildi ve hem bürokratlar hem de politikacılar bu kredilerin dağıtımında söz sahibi durumdaydılar.[74] Kriz dönemlerinde işadamları refleks olarak çekingen bir tutuma yöneliyor ve piyasada ortaya çıkan durgunluğun giderilmesi için kendilerine güven veren yeni ekonomi politikalarının siyasal merkez tarafından devreye sokulmasını bekliyorlardı. 10 Ağustos 1970 kararları da benzer refleksten kaynaklanan bir piyasa durgunluğuna yol açtı. Uygun iklim şartlarına ve yurt dışından gelen işçi dövizlerinin piyasaya girmesine rağmen iş çevrelerinde bir canlanma görülmedi. Müdahaleden kısa bir süre sonra kurulan teknokrat I. Erim hükümetine TÜSİAD tarafından sunulan rapor aynı tutumun ifadesinden başka birey değildi. Rapor Merkez Bankasında biriken beş yüz milyon doların teşvik tedbirleri ile öngörülen yatırım sahalarına

[71] Shick-Tonak, s.370.
[72] Gülfidan, s.39
[73] Buğra, s.193.
[74] Buğra, s.198.

yöneltilmesini ve bu sayede istihdamın gelişeceğini, üretimin çoğalacağını, vergi ödeme gücünün artacağını ve fiyat artışlarının önüne geçilebileceğini hükümete öneriyordu.[75] Siyasal merkezin ekonomiyi kendi doğrultusunda ve belirleyiciliğinde yönlendirme isteği ve taleplere karşı duyarsızlığın büyük sanayiciler arasında karar alma süreçlerinde kendi çıkarlarını odalardan bağımsız örgütler kanalıyla savunma eğilimlerini güçlendirdiğini belirtebiliriz. Bu eğilim aynı zamanda kamu yönetim örgütü içinde dönem içinde yaşanan sosyal ve kurumsal değişimlerden de beslenmiştir.

İşadamları özellikle ithal ikameci kalkınma politikalarının yürürlükte olduğu 60'lı yıllarda siyasal merkez kadar kamu bürokrasisi ile de yakın temas içinde bulundular. Bunun sonucu olarak kamu bürokrasisindeki değişim ve gelişmelerden yakından etkilendiler. Olayın bu yönüne değinmeden önce Türk kamu bürokrasisinin evrimine ve konumumuzla ilgili yönlerine ana hatları ile değinmemiz gerekiyor.

Türk kamu bürokrasisi uzun dönem bir elit görünümünde ve yönlendirici karakterde bir kamusal grup niteliği taşımıştır. Osmanlı İmparatorluğunun modernleşme süreci içinde ve özellikle Tanzimat'tan itibaren mali ve diplomatik işlevlerin önem kazanmasıyla sivil bürokrasi siyasal karar mekanizmasında önemli roller oynamaya başlamış ve bu roller birtakım kurullar yoluyla yerine getirilmiştir. Bürokratlardan oluşan bu kurullar ilgili sahalarda adeta yasama görevi görmüşlerdir. Birinci ve ikinci meşrutiyet dönemlerinde askerlerle bir oligarşi teşkil eden sivil bürokrasi, Cumhuriyette de siyasal bürokratik elitin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Daha değişik bir ifadeyle, bürokrasinin üst basamakları ile siyasal elit kaynaşmıştır.[76] Bu kaynaşmış yapı çok partili hayata geçilinceye kadar uzanan bir dönemde yönetim sistemimizin altı okla temsil edilen ilkeler etrafında bir kamu çıkarı kavramı geliştirmiş ve yeni bir toplum kurma amacının, özellikle kültürel bütünleşme yönü üzerinde durmuş, ekonomik kalkınma sorunları da daha çok siyasal kriterler açısından değerlendirilmiştir. Özel sektörün el atamadığı alanlara gitmek rasyoneli ile girişilen devletçilik girişimi sonunda özel sektörü de yakından etkilemiştir.[77]

---

[75] Kıraç, s.213.

[76] Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayını,1977,s.98-99.

[77] Heper,1973, s.59.

Çok partili hayata geçişle birlikte bürokratik unsurla siyasal unsur birbirlerinden ayrılmış ve bir gerilim ortamı doğmuştur. Bürokratlar, "hizmetin icapları" söylemi ile siyasal elitlerden özerkleşmeye çalışmış ve bu yolla yönetimin dışında kalan muhalefetle bağını korumuştur.[78] Bu durum ve DP hükümetinin bürokratlara karşı cezalandırıcı - popülist bir politika takip etmesi, bürokrasiyi DP karşıtı güçlerle iyice kaynaşması sonucunu doğurmuştur. 1960 müdahalesinden sonra kamu bürokrasisinde yeniden yapılanma çalışmaları hız kazandı. Merkezi Hükümet Araştırma Projesi (MEHTAP)'nın gerçekleştirilmesi, KİT'lerle ilgili 440-441 sayılı kanunların çıkarılması, DPT'nin kurulması, Devlet Personel Dairesi'nin kurulması ve TODAİE hep bu dönemin ürünü olan kurumsal çabalar ve projelerdir.[79]

Yukarıdaki sürecin ilk sonucu kamu kesimindeki ekonomik seviyenin aşınmasına paralel olarak devlet işletmelerinde yetişen başarılı yöneticilerin yüksek ücretlerle özel sektör kuruluşlarına geçme olgusudur.[80] Türkiye'de çeşitli dönemlerde bürokratlar üzerinde yapılan araştırmalar gerek yüksek akışkanlığa, gerekse yoksunluk duygusuna dikkat çekmişlerdir. Türkiye'de memur nüfus genelde genç yaşlarda toplanmakta ve 10-20 yıllık bir hizmetten sonra özel kesime geçme eğilimine sahip bulunmaktadır.[81] Bu kesim içinde kurumsal aidiyet bilinci oldukça zayıftır ve genellikle yaşadıkları koşullar ile, olması gerekenler arasında büyük bir fark olduğu düşüncesindedirler.[82] Kamu kesiminden özel sektöre geçen üst düzey bürokratlar, etkinlikleri arttırılmış bürokratik kurumlar ile özel sektörün ilişkisini sağlayan kişilerdi ve bu etkileşimde önemli roller oynuyorlardı.

1960-1970 döneminde bürokrasi ile ilgili olarak belirtilmesi gereken diğer bir nokta üst düzey bürokratlarla memurlar arasında sosyo-ekonomik ve davranışsal ayrımların daha belirgin bir hale gelmesi ve özellikle dönemin ortalarından itibaren bürokraside siyasal nüfuzun giderek güçlenmesidir. Üst düzey bürokratlar arasında pragmatik tavır ve siyasete geçme eğilimi yaygınlaşırken, alt kesimde memurlar sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesine yönelik olarak memur örgütlenmelerinde seslerini duyurmaya çalıştılar. Bu akışkanlık ve siyasal nüfuza rağmen özellikle DPT'nin 60'lı yıllar boyunca anayasal ve

---

[78] a.g.e.
[79] a.g.e., s.63.
[80] Şaylan, s.241.
[81] Doğan Canman, **Türkiye'de Kesimlerarası İnsan Gücü Hareketliliği**, Ankara: TODAİE, 1975, s.118.
[82] Ömer Bozkurt, **Memurlar: Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Sosyolojik Görünümü**, Ankara: TODAİE, 1980, s.53.

ayrıcalıklı bir kurum olarak fiilen bakanlıkların üzerinde yer alan konumu değişmedi. Yatırım kararlarında, teşviklerde, kıt dövizin tahsisi için onay vermede oynadığı stratejik rol devam etti. Uğranılan statü kaybı, akışkanlık, siyasal nüfuz ve bütün bunlara rağmen etkili konumları, onlara karşı işadamı gruplarını her zaman duyarlı kıldı ve onlar için önemlerini korudu.[83] Büyük gruplar akışkanlık, siyasal değişmelerden etkilenme ve bürokratik formalitelerden her zaman şikayetçi oldular ve özellikle iyi ilişkiler kurdukları bürokratlar siyasal nüfuza karşı korumaya çalıştılar. Dolayısıyla bürokratik aygıtları yukarıdaki olumsuzluklardan özerkleştirme isteği bu gruplarda yaygın bir eğilim ve çıkar perspektifi olarak ortaya çıktı. Böylece tüm kamu yönetim örgütüne ilişkin bir çıkar perspektifinin daha özgül bir biçimde savunulması ihtiyacı bir diğer kuruluş dinamiği olarak TÜSİAD oluşumunun arka planında rol oynadı.

Siyasal belirsizlikler de bu duruma eklendiğinde ortaya gerek rakip iş çevreleri, gerek işçiler ve tarımsal grupların talepleri karşısında kendini tehlikede hisseden ayrışmış, ortak bir çıkar perspektifine sahip bir işadamı grubunun çıktığı belirtilebilir. Artık, bu grup için oluşan talep perspektifi kapalı ilişkiler yolu ile iletilebilme düzeyinin çok ötesindeydi. Bir yandan yaşanan hızlı sosyal dönüşüm diğer yandan siyasal ve bürokratik belirsizlikler, çatışma ortamı ve bu ortamın işadamlarına yönelik söylemi bu grubu çıkarları ile kamuoyu arasında bir denge kurmaya ve kendi adlarını sosyal süreçlerde daha açık duyurmaya itti.

Görüldüğü gibi belirli bir işadamı grubunun ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik problemleri karşısında farklı bir örgütlenmeye giderek, düşüncelerini kamuoyuna sunma istekleri birbiriyle yakından ilintili bir dizi gelişmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1960'lı yıllar boyunca planlamaya dayalı ithal ikameci politikaların sonucu olarak özellikle gelişmiş yörelerdeki büyük sanayiciler ekonomik ve siyasal istikrarsızlığın körüklediği, bir ideolojik kamplaşma ortamının ve bu sürece paralel olarak gelişen sendikal işçi hareketinin yukarıdaki çatışma eksenine oturmasından büyük endişe duyuyorlardı. İçerik olarak büyük bir aşınma ve dönüşüm içinde bulunan bürokrasinin, 1961 Anayasası ile çerçevesi oturtulmuş ve planlı politikaların bir sonucu olan belirleyici konumlarını, yukarıdaki duruma rağmen sürdürmesi de, bu dönem boyunca bürokratlarla ilişkili çalışmak zorunda kalan işadamlarını tedirgin eden diğer bir unsurdu.

[83] Keyder, 1995, s.203-204,

İşadamları bir yandan siyasal ve ekonomik belirsizlikler nedeniyle hükümetle, diğer yandan akışkanlık nedeniyle bürokratlarla kalıcı ilişkiler kuramıyorlardı. İkinci olarak TİSK tarafından temsil edilen çatışmacı bir işadamı imajı zaman içinde, gelişen sol muhalefetle işçi kesimini bir araya getirebilir ve bu durum çalışma hayatını ideolojik bir yönelime sokarak sanayiyi baltalayabilirdi. Devletle geliştirdikleri kapalı ilişkiler, merkezden duydukları rahatsızlık ve yukarıdaki tehlike mevcut kurumsal çatı ve informel bağlar yoluyla ifade edilemezdi. İşte 70'li yılların başındaki bu ortam ve devamındaki gelişmeler artık farklılaşmış bir işadamı kesiminin kendi kimlikleri ile ülke gündemini belirlemeye yönelmelerinin önemli dinamiklerini oluşturdular.

TÜSİAD'ın kurulmasında rol oynayan etkenler sadece yukarıda sıraladığımız gelişmeler değildir. Olayın bir diğer cephesi de, işadamlarının kendi içlerindeki farklılaşmalar ve bu farklılıkların temsil edilemediği mevcut kurumsal çatılarla yakından ilgilidir.

2. TOBB İçindeki Temsil Problemi

70'li yılların başlarından itibaren belirli bir işadamı grubunun sosyo-ekonomik ve siyasal süreçlerde etkinliklerini arttırma ihtiyacı duymalarının, belirtildiği gibi en önemli nedenlerinden biri Türkiye'de gelişen devlet ve işadamı ilişkilerinin doğurduğu hiyerarşik kurumlarda var olan temsil problemiyle ilgilidir.

TOBB'un örgütlenme biçimi belirtildiği gibi büyük sanayiciler açısından yeterli bir temsil yapısına sahip değildi. Odalar zorunlu üyelik ve coğrafi temsil esasına göre düzenlendiğinden sanayici - tüccar ayrımına göre ve çıkar farklılıklarına göre kendi içlerinde farklılıkların temsiline imkan tanımıyordu. Üstelik en üstte bulunan TOBB bir yönüyle hükümete dönük bir muhatap örgüt olarak yapılandırılmıştı. Özellikle hükümet açısından krizin bulunmadığı, normal dönemlerde TOBB, Ankara'da genel ekonomi politikaları konusunda muhatap alınan tek örgüt konumundaydı. Ancak kriz dönemlerinde hükümetler İstanbul, İzmir ve Ankara'daki diğer büyük odalarla doğrudan temasa geçiyorlardı. Genel ekonomiye ilişkin baskı kurma, büyük sanayiciler için bu ortamda mümkün olmuyordu. Gerçi onlar spesifik çıkarlar açısından Birlik'i py-pass ediyorlardı, ama bu hiç bir zaman ortak çıkar perspektiflerini merkeze kabul ettirmekte işlevsel olamadı. Belirtildiği gibi o yıllarda Odalar Birliği, kendisine bağlı olan Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsalarının birer oy ile temsil edildikleri, bir Genel Kurul tarafından seçilen

yönetimlerce idare ediliyordu. Büyük sanayicilerin de üye bulunduğu, gelişmiş bölgelerdeki sanayi odaları ve büyük ticaret odaları Genel Kurula katılımı ise 10 üye tavanı ile sınırlandırılmıştı. Bu Genel Kurul profili ağırlıklı olarak küçük Anadolu odalarının ve bu grupların kendilerini yakın hissettikleri büyük ticaret odalarının lehine bir bileşimdi. TÜSİAD'ın kuruluş nedenleri arasında bu temsil eksikliği önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Üyelerinin çıkarını resmi, zorunlu üyeliğe dayalı, yarı kamusal ve hiyerarşik bir yasal statü altında yürütmeye çalışan[84] odalar çıkarların ifadesi ve savunulması açısından zayıf örgütlenmelerdi. TOBB üyelik bileşimi nedeniyle, her zaman Anadolu odalarının taleplerine duyarlı kalan yönetimlerce idare ediliyordu. Bu da hızlı sanayileşme sonucunda çıkarları, yukarıda özetlemeye çalıştığımız gibi, diğerlerinden giderek ayrışan büyük üretici grupların geliştirdiği talep perspektiflerine ters düşüyordu.

Bu statü yapısına paralel olarak 60'lı yıllar ekonomide bürokrasinin ve bürokratik üst kurulların etkinliklerinin arttığı yıllardı. Planlamacı bürokratlar bire bir ilişkiler kurmaktan çok, Ankara'da örgütlenmiş, üst düzey bir örgüt olarak Odalar Birliği ile çalışmayı daha çok yeğlediler. Hatta 60'lı yılların başlarında üçer aylık toplantılar yolu ile TOBB sürekli bir biçimde hükümet ve bürokratik kurullar yolu ile karar alma süreçlerine katıldı. Gerçi buradaki rolü "titrek" bir baskı grubu rolü idi ve otoritelerce talepleri yeterince karşılanmadı. İstekler genellikle kabul görmedi veya bürokratların kabul etmesi için fazlasıyla törpülendi. Kriz dönemleri dışında 1968'e kadar ekonominin yönetiminde hakim görüntü yukarıda özetlenmeye çalıştığımız gibiydi. Bu durum sanayicilerin 60'lı yıllar boyunca şekillenen sosyal ve siyasal koşullar ve genel ekonomik paylaşım konusunda çıkarlarını ve oynamamak istedikleri yeni toplumsal rolü ifade etmelerini oldukça güçleştirmekteydi.

Statü ve merkezle ilişkiler açısından TOBB'un sahip olduğu konumun sanayici çıkarları ile çelişmesinin yanında bunlara eklenecek diğer faktör TOBB içinde temsil edilen sektörlerin kendi aralarındaki rekabetten doğan bir çatışmanın varlığıdır. Öncelikle çoğu İstanbul ve yakın bölgelerinde faaliyet gösteren büyük sanayicilerle, diğer bölgelerdeki küçük üreticiler arasındaki, 60'lı yıllar boyunca şekillenen ayrımlara değinmek gerekiyor. Büyük sanayiciler genel olarak dışa açık ve daha az korumacı bir ekonomi politikası takip edilmesini savunuyorlardı. Daha çok iç talebe dönük üretim yapan küçük sanayiciler ise mevcut

[84] Yılmaz Esmer: "Manufacturing Industries: Giants with Hesitant Voices", Ed: Metin Heper İçinde 1991, s. 127.

politikaların devamından yanaydılar. Korumacı politikalardan vazgeçilmesiyle piyasada meydana gelecek fiyat azalmalarının pazarlarda ciddi bir talep daralmasına yol açacağından kaygı duyuyorlardı[85]. Dolayısıyla statükonun değiştirilmemesi noktasında ticari çıkarlara yakın hareket ediyorlardı. Bunun yanında genel olarak TOBB sistemi ağırlıklı olarak ticari çıkarların belirleyiciliği altındaydı ve yukarıdaki durum ibreyi iyice bu gruptan yana çeviriyordu. Büyük sanayiciler için odalar hiyerarşisi giderek temsil ve çıkarların ifadesi açısından cazibesini kaybetti.

Aynı zamanda TOBB içinde zaten sektörel anlamda tüccar ve sanayiciler arasında merkezi ekonomik dağıtımdan kaynaklanan bir paylaşım mücadelesi varlığını sürdürmekteydi. Dış kredilerde ve yabancı para bulmada merkezi otoritenin belirleyiciliği bu iki kesim arasında bir paylaşım mücadelesi doğuruyordu. Tek mücadele kıt döviz kaynakları konusunda yapılmıyordu, bir başka çatışma banka kredilerinin sanayici ve ticari çıkarları arasında dağıtımı konusunda yaşanıyordu. Bu çekişme eksenlerine, 1965'ten sonra iktidarını pekiştiren AP'li hükümetlerin, kıt kaynakların dağıtımı konusunda taraflar arasında stratejik bir karar vermekten ısrarla kaçınması ve klasik dengeleme politikasını sürdürme isteği de eklenince çıkar ayrımı sanayiciler açısından daha hayati bir sorun oldu. Sanayiciler banka kredilerinin tüccarlara tahsisinde büyük riskler bulunduğunu ileri sürerek kendilerine öncelik tanınmasını hükümetten istemekteydiler. Bu süreç bir yandan sanayici-tüccar rekabetini derinleştirirken, diğer yandan dönem analizlerinde daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız gibi özel banka kurma, holdingleşme, hisse senedi çıkarma yolu ile sermaye transferi gibi yeni stratejiler geliştirme yönünde sanayicileri teşvik etti. Bütün bu süreç elbetteki tüccar, sanayici perakendeci ve komisyoncuların eşzamanlı bir şekilde çıkarlarını temsil eden[86] TOBB içinde özellikle büyük sanayicilerin taleplerini savunmalarını mümkün kılmıyordu.

TÜSİAD'ın kurulmasında sanayicilerin odalar hiyerarşisinden özerk hareket etme isteğine kaynaklık eden bir diğer neden TOBB'un özellikle siyasal nüfuz açısından zayıf bir statüye sahip olmasıdır. 60'lı yılların sonlarında yaşanan olaylar sanayiciler açısından bu hiyerarşi içinde etkili bir çıkar grubu olarak hareket edemeyecekleri görüşünü güçlendiren gelişmeler oldu. Dönem analizlerinde daha ayrıntılı olarak değineceğimizden burada sadece

[85] Yeşim Arat: "Politics and Big Business: Janus-Faced Link to the State", Ed: Metin Heper İçinde 1991, s.136.
[86] Kalaycıoğlu, 1991,s.79.

özet bir bilgi verip konunun TÜSİAD'ın kurulmasında oynadığı rol üzerinde durmaya çalışacağız. Ekim 1965 seçimlerinden sonra iktidarda gücünü arttıran AP ile Birlik yönetimleri arasında bu tarihten itibaren kapalı ilişkiler tekrar kurulmaya başlandı. Yeni hükümet Birlik yönetimince oldukça sıcak karşılandı ve yönetim seçim sonuçlarını bir "kavuşma" olarak niteledi. 1965 yılından sonra Birlik hükümete yönelik eleştirilerinin dozajını bilinçli bir biçimde azalttı ve ılımlı bir tavır sergiledi. Aynı dönem içinde sanayiciler odalar hiyerarşisi içinde kendilerine daha özerk bir statünün tanınması konusunda ısrarcı oldular. Bu ısrar öncelikle Genel Kurulda daha etkili temsil talepleri üzerinde yoğunlaştı, daha sonra sanayiciler Birlik çatısı altında ayrı bir meclis çatısı altında veya Sanayi Odaları Birliği olarak örgütlenmeyi denediler, ancak bunların hiçbirini siyasal otoritelere kabul ettiremediler. 60'lı yılların sonlarına gelindiğinde oda düzeyinde örgütlenme isteğinden vazgeçmemekle birlikte TOBB hiyerarşisinden bağımsız bir örgütlenmeye gitme talepleri üzerinde daha çok yoğunlaşmaya başladılar. Ancak AP hükümeti mevcut statüyü devam ettirmekte ısrar etti ve belirtildiği gibi çeşitli kesimler arasındaki dengeleme politikasını sürdürdü. 1969 yılında yaşanan, N.Erbakan'ın TOBB yönetimine gelmesiyle başlayan olayların bir ayağını Anadolu'lu odalar oluştururken, diğer ayağını da Erbakan'ın büyük sanayi odalarının ayrılma isteğine sıcak bakması şekillendirdi. Bu olay sanayicilerin gönüllü teşekkül düzeyinde ayrı bir örgütlenmeye gitmesinde de önemli bir faktörü oluşturdu. Belirttiğimiz gibi bu olayın ayrıntılarına dönem analizinde daha yakından değineceğiz, burada Erbakan olayının sonuçlarına konumuz açısından değinmemiz gerekiyor: Öncelikle bu olay, sanayicilere, TOBB'un temsil yapısı içinde güçlü olan TSO'ların gerektiğinde oda hiyerarşisi içinde nedenli etkili olabileceklerini yakından gösterdi. Zaten sanayiciler bu durumdan şikayetçiydiler. İkinci olarak bu kesim odalar hiyerarşisi içinde ne denli güçlü ve diğer ekonomik gruplardan özerk olurlarsa olsunlar bu statü altında taleplerinin hükümet tarafından rahatlıkla bloke edilebileceğini gördüler. Hükümetin isteği dışında seçilen yeni yönetime karşı AP yönetiminin uygulamaları bu konuda sanayiciler için uyarıcı oldu. 1971 müdahalesinin hemen ertesinde TOBB'un elindeki yetkilerin önemli ölçüde aşındırılması da işadamları arasında daha rahat hareket edebilecekleri gönüllü dernekler oluşturulması noktasında varolan eğilimi güçlendiren diğer bir gelişmeydi.

TÜSİAD'ın ilk başkanı Feyyaz Berker, Derneğin kuruluş nedenleri arasında 5590 sayılı kanuna göre kurulmuş bulunan Odalar Birliği ve sanayi Odalarının Üyelik sistemi ve

siyasal partilerin nüfuzuna açık olmaları nedeniyle ortak ekonomik ve siyasal programları şekillendirmekteki yetersizliklerini dile getirirken, TÜSİAD'ın bu boşluğu doldurmak amacıyla kurulduğunu ifade ediyordu.[87] Aynı şekilde Dernek kurucularından Şahap Kocatopçu, TÜSİAD'ın daha genel çıkarlar doğrultusunda, siyasal partilere bağlı olmadan bir tutum ortaya koymak amacıyla Birlik içinde az sayıdaki büyük işadamları tarafından kurulduğunu ifade ediyor.[88]Büyük sanayiciler 60'lı yıllar boyunca oda örgütlenmelerini çıkarlarının temsilinde daha etkin bir kanal olarak kullanmaya çaba harcadılar, ancak gerek TOBB içinde kendilerine yönelik muhalefet ve gerekse hükümetin tarımsal gruplar, büyük tüccarlar ve sanayiciler arasında denge politikasını sürdürmesi onların bu isteklerini gerçekleştirmelerini mümkün kılmadı. Şahap Kocatopçu TÜSİAD'ın kurulması düşüncesinin doğmasında 1960 ihtilali sonrasında, İstanbul Sanayi Odası seçimlerinde Vehbi Koç'un Meclis, Nejat Eczacıbaşı'nında Yönetim Kurulu başkanlıklarına gelmeleri "senaryosu"nun gerçekleşmemesinin önemli rol oynadığını belirtiyor.[89] Sanayiciler ara dönem koşulları içinde sanayi odalarını etkinleştirmeye, 65'ten sonra sanayi Odaları Birliği adı altında gayri resmi bir özerkleşmeyi gerçekleştirmeye çaba harcadılar, ama belirtilen nedenlerden dolayı bundan başarı sağlayamadılar.

TÜSİAD'ın kurulmasında Odalar hiyerarşisinden kaynaklanan nedenleri özetlemeye çalışırsak şunları sıralamamız gerekiyor; gerek odaların örgütlenme biçimi ve gerekse üst bir temsil örgütü olarak yapılandırılan Odalar Birliğindeki ağırlıklı temsil sistemi büyük sanayicilerin bu kuruluşları bir baskı grubu örgütü olarak kullanmalarına imkan tanımıyordu. 60'lı yıllar boyunca büyük işadamlarının kontrolünde olsa da Birlik ticari çıkarların ağırlıkta olduğu "titrek" bir baskı grubu fonksiyonu görüyor ve farklı ekonomik gruplar arasında çatışmalarda etkili olamıyordu. Bu boşluk hükümetin dengeleme politikası aracılığıyla dolduruluyor, Birlik yönetimleri de adeta bu politikaların uygulayıcısı konumuna düşüyorlardı. Benzer biçimde iktidarların seçim, maddi kaynakların dağıtımı ve örgütlere tanınan yetkiler açısından düzenlemelerde değişiklikler yapmak yoluyla Birlik üzerinde baskı kurması yaygın bir siyasal eğilimdi. Büyük ticaret odaları ve TSO'lar Birlik Genel Kurulunda ağırlıklı grubu oluşturduklarından genel çıkarlar konusunda ortak hareket ederek sanayicilerin taleplerini bloke etme gücünü ellerinde bulunduruyorlardı. 60'lı yıllar ve 70'li

[87] Milliyet 23 Ağustos 1971.
[88] Tercüman 24 Ağustos 1985.
[89] Kıraç, s.210.

yılların başları Birlik ve oda yetkilerinin ara dönemleri de önemli ölçüde aşındırıldığı yılları oldu. Odalar ülke ekonomisi üzerinde kendilerine önemli yetkiler tanıyan dış ticaretle ilgili etkinliklerin birini 1962'de, diğerini de 1971'de kaybettiler. Aynı zamanda 60-63 ve 71-73 dönemlerinde ve 1969'daki Birlik seçimlerinde hükümetin istemediği bir yönetimin gelmesi sonucunda siyasal iktidarlar bu kuruluşlara etkili bir biçimde müdahale ettiler. Hükümetten kendi çıkarlar doğrultusunda stratejik kararlar bekleyen büyük sanayiciler ülkenin gelişmiş bölgelerinde faaliyet yürütüyorlar, nitelikli işgücü istihdam edebiliyorlar ve dolayısıyla sendikalar karşısında, onların isteklerine karşı daha uzlaşmacı bir eğilim taşıyorlardı. Ağırlıklı olarak birikimlerini daha az korumacı bir ekonomi politikası altında dışa açık bir üretim stratejisine yönlendirmeyi istiyor ve kıt kaynakların bu strateji doğrultusunda sanayi yatırımlarına aktarılmasını talep ediyorlardı. Bu talepler tanımsal ve ticari çıkarlarla küçük üreticilerin çıkarlarına ters düşüyordu. Yukardaki statü ve gelişmeler odalar hiyerarşisinin bu çıkarların talep ve temsilinde kullanılmasını sanayiciler için cazip kılmıyordu. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta bu gelişmelerin bir önceki kısımda belirttiğimiz sosyal ve siyasal gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmasıydı ve bu gönüllü bir derneğin çatısı altında toplanmayı kolaylaştırdı.

3. Avrupa ile Ekonomik Bütünleşme

TÜSİAD'ın kurulmasında rol oynayan başka bir faktör 1950'li yılların sonlarında girilen Avrupa ile bütünleşme sürecidir. 1957 yılında imzalanan ve Topluluğu kuran Roma Antlaşması Türk kamuoyunda geniş bir yankı bulmamış ve başlayan sürece gerçekleşmesi zor bir oluşum olarak bakılmıştı.[90] Türkiye'nin sürece katılımı da geniş bir ekonomik perspektif analizinden çok o dönemin koşulları içerisinde gerçekleşmiştir. Öncelikle Yunanistan'ın entegrasyon sürecine katılımı, aynı ürünlerin ihracatçısı olan Türkiye'de endişe ile karşılanmış ve bu başvuruda önemli rol oynamıştı. İkinci olarak o yıllar kötüleşen ekonomik koşullar altında dış borç ödemelerinin gündeme geldiği yıllardı ve hükümet bu yeni oluşumu yeni bir dış borç kapısı olarak görüyordu. Türkiye bu ortamda 31 Temmuz 1959'da, Yunanistan'ın başvurusundan iki ay sonra AET'na ortaklık başvurusunda bulundu. 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması, Türkiye'de özel sektör içinde yeni tartışma alanları oluşturmuştur. Antlaşmanın 3. Maddesi 5 yıllık bir hazırlık dönemi öngörüyor ve

[90] İlhan Tekeli - Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu -I**, Ankara: Ümit Yayınları 1993, s.124.

gerektiğinde bu sürenin 10 yıla çıkarılabileceği belirtiliyordu.[91] Bu ilk dönem Türkiye'nin gümrük birliğine geçişte karşılaşacağı sorunları hafifletmek için toplulukça yapılacak yardım ve destekleri içeriyordu. İlk dönemle ilgili olarak işadamları arasında bir tartışma ve sorun bulunmuyordu. Asıl sorun 1960'lı yılların sonlarında veya 70'li yılların başlarında girilecek olan ve karşılıklı yükümlülükleri içeren ikinci dönemle ilgiliydi. Bu dönemin iki hedefi bulunmaktaydı; Türkiye'nin gümrük birliğine geçişte gerekli olan indirimleri dönem içinde gerçekleştirmesi ve Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaları Topluluğun politikalarına yakınlaştırmak.[92] Üçüncü dönem için geçiş şartları 1970'li yılların başlarında imzalanacak bir protokol ile belirlenecekti. Nitekim 23 Kasım 1970 tarihinde Katma Protokol İmzalanmış ve bu protokolün 1 Ocak 1973'ten itibaren yürürlük kazanacağı hükme bağlanmıştı. Bu süreç 1995'e kadar aşama aşama gümrüklerin karşılıklı olarak sıfırlanmasını öngörüyordu. Geçiş dönemi 12 yıl sürecekti.

Görüldüğü gibi Avrupa ile girilen bu süreç Türkiye'de oturmuş bulunan korumacı ekonomik politikalardan orta vadede vazgeçileceği anlamını taşıyordu ve tartışma da bu noktada başlıyordu. 60-70 dönemi sanayiciler arasında geçiş sürecinin sürekli olarak tartışıldığı bir dönem oldu. Korumacı gümrük duvarlarının zaman içinde sıfırlanacağı beklentisi, iç piyasaya dönük yatırım yapmış ve bu piyasadan beslenen sanayicileri ciddi bir biçimde endişelendiriyordu. Kimi sanayiciler ve küçük üreticiler entegrasyona şiddetle karşı çıkarlarken, bazı sanayiciler de bu konudaki politik kararlılık ve zorunluluklar nedeniyle kendilerini böyle bir açılıma uyumlu hale getirme çabasına yöneldiler. Bu kişiler kuruluşlarında uyumun gerektirdiği daha profesyonel bir organizasyonun geliştirilmesi ihtiyacını hissettiler.[93] Siyasal merkez süreçten vazgeçilmesini isteyen birinciler ile, geçişe dönük stratejik bir ekonomi politikası takip edilmesini isteyen ikincilerden gelen taleplerle karşı karşıya kaldı. Ancak belirtilen nedenlerden dolayı siyasal merkezden istenilen doğrultuda stratejik kararlar çıkmadı. TÜSİAD kurucularının genel olarak dışa açılmada siyasal merkezin uyumdan yana stratejiler üretmesinden yana olan işadamlarından oluştuğunu belirtebilleriz. Örneğin V. Koç daha sürecin başında, şirketlerinin bu tip bir genişlemeye nasıl uyum sağlayabileceğini belirlemek amacıyla Bülent Bektaş'a bir rapor hazırlatmış ve bu doğrultuda Ankara'da hükümet çevreleriyle temasa geçmişti. 60'lı yılların

[91] Veysel Bozkurt, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, İstanbul: Ağaç Yay., 1992, ss28.
[92] Tekeli-İlkin, s.195-196.
[93] Dilber,s.11.

sonlarına doğru yine Koç Holding bünyesinde bir planlama koordinatörlüğü faaliyete geçirilmişti.[94] TÜSİAD kurucuları aynı zamanda gerek dış ülkelerde ve gerekse iç ekonomik politikalarda entegrasyon sürecine uyumlu ilişki ve stratejilerin oluşturulmasından yanaydılar. Berker, Türkiye'nin makro ekonomik politikalar geliştirmesi konusunda karar alma süreçlerinin ve kamuoyunun dikkatlerini çekmek amacının kuruluş sürecinde etkin rol oynadığını belirtiyor.[95]

Buna paralel olarak bu sanayiciler odaların çatısı altında bu çerçevede dış ekonomik temaslarda da etkili bir biçimde rol aldılar. Bu temaslar sırasında diğer ülkelerde gönüllü teşekküllerin faaliyetleri büyük sanayicileri oldukça etkiledi ve odalar dışında benzer örgütlenmeye gitme düşüncelerini pekiştirdi. Şahap Kocatopçu, TÜSİAD'ın kurulmasında, 1963 yılında Odalar Birliği yöneticileri ile birlikte Atına'ya giden V. Koç, N. Eczacıbaşı gibi kurucuların bağımsız Yunan Sanayi Federasyonu ve bu kuruluşun Ortak Pazar'a girme konusundaki faaliyetlerinden etkilenmelerinin önemli rolü olduğunu belirtiyor.[96]

Yukarıda çeşitli boyutları ile ele almaya çalıştığımız gibi, TÜSİAD'ın kurulmasında birbirine paralel bir dizi gelişmenin rol oynadığını belirtebiliriz. Korumacı ekonomi politikalarının ve Türk burjuvazisinin kurulmasına yönelik siyasal merkez kararlılığından süzülüp gelen ve zamanla ticari çıkarlardan ve küçük üretici gruplardan ayrışmış, devlet eliyle oluşturulmuş oda örgütlerinde yeterince temsil edilemeyen, gelişmiş bölgelerde faaliyet yürüten az sayıdaki sanayicinin TÜSİAD'ın kurulmasında rol oynadıklarını belirtebiliriz. Bu insanlar, 70'li yılların başında, toplumsal gruplar arasında görülen kutuplaşma eğiliminden, bu kutuplaşmanın işadamlarının aleyhine bir söylemle gelişme göstermesinden, bürokratik akışkanlıktan ve siyasal merkezin istikrarsızlığından derin endişe duyuyorlardı. Bir yandan toplumsal imajlarını güçlendirmek, diğer yandan sınıfsal beklentileri doğrultusunda bağımsız hareket edebilme isteği içindeydiler. Aşağıda onların sosyo-ekonomik arka plânlarına daha yakından bakmaya çalışacağız.

---

[94] Kıraç, s.198.
[95] Milliyet 23 Ağustos 1971.
[96] Kıraç, s.210.

C. TÜSİAD'ın Sosyo Ekonomik Arka Planı

TÜSİAD kurucular protokolüne 12 büyük işadamı imza atmıştı. Ayrıca protokolün hazırlanmasında 5 üst düzey özel sektör yöneticisi de görev almıştı. Kurucular arasında Vehbi Koç, Sakıp Sabancı ve Selçuk Yaşar gibi sanayinin ve ticaretin değişik dallarında faaliyet gösteren büyük holding sahiplerinin yanı sıra, tekstil alanında faaliyet yürüten Altınyıldız Mensucat A.Ş.'den Osman Boyner, Metalurji ve Otomotiv alanında yoğunlaşmış Melih Özakat, Toprak sanayinde öne çıkmış Raşit Özsaruhan ve İbrahim Bodur gibi isimler bir arada bulunuyordu. Bu durum büyük sanayici kimliğinin sektörel çıkarların ötesinde TÜSİAD çatısı altında bir araya geldiklerini gösteriyor. Farklı sektörlerde faaliyet göstermelerine rağmen bu insanlar genel bir sınıf çıkarını gözetmek ve işadamlarının istikrarlı bir ortam içinde sağlam bir statü kazandırmak amacındaydılar[97]. Kurucuların ortak özelliği İstanbul, İzmir, Bursa ve Ankara'nın ileri gelen özel sektör kuruluşlarının sahibi olmalarıydı.[98] Protokolde imzası bulunan Sabancı Grubu 1966 yılında ilk sanayi kuruluşu olan Sasa'yı kurmuş, daha sonrada İnsa, Teksa, Çimsa gibi kuruluşlarla hızlı bir büyüme evresine girmişti.[99] Koç grubu ise 1950'li yıllarda ticaretten beyaz eşya üretimine geçiş yapmış ve 60'lı yıllarda yerli otomotiv sanayinin kurulmasında ve güçlenmesinde öne çıkmıştı.[100] Yaşar Holding de yine 1950'li yıllarda yerli boya sanayinin öncülüğünü yapmış ve 60'lı yıllarda Biracılık sektörüne el atmıştır. 70'li yılların başında ise gıda sektöründe yatırımlar yapmaya başlamıştı.[101] Diğer kişiler de bu denli yaygın olmasa da alanlarında uzmanlaşmış büyük firmaların sahibi veya üst düzeyde yöneticileriydi.

Ekonomik profile bakıldığında, TÜSİAD üye profilinin bu konudaki gücü daha iyi anlaşılır. TÜSİAD gücünü üyelerinin kitle niteliğinden çok ekonomik elitizminden alan sınırlı üyelik yapısına sahip bir baskı grubudur. 1986 rakamlarıyla ilk 500 büyük firma içinde yer alan 62 TÜSİAD üyesi bu firmalar içinde üretimden satışlarda %71.5, brüt katma değerlerde %69.9 gibi bir orana sahiptir. İhracatın %72.9'u bu kesim tarafından yapılmakta ve yine %66.8 oranında bir istihdam gücüne sahip bulunmaktadırlar[102]. 1988 yılında yine Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu içerisinde bulunan en büyük 338 özel sektör kuruluşu içinde

---

[97] Buğra, s.331.
[98] Yaşar, s.115.
[99] Sakıp Sabancı, **İşte Hayatım**, İstanbul: Aksoy Matbaası, 2. Baskı 1985, s.115'ten itibaren.
[100] Kıraç, s.116'dan itibaren.
[101] Yaşar, s.78'den itibaren.
[102] **TÜSİAD 1987 Yılı Çalışmaları, s.3**

TÜSİAD üyelerinin sayısı 189'dur. Bu firmalar toplam içinde, üretimden satışlarda %66, brüt katma değerde %67.6, bilanço karında %72.2 istihdamda %62.4 ve ihracatta %60 gibi bir orana sahiptir[103]. 1996'ya gelindiğinde ise ekonominin üstünde TÜSİAD üyelerinin payları ise yine ağırlıklı bir paya sahiptir: Bu tarihte TÜSİAD üyelerinin brüt katma değere katkıları %48.6'yı bulmakta, imalat sanayinde, inşaat ve finans sektöründe toplam işgücünün %6.7 sini istihdam etmekte ve toplam ihracatın %31.6'sını bu grup gerçekleştirmektedir[104]. Bu rakamlar TÜSİAD'ın gücünü ne oranda ekonomik potansiyelinden aldığını çok açık bir biçimde gösteriyor.

TÜSİAD'ın yakın döneme kadar üyelik yapısı yukarıdaki profile uygun olarak elit bir görünüme sahiptir. Derneğin üyelik profili büyük holding ve şirketlerin Dernek içindeki etkinliğini göstermektedir. Holdingler, aile fertleri ve bağlı şirketlerin yöneticileri ile dernek içinde çeşitli ağırlıklarda temsil edilmektedirler. Yine bu holdinglere bağlı bankaların ve sigorta şirketlerinin yöneticileri de TÜSİAD'a üye bulunmakta dolayısıyla ağırlıklı temsil yapısı daha da pekişmektedir. Kuruluşundan bugüne oldukça ağır bir yükseliş trendine sahip olan üye sayısının evriminde bu nitelik büyük önem taşımaktadır. Yeni üyeler çoğunlukla aile holdinglerinin genç bireyleri, yeni kurulan bağlı kuruluş yöneticileri ve grup içinde zaman içinde yükselen yöneticilerden oluşmaktadır. Bu durum örgütün yasal statüsüne değindiğimiz gibi merkezi elit karakterin ve dar üyelik stratejisinin doğal bir sonucudur. Dolayısıyla TÜSİAD içinde üyelik profilinin sınıfsal görünüme uygun olarak bir gelişme seyri takip ettiğini belirtebiliriz. Bunun sayısal görünümüne aşağıda değineceğiz.

Bugün sayıları 400'ü bulan TÜSİAD üyelerinin büyük çoğunluğu Marmara ve Ege bölgelerinde üstlenmiş bulunan büyük holdingler ile bunların bağlı kuruluşlarından oluşmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla birden fazla sahada faaliyet gösteren 55 holdingin temsilcisi TÜSİAD'a üyedir. Ayrıca bu holdinglere bağlı 19 şirketin temsilcisi de ayrı olarak TÜSİAD içinde temsil edilmektedir. 96 yılı itibariyle holdingler içinde Koç Grubu 17, Sabancı grubu 3, Tekfen 5, Alarko 3, Türk Petrol 3, Enka 4, Eczacıbaşı 3, Doğuş 3, Yaşar Holding 3 üye ile temsil edilmektedir[105]. Bankalar hariç Koç grubuna bağlı 2, Sabancılara bağlı 7 şirkette aile bireyleri veya yöneticiler tarafından ayrıca temsil

[103] **TÜSİAD 1990 Yılı Çalışmaları**, s.3.
[104] **Turkish Industrialist and Businessmen's Association**, TÜSİAD 1996.
[105] a.g.y.

edilmektedirler. Banka ve sigorta temsilcileri ile birlikte, örneğin Sabancı Grubunda bu temsil sayısı 12 üyeye kadar çıkabilmektedir. TÜSİAD üye profili içinde diğer bir dağılım patronlarla üst düzey yöneticiler arasında yapılabilir. Örneğin Koç Holding bünyesinde 14, Sabancı Holding bünyesinde 4 yönetici TÜSİAD üyeleri arasında yer almakta. Holdingler içinde Tekfen, Enka, Eczacıbaşı ve Yaşar Holding de derneğe sahiplerinin dışında yöneticiler düzeyinde de üye veriyorlar.

Holdingler dışında TÜSİAD içinde bazı büyük aile şirketleri de etkin bir konumda bulunuyor. Söktaş, Komili Grubu, Ege Yatırım, Dünya-Gümüşsuyu Grubu, aile bireyleri ve yöneticiler düzeyinde TÜSİAD içinde üyesi bulunan etkili şirketler olarak öne çıkmaktadırlar.

Bir önceki bölümde TÜSİAD içinde YİK'in merkezi bir öneminin bulunduğuna ve bu organın kuruluşundan beri şirket yönetiminde söz sahibi olmuş grupların temsilcilerinden ve Dernek yönetiminde sınanmış yeni üyelerden transfer ile oluşturulmuş bulunan yapısına değinmiştik. Dolayısıyla Dernek içinde etkinlik profilinin belirlenmesinde YİK içindeki akım trendinin incelenmesi önemli bir veri oluşturuyor. Bu çerçeveden Konseye baktığımızda ilk dikkatimizi çeken nokta Koç Grubunun etkinliği oldu. Bu grup 1975 yılında 3 üye ile temsil edilirken[106], bu sayı 1983 yılında 6'ya, 1993 yılında 9'a yükselmiştir[107]. Yine Sabancı ve Tekfen grupları diğer etkili grupları oluşturuyor. 1975 yılında YİK içinde bir üye ile temsil edilen Sabancılar 90 yılında 3[108], 93 yılından sonra da 5 üye ile temsil edilmeye başlanmışlardır. Tekfen Grubu ise YİK içinde 4 üye ile temsil edilmektedir.

Bu sayısal görünüm yukarıda açıklamaya çalıştığımız üyeliğin büyük gruplar arasında ağırlık dağılımının bir göstergesidir. Belirtildiği gibi üyelikteki ağır genişlemede de uzun yıllar bu grupların etkinliği söz konusu olmuştur. Dernek adeta onlarla büyümüştür.

Yine YİK'in zaman içindeki gelişimi dikkate alındığında başlangıçta Koç, Sabancı, Tekfen, Ege Yatırım, Akın ve Alarko gruplarının önemli roller oynadıkları görülürken, zamanla bu sürece Santral Holding, Narin Grubu, Yaşar Holding, Altınyıldız, Ercan ve Enka gruplarının da katıldıklarını belirtebiliriz. İfade edildiği gibi YİK'e geçmede örgüt

---

[106] **Görüş**; C.3, sy.2, Şubat 1975,
[107] **TÜSİAD 1983 Yılı Çalışmaları**, s.14; **TÜSİAD 1993 Yılı Çalışmaları**, s.53.
[108] **TÜSİAD 1990 Yılı Çalışmaları**, s.4.

yönetiminde görev almanın önemli bir rolünün bulunması nedeniyle, üyelik içindeki bu gelişim trendi yönetimdeki etkili grupların etkileşimi de göstermektedir.

Derneğin diğer bir güçlü organı olan Yönetim Kurulu'nun yapısına baktığımızda ise şu profil ile karşılaşıyoruz. Öncelikle Koç grubu'nun hemen hemen bütün yönetim kurullarında görev aldığını görmekteyiz. Sabancı grubunun ise daha çok 90'lı yıllardan sonra örgüt yönetiminde etkili bir biçimde rol oynadığını söyleyebiliriz. Eczacıbaşı, Yaşar Holding, Tekfen, Özakat ve Söktaş grupları da örgüt yönetiminde etkili olan diğer gruplar olarak belirtilebilir. Buradan hareketle TÜSİAD'ın iki önemli organı olan Yönetim Kurulu ve YİK içinde büyük holding ve Şirketlerden oluşan azınlık bir grubun etkili olduklarını belirtebiliriz. Aynı zamanda bu, sayılan grupların Genel Kurul üzerinde belirleyici bir rolünün olduğunu göstermektedir. Yine bu durum yukarıda açıklamaya çalıştığımız elit ve ağırlıklı üyelik yapısının bir sonucudur.

Bu örgütlenme yapısının doğal bir sonucu olarak Derneğe katılan yeni üyelerin konumlarının strateji belirlemede ikincil derecede kalacağını belirtebiliriz. Yeni üyeler üst yönetimle uyumlu hareket etmediği ve bu şekilde dernek yönetiminde görev alamadığı sürece örgüt politikasını belirlemede etkili rol oynamakta etkisiz kalmaktadırlar.

TÜSİAD üyelik yapısı itibariyle genç bir örgüt olmakla beraber yönetimde söz sahibi gruplar açısından olaya bakıldığında bu yaşın yükseldiği görülmektedir. 1990 yılındaki üyelerinin 1057si 1970'li yıllarda kurulmuş firmalardan gelirken 94 firma seksenli yıllarda kurulmuştu. Daha eski tarihlerde kurulan firma sayısı ise yalnızca yirmi ikidir.[109] TÜSİAD içinde Koç, Çukurova, Santral Holding, Sabancı, Yaşar, Eczacıbaşı gibi etkili gruplar 1920-1940 yılları arasında kurulmuş köklü firmalardır. Ayrıca diğer etkili gruplardan Tekfen, Enka, Alarko, Akın ve Altınyıldız gibi kuruluşlar 50'li yıllarda kurulmuş şirketlerdir. Görüldüğü gibi TÜSİAD genç bir üyelik yapısına sahip olsa da köklü ve büyük grupların örgütsel etkisi altında bulunan bir Dernektir. Ayrıca bu gruplar yeni kurulmuş ve TÜSİAD üyesi bulunan bir çok firmanın ortağı veya kurucusu durumundadırlar.

Yine TÜSİAD iyi eğitim almış bir üyelik yapısına sahiptir. Buğra, ülkede önde gelen işadamlarının, özellikle kamuoyunda sıklıkla boy gösterenlerin sahip oldukları eğitim

[109] Buğra, s.87.

III. MÜSİAD'IN KURULUŞU ve GİRİŞİMİN NİTELİĞİ

MÜSİAD 5 Mayıs 1990 yılında İstanbul'da bir grup genç işadamı tarafından kuruldu. Kurucular yaş ortalaması 33 olan 12 kişiydi. Bunlar çoğunlukla İstanbul'da faaliyet gösteren firmaların sahibiydiler.[111] Kurucular arasında, Derneğin günümüze kadar başkanlığını da yürüten, Erol Yarar'ın sahibi olduğu Atom Kimya bu kuruluşlar içinde en dikkat çekeniydi. Firma 1996 yılı itibariyle en büyük 500 sanayi kuruluşu içinde 440, özel sektör kuruluşları içinde ise 391. Sırada yer alıyordu.[112] Diğer firmalar kapasite ve istihdam oranları itibariyle küçük ve orta ölçekli işletmeler düzeyinde firmalardı. Kurucular arasında sektörel olarak da farklılıklar bulunuyordu. Gıda, kimya, hizmet ve ticaretle uğraşan firmalar kurucular listesinde bir arada bulunuyordu. Erol Yarar ve Ali Bayramoğlu gıda sektöründe faaliyet gösterirlerken, Natık Akyol, Şekip Avdagiç ve Mehmet Göneç Kimya Sanayinde faaliyet gösteriyorlardı. Buna karşılık Mahmut Ensari, Cihangir Bayramoğlu, Mehmet Turgut ve Ahmet Yıldırım hizmet ve ticaret sektörünün değişik dallarında çalışan firmaların temsilcisiydiler. Arif Gülen ise tekstilciydi.

Bu bileşim ilk bakışta MÜSİAD oluşumunun öncelikli olarak sektörel ve ekonomik düzey açısından bir grup çıkarı perspektifinden kaynaklanmadığını gösteriyor. Ağırlıklı olarak orta ve küçük işletmelerden gelen kurucular arasında yerel ve bölgesel bir çıkar perspektifinin bulunduğunu belirtmek de güç. O halde MÜSİAD oluşumuna yol açan faktörler içinde sektörel, bölgesel ve ekonomik düzey açısından bir çıkar birlikteliğinin ötesinde bir değerlendirme yapmak gerekmektedir.

MÜSİAD kurucuları, Derneği oluşturmada kendi konumlarını şöyle tanımlıyorlar; "ileri teknolojiye sahip, sınai ve ticari kalkınmasını sağlamış, bunun yanında milli ve manevi değerlerinden taviz vermemiş, emeğin sömürülmediği, sermaye düşmanlığının körüklenmediği, üretimi hakça paylaşan, iç barışı sağlanmış, dünyada hatırı sayılır bir Türkiye'nin oluşumu için kendini sorumlu tutan bir avuç genç işadamı".[113] Bu ifadeler TÜSİAD'ın kurulması sırasında ilan edilen protokole benzer bir biçimde genel ve doktriner

---

[111] Erol Yarar (Atom Kimya A.Ş.), B.Ali Bayramoğlu (Filiz Çay san.A.Ş.), Abdurrahman Esmerer (Elif Ambalaj San.A.Ş.), Natık Akyol (Mina Elektronik San. A.Ş.), Şekib Avdagiç (Avitaş-Avdagiç Polyester San. A.Ş.), Mehmet Gönenç (Onir Porselen Ltd.Şti), Mahmut Ensari (Merkez Dış Ticaret Ltd.Şti.), Arif Gülen (Atlas Deri ve Tekstil Ltd.Şti.), Halil Ayan, Cihangir Bayramoğlu (Bak Otomotiv San. A.Ş.), Mehmet Turgut (Turgutoğlu Ticaret ve Ahmet Yıldırım (Hanedan Restaurant).

[112] **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, sy. 366, Eylül 1996, s.36.

[113] "MÜSİAD Nedir, Ne Yapmak İstiyor?",**MÜSİAD 95 Firma Tanıtım Katalogu**, C.1,giriş bölümünden.

bir hava taşıyor ve MÜSİAD oluşumunun dinamiklerini irdelememizde bazı ipuçlarını bize veriyor. Dernek öncelikle kalkınmacı bir anlayışla, milli ve manevi değerlerin bu süreçte ölçü alındığı; sosyal sorunların çözümünü içermekle de kendilerini diğer işadamlarından ayıran bir anlayışın temsilciliğini üstleniyordu.

MÜSİAD sanayici ve işadamı nitelikleri konusunda Türkiye'de büyük bir bozulmanın yaşandığını, buna karşılık gelir dağılımının tamamen dengesizleştiği bir dönemde yalnızca kendi karını ve çıkarını düşünmeyen, hakça paylaşım isteyen, sermayenin vicdanı ve hakkın sesi olarak kendisini gören bir işadamı kimliğinin söylemini taşıyordu.[114] Bu söylem kendisini ekonomik çıkar perspektifi olarak Türkiye'nin sınai ve ticari kalkınmasını belkemiğini oluşturduğunu ifade ettikleri orta ve küçük büyüklükteki sanayi ile iç ve dış ticareti meslek edinmiş gruplara dayandırarak ifade ediyordu. Dolayısıyla MÜSİAD'ın kurulmasında, orta ve küçük işletmelere sahip, dini değerler ile ekonomik kalkınma arasında bağlar kuran, bununla sosyal sorunların aşılmasında yeni perspektifler getirme iddiasında bulunan ve çoğunlukla büyük grupların etkinliğinde gördükleri ekonomik, siyasal ve sosyal süreçleri bozucu etkinlikler olarak değerlendiren bir perspektifin etkili bir rol oynadığını belirtebiliriz. Aşağıda bu süreçlere biraz daha yakından değinmeye çalışacağız.

A. MÜSİAD'ın Kuruluşunu Hazırlayan Faktörler

1. İslam ve Sermaye

İslam dini tarihsel dinamik ve gelişme seyri açısından, bireysel inancın ötesinde sosyal, ekonomik ve siyasal alanla ilgili ilkeleri içinde barındıran ve bunun tarihsel evreler içinde kurumsal hale geldiği bir dindir. Bu çerçeveden İslam dini, ekonomiyi de içine alan bir disiplin içinde İslam toplulukları üzerinde uzun süre hakim olmuş ve bu toplumlarda davranış eğilimleri açısından bir dizi meşruiyet kalıpları oluşturmuştur. Bu kalıplar bir yandan algılama düzeyinde siyasal kültüre yerleşmişken, diğer yandan dindar kişinin ekonomi dahil Sosyal konularla ilgili davranış eğilimlerini de yakından etkilemiştir. Dolayısıyla yeni gelişmeler karşısında bu toplumlar referans kaynağı olarak bu meşruiyet kalıplarına sıklıkla başvurmuşlardır. Günümüzde İslâm dünyasında bu tip alternatif veya meşruiyet sağlayıcı projelere sıklıkla rastlanmaktadır. Bugün bir İslam Bankacılığı veya finans sisteminden

[114] Cihangir Bayramoğlu, MÜSİAD 94 Firma Tanıtım Katalogundaki sunuş yazısından.

bahsediyorsak, bunda yeni gelişmeler ile varolan meşruiyet kalıpları arasındaki arayışların rolü oldukça fazladır. Bu nedenle İslam dünyasında diğer pek çok noktada olduğu gibi ekonomik alanda da yeni kurumlar ve ilişkiler algılama düzeyinde dahi olsa hemen kabul görmemekte bu kalıpların süzgecinden geçmekte, biçim değiştirmekte, bir meşruiyet kazanma sürecine girmektedir. Dolayısıyla dindar bir işadamının da kendine has bir yorumlama ve meşruiyet geliştirme eğiliminin her zaman bulunduğunu göz önünde bulundurmamız gerekiyor.

Türkiye'de sosyal araştırmalar, her zaman, yeni Türk burjuvazisinden farklı, fakat onun periferisinde gelişme gösteren bir dindar Anadolu sermayesinden veya esnaf kesiminden söz etmiştir. Bu kesim yeni kurumlar ve ekonomik ilişkilerin meşruiyeti konusunda duyulan kaygılardan beslenen açılımcı olmayan bir ekonomik tavra sahip, geleneksel değerlerle uyumlu, dayanışmacı, yaşam standardı olarak diğer toplum kesimlerinden fazla farklılaşmamış bir grubu temsil eder. Yine bu çevreler genel bir çıkar perspektifi oluşturmaktan çok daha yerel düzeyde bir hareket alanına sahiptir. Yücekök dindar-muhafazakar işadamı olgusunu ithal ikameci sanayileşmenin güçlendirdiği büyük sermayenin iç pazardaki yayılımı ile ilişkilendirir. Ona göre böyle bir yayılımdan rahatsız olan Anadolu'daki küçük üreticiler ve özellikle esnafin içinden bir kesimin imtiyazlı gruplara karşı tepkisini ahlaksızlık, üçkağıtçılık gibi unsurlarla ilişkilendirerek dinsel bir muhalefete dönüştürmesi süreci yaşanmıştır.[115] Nur Vergin'in 70'li yılların başlarında Karadeniz Ereğli'de üç köy üzerinde yaptığı çalışma bölgeye kurulan demir-çelik fabrikasının yol açtığı değişime karşı, Nakşibendi tarikatının modernleşmenin karşısında duyulan sıkıntıda aracı bir rol oynayarak güçlendiğini göstermiştir. Tarikatın buradaki fonksiyonu yeni çalışma biçimi ile geçmişteki düzenlilik arasında uyum sağlamasıyla ortaya çıkmıştır.[116] Mardin aynı bağlantıyı MSP'nin 1970'lerin başındaki yükselişiyle kurar. Ona göre modernleşmeci-kalkınmacı bir söylemi dinsel motiflerle gündeme getiren partinin bir diğer ayağı Nakşibendi'likti ve Anadolu'da küçük üretici ve esnaftan yoğun destek almış olması yaşanan sorunlara çözüm ile geçmişe duyulan özlem arasında denge kurma ihtiyacından doğmaktaydı.[117] Emre Kongar muhafazakarlıkta yoğunlaşmayı ticari faaliyetlerle uğraşan, bir kısmının uluslararası piyasa ile

---

[115] Ahmet Yücekök, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul: Gerçek,1971,s103.

[116] Zikreden; Şerif Mardin, "Modern Türkiye'de Din",Çev:Hasan Ünal,**Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3**, İstanbul: İletişim, İkinci Baskı 1992,s.102-103.

[117] a.g.m.,s.106-108.

de bağlantısı bulunan işadamları grupları ile ilintilendirmiştir. Bunlardan şehirlerde yaşayan kesimin milliyetçi-muhafazakar söylemi ön plandayken, dışa açılamamış ve genellikle taşrada yaşayanların daha dindar bir nitelik taşıdığını ifade etmiştir.[118] Toplumsal gelişme evrimimiz göz önünde bulundurulduğunda belirtilen grupların dinamik bir süreç geçirdiklerini ve ifade edilen kimlikleri ile birlikte ekonomik dağılımdan daha büyük bir pay talep eden bir konuma geldiklerini söyleyebiliriz. İlginç bir biçimde bu gruplar erimek yerine güçlenmek biçiminde bir seyir izlemişler ve yukarıda da ifade edilen karşıtlık çizgisini korumuşlardır. Yine zaman içinde bu kesimler, eğitim seviyelerindeki yükselme, iletişim teknolojilerindeki artış, ülke ve dünya konjonktüründe dinin yeni boyutları ile gündeme gelmesi ve siyasal gelişmeler sonucu giderek ortak bir çıkar grubu perspektifi geliştirebilmişlerdir. Olayın bu boyutu başlı başına bir araştırma konusunu oluşturmaktadır ve burada ayrıntılı bir analize girmek konumuzun sınırlarını oldukça aşar. Burada belirtmemiz gereken nokta MÜSİAD oluşumunun böyle bir sosyal evrimin dinamiklerinden beslenerek gelişme göstermesidir.

Özellikle 80'li yıllarda dini sosyal motifler ve talepler kamusal alanda daha görünür bir konuma geldi. Cemaatlerin bu alanda daha açık rol oynamaları, dini referanslara dayalı ekonomik oluşumların sayısındaki artış, dini eğitimin göreceli olarak daha iyi kurumsallaştığı ve bunun dindar sermaye tarafından aktif bir biçimde desteklenmesi giderek dindar Anadolu sermayesini bölgesellikten çıkarmış, dini referans alan ekonomik aktivitelerin kurumsallaşması ve meşruiyet kazanma arayışı da o oranda öne çıkmıştır. Dolayısıyla bu kesimler, dağınık bir görünüme sahip olsalar da, siyasal merkezden, kimliklerin onayıyla beraber bu meşruiyet arayışlarına yardımcı olunması yönünde bir talep perspektifi de oluşturabilmişlerdir.

MÜSİAD'ın kurucuları ağırlıklı olarak bu ekonomik grupların içinden gelen eğitimli genç kuşağın temsilcileriydiler. Kurucuların 8'i yüksek öğrenim görmüşken diğerleri lise mezunuydu.[119] Sahip oldukları sosyo-kültürel arka plânla işadamı kimliğini uzlaştıran ve ona tutum yaymacı bir fonksiyon yükleyen bir perspektife sahiptiler. "Bir asrı aşan kültür ve ekonomideki gerilemeyi önce durdurmak, sonra da pozitif istikamette ilerletmek" amacını taşımaktaydılar.[120] Bu tutumcu karakter referans olarak milli ve manevi değerleri alıyordu.

---

[118] Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1-2**,İstanbul: Remzi,Onuncu Baskı 1997, s.33-34.

[119] **MÜSİAD Firma Tanıtım Katalogu 94.**

[120] **Kitle**, sy. 1, Şubat 1993,s.20.

MÜSİAD yukarıda belirlediğimiz talep perspektifi üzerinde kendisini oturttu ve kuruluşundan kısa bir süre sonra hızlı bir büyüme gösterdi. 1994 yılında iki bine ulaşan üye sayısı bu gün dört bin dolayındadır ve yaygın bir örgütlenme yapısına sahiptir.

2. Diğer İşadamı Örgütlenmelerinin Statüsü

MÜSİAD oluşumunun temelinde yatan bir diğer faktör, yukarıda açıklamaya çalıştığımız işadamı kimliğinin kendini bu boyutları ile ifade edeceği bir işadamı örgütlenmesinin ülkede bulunmayışıdır. Türkiye'de genel düzeyde belirli bir perspektife ulaşmış olan oda örgütlenmeleri ve TÜSİAD ne sosyo-ekonomik ne de işadamı davranışı açısından bu çıkar perspektifini karşılayabilecek bir örgütlenme modeli oluşturamıyordu. Bu örgütlenmelerin sosyo-ekonomik ve statü konumlarını yukarıda analiz ettiğimizden burada daha çok, bu örgütlerin dindar işadamı kimliğini karşılayamama nedenlerinin üzerinde duracağız.

Öncelikle yerel düzeyde faaliyet gösteren oda örgütlenmeleri, DP çizgisi ile başlayan, 60'lı yılların ortalarından itibaren AP ile geliştirilen ve 80'li yılların sonlarından itibaren iyice kapalı bir ilişkiye dönüşen DYP ve hükümet ilişkileri içinde fonksiyonel olabilen kuruluşlardır. Bu kuruluşların yöneticileri de ağırlıklı olarak bu çizgiyi temsil ederler. 1990'lı yılların ortalarında MÜSİAD'ın yerel oda örgütlerini ele geçirme girişiminin birkaç yer dışında başarıya ulaşamaması bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Üstelik siyasal yeknesaklık dozu yüksek böyle bir ortak girişime karşı, büyük tüccarlar, yerel düzeyde güçlü sanayiciler ittifak oluşturmaya oldukça eğilimlidirler. 1995 yılındaki MÜSİAD girişimini de bu tip ittifaklar oluşturmak yolu ile bloke edilebildiler. Dönen analizinde bu konunun üzerinde daha ayrıntıları ile duracağız. Ayrıca Odalar Birliği, yukarıda belirlediğimiz gibi, aşağıdan yukarıya gelişecek böyle bir tepkiyi bloke edebilecek örgütlenme yapısına sahiptir. Sanayi Odaları Konseyi, Ticaret Odaları Konseyi, Deniz Ticaret Odası Konseyi ve kendilerine yakın borsalar genellikle Anadolu odalarından gelebilecek bir tepkiye karşı duyarlıdırlar ve üstte bir ittifaka giderek bunu bloke edebilirler. Ticaret ve Sanayi Odaları Konseyi de yeknesak bir grup değildir. Burada da Bursa gibi gelişmiş bölgelerden gelen TSO'lar olduğu gibi, çoğu DYP'ye yakın Ege'li küçük Ticaret Odaları ile diğer odalar bir arada bulunmaktadırlar. Dolayısıyla böyle bir oluşum TSO Konseyi içindeki bu etkili gruplarla da rekabet etmek zorundadır. Dolayısıyla dindar Anadolu sermayesinin oda

örgütlenmeleri yolu ile çıkarlarını ifade edebilmeleri ve etkili bir baskı grubu oluşturmaları çok zor ve ancak uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşebilecek bir olgudur.

Oda örgütlerinin böyle bir oluşumda işlevselliğini zayıflatan diğer bir unsur, onların tutum yaymacı niteliklerinin bulunmayışı veya çok zayıf oluşlarıyla ilgilidir. Küçük odalar genellikle yerel ve ekonomik çıkarla daha çok ilgilidirler. Tutum eğilimi yönüyle gelişmiş bölgelerdeki büyük Ticaret Odaları ile Sanayi Odaları daha işlevsel kuruluşlardır ancak onlarda daha çok SİAD benzeri bir üye bileşimine sahiptirler. Bunların dışında özellikle 90'lı yıllarda Birlik, tutum yaymacı bir eğilim geliştirmiş, ancak bu hükümetin TÜSİAD'la yaşadığı gerilimin bir sonucu olarak Birlik'in bu noktalarda güçlendirilmesi isteğinden doğmuştu. Dolayısıyla genele ilişkin bir çıkar perspektifi geliştiren tutumcu bir eğilimin bu yapılar içinde temsil edilebilmesi mümkün değildi. MÜSİAD, uzun yıllar oda örgütleri içinde ekonomik çıkar perspektifi öncelikli olarak büyük sanayicilerin yaşadığı bir ayrışmanın sonucu şekillenmedi, TÜSİAD'ın aksine daha başlangıçta tutuma ilişkin genel eğilimlerin organize edilmesi ihtiyacından doğdu. Dolayısıyla tutum, ekonomik çıkar perspektifinden daha öncelikli bir kaynaştırma faktörü olarak öne çıktı. MÜSİAD'ın bu niteliğine sosyo-ekonomik yapısını incelediğimiz bölümde ayrıca değineceğiz.

Buna karşılık genel tutuma ilişkin bir baskı grubu olarak ortaya çıkmış TÜSİAD, böyle bir eğilimin temsiline uygun bir Dernek değildi. Öncelikle belirtildiği gibi TÜSİAD ve ağırlıklı olarak SİAD'lar, ekonomik sınıfsal çıkar perspektifinin önemli rol oynadığı, bununla uyumlu genele ilişkin tutumcu bir eğilimin zaman içinde geliştiği oluşumlardı ve ağırlıkla üst düzeydeki sanayicileri temsil ediyorlardı. Bunun tabii bir sonucu bu dernekler katı bir üyelik sistemine sahiptirler ve üye profili sınıfsal seviyeyle yakından ilintili olarak şekillenir. MÜSİAD'ın üzerinde yükseldiği işadamı kimliği ekonomik profil olarak böyle bir elit yapının süzgecinden geçebilmesi çok zordu. Ülker gibi bazı büyük ölçekli gruplar bunun istisnası alarak SİADların içinde barınabiliyorlardı ama bunlar zaten azınlığı teşkil eden firmalardı.

Dolayısıyla MÜSİAD, daha genel çıkarlara sahip büyük muhafazakar gruplar, yeni gelişmekte olan çok ortaklı Anadolu holdingleri ve küçük ve orta ölçekli çok sayıdaki işletmenin dini, muhafazakar tutumlar altında bir araya geldikleri bir yapılanma olarak doğdu.[121] Doğal olarak bileşenlerinin sahip olduğu davranış ve ekonomik perspektif

[121] Kitle, Şubat 1993,s.21.

farklılıkları MÜSİAD içinde en başından beri varlığını korudu. Daha tutumcu ve büyükler genel ekonomi politikalarına dönük bir eğilim sergilerken, yerel düzeyde üyeler içinde bölgesel ekonomik çıkarlar daha öncelikli oldu. M.Özel'in[122] ifadesiyle, dindar büyük sermaye üyeleri yetiştiriliş tarzları nedeniyle MÜSİAD'a yönelmişlerdi, fakat zihniyet olarak TÜSİAD'cıydılar. Diğerlerine göre daha liberal ve merkezde yer alıyorlardı.[123] Buna karşılık küçükler daha radikal tavırda ve yerel ekonomik çıkarları önceleyen bir davranış eğilimine sahiptiler.

B. Örgüt Rejimi Açısından MÜSİAD

MÜSİAD'ın sosyo ekonomik yapısına geçmeden önce diğer örgütlenmelerde yaptığımız gibi, Derneğin içinde hayat bulduğu kurumsal özeliklerine değinmemiz gerekiyor. MÜSİAD merkezi İstanbul'da bulunan ve Yönetim Kurulu kararı ile şube yönetimleri oluşturabilen bir hiyerarşik ögrgütlenme yapısına sahiptir. Dernek tüzüğünde, kuruluş amacı; "Türkiye'nin ve Türk toplumunun demokratik ve planlı bir düzen içinde kalkınıp, sınai, ticari, sosyo-ekonomik, eğitim ve kültür düzeyinin gelişmesini teknoloji, sermaye, fikir alışverişi ve koordinasyonu sağlayarak daha ileri bir düzeye ulaşmasına yardımcı olmak"[124] şeklinde ifadelendirilmiş. MÜSİAD da Türk işadamlarının genel eğiliminin bir sonucu olarak kalkınma sürecine bir görev bilinciyle yaklaşan bir davranış göstermektedir. Dikkat edilirse kalkınmaya ilişkin vurgu demokratik ve planlı bir düzen ifadelerinde somutlaşıyor. Planlamacı düzen talebi ilk başta bir işadamı örgütü için ilginç gelebilir. Ancak MÜSİAD'ın sosyo ekonomik arka planı ve üyelik profili göz önünde bulundurulduğunda bu talep hiç de anlamsız değildir. Küçük ve orta ölçekli işletmelere dayalı olmak ve yerel ekonomik taleplerin belirli bir ağırlık taşıdığı bu tip bir örgütlenme için merkezi otoritelerin dağıtıma ilişkin olarak verdiği kararlar hayati önem taşımaktadır ve bunun güvenceli bir sisteme bağlanması isteği bu ekonomik arka plânla sahip işadamları arasında yaygındır. Doğal olarak bu eğilim "planlamacı düzen" ifadesinde somutlaşmaktadır.

Derneğin tüzüğünde yukarıdaki amaçlar doğrultusunda yürüteceğini belirttiği faaliyetlere bakıldığında bunlardan bir kısmının TÜSİAD'a benzer bir karakter taşıdığı görülür. Dernek amacı doğrultusunda sanayici, meslek, bilim ve işadamlarını bir araya

[122] MÜSİAD'ın ekonomi danışmanlarından
[123] Milliyet 27 Ocak 1994.
[124] Md.3.

getirerek işbirliği ortamı oluşturmayı, eğitimin geliştirilmesi yönünde çaba harcamayı, sınai kalkınma, ihracat, yatırım ve döviz getirici alanlarda özel ve resmi kuruluşlarla işbirliği yapmayı, faaliyetler doğrultusunda bilgi toplama, bunları üyelerinin ve kamuoyunun bilgisine sunmayı, araştırma çalışmaları yaptırarak bunları yayınlamayı ve bu amaçları gerçekleştirmek için vakıf ve yan kuruluşlar oluşturmayı faaliyet alanları içinde saymıştır. Bunlar belirtildiği gibi işadamı kimliğini, merkeze ve kamuoyuna dönük olarak kamusallaştırma eğiliminin birer yansımasıdır ve hemen hemen TÜSİAD'ın çizdiği faaliyet alanlarıyla çakışmaktadır.[125] Bunun dışında faaliyet alanları içinde ikinci bir grup daha vardır ve bunlar MÜSİAD'ın ayırım çizgileri ile yakından ilgili vurgulardır. Hür teşebbüsün yurt kalkınmasında milli çıkarlara uygun olarak faaliyet göstermesini sağlama, milli ekonomiyi dışa bağımlılıktan kurtarmaya yönelik çalışmalar yapma, kalkınmanın sosyal adalet düzeni içinde olmasını sağlama gibi noktaların faaliyet alanı içinde sayılması[126], MÜSİAD'ın önceliediği değerlerle ilgilidir. Dünya'ya açılmaktan çok, ekonomik bağımsızlık, dayanışma ve genele ilişkin çıkarlar içinde kendini konumlama faaliyetler içinde stratejik noktalar olarak öne çıkıyor. Ne Avrupa Birliğine ve serbest piyasa ekonomisine, ne de sanayinin öncü sektör olarak görülmesine dönük atıflar görebiliyoruz. Üye profiline uygun olarak Dernek, sanayiyi öncelemekten çok dengeli bir planlamanın, demokratik katılıma açık bir sistem içinde ekonomiyi yönlendirmesine daha sıcak bakıyor. Aynı zamanda Türkiye'nin dünya içindeki konumuna ilişkin bağımsızlık ve birazdan değineceğimiz bir stratejik liderlik fonksiyonunu öne çıkarıyor.

1. Üyelik Yapısı

MÜSİAD'ın üyelik sistemi açısından, TÜSİAD'da olduğu gibi bir ön eleme prosedürüne sahip olduğunu belirtebiliriz. Derneği bu açıdan TÜSİAD'tan ayıran niteliğin bu prosedürün kullanılma ve ölçülemedeki farklı yaklaşımlarından doğduğunu da buna ekleyebiliriz. Öncelikle Derneğe asli üyelik için üç üye tarafından Yönetim Kuruluna sunulma esası getirilmiş. Böyle ön bir prosedürün üyeliğe alınmada MÜSİAD gibi yaygın üyelik yapısına sahip bir Dernekteki işlevi üzerinde biraz durmak gerekiyor. Öncelikle böyle ön prosedürler herşeyden önce yeknesak bir üye profilinin oluşturulması amacını güderler. Bu sayede üye akışı içinde mevcut üyeler etkin bir konum kazanırlar. Farklılık olarak nitelenen üye bileşimlerinin Dernek içinde oluşması önlenmiş olur. TÜSİAD'ta bu daha çok ekonomik

[125] Md.4/a,d,e,f,g,h,ı,j
[126] Md 4/b,c,f.

profil açısından dar elitizmin korunmasına yönelik olarak işletilirken, yaygın üyelik sistemine sahip MÜSİAD'ta ekonomik profilden çok düşünce ve davranış yeknesaklığını sağlamanın öne çıktığını belirtebiliriz. Buna paralel olarak TÜSİAD'ın aksine MÜSİAD üyelikte tutma konusunda daha geniş bir düzenleme getirmiş. Bu yönü Derneğin geniş üyelik stratejisine uygun düşüyor. Hatırlanacağı gibi TÜSİAD'ı, incelediğimiz bölümde Derneğin elit üyelik ve özellikle aidatlara dayalı katı bir üyelikte tutma politikasına sahip olduğunun altına çizmiştik. MÜSİAD tüzüğünde aidatları ödemeyen üyelerin, üyeliklerinin düşmesi Yönetim Kurulunun inisiyatifine bırakılmış durumda. Aidatlarını ödemeyen üyelerle ilgili yaptırım Genel Kurul toplantılarına alınmama noktasında bırakılmış (md.11).

2. Organizasyon Yapısı

MÜSİAD, Genel Kurul, Yönetim Kurulu, Denetleme Kurulu, Disiplin Kurulu, Genel İdare Kurulu ve Genel Sekreterlik olmak üzere 6 ana organa sahip bulunuyor. Yönetim Kurulu, Genel Kurul tarafından Dernek asli üyeleri arasından seçilen yirmi asil on yedek üyeden oluşuyor. Üyeler iki yıl süre için seçiliyorlar ve tekrar seçilme ile ilgili sınırlayıcı herhangi bir hüküm getirilmemiş. Dolayısıyla MÜSİAD'ın, TÜSİAD'ın ilk yıllarına benzer şekilde üst yönetim aygıtı olarak uzun süreli grup yönetimine elverişli bir statüye sahip bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Dernek kuruluşundan bu güne ağırlıklı olarak kurucuların etkin olduğu bir Yönetim Kurulu tarafından idare edilmektedir. Yönetim Kuruluna Genel Sekreter tabii üye olarak katılır. Kurul her yönetim yılı başında 1 Başkan ve 3 Başkan Yardımcısı ve 1 Muhasip Üyeyi kendi içinden seçer. Kurul Derneği temsil eder, bütçeyi hazırlar, şube açılmasına karar vermek gibi görevleri yerine getirir. Genel Sekreteri belirlemek ve çalışma şartlarını tayin etmek ile kendi içinden bir yürütme komitesi oluşturarak yetkilendirmek de Yönetim Kurulunun yetkileri arasındadır (m.14).

Genel Kurul, toplantılarını iki yılda bir Nisan ayında yapar. Belirtildiği gibi, Genel Kurula katılmak için, bir önceki yıla ait aidat ve katılma paylarının ödenmiş olması zorunludur. Kurul Dernek Organlarını seçme, tüzük değiştirme, yönetim ve denetim kurullarının raporlarının görüşülmesi, belirli konular için Yönetim Kurulunu yetkilendirme, Derneği feshetme, üye ihraçlarında son karar mercii olma gibi görev ve yetkilere sahip bir organdır. Genel İdare Kurulu, TÜSİAD'ın YİK'ine karşılık gelen bir kurul olmakla birlikte Dernek içindeki etkinliği daha zayıf bir organdır: Tüzükte organın istişari bir organ olduğu

belirtildikten sonra, Genel Başkan, Genel Başkan Yardımcıları (3 kişi), Genel Sekreter, Şube Başkanları, Merkez Komisyon Başkanları ve şubeler dışında her ilden birer temsilciden oluşacağı belirtilmiştir (m.13). Görüldüğü gibi GİK, MÜSİAD içinde yürütme fonksiyonu gören birimlerin bir araya geldiği bir meclis fonksiyonu görüyor. Dışarıdan üye davet edilemiyor. Bu özellikler kurulu, Yönetim Kurulunun etkin olduğu bir süreç içerisinde şube ve il temsilcilerinin bir araya getirildiği bir organ hüvviyeti konumuna sokuyor. İşlevleri ise TÜSİAD'ın YİK'inden çok daha dar düzenlenmiş. Yine tüzükte il temsilcilerinin belirlenme prosedürünün düzenlenmemiş olması, bu konuda merkezin etkinliğinin diğer bir göstergesidir. Konunun bu yönüne aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğiz, şimdi diğer Dernek organları ve sahip oldukları işlevler konusunda bilgi verelim.

Asli organlardan bir diğer Dernek Denetleme Kurulu'dur. Genel Kurulca seçilen üç asil ve üç yedek üyeden oluşur. Görev süresi iki yıldır. Kurul Derneğin mali faaliyetlerini denetler. Denetleme raporları Yönetim Kurulu ve Genel Kurula sunulur (m.15). Disiplin Kurulu da yine Dernek Genel Kurulunun üyeleri arasından iki yıllığına seçilen üç asil ve üç yedek üyeden meydana gelir (m.16). Genel Sekreter Yönetim Kurulunca atanır. Sekreter üyelerden veya dışarıdan seçilebilir. Sekreter Yönetim Kurulunca verilen selahiyetler doğrultusunda Derneği temsil eder ve yürütmeden sorumlu olur (m.17).

MÜSİAD içinde organların konumuna tekrar dönersek Yönetim Kurulunun dernek içinde güç merkezini oluşturduğunu öncelikle belirtebiliriz. Uzun süreli yönetim kurulları oluşturmak mümkün olduğu gibi, şube açılmasına karar vermek ve şube kurullarını yetkilendirmek gibi önemli görevlere de sahiptir. Yönetim Kurulu'nun örgüt içindeki etkili konumu şube örgütlenmeleri ile genel merkez ilişkilerinin düzenlenme biçiminde kendisini daha açık bir şekilde göstermektedir. Belirtildiği gibi MÜSİAD şube düzeyinde yaygın bir örgütlenme yapısına sahiptir ve bu şubeler merkez arasındaki ilişkiler Dernek tüzüğünde ayrıntısıyla düzenlenmiştir. Belirtildiği gibi şube açmada yetkili organ Yönetim Kuruludur (m.23). Şube kurucularının o bölgede en az 6 ay ikamet etmiş olmaları ve şubenin kurulmasından itibaren yine 6 ay içinde şube Genel Kurulunun yapılması zorunlu hale getirilmiştir. Şubelerde üç ana organ bulunmaktadır; şube Genel Kurulu, Şube Yönetim Kurulu ve Şube Denetleme Kurulu, Şube Genel Kurulları iki yılda bir merkez Yönetim Kurulunun tespit ettiği günde toplanabilir. Bu toplantılar Merkez Genel Kurulunun yapılacağı tarihten en az 15 gün önce bitirilmelidir. Merkez Yönetim Kurulu, Şube Genel

Kurullarını her zaman olağanüstü toplantıya çağırma yetkisine sahiptir. Olağanüstü toplantılarda Şube Genel Kurulunun gündemi de Merkez Yönetim Kurulunca tespit edilir (m.25).

Burada şubeler üzerinde Merkez Yönetim Kurulunun ne kadar etkili olduğunu görüyoruz. Belirttiğimiz gibi MÜSİAD içinde organlar arasında güç merkezi Yönetim Kurulunun üzerinde yoğunlaşmaktadır. Fiili olarak Yönetim Kurulu diğer organları üzerinde işlevler görebilecek yetkilere sahiptir. Belirtildiği gibi Merkez Yönetim Kurulu ile Şube Genel Kurulları arasındaki ilişkilerin düzenleniş biçimi bu durumun en açık göstergesidir. Eğer bu kurullar arasında normal bir hiyerarşik ilişki oluşturulmuş olsaydı, odalar hiyerarşisine benzer biçimde Şube Genel Kurulları, Merkez Genel Kurullarının altında fonksiyon görmeliydiler ve Yönetim Kurulunun bu sürece nüfuz edici bir gücünün olmaması gerekirdi. Oysa MÜSİAD içinde Merkez Yönetim Kurulu şubelerin Genel Kurulları üzerinde nüfuz edici ve yönlendirici bir güce sahiptir.

Şube Genel Kurulları, Merkez Genel Kurulunun kararları ile bağdaşır kararlar alma ve uyumlu çalışma yapmaya zorunludurlar (m.26). Şube Genel Kurulu, Şube Yönetim Kurulunu seçer. 10 asil 5 yedek üyeden oluşan Şube Yönetim Kurullarının faaliyetleri de merkezin sıkı denetimi altındadır. Şube Yönetim Kurulları Dernek adına temas yapma, yazışmalarda bulunma yetkisine sahip değillerdir. Bu görevler yalnızca Merkez Yönetim Kurulunca yerine getirilebilir (m.28). Yine şube bütçesi, üye giriş ve yıllık aidatlar ve diğer gelirler konusunda tahsilat ve harcamaların tamamı Merkez Yönetim Kurulunun onayına bırakılmıştır. Bir başka ifadeyle Merkez Yönetim Kurulunun onayı alınmadan şubelerin mali etkinliklerde bulunması MÜSİAD içinde mümkün değildir. Merkez Yönetim Kurulu "gerek görüldüğünde" Şube Yönetim Kurulunu görevden alabilir. Oysa yukarıda belirttiğimiz gibi bu kurul şube Genel Kurulunca seçiliyor, dolayısıyla atama ile görevden alma noktasında aynı organa bağlı olarak çalışmayan bir Şube Yönetim Kurulu karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Merkez Yönetim Kurulu, görevden aldığı Şube Yönetim Kurulu yerine geçici bir Şube Yönetim Kurulu atama yetkisine de sahip bulunuyor. Şube Yönetim Kurulu, Merkez Yönetim Kurulu ile bağdaşır uygulamalar yapma zorunluluğu da tüzükte ayrıca belirtilmiş olması Yönetim Kurulunun gücünün bir diğer göstergesidir. (m.28).

Belirttiğimiz gibi bu düzenleme çerçevesi MÜSİAD içinde Yönetim Kurulunun gücünü göstermektedir. Düzenleme Yönetim Kuruluna hem merkez içinde, hem de şubeler üzerinde etkili bir organ konumuna getirmiştir. Aynı zamanda bu çatı, MÜSİAD merkezinin, yaygın üyelik stratejisine karşın, bu yapının merkezkaç güçler doğurmaması konusundaki hassasiyetini de vurgulamaktadır. TÜSİAD içinde YİK'in işlevini bir yerde MÜSİAD'da Yönetim Kurulu yerine getirmekte, Derneğin sahip olması gerektiği düşünülen genel politika çizgisi aşağıdan gelecek değişimlere karşı bu organ yolu ile korunmakta ve sürdürülmektedir. MÜSİAD'ın bu yaygın ama oldukça merkezi bir statü içinde işlev görüyor olmasının bir diğer nedeni üyelik profili ve sosyo-ekonomik arka planıdır. Üye yapısı fazlasıyla merkez örgüte dönük bir yapıdadır. Merkez bir yerde genel çıkarların ifadesinde, tutum yaymada ve farklı gruplar arasında dengeyi sağlamakta en bilinçli ve işlevsel üyelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla şubeler düzeyinde bu konuda bir rahatsızlıktan, hatta farkındalıktan bahsetmek güç. Ayrıca bu merkezi statü, Derneği ayakta tutan ortak tutumcu vurguların daha organizeli ve ses getirici biçimde kamuoyunun gündemine getirilmesine yardımcı oluyor. Dolayısıyla üyeler arasındaki grup bilincinin kökleşmesine de yardımcı oluyor. Ekonomik çıkar düzeyindeki ayrımların bir çıkar çatışmasına dönüşmesinin ve merkez kaç bir unsur olmasının önüne böylece geçilmiş oluyor.

C. MÜSİAD'ın Sosyo Ekonomik Arka Planı

Bu bölümde çeşitli açılardan MÜSİAD üyelerinin sosyo-ekonomik profillerini çıkarmaya çalışacağız. İşletme büyüklüğü, sektörel ayrım, bölgesel dağılım, kurumsal yaş ve firma büyüklükleri açısından Derneğin konumunu sırasıyla ele alacağız.

MÜSİAD üyesi şirketlerin ekonomik arka planına baktığımızda, işletmelerin ağırlıklı olarak küçük işletmeler düzeyinde olduklarını görüyoruz. İncelediğimiz 1900'ün üzerindeki firmanın[127] 1593'ü 1 ile 49 arasında işçi çalıştıran firmalardan oluşmaktadır. Buna karşılık 50-99 arasında işçi çalıştıran firmaların sayısı ise 160'tır. İncelenenlerin içinde 179 firma ise yüzün üzerinde işçi çalıştırmaktadır. Bunlardan 74'ü iki yüzün üstünde işçi çalıştırmakta, 500'ün üstünde işçi çalıştıran firmaların sayısı ise 20'yi bulmaktadır. OECD ölçeği ile bu tabloya bakarsak[128], küçük işletmelerin MÜSİAD içindeki oranı %84'ü bulduğunu görülmektedir. Ölçek dilimlerinin daha üst düzeyde belirlendiği Avrupa Birliği standartları

[127] MÜSİAD 95 Firma Tanıtım Katalogu C.1-2.
[128] Mümin Ertürk, **İşletme Biliminin Temel İlkeleri**, İstanbul: Beta yayınları, 1995, s.54.

açısından bu profile baktığımızda[129], küçük işletmelerin sayısı 1753'e yükselmekte ve bunun incelenen şirketler içindeki oranı %92'yi bulmaktadır. Buna karşılık aynı ölçekle orta boy işletmelerin MÜSİAD üyeleri içinde oranının %6 gibi bir oranı teşkil ettiğini görüyoruz. 500'ün üzerinde işçi çalıştıran 20 firma ise büyük işletmeler olarak MÜSİAD içinde daha küçük bir dilimi oluşturmaktadır.

MÜSİAD üyeleri girişimcilik düzeyi açısından oldukça heterojen bir görünüm sergiliyorlar. Örneğin tekstil sektöründe faaliyet gösteren 327 firmanın, tanıtım kataloglarından tespit edebildiğimiz kadarıyla 121'i ticari mağazacılık düzeyinde faaliyet yürütmektedir. Bunlar sektörel düzeyde, Türkiye'nin ilk 500 sanayi kuruluşu arasında yer alan Sanko ve İsko gibi tekstil üreticileri ile MÜSİAD içinde yan yana bulunuyorlar. Sanko 1996'da ilk 500 firma içinde, 58. iken, İsko 60. Sırada yer alıyordu. Aynı durum gıda sektörüne bakıldığında da kendisini göstermektedir. Ülker, Saray ve Atom Kimya gibi büyük kuruluşların yanında esnaf düzeyinde faaliyet yürüten küçük işletmeler bir arada bulunmaktadır. Yine hemen her sektörel düzeyde büyük gruplar, küçük üreticiler ve esnaf düzeyinde faaliyet yürüten küçük işletmeler bir arada MÜSİAD içinde bulunmakta, bu profil içinde hakim rengi ise küçük işletmeler oluşturmaktadır.

Yaygın üyelik sistemi içinde hangi sektörlerde yoğunlaşmanın bulunduğuna da bakmamız gerekiyor. Bu açıdan MÜSİAD içinde inşaat ve tekstilin ilk sıralarda geldiğini görüyoruz. İnşaat sektörü üyelik profili içinde %21'lik bir alanı kapsamaktadır. Tekstilde ise bu oran %17 civarındadır. Her iki sektörde de belirtildiği gibi ağırlık küçük işletmeler üzerinde yoğunlaşmış bulunuyor. 500'ün üstünde işçi istihdam eden 2 inşaat, 11 tekstil firması bulunmakta, buna karşılık 396 inşaat firması içinde küçük işletmelerin sayısı, 335'i bulmaktadır. Tekstil sektöründe ise bu sayı 327 firma içinde 247'yi buluyor. Sektörel dağılım açısından diğer grupların yüzde olarak kapladıkları alan ise şu şekilde sıralanmakta; Gıda 9.8, Kimya 9.3, Hizmet 8, Tüketim 7.6, Makine 7.7, Otomatik 7, Elektrik 4, Diş ticaret 3, Orman ürünleri 4.8. MÜSİAD içinde bu profile ek olarak özellikle hizmet sektörü içinde, mali müşavirlik, hekim, serbest muhasebeci, avukat, eczacı, diş hekimi gibi serbest meslek sahipleri de üye olarak bulunuyor. Yine noter, belediye başkanı, banka ve finans kurumu şubeleri üye kataloglarında yer almaktadır.[130]

---

[129] Ayşe Ege- Ufuk Acar, **Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği Kapsamında Küçük ve Orta Boy İşletmeler**, Ankara: KOSGEB Yayınları, 1993, s.24.

[130] Derneğin üyeleri arasında 95 Yılı Kataloguna göre; 1 Noter, 4 Tıp doktoru, 3 Muhasebeci, 2 mali

Bölgesel dağılım açısından MÜSİAD üyelerine baktığımızda, şehirler düzeyinde İstanbul, Ankara, İzmir, Konya ve Kayseri'den gelen üyelerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. İstanbul bu şehirler içinde belirli bir ağırlığa sahip; incelenen firmalar içinde 468'i İstanbul'da faaliyet yürütmektedir. Ankara 167 firma ile ikinci sırayı alırken Konya 163, Kayseri 114, İzmir 108 üyeye sahip bulunuyor. Bu grubun dışında Kocaeli, Bursa, Balıkesir ve Denizli ikinci grubu oluşturan şehirler ve genellikle 50 ile 100 arasında üye bu şehirlerde faaliyet yürütmektedir.[131] Bölgesel açıdan profile baktığımızda üyelerin %75'inin Marmara ve İç Anadolu Bölgesinden geldiklerini görmekteyiz. Marmara Bölgesinden gelen üyelerin oranı ise %45, İç Anadolu Bölgesi ise %35'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Ege Bölgesinden gelen üyeler dağılım içinde %12'lik bir paya sahipler. Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Gaziantep Ağırlıklı olarak) ve Akdeniz Bölgesi (Kahramanmaraş ve Adana ağırlıklı olarak) %3'lük dilimlere sahip bölgelerdir. Doğu Anadolu %2,9, Karadeniz Bölgesi ise 1,7'lik bir paya sahip bölgelerdir.

Bu profil başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesi'nin, ve Konya başta olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'nin MÜSİAD içinde bölgesel açıdan ağırlığı oluşturduklarını gösteriyor. Bölgesel ve sektörel dağılım bir arada ele alındığında, 'MÜSİAD içinde Anadolu'da çok ortaklı holdingleşmelerin, küçük işletme ve esnafın, sanayileşmiş bölgelerde ve yine KOBİ düzeyindeki işletmelerin ortak bir düşünce etrafında bir araya geldiklerini belirtebiliriz. Sektörel ve ölçek işletme büyüklükleri ortak bir ekonomik çıkar perspektifini tek başlarına ifade edebilecek bir görünüm sergilemiyor. Esnaf, ticari küçük işletmeler, büyük aile şirketleri, çok ortaklı firmalar ve serbest meslek sahiplerinin ortak bir ekonomik çıkarı yansıttıkları iddia edilemez. Dolayısıyla MÜSİAD; temellerini ülkenin sosyo-kültürel dokusundan alan ortak bir düşünce eğiliminin ekonomik alanı da çıkarlarını bütünleştirmek, dağılımdaki payını etkinleştirmek, paylaşım alanını genişletmek için oluşturulmuş bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda geniş bir üyelik yapısına dayanarak işadamları içinde meşruiyet sağlama politikasını benimsemiş, buna karşılık çoğu İstanbul'da, faaliyet gösteren merkezi bir grubun örgüt stratejilerinin belirlenmesi ve yönlendirilmesinde etkin olduğu bir örgütlenme yapısına sahiptir. Bu etkin grup Dernek içinde Yönetim Kurulu içinde toplanmıştır. Farklı ekonomik çıkarların bir arada tutulabilmesi için çok yönlü bir ekonomik

---

Müşavir, 10 Avukat, 4 Finans Kurumu veya Banka Şubesi bulunmaktadır.

[131] MÜSİAD İstanbul'da bulunan genel merkezin dışında, Adana, Ankara, Balıkesir, Bursa, Çankırı, Çorum, Denizli Gaziantep, İzmir, Kayseri, Kdz. Ereğli, Kocaeli, Konya, Kahramanmaraş, Malatya, Samsun ve Şanlıurfa'da şube düzeyinde örgütlenmiş bulunuyor.

talep profili oluşturulmuştur. KOBİ'lere yönelik devlet teşviklerinin arttırılmasını talepleri, merkezi ekonomik politikaların genel kaynak dağılımında Anadoludaki çok ortaklı firmaların payını arttırmaya yönelik söylemler ve bunların arasında İslam Ekonomik Birliği gibi tutuma yönelin projeler bu çok yönlülüğün değişik görünümlerini oluşturmaktadır.

Üye şirketlerin örgüt yaşlarına baktığımızda, genel olarak genç bir bileşim ile karşılaştığımızı söyleyebiliriz[132]. Kuruluş tarihini belirten 1813 şirketin %75'i 1980 sonrasında kurulmuş şirketlerden oluşuyor. Bu tarihlerde kurulmuş 1367 şirketin 603'ü yani yaklaşık yarısı 1990'lı yıllarda kurulmuş şirketler. MÜSİAD içinde 1970'li yıllarda kurulmuş şirketlerin oranı %16'yı bulmaktadır, buna karşılık 60'lı yıllarda kurulan şirketlerin oranı %4 civarındadır. Üyelerin %3'ü ise 1920 ile 1950 yılları arasında kurulmuş firmalardır. Yaşlı firmaların çoğunluğunun ticari işletmeler olduğunu ve ağırlıklı olarak geleneksel gıda veya kuyumculuk gibi dallarda çalıştıklarını görüyoruz. Buna karşılık 1950'den sonra kurulan firmalar içinde tekstil ve kimya alanlarında çalışan ticari veya sınai kuruluşların ağırlık kazandığını söyleyebiliriz. İthal İkameci ekonomik politikaların ağırlıklı olduğu 1960-1980 döneminde kurulan şirketlerin oranı %20 yi bulurken, liberal ekonomi politikalarının takip edildiği 1980 sonrasında kurulan firmaların oranı belirtildiği gibi %75'i bulmaktadır. Bu profil MÜSİAD içindeki girişimci tipinin ağırlıklı olarak liberal ekonomi politikaları altında iş hayatına atılmış yeni bir generasyonun temsilcisi olduklarını göstermektedir. Kurucuların temsil ettiği firmaların örgüt yaşlarına bakıldığında da benzer bir profil ile karşılaşıyoruz[133].Bunların içinde Atom Kimya dışındaki diğer kuruluşlar 1980'li yıllarda kurulmuş şirketler, dolayısıyla kurucular profili genel üye profiline uyum sağlıyor. Derneğin kurucuları da ağırlıklı olarak liberal ekonomi politikalarının yürürlükte olduğu ortamda firmalarını kurmuşlar.

MÜSİAD, az sayıdaki büyük ve köklü firmanın, çok ortaklı holdinglerin azınlık bir grubu oluşturduğu, ağırlıklı olarak KOBİ düzeyinde küçük sınai işletmeler ile ticari firmaların bir arada bulunduğu bir üyelik profiline sahiptir. Bu yapı içinde kurucuların etkin olduğu merkezi bir örgütlenme öne çıkmaktadır. Merkezi birimler yaygın üyelik yapısının yol açacağı merkez kaç etkilere karşı, belirtilen statü içinde ortak politikaları ve tutumcu eğilim birlikteliğini belirliyor. Ortak eğilimin iki ayağının bulunduğu belirtilebilir. Bunlardan ilki

[132] MÜSİAD Firma Tanıtım Katalogu 95, C.1-2.
[133] Atom Kimya 1954, Filiz Çay 1987, Gülen Tekstil 1981, Merkez Dış Ticaret 1987, Maksan 1980, Avitaş Avdagiç 1984, Bak Otomotiv 1994, Elif Ambalaj 1977, Seranit 1992.

öncelikle bir iş adamı kimliğinin tanınması, tanıtılması ve ihtiyaç perspektifine yönelik çalışmaların yürütülmesini içeriyor. İkinci ayak ise konunun ekonomik yönü ile ilgili büyük üyeler düzeyinde merkezi ekonomik dağılımda, yerel ve küçük işletmeler düzeyinde merkezi teşvik politikasını etkileme stratejileri ile kendini gösteriyor. Tutumcu eğilim bu çerçevede kaynaştırıcı bir unsur oluyor ve ekonomik talepler, talep profilinin çekirdeğinde yer almıyor. Daha çok dindar işadamı kimliği orijini tutumcu eğilimin bir türevi olarak şekilleniyor.

MÜSİAD üyeleri genellikle, genç ve eğitimli, muhafazakar kişilerden oluşmaktadır. İncelediğimiz 1613 kişiden 676'sı, yaklaşık %42'si üniversite mezunu üyeleri oluşturmaktadır. Ayrıca üyeler içinde lisansüstü eğitim almış 53 kişi (%3) bulunuyor. Lise mezunu olduklarını beyan eden üyelerin sayısı 373, yaklaşık %23 civarında bir orana sahip. Orta ve İlkokul mezunu olduklarını belirtenlerin oranı ise %1 düzeyinde. Ancak incelenen üyeler içinde %32'lik bir oranın öğrenim durumlarını belirtmediklerini gördük. Bu kesimin ağırlıklı olarak Üniversite mezunu olmadıklarını farz edersek, Üniversite mezunu olmayan üye oranının %58 olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ülkenin genel eğitim profili ve MÜSİAD'ın sahip olduğu yaygın üyelik stratejisi göz önünde bulundurulduğunda Derneğin eğitim seviyesinin yüksek olduğu belirtilebilir.

MÜSİAD özerkliğe önem veren bir gönüllü kuruluş olması ve tutumcu eğilimleri öne çıkarması yönüyle TÜSİAD'a, sosyo-ekonomik profil ve yerel düzeyde örgütlenmeye gitmesi yönüyle de Oda örgütlenmelerine benzeyen ara konuma sahip bir Dernektir. Dolayısıyla genel ekonomik politikalara dönük olma ve yerel ekonomik talepler arasında bir konumdadır. Yine tutuma yönelik talep profili ile ekonomik çıkarlardan kaynaklanan talep profili ve bir tanınma isteği taşıma gibi çok yönlü gerilim ve beklentileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu çok yönlülüğün bir sonucu olarak Dernek, Yönetim Kurulunun etkin olduğu bir hiyerarşik örgütlenme sistemine sahip bulunmaktadır. Böylece bu unsurlar arasında merkezkaç eğilimler önlenmeye çalışılmış. Ayrıca nispeten sürece geç katılmanın bir sonucu olarak Dernek geniş bir üyelik profiline dayanmaya özen göstermektedir. Bununla Derneğin kamuoyu ve otoriteler nezdinde bir meşruiyet sağlaması amaçlanmaktadır. Küçük ve orta ölçekli işletmelere dayanma söylemi de böyle bir örgütlenme yapısına gidilmesinin diğer bir nedeni olarak gösterilebilir. Sektörel ve bölgesel açıdan da homojen bir yapıya sahip olmayan MÜSİAD'da örgütsel homojenite düşünce birliğinden doğan tutumcu bir talep

perspektifi ile sağlanıyor. Ekonomik çıkarlar bu birlikteliğin türevi olarak şekillenmekte ve KOBİ teşvikleri ile genel ekonomik dağılımda muhafazakar sermayenin payını ve etkinliğini arttırmaya yönelik taleplerde yoğunlaşma şeklinde kendini göstermektedir. Üstelik oluşturulan bu talep perspektifi kendisini büyük çıkar gruplarına bir alternatif olarak sunmaktadır. Milli ve manevi değerlere taviz vermeyen bir anlayışla, bu değerlere uygun bir ekonomik modelin geliştirilmesi ve ekonomik açıdan bağımsız bir ülke olmak ise bu alternatifin ana söylemlerini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Buraya kadar Türkiye'de odalar hiyerarşisi, TÜSİAD ve MÜSİAD'ın bağlı bulundukları yasal çerçeveyi ve sosyo ekonomik arka planlarını ele alıp incelemeye çalıştık; incelememiz sonucunda ortaya çıkan tabloyu şu şekilde özetleyebiliriz: Özellikle 70'li yılların başlarına kadar en önemli işadamı örgütü konumunda bulunan odalar, zorunlu üyeliğe dayalı, hiyerarşik bir biçimde örgütlendirilmiş, sektörlerin coğrafik esas üzerine temsil edildiği ve siyasal otoritelerin vesayetine tabi kuruluşlar olarak diğerlerinden ayrılmaktadırlar. Bu yasal statünün bir sonucu; farklı çıkar perspektiflerine sahip grupların gerek bölgesel düzeyde ve gerekse sektörel düzeyde aynı yasal statüye bağlı olarak, hiyerarşik bir örgütlenme içinde temsil edilmeleridir. Dolayısıyla kütle temsili ile çıkar farklılıkları arasındaki tezat varlığını hep korumuştur ve ister istemez mevcut mekanizmanın içinde etkili grupların kimler olduğu sorusunu akla getirmektedir. Yukarıdaki analizimizde görüldüğü gibi odalar hiyerarşisi uzun yıllar (1986 yılına kadar) Birlik Genel Kurulunda ağırlığa sahip bulunan ticaret ve sanayi odaları (TSO) ve bu grup üzerinde belirgin bir nüfuza sahip olan büyük ticaret odalarının etkinliği altında kalmıştır. Ticari çıkarların bu baskın konumu bir sonraki bölümde ayrıntıları ile ele alacağımız süreç içinde kendilerinden sonra gelişme gösteren sanayiciler ile açık bir çatışma içine girmiş ve siyasal otoriteler üzerinde bu doğrultuda baskı oluşturabilmiştir. Bu genel çatışma eksenine paralel olarak oda örgütlenmeleri içinde sektör düzeyinde farklı çıkar perspektiflerine sahip gruplar bir arada bulunabilmektedirler. Sanayiciler içinde dışa açılmaya yönelik politika beklentisi içinde bulunan büyük gruplarla, küçük üreticiler; yine büyük sanayiciler içinde dış pazara dönük üretim yapanlarla (tekstilciler gibi) ile iç piyasaya dönük sanayi kuruluşlarına sahip gruplar (otomotivciler gibi); tüccarlar içinde de tarımsal ürün ihracatçısı gruplar ile, ithalatçılar ve parakendeciler arasında belirli çıkar ayrımları

bulunmaktadır. 1986 yılındaki düzenlemeler ile TSO'ların Birlik içindeki konumları sınırlanmış, etkinlikleri oluşturulan beş konseyden birisini içine hapsedilmiştir. Bu yeni statü kütle temsilinin doğurduğu sorunları çözmediği gibi, beraberinde yeni temsil problemleri getirmiştir. Öncelikle Genel Kurulun yönetimi belirleme gücü sınırlanmış ve etkinlik yeni oluşturulan bu konseyler içindeki dengelere kaymıştır. Burada Ticaret Odaları Konseyi içinde İstanbul, İzmir ve Adana; Sanayi Odaları Konseyi içinde İstanbul ve Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) belirli bir temsil ağırlığına sahiptir. Düzenlemelerle sanayi odalarının Birlik içindeki konumu eski statüye göre iyileştirilmişse de ticari çıkarlar karşısında yine zayıf konumdadırlar. Büyük ticaret odaları, TSO Konseyi içinde kendilerine yakın gruplar ve Ticaret Borsaları Konseyi içindeki etkinlikleri sayesinde yine güçlü bir konumdadırlar. Böylelikle büyük ticaret odaları büyük gruplar içinde yatay; TSO'lar üzerinde de dikey bir etkinlik sağlayarak çift yönlü bir nüfuz kanalına sahip bulunmaktadırlar. Sistemin getirdiği avantaj, Yönetim Kurulunun TSO'ların etkinliğinin zayıflatılarak belirlenmesine imkan tanımasıdır. Zaten 1986 yılındaki düzenlemeler, TOBB hiyerarşisi içinde AP-DYP çizgisinin 70'lerden gelen ve süre giden etkinliğinin kırılarak yönetime ANAP hükümetinin daha kolay anlaşabileceği bir grubun getirilmesi amacıyla yürürlüğe sokulmuştur. Görebildiğimiz kadarıyla TOBB içinde TSO etkinliğinin zayıflatılmış olması geleceğe ilişkin yeni bir temsil problemi eksenini bünyesinde taşımaktadır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi Odalar Birliği yönetimi özellikle 80'li yılların sonlarından itibaren küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) çıkarlarını savunma gibi bir yeni bir fonksiyonel konum belirlemeye yönelmiştir ve ağırlıklı olarak bu tip işletmeler TSO'ların çatısı altında toplanmış bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tip bir fonksiyonel değişim Genel Kurulun, başka bir ifade ile TSO'ların yönetimi belirlemede tekrar etkinlik kazanacağı bir statü değişim talebi ile yönetimi karşı karşıya bırakabilecektir. Üstelik KOBİ düzeyindeki işletmelerin çıkarları ne sanayici gruplarla, ne de ticari gruplarla örtüşmektedir ve ileride bu tip grupların, mekanizmalarında yeterince etkili olamadıkları bir Birlik sürecini ne ölçüde benimseyecekleri şüphelidir. Buna karşılık mevcut statü Birlik hiyerarşisi içinde aşağıdan yukarıya yükselen taleplerin konseyler sistemi içerisinde bloke edilmesine imkan tanımaktadır. Dolayısıyla büyük ticaret odaları gerektiğinde, sanayi odaları ticaret borsaları ve büyük armatörlerle çeşitli ittifak bileşimlerine giderek aşağıdan gelen talepleri frenleyecek güçtedirler. Odaların bağlı bulundukları yasal statünün bu aşamada altı çizilmesi gereken diğer bir sonucu siyasal nüfuza açık olunmasıdır. Bu yukarıda gördüğümüz yasal evrimin, siyasal belirleyiciliğin paralelinde gelişmiş olmasıyla

kendisini göstermektedir. Bir sonraki bölümde ayrıntıları ile üzerinde duracağımız gibi odaların içinde hayat buldukları yasal çatının belirlenmesinde dönemin siyasal koşulları belirgin rol oynamış ve bu hiyerarşi kendisini hiç bir zaman siyasal nüfuzdan özerk kılamamıştır. Bu nitelik, Odalar Birliğinin zaman zaman bir baskı grubu, zaman zamanda bir siyasal partinin veya hükümetin bağlı örgütü görünümü veren değişken faaliyet göstermesinin de dinamiğini oluşturmaktadır.

TÜSİAD 1971 yılında ülkenin önde gelen 12 sanayicisi tarafından açıklanan bir protokol ile kuruldu. TÜSİAD kurucuları ithal ikameci ekonomi politikalarının sonucu olarak gelişme gösteren sanayi sektörünün önde gelen temsilcileriydiler ve özellikle 60'lı yılların ortalarından itibaren Odalar Birliği içerisinde ticari gruplarla yaşanan çatışmaların içinden süzülüp gelmişlerdi. Bu kesim bütün bir dönem boyunca hükümetlerin kendilerinden yana stratejik kararlar alması yönünde baskı oluşturdular ve Birlik çatısı altında özerk bir statünün arayışında bulundular. Bekledikleri hükümet desteği gelmediği gibi, 60'lı yılların sonlarında odaların bağlı bulunduğu statünün siyasal nüfus karşısındaki zayıflığına yakından tanık oldular. 1971 askeri muhtırasından kısa bir süre sonra Birlik elindeki kota dağıtım yetkilerinin bakanlığa devredilmesi de bu duruma eklenince oda hiyerarşisi büyük sanayiciler için cazibesini önemli oranda yitirdi ve farklı bir organizasyon çatısı altında çıkarların ifade edilmesi seçeneğini güçlendirdi. Büyük sanayicileri özerk bir derneğin çatısı altında toplanmaya teşvik eden başka bir takım faktörler de bulunmaktadır; siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın sürmesi, işçi ve işveren ilişkilerinin giderek çatışmacı bir görünüm alması, bu çatışmanın radikal sağ ve sol oluşumları güçlendireceğinden duyulan kaygılar, bürokrasinin hızla politikleşmesi ve bürokratik akışkanlığın ekonomi yönetimini tıkayan bir boyut kazanması ve birbirleriyle çatışan sağ ve sol grupların her ikisinde de büyük işadamlarına yönelik karşıt bir söylemin gelişiyor olması bu kesimi, kendi farklılıklarını öne çıkararak bir konum tespitine yönlendiren dinamikler olarak sıralanabilir. TÜSİAD kurucularını bir diğer ortak noktası Avrupa ile ekonomik bütünleşme sürecinin zaman içinde ithal ikameci ekonomi politikalarında önemli değişiklikleri getireceğini farketmiş olmalarıydı. TÜSİAD kurucuları ağırlıklı olarak süreç içinde mevcut sanayi kuruluşlarının dış pazarlara yönelik olarak yeniden yapılandırılmalarına taraftardılar ve bu yönelimleri ile diğer sanayicilerden ayrılıyorlardı. Dernek sosyo ekonomik arka planına uygun olarak elitist bir örgütlenme stratejisini benimsedi ve zaman içinde merkezin güçlendirilmesine yönelik örgütsel bir evrim geçirdi.

Zaman içinde şube açma düşüncesinden vazgeçildi, üyeliğe kabul prosedürü sıkılaştırıldı ve üyelikten çıkarma aidat ödentilerine sıkı sıkıya bağlı bir statüye kavuşturuldu. TÜSİAD'ın organizasyon yapısı da merkezinde Yüksek İstişare Konseyinin (YİK) bulunduğu hiyerarşik bir örgütlenmeye sahiptir. YİK seçilmiş Dernek üyeleri ile tabii üyelerin bir arada bulunduğu bir organdır; tabii üyeler eski Konsey ve Yönetim Kurulu başkanları ile halen yönetimde bulunan Yönetim Kurulu Başkanı ve üyelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu organ TÜSİAD yönetimini kontrol etmekle kalmamakta, strateji belirlemede de etkili bir konumda bulunmaktadır. Geçici ve sürekli statüde bürokrat, akademisyen ve yönetici gibi Dernek dışından kişileri de bünyesinde bulundurması onun bu niteliği ile yakından bağlantılıdır. TÜSİAD yönetimi üye genişlemesinin ve örgütsel yayılmanın getireceği olumsuz sonuçlardan daima endişe etmiştir ve üçüncü bölümde yer yer daha ayrıntılı bir şekilde değineceğimiz gibi konfederasyon tipi bir yapılanmaya giderek bu sorunu aşmaya çalışmaktadır. BÜSİAD ve ESİAD ile geliştirilmeye çalışılan ilişkiler bu stratejinin bir ürünüdür.

MÜSİAD ise 1990 yılında İstanbul'da faaliyet gösteren 12 genç işadamı tarafından kuruldu. Kurucuların biri dışında diğerleri KOBİ düzeyindeki firmaların temsilcisiydiler. Kurucular arasında sektörel açıdan da bir birliktelikten söz etmek mümkün değildir. MÜSİAD kendisini küçük ve orta boy işletmelerin ekonomik dağılımdan daha çok pay almasını savunan bir talep eksenine oturttu ve bu eksende kendisini diğerlerinden muhafazakar değerlere önem veren bir söylemle ayırt etti. Dolayısıyla MÜSİAD siyasal merkezin belirleyici rol oynayacağı korumacı ve kalkınmacı bir model beklentisini sürekli olarak dile getirdi. Dernek üyelerinin çoğunluğunu muhafazakar, küçük ve orta ölçekli sermayenin içinden süzülüp gelen ikinci kuşak genç işadamları oluşturuyordu. Bu grup kendisini bu güne kadar ekonomik dağılımdan haksız bir biçimde pay aldığını düşündüğü büyük sanayicilere karşıt bir yapılanma olarak görüyordu ve AB dahil olmak üzere büyük gruplar tarafından dile getirilen taleplerin çoğu reddedildi. Dolayısıyla MÜSİAD'ın temsil ettiği arka plan ne hiyerarşik oda örgütlenmeleri, ne de TÜSİAD'ın temsil ettiği çerçevelere uygun düşüyordu ve Türkiye'de sosyo ekonomik ve siyasal evrime paralel olarak 1990'lı yılların başında sürece örgütsel düzeyde dahil oldular. Bu arka plana uygun olarak MÜSİAD yaygın üyelik stratejisini benimsedi ve merkez ile şubelerden oluşan bir hiyerarşi içinde örgütlendi. Ancak onlar da TÜSİAD gibi, stratejilerine rağmen merkezi bir organizasyon yapısı oluşturmaya özen gösterdiler. TÜSİAD'daki YİK'in yerini MÜSİAD içinde Yönetim

Kurulunun hakim konumu aldı. Bu örgütün henüz kurucularının aktif görevlerde bulunduğu genç bir yaşa sahip olmasının doğal bir sonucudur ve zaman içinde MÜSİAD içinde de iç merkezileşme yönünde yeni organların oluşturulması beklenmelidir. Yönetim Kurulu, özellikle Şube Genel Kurulları üzerinde oldukça etkili bir biçimde konumlanmıştır ve bununla yaygın üyelik sisteminin doğuracağı merkezkaç yönelimlere karşı önlem alınması hedeflenmektedir. Dernek taşıdığı amaçlar açısından iki yönlü bir görünüm göstermektedir; bunlardan ilki özellikle yerel düzeyde çıkar öncelikli perspektifler, ikincisi, ağırlıklı olarak merkezde bulunan tutumcu eğilimlerle ilgilidir. Dolayısıyla MÜSİAD'da yaygın örgütlenme sistemi içinde merkezi güçlendirmek yolu ile merkezdeki tutumcu eğilim korunmaktadır. Ayrıca MÜSİAD gönüllü bir örgütlenme olması ve tutumcu bir perspektif taşıması yönü ile TÜSİAD'a, üye bileşimi, yaygın örgütlenme biçimi ve ekonomik talep perspektifi yönleri ile de odalara benzeyen ara konuma sahip bir örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Derneğin bu niteliğine gerek üçüncü bölümde, gerekse anket sonuçlarını ele aldığımız dördüncü bölümde tekrar değineceğiz.

Üçüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİNİN BASKI GRUBU OLARAK EVRİMLERİ ve SİYASAL OTORİTELERLE ETKİLEŞİMLERİ

I. 1971 YILINA KADAR ODALAR HİYERARŞİSİ ve SİYASET

A. Demokrat Parti Yönetiminin Son Yıllarında Odalar

İşadamlarının, örgütlenme düzeyinde siyasal otoritelerle etkileşimleri 1950 ve 1960'lı yıllar boyunca ağırlıklı olarak oda örgütlenmeleri kanalı ile şekillenmiştir. Dolayısıyla işadamlarının kendi aralarındaki sektörel mücadeleler de ya bu odalar içinde ya da çeşitli grupların yoğunlukla bulunduğu farklı odalar arasındaki çekişmelerle kendisini göstermiştir. Aşağıda 50-70 bu dönemde işadamlarının siyasal alanla ilişkilerini düzenlemede en fonksiyonel yapılar olan odaların evrimine değineceğiz.

Belirtildiği gibi DP iktidarı on yıllık iktidarının ikinci döneminde, ağırlıklı olarak 1958'den sonra, kötüleşen ekonomik şartların bir sonucu olarak piyasayı kontrol etme yönündeki çabalara hız vermişti. Alınan önlemlerin yer yer polisiye tedbirlere kadar varması, parlamento çoğunluğunun mutlak bir iktidara kapı açacak şekilde kullanılması eğilimi ve liberal ekonomi politikasının özellikle sanayiciler arasında yol açtığı huzursuzluk piyasada tam bir durgunluğa yol açtı. Hükümet Birlik kanalı ile bu durgunluğa müdahale edemeyeceğini anlayınca 1960'lı yılların başlarından itibaren büyük grupların etkili olduğu odalarla diyalog kurmaya çalıştı. Değinildiği gibi 1960'ın başlarında bu yönelimin bir sonucu olarak hükümet işadamlarının talepleri doğrultusunda bir dizi iyileştirici düzenlemeler yaptı.

Başbakan Menderes, beraberinde Maliye, Ticaret ve Dışişleri Bakanları ile birlikte, büyük odaları Mart ayında ziyaret etti ve işadamlarının görüşlerini aldı. Bu toplantılarda işadamları hükümeti yoğun bir biçimde eleştirerek bir dizi talepte bulunmuşlardır. 9 Mart'ta İstanbul Ticaret Odasında yapılan toplantıda Oda Yönetim Kurulu üyesi Sırrı Enver Batur

kredi darlığının işadamlarını yoğun bir baskı altında bulundurduğuna işaret etmiş ve ekonomide özellikle son yıllarda kamu sektörüne tanınan ayrıcalıkların bir çok sorun doğurduğunu ifade etmiştir. Yine ağırlıklı olarak dış ticaret mevzuatındaki belirsizlikler ve vergilerin ağırlığından geniş oranda şikayet edilmiş DP hükümetince tekrar uygulamaya konulan Milli Koruma Kanununun kaldırılması ısrarla vurgulanmıştır. Ekonomik kriz karşısında büyük grupların desteğine fazlasıyla ihtiyacı olan hükümet için işadamlarının dile getirdiği sorunlar "bir iki saat içinde halledilebilecek" şeylerdi. Ayrıca Menderes İşadamlarına hükümetin ticaret ve sanayiyi liberal bir düşünce içinde geliştirme amacının değişmediğini ısrarla vurguladı.[1] Maliye Bakanı da toplantıda işadamlarınca sıklıkla şikayet edilen Milli Koruma Kanununun yakın zamanda kaldırılacağını açıkladı. İstanbul'daki toplantılar bir süre daha devam etmiş ve hükümet yetkilileri işadamlarından gelen şikayetleri maddeler halinde not almışlardı.[2] Hükümetin bu girişimi muhalefet ve basında DP'nin mayıs ayında düşündüğü erken seçim için piyasayı rahatlatıcı ve destek sağlamayı amaçlayan bir nabız yoklaması olarak değerlendirildi.[3]

İstanbul ve daha sonra İzmir'de yapılan bu girişimlerde odalar Birliği aracı bir rol üstlendi. Birlik Başkanı Hayri Terzioğlu ve Genel Sekreter Cihat İren bu toplantıların hepsine katıldılar. Hükümet seri toplantılar sonucunda oda yönetimleri arasında bir bahar havasının esmesini sağlamış ve işadamlarında olumlu sinyaller almayı başarmıştır. Büyük odalarla yapılan bu görüşmeleri, çeşitli oda temsilcilerinin Ankara'ya heyetler halinde gidecek hükümet yetkilileri ile temaslarda bulunmaları izledi. Bu şekilde Ankara'ya gelen İTO heyetinin başkanı Sırrı Enver Batur, toplantılar sonucunda taleplerin yerine getirilmesi noktasında önemli gelişmelerin olduğunu belirterek, "işadamları ticaretin sakin bir şekilde yürütülebileceğine artık inanmış bulunmaktadırlar" diyerek işadamları arasındaki bu olumlu havayı yansıtıyordu.[4] Hükümetin özellikle krediler ve Milli Koruma Kanununun kaldırılacağına ilişkin vaatleri işadamlarının hükümeti tekrar öncelemelerine neden oldu. Hükümet bu girişimiyle öyle bir başarı sağlamıştı ki oda yönetimleri sadece bir kaç ay önce eleştirdikleri hükümeti muhalefet karşısında açıkça savunmaya başladılar. CHP yetkililerinin benzer biçimde oda yöneticileri ile seri toplantılar düzenleme girişimi başarısızlıkla

[1] **Cumhuriyet** 10 Mart 1960
[2] **Cumhuriyet** 11 Mart 1960
[3] Nadir Nadi, "Hangisi Daha Önemli", **Cumhuriyet** 13 Mart 1960.
[4] **Cumhuriyet** 16 Mart 1960

sonuçlandı. Oda yönetimleri CHP'lilere açıkça tavır almaktan da çekinmediler. Örneğin İTO'dan görüşme için randevu talep eden CHP milletvekillerine oda yetkilileri; "Odamız mensuplarının bütün dilek ve ihtiyaçları hükümetimize arz edilmiş ve bir çoğu karara iktiva etmek suretiyle neticelendirilmiştir... Netice olarak bir amme müessesesi olan odamız çatısı altında herhangi bir siyasi polemiği tahrik edebilecek bir toplantının yapılmasını mahsurlu görmekteyiz" diyerek bu talebi reddediyorlardı.[5] Bir kaç gün sonra İstanbul Ticaret Borsası da benzer bir üslûpla CHP yetkililerine ret cevabı verdi.

Ret karşılığı almaları CHP'lileri de işadamlarına karşı daha sert üslup kullanmaya yönlendirdi. Muhalefet kendilerine yönelik soğukluğu oda yönetimlerinde etkili olan Vatan Cephesi'ne geçmiş bir grup işadamı tarafından düzenlenen politik bir tavır olarak görüyor ve işadamları ile hükümet arasında maddi destek vermeye dayanan bir çıkar sağlama ilişkisinin bulunduğunu ifade ediyordu.[6] Bu ilişkileri kanıtlamak mümkün olmadı. Özellikle 1960 müdahalesinin hemen ardından yoğun bir teftiş sisteminden geçmelerine rağmen odalar içinde böyle bir etkileşimin varlığı ortaya konulamadı. Ancak özellikle Birlik ve büyük oda yönetimleri ile hükümet arasındaki ilişkilerin müdahalenin hemen öncesinde giderek kapalı ve dayanışmacı bir ilişkiye yönlenmeye başladığını belirtebiliriz. Özellikle Birlik bu konuda aşağıdan gelen taleplerle hükümetin istekleri arasında ara konumda kalmış bulunuyordu. Bu kısa dönemde Birlik yönetimi ve oda yönetimleri ile hükümet arasında bir yakınlaşma olmakla birlikte bu genel anlamda işadamlarına yansımamıştı. Bunun en güzel örneğini zirai kazançların vergilendirilmesi konusunda Birliğin önce olumlu bir tavır sergilemesi, daha sonra da ticari gruplardan gelen baskı sonucunda bildik eğilime tekrar geri dönmesi oluşturur. Birlik hükümetle geliştirilen olumlu havanın etkisiyle, Maliye Bakanlığınca hazırlanan Zirai Kazançlara Vergi Getirilmesine Dair Kanun tasarısına önce olumlu görüş bildirmiş, ancak Birlik Genel Kurulunda bu ağır eleştirilerle karşılaşmış ve yoğun baskılar sonucu toplantı sonrası yapılan açıklamada ülke şartlarının henüz zirai kazanç vergisine hazır olmadığı ifade edilmiştir.[7] Aynı eğilim Birlik'in hazırladığı "İktisadi Rapor"a da yansıdı. Raporda Zirai kazançlardan gelir elde edilmesinde, toprak reformu ve vergileme gibi yöntemlerden çok, nüfus başına verimliliği arttırma, bu amaçla modern yöntemlere başvurma

[5] **Cumhuriyet** 22 Mart 1960
[6] Bkz. **Cumhuriyet** 9 Nisan 1960; Feridun Ergin'in yorumu
[7] **Cumhuriyet** 25 Mayıs 1960.

ve dış pazar imkanlarının arttırılması gibi daha dolaylı yöntemler uygulanması hükümete öneriliyordu.[8]

27 Mayıs askeri müdahalesinin hemen öncesinde toplanan Birlik Genel Kurulu yukarıda ifade etmeye çalıştığımız görünümün yansımasını oluşturdu. Yukarıdaki yumuşamanın aksine Genel Kurul tartışmaları genel olarak eleştirel bir üslup taşıyordu. Hükümetin bazı vaatlerde bulunmakla birlikte bunun gerektirdiği tedbirleri almakta yavaş davrandığı, alınan tedbirlerin yetersiz kaldığı yoğun olarak dile getirildi. Milli Koruma Kanununun kaldırılması yanında asıl önemli olanın yerine yenisinin konmaması gerektiği, kredi faizlerinin hala yeterince düşürülmediği belirtiliyordu. Ekonomik durgunluğa karşı özel sektör borçlarının dondurulması, hatta, hatta iş kanununun günün koşulları gereğince işverenlerin lehine değiştirilmesi hükümetten açıkça talep ediliyordu.[9]

1958 sonrasında girilen ağır ekonomik koşullar işadamları arasında yoğun bir kaynaşmanın yaşanmasına neden oldu. Hükümet bir süre bu kaynaşmalara karşı bilinen yönlendirici ve cezalandırıcı düzenlemelerle mücadele etmek istediyse de bunda başarılı olamadı. Muhalefet cephesi oldukça genişlemişti ve liberal ekonomi politikasından rahatsız olan sanayiciler önce Hürriyet Partisi'nin kurulmasını rol oynayarak daha sonrada CHP ile bazı ilişkiler geliştirerek bu muhalefet cephesinin içinde yer almışlardı. Genel tepki ise alışıldıktı; **piyasa durgunluğu**. Durgunluk, dönemin sonlarında DP'yi işadamı grupları ile tekrar ilişkileri iyileştirme yönünde popülist bir politikaya yönlendirdi. Ticari gruplar bu yönelime örgütsel düzeyde olumlu karşılık verdiler. Ancak girişim henüz somut sonuçlar doğurmadığından aşağıdan gelen talep ve tepkileri kesmeye yetmedi. Oda yönetimleri ve Birlik genel olarak bu sürecin sonunda hükümetin istekleri ile aşağıdan gelen talepler karşısında ara bir konumda kaldılar. Sanayici gruplar daha genel bir politika değişikliği talep ederlerken, ticari gruplar dönem sonunda salt ekonomik çıkarların baskın olduğu bazı düzenlemeleri açıkça talep etmeye başladılar. Askeri müdahale öncesinde toplanan Birlik Genel Kurulu bu taleplerin görünür hale geldiği bir foruma dönüştü. Belki de süreç müdahale ile kesilmeseydi 60'lı yılların sonlarında yaşanacak bir çıkar çatışması, dönemin koşulları içerisinde işadamları arasında yaşanacaktı. Özellikle bu son evrede DP ile büyük ticaret odaları arasındaki yakınlaşma çok görünür bir ilişki biçimine dönüştü. Bu odalar muhalefete

[8] **İktisadi Rapor 1960**, Ankara: TOBB, s.87-88.
[9] **Cumhuriyet** 24 Mayıs 1960

açıkça cephe aldılar. Değinildiği gibi CHP'nin bu gruplarla diyalog kurma çabası büyük ticaret odalarınca engellenmeye çalışıldı. DP yönetiminin sonlarına doğru bu ilişki açıkça hükümeti destekleme biçimine dönüştü. Örneğin 29 Nisanda Ankara'da meydana gelen hükümet aleyhtarı öğrenci eylemlerinin hemen sonrasında Ankara Ticaret Odası Yönetim Kurulu tarafından hükümete yollanan bir telgrafta bu eylemler açıkça kınanıyordu. Telgrafta, "(hadiselerin) planlı ve tertipli olduğuna kanaat getiren tüccar ve sanayicilerimiz, halk sinesinde makes bulmayan ve memleket menfaatlerine kastedici mahiyet arz eden bu tertipleri 6.5.1960 tarihinde teline karar vermiştir. Bilvesile hükümetimize ve siz Reisi Büyüğümüze bağlılıklarımızı teyiden arz ederiz" denmekteydi.[10]

B. 1960-1965 Döneminde Odalar

1. Askeri Rejim Koşulları Altında Baskı Grubu Faaliyetlerine Yönelme

Büyük ticaret odalarının ve Birlik yönetiminin DP hükümetinden gelen olumlu sinyaller karşısında açıkça hükümetten yana bir tavır alması, iktidara karşı birleşmiş asker-sivil bürokrasi ve CHP elitinin şimşeklerini oda yönetimleri üzerine çekti. 1960 askeri müdahalesi bu ortamda yapıldı ve müdahale sonrası dönem oda yönetimleri için oldukça sıkıntılı oldu. DP yönetimi ile sıkı bağlar geliştirdiğine inanılan odalar sıkı bir denetim altına alındı. Cemal Gürsel tarafından Temmuz ayında açıklanan hükümet programı nispeten ılımlı mesajlar içerse se de satır aralarında özellikle ithalatçı gruplara yönelik sert bir politika takip edileceği hissettiriliyordu.[11]

Öncelikle, oda yönetimlerinin işlemlerini incelemek üzere komiteler oluşturuldu ve bu komiteler belirlenen odalarda teftiş ve yönetim birimi görevlerini aynı anda yerine getirdiler. Müdahalenin ilk günlerinde bu komiteler eliyle odalardaki çeşitli yolsuzlukların yapıldığına dair haberler basına sızdırıldı, ancak bu iddialar daha sonra sonuçlandırılmadı. Örneğin Ankara Ticaret Odası, "sabıkalı" oda olarak böyle bir komitenin yönetimine verilmiş ve bu komite basına odadaki suistimallerin üç milyona ulaştığı yönünde bir açıklama yapmıştı. Yapılan açıklamada Menderes hükümetine yollanan ve yukarıda metnini verdiğimiz telgraftan da bahsediliyordu. Bundan bir süre sonra İstanbul Sanayi Odası hakkında da benzer bir iddia ortaya atıldı, komiteye göre oda, DP yönetimi tarafından genel seçimler sırasında şahsi

[10] **Cumhuriyet** 23 Haziran 1960

[11] Kazım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**,İstanbul: Ak,1968,s.475.

servetlere müracaat" vasıtası olarak kullanılmış ve vatan cephesi açılışlarında da aynı şekilde üyelerden para toplanılmıştı.[12] Müdahaleden hemen, sonra görevini siyasal amaçlar doğrultusunda kullanmak suçlamasıyla tutuklananlar içinde DP döneminin Birlik başkanı Hayrettin Terzioğlu da vardı. Belirtildiği gibi Terzioğlu DP'nin son döneminde işadamları ile hükümetin arasındaki buzların eritilmesinde aktif bir biçimde rol oynamıştı. Terzioğlu ünlü Balmumcu yolcuları arasına dahil edilmişti. Ancak buradan da somut somut bir sonuç çıkmamış ve Terzioğlu 13 Kasımda Balmumcu'dan ilk tahliye edilenler arasında yer almıştı.[13]

Belirtildiği gibi yeni yönetimin ilk uygulaması oda yönetim ve işleyişlerini 3 veya 5 kişilik komitelere vermesiydi. İkinci olarak Ağustos ayında odalar ile ilgili geçici bir kanun çıkartılarak tüm seçilmiş organlar feshedilmiştir. Bu kanun odalarda meslek gruplarının ve Birlik Yönetim Kurulu delegelerinin yeniden seçilmesini de düzenliyordu. Kanunla 15 Eylül'e kadar yeni seçilen delegeler Birlik Genel Kurulunu oluşturarak yeni yönetimi belirleyeceklerdi. 12. TOBB Genel Kurulu bu geçici kanunun gölgesi altında yapıldı. CHP ve Milli Birlik Kurulu seçimlerle yakından ilgilendi. Bütün önemli idari görevler CHP'ye yakın kişilere verildi[14] ve İzmir delegesi Reşat Leblebici, geçici kanun gereğince 3 yıl süre ile başkanlığa seçildi.[15] Seçimler boyunca hükümet odalara istenilen kişilerin seçilmesi konusunda tehditkar bir üslup kullandı ve bu üslûptan en fazla ticaret odaları nasibini oldı. Örneğin İTO seçimlerinden hemen önce odaya ziyaret eden Maliye Bakanı Mehmet Baydur; "Odalar kendilerine kanunlarla verilen vazifeleri yapsalardı, şimdi bu zorluklara maruz kalmazlardı. Oda meslek komiteleri politik organlar değildir. Seçimlerde sadece meslek menfaatini düşünün. Siz, meslek tesanüdünü ahlak prensibi ile bağdaştıramazsanız, hükümet de müdahale eder. İdare heyetine seçilmek birey değil, iş orada vazife görmektir" diyordu.[16] Bu azarlayıcı üslup 1960-61 dönemine hakim tavırdır. Birazdan daha ayrıntılı değineceğimiz gibi, genellikle oda yöneticilerince getirilen talepler dinlenmekle beraber, bunlar azarlayıcı ve yönlendirmeci bir üslupla karşılanıyordu. İşadamlarına ekonomide hükümet müdahalesi veya MBK'na yapılan atıflarla nasıl bir üslup kullanılacağı sık sık hatırlatılıyordu. Örneğin, İzmir Ticaret Odasının servet beyanı konusundaki kanun tasarısı ile ilgili şikayetlerine, dönemin

[12] **Cumhuriyet** 20 Eylül 1960
[13] **Cumhuriyet** 14 Kasım 1960
[14] Kemali Saybaşılı, "Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments: A Comparative Analysis of the British and The Turkish Cases", **METU Studies in Devalopment**, Ankara 1976, sy.11, s.127.
[15] **Cumhuriyet** 13 Eylül 1960
[16] **Cumhuriyet** 30 Temmuz 1960

Ticaret Bakanı şu şekilde cevap veriyordu; "Bu benim kanaatimdir, bu hükümetin kanaatidir, bu aynı zamanda MBK'nın hükümetle müştereken vardığı kanaattir".[17] Tabii bu sözlerin ardından kanunun mutlak surette uygulanacağını ifade eden sözler geliyordu.

1960 müdahalesinden hemen sonra bir takım düzenlemelere gidilmesi işadamları arasında bir takım endişelerin doğmasına neden oldu. Bu girişimler oda örgütlerini yavaş yavaş işadamı kimliği doğrultusunda bir baskı grubu eğilimine yönelmelerinde de itici faktörleri oluşturdular. Odalar Birliği hükümetin sıkı denetimi altındaydı ve ciddi bir varlık gösteremiyordu. Genel politikadan şikayetler ise daha özerk kalabilmiş İzmir'li ve İstanbul'lu büyük odalar tarafından dile getirilmeye başlandı. Bu şikayetler belirtildiği gibi hükümet ve askerlerden istenilen karşılığı bulmadı. İşadamları arasında tedirginlik duyuran bir dizi gelişmeyi ise aşağıda ana hatlarıyla ele almaya çalışacağım. Öncelikle Milli Koruma Kanunu ve bu kanun çerçevesinde kamu sektörüne tanınan önceliklerin kalkması beklentisi içerisine giren işadamları, müdahale ile bu umutlarını yitirmişler, hatta daha devletçi uygulamalara sıcak bakan yeni bir yönetimi karşılarında bulmuşlardır. Müdahale sonrası özel sektör kredilerinin dondurulması da bu olumsuz havayı daha da kötüleştirmiştir. Hükümetin iletilen talepler karşısındaki soğuk tutumu ve bazı bürokrat ve bakanların özel sektör konusunda olumsuz nitelemeler içeren açıklamaları da işadamlarını oldukça endişelendirmekteydi.

Siyasal ve bürokratik otoritelerden gelen soğuk tavır, odaları daha başka yollar aramaya yöneltti. Bu amaçla dönemin Devlet Başkanı Org.Cemal Gürsel ziyaret edilmiş ve bu konuda desteği istenmiştir. Gürsel, Milli Koruma Kanununun kaldırılacağı, hükümet eliyle zorla ucuzluk yapılmayacağı konusunda işadamlarına güvence vermiş ve basının sözlerine fazla itibar etmemelerini işadamlarından istemiştir.[18] Ancak ziyaret beklenilen sonuçları doğurmadı. Servet Beyanı Kanun Tasarısı ve Mecmu karların %25'i aşmama yönündeki hükümet kararları, kredilerin verilmeyeceği endişelerini iyice güçlendirdi. Büyük odalar yavaş yavaş hükümet üyelerine karşı çekingenliklerini atarak eleştiri dozunu yükseltmeye başladılar. Sosyalist bir rejime geçileceği beklentisi işadamları arasında yaygındı ve bu onları çıkarları doğrultusunda daha aktif hareket etmeye zorladı. Örneğin Ocak 1961'de İstanbul

[17] **Cumhuriyet** 3 Şubat 1961
[18] **Cumhuriyet** 5 Temmuz 1960

Ticaret Odası toplantısında, toplantıya katılan bakanlar askerlerin sözünü dinlemekle suçlandılar.[19]

Hükümetin ve Temsilciler Meclisi'nin askerler karşısında etkisiz kaldığını düşünen oda yöneticileri doğurmadan MBK içinde kendilerine yakın gördükleri subaylar yolu ile taleplerini iletmeyi denediler. Bu çerçevede İstanbul, İzmir ve Ankara'da faaliyet yürüten oda yöneticileri Odalar Birliği'nde bir toplantı düzenleyerek, toplantıya MBK üyesi Albay Sami Küçük'ü davet ettiler. Tüccarlar yeni düzenlemelerin işadamlarına kaldıramayacakları yükler getirdiğini ve özellikle servet beyanının zorunlu yapılmasının özel sektör aleyhine bir gelişme olduğunu vurgulamışlar ve taleplerini toplantı esasında Küçük'e iletmişlerdi. Albay Küçük talepleri MBK'a götüreceğini ancak kurulda kendisinin bir "hayır"ı bulunduğunu, isteklerin kabulü için 22 oya daha gereksinim olduğunu toplantıda işadamlarına ifade etmiştir.[20] Görüldüğü gibi siyasal ve bürokratik otoritelerin davranışlarındaki duyarsızlık aşama aşama bir baskı grubu eğiliminin odalar içinde güç kazanmasında önemli rol oynadı. Önce Devlet Başkanı'na sonra askeri kanada taleplerini iletme çabasına giren odalar, siyasal yetkilileri açıkça eleştirmeye başlamışlardır. Gelişmelerin genel bir rahatsızlık doğurması özellikle büyük ticaret odalarını Birlik üzerinde baskı kurarak daha etkili bir organ olarak bu örgütü kullanmalarına da zemin hazırladı. Bunun en açık göstergesi Birlik kanalı ile hükümet uygulamalarından duyulan rahatsızlıkların seri broşürler yayımlamak suretiyle kamuoyuna duyurulmasıydı. Bununla basında seslerini daha çok duyurmayı hedeflediler. Bu broşürlerde biraz teknik bir dil kullanılarak dönem uygulamaları açıkça eleştirildi. Ocak ayında yürürlüğe giren Gelir Vergisi Kanunu odalarca hedeflerden kopuk, iyi hazırlanmamış ve birbirine zıt, "tek taraflı" hükümler içeren bir düzenleme olarak eleştirilmiş ve bunun dışında bir yenilik taşımadığı vurgulanmıştır.[21] Yine aynı yıl yürürlüğe giren Kurumlar Vergisi Kanunu konusunda da daha sert bir reaksiyon ile ve aynı yöntemle eleştiriler dile getirilmiştir. Odalar eski düzenlemenin 10 yıldan beri uygulanan "makul" bir düzenleme olduğunu, ancak yeni getirilen 192-193 sayılı kanunlarla aşırı yükler getirildiğini ifade ediyorlardı. Kanunun gerekçesinde ticari ve sınai grupların vergi dilimlerinin düşüklüğünden bahsedilmesi karşısında ilk kez zirai kazançların yeterince vergilendirilmemiş olmasının vergi toplamadaki düşüklüğün temelinde yattığı ifade edilerek bir yerde top başka bir kesimin üzerine atıldı. Bu

[19] **Cumhuriyet** 31 Ocak 1960
[20] **Cumhuriyet** 18 Ocak 1961
[21] **Gelir Vergisi Kanunu Hakkında Görüş ve Tekliflerimiz**, Ankara: TOBB 1961, s.3-4

yaklaşım 1950'li yıllarda görülen yaklaşımlarla taban tabana zıttı ve bu tavır değişikliği ticari grupların siyasal kaygılar dışında bir baskı grubu gibi hareket etmelerinin doğal bir sonucuydu.[22] Hükümetlerin dengeleme politikalarının gölgesinde kalan çıkar ifadesi, siyasal desteğin yitirilmesi ve sorunlarla grup çıkarlarının baş başa kaldığı sosyo-ekonomik ortam daha özgül çıkarların ifadesine de imkan tanıyordu. İşadamları zirai kesimlerin ve esnafın vergilendirmeye tabi tutularak vergi tabanının yaygınlaştırılmasını istiyorlardı. Oysa bu güne kadar genel olarak, özellikle zirai gruplarla ortak hareket etmişler ve bu tip girişimleri özel mülkiyete bir müdahale olarak yorumlamışlardı. Tabii belirttiğimiz gibi ara dönemde, büyük odaların daha etkili olması, zirai çıkarların daha kolay feda edilmesinde önemli rol oynadı. Aksi taktirde Birlik'in bu kesimden beslenen ticari çıkarları normal süreç içerisinde bertaraf etmesi mümkün değildi. Odalar hükümetten Milli Koruma Kanununun kaldırılmasını ve geniş bir vergi indirimine gidilmesini talep ediyorlardı. Aksi taktirde şirketleşme eğilimi duracak, "mükellefte vergiye mukavemet artacak, devlet ümit ettiği vergi geliri elde edemeyecek, sınai ve ticari faaliyetler azalacak ve işsizlik artacaktır".[23] Görüldüğü gibi broşürlerde tehditkar bir hava "satır aralarında" estiriliyor ve bütün bunlar ekonominin bir gereği olarak sunuluyordu. Hükümetten açıkça ülkeyi gelişmiş ülkelerle değil, az gelişmiş ülkelerle karşılaştırarak düzenlemelerini ona göre yapması isteniyor, bu konuda Batı ülkelerinin örnek alınmaması talep ediliyordu.[24] Birlik'in desteklediği tek gelişme ise zirai kazançların vergilendirilmesi oldu. Hatta Birlik yayınladığı bir broşürle MBK tarafından zirai kazançların Gelir Vergisi Kapsamına alınmasının uygulamada yol açacağı problemlerle ilgili yol gösterici önerilerde dahi bulundu.[25]

Odalar içindeki bu eğilim, işadamlarını üzerine düşen görevi bir "vazife şuuru" içinde yapacak toplumsal bir birim olarak gören[26] dönemin hakim yönetim anlayışına ters düşüyordu. Askerlerin ve planlamacı bürokratların yürütme üzerindeki etkinlikleri onların etkili bir baskı grubu olarak başarılı sonuçlara ulaşmalarını engelliyordu. Örneğin Temsilciler Meclisine iletilen "Bina ve Arazi Vergilerinin Yükseltilmesine Dair Kanun" tasarısındaki oranların düşürülmesi için Meclis düzeyinde yapılan girişimletr başarılı olmuş ve kanun,

---

[22] **Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu Hakkında Görüş ve Tekliflerimiz**, Ankara: TOBB 1961, s.4
[23] a.g.y., s.6.
[24] a.g.y., s.8.
[25] **Zirai Kazançların Vergilendirilmesi Mevzuundaki Görüş ve Tekliflerimiz**,Ankara: TOBB 1961, s.6-20.
[26] Cemal Gürsel'in Temmuz 1960'da Odalar Birliği yetkilileri ile Yaptığı görüşmede kullandığı ifade; **Cumhuriyet** 5 Temmuz 1960.

tasarıdan farklı olarak, önemli indirimler yapılarak kabul edilmişti. Ancak MBK planlamacı bürokratların yanında yer alınca, eski oranlar karma komisyon aracılığı ile tekrar Meclise getirilerek istenildiği biçimde kanun metninde yer almaları sağlandı.[27]

2. Ekim 1961 Seçimleri ve Sonrasında Odalar

Bütün bu süreç piyasayı tam anlamıyla atalete itti. Bir yerde büyük odaların Birlik kanalıyla satır aralarında yaptığı tehditler hayata geçirilmiş piyasada durgunluk baş göstermişti. İşadamları Ekim ayında yapılacak seçimleri, askerlerin ve bürokratların hakimiyetinden kurtulacakları bir gelişme olarak değerlendirdiler. Ne surette olursa olsun sivil bir hükümetin kurulmasını çıkarları açısından zorunlu görüyorlardı. Ancak seçim sonuçlarının hiç bir partiye tek başına iktidar imkanı tanımaması ve yeni hükümetin kurulması sürecinde askerlerin devam eden etkinliği bu beklentiyi karşılayamadı. Bu ortamda İzmir Ticaret Odası Parlamentoya giren tüm partilerin liderlerine birer yazı göndererek, hükümet kurulmadığı sürece piyasadaki durgunluğun süreceğini ve uyarılarına olumlu karşılık bulamadıkları takdirde durumu "umumi efkara" açıklayacaklarını ifade etti.[28] Her iki Meclis'te de DP'nin devamı ve CHP karşıtı olan partiler çoğunlukta olmasına rağmen DP'nin takipçisi bir hükümet iktidara geçmedi. Bunun başlıca sebebi ordunun seçim sonuçlarından oldukça tedirgin olmasıydı. Özellikle "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" nin baskısı sonucu CHP güdümünde bir karma hükümetin kurulması kararına varıldı.[29] Ekim seçimleri sonrasında İsmet İnönü Başbakanlığındaki, CHP ağırlıklı koalisyon hükümeti işadamlarından gelen bu mesajlara daha yumuşak bir karşılık vermenin zorunluluk olduğununun bilincindeydi: Öncelikle İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı Fethi Çelikbaş'a kabinede Sanayi Bakanı olarak görev verildi. İkinci olarak yeni hükümet, Menderes'in son günlerinde yaptığı gibi büyük odalarla yüz yüze diyaloga girme yönünde bir adım attı. İnönü, beraberinde Ticaret, Gümrük ve Tekel ve Çalışma Bakanları olduğu halde odalara ziyaretlerde bulundu ve seri toplantılar yaptı. Bu toplantılardan en önemlisi ve ses getireni İTO'da yapılanıydı. Ocak ayında yapılan toplantılar 4 gün sürdü. Toplantıların ilk gününde işadamları yeni hükümetten açıkça güven beklediklerini ifade ettiler. Oda yetkilileri, siyasal yetkililerin, işadamlarına ilişkin yaptıkları açıklamalardan rahatsız olduklarını açıkça belirttiler ve politikacıların

---

[27] **Cumhuriyet** 22 Haziran 1961.
[28] **Cumhuriyet** 3 Kasım 1961.
[29] Suna Kili, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976,s.178.

işadamlarının bu kaygılarına önem vererek hareket etmelerini istediler. En çok vurgulanan konular servet beyanı ve resmi sektör önceliğinin özel sektörü haksız rekabet ortamında bırakmasıydı.[30] Toplantılar ilgili bakanlarla oda temsilcilerin karşı karşıya geldiği oturumlarla devam etti. Toplantılar sonunda Başbakan, hükümetin işadamlarına yönelik bir **intikam** hareketine asla müsaade etmeyeceğini, işadamları ile düzenli bir işbirliği ortamı oluşturulmasına önem verileceğini, baskın kararlardan vazgeçileceğini ve her üç ayda bir ilgili bakanlarla işadamları arasında düzenli toplantılar yapılacağını açıkladı[31]. Hükümetin böyle bir diyaloga yönelmesinin başlıca iki nedeninin bulunduğu belirtilebilir. Öncelikle hükümet piyasadaki durgunlukta önemli ölçüde işadamları arasında, ortamdan duyulan güvensizlik hissinin rol oynadığının farkındaydı ve bu kesime güven vermenin gerekliliğini görüyordu. İkinci olarak 1960'lı yıllara damgasını vuracak planlı ekonominin ilk adımını oluşturan I. Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlanması çalışmaları içinde böyle bir diyalogun geliştirilmesine ihtiyaç duyulmuştu. Dolayısıyla sınırlı bir düzeyde de olsa odalara karar alma süreçlerine katılım imkanı verilmiş oluyordu. Oda yönetimleri DP döneminde geliştirilen kapalı ilişkilerin artık işlev göremiyeceğinin farkındaydılar. Devlet öncelikli bir planlamacılığın bürokratlar arasında yaygın olduğu, CHP'nin hükümet içinde güçlü olduğu böyle bir dönemde kendileri ile ilgili konuları çok yönlü bir biçimde gündeme getirip, etkinliklerini artırmaya önem verdiler ve bu durum onların bir baskı grubu olarak etkinlik göstermelerinin en önemli dinamiğini oluşturdu. Üç aylık toplantılar ve karar alma süreçlerinde Odalar Birliği'nin katılımının sağlanması bu açıdan destekleyici faktörler oldu. Hükümet ve bürokratların bu süreç içerisinde kendi belirleyiciliklerini pekiştirme isteği de odaların baskı grubu davranışı göstermelerinin diğer bir nedenini oluşturdu. Böylece odalar siyasal otoritelerle kapalı ilişkiler geliştiremediler ve kendilerini çıkarlarının tehdit edildiği bir ortamın içinde buldular. Dolayısıyla çıkar temsiline öncelik verdiler.

Yeni hükümet karşısında ilk talepler ağırlıklı olarak özel sektörün, kamu sektörü ve devlet müdahalesi karşısında özerk alanının çizilmesiyle ilgili oldu. Türkiye'nin bir karma ekonomi modeli ile yönetildiğini, ancak gelişme seyrinin ekonomide özel sektöre gelişme imkanlarının sağlanmasıyla mümkün olacağı vurgulanıyordu. Devletin önce kamu sektörünü tam rekabet içine alması, sonra da özel sektörün bizzat desteklemesi isteniyordu.[32] I.Beş

[30] **Cumhuriyet** 31 Ocak 1962
[31] **Cumhuriyet** 2 Şubat 1962
[32] **5 Yıllık Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Mütalaaları**, Ankara: TOBB 1962, s.3-6.

yıllık Kalkınma Planının hazırlık aşamasında da ağırlıklı olarak aynı noktalara vurgu yaptılar. Odalar Birliği hazırladığı bir raporla planlamadan ne beklediklerini hükümete bildirdi. Öncelikle planda özel sektörün destekleneceğinin açık bir dille ifade edilmesi isteniyor ve planın bu kesim için emredici değil teşvik edici olmasının belirtilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Yine plan tasarısında Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerin yeterince ele alınmamış olması eleştiriliyordu.[33] Aslında asıl endişe duyulan planlama süreci ile sosyalist bir sisteme geçilmesiydi ve Avrupa ile ilişkilerin planda ayrıntıları ile ele alınması, bir yerde kapitalist dünya ile bağların süreceğine bir işaret olarak görülüyordu. Bu nedenle planda ekonomik entegrasyonların gelişmekte olan ülkeler için olumsuz bazı sonuçlar doğuracağı ifadesinin geçmesi rahatsızlık doğurmuştu. Eleştirilen diğer bir konu "Sosyal Adalet" kavramının sıklıkla kullanılmasıydı. Planda bu kavramın açıkça tarif edilmesi isteniyordu. Birlik'e göre bu kavram sosyalistler ve welfare-state taraftarlarınca, "müteşebbislerin kazancının önlenmesi, gelirlerin tamamının veya büyük bir kısmının ellerinden alınması, elde mevcut kaynakların, ne iktisadi ne de ahlâkî olmayan bir kıstasla müsavat üzerine fertler arasında dağıtılması şeklinde tefsir" edilmekteydi ve bu yoruma karşı çıkıldığı açıkça ifade edilmeliydi.[34] Ayrıca plan içinde "müdahalenin düşünüldüğü intibaını verecek ifadeler" mevcuttu.[35] Odalar açıkça özel sektör ile bürokratları bir araya getirecek bir kurulun oluşturulmasını, kredili ithalata ilişkin kolaylıklar getirilmesini ve kotalarda kendilerine tanınan tahsislerin arttırılmasını talep ediyorlardı.[36] Ancak taleplerin hiçbiri kalkınma planında yer almadı ve bu durum işadamlarının eleştirilerine neden oldu. Onlar açıkça bürokratların Hükümete ve Hükümetin de Meclise planın dayandığı "felsefeyi" açıklamasını istiyorlardı. Birlik yönetimi kendi görüşlerinin alınması konusunda verilen sürenin kısıtlığı, tatbikat döneminde kendilerinin sürece dahil edilip edilmemesi konusunda harhangi bir ifadenin tasarıda yer almaması açısından planı eleştiriyordu. Ayrıca özel sektöre güven verici ifadeler planda yer almamış aksine açık olmayan, birbirine tezat teşkil eden beyanlar, özel sektörün geleceğe ilişkin olarak endişe ve tereddütlere sevketmişti. Birlik Planla "ekonomiyi durgunluğa götürecek bir tutumun idame ettirileceği" endişesini taşıyordu.[37]

---

[33] **Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Dilekleri**, Ankara TOBB 1962, s.23.
[34] a.g.y., s.7.
[35] a.g.y., s.15.
[36] a.g.y., s.22-23.
[37] 5 yıllık Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Mütalaaları,1962, s.8.

İnönü hükümetinin kurulmasıyla başlatılan diyalog hiçbir zaman tam anlamıyla bir katılım olmadığı gibi, herhangi bir nüfuz etme gücüne de ulaşamadı. Öncelikle Kasım 1961'de açıklanan hükümet programında devletçi eğilim kendisini güçlü bir biçimde hissettiriyordu. Özellikle İktisadi Devlet Teşekülleri ve ekonomik planlamaya vurgu yapılmakta ve özel sektöre ise kısa paragraflar içinde değiniliyordu.[38] Parlamentoyu perde gerisinden izleyen askerlerin işadamlarına karşı olumsuz tutumları da devam etmekteydi. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Meclisi açış konuşmasında eski hükümetin "doymak bilmeyen ahlaksız maddeciler" in milyonlar kazanmasına hizmet ettiğinden söz etmekteydi.[39] Yine yukarıda belirttiğimiz gibi planın hazırlık döneminde odaların görüşlerinin alınmış olmasına rağmen bunlara planda yer verilmedi. Bu duruma bağlı olarak 1962-1965 yıllarında daha düzenli olarak devam eden ve 1968 yılına kadar sürdürülen hükümet ve odalar arasındaki toplantılar işadamları ile siyasal otoriteler arasında en önemli diyalog kanalını oluşturmakla birlikte bir nüfuz etme işlevi görmediler. Dolayısıyla toplantılar başlangıcından kısa bir süre sonra dönemin koşullarının dayattığı bir zorunluluk olarak görülmeye başlandı. Oysa başlangıçta oda yönetimleri toplantılar karşısında daha ümitli bir beklenti içindeydiler. Bu toplantıların analizi dönemin işadamları-siyaset ilişkilerinin niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Birazdan bu toplantıların içeriğine daha yakından değineceğiz. Buraya hükümetle işadamları arasında başlatılan diyalogun beklentilere cevap vermemesiyle ilgili diğer bir gelişmeyi de eklemek istiyoruz. Kurumsal açıdan oda örgütlenmelerine değindiğimiz kısımda belirttiğimiz gibi 1962 yılında Odaların ithal kotalarını belirleme yetkileri görüş bildirmeye çevrilerek dış ticaret alanındaki etkinlikleri önemli ölçüde sınırlandı ve ithal mallarının fiyatlarını tespit ve mal listelerini hazırlama yetkileri ellerinden alındı.

1962 - 1968 döneminde yapılan oda - hükümet toplantılarına baktığımızda öncelikle İnönü hükümeti döneminde hükümet, bürokratlar ve oda yönetimleri arasında bir çekişmenin varlığından söz etmemiz gerekiyor. Bu ilk dönemde, Odalar Birliği kanalı ile gerek üç aylık toplantılarda, gerekse sunulan raporlarda talep edilen isteklerin çok azının görüşme gündemine alındığını, alınanların da çok az bir kısmının istekler doğrultusunda sonuçlandırıldığını görüyoruz. Yine bakanların ve bürokratların bazı taleplere karşı direnç göstermeleri durumunda oda temsilcilerinin bir muhalefet göstermekten çekindiklerini de

[38] Öztürk, s.495-500.

[39] Kazım Öztürk, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Mille Meclisini Açış Nutukları**, İstanbul: Ak,1969,s.696.

belirtebiliriz. Oysa başlangıçta Odalar bu toplantılar konusunda umutluydular. Hükümet 16 Nisan 1962 tarihinde Ticaret Bakanlığında "ana meseleler"i görüşmek üzere işadamlarını davet etti ve toplantı süreci de böylece başlamış oldu. Oda yönetimleri Birlik kanalı ile hazırladıkları kapsamlı bir rapor ile beklentilerini hükümete ilettiler. Taleplerin başında yine planda kamu sektörünün alanının net olarak çizilmesi isteği yer alıyordu. İşadamları planın bu bölümüne hükümetin "harfiyen" uymasını da istiyorlardı.[40] Devletleştirme konusunda güvence işleyen işadamları, dış ticaret rejiminin ilanından sonra sık sık değişikliklere gidilmemesini talep ediyorlardı. İstekler arasında sanayiye yönelik olarak geniş bir vergi muafiyetine gidilmesi de bulunmaktaydı.[41] İstekler içinde dikkat çeken bir diğeri ise Ticaret Bakanlığı ile odaların ilişkilerini düzenleyen yönetmeliklerde, odaların özerkliğinin geniş oranda zedelendiğine ilişkin şikayetlerdi ve hükümetten mali ve idari denetim konusunda rahatlatıcı düzenlemeler yapılması isteniyordu.[42] İşadamları aynı zamanda hazırlanmakta olan Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu ile ilgili olarak sendikalı işçi olmanın cazip hale getirilmesinden endişe etmekte ve sendikaların etkinliğinin artmamasını sağlayacak ek düzenlemeler talep etmekteydiler.[43]

Bu talep perspektifi hükümetin işadamlarından beklediklerinden çok farklıydı, dolayısıyla bu farklılıklar yukarıda nedenlerine değindiğimiz üçer aylık toplantılara da yansıdı. Toplantılarda hükümet ve bürokratların taleplere gösterdikleri katı tutuma birçok örnek verilebilir; Birlik yöneticilerinin kredilerin canlandırılması konusundaki taleplerinin, İktisadi İşleri Süratlendirme Kurulu'nda bürokratların karşı çıkması sonucu toplantı gündemine alınmaması bunlardan biridir.[44] Yine Birlik kanalıyla talep edilen Devlet Malzeme Ofisinin ithalatının sınırlandırılması ve bu ithalatın özel sektör kanalıyla yapılması isteği, hükümet temsilcileri tarafından "garip" karşılanmış, bunun üzerine talep Birlik tarafından DMO'da reorganizasyona gidilmesine çevrilerek toplantı gündemine alınması sağlanmıştır.[45] Benzer şekilde bu toplantılarda yoğun olarak dile getirilen Servet Beyanını Uygulamasına İlişkin Kanun tasarısı, işadamlarının muhalefetine rağmen meclisten geçirilerek yürürlüğe sokulmuştur. Yukarıda değinildiği gibi Birlik yönetimi ağırlıklı olarak CHP'ye yakın veya

---

[40] **16 Nisan 1962 Tarihli Toplantıda İlgili Bakanlara Takdim Olunan Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor**, Ankara: TOBB 1962, s.5-6.
[41] a.g.y., s.6-8; 15-16.
[42] a.g.y., s.39.
[43] **Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı Hakkında Muhtıra**,Ankara:TOBB 1962,s.4-5;11-13.
[44] **Cumhuriyet** 19 Temmuz 1962.
[45] **Cumhuriyet** 19 Ekim 1962.

CHP ve askerlerin kendilerine yakın gördükleri kişilerden oluşmuş bulunuyordu. Yine belirtildiği gibi bu durum büyük odaların taleplerde ve eleştirilerde öne çıkmasına zemin hazırlamıştı. Birlik yönetimi bu eleştirilerin ifadesine imkan tanımakla beraber ılımlı bir tavırla hükümetle ilişkilerini iyi düzeyde tutmaya özen gösterdi. Birlik Başkanı Behçet Osmanoğlu, hükümetin sıcak baktığı bir insandı ve hükümetle uyum içinde bulunduklarını sık sık vurguladı. Hatta bu durum 15. Genel Kurul faaliyet raporunda, hükümet programı ile Birlik arasında uyumdan övgü ile söz edilmesine kadar vardı.[46]

Belirtildiği gibi, ne toplantılar ne de Birlik'in ılımlı bir ilişkiyi sürdürme gayreti, hiyerarşinin altından gelen talep ve eleştirileri karşılayabilecek bir düzeyde değildi. Bunun en açık göstergesi hükümete iletilen taleplerin karşılanması oranındaki düşüklüktür. Örneğin 1963 yılı içindeki toplantılar boyunca hükümete iletilen 104 konudan sonuçlandırılanların sayısı 29'u geçmiyordu. Bunlardan 18'i olumsuz olarak sonuçlanmışken, hükümetin duyarsızlığından yakınılanların sayısı 37'yi buluyordu[47]. 1964 yılında ise hükümete odalar kanalıyla 143 talep iletilmiştir. Yine aynı şekilde olumlu sonuçlanan taleplerin sayısı oldukça düşüktür. Bu taleplerin sadece 35'i olumlu sonuçlanmışken, olumsuz sonuçlananların sayısı 17'dir. Yine ağırlıklı olarak talepler askıya alınmış veya olumsuz bir hava ile karşılanmıştır. Bu talepleri sayısı ise 85'i bulmaktadır.[48] Görüldüğü gibi toplantılar odalar için ekonomi politikaları üzerinde işadamlarının sürece katılmalarından çok, hükümet ve bürokratların planlar doğrultusunda özel sektörün kontrol edilmesi amacına hizmet ediyordu. Bu nedenle 60'lı yılların başındaki toplantıların siyasal merkezin işadamı örgütlenmelerini sürece dahil ettiği anlamına gelmediğinin altını çizmemiz gerekiyor. Odaları da baskı grubu davranışına yönlendiren şey, siyasal destekten mahrum kalma ve siyasal merkezin uygulamalarının kendi çıkarları aleyhine bir seyir takip ettiğine yönelik derin bir kaygı duymalarıydı. Nitekim 1965'ten sonra aşama aşama siyasal iktidarla kapalı ilişkiler geliştirme yönündeki eğilime tekrar dönülecektir. Bunda DP'nin devamı olarak siyasal alanda varis partiler arasından sıyrılan ve yükselişe geçen AP'nin rolü büyük olmuştur.

---

[46] **Cumhuriyet** 31 Mayıs 1963.

[47] **İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılan Toplantıların Bilançosu**, Ankara: TOBB 1963.

[48] **İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılan Önceki Toplantıların Bilançosu**, Ankara:TOBB 1964.

1963 yılı 15. Genel Kurulu Behçet Osmanoğlu Ekibinin ağır biçimde eleştirilmesine sahne oldu. Birlik yönetimi işadamlarının kimliğini korumakta ve hükümette temas kurmakta yeterli olmamakla suçlandı. Osman Çilingiroğlu Genel Kurulda yapmış olduğu konuşmada; "...(Dün) Bizim aleyhimizde konuşanlar bu gün omuzlardadır. Yüzde doksan sekizimiz dişinden tırnağından arttırdığı ile servet sahibi olmuştur. Meslek aleyhine düşünce doğurmak isteyen bazı yazarlar bilsinler ki hayal ettikleri vurguncular ve aradıkları hırsızlar aramızda yoktur." diyerek endişelerini dile getiriyordu. Yapılan eleştirilerden haksız rekabet doğurdukları gerekçesiyle ordu pazarları da nasibini aldı.[49]

Oda örgütlenmeleri 15. Genel Kurul sonrasında iki önemli gelişmeye sahne oldu. Bunlardan ilki Birlik yönetiminde eskiye dönük bir reorganizasyona gidilmesiydi, ikincisi ise aynı yıl içinde Anayasa Mahkemesi'nin 5590 sayılı kanunun bazı maddelerini iptal etmesiyle şekillendi. Bu iki gelişme oda-hükümet ilişkilerinde yeni bir evrenin başlamasına zemin hazırladı. Genel eleştiriler üzerine Behçet Osmanoğlu Yönetim Kurulu başkanlığından istifa etti. Yerine Nuri Ciritoğlu getirildi. Ciritoğlu AP'ye yakın bir isimdi ve bu değişiklik Birlik'in titrek muhalefete son vereceğinin bir göstergesiydi. Yönetim değişikliği AP'nin Birlik içinde etkinliğini arttırmaya başlamasının da ilk adımını oluşturdu.

Bu gelişmeye paralel olarak Temmuz 1963'te Anayasa Mahkemesi 5590 sayılı kanunun, Ticaret Bakanlığının odalar üzerindeki vesayet yetkilerini önemli ölçüde törpüleyen bir dizi iptal kararı aldı. 30. Maddenin buna imkan tanıyan b/2 fıkrası ve yargı denetimini dışarıda bırakan 74. Madde bu iptaller içinde en önemlileriydi. Bu iptaller dolaylı olarak Birlik ve odaları hükümete karşı daha dirençli kılıyordu. İptal kararlarının hemen sonrasında gerçekleştirilen bakanlar özel sektör toplantısına bu hava hemen yansıdı. Birlik tarafından toplantıda getirilen öneriler "plan ve programa aykırı ve ekonomiye zarar verici" görülerek üzerinde görüşme yapılmadan hükümetçe reddedildi.[50] Hükümetin bu tavrı bilindikti; farklı olan yeni başkan Ciritoğlu'nun ertesi gün bir basın toplantısı düzenleyerek hükümetin tavrını sert bir dille eleştirmesidir. Ciritoğlu; "Özel sektörün Ticaret Bakanının vesayetine ihtiyacı yoktur" derken, hükümetin toplantılara zaten karar vermiş olarak geldiğini, DPT'nin onaylayıcı rolünün süreci aksattığını sert bir üslûpla dile getirmiştir.[51] Yönetimdeki değişiklik

[49] **Cumhuriyet** 1 Haziran 1963.
[50] **Cumhuriyet** 23 Temmuz 1963.
[51] **Cumhuriyet** 24 Temmuz 1963.

ve Anayasa Mahkemesinin iptal kararları etkisini hemen göstermiş odalar muhalif konumlarını daha çok vurgulamaya başlamışlardır. Yukarıdaki değişime hükümetin cevabı yukarıdan inme şok kararlar yolu ile işadamlarını cezalandırmak şeklinde oldu. 1963 yılının sonlarından itibaren "karanlık odalar"dan yapılan şikayetler işadamları arasında yaygınlaştı.[52]

Birlik ile hükümet arasındaki bu kopma 1963-1964 yılı boyunca devam etti. Toprak Reformu Kanun tasarısı ve dış ticaretin devletleştirilmesi önerilerine varan ekonomik politikalarla ilgili tartışma ortamında Odalar Birliği muhalif konumunu sürdürdü. Odalar Birliği başkanı Ciritoğlu İnönü hükümeti dönemini şu ifadelerle tanımlıyordu; "Toprak reformu gibi eşyanın tabiatına aykırı eğilimlerin hakim olduğu, dış ticaretin devletleştirilmesi, zirai alet ve cihazlarla gübre ithalatının devlet eliyle yapılması ve (işadamlarına yönelik) bazı çevrelerce desteklenen aleyhte kampanyaların yapıldığı, zulüm, tahakküm ve insan haklarından mahrumiyete varacak bir dönem".[53]

3. 1965 Seçimlerinden Sonra Kapalı İlişkilere Dönüş ve Odalar Birliği İçinde Çatlama

1961 yılından başlayarak Süleyman Demirel'in Genel Başkan seçildiği 1964 yılına kadar Türk siyasal hayatının genel görünümü AP'nin yükselen çizgisi, buna karşılık ordunun siyasal arenada belirleyici rolünü perde gerisinden sürdürmesidir. AP bu dönem boyunca bir vesayet sistemi altında çalışmak zorunda kalmış ve tehlikeli parti görünümünü silmek için yoğun çaba harcamıştır.[54] 1965-1966 mali yılı bütçe tasarısının AP'nin yoğun çabaları sonucunda mecliste reddedilmesi üzerine İnönü hükümeti Şubat 1965 yılında istifa etti. Bu istifa odalar siyaset ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Ürgüplü hükümetinin işbaşına gelmesi Birlik yönetimince olumlu karşılandı. Hükümetin ilanından hemen sonra Ürgüplü, "Özel sektör hakkındaki görüşlerimiz eski hükümetten farklıdır. Özel yatırımlar her türlü tereddütten uzak tutulacaktır" derken, Ciritoğlu, hükümetle yapılan ilk toplantıyı "kucaklaşma" olarak niteliyordu.[55] Oda yönetimleri genel olarak, yeni hükümetin iş dünyasına yakın olmasından memnundular. Vietnam ve Dominik'te silahlı çatışmaların dünya gündemine girdiği ve Türkiye'de siyasal kamplaşma ve çatışma eğilimlerinin daha görünür

---

[52] Bu ifade ile hükümet yetkilileri ile bürokratların bir arada çalıştıkları 11-12 kişilik komiteler kastediliyordu.

[53] **Cumhuriyet** 23 Şubat 1965.

[54] Ümit Cizre-Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**,İstanbul: İletişim, 1993,s.50-59.

[55] **Cumhuriyet** 16 Mart 1965.

hale geldiği böyle bir dönemde, sosyalist-devletçilik tartışmalarının ve sol eğilimli bir hükümetin geride bırakılması iyimser bir hava yarattı. 17. Genel Kurul bu ortamda "aşırı akımlara" karşı bir bildirinin kamuoyuna açılanması ile başladı. Bildiride serbest girişime ve kişi hürriyetine verilen önemin demokratik rejimin ilerlemesinin en önemli göstergesi olduğu vurgulanıyor ve bunun olmadığı halde özgürlük ortamının var olduğu hiç bir ülkenin gösterilemeyeceği ifade ediliyordu. Aynı Genel Kurulda konuşan Ürgüplü; aşırı akımların ülke için tehdit oluşturmasına izin verilmeyeceğini belirterek, özel sektörün yatırım yapmaktan çekinmemesini istedi.[56] Birlik, Genel Kurulun hemen ertesinde hükümetten I.Beş Yıllık Kalkınma Planında değişiklikler yapılmasını [57] ve kararlarda belirleyicilik noktasında kendisine daha çok yetki tanınmasını talep eden [58] iki raporu yeni hükümete iletti.

Ekim 1965 seçimlerini AP'nin kazanması bu süreci daha da hızlandırdı. 12 Mart askeri müdahalesine kadar ülke yönetiminden kalan AP hükümetleri odalar arasındaki mücadelede ayrımların netleşmesinde de önemli rol oynadı. 17. Genel Kurul'da yönetimi Ciritoğlu'ndan devralan Sırrı Enver Batur yeni hükümetten memnuniyetini açıklarken, hükümetten servet beyanlarının kaldırılması ve toprak reformundan vazgeçilmesini beklediklerini ifade etti.[59]Yeni hükümet Birlik yönetiminin yetkilerinin arttırılması taleplerini sıcak karşıladı. İlk hükümet odalar toplantısında kalkınma planlarının ve yıllık programların hazırlanmasında özel sektörün mütalaa vermekten öteye daha geniş şekilde yetkili kılınmasının prensip olarak benimsendiği basın bildirisinde yer aldı.[60] Hükümetle yakınlaşma Birlik'in genel ekonomi politikalarına ilişkin yorumlarına da yansıdı. II.Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlanmasında, Birlik yönetimi, ilk planda olduğundan daha ılımlı bir tavır sergiledi, zaten bu plan birinciye oranla özel sektör lehine bir çok vurgu ile doluydu.[61] Birlik Başkanı Sırrı Enver Batur, eski plan stratejisinin değiştirilmesi noktasında getirilen eleştirilerin "Birliğin görüşleri istikametinde kuvvetli bir tenkide" uğradığını belirtiyordu.[62] Birlik hazırladığı bir raporla hükümeti; "karma ekonomi düzeni içerisinde kaynakların

---

[56] **Cumhuriyet** 31 Mayıs 1965.
[57] **Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor,** Ankara: TOBB 1965, s.18-20.
[58] **9 Temmuz 1965 Tarihli Toplantıda İlgili Bakanlara Takdim Olunan Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor,** Ankara: TOBB 1965, s.5-6.
[59] **Cumhuriyet** 19 Ekim 1965.
[60] **Cumhuriyet** 7 Aralık 1965.
[61] Saybaşılı, "Türkiye'de Özel Teşebbüs...",1976, s.93.
[62] **19.2.1966 Tarihli Birlik İdare Heyeti Toplantısında Başkan Sırrı Enver Batur Tarafından Verilen Beyanat,** Ankara: TOBB 1966, s.5.

optimum dağılımına yönelik yeterli teşvik tedbirlerini" alma yönünde bir strateji takip etmeye davet etti.[63] Aynı raporda CHP içindeki gelişmelere paralel olarak ortanın solu ve sosyal adalet kavralarına çatılıyordu; sosyal adalet kavramının bütün fertlerin eşit gelire sahip olmaları anlamına gelmediğinin vurgulandığı raporda; "Türkiye'nin hızlı kalkınması, sistem kalıpları içerisinde donmuş olanların değil, fakat memleket gerçeklerini objektif bir şekilde değerlendirebilen ve problemlere iktisat ve maliye ilimlerinin ışığı altında çözüm arayanların eseri olacaktır" denilmekteydi.[64]

Bütün bunlara rağmen Demirel hükümetinin takip etmek istediği ekonomi politikası ve ithal ikameci stratejiye yeni bir şekil verme arayışı özel sektör arasındaki çıkar ayrılıklarını körükledi ve Birlik çatısı altında 70'lerin başına kadar sürecek bir çatışmayı başlattı. Hükümet özellikle sanayi sektörüne geniş devlet desteği içeren stratejisini Birlik'in güçlendirilmesi yolu ile uygulamaya koymak istiyordu. Ancak bu strateji Odalar Birliğinin içinde ağırlıklı olarak temsil edilen Ticari çıkarların tepkisini çekti ve 1969'da Erbakan olayına varacak bir süreci başlattı.

II.Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasına yönelik olarak hûkümet 933 sayılı yasayı çıkarttı. Hükümet yasaya göre, planın uygulanması amacıyla, kredi açmak için genel ve katma bütçelerde kaynak ayırabiliyor, plan uyarınca yapılacak yatırımlara %80'e varan yatırım indirimi ve gümrük vergilerinden kısmi veya tam bağışıklık tanıyabiliyordu. Yasanın 3. Maddesi ile hükümet ihracatı teşvik için özel kaynaklar teşkil edebiliyor, İhracatı Teşvik ve Geliştirme Merkezi kurma yetkisine sahip oluyordu. Yasa uygulamanın Bakanlar Kurulu kararnameleriyle yapılmasını mümkün kılıyordu.[65] Yetki Kanunu muhalefetin ve büyük ticaret odalarının tepkisini çekti. Muhalefet özellikle yetkilerin genişliğinden ve Odalar Birliği'nin bu yetkilerin kullanılmasında kilit bir rol üstlenmesi üzerinde eleştirilerini yoğunlaştırmaktaydı. Ticaret Odaları da hükümetin 933 sayılı kanunla özellikle sanayicilere büyük oranda kaynak aktaracağından endişe etmekteydiler. İTO Yetki Kanununun görüşüleceği olağanüstü bir toplantı düzenledi. Toplantıda Odalar Birliği "mutlu bir azınlığa" hizmet etmekle suçlanırken, toplantıya sunulan raporda "Birlik'in yüzlere, milyonları sömürten bir kurum haline" dönüştürülmeye çalışıldığı ifade ediliyordu.[66] Bu ifadeler açıkça

[63] **Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma**, Ankara: TOBB 1966,s.104.
[64] a.g.y., s.108.
[65] Saybaşılı, "Türkiye'de Özel Teşebbüs...",1976, s.94.
[66] **Hürriyet** 19 Temmuz 1967.

sanayicileri hedef alıyordu ve tüccarlar hükümetin ilgili kanunla sanayicileri destekleyeceği kaygısı içindeydiler. Birlik yönetimi de yeni düzenlemelerden memnun değildi ve ticari grupların rahatsızlıklarını dile getirmelerine paralel olarak hükümete yönelik eleştiri dozunu yükseltmeye başladı.

Ticaret Odalarının açık muhalefeti ve Birlik yönetiminin kendine biçilen yeni rol konusunda fazla istekli görünmemesi, sanayicileri yeni arayışlara itti. 933 sayılı yetki kanununa paralel olarak sanayicilerin birlik hiyerarşisinden özerkleşme ve ayrılma taleplerini öne çıkarmaları oldukça anlamlıdır. Sanayiciler bu tarihlerde Birlik'in kendilerini yeterince temsil edemediğini, bu nedenle ayrı bir organizasyona gidilmesi gerektiğini çeşitli platformlarda dile getirmeye başladılar. Birlik 1965 yılından sonra hükümete karşı ılımlı ve farklı sektörleri dengeleyici politikalara devam etmiş, bunda da ticari çıkarlar yine baskın olmuştu. Sanayiciler bu genel politikanın içinde sorunları teknik düzeyde ele alınan bir grup olarak kaldılar.[67] Odalar Birliği Toprak Reformu ile ilgili tartışmalardan yine ideolojik öncelikler düzeyinde hassasiyetini korudu ve 50'lerdeki klasik tutumuna dönüş yaptı.[68] Birlik tüm işadamı gruplarını "özel sektör" genellemesi altında ve bir çıkar ayniyeti içinde gösteriyor, 60'lı yılların ilk döneminde yaşanan mücadelelerinin etkisiyle ideolojik ayrıma ısrarla vurgu yapıyordu. Birlik özel sektörün, devletçiliğe karşı mücadelesinde başarılı olduğunu, bu mücadelenin demokratik rejimin devamı ile yakın bir bağının olduğunu, ortada bazı aksaklıklar varsa bunların siyasal merkezin ekonomik ve mali yönden bu sektöre yeterince destek vermesiyle aşılacağını savunuyordu.[69] Bu tutum sanayinin yapısında önemli bir değişim talep eden, kıt kaynakların bu alana aktarılmasını isteyen sanayicilerin dile getirdiği taleplerden farklıydı ve özellikle büyük sanayiciler, kendilerini önceleyen yetki kanununa açıktan destek verdiler.

Birlik'ten ayrılma talepleri ilk aşamada kendini bağımsız bir sanayi meclisinin oluşturulması girişimi ile gösterdi. Meclis, bir yıl süre ile faaliyet yürütecek 5 kişilik bir Yönetim Kurulu oluşturacak ve bu kurulun masrafları üye sanayi odalarınca karşılanacaktı. Meclis sanayi odaları ile, sanayi odası olma potansiyeline sahip ticaret ve sanayi odası

[67] Birlik, sanayinin geliştirilmesinde mevcut kaynakların dağıtımında bir değişiklikten çok, devletin ek kaynaklar sağlayarak sanayinin konumunu iyileştirilmesini talep etmekteydi. Bkz. "Sanayimizin Himaye Tedbirleri Hakkında Muhtıra", **Beş Yıllık Kalkınma Planının Uygulanması ve Hazırlanacak 1965 Yılı Programı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Teklifleri**, Ankara: TOBB 1964, s.79-88.

[68] **Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler**, Ankara: TOBB 1965, s.3-11

[69] Sanayimizin Himaye Tedbirleri Hakkında Muhtıra, 1965, s.5.

temsilcilerinden oluşacaktı. Bu istek 1967 yılında Odalar Birliği Genel Sekreterliği görevini yürüten N. Erbakan tarafından da sıcak karşılanıyordu. Erbakan, Birlik'in ağırlıklı olarak Anadolu'lu odaların hakimiyetinde bir Ticaret Odaları Birliği şeklinde yapılandırılmasını istiyordu. Hatta Eylül ayında İstanbul Sanayi Odası Başkanı Fazıl Zobu'yu ziyaret ederek sanayi meclisinin kuruluş esaslarını görüşmüştü.[70] Bu girişimler, Birlik'in güçlendirilmesi yolu ile yeni stratejiyi uygulamak isteyen Demirel hükümetince sıcak karşılanmadığı gibi, sanayi odalarının kendi dışlarında ayrı bir örgütlenmeye gitmesine taraftar olmayan Birlik yönetimince de tasvip edilmedi. Batur Erbakan'ın ziyaretinden bir gün sonra sanayi odalarının ayrı bir organizasyona gitmelerine karşı olduklarını açıkladı.[71] Erbakan, Batur ve hükümetle ters düşmesi sonucu istifa etmek zorunda kaldı ve bu onun özellikle Birlik'in yeni konumundan endişe eden ticaret odaları ile Anadolu odaları içinde prestijini artırdı.

Statüyü ele aldığımız önceki bölümde değindiğimiz gibi, sanayi odaları sayılarının az olmasına rağmen küçümsenmeyecek bir gücü ellerinde bulunduruyorlardı. Ülkedeki sanayi sektörüne dağıtılan ithal kotaları bu odalar eliyle dağıtılıyordu ve aynı zamanda kotaların belirlenmesinde de etkin bir biçimde rol oynuyorlardı.[72] Aynı zamanda ülkenin etkili sanayicilerini bünyelerinde bulundurduklarından odalar hiyerarşisini by-pass ederek siyasal otoritelere ulaşma yeterliliğine de sahiptiler. Ancak sahip oldukları talep perspektifleri ve Birlik'in hakim konumu onları başarılı bir sonuca ulaşmada etkin kılmıyordu. Odaların gücü sanayicileri 60'lı yılların ikinci yarısında bu örgütlenmeler düzeyinde özerkleşme taleplerinde ısrar etmelerinin en önemli nedeniydi. Sanayi meclisi de aynı eğiliminin bir ürünü olarak şekillenmişti. Sanayiciler ilke olarak, Birlik içinde her oda grubunun aynı bir konfederasyon olarak örgütlenmesini ve fonksiyonların her konfederasyon içinde özerk bir biçimde yürütülmesini istiyorlardı. Sanayi meclisi bu isteğin ilk adımını oluşturdu. Özellikle büyük sanayiciler döviz kaynaklarının ve ithal kotalarının ihracata dönük üretim yapan sanayi yatırımlarına aktarılması noktasında bu özerkliğe büyük önem veriyorlardı. V. Koç; "Bu günkü sanayi ihracat yapamamaktadır. Döviz açığını kapatmak için ihracat yapılmalıyız" derken, N. Eczacıbaşı; "Ülkemizde asıl önemli olan endüstride yatırımların doğru istikamette yapılmasıdır. Yatırımlarda amaç "döviz tasarrufu olmaktadır. Oysa döviz kazandıran endüstriler kurmak ekonomik düzenimiz için şarttır. (Bu nedenle) ithal ikamesi ancak yatırım

[70] **Hürriyet** 23 Eylül 1967
[71] **Hürriyet** 24 Eylül 1967.
[72] Öncü,1980, s.496.

malları üzerinde düşünülmeli, tüketim malları için ihracat sanayine yönelinmelidir" şeklinde görüşlerin açıklıyordu. Büyük sanayici teleplerinin stratejik önemi kendisini en açık biçimde İSO Meclis Başkanı Ertuğrul Sosyal'ın sözlerinde gösteriyordu; "Bütün ürünler libere edilerek prodüktivite zorlanmalıdır. İthal ikamesinden ihracata yönelinmelidir. (Plana uygun) yatırımlara vergi muafiyeti getirilmeli.... kredilerde sanayi sektörüne ağırlık verilmelidir. Yukarıdaki tedbirler başarılamayacak şeyler değildir. **Meğer ki devlet teşkilatı topyekün sanayinin hizmetine seferber olsun**".[73]

Sanayi Odaları Birlik içindeki konumlarını ele aldıkları ilk toplantıyı 13 Mayıs 1968'de Ankara'da yaptılar. Birlik Genel Kurulunun hemen öncesinde gerçekleştirilen toplantı ortak strateji ve örgütlenme ilkelerinin tespiti konusundaki tartışmalarla geçmiştir. V. Koç, sanayi odalarının hükümetle ilişkilerinde görev beklemeden hareket etmesi gerektiğini belirterek, Birlik seçimlerinde siyasal parti baskılarından arınmış bir partiler üstü politikanın takip edilmesini ve yeni bir oda kanunu hazırlanması yönünde baskı oluşturulmasını istemiştir. Toplantı sonunda Birlik Yönetim Kurulunun üye sayasının 9'dan 14'e çıkartılarak 5 sanayicinin Kurulda görev yapmasının sağlanması, yine Genel Kurul yapısının sanayici çıkarlarını yeterince savunamadığından hareketle ayrı bir konfederasyon olarak yeni bir örgütlenmeye gidilmesinin gündeme getirilmesi kararlaştırılmıştır. Karar da bunda başarılı olunamazsa Birlik'ten ayrılmanın gündeme getirileceği de belirtiliyordu.[74] Sanayicilerin partiler üstü özerk strateji planları yaptığı böyle bir dönemde Birlik Başkanı Batur, "düzen değişikliği" söylemini gündeme getiren Ecevit'le açık bir polemiğe girmiş bulunuyordu. Hatta bu tartışma Batur'un Ecevit'i "Karl Marks ağzıyla" konuşmakla suçlamasına kadar varmıştı.[75]

Sanayiciler 60'lı yılların sonlarından itibaren stratejik kararlar almasını siyasal otoritelerden açıkça talep etmeye başladılar ve alınmasını istedikleri kararlar tüccar ve küçük üreticilerin aleyhineydi. Örgütlenme ile ilgili bölümde değindiğimiz üzere odalar hiyerarşisi sanayicilerin kendi çıkarlarını başlı başına savunabilecek bir çatı oluşturmuyordu. Sanayiciler başlangıçta, kamu gücünden kaynaklanan odaların imtiyazlı konumundan vazgeçmek istemediler ve bağımsız bir sanayi odaları birliğinin oluşturulması yönünde çaba harcadılar.

---

[73] **Cumhuriyet** 6 Nisan 1968; 8 Nisan 1968.
[74] **Cumhuriyet** 14 Mayıs 1968
[75] **Cumhuriyet** 4 Kasım 1967

Hükümetin sanayicilerden yana yapmak istediği düzenlemelere karşı ticaret odalarının sert muhalefeti ve Birlik'in bunlara yakın konumu onları AP hükümetine karşı da özerk davranmaya yöneltti. Özellikle 1969 yılında yaşanan Erbakan olayı sanayicileri, hükümet ve odalar hiyerarşisi içinde kendi konumlarını daha yakından sorgulamaya itti. Daha öncede belirtildiği gibi bu sorgulama süresi büyük sanayicilerin özerk bir derneğin çatısı altında toplanmalarıyla yeni bir evreye girecektir. Büyük sanayicilerin bu süreç içindeki arayışlarına yön veren faktörlerin üzerinde bir önceki bölümde, TÜSİAD'ın kurulmasında rol oynayan dinamiklere değinirken ayrıntısıyla durmuştuk.

Hükümetin sanayicilerden yana bazı ekonomik kararlar alması Birlik içinde tatlı-sert bir muhalefetin "satır aralarında" yapılmasına neden oldu. 1967 yılında Birlik hükümetin dış ticareti dağınık görüş ve davranış farklılıklarıyla yürüttüğünü ifade etmeye başladı. Bu AP'li hükümet döneminde alışılmadık bir söylemdi.[76] Birlik yine ekonomik kararlara yeterince katılamadığından şikayetçiydi; onlara göre bir "tatbikat esası" hazırlanırken yönetimin ön görüşünün alınması yeterli değildi, mutlaka komisyonda temsil ve son şekil vermede görüş alma sağlanmalıydı.[77] Hükümet devletçilikten vazgeçmemekle (satır aralarında) suçlandı ve özel sektörün kamu sektörü karşısında bırakın ağırlıklı bir konuma gelmeyi, eşitliğinin sağlanmasının peşinde koşan bir duruma düştüğü belirtildi.[78] Birlik hükümetten sanayinin geliştirilmesinde, "arzu dışı mükellefiyetler yüklemek" yerine daha makul "ince" formüllerin bulunmasını istiyordu.[79] Yine Hükümet "Özel Durum Bildirimi" adı altında servet beyanı uygulamasını sürdürmek ve İş Kanunu tasarısı konusunda özel sektörün haklarını yeterince koruyamamakla suçlandı. Bu eleştirilerin altında hükümetin sanayicilerden yana stratejik bir karar almasının önlenmesini isteği yatmaktaydı ve bu çabalar 70'li yılların başında alınacak bir dizi hükümet kararını yakından etkiledi.

1968'e dönersek, Mayıs ayındaki Birlik Genel Kurulu bu ayrılma ve çıkar çatışması tartışmalarının altında yapıldı. Batur yine hükümete yönelik ılımlı bir söylem kullanırken tüccarlar, hükümetin sanayileşmeye dönük politikasını ağır bir dille eleştirdiler. Eleştirilerden Batur ve ekibi de nasibini aldı; yönetim sanayicilerin ayrılık talepleri karşısında etkili

---

[76] **20 Temmuz 1967 Tarihli Toplantıda İlgili Bakanlara Takdim Olunan Türkiye İhracatında Hamle İçin Özel Teşebbüsün Görüşleri ve Alınması Zaruri Tedbirler Hakkında Rapor**, Ankara: TOBB 1967, s.11.

[77] **Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor**, Ankara TOBB 1967, s.7-8.

[78] a.g.y., s.10.

[79] a.g.y., s.19.

olmamakla suçlandı. Tüccarlar sanayicilerin dış ticaret rejimini sürekli istismar ettiklerini ifade ederken, bazıları "değişmeyecek sistem buysa, bu sistem değişecektir" diyerek eleştirilerini dile getirdiler.[80] 1968 Genel Kurulunun bir diğer özelliği N. Erbakan'ın Batur'a karşı bir liste ile seçime girmesiydi, gerçi bu girişim etkili olamadı ancak Erbakan'ın istifası üzerindeki tartışmalar ve Anadolu odaları ile yakınlaşma 1969'da ortaya çıkacak yeni bir süreci başlattı. Yönetim, Erbakan konusunda eleştirildi ve özellikle MTTB'ne bağlı gençlerin desteğiyle Erbakan kendisini alternatif bir başkan adayı olarak etkili bir biçimde sunmayı başardı. Genel Kuruldan hemen sonra kendi aralarında tekrar bir toplantı yapan 6 sanayi odasının başkanı, toplantı sonunda "Sanayi Odaları Birliği" ni kurmaya karar verdiklerini basına açıkladılar. 1968 Genel Kurulu tartışmaları Birlik içi mücadelenin başarısı konusunda sanayicileri tereddüde düşürmüştü.[81] Aynı şekilde bu Genel Kurulun hemen ertesinde Birlik, karar süreçlerinden dışlandığı düşüncesini açıkça hükümete yansıtmaya başladı. Kurul sonrasındaki ilk hükümet-özel sektör toplantısına sunulan raporda 933 sayılı kanunun gündeme gelmesiyle birlikte Birlik'in giderek kararlara katılım noktasında ikinci plana itildiği belirtilerek; "üzüntümüzün yegane sebebi bütün bunların özel teşebbüsçü hükümetimiz zamanında olmasıdır"denilmekteydi[82] ve karar süreçlerine katılım isteği sürekli olarak vurgulandı..

1969 yılına işadamları arasındaki bu ayrışma ile girildi. Bu sürece paralel olarak, daha önce değindiğimiz gibi, dış ticaret açığının ekonomiyi önemle tehdit ettiği bir kötüye gidiş yaşanmaktaydı. Hükümet yıl başında ithalatı kısıtlayıcı bir dizi karar aldı. Yeni dış ticaret rejimine göre, ithalattan alınan teminat oranları yükseltiliyor, ithalat damga resmi de arttırılıyordu. Birlik ve ticaret odaları rejime sert tepki gösterdiler. Birlik rejimi devalüasyon kadar tehlikeli bir gelişme olarak niteledi.[83] Yasal olarak tanınmayan "Sanayi Odaları Birliği'nin yaklaşımı daha yumuşaktı. İthalatta yapılan artırımların ihracat projelerinde kullanılması kararını olumlu karşıladılar ve eleştirilerini teknik düzeyde tuttular.

---

[80] **Cumhuriyet** 19 Mayıs 1968.
[81] **Cumhuriyet** 12 Eylül 1968.
[82] **20 kasım 1968 Tarihli Toplantıda İlgili bakanlara Takdim Olunan Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor**, Ankara: TOBB 1968, s.35.
[83] **Cumhuriyet** 9 Ocak 1969.

4. 1969 Erbakan Olayı ve Doğurduğu Sonuçlar

Görüldüğü gibi 1965 yılından sonra odalar hiyerarşisi içinde önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Öncelikle AP hükümeti ve onun yeni Başkanı Süleyman Demirel sanayi sektörünün güçlendirilmesinden yana kararlar almak isteğindeydi, ancak bu eğilim Birlik ve ticaret odalarının yoğun muhalefeti ile karşılaştı. Buna paralel olarak Anadolu odaları arasında da Birlik yönetimi ve ticaret odaları karşısında aleyhte bir hava oluştu. Küçük odalar sanayiciler karşısında çıkarlarının iyi savunulmadığını düşünüyorlardı. Sanayi odaları ise gelişmelere uygun bir biçimde Birlik çatısından bağımsız yeni bir statünün kendilerine tanınması yönünde taleplerini yükseltmeye ve hükümet üzerinde baskı kurmaya çalıştılar. 1969 yılı bu arka plan çerçevesinde çatışmanın doruğa çıktığı bir yıl oldu. 1970'li yıllara rengini verecek işadamı siyaset ilişkilerinin dinamikleri de bu yıl içinde atıldı. Belirtildiği gibi, ticaret odaları ve sanayi odaları bu eksende bir ayrışmayı yaşarken, odalar içindeki asıl kaynaşma küçük odalar arasında yaşanmaktaydı. Küçük ticaret ve sanayi odaları, belirtildiği gibi Genel Kurulda ağırlıklı grubu oluşturmalarına rağmen ortak bir çıkar grubu gibi hareket etmemekteydiler. 60'lı yıllar boyunca yürütülen ithal ikameci ekonomi politikası ve büyük sanayi kuruluşlarının iç pazarı tehdit edici yayılımı, bu kesim arasında da ortak bir tepki perspektifinin gelişmesine neden oldu. 1968 yılındaki Genel Kurulda bu grup mevcut Birlik yönetimin'e açıkça eleştirmişti. 1969 yılı Genel Kurulunda bu eğilim en etkili çıkışını yaptı ve muhalefet eski genel sekreter N. Erbakan'ın liderliğinde şekillendi. Erbakan bir yıllık bir kulis çalışması sonucunda Anadolu odalarının tepkilerini bir muhalefet cephesi oluşturmaya kanalize etti. O yıllarda AP içinde muhafazakar kanadın temsilcisi olarak tanınan Erbakan'ın bu girişimi aynı zamanda parti içi bir hizipleşme olarak da algılanıyordu. AP yönetimi hem Birlik içinde Batur yönetiminin devamından yanaydı, hem de Erbakan'ın girişimine, yol açacağı siyasal sonuçlar açısından soğuk bakıyordu. Erbakan'ın çalışmaları sonucu Genel Kurul delege bileşimi içinde önemli bir destek sağladığı anlaşılınca sorun Birlik yönetimince hükümete havale edildi. AP yönetimi de ara bir formül bularak Birlik seçimlerini erteleme yoluna gitti. Erteleme kararı, 5 Haziran'da İstanbul'da yapılacak Dünya Borsalar Birliği toplantısına, tecrübesi nedeniyle eski yönetimin katılmasının daha uygun olacağı gerekçesiyle alınmıştı. Bu çerçevede 1969 Genel Kurulu seçimsiz yapılacaktı. Ancak Mayıs ayındaki Genel Kurul toplantısında, hükümetin seçimleri erteleme kararının oylanması yönünde verilen önerge kabul edilerek, oylama neticesinde Genel Kurulun seçimli yapılması kararı alınmıştır. Delegeleri hükümet kararına saygılı olmaya davet eden Batur, protestolar

sonucu salonu terk etti ve yapılan seçim sonucunda Erbakan'ın listesi Birlik yönetimine seçildi.

AP yönetimi belirtilen nedenlerden dolayı bu sonucu kabul edemezdi ve seçim hükümet, eski yönetim ve Erbakan arasında bir hukuk savaşı başlattı. Ticaret Bakanlığı, bir yazı ile yapılan seçimlerin kanunsuz olduğunu ve eski yönetimin görevde olduğunu bildirmiş, Batur da usulsüzlük iddiasıyla Danıştay'a başvurmuştu. Hükümet kısa bir süre sonra Birlik'in ithal kotalarını dağıtma yetkisini askıya alarak yeni yönetim üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Erbakan hem hükümetin Birlik seçimlerini erteleme kararının iptali, hem de kota dağıtım yetkisinin Birlik'ten alınması kararının iptali için Danıştay'a başvurarak bu girişimlere karşılık verdi.[84] Bu olay sadece işadamları siyaset ilişkilerinin değil, Türk siyasal hayatının önemli bir kilometre taşıdır. Süreç yalnızca oda yönetimleri açısından değil, siyasal yaşamımızda yeni bir oluşumun dinamiğini oluşturması açısından da önemlidir.

Danıştay başvurulardan ikisini Haziran ayında sonuçlandırdı. Hükümetin seçimleri erteleme kararı konusunda yürütmeyi durdurma kararı verilirken, Erbakan'ın kota tahsisi yetkisinin alınmasıyla ilgili olarak açtığı davada ise Erbakan'ın dava açma yetkisinin bulunmadığına karar verdi. Ortaya ilginç bir sonuç çıkıyordu. Birinci kararın yorumu 1969 Genel Kurulu seçimlerini yasal kılıyordu ve buna göre Erbakan yönetimi geçerlilik kazanıyordu. İkinci karar yorumlandığında ise mevcut yönetimin geçerli olmadığı sonucu çıkıyordu. Gerçi bu kararın, bu şekilde yorumu birinci karara göre daha zayıftı ama mücadele ağırlıklı olarak zaten siyasal alanda yürütülüyordu. Erbakan kendisini birinci karara göre savunmaya çalışırken, Ticaret Bakanlığı ikinci karar doğrultusunda derhal İçişleri Bakanlığı'na başvurarak Odalar Birliğinin boşaltılmasını istedi.[85] İçişleri Bakanlığı da kısa bir süre sonra harekete geçerek Ağustos başında polis nezaretinde Erbakan yönetimini Birlik'ten çıkardı ve Batur ve arkadaşları yine polis denetiminde eski görevlerine döndüler.[86] Erbakan olaydan sonra gazetecilere yaptığı açıklamada politikaya atılma kararı verdiğini açıklamış, önce AP içinde, dışlandıktan sonra da bağımsız olarak seçimlere katılmıştır. Dolayısıyla bu süreç MNP ve devamında şekillenecek siyasal oluşumun da dinamiğini oluşturmuştur.

[84] **Cumhuriyet** 27 Mayıs 1969
[85] **Cumhuriyet** 15 Temmuz 1969
[86] **Cumhuriyet** 9 Ağustos 1969

Hükümet bu süreç boyunca bir dizi idari karar olarak gerek yeni yönetim gerekse odalar üzerinde baskı oluşturdu. Bunlardan en önemlisi yukarıda da değindiğimiz Birlik'in ithal kotalarındaki dağıtım yetkisinin askıya alınmasıdır. Böylece odalar etkinlik ve gelir kaynakları açısından önemli bir kayba uğramış oluyorlardı.[87] Bu karar odaların Erbakan yönetimine desteklerini çekmelerini amaçlayan bir girişimdi. Zaten sanayi odaları gelişmelerden oldukça ürkmüş ve ayrılık taleplerini yükseltmeye başlamışlardı. EBSO Başkanı Şinasi Ertan, odalarının Birlik'ten ayrılması için 5590 sayılı kanunda gerekli değişikliklerin yapılması için çaba harcayacaklarını belirtiyordu.[88] Haziran ayında toplanan Sanayi Odaları Birliği yasal olarak tanınma taleplerini yineledi ve sanayinin Odalar Birliği içinde layık olduğu yeri alamadığını, son olayların da bunun açık bir biçimde ortaya koyduğunu ifade etti.[89] Bir diğer girişim Erbakan'a muhalif büyük ticaret odalarından geldi. İzmir Ticaret Odası Birlik aidatlarını ödememe kararı alırken, aynı önde özerk bir Ticaret Odaları Birliği oluşturulması istekleri bu kesim içinde de yaygınlaşıyordu.[90] Hükümet kota tahsisi yetkini geri aldıktan kısa bir süre sonra Ticaret Bakanlığı kanalıyla Birlik işlemlerini incelemeye almıştır. Yine bir hükümet kararı ile Birlik personelinin yıllık izin kullanmaları yasaklanmıştır.[91] Böylece hükümet Erbakan yönetimi üzerinde çok yönlü bir baskı kurmuş oldu.

Erbakan olayı, Anadolu tüccarlarının ve bazı büyük ithalatçıların, sanayiye dönük korumacılığın artırılması ve büyük ticaret odalarının bunu önlemekte yetersiz kalmalarına yönelik bir tepkisiydi. Bu tepki Birlik hiyerarşisini ve hükümeti aşmış, tartışmalı bir süreç içinde dizginlenebilmiştir. Büyük sanayiciler, gerektiğinde Anadolu grupların oda hiyerarşisi içinde ne kadar güçlü olabileceklerini yakından gördüler. Aynı zamanda onlar hükümetin kendi istekleri ile çelişen durumlarda oda hiyerarşisi üzerinde baskı oluşturabilecek bir konumda olduğuna da şahit oldular. 1967-1969 süreci sanayiciler için oda örgütlenmelerinin temsil ve iletim kanalı olarak cazibesini kaybettiği bir dönem oldu. Belirttiğimiz gibi bu TÜSİAD oluşumunun da en önemli dinamiklerinden birini oluşturur.

---

[87] Buğra, s.33.
[88] **Cumhuriyet** 28 Mayıs 1969
[89] **Cumhuriyet** 6 Haziran 1969
[90] **Cumhuriyet** 9 Haziran 1969
[91] **Cumhuriyet** 22 Haziran 1969

Erbakan'ın görevden uzaklaştırılmasından sonra, hükümet askıya aldığı kota dağıtım yetkisini Birlik'e tekrar iade etti. Kasım 1969'da Danıştay hükümetin Birlik seçimlerini erteleme kararını iptal etti; ancak bu karar fiili bir sonuç doğurmadı. Erbakan Ekim ayındaki seçimlerde Konya'dan bağımsız milletvekili olarak Meclise girmişti, haklılıklarının hukuk yolu ile tescil edildiğini açıklamakla yetindi ve kendisi ile birlikte azledilen Yönetim Kurulu üyeleri ile Birlik'e giderek sembolik bir toplantı yaptı.[92] Danıştay'ın kararı sonucu, Birlik seçimleri 5 Ocak'ta yapıldı ve DP döneminin bakanlarından Medeni Berk Odaları Birliği Yönetim Kurulu Başkanlığına seçildi.

Dönemin önemli bir diğer gelişmesi Anayasa Mahkemesinin Ekim ayında hükümete geniş yetkiler tanıyan 933 Sayılı Kalkınma Planının Uygulanmasına Dair Kanunun önemli maddelerini iptal etmesi oldu. Bu karar büyük sanayicilerin tepkisini çekti. Nasıl yetki kanunu tüccarların tepkisini çekmişse, iptal kararı da bu kanundan çok şey bekleyen sanayicileri düş kırıklığına uğrattı. V. Koç; "Bazı dallarda bütün işler durur" derken, Sabancı, "kanuna dayanılarak hazırlanan projelerin üzerine bomba düştü" diyerek tepkisini dile getiriyordu[93]. Tüccarların muhalefeti, Odalar Birliği'nde yaşananlar ve ekonomide kötüye gidiş askeri muhtıra öncesinde Demirel hükümetinin kamu sektörünü önceleyen ve tüccarlarla sanayiciler arasında dengeyi sağlamaya yönelik bir dizi önlemi almasını beraberinde gelirdi. Önlemler tarımsal kesimleri de gözeten popülist nitelikteydi ve bu dönüş sanayicileri hiç memnun etmedi. Tüccarlar da kamu sektörünü önceleyerek krizi atlatma politikasından memnun değillerdi. Bu duruma öğrenci ve işçi eylemlerindeki artış ve siyasal kutuplaşmada eklenince işadamları arasında endişe havası tekrar esmeye başladı. Odalar Birliği devlet eliyle suni tekeller oluşturulduğundan şikayet ederken İSO'dan Ertuğrul Sosyal öğrencilere, eylemleriyle toplumun tüm kesimlerini karşılarına aldıklarını, son olarak da ordunun onların karşılarında yer aldığını belirterek; "Şimdi oturup düşünme vaktidir"[94] diyordu. Bu ortam piyasada durgunluğa yol açmış herkes kendi açısından bir müdahale beklentisi içine girmişti. 12 Mart Askeri Muhtırası ise işadamı siyaset ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Muhtıra sonrasında ithalattaki dağıtım yetkilerinin odalardan alınması, sanayiciler içinde ayrılma eğiliminin maliyetini iyice düşürdü ve müdahaleden kısa bir süre sonra, bir önceki bölümde ayrıntılarına değindiğimiz şekilde büyük sanayiciler

[92] **Cumhuriyet** 4 Aralık 1969
[93] **Cumhuriyet** 28 Ekim 1969
[94] Ertuğrul Soysal, "Gençlere Çağrı", **Cumhuriyet** 13 Ocak 1971.

TÜSİAD çatısı altında bir baskı grubu olarak örgütlenmeye gittiler. Odalar Birliği ise içine düştüğü güç kaybı ile yine teknokrat hükümetlerin baskısı arasında kaldı, bir yerde odalar için 60'lı yılların başlarına tekrar dönülmüş oldu. Bu süreci aşağıda daha yakından ele alacağız.

II- 1971-1980 DÖNEMİNDE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ ve SİYASET

A. Ara Rejimde İşadamı Örgütleri

12 Mart 1971 Askeri müdahalesinden sonra Türkiye'de siyaset ve işadamı ilişkilerinin örgütlü boyutunun iki düzlemde sürdürüldüğünü ifade edebiliriz. Bu düzlemlerin ilki alışıla geldik siyasal tavırları ile odalar hiyerarşisi bağlamında yürütülen ilişkilerle şekillendi. İkinci düzlem ise büyük sanayicilerin örgütlü gücü TÜSİAD tarafından temsil edildi. 1990'lı yılların başına kadar sürecin ana aktörlerini bu iki örgüt oluşturdu. Yukarıda büyük sanayicilerin Birlik hiyerarşisinden kopma sürecini yakından izledik, muhtıra sonrasında da işadamı-siyaset ilişkilerinde bu kopuş perspektifi önemli rol oynadı; Birlik'ten farklılaşma yönünde çaba harcamaya hız verildi.

1. Odalar Birliğinde Güç Kaybı ve Reorganizasyon

Müdahalenin ardından Birlik içinde yapılan değişiklikler, yöneticilerin 60 sonrası dönemden iyi ders aldıklarını gösteriyor. Birlik müdahalenin hemen sonrasında yönetimde bir dizi değişiklik yapmak suretiyle askerlerin ve yeni teknokratların kendilerine yönelik tepkilerini yumuşatmaya çalıştı. DP'li kimliği nedeniyle tepki çekeceği düşünülen Medeni Berk görevden ayrıldı ve yerine hükümetin daha sıcak baktığı Raif Onger getirildi. Kilit görevlerde benzeri değişiklikler yapılırken, daha sonraki yıllarda Demirel'e yakınlığı ile tanınacak olan Sezai Dıblan, Birlik Genel Sekreterliğine getirildi ve 1972 yılına kadar örgüt politikası Dıblan tarafından perde gerisinden belirlendi[95]. I.Erim Hükümeti teknokrat bir niteliğe sahipti ve kabinede parlamento dışından bakanlar bulunuyordu. Bunların çoğu reformist bürokratlardı ve yine çoğunun işadamları ile yıldızları barışık değildi. Hükümet, tıpkı 60'lı yalların ilk döneminde olduğu gibi odalara pek sıcak davranmadı. Birlik'in ithal kotalarını dağıtım yetkisi elinden alındı ve I. Erim Hükümeti döneminde TOBB hiç bir

[95] Bianchi, s.257.

konuda muhatap alınmadı.[96] Bu yeni dönemde Birlik iki temel sorunla karşı karşıya kaldı. Bunlardan ilki kota dağıtım yetkisinin elinden alınmasıyla düşülen güç kaybıydı ve bu Birlik'in konumunun ne olacağına ilişkin sorgulamaları gündeme getiriyordu. Kota dağıtım yetkisinin yeni kurulan Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'na davredilmesi karşısında özellikle ticari grupların cevabı piyasa durgunluğu ile geldi. Özellikle dış ticaretin denetlenmesine tepki ihracat oranlarındaki düşme ile kendisini gösterdi ve stoklar hızla arttı.[97] Yönetim bu koşullar altında kimliği netleştirme ve yeniden fonksiyonelleşme ihtiyacıyla karşı karşıya kaldı. İkinci sorun hükümetin odalar hiyerarşisine karşı takındığı soğuk tutumdan kaynaklanıyordu. Ardarda gündeme getirilen kanun tasarıları ve hükümet üyelerinin bazı sözleri karşısında Birlik özel sektör çıkarlarının genel bir tehdit altında bulunduğu endişesiyle siyasal otoritelerle diyalog kurmaya bu ilk dönem boyunca gayret etti.

I. Erim Hükümet Programında, dış ticarette devlet kuruluşları dışındaki kuruluşlara verilmiş bulunan yetkilerin kaldırılacağı açık bir dille belirtilmişti.[98] Birlik hükümetten dış kuruluş olarak nitelenenler içinde kendisinin bulunup bulunmadığını bir basın açıklaması aracılığı ile öğrenmek istedi. Hükümetin cevabı dolaylı ama etkili bir biçimde geldi; kota dağıtım yetkileri kısa bir süre sonra Birlik'in elinden alındı. Yine I Erim Hükümeti döneminde gündeme getirilen Vergi Paketi Kanun Tasarısı, Finansman Kanun Tasarısı, Belediye Gelirleri Kanun Tasarısı ve Tüketiciyi Koruma Kanun Tasarısından hiçbiri, görüşleri alınmak için Birlik'e iletilmeden doğrudan Meclise getirilmişti. I. Erim Hükümeti işadamları ile ilişkilerini ağırlıklı olarak büyük sanayi odalarının başkanlarından oluşan oda yönetimleri ile veya bire bir işadamları ile ilişkiler kurmak suretiyle yürütmekteydi. Örneğin Temmuz 1971'de piyasa durgunluğunu gidermek amacıyla hükümetçe düzenlenen bakanlar-işadamları toplantısına İSO ve EBSO başkanları davet edilirken Birlik'e bu konuda herhangi bir davet yapılmadı.[99] Birlik yönetiminin Başkan ve bakanlar düzeyinde diyalog kurma yönündeki çabaları hemen hemen hiç olumlu karşılık bulmadı.[100] Karşılaşılan üslûp yine sert ve görevci bir bürokrat yaklaşımını yansıtıyordu. Örneğin, Ticaret ve Sanayi Bakanı'na nezaket ziyaretinde bulunan Birlik yöneticilerine Bakan, Birliğin Ticaret Sicili Gazeteleri çıkarma

---

[96] Saybaşılı, "Chambers of Commerce...",1976, s.129.

[97] Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e**,Çev:Babür Kuzucu, İstanbul: Belge,1975,s.537-538.

[98] **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, Ankara: Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı Yayını, 1978,s.218.

[99] **Milliyet** 3 Temmuz 1971.

[100] Raif Onger'in Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Açılış Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**, İstanbul 6-7 Eylül 1971, TOBB, s.4.

yetkisini en kısa zamanda alınacağını açıklamış, neden olarak da "Böyle karar verdik, niyetliyiz, alacağız" demekle yetinmişti. Onger kararın nedenlerini bile tartışamamaktan yakınıyordu.[101]

60'lı yılların başlarında yaşananlara benzer şekilde, siyasal destekten yoksun kalan Birlik bazı baskı grubu davranışları ile siyasal otoriteleri etkilemeye çalıştı. Benzer şekilde ilk girişim, Cumhurbaşkanı yolu ile hükümeti diyaloga zorlamak biçiminde kendini gösterdi. Ağustos ayında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay çeşitli oda temsilcilerince ziyaret edilerek kendisine bir istekler bildirgesi sunuldu. Bildirgede Sunay'dan hükümetle diyalog noktasında devreye girmesi isteniyordu. Özel sektörün istikrar sağlayıcı düzenlemelere taraftar olduğu vurgulanıyor, ancak düzenlemelerin, özel sektöre tanınan ekonomik ve sosyal özgürlüklere azami itina gösterilerek yapılması, bu konuda hükümete gereğinden fazla yetki verilmemesi, Anayasa'dan olağan üstü hal sebepleri arasında sayılan "ağır ekonomik bunalımın" çıkartılması talep ediliyordu. Bildirgede ifade edilen talepler arasında bazı bakanlıklara devredilen Birlik yetkilerinin iadesi de istenmekteydi[102]. Cumhurbaşkanı Birlik ve oda temsilcilerini diyalogu sağlama sözü vermiş ve Sunay'ın girişimiyle ay sonunda bir zirve toplantısı yapılması sağlanmıştır. Ancak toplantı Birlik yönetiminin beklediği bir diyalog ortamına hizmet etmediği gibi bir prestij kaybına da neden oldu. Hükümet toplantıya davet edilecek kişi ve kurumlar hakkında Birliğin görüşünü almadı ve katılacakları kendi seçti. Dolayısıyla toplantı hükümetçe sıcak bakılan yönetici ve işadamlarının katıldığı bir oturuma dönüştü. Bu yöntem, toplantının, Birliğin istediği gibi hükümetin ekonomik politikasının sorgulandığı bir forum olmadı ve Onger'ın tabiriyle özel isteklerin iletildiği bir "perakende toplantı" konumuna dönüştü.[103]

Toplantı öncesi ve sonrasında uğradığı prestij kaybı yönetimin daha farklı yöntemlere başvurmasına neden oldu. Birlik önce oda örgütü içinde kendi konumunu yeniden belirleme ihtiyacını hissetti ve öncelikle hiyerarşik konumunu koruma ve netleştirmeye gayret etti. Birlik'in ülke çapında orta ve borsa başkanlarıyla dönemlik toplantılar düzenlemeye başlaması bu çabanın ilk adımını oluşturdu. İlk toplantı Eylül 1971'de İTO'da yapıldı ve Birlik, Anadolu odaları ve büyük odalar arasında bir tartışma ve özeleştiri platformuna

[101] Milliyet 8 Ocak 1972.
[102] Milliyet 4 Ağustos 1971
[103] Raif Onger'in Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Açılış Konuşması ,1971, s.4.

dönüştü. Küçük odalar yeni hükümet politikalarından, Birliğe benzer biçimde, kaygı duyduklarını dile getirdiler.[104] Hatta bazı üyeler Türkiye'de özel sektör devrinin kapadığını dahi ileri sürmüşlerdi.[105] Küçük odalar genel olarak Birlik'in son dönemde iyice etkisiz kılındığı noktasında birleşiyorlardı, onlar Birlik'in bölgesel farklılıklara bugüne kadar yeterince önem vermemek, sürekli büyük odalarla diyalog içinde bulunarak kendilerini dışlamak ve Genel Kurulda küçük odaları oy deposu olarak görmek gibi temel yanlışları bulunduğunu ifade ediyor, hükümetle diyalog noktasında ve sıkıntıları halka açıklamakta TOBB'un işlevsel olamadığını ileri sürüyorlardı.[106] Bu ağır eleştiriler, özellikle büyük sanayi odalarını kendilerini savunmaya yöneltti. Büyük odalar, Yönetim Kurullarında büyük odaların etkili olmasının, Birlik'te işlerin daha iyi yürütülmesini sağladığını, aksi taktirde siyasal nüfuz ve bölgesel çekişmelerin içine girildiğini belirtiyorlardı. EBSO Başkanı Şinasi Ertan, "çoğunluğa tabi ki hürmetimiz var, ancak İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana'sız bir Birlik Yönetim Kurulu olamayacağını da kabul etmeniz gerekir" diyordu.[107] Bu tartışma ortamından kârlı çıkan Birlik yönetimi oldu. Yönetim öncelikle Anadolu odaları arasında, siyasal merkezle en güçlü iletişim kanalını oluşturduğunu fark etti ve bu odalara daha çok dayanması gerektiğinin farkına vardı. İkinci olarak sanayi odalarını kendini savunur duruma düşürerek, sorgulamadan kazançlı çıktı. Nitekim bu toplantılardan sonra Birlik daha rahat bir şekilde doğrudan hükümeti hedef alan eleştirilerini yükseltti. Örneğin hükümet tarafından Meclis'e sevkedilen Madencilik Reformu Kanun Tasarısı'nı sert dille eleştiren bir rapor hazırlanarak hükümete iletilmiştir.[108] Eleştirilerden en çok nasibini olan hükümette görev alan bürokratlardı. İşadamları, AP ve tarımsal çevrelerden gelen baskılar sonucu kabinede yer alan 11 bürokrat istifa etti. Bu kişiler devletçi bir ekonomik politikadan yana olan ve aralarında işadamlarını da rahatsız eden bir dizi reformun gerçekleştirilmesine kendi adamış kişilerdi ve bazı konulardaki tutuculukları hükümetin siyasi kanadıyla aralarını iyice açmıştı. Bu grup daha I.Erim hükümetinin kuruluş aşamasında kabinede Sait Naci Ergin ve Ferit Melen'in bulunmasına açıkça cephe almışlardı. Bürokratlar Ergin'i bir banka grubunun

---

[104] Murat Furtun'un (Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı) Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**, İstanbul 6-7 Eylül 1971, TOBB, s.5.

[105] Ömer Beşe'nin (İzmir Ticaret Borsası Başkanı) Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**,İstanbul 6-7 Eylül 1971, TOBB, s.11.

[106] a.g.y., s.7.

[107] Şinasi Ertan'ın Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**,İstanbul 6-7 Eylül 1971,s.29.

[108] **Madencilik Reformu Kanun Tasarısı İle İlgili Görüş**, Ankara: TOBB,1972.

temsilcisi olması, Melen'in ise "kişilik" olarak reformlara uymayacağını ileri sürüyorlardı.[109] 11'lerin istifalarında işadamlarının yoğun baskısının yanı sıra siyasal açıdan Başbakan ve diğer bakanların da işadamlarının taleplerine karşı daha duyarlı davranılması noktasındaki tavır değişikliğinin büyük rolü olmuştur. Reformist bakanlarla çekişme özellikle Merkez Bankası genel müdürü Naim Talu ve AP'li Bakan Mesut Erez'in kişiliğinde şekillenmişti. II. Erim Hükümetinde Talu'nun Ticaret Bakanlığına, Erez'in de Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na getirilmesi, bunu doğruluyor. İş çevreleri bu iki isme oldukça sıcak bakıyorlardı ve yeni hükümette iki stratejik bakanlığı bu isimlerin getirilmesinden memnundular.[110] Birlik onbirlerin istifasını memnunlukla karşıladı, Onger istifaların ve yeni hükümet yapısının piyasadaki durgunluğu "derhal" giderdiğini ve geniş ölçüde huzur getirdiğini açıkladı.[111] Hükümet programı da I. Erim hükümetine nazaran daha ılımlı mesajlar taşıyordu. Programda özel sektör, kamu sektörü eşitliği kabul ediliyor, yatırım ve teşviklerde iyileştirici önlemler alınacağı belirtiliyor ve grev ve lokavt kanunlarındaki çelişkilerin tekrar ele alınacağı ifade ediliyordu. Erim de kabinesinin yapısı itibariyle özel sektöre güven verdiğini ve önceki tartışmaların son bulacağını açıkladı.[112]

2. TÜSİAD: Tanıtım ve Ilımlı İlişkiler

TÜSİAD bu ilk dönemde farklı bir strateji izledi. Büyük sanayiciler I. Erim hükümetini doğrudan karşılarına almadılar ve sanayicileri önceleyen bir ekonomi politikası takip edileceği beklentisiyle reformcuları destekledilerler. Hükümete yönelik eleştirilerin dozajı, bilinçli olarak düşük düzeyde tutuldu. TÜSİAD bu ilk dönemde ağırlığı kendi konumunu güçlendirme ve imaj tanıtımına verdi, kamuoyu önüne daha çok çıkıldı ve farklılıklar sürekli olarak vurgulandı. TÜSİAD'ın kuruluşunda rol oynayan faktörlerde değindiğimiz gibi bu tavır konjonktürel değişmelerden çok 60'lı yıllar boyunca şekillenen bir evrimin sonucudur ve 12 Mart koşullarını bu doğrultuda kullanma eğilimi büyük sanayiciler arasında yaygın bir tavır olmuştur. TÜSİAD bu çerçevede toplumsal çatışmayı yatıştırma ve büyük sanayicilerin bakış açısını toplum gündemine etkili bir biçimde getirme yönünde faaliyetlerine ağırlık verdi.

---

[109] Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, İstanbul: Yedigün, İkinci Baskı 1973,s.38-39.
[110] **Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulları Başkanları Toplantısı**, Ankara: TOBB 1972, s.6
[111] **Milliyet** 15 Aralık 1971.
[112] Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri,1978,s.228.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Bu amaçla TÜSİAD yöneticileri biri doğrudan Derneğe bağlı olan iki dergi yayınlamakla işe başladılar. Bunlardan dernek adına çıkartılan "Görüş" dergisi doğrudan dernek adına ekonomi ağırlıklı yayınlar yaparken, diğer yayın "Devir" dergisi ile dolaylı olarak siyasal ve sosyal sorunlar konusunda büyük işadamlarının bakış açısını kamuoyunun gündemine getirmeye çalıştılar. TÜSİAD'ın kurucularından Selçuk Yaşar, Devir dergisinin işadamlarının çıkarları doğrultusunda ılımlı bir ortam oluşturmak ve "ibrenin doğrulardan yana dönmesi" amacıyla çıkarıldığını belirtiyor.[113] Dolayısıyla Devir TÜSİAD'ın siyasal alanla etkileşimlerini ifade eden önemli bir belge niteliği ile öne çıkan bir yayın oldu.

TÜSİAD 12 Mart sonrasında tedhiş hareketlerinin ve özellikle aşırı solun dizginlenmesi yönündeki hükümet çalışmalarını yakından destekledi. İkinci olarak işçilere yönelik ılımlı mesajlar verdi ve özellikle sendikal hareketin disiplinli bir şekilde yeniden yapılandırılması yönünde çaba harcadı. Son olarak yukarıda da değindiğimiz gibi teknokrat hükümete karşı ılımlı bir tavır sergilemeye özen gösterdi.

TÜSİAD çevresi 16 Haziran işçi eylemlerinden oldukça etkilenmişti. Büyük sanayiciler olayları TİP ve DİSK tarafından düzenlenen, aşırı solun etkinliğinde, masum işçilerle polisi karşı karşıya getirmeyi hedefleyen bir ihtilal provası olarak değerlendiriyorlardı.[114] Onlar bu olaylara yol açan temel etkenin 1963 yılında getirilen sendikalarla ilgili düzenlemelerin bir sendika enflasyonuna yol açması ve ideolojik tabela sendikacılığı dönemini başlatması olduğunu düşünüyorlardı. Demirel hükümetinin 1317 sayılı yasa ile yapacağı düzenleme bu cılız sendikalara hayat hakkı tanımayacak, daha merkezi ve güçlü sendikacılığın oluşumuna zemin hazırlayacaktı.[115] Büyük işadamları işçilerin merkezi, tercihen bir büyük sendika tarafından örgütlendirilmesine sıcak bakıyorlardı. Ancak bu sendika ideolojik nitelikte olmamalı ve işadamlarıyla diyaloga açık bulunmalıydılar. Dolayısıyla AP hükümetinin Türk-İş'i güçlendirmeye yönelik girişimini olumlu karşılamışlardı ve bu yöndeki düşüncelerini müdahale sonrasında da sıklıklar dile getirdiler. Teknik düzeydeki sendikal taleplere karşı TÜSİAD, Odalar Birliğine göre daha sıcak yaklaştı. V. Koç, E. Sosyal gibi Dernek adına konuşan üyeler çeşitli toplantılarda işçi taleplerine duyarlı ve sendikal özgürlükler konusunda oldukça ılımlı konuşmalar yaptılar.[116]

---

[113] Yaşar, s.118.
[114] **Devir**, sy.2, 13-19 Kasım 1972, s.43.
[115] **Devir**, sy2, 13-19 Kasım 1972, s.44.
[116] Bianchi, s.270-271.

Derneğin ilk Başkanı Feyyaz Berker, TÜSİAD'ın üç temel parolasından birinin işçi-işveren barışının sağlanması olduğunu ifade ediyordu. Berker, kendilerinin işçinin bütün haklarına saygılı olduklarını ve TÜSİAD'ın artan gelirden işçilerin haklarına düşen payı almaları gerektiğini savunacaklarını belirtiyordu.[117] V. Koç ise; "Sosyal adalete, grev ve lokavt kanunlarına inanıyoruz. Her zümrenin menfaatini dengeli bir şekilde yürütmesi en büyük arzumuzdur" diyordu.[118] Derneğin bu ilk döneminde faaliyetlere yön veren temel kaygının sosyal güçler içinde "aşırı uçlara" kaymanın önlenmesi olduğu çok açık biçimde kendini gösteriyor. Bu nedenle "demokrasi rejimi" taraftarlığı dernek çevresinde yoğun bir biçimde dile getirildi. V. Koç; "Bu rejim varsa, bizler varız. Yoksa münakaşa edilecek bir şey yoktur" diyordu. Dolayısıyla sosyal adalet ve demokrasi rejiminin menfaatleri ve ülkenin geleceğine ilişkin atıflarla tanımlanıyordu. Barolar Birliğinin düzenlediği bir toplantıda konuşan TÜSİAD İcra Komitesi Üyesi Özdemir Yarar'ın üzerine vurgu yaptığı noktalar bu perspektifi açık bir biçimde ortaya koyuyor; "Sosyal adalet sadece işçiyle işveren, zenginle fakir arasında bir mal ve kazanç paylaşması değildir. Mesele milli gelirin tüm sosyal sınıflar arasında dengeli ve adil şekilde dağıtılması ve bunu yaparken memleketin geleceğini de hesaba katma meselesidir. Bu nedenle işçi ve işveren yanında, işçisi, memuru, esnafı, çiftçiyi, devlet hazinesini, üniversite gencini ve hatta gelecek nesilleri de hesaba katan adil bir gelir dağılımını düşünmek zorundayız".[119]

TÜSİAD'ın kuruluşunun ilk yıllarında büyük işadamlarının sosyal kimliğini vurgulamaya özen gösterdiklerini görüyoruz. Görüldüğü gibi Dernek işadamlarının çıkarlarını, oluşturulacak diyalog ortamında kamusallaştırmak yolu ile kamuoyuna kabul ettirmeye çaba harcıyordu ve bu büyük işadamlarının toplumdaki imajının iyileştirilmesini de gerekli kılıyordu. TÜSİAD bu çerçevede ilk adımı özel sektöre ait büyük tesisleri basın mensuplarına gezdirerek tanıtmakla attı. Dernek Başkanının bizzat katıldığı bu gezilerde seçilen tesisler genellikle sermayesinin bir kısmını halka açmış veya çalışanlarını ortak etmiş kuruluşlardı ve bununla işadamlarını sosyal yönü vurgulanmaya çalışılıyordu.[120] İşçi çevreleri ve basın ile kurulmaya çalışılan diyalog ve aşırı uç olarak nitelenen eğilimlere yönelik aleyhte söylem TÜSİAD'ın ilk yıllarına hakim görüntüyü karakterize eder. Bu nedenle I.Erim

---

[117] **Devir**, sy.21, 15-21 Ocak 1973, s.31-32.
[118] **Devir**, 15-21 Ocak 1973, s.33.
[119] Özdemir Yarar, "Sanayici Gözüyle Ekonomik Kamu Düzeni", **Ekonomi Hukuk Kongresi** 28-30 Kasım 1975, Türkiye Barolar Birliği Ankara, s.6.
[120] **Devir**, sy.31,4-10 Haziran 1973, s.31.

Hükümeti dönemindeki, aşırı gruplara yönelik politikaları yakından destekledi ve toprak reformu gibi Odalar Birliği'nin karşı çıktığı bazı ekonomi politikalarına sıcak yaklaştılar. Bütün bunlar Demirel hükümetinin niyetlendiği, ama başaramadığı sanayicilerden yana etkili bir destekleme programının hayata geçirilmesi beklentisiyle yapıldı. I. Erim hükümetinin bileşiminden onlarda rahatsızdılar, ama doğrudan eleştiride bulunmadılar. Zaten hükümeti işadamları içinde daha çok büyük sanayicileri muhatap aldı ve onlarla bire bir ilişkiler kurmayı tercih etti. II. Erim hükümeti sanayiciler tarafından da olumlu karşılandı ve hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra TÜSİAD beklentilerini bir raporla yeni yönetime iletti. Raporda; döviz rezervlerinin serbest bırakılarak, etkili teşvik tedbirleri ile planın öngördüğü alanlara kaydırılması isteniyordu. Yine aynı raporda ihracatın geliştirilmesi ve bunda sanayi mallarının payının arttırılması yönünde bir ekonomi politikasının takip edilmesi de talep ediliyordu.[121] Büyük sanayiciler genel olarak Ortak Pazar karşısında kendilerini güçlendirecek "büyük kapasiteli" sanayi kuruluşlarının hükümet, tarafından desteklenmesini istiyorlardı. Onlar öncelikle bu dönemde siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanmasından memnuniyetlerini ifade eden açıklamalarda bulundular. Sanayiciler teşvik tedbirleriyle ilgili olarak kendi aleyhlerinde yapılan tartışmalardan duydukları kaygıları da sık sık dile getirdiler.[122]

3. II. Erim Hükümeti Döneminde İlişkiler

II. Erim hükümeti hem Birlik, hem de TÜSİAD tarafından olumlu karşılandı. Onger, yeni hükümetin kurulmasından sonraki ilk oda ve borsa başkanları toplantısında, TOBB'un artık hükümet politikasının belirlenmesinde yardımcı bir organ olarak yapılandırılacağını açıkladı.[123] Bu amaçla Birlik içinde yeni bir yapılanmaya gidildi, 5 yeni grup başkanlığı kuruldu, yeni servisler açıldı ve personel indirimine gidildi.[124] Bu yapılanma dağıtım yetkisi elinden alınan Birlik'in, Anadolu odalarına dayanarak, ekonomi politikalarında danışman muhatap bir organ olarak yeniden organize edilmesine yönelikti. Birlik giderek kendisini ticari çıkarlar ve Anadolu'daki odaların siyasal merkeze talep iletme kanalı olma yönünde fonksiyonel bir değişime yönlendirdi. 1971 muhtırasından sonra odalar açısından belki de en

---

[121] Kıraç, a.g.e., s.213.

[122] **Devir**, sy.26, 30 Nisan-6 Mayıs, s.30-31.

[123] Raif Onger'in 7 Şubat Tarihinde Yapılan Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulu Başkanları Toplantısında Yapmış Olduğu Açış Konuşması, **Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulları Başkanları Toplantısı**, Ankara: TOBB 1972, s.6-7.

[124] Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulları Başkanları Toplantısı, 1972, s.10.

önemli gelişme buydu. Büyük sanayiciler kendi örgütlerini oluşturmuşlar ve I. Erim Hükümeti döneminde, kendilerinden yana ekonomik kararlar beklentisi içinde Birlik'i hükümetle karşı karşıya bırakmışlardı. Hükümetin de muhtıra sonrasında düzenlediği ilk hükümet işadamları toplantısına yalnızca büyük sanayi odalarını davet etmesi Birlik'in fonksiyonel değişiminde önemli bir diğer faktör oldu. Dönem boyunca bazı sanayiciler küçük işletmeler konusunda daha açık konuşmakta bir sakınca görmediler. Örneğin İSO Yönetim Kurulu üyesi Ali Mansur; "Gelişmekte olan bir ekonomide sıkışan daima küçüklerdir. Bu nedenle küçük işletmeleri zorla yaşatmak imkansızdır" diyebiliyordu.[125] Birlik yönetimi bu ayrımı gördü ve konumuna buna göre belirledi.

II. Erim hükümeti işadamları ile ilişkileri düzeltmek amacındaydı, ancak hükümetin tercihi sanayi çıkarlarının desteklenmesine yönelikti. Bu nedenle Birlik yönetiminin beklentilerinin aksine ibre iyice sanayicilerden yana döndü. 1972 yılı ithalat rejimi hakkında TÜSİAD üyesi ve EBSO Yönetim Kurulu başkanı Şinasi Ertan "sanayileşme yolunda en iyi rejimle karşılaştık" diyerek memnuniyetini ifade ediyordu.[126] III. Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlık aşamasında hükümetin sanayicilerden yana tavrı iyice görünür oldu. Planda imalat sektörüne, sektörel dağılım içinde %31'in üzerinde pay verilirken, ikinci sıradaki konut sektörünün oranı bunun yarısı kadardı.[127] Bu büyük ticaret odalarının tepkisini çekti. İzmir Ticaret Odası başkanı Soyer, planla sanayi sektörünün teşvikinin bir slogan haline getirildiğini, hükümetin sanayi kadar ticarete de önem vermesi gerektiğini belirtiyordu.[128]

Birlik yönetimi işadamları arasında çatışan çıkarları dengelemek ve bunları toplu şekilde ifadelendirmeye yönelik klasik tavrında ısrar ederken sanayiciler spesifik çıkarlara daha çok vurgu yaptılar. Kasım 1972'de yapılan Başbakan-Bakanlar-Özel Sektör toplantısında Birlik ve sanayiciler arasındaki bu konum farklılığı kendisini gösterdi. Birlik hükümetin devletçi ekonomi politikalarına dönmeyeceğine dair güvence isterken, ağırlıklı olarak Türk parasının konvertibil hale getirilmesi, KİT reformu, prodüktivitenin işçi ücret artışlarında ölçü alınması, taban fiyatlarının enflasyona yol açmayacak düzeyde tutulması ve vergi muafiyetleri yoluyla sanayinin teşvik edilmesi gibi kapsamlı ve çeşitli talepler hükümete iletti. Oysa sanayiciler; eldeki dövizlerin sanayinin ihtiyaç duyduğu ham ve ara maddelerin

[125] **Milliyet** 13 Ocak 1972
[126] **Milliyet** 6 Ocak 1972
[127] Kuyucuklu, s.128.
[128] **Milliyet** 1 Nisan 1972.

ithalatına ayrılması ve bu konuda Bakanlık, Birlik ve Sanayi odalarının temsilcilerinin bulunduğu, kanunla düzenlenmiş bir uzmanlar grubu eliyle dış ticaretin yönetilmesi gibi daha grupsal çıkarlara vurgu yaptılar.[129] Birlik Toprak Reformuna ısrarla karşı çıkarken; sanayiciler eleştirilerini daha çok madenlerin kamulaştırılmasını içeren Maden Reformu Kamu Tasarısı üzerinde yoğunlaştırdılar.[130]

4. Seçimlere Giden Yolda Odalar Birliği ve TÜSİAD

Nisan 1972'de II. Enim Hükümetinin istifası ile kurulan Ferit Melen ve sonrasında Naim Talu hükümetleri döneminde AP hükümet içinde etkili bir konuma geçti ve bu durum işadamı siyaset ilişkilerine de yansıdı. Mayıs 1972, 27. TOBB Genel Kurulu bu değişmelerin bir yansıması şeklinde geçti. Onger başkanlığa aday olmazken 70'li yılların sonlarına kadar yönetimde kalacak ve döneminde AP'nin Birlik içindeki konumunu kalıcı hale dönüştürecek olan eski Genel Sekreter Sezai Dıblan Yönetim Kurulu başkanlığına seçildi. Dolayısıyla Birlik bu değişiklikle ara dönemi atlatmış ve yeni şartlar doğrultusunda eski ilişkilere dönüş yapmıştı. Yönetim Kurulunda Şinasi Ertan, Raif Dinçkök gibi Demirel'e yakın sanayiciler de yerlerini korumuşlardı. 1973 Genel Kurulunda ise geçirilen dönem Birlik tarafından şu şekilde değerlendiriliyordu; "I.Erim hükümeti döneminde yaşanan ekonomik aksaklıklar ve yanlış uygulamalar daha sonraki hükümetler döneminde düzeltilmiş ve böylece ekonomik ve sosyal olanda umut verici bir döneme girilmiştir".[131]

Sağ kanat ağırlıklı hükümet koalisyonları süresince Birlik ve ticaret odaları daha keskin bir çıkar profili sundular ve TÜSİAD'ın aksine liberal ekonomi politikalarına daha çok vurgu yaptılar. İşçi sendikalarından gelen taleplere karşı daha sert tepki gösterildi. Birlik 1973 yılının sonlarında yaşanan enflasyonun temel nedeni olarak işçi ücretlerindeki artışı gösterdi ve bu artışların oluşturulacak bir ücret ve fiyat daimi konseyince denetlenmesini istedi.[132] Yine Ağustos 1973'te İstanbul'da bir toplantı yapan 9 Ticaret Odası, hükümetten, ithalatta vergi indirimleri yolu ile maliyetin düşürülmesini, enerji maliyetinin hükümetçe sübvanse edilmesini, ihracatın iç piyasada fiyat dengesini bozmayacak düzeyde teşvik

---

[129] Ertuğrul Soysal, "Sanayimizin Hammadde Sorunları",**Sayın Başbakan ve Bakanlar-Özel Sektör Toplantısı**, Ankara: TOBB 1972, s.16.

[130] Şinasi Ertan, "Reform Anlayışımızın Işığı Altında Maden Reformu Kanun Tasarısı Hakkındaki Görüşlerimiz", **Sayın Başbakan ve Bakanlar-Özel Sektör Toplantısı**, Ankara: TOBB 1972, s.38.

[131] **İksitadi Rapor 1973**, Ankara TOBB, s.9.

[132] **Milliyet** 26 Mayıs 1973.

edilmesini ve iç piyasada dağıtım kanallarının ıslahını talep ettiler.[133] Birlik bu ikinci dönemde tüccarlardan yana olan tavrını sürdürdü, elbetteki bunda sanayicilerin I ve II. Erim hükümeti döneminde takip ettikleri politika önemli bir rol oynadı.

TÜSİAD'ın tavrı ise farklıydı, Berker destekleme alımları, toplu sözleşmeler sonucunda meydana gelen ücret artışları ve memurlara yapılan zamların satın alma gücünü artırdığını ve bunu sosyal adalet anlayışına uygun buldukları için desteklediklerini açıkladı. Ancak devletin talep artışını karşılamak için sanayi yatırımlarını da aynı oranda teşvik etmesi gerekiyordu.[134] Ancak ne Melen ne de Talu sanayicilerin beklediği ekonomik reformları gerçekleştiremedi ve sanayiciler 14 Ekim 1973 seçimleri ile girilecek yarışmacı siyasal sürecin artık bir ara dönem olmayacağını bildikleri için, seçimlerin sonuçlarını kaygı ile beklemeye başladılar.

B. 1973 Seçimlerinden Sonra İşadamı Örgütlenmeleri

Seçim sürecinde, TÜSİAD çatısı altında toplanan büyük sanayiciler AP-CHP koalisyonu ile ara dönem koşullarının devamını sağlamaya dönük bir strateji takip ettiler. Bu sayede 60'lı yıllarda olduğu gibi aşırı uçların parlamentoda belirli ölçüde etkinlik kazanabilmelerinin önü alınmış olacaktı. Seçimler öncesinde TÜSİAD, CHP yöneticilerine ısrarla içlerindeki aşırı uç olarak niteledikleri eğilimlerinin tasfiye edilmesi yönünde ve sosyal demokrasi konusunda kendilerini bağlayıcı bir tanımın yapılması konusunda mesajlar yolladı. Büyük sanayiciler 1967'den başlayarak CHP'nin içinde partiyi sosyalist bir parti olarak yapılandırma çabasının bulunduğunu, bu yönelimin devam etmesi halinde sosyal adalet düşüncesini hareket noktası alan ortanın solu stratejinin uçtaki sola giden yolun neresinde durdurulacağını hiç bir parti yöneticisinin belirleyemeyeceği görüşündeydiler.[135] CHP'nin belirli bir tasfiyeye gitmesi ve kavram tanımının yapılması halinde oluşacak bir CHP-AP koalisyon hükümetini kendileri için en iyi sonuç olarak görüyorlardı.

1. CHP-MSP Koalisyonu Döneminde İşadam Örgütlenmeleri ve Siyaset

Ekim 1973 seçimleri CHP'yi birinci parti konumuna getirirken MSP seçimlerden kilit parti konumu kazanarak çıktı. Seçim sonuçları 60'lı yıllar boyunca yaşanan değişimlerin

---

[133] **Milliyet** 25 Ağustos 1973
[134] **Devir**, sy.37, 16-22 Temmuz 1973, s.30-31.
[135] **Devir**, sy.45,10-16 Eylül 1973, s.31

belirgin bir yansımasını oluşturdu. Ortanın solu söylemine yöneldikten sonra CHP'nin seçmen bileşiminde önemli değişmeler yaşandı,bu söylem hızlı toplumsal hareketlilik içinde kentlere göç eden toplulukların oy tercihlerini yakından etkiledi. 1969-1973 seçimleri arasında İstanbul'da AP oyları gecekondu semtlerinde %58'den %26,7'ye düşerken, CHP oylarının %21.8'den %47,5'e yükselmesi bu değişimin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[136] Benzer şekilde MSP'nin yükselttiği söylem sağ partilerin tabanında kalan hoşnutsuz dindar kesimlere ve ekonomik açıdan geri kalmış kesimlerdeki küçük girişimci olma özlemlerine sesleniyordu ve alınan sonuç bunda başarılı olduğunun göstergesiydi.[137] Seçim sonuçlarının bir CHP-MSP koalisyonunu gündeme getirmesi gerek sanayiciler ve gerekse Odalar Birliği yönetimi açısından soğuk duş etkisi yaptı. Sanayiciler "belirsiz" CHP sosyal adaletçiliği ile "aşırı sağın" ortaklığından ciddi derecede endişeye kapıldılar. TÜSİAD, CHP-MSP koalisyonu öncesinde, bu oluşumu engellemek için yoğun bir uğraşın içine girdi. Öncelikle AP yönetimine CHP'ye yakınlaşması doğrultusunda mesajlar yollandı, ancak AP'nin buna yanaşmaması bu çabayı boşuna çıkardı. TÜSİAD AP yönetimi muhalefette kalmada ısrar ederek CHP'yi MSP'nin kucağına atmakla suçladı.[138] V.Koç için 1973 yılı, 1980'e kadar sürecek bir kabusun başlangıcıydı ve büyük partiler tek başlarına iktidara gelemediklerinden küçük partilere akıl almaz tavizler vermeye başlamışlardı.[139] TÜSİAD Aralık 1973'te İstanbul Divan otelinde düzenlediği bir toplantıyla yeni durum karşısında strateji belirlemeye çalıştı. Toplantıda büyük sanayiciler CHP yönetimini açık olmamakla suçladılar ve MSP ile diyaloga girdiklerinden dolayı eleştirdiler. Başkan F. Berker; "Seçim sonuçları bizim beklediğimizin aksine tecelli etmiştir. Hangi gemiye bineceğimizi işadamları olarak tespit etmek zorundayız. Biz sermayeyi halka açmak istiyoruz. Ecevit ise özel sektör ile halk sektörünü birbirinden ayırmak istiyor. En önemli nokta budur" diyordu.[140] Toplantı hükümetin CHP kanadını merkeze alarak ılımlı bir strateji takip edilmesini önerenlerle, "Ak Günlere" [141] bildirgesine karşı sert muhalefet yapılmasını isteyen sanayiciler arasındaki

---

[136] İlhan Tekeli-Raşit Gökçeli, **1973 ve 1975 Seçimleri**,İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977,s.51.; Yine CHP söylemindeki değişimin partinin yerel teşkilatlarında tüccarların ağırlıkta olduğu hami ilişkisini aracı-sınıfsal bir yapıya dönüştürme süreci için, bkz, A. Güneş Ayata, **CHP Örgüt ve İdeoloji**, Ankara Gündoğan, 1992, s. 127'den itibaren.

[137] a.g.e., s.94.

[138] **Devir**, sy.52, 22 Ekim-4 Kasım 1973, s.5.

[139] Vehbi Koç, s.60.

[140] **Devir**, sy.59, 17-23 Aralık 1973, s.8.

[141] 229 sayfalık "Akgünlere" seçim bildirgesi "ekonomik düzen", "sosyal düzen", "siyasal düzen" ve "ulusal güvenlik ve dış politika" konularını ele alan bölümlerden oluşuyordu. Ekonomik düzenle ilgili bölümde kalkınmanın köylüden başlayacağı belirtiliyor, ekonomi yönetiminde adaletli, etkin ve demokratik bir

tartışmalarla geçti. Çoğunluk sert muhalefetten yana olmakla birlikte, Koç ve Soysal gibi etkili üyeler birinci görüşe daha yakındılar. TÜSİAD zaman zaman sertleşen, ama CHP'yi merkeze alan bir Dernek politikasını CHP-MSP koalisyonu dönemi boyunca takip etti.

Seçim sonuçlarının TÜSİAD'ın stratejisinde belirgin rol oynayan ikinci sonucu Dernek yönetiminin daha sonraki yıllarda baskı grubu eğiliminde belirleyici olacak temel kararlar almasıdır. CHP-MSP koalisyonun kuruluşundan hemen önce Devir dergisinde çıkan imzasız bir yazı TÜSİAD'ın işadamları topluluğu içindeki konumunu ve faaliyet stratejisini ifade etmesi yönüyle anlamlı mesajlar taşımaktadır; yazıda öncelikle 14 Ekim seçim sonuçlarının işadamlarını yeni bir strateji takip etme noktasında uyarması gerektiği vurgulanıyor, bu stratejinin geliştirilmesinde, maddi yetersizlik nedeniyle TİSK'in, maddi gücünün yeterli olmasına karşın icraat zaafi olan Odalar Birliğinin, etkin rol oynayamayacağı ifade ediliyordu. Bunun için tek yöntemin TÜSİAD benzeri kuruluşların bu fonksiyona yönelik olarak yapılanmaları gerektiğinin altı çiziliyordu. Bu amacın gerçekleştirilmesi için de gönüllü olarak alınacak önlemlerin gerektirdiği mali fonları, teşkilatı ve elemanları Demek çatısı altında tahsis etmek yönünde bir politika kabul edilmeliydi. İşadamları kamuoyuna görüşlerini bilimsel donelerle, Avrupa ülkeleri ile mukayeseli olarak açıklamalıydılar. Görüşlerin aktarılmasında bilimsel araştırmaların kullanılmasına dikkat edilmeliydi.[142] Ekim seçimleri ile TÜSİAD, işadamlarının sınıfsal çıkarlarını, bilimsel metotlarla kamusallaştırmaya yönelik bir stratejiyi yavaş yavaş benimsedi ve üyelerinden buna yönelik mali fon ve uzman desteğini sürekli olarak talep etti.

Belirtildiği gibi TÜSİAD süreçte CHP'yi merkeze alma yönünde bir politika takip etti, ancak hükümetin CHP kanadından olumlu karşılık alamadığı için zaman zaman sert eleştiriler Dernek içinden yükseldi. Örneğin TÜSİAD bu çerçevede Bülent Ecevit'i düzenlediği bir seminere davet etti, ancak Ecevit'in uçak rötarını gerekçe göstererek toplantıya katılmaması yoğun tepkiye neden oldu. TÜSİAD'lı yöneticilere göre Ecevit çevresindeki bazı kişiler tarafından yanıltılıyordu ve toplantı bu yanılgıların giderilmesine yönelik olarak yapılmıştı. CHP lideri toplantıya katılmamakla bu fırsatı tepmiş oluyordu. Ertuğrul Soysal toplantıda kendilerine "besleme sektör" diyen CHP'lileri sert bir dille

---

planlamanın hakim kılınacağı vurgulanıyordu. Bildirgede iç ve dış ticarette, su, enerji ve yeraltı kaynaklarında devletin etkinliğinin arttırılacağına dair ifadeler bulunuyordu:Kili, 1976, s.350.; Çavdar, s.228-231.

[142] **Devir**, sy.59, 17-23 Aralık 1973, s.9

eleştirerek; "Devletten iki yüz milyoner para alacak, bunların yediği paraları halk vergi olarak ödeyecek, yok öyle şey diyorlar. Doğmamış bir endüstrinin hayali vergilerini başkalarına yayıyorlar. Bırak ben endüstriyi doğurayım, verginin kavgasını sonra yapalım" diyordu.[143]

TÜSİAD çevresi kendi kimliklerinin diğer işadamları gruplarından farklılığını, kendilerinin siyasal alan da dahil her konuda konumlarını tespit etmeyi amaçladığını bu dönemde sıklıkla vurguladılar.[144] Yeni hükümete temsil ettikleri kimliği toplum nezdinde küçük düşürücü davranışlardan kaçınmasını ve demokrasinin vaz geçilmez bir unsuru olarak görülmeleri gerektiği mesajını sürekli olarak verdiler. Berker; "...devlet yöneticilerinin ve partilerimizin hür teşebbüsün yaratıcı gücünden ve işçi-işveren birliğinin topluma kazandıracağı büyük huzur ve katkılardan en iyi şekilde yararlanacak politika ve davranışlar içinde olmalarını yürekten temenni ederim" diyordu.[145] Şinasi Ertan da benzer şekilde siyasal otoritelerin ekonomik girişimleri yönlendirirken demokratik yöntemlere dikkat etmesi gerektiğini ve hür teşebbüsü temel unsur olarak kabul etmesini istiyordu. Yeni hükümette Özel sektörün serbestçe çalışacağı bir ortamın oluşturulmasına hizmet etmeliydi.[146] Bütün bu söylemler yeni hükümetin CHP kanadına yönelik olarak tekrarlanan mesajlardı ve yeni hükümetin kendilerine ideolojik bir güvence vermesini istemekteydiler. Hükümetin kurulmasından sonra da bir dizi faaliyetle ilişkileri belirli bir düzeyde tutmaya çaba harcadılar.

Seçim sonuçları, Birlik yönetimi ve odalar açısından da oldukça beklenmedikti. 1969'daki Birlik seçimlerinden sonra Erbakan'ı bu sefer hükümet ortağı olarak karşılarında bulma tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bir CHP-MSP koalisyonunda AP ile geliştirdikleri kapalı ilişkilerin cezalandırılacağı endişesini taşıyorlardı. Aynı zamanda 71-73 dönemi boyunca, özellikle ikinci yarısında sol ve işçi sendikalarına karşı yürüttükleri sert mücadelenin de hükümetin CHP kanadından gelecek bir tepkiyi doğuracabileceğini düşünüyorlardı. Aralık ayında Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün bir CHP-AP koalisyonu altında teknokrat bir hükümet kurulması önerisini bu endişe içindeki Birlik yönetimi oldukça sıcak karşıladı. Birlik Yönetim Kurulu toplanarak Cumhurbaşkanının önerisini destekleyen bir karar aldı. Dıblan; "Hükümet kurulmasının gecikmesi sorunları daha da artırıcı bir mahiyet taşıdığından, sayın Reis-i Cumhurumuzun ifade buyurdukları istikamette evvelce

[143] **Devir**, sy.11, 15-21 Ocak 1973, s.31.
[144] Altemur Kılıç, "Hür Teşebbüs Yerini Belli Etmelidir", **Devir** sy.31, 4-10 Haziran 1973, s.3.
[145] Feyyaz Berker, "Karma Ekonomide Devletten Beklenen", **Devir** sy.31, 4-10 Haziran 1973, s.26.
[146] Şinasi Ertan, "Yurt Kalkınmasında Hür Teşebbüs", **Devir** sy.31, 4-10 Haziran 1973, s.27.

beyan ettiğimiz gibi, Parlamentoda büyük ölçüde ekseriyet sağlayacak bir hükümetin derhal kurulması konusunda Yönetim Kurulumuz görüş birliğine varmıştır" diyordu.[147]

Ocak 1974'de CHP-MSP koalisyonun kurulması ile bu beklentilerin hiçbiri gerçekleşmedi. Ticaret Bakanlığı (Fehim Adak) ve Sanayi Bakanlığı (Abdulkerim Doğru) MSP'de, Maliye Bakanlığı CHP'de idi. Açıklanan hükümet programında kooperatifçiliğin ve halk sektörünün geliştirileceği ifadeleri yer alıyordu.[148] EBSO başkanı ve TÜSİAD üyesi Şinasi Ertan programda yer alan bu ifadelerin açıkça özel sektöre güvensizliği gösterdiğini ve buna karşı sessiz kalınamayacağını ifade ediyordu.[149] Birlik yönetimi yeni hükümetten beklentilerini ve endişelerini hükümete iletmiş, ancak çıkarlarının telaşında oldukları gerekçesiyle geri çevrilmişlerdi. Dıblan, hükümetin piyasayı tedirgin edici kararlardan kaçınmasını ve alınacak kararlarda kendilerine danışılması gerektiğini belirtiyordu.[150]

Birlik yönetimi ile hükümet arasındaki ilk çatışma, hükümetin kurulmasından hemen sonra yaklaşan Odalar Birliği seçimleri arasında yaşandı. Gerek CHP ve gerekse MSP Birlik içindeki AP etkisini kırmak istiyordu ve bu amaçla bir dizi faaliyete giriştiler. CHP Parti Sekreterliğinden, partinin yerel teşkilatlarına yollanan bir yazının kamuoyuna yansıması işadamları içinde tedirginlik doğurdu. CHP Genel Sekreter Yardımcısı İbrahim Cüceoğlu'nun imzasıyla yollanan yazıda, Odalar Birliğinin bugüne kadar partizanca idare edildiği ve Mayıs ayındaki seçimlerde süre giden "sömürü düzenine" dur diyecek bir yönetimin seçilmesinin sağlanması gerektiği belirtiliyordu. Bunun için yerel teşkilatlar bölgelerinde partiye yakın işadamları ile diyaloga geçerek, Genel Kurula yollanacak delegelerin bu kişilerden seçilmesini sağlayacaklardı.[151] Bu arada Başbakan Yardımcısı N.Erbakan'ın İzmirli bazı işadamları ile görüşerek yaklaşan Birlik seçimleri öncesinde destek istediği de Birlik yönetimine sızdırılmıştı. Hatta Erbakan bu amaçla Sakıp Sabancı'ya da teklif götürmüş, ancak teklif reddedilmişti.[152] Haberler üzerine Sezai Dıblan başkanlığında 234 oda temsilcisinin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Toplantıda hükümete yakın olduğu ileri sürülen oda temsilcilerine konuşma hakkı verilmedi ve bu tür bir girişime sıcak bakan işadamları sert bir dille uyarıldı. Bu tepkiler sanayi odalarınca da desteklendi. Dıblan ve bazı sanayi odalarının başkanları,

[147] **Milliyet** 14 Aralık 1973.
[148] Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri,1978,s.291.
[149] **Devir**, sy.88, 8-14 Temmuz 1974, s.4.
[150] **Cumhuriyet** 1 Mayıs 1974.
[151] **Devir**, sy.76, 15-22 Nisan 1974, s.5.
[152] **Devir**, sy.77, 22-29 Nisan 1974, s.35-36.

hükümeti popülizmle suçladılar ve öncelikle halk sektörü gibi ortaya attıkları kavramların ne anlama geldiğini işadamlarına açıklamalarını istediler.[153] Bu gerilim, belirtildiği gibi, oda hiyerarşisi içinde hükümete ılımlı davranma yanlısı bazı yöneticilerin susturulması ve odalar arasında bazı sert tartışmaların yaşanmasına da neden oldu. Örneğin İSO Yönetim Kurulu üyesi ve TÜSİAD'ın etkili isimlerinden E. Soysal, hükümete yolladığı başarı telgrafi nedeniyle aldığı sert eleştiriler sonucu görevinden istifa etmek zorunda kaldı.[154] İSO'dan bir yetkilinin bu hareketi Mayıs ayında İstanbul'da toplanan sanayi odalarının da gündemine getirildi. Özellikle Ege'li sanayiciler İSO'lu yetkilileri hükümete karşı yumuşak davranmakla eleştirdiler. Şinasi Ertan, İSO başkanı Nurullah Gezgin'i hükümetin söylemini kullanmakla ve politikaya girmekle suçladı. Suçlamalar üzerine Gezgin, Ertan'a bir süre önce AP'li bakanların da bulunduğu bir törenle Parti'ye girmesini hatırlatarak, Ertan'ın bizzat parti teşkilatında çalışan bir kişi olarak bu eleştirileri yapamayacağını ifade etti.[155]

AP yönetimi de yaklaşan Birlik seçimlerini yeni hükümetle bir hesaplaşma alanı ve Odalar Birliğindeki gücünü pekiştirme fırsatı olarak görüyordu. Bu nedenle 1974 Genel Kurulu CHP-MSP ile AP'nin mücadelesine sahne oldu. Genel Kurula hükümet kanadından N. Erbakan katıldı ve yoğun bir protesto ile karşılaştı. AP Gençlik Kollarına bağlı kalabalık bir grup Erbakan aleyhinde, pek de nazik olmayan bir tarzda slogan attılar. Bazı delege grupları ise Başbakan Yardımcısının konuşmasını protesto ederek salonu terketti.[156] Toplantının ikinci gününde de ilk gün yapılanları eleştirmek isteyen bazı delegelere söz hakkı verilmedi ve bu doğrultuda yapılan konuşmalar engellendi. Baştan sona AP'nin etkinliği altında geçen Genel Kurulda Demirel'in desteklediği Dıblan'ın listesi, tek liste olacak seçime girerek tekrar yönetime geldi.[157] 5 yıl önce Birlik Yönetim Kurulu başkanlığına seçilmiş Erbakan'ın bu kadar yoğun bir tepki alması gerçekten ilginçtir. Bu durum kısmen AP'nin süreci iyi kontrol etmesiyle açıklanabilir ama yine de değişimin arka planında, özellikle Anadolu odaları içinde önemli bir tavır değişikliğinin bulunduğunun da altını çizmek gerekir. Küçük odalar için Erbakan 1969'ların Erbakan'ı değildi. Öncelikle AP içinde bir kanadın temsilcisi değil yeni bir siyasal partinin genel başkanıydı, üstelik bu odaların büyük çoğunluğunca "komünistlikle" bir tutulan CHP ile koalisyon hükümeti kurmuş bir

[153] **Devir**, sy.77, 22-29 Nisan 1974, s.36-37.
[154] **Cumhuriyet** 4 Mayıs 1974.
[155] **Devir**, sy.80, 13-19 Mayıs 1974, s.35; **Cumhuriyet** 4 Mayıs 1974.
[156] **Cumhuriyet** 30 Mayıs 1974.
[157] **Cumhuriyet** 31 Mayıs 1974.

politikacıydı. İslamcı temaların bu süreç içinde iyice öne çıkartılması zaten bir grup Anadolu'lu işadamı tarafından soğuk karşılanmıştı. Bu tavır değişikliğinin diğer nedeni de Erbakan'ın eskiden küçümsenmeyecek bir oranda destek aldığı büyük Anadolu'lu tüccarlarının çıkarlarından çok söylem olarak esnafin çıkarlarına yönelik bir parti politikası takip etmesiydi.[158] Tavır değişikliğine neden olan son faktör Erbakan'ın "ağır sanayi" söylemiydi, bu ağır bir korumacılığı beraberinde getiriyor, dolayısıyla ticari çıkarların talep ettiği bazı liberal istekler ile çelişiyordu. Gevgili'nin ifadesiyle odalardaki mevcut yapı Erbakan'ın bile gerisinde kalmıştı.[159]

Belirttiğimiz gibi TÜSİAD örgüt stratejisi olarak CHP'yi önceleyen bir politikayı koalisyon hükümeti boyunca takip etmeye çalıştı. Koalisyonun başarısızlığı hep hükümetin MSP kanadına fatura edilirken, el altından CHP yönetiminin AP'ye yakınlaşması doğrultusunda çaba harcandı.

Hükümetin kurulmasından kısa bir süre sonra TÜSİAD, halka açılabilecek bir şirketler listesini kamuoyuna açıkladı. Bu liste sosyal demokrat bir hükümete iyi görünme çabası olarak nitelenebilirse de[160], girişimin temelinde çift yönlü bir politikanın olduğu da belirtilebilir. Öncelikle bu girişim Ecevit'i parti içindeki aşırı görüşlü yöneticilerin kucağına atmamaya yönelik başını Ertuğrul Soysal'ın çektiği bir politikanın ürünüdür.[161] İkinci olarak halka açılma söylemin büyük sanayicilerin ülkenin giderek bir para krizine doğru gittiğine ve bunun kıt kaynakların kendilerince kullanılmasının daha da zorlaştıracağına olan inancıyla yakından ilgisi bulunmaktadır. İşadamları bu aşamada kıt kredi kaynaklarının yanında halka açılmak yolu ile ihtiyacını hissettikleri sermaye akışını sağlamayı hedefliyorlardı. Çıkarlarını kamusallaştırma davranışının bir yansıması olarak bu, kamuoyuna işadamlarının sosyal kimliğini vurgulayıcı bir tarzda ve yeni hükümete olumlu bir sinyal gönderme şeklinde yansıtıldı. 1974 yılı TÜSİAD çevrelerinin halka açılma noktasından kamuoyuna verdikleri beyanların yılı oldu.[162] Ekim 1973 Arap-İsrail Savaşı ve devamında başlatılan petrol ambargosunun yol açtığı kriz, Kıbrıs sorunu çerçevesinde tırmanan Türk-Yunan gerginliği ve hükümetin kooperatifçilik ve küçük işletmelere yönelik söylemi büyük sanayicilerdeki bu

[158] Saybaşılı, Chambers of Commerce..,1976,s.131.
[159] Ali Gevgili, "Anadolu Burjuvazisi Önünde İki Erbakan", **Cumhuriyet** 4 Haziran 1974.
[160] Gülfidan, s.86.
[161] Altemur Kılıç, "CHP ve Hür Teşebbüs", **Devir** sy. 59, 17-23 Aralık 1973, s.2.
[162] Bkz; **Devir**, sy.60, 24-30 Aralık 1973; **Devir**, sy.62, 7-13 Ocak 1974, **Devir**, sy.64, 21-27 Ocak 1974.

olumsuz beklentiyi iyice körükledi. TÜSİAD üyeleri bir sosyal çalkantının baş göstereceğinden duydukları derin kaygıyı dile getirmeye başladılar.[163] Geniş tabanlı, hızlı karar alan ve üretimin yeni özellikler kazanmasından yana ekonomik politika takip edebilecek bir hükümete ihtiyaç olduğunu ısrarla vurguladılar.[164] Hükümetin halk sektörü oluşturma girişimlerinin orta ve küçük işletmelerin yeniden yapılandırılmasına yönelik bir strateji olduğu bunun Avrupa Ortak Pazarı'na girmekte ihtiyacı hissedilen rekabet edebilir bir sanayinin kurulmasını köstekleyeceğinden şikayet ettiler ve hükümetten büyük şirketlerin halka açılma yönündeki taleplerine uygun mevzuat düzenlemelerine gitmesini talep ettiler.[165]

Bu çağrılar hükümetten yeterli karşılık bulmadı. Zaten gerek koalisyonun yapısı gerekse CHP'nin bileşimi sanayicilerin beklentilerini karşılayacak bir altyapıya sahip değildi. TÜSİAD giderek hükümet üyeleri arasındaki uyumsuzluktan, gerekse bürokrasideki siyasallaşmadan şikayet etmeye ve hükümetin MSP kanadını hedef almaya yöneldi. Berker; "Hükümet ardarda kararnameler çıkararak istikrarsızlığını ortaya koyuyor. Bu kararnameler iyi düşünülmeden alınan tedbirleri getiriyor ve isabetsizliği sonradan görülüyor" derken[166], Koç; "Erbakan"la hükümet işlerinin yürümeyeceği görülmüştü" diyerek işadamlarının yaklaşımını ortaya koyuyordu[167]. Berker sıklıkla, alınan kararların ve verilen beyanatların kendilerinde güvensizlik hissini doğurduğunu, hür teşebbüs örgütlerinin bir tereddüt ortamı içinde itildiğini dile getiriyordu.[168] TÜSİAD çevreleri CHP'nin koalisyona son vermesi ve AP ile bir koalisyon oluşturmasına yönelik taleplere daha çok vurgu yaptılar. Soysal; sosyal demokrasinin özel girişime ağırlık verdiğini oysa CHP'nin giderek devlet teşebbüsüne ağırlık veren bir çizgiye kaydığını belirterek; "hem işçi ve hem de işveren tarafını disipline edecek, ekonominin tahammül edeceği sınırlar içinde pazarlık limitleri çizecek bir devlet müdahalesinin özlemi içinde" bulunduklarını belirtiyordu.[169] TÜSİAD, CHP'yi ikna etme yönünde başka girişimlerde de bulundu. Bunlardan en önemlisi CHP'li parlamenterlere büyük sanayicilere ait işletmelerin gezdirilmesi ve yine bu parlamenterlere yönelik Dernek toplantıların düzenlenmesiydi. Gezilerden önce V.Koç ile N.Eczacıbaşı Başbakan'ı ziyaret etmişler ve ürkek ama umut verici sinyaller aldıklarını belirtmişlerdi. Bunu takip eden

[163] **Devir**, sy.62, 7-13 Ocak 1974, s.33-34.
[164] **Devir**, sy.63, 14-20 Ocak 1974, s.30.
[165] **Devir**, sy.65, 8 Ocak-3 Şubat 1974, s.33.
[166] **Devir**, sy.71, 11-17 Mart 1974, s.31.
[167] Kıraç, s.232.
[168] **Devir**, sy.73, 25-31 Mart 1974, s.31.
[169] **Devir**, sy.76, 15-22 Haziran 1974, s.26-27.

günlerde TÜSİAD, CHP'li parlamenterlerin davet edildiği bir tanıtma toplantısı düzenledi. Ancak CHP'liler toplantıya beklenen ilgiyi göstermemiş ve bu durum umutsuzluk doğurmuştur. TÜSİAD Yönetim Kurulunun, Dernek adına Ecevit'e yapmak istedikleri ziyaret ise "çok dernek var, hepsinin yönetim kurullarını kabul edemem" gerekçesiyle geri çevrilmişti. TÜSİAD bu tavrını ısrarla sürdürmeye devam etti. Onlara göre gezilerle "bazı solcu yayın organlarının" çıkar çevreleri dediği sanayici ve işadamlarını milletvekilleri yakından tanımış ve işin iç yüzünü görerek, duyarak öğrenmişlerdi.[170]

Doğal olarak, bu ortam altında 1974 Birlik Genel Kurulunda yaşanan gelişmeleri ağırlıklı olarak, TÜSİAD yönetimi iyi karşılamadı. Bu arada büyük sanayiciler Birlik'in dört ayrı konfederasyon olarak yeniden yapılandırılmasını öneren bir yasa tasarısını hükümete sundular.[171]

Birlik yönetimi ise daha sert bir muhalefet yürüttü ve dönem boyunca AP ile ilişkilerini sıcak tuttu. Eleştirilerde zaman zaman TÜSİAD'la aynı düzlemde gözükse de Birlik'in tavrı daha çok muhalif bir örgütlenme tavrıydı ve sonraki AP'li koalisyon hükümetleri döneminde kötüleşen ekonomik şartlara rağmen destek politikasına dönüş yapıldı. Birlik'in bu tavrına paralel olarak hükümet ile odalar arasındaki ilişkiler gerginleşti ve her zaman olduğu gibi bu hükümetin Birlik yetkilerine ilişkin daraltıcı düzenlemelere gitmesiyle yansıma buldu. 1974 yılındaki Genel Kurulda Birlik'in AP'ye bağlılığının devam edeceğinin belli olmasından sonra hükümet, Talu hükümeti döneminde odalara tekrar verilmiş olan ithalat kotalarıyla ilgili bazı yetkileri Bakanlık bünyesine aldı. Bilindiği gibi I. Erim Hükümeti bu yetkilerin tamamını odalardan almış, ancak Talu döneminde bunlardan bir kısmı tekrar odalara devredilmişti.[172] Ecevit hükümetinin Eylül ayındaki istifasından sonra, Nisan 1975'te yeni hükümetin kurulmasına kadar geçen süre içerisinde, müstafi hükümet Birlik'ir Ticaret Sicili Gazetesi basmasıyla ilgili yetkilerini de Bakanlık bünyesine geri aldı.[173]

---

[170] **Devir**, sy.79, 6-12 Mayıs 1974, s.30.
[171] **Cumhuriyet** 29 Mayıs 1974.
[172] **Cumhuriyet** 3 Haziran 1974.
[173] Saybaşılı, "Chambers of Commerce...",1976, s.131.

2. Odalar Birliğinde Dönüşüm TÜSİAD'da Muhalefet

Hükümetin istifası, Kıbrıs Harekatının sonrasında başlatılan ABD ambargosu, petrol krizinin yol açtığı ağır ekonomik koşullar ve yurtdışından gelen işçi dövizlerindeki azalmaya paralel olarak gelişme gösteren olumsuz şartlar altında gerçekleşmiştir. Yeni hükümet Birlik için olumlu bir dönemin başlangıcı olarak algılanırken, TÜSİAD, MSP'li ve diğer iki küçük sağ partinin katıldığı bu koalisyonun önceki dönemde pek farklı sonuçlar doğurmayacağı görüşündeydi.

Hükümetin sonrasında Birlik yönetiminin tavırlarındaki değişiklik, buna karşılık TÜSİAD ve Sanayi Odalarının bir önceki hükümet dönemindeki eleştirilerine devam etmesi bu durumun bir sonucudur. Dolayısıyla Birlik ile sanayiciler arasında bir çatışma dönem boyunca varlığını korudu. Sanayi odaları hükümetin kurulmasından hemen sonra, Birlik'ten bağımsız olarak S. Demirel'e nezaket ziyaretinde bulundular. Ziyarette Sanayiciler kredi darlığının aşılması noktasında hükümetin yardımcı olmasını istediler. Yeni hükümetin kurulmasının hemen öncesinde TOBB yönetimi bir toplantı düzenleyerek özel sektör sorunlarını tartışmaya açtı. Bu toplantı Birlik yönetimince bir önceki hükümetin eleştirildiği bir platforma dönüştürüldü. Sezai Dıblan, hükümetin para ve bankacılık sisteminin kaynaklarından özel sektörü yararlandırmamak gibi bir yol seçtiğini belirterek bunu "özel sektörü geriye doğru itme gayreti" olarak niteledi.[174] Aynı toplantıda sanayiciler adına konuşan TÜSİAD üyesi Güngör Uras ise finansman sorununun aşılmasında Merkez Bankası, DPT ve Maliye Bakanlığı'nın işbirliğine gitmesi, bir başka ifade ile hükümet ile bürokratlar arasında görüşbirliğine gidilmesi çağrısı yapmaktaydı.[175] Yine hükümetin kurulmasından bir ay sonra toplanan Odalar Birliği Genel Kurulunda yeni hükümet büyük bir heyecanla karşılanmış ve övülmüştür. Toplantının açılışında, Süleyman Demirel'e bir süre önce yapılan ferdi bir saldırı kınanmış, saldırıyı yapanlar ile hür teşebbüse yönelik kışkırtmaları yapanların aynı kişiler olduğu vurgulanmıştır.[176] Hatta Sezai Dıblan'ın saldırıyı "hür teşebbüse yapılan bir darbe" olarak nitelemesi, dönemin gazetelerinde "S.Demirel hür teşebbüs mü?" şeklinde

---

[174] Sezai Dıblan'ın Açılış Konuşması, **Özel Sektörün Finansman İhtiyaçları ve İzlenen Para-Kredi Politikası**, 8-9 Ocak 1975, Ankara: TOBB Seminer Tebliğleri, 1975, s.3-5.

[175] Güngör Uras, "Özel Kesimin Kısa Vadeli Finansman Sorunu", **Özel Sektörün Finansman İhtiyaçları ve İzlenen Para-Kredi Politikası**, 8-9 Ocak 1975, Ankara: TOBB Seminer Tebliğleri, 1975,s.117.

[176] Ömer Beşe'nin (30.Genel Kurul Başkanı) 30. Genel Kurul Açış Konuşması, **TOBB XXX. Genel Kurulu Mesaj ve Konuşmaları**, Ankara TOBB 1975, s.31-32.

bazı alaycı haberlere de yansımıştır.[177] Dıblan Genel Kurulda yaptığı açılış konuşmasında geçen iktidar dönemini hür teşebbüs için bir şüphe ve tereddütler dönemi olarak tanımlamış, eski hükümlerin halk sektörü oluşturma adına hür teşebbüsten büyük kaynak transferleri yapmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Dıblan bu yanlışta ısrar edenleri, Türk toplumun tasfiye edeceğinin anlaşılmış olduğunu belirtiyordu.[178] Dıblan yeni hükümetle bu endişelerin dağıldığını da sözlerine ekliyordu.[179] 30. Genel Kurul, yönetimin hükümetle dayanışmasının bir göstergesi olarak kalmadı, işadamları arasında ana çatışma eksenlerinin seçime yansıması ile de öne çıktı. Dönemin ilk sanayici, tüccar çekişmesi de bu Genel Kurulda yaşandı. Büyük sanayiciler Birlik içinde etkili bir konuma gelebilmek ve Yönetim Kurulunun kendi istekleri doğrultusunda oluşturmak için, dönemin TİSK başkanı Halit Narin'in başını çektiği bir liste ile seçime girdiler. Buna karşılık büyük ticaret odaları tarafından bu süreçte dışlandıklarını düşüren bazı Anadolu odaları da ayrı bir liste oluşturarak seçime katıldılar. Böylece seçimlerde sanayicilerin, Anadolu odalarının ve AP yönetiminin listesi yarıştı ve sonuçta AP'nin desteklediği, içinde Demirel'e yakın bazı sanayicilerin de bulunduğu klasik Dıblan listesi seçimi kazandı.

Bu durum bir yandan Sanayi Odaları Birliği adı altında sanayi odalarının, diğer yandan TÜSİAD'ın hükümete yönelik taleplerini yükseltmelerine neden oldu. Daha seçimlerden önce ABD ambargosunun yol açtığı krizin sanayi kesimine fatura edilmemesini ve "Kuva-i Milliye" ruhu içinde parlamentoya dayalı güçlü bir hükümet kurulması için partilere çağrıda bulunan TÜSİAD [180], cesur politika tedbirlerine başvuracak güçlü, dengeli ve uzun ömürlü hükümetin işbaşında olmasının bir zorunluluk olduğunu sık sık gündeme getirdi. [181] Dernek, Ambargo ortamının getirdiği silah yardımları kesintisi açığının öz kaynaklar yolu ile kapatılmasının doğuracağı yüklerden oldukça endişe duymaktaydı. Güçlü bir hükümetle bu sorunların aşılabileceğini ve faturanın kendilerine düşen maliyetini hafifletebileceklerini düşünüyorlardı. Bu amaçla V. Koç, Ecevit hükümetinin son günlerinde Başbakan'a bir mektup yollayarak hükümete son vererek AP ile bir koalisyona gitmesini dahi istemişti .[182] TÜSİAD bu sefer AP koalisyonu döneminde benzer bir uğraşın içine girdi.

---

[177] **Cumhuriyet** 18 Mayıs 1975.
[178] Sezai Dıblan'ın 30. Genel Kurul Konuşması, **TOBB XXX. Genel Kurulu Mesaj ve Konuşmaları**, s.40.
[179] a.g.y., s.55-56.
[180] **Görüş**, C.3 Sy.3, Mart 1975, metin sayfalandırılmamış
[181] **1975 Yılı Programı ve 1975 Yılı Bütçesi Üzerinde Görüş ve Öneriler**, İstanbul: TÜSİAD 1975, s.1.
[182] Vehbi Koç, s.62.

Dönem boyunca özellikle CHP'nin sosyal demokrasi kavramını netleştirmesini öneren mesajlar ilettiler. Şinasi Ertan, TÜSİAD'ın Görüş dergisindeki bir yazısında, sosyal demokrasinin ekonomik bir anlam taşımaktan çok, yalnızca devletin sosyal refahı sağlamasını öngören bir siyasal tercihi ifade ettiğini belirterek; devletin sosyal görevleri ile ekonomik hayata müdahalesini, aynı şeylermiş gibi göstermek, anayasamızın açık hükümlerine rağmen, Devletçiliği yaygınlaştırmaktan başka bir anlama gelmez. Bu yanlış ve zararlı tutumdan artık vazgeçmemiz gereklidir" diyordu.[183] Bu sözler ılımlı bir sosyal demokrasi tanımıyla sanayicilerin uzlaşabilecekleri sinyallerinin CHP'ye iletilmesinden başka bir şey değildi. CHP'ye bu sinyaller iletilirken AP'den beklentilere yönelik isteklere de hız verildi. Ağustos 1975'te sanayiciler Türkiye'nin önemli bir dış ticaret açığı ile karşı karşıya bulunduğunu ifade eden ve ihracata dönük bir sanayi stratejisi talep eden bir istekler mektubunu Demirel'e sundular. Sezai Dıblan girişimin hemen ertesinde bir basın toplantısı düzenleyerek mektubu eleştirdi. Dıblan sanayicileri son günlerde hükümete yönelik eleştirilerini arttırmalarına katılmadıklarını, ticari çevrelerinde hükümeti tamamıyla desteklediklerini ifade etti. [184] Sanayiciler 1976 yılı boyunca AET ve gümrük birliğine uyum, döviz tahsislerinde sanayiye öncelik, kredi darlığı ve hammadde kıtlığından şikayetlerini dile getirdiler. TÜSİAD ve sanayi odaları bir yandan CHP'yi ılımlı bir sosyal demokrasiye çekerek, diğer yandan AP'yi koalisyonu bozmaya zorlayarak bir CHP-AP yakınlaşmasına çaba harcadılar.[185] Sanayiciler normal prosedür içinde 1977'de geçilmesi gereken gümrük birliğine kesinlikle girilmemesi taraftarıydılar ve hükümetin üzerinde sürekli bir baskı oluşturdular. Buna karşılık birlik bu konuyu "satır aralarında" bazı temenniler olarak geçiştirdi.[186] Haziran ayına gelindiğinde döviz darlığı nedeniyle dış transferler dondurulmuş, ekonominin yönetimi konusunda hükümet ortakları arasındaki anlaşmazlıklar yönetimi işlemez kılmıştı. 1977 yılı ithal rejimi AP ve MSP'nin çekişmesi nedeniyle bir ay gecikmeyle açıklanabildi. MSP'li Sanayi Bakanlığı'nın 12 maddenin ithal yetkisini kendi bünyesine almayı başarması sanayicileri iyice endişelendirdi. Sanayiciler şubat ayında sert bir bildiri yayınlayarak hükümeti istifaya ve bir erken seçime gitmeye çağırdılar. Siyasi tarihimizde sanayicilerin 1979'da Ecevit'i hükümeti bırakmaya çağıran ilanları üzerinde çok durulmuştur, oysa sanayiciler bundan iki yıl önce

[183] Şinasi Ertan, "Sosyal Demokrasi Nedir? Devletçilik Nedir?", **Görüş**, C.3, sy.7, Temmuz 1975, metin sayfalandırılmamış.
[184] **Cumhuriyet** 15 Ağustos 1975.
[185] Yalçın Küçük, "İş Çevrelerinde İki Eğilim", **Cumhuriyet** 10 Temmuz 1975.
[186] **İktisadi Rapor 1977**, Ankara: TOBB, s.531-536.

Demirel hükümetini de bildiri yayınlamak suretiyle istifaya davet etmişlerdi. Tepkinin sol bir hükümete değil, daha çok dönemin ekonomi yönetim biçimine genel bir eleştiriden kaynaklandığını bu iki olay göstermektedir. Ayrıca o günün sosyo-ekonomik koşulları sanayiciler açısından genel bir tehdit taşıyordu ve muhalefet partiler üstü bir eksende yürütüldü. Bildiride ülkedeki ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların, tüm ulusu endişeye sevk edecek düzeye ulaştığı ifade edilerek, hükümetin ve diğer tüm partilerin bir erken seçim tarihinde uzlaşmalarının zorunluluk olduğu ifade ediliyordu. S. Sabancı, sıkıntılarımızı kalem kalem göstermek yerine, erken seçimi çözüm yolu olarak sunmayı tercih ettiklerini söylüyordu.[187] Bildiri, daha sonra, büyük sanayi odalarının ayrı ayrı açıkladıkları bildirilerle desteklendi.

TÜSİAD'ın 1976 yılındaki faaliyetleri takip edildiğinde bu tepkinin aşama aşama geliştiğini görmek mümkündür. Öncelikle Dernek bürokratik kadrolarda yaşanan politik çekişmelerden oldukça rahatsızdı. 1969'dan başlayarak Türk siyasal hayatı bürokratik kadrolar üzerinde siyasal partilerin körüklediği çekişmelere sahne oldu. Özellikle 70'li yılarda AP'li koalisyon hükümetlerinin CHP'ye takın üst kesim bürokrasiye yönelik girişimleri ve CHP'nin bu kadroları korumak için gösterdiği çaba bu çekişmenin odağında yer aldı. Küçük sağ partiler ise çekişmeyi bürokratik birimlerin tabanına yaydılar. Sonuçta iktidar değişimlerine karşı oldukça duyarlı ve siyasal partilere bağımlı parçalanmış bir bürokratik yapı ortaya çıktı.[188] Dernek 1976 yılı başlarında ülkenin yakın dönemde yaşadıklarını şu şekilde yorumluyordu; "Son beş yılda ülke dengeli - kuvvetli - uzun ömürlü bir hükümete sahip olamamıştır. Son beş yılda parlamento ülke kalkınmasını hızlandıracak konulara öncelik ve ağırlık verememiştir. Bürokratik yapıda teknokratlar ve bürokratların büyük kısmı politikaya itilmiş, devlet yönetiminde politikaya girmiş yeni bir teknokrat/bürokrat sınıfı doğmuştur. **Polükrat** diye adlandırılabilecek bu sınıf politik dalgalanmalardan, değişikliklerinden çok etkilenmekte, değişen hükümetler ve iktidarlar yeni polükratların doğmasına ve işbaşına gelmesine neden olmaktadır. (bu süre içinde) İç barış bozulmuş, oy endişesi ile çokluk yanında görünme endişesinde olan politikacılar, işçi-işveren ayrımını yaratmışlar, yeni yatırım yapanlar kamuoyunda kötülenir duruma gelmiştir.".[189] TÜSİAD

---

[187] **Cumhuriyet** 16 Şubat 1977.

[188] İlter Turan, "Stages of Political Development in the Turkish Republic", **Perpectives on Democracy in Turkey**, Ed:Ergun Özbudun, Ankara: Turkish Political Science Association, 1988,s.92-94.

[189] **Görüş**, C.4, sy.1, Ocak 1976, s.8-9.

ülkenin halledilmesi gereken dört temel sorunun bulunduğu görüşündeydi. Bunlardan ilki işverene karşı tahrik edilen işçi kesiminin yol açacağı sorunlardı ve sorunun polisiye tedbirlerle çözümüne Dernek sıcak bakmıyordu. TÜSİAD sorunun çözümünün "kimseye bırakılmayarak" diyalog yolu ile çözümlenmesinden yanaydı. İkinci temel sorun ambargonun beslediği iç finansman güçlüğüydü. Bunun için hükümetin döviz kazandırıcı faaliyetleri destekleyen bir stratejiye yönelmesini zorunlu görüyorlardı ve bu amaçla gerekirse bir tarım ve toprak reformuna gidilebilirdi.[190] Büyük sanayiciler bölgeler arası gelişmişlik düzeylerinin eşitlenmesi için özel bir teşvik politikasının da yürütülmesini hükümete önermekteydiler.[191]

TÜSİAD 70-80 döneminde bürokrasiyle de yakından ilgili oldu. Bunun en önemli nedeni istikrarsız siyasal koşullar ve siyasal otoritelere ulaşma güçlüğü nedeniyle bürokratlara yönelmek zorunluluğunun bir sonucuydu.[192] Bu "iyi niyetli" bürokratlar ülkede işlerin yürütülmesinde önemli rol oynuyorlardı ve siyasal istikrarsızlığa rağmen çalışmaları sürdürmeye alışmışlardı.[193]

Hükümetin erken seçim kararı alması büyük sanayiciler içinde AP-CHP koalisyonu isteklerini yoğun bir biçimde dile getirmelerine neden oldu. Onlar genel olarak CHP içindeki bazı aşırıların AP ile dengelenebileceğini düşünüyorlardı. CHP onlara göre hem katı devletçi unsurları hem de İsveç veya Norveç örneğine benzer bir sosyal demokrasi anlayışını potansiyel olarak içinde barındırıyordu ve ikinciden yana eğilimin güç kazanması halinde partiyle hiç bir sorunlarının kalmayacağını düşünüyorlardı.

3. 1977 CHP Hükümeti ve İşadamı Örgütlerinin Muhalefeti

5 Haziran 1977 seçimlerinden CHP %41 oy oranı ile birinci parti olarak çıktı, bu oran partiye tek başına iktidar imkanı vermiyordu, ancak CHP 1950'den beri en yüksek oy oranına ulaşmış bulunuyordu. Sonuç sanayicilerce kısmi bir iyimserlikle karşılanırken ticari çevrelerde bir şaşkınlık ve tereddüt doğurdu. Sonuçlar birlik yönetimini de bir CHP-AP koalisyonuna ılımlı bakar konuma getirdi, yönetim yayınladığı bir bildiri ile her iki liderin bir araya gelerek bir uzlaşma oluşturmalarını, döviz darlığı, enflasyon, işçi-işveren gerginliği ve

[190] **Görüş**, Ocak 1976, s.12-15.
[191] **1976 Yılı Programı ve 1976 Bütçesi Üzerinde Görüş ve Öneriler**, İstanbul: TÜSİAD 1976, s.29.
[192] Gülfidan, a.g.e., s.69-70.
[193] **Görüş**, Ocak 1976, s.10-11.

enerji yetersizliği konularında ortak bir strateji belirlemelerini istedi.[194] Ancak CHP yönetimi bu taleplere çok duyarlı karşılık vermedi, daha seçim öncesinde Ecevit İzmir'de yaptığı seçim konuşmasında "bazı çevrelerce" gündeme getirilen CHP-AP koalisyonunun bir hayal olduğunu açıklamıştı.[195] Yine de TÜSİAD, CHP'nin hükümet kurma çabalarını destekledi. Barkey'e göre, bu tavrın temelinde üç neden yatıyordu. Bunlardan ilki, Demirel'in koalisyon hükümeti döneminde tek yönlü karar alamamasından doğan sıkıntılardır. CHP aldığı oy oranıyla bu sorunu aşabilecek bir potansiyele ulaşmıştı. Büyük işadamları aynı zamanda CHP'nin giderek sertleşen işçi-işveren ilişkilerinde sendikaların tavırlarının yumuşatılmasında, İngiliz İşçi Partisi'nin oynadığı role benzer bir rol üstlenebileceğini düşünüyorlardı. DİSK'in 1977 seçimlerinde CHP'yi destekleme kararı alması da bu eğilimi güçlendiriyordu. Son olarak B. Ecevit'in, hem Kıbrıs müdahalesi sırasında aldığı önlemlerle, hem de muhalefet döneminde işadamlarına daha ılımlı tavırlar sergilemesiyle yukarıdaki eğilimi güçlendirdiği söylenebilir.[196] Aslında TÜSİAD üyeleri CHP'nin seçimden büyük parti olarak çıkmasının, AP yönetimini uç partilerin baskısından kurtararak CHP ile bir koalisyona yönlendirebileceğinin umudu içindeydiler. Üstelik AP içinde diğer koalisyon ortaklarına duyulan küçümsenmeyecek bir tepki vardı. Ecevit'in muhalefetteyken gösterdiği uzlaşmacı tavır da buna eklenince ortamın bu tip bir koalisyon için uygun olduğu bu çevrelerde kabul edilmekteydi. V. Koç 1978 Ekiminde, "iki büyük partinin hayati konularda işbirliği yapmaması memleketi bu hale getirdi. Partiler mevcut bütün meselelerin halli konusunda birleştirici bir yolu mutlaka bulmalıdır" diyordu.[197] Ancak beklenilen sonuç alınamadı. Öncelikle CHP parlamentoda yeterli çoğunluğu sağlayamadı, azınlık hükümeti kurma girişimleri de başarısız kaldı. Buna karşılık AP, MSP ve seçimden güçlenerek çıkan MHP ile birlikte ikinci bir koalisyon hükümeti kurmayı başarmış ve bu hükümet 21 Temmuzda göreve başlamıştır. Yeni hükümet özellikle AP içindeki tepkiyi yükseltti. Bu tip bir ikinci hükümete tahammül edemeyen büyük işadamları AP içindeki bu muhalefeti destekledi. Sonunda AP'nin ikinci koalisyon hükümeti parlamentodan güvenoyu alamadı ve Ecevit AP'den ayrılan milletvekillerinin desteği ile Ocak 1978'de bağımsızların içinde bulunduğu bir koalisyon hükümeti kurmayı başardı. CHP'nin "titrek" iktidarı işte bu arka plan çerçevesinde gerçekleşti. Büyük

[194] **Cumhuriyet** 23 Ekim 1977
[195] **Cumhuriyet** 8 Mayıs 1977
[196] Henri Barkey, "Crisis of the Turkish Economy: 1960-1980", Ed: Ahmet Evin, **Modern Turkey: Continuity an Change**, Leverkusen: Leske Verlag, 1984, s.60.
[197] Vehbi Koç, s.62-63.

sanayiciler bekledikleri bir AP-CHP koalisyon hükümetine ulaşamadılar, ama yeni kurulan hükümete de sıcak yaklaştılar. Birlik yönetimi ise klasik muhalefet tavrına geri döndü.

Yeni hükümetin kurulduğu ilk günlerde İSO'da gerçekleştirilen bir toplantıda hükümetten tüketimi frenleyerek genel tasarrufu arttırıcı önlemlerin alınması isteği dile getirildi. Sanayiciler bu konuda devletin belirleyiciliğini kabul ediyor, bundan zarar görecek "arkadaşlar" içinse elbirliği ile yardım etmeyi taahhüt ediyorlardı. Soysal toplantıda yaptığı konuşmada hükümetin karşısına "ver bana" tavrıyla değil, belli fedakarlıkları yapmayı göze alarak gitmeleri gerektiğini belirtiyordu.[198] Sanayicilerdeki genel beklenti tüketimi kısacak, ihracata dönük faaliyetleri destekleyecek ve dış yardımların sanayiye aktarımını sağlayarak bir ekonomi politikasıydı. Bunun somut ifadesi ise IMF'nin ekonomik önlemlerinin kabul edilmesiydi. S. Sabancı; "IMF önlemleri bir tablettir. Acı da olsa bu tableti içmek zorundayız. Hükümet komplekse kapılmadan IMF ile antlaşma imzalamalıdır" diyordu.[199] Bu çerçevede Hükümetin Şubat 1978'de aldığı ekonomik önlemler ve Mart 1978'deki %32'lik devalüasyon sanayiciler tarafından desteklendi.

Buna karşılık Odalar Birliği yeni hükümeti başından beri soğuk karşıladı. Sezai Dıblan yeni hükümetin kurulmasını "özgürlüklere bağlı inançlı toplumumuz için demokratik sistemin ekonomimize çıkardığı fatura" olarak yorumladı[200]. Yine sanayicilerce olumlu karşılanan Şubat ve Mart ayındaki düzenlemeleri hükümetin karma ekonomi dengesini değiştirecek bir girişimi olarak niteledi. Hükümetin vergi reformuna ilişkin kanun tasarısına da en şiddetli eleştiri Birlik yönetiminden gelmişti. Birlik tasarıların "kamuoyundan" saklanarak meclise getirildiğinden şikayet ediyordu. Vergi tasarısı hakkında, özellikle tasarıda yer alan ifadeler açıkça eleştirildi. Hükümetin belirli bir kesimi suçlu çıkarmaya çalıştığı ve toplumdaki diğer kesimlerle kendilerini karşı karşıya bıraktığını ifade ettiler .[201] Birlik'in bu tepkileri sürerken Ecevit hükümeti bazı madenlerin devletleştirilmesi ile ilgili bir dizi yasa tasarısını meclise getirdi. Bu seri yasalar Birlik'in muhalefeti için iyi bir zemin oluştururken sanayicileri de hükümetten beklentiler konusunda tereddüde düşürdü. Odalar Birliği "Milli Koruma" dönemini hatırlatan ve hem ekonomik istikrarı hem de yüz binlerce

---

[198] **Milliyet** 20 Ocak 1978
[199] **Milliyet** 21 Ocak 1978
[200] **Milliyet** 22 Ocak 1978
[201] **Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına İlişkin KanunTasarısı Hakkındaki Görüş ve Önerilerimiz**, Ankara: TOBB, 1978, s.5;16.

küçük ve orta tacir ve esnafin geçimini sağlayamaz duruma düşürecek, sosyal huzursuzluğa yol açacak önlemler olarak niteledi.[202] Mayıs ayında hükümetin "İç ve Dış Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanun Tasarısı"nı Meclise getirmesiyle sanayiciler içinde de eleştiriler yükselmeye başladı. Tasarı ile Ticaret Bakanlığının düzenleme yetkileri oldukça genişletiliyordu. İSO yayınladığı bir bildiri ile tasarı ile ekonomiye müdahalenin arttırıldığını açıkladı.[203] Sanayicilerin bu tepkisi hükümeti bu kesimle diyalog kurmaya yöneltti. Ecevit Haziran ayında İSO'yu ziyaret ederek sanayicilerle görüştü ve devletleştirmenin yaygınlaştırılmayacağı konusunda işadamlarına güvence verdi. Başbakan bundan önce Meclise getirilen tasarıların da tekrar gözden geçirileceğini ifade etti.[204] Hükümetin diyalog kurma çabasında birlik yönetimi ve ticaret odaları dışarıda tutuldu; buna karşılık görüşmeler sanayiciler arasındaki tereddütleri giderecek somut sonuçlar doğurmadı. Gümrük vergileri konusunda hükümete KHK çıkarma yetkisi tanıyan Savurganlığı Önleme Tasarısı Mecliste kabul edildi. Yine madenleri devletleştirme ile ilgili tasarının da ilk 5 maddesi de Meclisten geçmiş bulunuyordu. Sabancı "Gelişmeler özel sektörünün tedirginliğini arttırıyor" diyordu.[205] EBSO adına yapılan bir açıklamada da; "Bütün sorunlarda devletçilik kanısıyla hareket ediliyor. Toplumun isteklerine karşı, siyasal bir kadronun politik amaçlarına hizmet temel ilke kabul edilmiştir" denilmekteydi.[206] Ankara Ticaret Odası Başkanı Cahit Aydoğan, özel sektörün devletçi eğilim tarafından tehdit edildiğini belirterek; "Maksadın ülkede otoriter sosyalist bir ekonomik yönetim yaratmak olduğuna inanmak istemiyoruz. Ancak Marksist bürokrasi fisıltılarının hayli revaçta olduğu düşünülürse, niyetin iyiliği hedef sapmalarını önlemeyecektir" şeklinde tepkisini dile getiriyordu.[207] Bu arada hükümet bankacılık sisteminde bir dizi değişikliğe giden bir Kanun Hükmünde Kararnameyi yürülüğe soktu. Kararname ile özel sektöre ait bankalara daha sıkı bir denetim getiriliyordu. TOBB yönetimi düzenlemeyi ekonominin kamu sektöründen yana biçimlendirilmesinin bir yansıması olarak nitelendirdi ve hükümete tanınan denetleyici yetkileri eleştirdi. Ayrıca bir kararname

---

[202] **Fiyat Kontrolleri ve Azami Kar Hadleri ile İlgili Tebliğler Hakkındaki Görüş ve Önerilerimiz,** Ankara: TOBB 1978, s.2
[203] **Milliyet** 19 Mayıs 1978
[204] **Milliyet** 23 Haziran 1978
[205] **Milliyet** 1 Ekim 1978
[206] **Milliyet** 3 Aralık 1978
[207] **Milliyet** 23 Aralık 1978

ile bazı ceza artırımlarının getirilmesi onlara göre anayasal hükümler açısından tartışma yaratacak nitelikteydi.[208]

Artan eleştiriler ve IMF'nin baskılarına karşı hükümet işadamları ile tekrar toplantılar düzenleyerek onların bu konudaki desteğini almaya çaba harcadı. Ancak hükümet seçici tavrını bu toplantılarda da sürdürdü. Odalar Birliği yönetimi yine sürecin dışında tutuldu. Bu sefer İTO ve İzmir Ticaret Odası toplantılara alındı, buna karşılık bir süre önce hükümete yönelik sert eleştiriler yönelten Ankara Ticaret Odası davet edilmedi. İSO, EBSO, Eskişehir Sanayi Odası ve Ankara Sanayi Odası toplantıya katılan diğer odalardı. Sanayi odaları kısmi bir iyimserlik sergilerlerken, ticaret odaları tedirgin tavırlarını sürdürdüler. Hükümet toplantının hemen ardından "1979 için Ekonomiyi Güçlendirme Programı" taslağını kamuoyuna açıkladı. Program ile KİT'lerde personel alımı %2 ile sınırlanıyor, işçi dövizleri ile turist dövizlerine katlı kur uygulanmasına geçiliyordu. Yine aynı programla akaryakıt tüketimi kısıtlanıyor ve ihracat yönelik üretim için düşük faizli kredi sistemi getiriliyordu. Taban fiyatlar artışları ise %24 düzeyinde donduruluyordu. Program devalüasyona gitmeden IMF kredilerinin açılmasını sağlamayı amaçlıyordu ve hükümet IMF'nin bu yöndeki taleplerine boyun eğmeyeceğini ısrarla yineliyordu. "Destek sağlama" toplantıları 1979 boyunca da devam etti, ancak tedirgin davranan ticaret odaları sürekli sürecin dışında tutuldu. Mart 1979'daki "görüş alma" toplantısına bu sefer İTO ve İzmir Ticaret Odası da çağrılmadı. İTO yönetimi Başbakana çektiği bir telgraf ile davet edilmemesini kınadı. [209] Bu toplantıdan bir gün sonra toplanan üç büyük ilin ticaret odası başkanları, Ticaret Odaları Birliğini kurduklarını ilan ettiler ve ekonomik önlemler paketini sert bir dille eleştirdiler.

Sanayiciler ile hükümet arasındaki ilişkiler ise tek taraflı idi. Sanayiciler hükümet tarafindansürece dahil ediliyor fakat talepleri doğrultusunda somut sonuçlara ulaşamıyorlardı. Hatta hükümetten yana bazı girişimleri de hükümet tarafından duyarlılıkla karşılanmadı. Bu girişimlerden en önemlisi 1978 yılında gerçekleştirilen ABD gezisidir. TÜSİAD üyesi bir grup işadamı ABD'ye giderek IMF yetkilileri ve önde gelen finans kuruluşları ile görüşmeler yaptılar. Feyyaz Berker, Şakir Eczacıbaşı, Melih Özakat, Jak Kamhi, Ali Koçman ve Güngör Uras'tan oluşan heyet görüşmelerden edindikleri izlenimleri ve bu doğrultudaki taleplerini

[208] **Bankalar Kanunundaki Değişikliklere İlişkin Görüşler**, Ankara: TOBB, 1979,s.32.
[209] **Milliyet** 14 Mart 1979

ifade eden bir raporu Ecevit hükümetine sundular.[210] TÜSİAD raporda IMF kredilerinin açılması noktasında, kuruluş tarafından istenilen düzenlemelerin yerine getirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Hükümet o dönemde kredi darlığını, Avrupa'daki finansal imkanlarla çözümleyebileceğini düşünüyordu ve TÜSİAD'ın önerilerine sıcak bakmadı.[211] Hükümetin bu konudaki direnci sürdükçe ve toplantılarda iletilen talepler somut politikalara dönüşmedikçe, sanayiciler de giderek koşullu desteklerini çektiler ve sert bir muhalefete yöneldiler. IMF heyetinin yeni bir stand-by antlaşması imzalamak üzere geldiği günlerde sanayi odaları bir bildiri yayınlayarak hükümeti sert bir dille eleştirdi. Sanayiciler bildiride, Türkiye'de her zaman sorunların bulunduğunu, ancak günün en önemli özelliğinin sorunları çözmekle görevli olanların hata yapmaları ve serbest piyasa ekonomisini yok edici, gerçek olmayan model arayışlarına girmeleri olduğunu belirtiyorlardı. Onlara göre buna tahammül edilemezdi ve başta Cumhurbaşkanı olmak üzere tüm ilgililer "gereken bir zihniyetin" ülke yönetimine egemen olması için gerekenleri yapmalıydılar. [212]

Bu patlamayı TÜSİAD'ın ünlü gazete ve dergi ilanları izledi. 1979 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, Dernek üyesi Manajans'a hazırlatılan paralı duyurular seri olarak gazete ve dergilerde yayınlatıldı. TÜSİAD'ın bu girişimi kamuoyunun yoğun ilgisini çekti ve büyük bir tartışma başlattı. Gerçi sanayiciler Demirel hükümeti döneminde de basın açıklamaları yolu ile hükümeti erken seçime davet etmişlerdi, ancak doğrudan hükümetin çekilmesini isteyen seri ilanlar yayınlatılması o güne kadar görülmemiş bir şeydi ve TÜSİAD kamuoyu düzeyinde belki de ilk defa bu derece yoğun bir ilgiyle karşılandı.[213] İlanlar; "Gerçekçi Çıkış Yolu", "Ulus Bekliyor", "Yokluğu Paylaşmak mı? Bolluğu Sağlamak mı?", "Refahın ve Hükümetin Düşmanı Enflasyon" başlıklarını taşıyordu. TÜSİAD genel olarak; Nüfus artışının önlenmesi, işsizlikteki tırmanma, enflasyon oranlarındaki artış, vergi kaçaklarının önlenmemesi, KİT açıkları ve devletin ekonomideki ağırlığını ülkenin temel sorunları olarak görüyordu. TÜSİAD "sosyal adalet yokluğu paylaşmak değil, bolluğu paylaşmaktır" sloganıyla hükümete açıkça cephe alıyordu.[214]

---

[210] Milliyet 31 Ekim 1978
[211] Gülfidan, s.90-91.
[212] Milliyet 14 Mayıs 1979
[213] Arat, s.14.
[214] Kıraç, s.250.

TÜSİAD ilanları hükümetin tepkisini çekti, Ecevit, "dünyada böyle bir şey ilk kez oluyor. Böyle bir şey görülmemiştir" diyordu. Başbakan ilanları planlı olduğunu, kredi bulmak için dış temasların yoğunlaştığı bir dönemde bu ilanların verilmiş olmasının çok yönlü araştırılması gerektiğini belirtiyordu.[215] Ecevit TÜSİAD'ın siyaset yaptığını belirterek, Pol-Der veya Töb-Der'e siyaset yapmanın suç olduğu bir ülkede TÜSİAD'ın da siyaset yapmasının suç olduğunu ifade ediyordu. AP lideri Demirel'in tavrı ise tam tersine olumluydu, Demirel'e göre sanayiciler ilanla hükümetin cenaze haberini vermiş oluyorlardı. Sanayi odaları da ilanlara yayınladıkları bildirilerle destek verdiler. Ecevit işadamlarının yabancıların Türkiye'ye politika dikte ettirmesine açıkça taraf olduklarını belirtirken,onun bu sert ifadelerini Ankara Sanayi Odası yolladığı bir telgrafla protesto etti.[216]

Hükümetin Birlik ve Ticaret Odaları karşısında sanayicilere dayanma politikasının geri tepmesi Birlik yönetimini memnun etti. Sezai Dıblan, yönetiminin TÜSİAD bildirilerine katıldığını açıklıyor ve hükümetçe yapılan saldırılar karşısında "Türk hür teşebbüsünün en üst seviyedeki yasal kuruluşu olarak" böyle bir açıklama yapmak zorunda kaldıklarını ifade ediyordu.[217] 34. Odalar Birliği Genel Kurulu bu ortamda toplandı ve sanayicilerin etkili muhalefeti Genel Kurul sonuçlarına da yansıdı. 70'li yılların değişmez Dıblan listesi Genel Kurulda bir varlık gösteremedi. Bunda Birliğin hükümete yönelik muhalefette Demirel tarafından yetersiz bulunmasının rolü büyüktü. Gerçekte Birlik muhalif konum olarak hükümete karşı AP'nin istediği düzeyde mücadele edememiş ve 1978'in sonlarından itibaren muhalefet sanayiciler tarafından etkin bir biçimde yürütülmüştü. Bu durum AP tarafından Birlik yönetim formülünün değiştirilmesine neden oldu. İbrahim Bodur ve Halit Narin gibi iki sanayicinin ismi başkanlık için geçmiş, Bodur'un çekilmesiyle H. Narin ile Mehmet Yazar'ın isimleri kuliste dolaşmaya başlamıştı. Ancak AP yönetimi İstanbullu bir sanayiciye vermektense, Anadolu odalarıyla da yakın teması bulunan Ankara Sanayi Odası'ndan başkanı ve Kayserili bir işadamı olan M. Yazar'ı tercih etmişti. Böylece yönetim sanayicilere verilmekte birlikte Anadolulu gruplarla dirsek teması kaybedilmemiş, tepki çekilmemiş olacaktı. Narin seçimden çekildi ve Yazar seçime tek liste ile girerek Birlik yönetimine geldi. Birlik yönetimine bir sanayicinin gelmesine paralel olarak Yönetim Kurulu birleşimi de değiştirildi. Sanayi odaları ve Ticaret odaları 3'er koltuk paylaştılar, Ticaret Borsaları 1

[215] **Milliyet** 15 Mayıs 1979
[216] **Milliyet** 18 Mayıs 1979
[217] **Milliyet** 23 Mayıs 1979

koltuk sahibi olurken, Ticaret ve Sanayi odalarına 2 koltuk düştü. TSO'lar da birisi sanayi ağırlıklı, diğeri ticari ağırlıklı olarak paylaşılmıştı. Sanayi odalarının yönetim içinde etkinliğinin artması, odalar açısından 1970-1980 döneminin en önemli sonuçlarından biri oldu.

Odalar Birliği'ndeki yönetim değişikliğinden sonra, yeni yönetim hükümete yönelik eleştirileri oldukça sertleştirdi. Daha ilk basın toplantısında M. Yazar, hükümetin devletleştirmeye yönelik çaba ve girişimlerinin piyasaları perişan bir hale getirdiğini belirtmiş ve hükümeti tecrübesiz, çelişkili, yanlış bir anlayış içinde ve etkisiz olmakla suçlamıştı. Yazar hükümetin dış ekonomik ilişkilerde de ülkenin kazanılmış haklarını dahi kaybetmekte olduğunu da belirtti.[218] Hükümetin işadamlarının muhalefetine dönük tepkisi sert oldu ve bu tepki yine odalarla ilgili düzenlemelerde kendisini gösterdi. İlk olarak Odalar Birliğinin hesapları bakanlıkça teftişe alındı ve bir süre sonra kuruluş bünyesinde örtülü ödenekten harcanan paraların nerede kullanıldığına dair bir savcılık soruşturması başlatılacağı basına duyuruldu.[219] Yine aynı tarihlerde hükümet piyasaya dönük polisiye önlemler almaya ağırlık verdi. Özellikle TRT ve basın kanalıyla, polis operasyonları sonucu stokçuluk yaptıkları iddiasıyla tutuklanan bazı işadamları teşhir edilmeye başlandı. Birlik yönetimi ve ticaret odaları hükümetin girişimlerine sert tepki gösterdiler. Odalar Birliği konu ile ilgili olarak yaptığı açıklamada, *mevcut zihniyetçe* sisteme yüklenmek istenen hataların, rejimin özünden ve felsefesinden değil hükümetin gereksiz sistem ve model arayışlarından, kaynak israfından, özel girişimin devre dışı bırakılmasından, devlet yönetiminde bilgi ve tecrübe birikiminin israf ve tahrip edilmesi ve siyasal yönetimin yanlış tutumlarından kaynaklandığını ifade etti .[220] Odalar Birliği bu kapsamda stokçuluk iddiaları ile ilgili karşı bir kampanya başlatarak, resmi yerel makamlara yalanlatılan iddialarla ilgili bir listeyi de basına açıkladı. Aynı günlerde İstanbul Ticaret Odası da gazetelere ilan vererek hükümetin ekonomik darboğazdan özel sektörü sorumlu tutmak gibi bir politika benimsediğinin görüldüğünü, bu nedenle üyelerinden defter kayıtları ve benzeri belgeleri işyerlerinde bulundurmalarını istedi.[221] Birlik yönetimi içinde yaşanılan krızin artık ekonominin yönetimindeki yanlış kararlardan kaynaklanmadığını,

---

[218] **Mehmet Yazar'ın Basın Toplantısı Metni**, Ankara: TOBB, 11 Haziran 1979, s.11.
[219] **Milliyet** 14 Ağustos 1979
[220] **Ekonomik Bunalımın Nedenleri**, Ankara: TOBB 1979, s.7.
[221] **Milliyet** 8 Eylül 1979

doğrudan yönetimde bulunan kadroların politik yaklaşımlarından kaynaklanan bir yapısal bunalıma dönüştüğünü açıça ifade etti.[222]

4. Demirel Hükümeti, 24 Ocak Kararları ve Yansımaları

Görüldüğü gibi, Ecevit hükümeti AP'nin muhalefete düşmesinin bir yansıması olarak Odalar Birliğince soğuk karşılanmış, buna karşılık AP-CHP koalisyon hükümeti beklentisi gerçekleşmeyen sanayiciler yeni hükümete karşı daha ılımlı bir tavır sergilemişlerdir. Ancak CHP yönetimi sanayicileri karar alma süreçlerine yeterince dahil edemedi ve sanayiciler 1979'un sonlarına doğru etkili bir muhalif aktör konumuna geldiler. Odalar Birliği yönetimi sanayicilerin muhalefetinin gölgesinde kaldı ve bu durum 1979 Birlik Genel Kurulunda yönetimde sanayicilerden yana yeni bir dengenin oluşturulmasında etkili oldu. Bu arada Ecevit'in hükümetinin yapmaya çalıştığı döviz ayarlamaları da beklenen sonuçları doğurmadı. Tüketim malları, ara ve hammadde kıtlığı had safhaya ulaştı ve siyasal şiddet olayları oldukça yoğunlaştı. 1978 yılında 1095, 1979 yılında 1362 kişi siyasal terör sonucu hayatını kaybetti.[223] Bu ortamda yapılan 14 Ekim 1979 ara seçimleri hükümet için tam bir yenilgi oldu. Ecevit Kasım ayında hükümetten çekilme kararı aldı ve bu karar işadamlarınca olumlu karşılandı. Birlik yönetimi ara seçimlerin sonuçlarıyla ilgili olarak; "Yurt ve millet bütünlüğünü ret ve inkar edenlere hak ettikleri dersin verildiğini" belirtti.[224] Yine Birlik yönetimi Demirel hükümetinin kurulmasından hemen önce yayınladığı bir bildiriyle beklentiler listesini kamuoyuna açıkladı. Birlik; KİT'lerin serbest piyasa koşulları içerisinde çalışacak bir biçimde yeniden yapılandırılmasını, ücretlere ilişkin taleplerin dizginlenmesini, Merkez Bankası'nın bağımsızlaştırılmasını, KDV uygulamasına geçilmesini, dış sermaye için ülkenin cazip hale getirilmesini ve AET ile ilişkilerin güçlendirilmesini yeni hükümetten talep ediyordu. [225] Dikkat edilirse yönetim değişikliğinden sonra Birlik kanalı ile oluşturulan talep perspektifi sanayici çıkarlara oldukça yakınlaşmıştı ve Birlik'teki bu değişim AP hükümetinin 60'lı yılların sonlarında ve 70'li yılların ortalarından itibaren yapmak istediği stratejik bir değişim için ortamın oldukça uygun olduğunun da bir göstergesiydi. AP azınlık hükümeti 12 Kasım'da kuruldu ve bu beklenilen gelişme olumlu karşılandı. M. Yazar yeni hükümetle

---

[222] **Üretimde Finansman Bunalımı**, Ankara: TOBB, 1979,s.4-8.
[223] Ruşen Keleş-Artun Ünsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara: AÜSBF Yayını, 1982, s.35.
[224] **Milliyet** 21 Ekim 1979
[225] **Türk Hür Teşebbüs Konseyi Yönetim Kurulları Müşterek Toplantısında Başkanlar Komitesi Adına Mehmet Yazar'ın Konuşması**, Ankara: TOBB 1979 s.13-15.

siyasal bunalımın bitmiş olduğunu fakat ekonomik ve sosyal bunalımın devam ettiğini ifade ederek, yönetiminin hükümetin yanında olacağını ve yeni hükümetin isteklerine olumlu yaklaştığını gördüklerini belirtiyordu.[226] Hükümetin kurulduğu günlerde V. Koç'u, ülkenin çok ciddi bir dönemden geçtiğini belirterek bu devirde fiyatların, ücretlerin, kiraların ve temettülerin dondurulması noktasında bir uzlaşma çağrısı yaptı. Gerçi bu çağrı diğer kesimlerden olumlu bir karşılık bulmadı ama 24 Ocakta hükümetin açıkladığı istikrar programı ile özellikle TÜSİAD çevresi tarafından 70'lerin ikinci yarısında ısrarla ileri sürülen görüşler doğrultusunda yapısal bir dönüşüm Demirel hükümeti tarafından başlatıldı. Bu kararların stratejik önemine ilgili bölümde değinmiştik, burada iş dünyası tarafından kararların nasıl karşılandığının üzerinde durmaya çalışacağız.

İstikrar programı TÜSİAD'ın beklentileriyle uyumluydu.[227] S. Yaşar'ın ifadesiyle programla, yüksek enflasyona ve istikrarın yok oluşuna karşı liberal ekonominin ilke ve tedbirleri acil bir biçimde uygulanmaya başlandı.[228] Büyük sanayiciler tedbirleri genel olarak olumlu karşıladılar ve 24 Ocak'ı sonraki dönemlerde de hep iyi bir başlangıç olarak gördüler. Güngör Uras 1980 sonrasında meydana gelen gelişmeleri şu şekilde ifadelendiriyor; "Türkiye'de 1980-1990 döneminde serbest piyasa ekonomisine geçiş ve ekonomik ve sosyal hayatta yeniden yapılanma konusunda sağlanan gelişmeler dünya üzerinde benzer değişimi hedef alan bir çok ülke için örnek olabilecek niteliklerdedir. 24 Ocak 1980 Türkiye'de bir uyum sürecinin başlangıç tarihidir. O tarihten sonraki uygulamalar bu uyumu gerçekleştirmeye dönük tedbirlerdir".[229] 1982 yılında TÜSİAD tarafından hazırlanan bir raporda 24 Ocak şöyle övülüyordu; "Dünyada başarılı istikrar programlarına rastlamak mümkündür. Fakat çoğunda enflasyon oranının düşünülmesi, kalkınma hızında önemli gerilemelere neden olmuştur. Türkiye ekonomisinde meydana gelen başarı, arz fazlasının dış piyasalara kaydırılmasıyla mümkün olmuştur. Bu tür bir transformasyonun Türkiye'den daha sanayileşmiş ülkelerde bile uzun ve güç bir süreci gerektirmesi başarının derecesini göstermektedir. Son iki buçuk yılda elde edilen sonuçlar gelecek için umut vericidir".[230]

---

[226] **Ege bölgesi Sanayi Odası, İzmir Ticaret Odası ve Borsa Meclislerinin Müşterek Toplantısında Türkiye Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması**, Ankara: TOBB, s.9.
[227] Arat, s.93.
[228] Yaşar,s.124.
[229] T.Güngör Uras, **Ekonomide Özal'lı Yıllar**, İstanbul: Afa , 1993, s.13-15.
[230] **1982'nin Ortalarında Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1982, Sonuç kısmı

Demirel hükümeti döneminde programın, yürütülme sorumluluğu kendisi de bir TÜSİAD üyesi olan Turgut Özal'da idi. Bu durum TÜSİAD ile ekonomiyi yürütmekten sorumlu bürokratlar arasında yakın bir etkileşime imkan tanıdı. 24 Ocak kararları ile kamu yönetimi sisteminde üst kurullar eliyle imtiyazlı bir bürokrasi grubu da oluşturuldu. Bu kurullar yolu ile Bakanlık bünyesindeki klasik bürokratik kanallar by-pass edilebiliyor ve üst düzeyde hızlı karar alabilen bir yapılanma kuruluyordu. TÜSİAD bu tip üst kurulların oluşturulmasını da destekledi. Bu destekde, bürokratik kurullarda eski üyeleri içinden, büyük kuruluşların üst düzey yöneticileri arasından ve mevcut bürokrasi içinden iyi ilişkiler kurdukları kişilerden bürokratların çalışıyor olmasının rolü büyüktü. TÜSİAD mevcut bürokratik kurumların toplumsal gelişmenin gerisinde kaldığından hareketle bu tip üst kurullarının geçiş döneminde önemli roller oynanacağına işaret etti ve düzenlemeyi temel çözümlere yönelik bir ara aşama olarak değerlendirdi[231]. Yine 24 Ocak kararları içinde KİT'lerle ilgili kararlar yakın destek görmüş, istihdam politikası konusunda bazı tereddütler dışında programa tam destek verilmiştir.[232]

Hükümet 24 Ocak kararlarının hemen ertesinde işadamları tarafından olumlu karşılanan bir Vergi Kanunu tasarısını kamuoyuna açıkladı. Esnafin vergilendirilmesini, dolayısıyla vergi artırımını tabana yayarak sağlamayı hedefleyen girişim TÜSİAD ve ticari kesimlerin beklentilerine uygundu. Ayrıca tasarıda servet beyannamelerinin %1'lik bir vergi oranı ile yeniden alınması öngörülüyordu. Bu düzenleme pratikte bir vergi affi anlamına geliyordu. Kararlardan sonra işadamları genel politika ilgili vurgularını ekonomiden kamu güvenliğine ve sosyal istikrarı sağlanmasına kaydırdılar. Hür Teşebbüs Konseyi adına şubat ayında yayınlanan bir bildiride anarşi ve teröre karşı sert önlemler alınması ve devlet gücünün ispat edilmesi istendi.[233]

Bu arada 35. Birlik Genel Kurulu 24 Ocak kararlarının alkışlandığı ve yeni hükümet ile olumlu diyalogun vurgulandığı bir gösteriye dönüştü. S. Demirel'e özel sektöre hizmet ve katkılarından dolayı bir plaket verilirken, Yazar yaptığı konuşmada beynelmilel komunizmle mücadelede eğitim sisteminin yeni baştan ele alınmasını ısrarla vurguladı. Yazar beynelmilel komünizmle mücadelenin öncelikle devletin görevi olduğunu, eğer kendilerine bu konuda bir

[231] **Görüş**, C.8 sy.3, Mart 1980, s.4-6.
[232] **Görüş**, C.8 sy.7, Temmuz 1980, s.5-17.
[233] **Milliyet** 17 Şubat 1980

görev verilirse, bütün varlıkları, canları ve kanlarıyla devletin yanında yer alacaklarını ifade ediyordu.[234] Yazar ekonomik bunalımdan çıkış yolunda ise 24 Ocak kararları ile büyük bir adım atıldığını sözlerine ekliyordu.[235]

24 Ocak kararları genel olarak olumlu karşılanmakla beraber işadamları arasındaki çatışmaları körükleyecek stratejik bir içerik taşıyordu ve bu içerik özellikle Turgut Özal'ın uygulamalarıyla hayat bulacak ve kararlara ilişkin değerlendirmeler de buna göre değişim geçirecekti. Ancak bu şekillenme 12 Eylül 1980 sonrası ara dönem koşulları içinde gerçekleşecekti. Belirtildiği gibi 24 Ocak kararlarından sonra işadamları ağırlıklı olarak güvenlik, sosyal istikrarın sağlanması ve toplumsal çatışmada konum tespitine yönelik söylemlere hız vermişlerdi. Programın sosyal istikrarsızlık, grev ve işçi eylemleri gölgesinde olumlu sonuçlar veremeyeceği görüşündeydiler. 24 Ocak kararlarının alınmasından yaklaşık sekiz ay sonra gerçekleştirilecek 12 Eylül askeri müdahalesinin de başta gelen gerekçesi ülkede de huzur ortamını yeniden sağlamak olacaktı.

Özet Değerlendirme

Görüldüğü gibi 70'li yıllar TOBB hiyerarşisi ile TÜSİAD ile büyük sanayi odalarının oluşturdukları ayrımın iyice netleştiği, siyasal alanla etkileşimde de değişik nedenlerden kaynaklanan ittifak ve çatışmaların zaman zaman yaşandığı bir dönem olmuştur. İlk farklılaşma teknokrat Erim hükümetlerine karşı alınan tavır çerçevesinde şekillendi; Birlik yönetiminde, muhtıra sonrasında örgüt içi reorganizasyona gidilerek yeni hükümetin sıcak baktığı kişiler yönetim kademelerine getirildi. Buna karşılık örgütsel işleyiş Demirel'e yakın isimler tarafından, perde gerisinden yürütüldü; Sonradan TOBB Başkanı olacak Genel Sekreter Sezai Dıblan ara dönemde stratejik bir rol üstlendi ve Birlik politikasını belirleyen isim oldu. Teknokrat hükümet döneminin diğer bir yansıması Birlik'in ekonomik açıdan stratejik yetkilerini kaybetmesi ve yeni hükümetin sanayi odalarını muhatap alan bir strateji takip etmesiydi. Güç kaybı yönetimi Anadolu odalarına karşı daha duyarlı hareket etmeye zorladı ve ticaret odaları ile TSO'lar arasındaki bağların kuvvetlendirilmesine önem verildi. Sanayi odalarının Erim hükümetine karşı daha ılımlı bir tavır içinde olmaları ticaret odaları ile küçük odaları sanayicilerle karşı karşıya getirdi. TÜSİAD da Erim hükümetine karşı ılımlı bir yaklaşım gösterdi; Dernek bu dönemde kendisini Birlik'ten ayırt eden vurgular üzerinde

[234] **Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması**, 35. Genel Kurul, Ankara: TOBB 1980, s.14-15.
[235] Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması, 1980, s.18-19.

yoğunlaştı, gerek hükümete ve gerekse bürokratlara ve işçi sendikalarına karşı ılımlı mesajlar yolladı. Hükümetin radikal sol gruplara yönelik takibatı yakından desteklendi ve merkezi bir sendika sisteminin kurumsallaştırılması yönünde çaba harcandı. Erim hükümeti de Birlik hiyerarşisini by-pass ederek büyük sanayicilerle bire bir ilişkiler kurmayı yeğledi. Özelikle II. Erim hükümeti döneminde ibre iyice sanayicilerden yana döndü. 1972 yılında Erim hükümetinin istifası ara dönemde AP'nin etkinliğinin arttığı yeni bir dönemi başlattı; bu çerçevede Melen ve Talu hükümetleri genel olarak işadamları tarafından olumlu karşılandı. Aynı yıl Birlik Genel Kurulunda AP'nin etkisi tekrar görünür oldu ve 70'li yılların sonuna kadar Demirel'in değişmez adamı olarak isimlendirilecek olan Sezai Dıblan Birlik Yönetim Kurulu Başkanlığına seçildi. TÜSİAD her iki hükümete de sıcak bakmakla birlikte beklediği reformlar konusunda fazla hassas olmadıklarını gördü, TOBB liberal talepleri giderek yükseltirken, sanayiciler sosyal reformları da içeren, ama ağırlıklı olarak sanayinin teşvik edildiği bir hükümet politikası takip edilmesini ısrarla gündemde tuttular. Bu doğrultuda 1973 seçimleri öncesinde, teknokrat yönü ağır basacak ve iki büyük partinin uzlaşmasıyla kurulacak olan bir koalisyon hükümetinin gerçekleştirilmesi yönünde çaba harcadılar; ancak seçim sonuçları böyle bir beklentiye kapı açmadı.

CHP-MSP koalisyon hükümeti, gerek TOBB yönetimi, gerekse TÜSİAD için beklenmedik ve istenmedik bir bileşimdi. TÜSİAD seçim öncesinde Ecevit tarafından gündeme getirilen "Ak Günlere" bildirisinin içeriğinden rahatsızdı ve MSP gibi bir parti ile gidilecek bir koalisyonun popülist karakterinden endişe etmekteydi. Buna karşılık TOBB, Birlik hiyerarşisinden dışlanmış bulunan Erbakan'ın Başbakan Yardımcısı olarak ve sol bir parti ile koalisyon kurarak iktidara gelmesinden oldukça rahatsız olmuştu. Herşeyden öce böyle bir koalisyon TOBB için çift yönlü bir maliyet getirebilirdi. TÜSİAD bileşimden memnun olmasa da koalisyon hükümeti süresince CHP'yi merkeze alan bir politika yürütmeye çalıştı ve kendi konumunu güçlendirecek kurumsal bir stratejinin geliştirilmesinin arayışında oldu. Partiler üstü, uzman-teknokrat bir söylemle çıkarların ifadesi ve kamuoyunun destekleyici bir unsur olarak kullanılması etkili üyeler tarafından benimsendi ve Dernek bu stratejiye uygun yapılanma ve finansal kurumsallaşma çabasına hız verdi. Birlik yönetimi ise AP'nin muhalefete geçmesine paralel olarak yeni hükümete karşı bir tutum takındı, özellikle hükümetin Birlik yönetimine kendilerine yakın isimlerin getirilmesine yönelik girişimlere sert tepki gösterildi ve 1974 Genel Kurulu hükümet karşıtı ve AP yanlısı

bir gövde gösterisine dönüştürüldü. TÜSİAD MSP'li bakanlara yönelik eleştirileri önde tutmakla beraber, Birlik'in muhalif konumuna katılmadı; katılmadığı gibi Birlik hükümet çekişmesini, ayrı bir sanayi odaları birliği kurulması yönündeki taleplerine gerekçe yapmak istedi. Ancak bütün bu arayışlar Kıbrıs Harekatı, ABD ambargosu ve Petrol Krizi gibi ekonomiyi ve hükümetin ömrünü yakından etkileyen bir dizi gelişme nedeniyle sonuç vermedi. Bu arada Birlik gösterdiği muhalefet nedeniyle Ticaret Sicili Gazetesi çıkarma yetkisini de kaybetti.

I. MC hükümetine karşı TÜSİAD'ın ve Odalar Birliğinin gösterdiği tutum farklılığı da yukarıda ifade etmeye çalıştığımız ayrımın doğrultusundaydı. TÜSİAD yeni hükümette küçük sağ partilerin taşıdığı ağırlıktan kaygılıydı ve hükümeti mesafeli bir tutumla karşıladı. Buna karşılık Birlik yönetimi AP'li koalisyon hükümetini büyük bir içtenlikle karşıladı ve MSP'ye bir önceki hükümet döneminde getirilen eleştiriler rafa kaldırıldı. Bu arada sanayicilerin TOBB yönetimine gelme girişimi, Demirel'in desteğini alan Dıblan tarafından engellendi, ama gerek sanayi odalarının, gerekse TÜSİAD'ın iki büyük partinin uzlaşmasıyla kurulacak bir milli mutabakat hükümeti yönündeki talepleri dizginlenemedi. Bu talep, ihracata yönelik bir sanayileşme stratejisi geliştirilmesine yönelik isteklerle birlikte dile getirildi ve Birlik ve ticaret odaları bu söylem nedeniyle sanayicilere açıkça cephe aldılar. 1977 yılında döviz dar boğazının dış ödemeler üzerindeki olumsuz etkilerinin artması ve hükümetin MSP kanadından doğan kaygılar (Sanayi Bakanlığı bu partinin elindeydi) sanayi odalarınca bir erken seçim muhtırasının hükümete verilmesiyle sonuçlandı. Ayrıca TÜSİAD dönem içinde sürekli olarak CHP yönetimine sosyal demokrasinin Kuzey Avrupa ülkelerinde uygulandığı biçimiyle yorumlanmasına sıcak bakacağı yönünde mesajlar iletti ve Haziran 1977 seçimleri öncesinde iki büyük partinin bir "Kuvayı Milliye" ruhu içinde sorunların üstüne gidecekleri bir koalisyon hükümeti kurmaları noktasında sürekli bir kulis oluşturdu.

Haziran 1977 seçimlerinde CHP'nin birinci parti olarak çıkması TÜSİAD'da böyle bir koalisyonun kurulabileceği beklentisini daha da güçlendirdi. Onlar CHP'nin aldığı sonucun AP üzerinde koalisyona gitme yönünde bir baskı oluşturacağını ve böyle bir koalisyonda CHP'nin işçi-işveren ilişkilerinde yumuşatıcı bir rol üstlenebileceğini düşünüyorlardı. Ancak CHP yönetimi bu beklentilere karşı olumsuz bir tutum sergiledi. TÜSİAD bu dönemde ikinci bir MC hükümetinin kurulmasına karşı açıktan cephe aldı ve AP içinde küçük sağ partilerle

bir koalisyona gitmeye karşı çıkan muhalefeti destekledi. Ocak 1988'de Ecevit'in kurduğu hükümet de, AP içindeki bu muhalefetin partiden kopması ve CHP'yi desteklemesi ile gerçekleşebildi. Buna karşılık, Odalar Birliği AP'ye yakın tutumunu sürdürdü ve Ecevit hükümetine karşı tavır aldı. Birlik yönetimi yeni hükümeti "demokrasinin ekonomiye çıkardığı bir fatura" olarak değerlendirdi. TÜSİAD hükümetin ilk günlerinden itibaren Ecevit'in IMF'nin tavsiye ettiği önlemleri bir an önce alması yönünde taleplerini giderek yükseltti. Ancak hükümet bu önlemleri almamakta direndi; bununla da kalmayarak, İç ve Dış Ticaretin Düzenlenmesi, Savurganlığı Önleme ve Madenleri Devletleştirme yasa tasarılarını gündeme getirerek, bunları Meclise sevketti. Bu sürece paralel olarak büyük sanayiciler hükümetten hızla soğudular ve hükümete karşı etkili bir muhalefetin sözcülüğünü yapmaya başladılar. Hükümetin diyalog kurma girişimleri de başarısız kaldı ve sanayiciler bekledikleri şekilde karar alma süreçlerine dahil edilmediler. Önce Sanayi Odaları ortak bir bildiri ile IMF önerilerinin kabul edilmesini hükümetten istediler, ardından TÜSİAD'ın gazete ve dergilere verdiği ilanlar geldi. Birlik yönetimi sanayicilerin yükselttiği bu tepkiye açıktan destek verdi. Buna karşılık yönetim hükümete yönelik muhalefette sanayicilerin gölgesinde kalmıştı ve bu durum AP liderliğini 70'li yıllar boyunca Odalar Birliği içinde oluşturulan dengelerin yeniden gözden geçirilmesi noktasında uyardı. 1979 Birlik Genel Kurulunda örgüt içi dengeler yeniden düzenlendi; Anadolu odaları ile bağlantısı bulunan Kayserili bir sanayici, Ankara Sanayi Odası Başkanı Mehmet Yazar Demirel'in desteğini alarak Yönetim Kurulu Başkanlığına seçildi. Ayrıca Yönetim Kurulu dağılımında sanayi odalarının konumu güçlendirildi; sanayi odalarının koltuk sayısı ticaret odaları ile eşitlenirken, TSO'lara ait iki koltuk sanayi ve ticaret ağırlıklı iki TSO tarafından paylaşıldı. Yazar ile birlikte TOBB hükümete karşı muhalefeti daha etkili bir biçimde yürütmeye başladı. Bu genel muhalefet cephesi, artan terör olayları ve Ekim ayındaki ara seçimlerde hükümetin aldığı ağır yenilgi, Kasım ayında Ecevit'in istifasına giden süreçte önemli roller oynadı.

Demirel'in 1979 yılının sonlarında kurduğu azınlık hükümeti, hem TÜSİAD ekseninde taleplerin iyice netleştirildiği, hem de Birlik hiyerarşisi içinde sanayicilerin daha güçlü bir konumda oldukları bir ortamda gerçekleşti ve yaşanılan ağır ekonomik bunalım hükümet için bazı stratejik kararlar alınması yönünde elverişli bir ortam oluşturdu. 24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketi böyle bir arka plan çerçevesinde yürürlüğe sokuldu ve hem TÜSİAD, hem de Odalar Birliği yönetimince yakından desteklendi. Önlemler sanayicilerin

beklentileri açısından umut vericiydi ve kararların yürütülmesi işadamları çevrelerince iyi tanınan ve kendisi de bir TÜSİAD üyesi olan Turgut Özal'ın sorumluluğuna verilmişti. Yukarıda içeriğine değindiğimiz bu önlemler kısa bir süre sonra gerçekleştirilecek 12 Eylül askeri müdahalesi tarafından da desteklenecek ve sağlanan siyasal koşullar altında kararlar kurumsallaştırılacaktı. Böylece 60'lı yılların ikinci yarısından beri işadamları arasında ve siyasal etkileşimlerinde belirleyici faktör olan dışa açılma stratejisi 80'li yılların başından itibaren yürürlüğe sokulmuş oluyordu.

III- 1980 - 1991 DÖNEMİNDE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ ve SİYASET

A. 1980-1983 Döneminde İşadamı Örgütlenmeleri

1. Askeri Rejim Dönemi

12 Eylül müdahalesi ile işbaşına gelen askeri yönetimin ilk aldığı kararlardan birisi 24 Ocak Ekonomik istikrar programı ile ilgiliydi. Askeri yönetim 16 numaralı MGK bildirisi ile ekonomik programla yapılan anlaşma ve protokollerin uygulanmasına devam edileceğini açıkladı. Bu karar 24 Ocak kararlarının askeri yönetimce de sürdürüleceği anlamına geliyordu ve iş çevreleri kararı memnunlukla karşıladı. Müdahale kararların uygulanmasında süratlendirici bir dinamik oluşturmuştur. Sendikal faaliyetlerin yasaklanması, kamu personelinin ücret politikasının oldukça düşük düzeyde tutulması, derneklerin yürüttükleri faaliyetlerin kısıtlanması gibi bir çok sınırlandırıcı düzenleme işbaşındaki yönetime kararların uygulanması konusunda geniş bir hareket alanı tanıdı. Kendisi de Dernek statüsünde olan TÜSİAD askeri yönetimden etkilenmedi; 9 gün kadar kapalı kalan Dernek, daha sonra faaliyetlerine büyük bir serbesti içinde devam etti.

TÜSİAD çevresi, genel olarak müdahaleyi olumlu karşıladı. V. Koç, "ileri de siyasal tarihimiz üzerinde araştırma yapacak olanlar, ordunun; milletin derin bir umutsuzluğa ve çaresizliğe düşmekten kurtardığını yazacaklardır... İtiraf edeyim ki Cumhuriyet tarihimizin en ağır şartlı bir devrini yaşamıştık ve 12 Eylül, hepimize büyük bir ferahlık getirdi." diyordu.[236] Şinasi Ertan, ise "Hareket, piyasadaki yatırım hevesini yeniden canlandırmıştır" derken,

[236] Vehbi Koç, s.50.

ülkeyi kaosa sürükleyen başlıca faktörün 1961 Anayasası ve onun doğurduğu "özgürlükleri özgürlükle boğan" yasalar olduğunu belirtiyordu.[237] İSO yönetimi de yeni yönetimi ittifakla destekleme kararı aldı.

Buna karşılık Odalar Birliği yönetimi müdahalenin ilk günlerinde oldukça temkinli bir tavır takındı ve resmi açıklama için hükümet kadrosunun açıklanmasını bekledi. Askeri yönetimce atanan Ulusu hükümetinde Turgut Özal, Kaya Erdem, Şahap Kocatopçu ve Zeyyat Baykara gibi isimlerin bulunması Birlik yönetimini olumlu açıklama yapmaya yöneltti. Yazar, Eylül sonlarında odalara yolladığı bir genelge ile, yeni yönetimin uygulamaya konulmuş ekonomik politikayı benimsemiş olmasını haklı ve isabetli bulduklarını ifade etti. Yazar yeni yönetim süresince odaların birlik içinde hareket etmelerini istiyordu.[238] Birlik gerek 60-63, gerekse 71-73 dönemlerinde, ara rejim sürecinden yıpranarak çıkmıştı ve doğal olarak yönetime karşı, sanayicilere göre daha mesafeli yaklaştı. Yine belirtilen dönemlerde olduğu gibi kendisinin by-pass edilerek, özellikle sanayi odaları ve yıldızı parlayan TÜSİAD'ın yöneticilerle kapalı ilişkiler kurmasından endişe ediyordu. Bunun yanında 24 Ocak kararlarının uygulanmasına devam kararının alınması, öncekilerin aksine bu yeni dönemde ideolojik bir çekişmenin yaşanmayacağını gösteriyordu. Yine Turgut Özal'ın ekonomideki etkin rolünü sürdürmesi, "yasaklı liderler" ile en önemli bağ olarak görüldü ve Birlik 24 Ocak kararlarının ve Turgut Özal'ın, ne pahasına olursa olsun, ne hareketli destekçisi oldu.

Turgut Özal'ın konumunu sürdürmesi büyük sanayiciler açısından da olumlu karşılandı. Selçuk Yaşar, Özal'ın göreve getirilmesiyle ordunun Demirel dönemindeki ekonomik uygulamaları onayladığının belli olduğunu belirterek; ".... önceki askeri müdahalelerde, ordu devletçilikten yanaydı. 12 Eylül'den sonra ordunun kesinlikle hür teşebbüsten yana olduğu ortaya çıktı. Bu büyük bir gelişmedir ve ülkenin ufkunu gerçeklere doğru geliştirmiştir" diyordu.[239]

Askeri yönetim işadamlarından gelen istekler karşısında duyarlılık gösterdi ve onlarla temas kurma noktasında istekli davrandı. Müdahaleden üç hafta sonra V. Koç görüş ve isteklerini ileten bir mektubu Kenan Evren'e iletti. Mektup aynı zamanda büyük sanayicilerin

[237] **Milliyet** 16 Eylül 1980
[238] **Milliyet** 26 Eylül 1980
[239] Yaşar, s.125.

ortamı nasıl değerlendirdiklerine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. "Sizin başarınızın bütün milletin tek ümidi olduğuna inanıyorum" diyen Koç, yönetimin 27 Mayıs'ta düşülen hatalara düşmemesini, teferruatla uğraşmak yerine temel meselelerin ele alınmasını, terör ve bölücülüğün aman vermeden bastırılmasını ve sivil idareye dönülme zamanının iyi hesaplanmasını yönetime öneriyordu.[240] Bu mektuptan bir hafta müdahaleden bir ay sonra K. Evren tarafından kabul edilen Koç, Evren ve Haydar Saltık'a ayrıca beş sayfalık bir öneriler notu iletmişti. Not ayrıntıları içerecek bir biçimde kaleme alınmıştı ve askeri yönetimin dikkat etmesi gereken noktalar şöyle sıralanıyordu;" Temel kanuni düzenlemeler yapıldıktan sonra ordunun kışlasına dönmesi, eğer yıpranma yaşanırsa ülke komünizme varan bir tehlikenin içine düşebilir. Ordunun kışlasına döneceği izleniminin verilmesi, Batılı ülkelerin beklentilerini de uyaracaktır. Yönetim anarşi ve bölücülük ile ilgili kanunları öncelikle ele almalı, yakalanan anarşistlerin cezaları süratle verilmelidir. Polis teşkilatında gerekli düzenlemeler yapılarak kuvvetlendirilmelidir. İşçi - işveren ilişkileri ile ilgili kararlar dikkatle ele alınmalı, bazı çevrelerin istismarına fırsat verilmemelidir. DİSK'in kapatılması ile bir takım beklentiler içine giren işçilerin militan sendikacılar tarafından tahrik edilmesi ve bunların mevcut sendikaların kadrolarına sızma girişimleri önlenmelidir. Yönetim değişikliğinden dolayı bürokrasiye güvence verilmelidir. Doğu Berlin'de üstlenen Türkiye Komünist Partisi'nin faaliyetlerine dikkat edilmelidir. Yunanistan'la ihtilaflı meselelerimiz giderilmeli, bazı yanlış beyanatlarla basının eline tenkit fırsatı verilmemelidir. Din işleri siyasi partilerin istismar edemiyeceği şekilde düzene sokulmalıdır".[241] Öneriler notunda ayrıca kıdem tazminatı, vergi kanunları, enerji sorununun halli gibi konularda da çeşitli önerilerilere yer verilmekteydi. Notun diğer önemli bir yönü, Turgut Özal'ın görevde kalmasının askeri yönetimden istenmiş olmasıdır. Koç, Özal hakkında ileri sürülen bazı iddiaların, kötü niyetli insanlar tarafından üretilen ihbarlar olduğunun altını çizerek, Özal'ın mevcudun içinde meseleleri en iyi bilen insan olarak görevde tutulmasının faydalı olacağını belirtiyordu[242]. Görüldüğü gibi TÜSİAD çevreleri ölçülü bir tavır içindeydiler; bir yandan askeri yönetimi; Avrupa ve diğer Batılı ülkelerle ilişkilerin kötüye gitmesi ve uzun süreli bir askeri yönetimin yıpranma sonrasında 12 Eylül öncesinden daha kötü bir ortam oluşturabileceği gerekçeleriyle dönüş takvimi belirleme veya bu izlenimi kamuoyuna vermesi yönünde zorladılar, diğer yandan ara dönemin tüm avantajlarından en yüksek seviyede yararlanmaya çalıştılar. Koç'un

[240] Vehbi Koç, s.52.
[241] a.g.e., s.54-56.
[242] a.g.e., s.55.

öneri ve beklentiler notu bu tavrı çok açık bir biçimde gösteriyor. İşadamları, askerî yönetimden memnun olmakla birlikte güçlü ve uzun süreli bir askeri yönetimin oluşmasından da endişe duyuyorlardı. Onlar teknokratik bir sivil hükümete dönemin koşulları içinde daha kolay nüfuz edebileceklerini düşünüyorlardı.[243]

Hükümetin kurulma aşamasında büyük sanayicilerle askerler arasında kurulan iyi diyalog kabine ve üst düzey bürokratların belirlenmesine de yansıdı. Bülent Ulusu, hükümetinin, teknik ve ekonomik alanlarda bakanlık ve yönetici kadrolarının belirlenmesinde sanayicilerin desteğine dayanmak istemiştir. Bu ortamda bazı özel sektör yöneticileri, bizzat patronlarından istenmiştir. Ulusu hükümetinin Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanı Fahir İlkel bu şekilde Koç grubundan transfer edilmiş bir kişiydi.[244] Açıklanan kabine de büyük işadamlarının fazlasıyla memnun etmişti.[245]

Yukarıda da değindiğimiz gibi 24 Ocak kararları olumlu karşılanmakla birlikte, nitelik bakımından işadamları arasında bazı çatışmaları körükleyecek bir içerik taşıyordu ve 12 Eylül koşullarında kararların taviz vermez bir biçimde uygulanması bir yıl gibi kısa bir süre geçmesine rağmen işadamları içinden bazı şikayetlerin yükselmesine neden oldu. Genel olarak 1980 - 1981 döneminde piyasa ve sosyal gruplar üzerinde iç alımı kısıtlayıcı bir politika takip edilerek ihracat desteklendi. Üretimde net bir artış olmadan edinilen ürün fazlasını yurt dışına satabilme imkanına işadamları kavuştular. Ancak ihracattaki artış yatırımlara yansımadı. Özellikle, piyasadan para çekmeye yönelik sıkı para politikasının bir sonucu olarak yükseltilen mevduat faiz oranları yatırımda kullanılacak kredi faizi oranlarına da aynen yansıdı ve bu durum krediyi pahalı bir edim haline getirdi. Yatırım kredilerindeki artış öncelikle kısa ve orta vadeli borçlanma ile çalışan küçük ve orta boy işletmeleri oldukça zor duruma soktu. İkinci olarak iç talebin kısılması ile, iç piyasaya dönük yatırım yapan bazı büyük sanayicilerde, ürün fazlasına dış pazarda yer bulamadıklarından güç duruma düştüler. Zorlanan büyük firmalar 1981 yılından itibaren açıkça devletten yardım istemeye başladılar. Bu durum büyük sanayiciler içinde de 24 Ocak kararlarının yeniden gözden geçirilmesi ve Turgut Özal'ın kararları uygulama noktasında gösterdiği katı tutumun kırılması noktasında bir çabanın şekillenmesine neden oldu. Halit Narin açık açık 24 Ocak kararlarının yatırımları

[243] Arat, s.142.
[244] Vehbi Koç, s.57.
[245] Kıraç, s.267.

engellediğini ve "namuslu müesseselerin" zararına olduğunu söylüyordu. Bazı sanayiciler yeni bir modelden söz ederken, sanayi odaları içinden yüksek faizli kredi politikasının küçük ve orta ölçekli firmalar başta olmak üzere sanayi işletmeleri üzerinde doğurduğu baskıdan şikayetler de artıyordu. Bu tepkilere karşı Özal katı tutumunu değiştirmedi; "Mahdut iş çevreleri tavsiyelerini kendilerine saklasınlar" diyen Özal; sanayicilerin kısa vadeli çıkarlar yerine ülkenin uzun vadeli çıkarlarına göre hareket etmeleri gerektiğini, sistemde değişiklik beklemek yerine tempoya ayak uydurmalarını tavsiye ediyordu.[246]

Bu tavır değişikliği Birlik yönetimine yansımadı. Birlik bütün bu ilk dönem boyunca T. Özal ve ekibine açık destek verdi. Mayıs 1981 Genel Kurulunda da Yazar ekonomik açıdan olumlu gelişmeleri övdü ve hükümeti desteklediklerini açıkladı.[247] Birlik, Demirel döneminin yetkili bürokratı T. Özal'ın kişiliğinde, olağan rejime geçişte bir güvence gördü ve ona açık destek verdi. Birlik yönetimi ılımlı tavrının karşılığını da gördü. 24 Aralıkta MGK tarafından onaylanan bir kanun ile 5590 sayılı yasada değişiklik yapılarak Birlik'in Ticaret Sicili Gazetesi çıkarma yetkisi kanun kapsamına alınarak tanındı. Ayrıca fiyat tescil işlemlerinde Ticaret Bakanlığı'nın onay yetkisi kaldırılarak Birliğin özerklik alanı genişletildi.

Mayıs 1981 Genel Kurulunda da Birlik'in hükümete desteği devam etti. Kurula T. Özal, Maliye Bakanı Kaya Erdem, Ticaret Bakanı Kemal Cantürk ve Sanayi Bakanı Şahap Kocatopçu davetli olarak katılırken, Yazar ekonomik açıdan olumlu gelişmelerin devam etmesinden duydukları memnuniyeti ifade etti. Belirtildiği gibi, birliğin desteğinin temelinde, Demirel hükümetinin güçlü bürokratı T. Özal'ın kişiliğine duyulan güven vardı ve T.Özal ve ekibi olağan rejime geçişin sigortası olarak görüldü ve desteklendi.

Büyük Sanayiciler içindeki belirli bir grubun dışında Anadolulu küçük sanayi kuruluşları da 24 Ocak kararlarından olumsuz etkilenmişlerdi ve bu kuruluşlar Birliğin hükümete yaygın desteği nedeniyle sıkıntılarını iletebilme kanallarını önemli ölçüde yitirmişlerdi. Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı A. Osman Sönmez; "kuruluşlarımız dışa dönük olmadıklarından büyük sıkıntı çekiyorlar" derken, Eskişehir Sanayi Odası Başkanı kredi limitlerinin faizlerinin düşürülerek arttırılmasının kendileri için hayati bir sorun haline geldiğini belirtiyordu.[248] Büyük sanayicilerin tepkisi daha serti ve T. Özal'ın kişiliğine yönelik

[246] **Milliyet** 5 Aralık 1981
[247] **Milliyet** 31 Mayıs 1981
[248] **Milliyet** 6 Haziran 1982

olarak bu tepkilerini dile getiriyorlardı. Selçuk Yaşar; "Türk lirasının değer kaybı, şirketlerin öz sermayelerini, işletmelerin sermayelerini sıfıra indirdi. Bunun sonucu aşırı kredi talebinin ortaya çıkmasıdır. Kredi ihtiyacı sanayiciyi de, köylüyü de tefeciye esir etti" derken, İSO Meclis Başkanı, Bodur; "Ekonomiye kaptanlık yapanlar, kaptanlıklarını göstersinler. Batan batsın kalan kalsın gibi katı tutumlar devam ederse 1982 yılı 1981'i aratacaktır" diyordu.[249] Belirttiğimiz gibi tepki T.Özal'ın katı tutumuna yönelikti, sanayicilerin tepkisi o kadar sertti ki İSO aylık meclis toplantısında konuşmak isteyen İTO Başkanı Nuh Kuşçulu, Özal'a yakın olmakla suçlanıp protesto edilmişti.[250]

Büyük sanayiciler T. Özal'ın 24 Ocak kararlarını yumuşatması yönünde Bülent Ulusu hükümeti üzerinde baskı kurdular. Bu ortam içinde Temmuz 1982'de, banker krizinin hemen ardından T. Özal ve iki bakan istifa ederek hükümetten ayrıldılar. Ekonomi yönetimi işadamlarının beklentilerine uygun bir reorganizasyondan yana olan Maliyeci Adnan Beşer Kafaoğlu'na verildi. Kafaoğlu dönemi ara rejimin ikinci evresini oluşturur ve bu dönem ağırlıklı olarak 24 Ocak kararlarının yumuşatıldığı ve sanayicilerden gelen tepkilerin karşılanmaya çalışıldığı bir dönem oldu.[251] Öncelikle mevduat faizleri iki kademede beşer puan aşağı çekildi. Otomotiv sektörü alanında bazı rahatlatıcı önlemler alındı ve içe dönük yatırım yapmış zor durumdaki şirketlere yönelik "kurtarma operasyonları"na hız verildi. Kafaoğlu yönetimini sanayiciler olumlu karşılarken, Birlik yönetimi mesafeli bir tavır takındı. 24 Ocak kararlarından ve T. Özal'dan yana net tavır sergileyen M. Yazar yönetimi değişiklikten pek memnun olmadı.

TÜSİAD çevresi T. Özal'ın çekilmesinde önemli rol oynadı ve istifadan sonra Özal'a karşı mesafeli bir tutum takınıldı. Onlar Özal'ın bürokratik kimliğine sıcak bakmakla birlikte, siyasal bir kişilik olarak ona soğuk durdular. Olağan rejime geçilen 1983 seçimleri öncesinde bu soğukluk bir tedirginliğe dönüşecekti.

1982 Genel Kurul toplantısında TÜSİAD piyasadaki para darlığı ve yüksek faizlerden şikayetçi oldu ve bu konuda "Ankara'nın uyarılması" toplantı sonunda karara bağlandı. 24 Ocak kararlarına desteğin devam edeceğini, ancak hükümetin de zor durumda kalan şirketlere anlayış göstermesi gerektiğinin altı çizildi ve Yönetim Kurulu bu konuda hükümet

[249] **Cumhuriyet** 6 Ocak 1982
[250] **Cumhuriyet** 22 Ocak 1982
[251] Gülfidan, s.96.

nezdinde girişimlerde bulunmak üzere yetkilendirildi.[252] TÜSİAD yıl boyunca hükümetle yakın diyalogunu sürdürdü, Ulusu hükümeti zaman zaman doğrudan TÜSİAD'ın görüşlerine başvurdu ve bakanlık düzeyindeki toplantılarda dernek tüzel kişilik olarak temsil edildi.[253] Özetle TÜSİAD dönem başında uygulanan sıkı para politikasından memnun kalmış, bu politikanın ihraç edilebilir mal ve hizmet stokuna olan katkısından övgüyle bahsetmiştir.[254] Aynı yaklaşım 1982 yılının ortalarına kadar genel olarak sürdürülmüş[255], ancak bu tarihten itibaren para kıtlığı ve kredi faizleri konusunda şikayetler olumlu havanın önüne geçmiştir.[256] 1982 ve 1983 yılı boyunca 24 Ocak kararlarının reorganizasyonu konusundaki talepler Dernek tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. TÜSİAD 1982 yılında zor durumda kalan şirketler konusunda hükümet nezdinde girişimlerde bulunmuş ve bu girişimler içlerinde T. Özal'ın da bulunduğu üç bakanı kabineden çekilmesiyle sonuçlanmıştır. TÜSİAD 24 Ocak kararlarının yumuşatılmasında yeni bir yönetimin ekonominin başına getirilmesinde de etkili oldu. Bu süreç 1983 seçimleri sonrasında hükümet - işadamları ilişkisinde önemli bir dinamiği oluşturacaktı. Ancak belirtildiği gibi TÜSİAD bütün bu dönem boyunca 24 Ocak kararlarının genel esprisine olumlu bir tavır takındı ve destek verdi. Ancak yeni yatırımlar konusunda "hükümet olanaklarının" arttırılmasına yönelik taleplerle birlikte.[257]

TÜSİAD ara dönemde kamuoyunu çıkarlarının kamusallaştırılması noktasında kullanma yönünde bir baskı grubu faaliyetine başvurmadı. Hükümetle ilişkilere daha çok ağırlık verdi ve bunda hükümetle diyalog kanallarını açık bulmasının rolü büyüktü. Diyalog resmi bir boyut kazanmadı ama TÜSİAD yönetimi böyle bir düzeyi hep istedi ve bu tarihlerden sonra Ekonomik ve Sosyal Konseyi'in kurulması ve TÜSİAD'ın masada bir koltuğunun bulunması talepleri Dernek yönetimince sık sık dile getirildi. TÜSİAD ara dönemde 80 öncesinde oluşturmaya çalıştığı bir işadamları blokundan da vazgeçti. Hükümete kılavuzluk etme eğilimi Dernek içinde güç kazandı. Bazı sorunlara rağmen genel olarak Dernek 1980-1983 döneminden memnun kaldı.

---

[252] **1982 Yılı Çalışma Raporu**, İstanbul: TÜSİAD, s.4-5.
[253] 1982 Yılı Çalışma Raporu, TÜSİAD, s.6.
[254] **1982 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1982, Giriş Bölümü
[255] Bkz. **1982 Ortalarında Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1982
[256] **1983 Yılı Çalışmaları**, İstanbul: TÜSİAD, s.6.
[257] **1983 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1983, Giriş Bölümü

2. Demokrasiye Geçişte Baskı Grubu Faaliyetleri

12 Eylül askeri yönetimi getirdiği siyasal istikrar ortamı nedeniyle işadamları tarafından genel bir memnuniyetle karşılandı. Askeri yönetim de, özellikle büyük sanayicilerden gelen istekler karşısında duyarlı bir tutum sergiledi. Kurulan ılımlı ilişkiler, belirtildiği gibi, Bülent Ulusu hükümetinin kabine bileşimine de yansıdı. V. Koç tarafından görevde kalması talep edilen Turgut Özal güçlü konumunu korudu ve bizzat Başbakan tarafından patronlarından istenen bir çok şirket yöneticisi bakan veya üst düzey bürokrat olarak kabinede görev aldılar. Birlik yönetimi askeri yönetimin ekonomide 24 Ocak Kararlarına bağlı kalmasını ve Turgut Özal'ın konumunu sürdürmesini olumlu karşıladı ve diğer iki askeri müdahaleye göre daha rahat bir ortamda faaliyetlerini yürüttü.Ancak Özal'ın ekonomik kararları uygulmaktaki katı tutumu işadamları arasındaki destek cephesinin çatlamasına neden oldu. Özellikle yüksek faiz ve ihracat politikası ithal ikameci süreçten gelen büyük sanayiciler üzerinde giderek ağır bir yük oluşturdu ve bu gruplar Özal ve ekibine karşı hükümet çevresinde sürekli bir kulis oluşturdular. 1982 Banker Krizi hükümet üzerindeki baskıların olumlu bir biçimde sonuçlanmasına zemin hazırladı, Özal kendisine yakın isimlerle birlikte kabineden istifa etmek zorunda kaldı. İstifalardan Birlik yönetimi memnun kalmadı ve yavaş yavaş eleştirel bir tutuma yöneldi. TÜSİAD yönetimi ise bütün bir dönem boyunca kamuoyu oluşturmaya yönelik hiç bir etkinlikte bulunmadı ve ağırlıklı olarak hükümetle kurulan yakın ilişkilere dönük bir örgüt politikası takip edildi.

Nisan 1983'te MGK tarafından demokrasiye dönme kararının alınması Sanayiciler arasında gelecek hükümetin bileşimi konusunda tereddütler doğururken, kararın asıl yansıması Odalar Birliği içinde oldu. M. Yazar "sağda birlik" söylemi altında yeni partiler içinde bir birleşme sağlama çabasına aktif bir biçimde soyundu. Bu girişim öncelikle MDP (Milliyetçi Demokrasi Partisi) ve BTP (Büyük Türkiye Partisi) arasında bir birleşmenin sağlanması yönündeki çabalarla şekillendi. BTP'nin kapatılan AP yönetimi ile bağı ve yeni kurulan MDP ile böyle bir birleşmenin MDP'nin aleyhine olacağı düşüncesinde olan askerler Yazar'ın bu girişimlerine sıcak bakmadılar. Haziran ayında BTP'nin Konsey tarafından kapatılması Yazar'ın girişimini sonuçsuz bıraktı. Bir ara Yazar'ın kapatılan BTP'nin yerini alacak yeni bir parti kurmak amacıyla Odalar Birliği başkanlığından ayrılacağı dahi kulislerde

dolaştı. Bu partinin de kapatılacağı endişesi, onu ANAP (Anavatan Partisi) ile MDP arasında bir birleşmenin gerçekleştirilmesine çalışmaya yönlendirdi. Ancak ANAP yönetimi buna yanaşmayınca bu girişim de sonuçsuz kaldı. Yazar bütün arzularının demokrasiye yumuşak bir geçişi sağlamak olduğunu, "sağda birlik" girişimde ise genel bir arzunun sözcülüğünü yaptığını söylüyordu.[258] Ancak gerek Kafaoğlu yönetimi ile yıldızı barışmayan, gerekse olağan rejime geçişte yürüttüğü kulis faaliyetleri askerlerin hoşuna gitmeyen Birlik yönetimi Ağustos 1983 yılında çıkarılan kararnamelerle cezalandırıldı. İlgili bölümde ayrıntılı bir biçimde değindiğimiz bu kararnameler ile odalar üzerinde bakanlık vesayeti genişletiliyor, mülki amirlere seçilmiş organları geçici olarak görevden alma yetkisi veriliyor ve Genel Kurul delegeleri için meslekte 15 yıl görev yapma zorunluluğu getiriliyordu.[259] Bu kararnameler geçiş döneminde meslek kuruluşlarının daha uysal hareket etmelerini sağlamaya yönelikti. Birlik yönetimi kararnameye Başbakanlık nezdinde itirazda bulundu ama bundan bir sonuç alamadı. Bunun sonucunda da Birlik yönetimi yavaş yavaş eleştirilerini yükseltmeye başladı. Yazar 1983 yılının ekonomi açısından başarısız bir yıl olduğunu belirtti ve şirket kurtarma operasyonlarının serbest piyasa ilkelerine ters düştüğü gerekçesiyle ekonomi yönetimini suçladı. Yazar; Başarısızlığın nedenlerinin, piyasa ekonomisi anlayışından ve istikrar politikasından sapmalar, uygulamada gevşemeler, kararlarda tereddüt ve tutarsızlıklar" olduğunu belirtiyordu.[260]

1983 seçimleri öncesinde TÜSİAD çevresi genel olarak İngiltere tipi iki partili parlamenter sistemin Türkiye'de yerleştirilmesi yönünde çaba harcadılar. Bu eğilim askeri yönetimin MDP-HP ekseninde böyle bir sistemin kurumsallaştırılması isteğiyle de uyumluydu. Büyük sanayiciler belirttiğimiz nedenlerden dolayı T.Özal'ın ANAP'ına oldukça mesafeliydiler. Özal'ın siyasal bir kimlikle ortaya çıkmasını uygun bulmuyorlar, başarılı olması halinde eski defterleri açacağından endişe ediyorlardı. V. Koç, Özal'a çevresindekilerin, onun büyük işler başarmış olduğu hissini vererek siyasete ittiklerini belirtiyordu.[261] TÜSİAD genel olarak partiler üstü bir görünüm altında bu politikayı yürütürken, bunun istisnası bir grup TÜSİAD üyesi İzmirli işadamıydı. Bu kişiler MDP'ye açık destek verdiler; bazıları partide görev alırken, bazıları da finansal yardımda bulundu.

---

[258] **Cumhuriyet** 4 Haziran 1983
[259] **Nokta**, 15 Ağustos 1983, s.11-12.
[260] **Cumhuriyet** 24 Ağustos 1983
[261] Kıraç, s.288.

Hatta Şinasi Ertan parti başkanlığı için davet almış, ancak daha sonra görev Turgut Sunalp'e verilmişti.[262] Bu grup parti kurma aşamasında kendilerinden finansal destek isteyen T.Özal'ı ise reddetmişlerdi.[263]

TÜSİAD üyeleri belirtildiği gibi genel olarak iki parti sisteminin sağlayacağı güçlü bir yürütmeden yanaydılar. TÜSİAD'ın dönem başkanı Ali Koçman; "Bir partinin çoğunluğu alarak iktidar olması hem istikrarlı hem de kendi içinde uyumlu bir iktidara olanak tanır" diyordu. V. Koç daha açık bir dille; Türkiye'nin biri iktidarda biri muhalefette iki parti tarafından yönetilmesinin en doğru yol olacağını söylüyordu.[264] Turgut Özal ise partisine yönelik MGK vetolarının "mahdut, ama güçlü" iş çevrelerinden kaynaklandığını açık bir dille ifade ediyordu.[265] TÜSİAD tam anlamıyla bir piyasa serbestisine taraf değildi, dolayısıyla ihracatı öne alan ve dış rekabete ülkeyi açma yönündeki katı bir politika, korumacı ekonomi politikalardan beslenerek güçlenen ve böyle bir değişim için hazırlık yapmamış bazı büyük grupların çıkarlarına uygun olmadığından Dernek böyle bir yaklaşımı topyekün destekleyemezdi. Özal iktidarı bu tip bir açmaza Derneği düşürebilirdi. Özal bir seçim konuşmasında; "TÜSİAD'ta dahil olmak üzere en ufağından büyüğüne kadar herkes, Ortak Pazar'a girelim diye imza verdi. O imzayı verenler liberasyonun değil, kaçak malın bile ithal edilebileceğini bilmeliydiler... Liberasyon kapalı kapılar ardında çalışmaya alışmış sanayicilerin lehine değildir, ama halkın lehinedir. İçeride rekabet olmuyor. Üçü-dördü bir araya geliyor, anlaşıyor. Bunu önlemenin çaresi dışarıdan rekabeti getirmektir" diyordu.[266]

Kasım 1983 seçimlerinden ANAP'ın tek başına iktidar olarak çıkması büyük işadamları içinde tereddüt doğurdu. TÜSİAD'ın seçim sonrasında toplanan ve sonuçların değerlendirildiği YİK toplantısında "prensip olarak" ANAP hükümetinin desteklenmesi kararı alındı. Toplantıda Özal için; "tanıdığımız bir yönetici, onunla beraber ve sert kaidelerine uygun olarak yaşamaya çalışacağız" denilirken, bazı işadamları; "Özal, işi inşallah bizi ezmeden yürütür" dileğinde bulundular.[267] Bu çekingen, ama ılımlı tavır İstanbullu büyük işadamlarının eğilimini yansıtıyordu. Oysa seçimler öncesinde Özal'a karşı daha açık tavır alan İzmir grubu kendilerinin cezalandırılacağından korkuyordu. Yaşar o dönemdeki

[262] Yaşar, s.128.
[263] a.g.e., s.129.
[264] Vehbi Koç, s.63.
[265] **Nokta**, 3-9 Ekim 1983, s.10.
[266] **Nokta**, 3-9 Ekim 1983, s.11.
[267] **Nokta**, 14-20 Kasım 1983, s.49.

beklentilerini şöyle ifadelendiriyor; "Sandıktan ANAP çıktı. Böylece Türkiye'de bir "Özal devri" açılmış oldu, bu şu demekti; "öncelikle Özal kendisini destekleyen işadamlarına sonsuza kadar destek olacak, ama kendisini desteklemeyenlere ise sonsuza kadar yan gözle bakacaktı".[268]

B. 1983 Sonrası İşadamı Örgütlenmeleri ve Siyaset

1. LANAP Hükümeti Döneminde İşadamı Örgütlenmeleri

a. Katı Liberal Politikalara Dönüş

Türkiye 1984 yılına Özal hükümeti ile girdi. Yeni kabinede özel sektörden gelen üyeler çoğunluktaydı. 20 bakanlı kabinede 16 bakan özel sektörde çalışmış kişilerden oluşuyordu. Enka grubundan ve Sabancı grubundan 4 üye kabine içinde yer almıştı. Adalet, Maliye ve bir Devlet Bakanlığı Enka grubundan gelen yöneticilerce temsil ediliyordu.. Belirtildiği gibi Özal da uzun yıllar özel sektörde çalışmış bir kişiydi[269]. Özal hükümetini sanayi odaları da soğuk karşılarken Odalar Birliği'nin tutumu DYP'nin gelişme trendine bağlı olarak şekillenecekti. İSO Meclis Başkan Vekili Murtaza Çeliker, diğer iki parti liderinin deneyimsizlikleri nedeniyle iktidarı Özal'a hediye ettiklerini belirtirken, Özal'ın başbakan yardımcılığı yaptığı yılları sadrazamlık dönemi olarak tanımlıyordu.[270]

Özal hükümeti bir dizi şok kararla ekonominin yönetiminde Kafaoğlu öncesine i dönüldüğü sinyalini net bir şekilde işadamlarına verdi. Hükümetin yüksek faiz politikasına devam ve ithalatı tümüyle serbestleştirme yönündeki kararları özellikle sanayicilerin tepkisini çekerken, ANAP'lı bakanların bu tepkilere cevabı net oldu; "villalarını satsınlar".

Belirtildiği gibi Birlik Özal hükümetinin ilk günlerinde daha ılımlı bir tavır sergiledi. Bunun temelinde Zaten Özal'ın görevden alınmasına yönetimin sıcak bakmaması ve bu konuda sanayicilerle görüş ayrılığı içinde bulunması yatıyordu. Ancak bundan da önemli bir diğer neden vardı o da henüz müdahale sonrasından siyasal rollerin yerli yerine oturmamış olmasıydı. DYP seçimlere girememiş, askerlerin olumlu baktıkları MDP seçimlerde başarılı olamamıştı, bu ortamda ANAP'ın tek başına iktidara gelmesi memnunlukla karşılandı.

---

[268] Yaşar, s.128.
[269] Arat, s.144.
[270] **Cumhuriyet** 8 Kasım 1983

Üstelik yasaklı konumdaki Demirel'in dolaylı da olsa siyasal ağırlığı henüz hissedilmiyordu. Hükümetin kurulmasından hemen sonra Birlik tarafından bir rapor hazırlanarak Özal'a sunuldu. Rapor'da hükümetin yapısından duyulan memnuniyet dile getirildikten sonra, çalışmanın hükümete yol göstermek amacıyla kaleme alındığı belirtiliyordu. Birlik hükümetin piyasa ekonomisine işlerlik kazandırma yönündeki her girişimini destekleyeceğini, ithalatın serbestileştirilmesi yönündeki kararı da olumlu bulduklarını belirtiyordu.[271] TOBB Temmuz 1983'te getirilen Holding bankalarının işlemlerinin denetlenmesine ilişkin düzenlemeyi de olumlu bir gelişme olarak niteliyor ve bununla büyük şirketlerin verimsiz sektörlere kaynak aktarması yolunun kapandığını ifade ediyordu[272]. Hükümet, Birlik'ten gelen sinyallere olumlu karşılık verdi. Özal ekonomiden sorumlu bakanlarla birlikte seçimlerden sonra ilk Oda Başkanları olağan toplantısına katıldı. Hükümetin Genel Kurul dışında ve hükümetin davetiyle gerçekleştirilen toplantılar dışında, mutat bir Birlik toplantısına katılması alışıldık bir olay değildi ve bu yukarıdaki tavrın bir yansımasıydı. Özal açıkça sanayicilerden gelen muhalefeti, Birlik kanalı ile dizginleme yönünde bir politikaya yöneldi. Bu 1983-1990 döneminde işadamları siyaset ilişkilerinde görünür bir renk oldu ve TÜSİAD ile TOBB bu politikanın bir ürünü olarak dönüşümsel bir biçimde karşılıklı bir konum aldılar. Yazar toplantıda 1983 yılını kayıp bir yıl olarak değerlendirdi ve 24 Ocak kararlarından sapmanın bunda önemli rol oynadığını ifade etti. Yazar; "memnuniyetle müşahede etmeliyiz ki, hükümet programında; gerek sorunların tespitinde, gerekse bunların çözümü için uygulanması düşünülen modelde (istediğimiz) hususlar büyük ölçüde yer almaktadır" diyordu.[273] Sanayicilerin özellikle dış ticaret konusunda bazı ithalatçı ve ihracatçı grupların desteklendiği ve otoriter hükümet tarzı ile sorunlara yaklaşıldığından şikayetçi olmalarına rağmen[274], Birlik yönetimi hükümetin aldığı kararlara prensipte haklı ancak ileride bazı sakıncalar doğurabilecek uygulamalar olarak "satır aralarında" değiniyordu.[275] Başbakan Özal ise net bir tavır sergiledi; Odalar Birliğinde yaptığı konuşmada, politikalarını "bazı işadamları" yetişemiyor diye değiştiremeyeceklerini, yetişmeyenlerin "öğrenmek zorunda kalacaklarını" açıkça ifade etti.[276] Toplantı esnasında özellikle küçük odalardaki sanayiciler,

---

[271] **Cumhuriyet** 29 Aralık 1983

[272] Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması, **Genişletilmiş Mutad, Müşterek Başkanlar Toplantısında Yapılan Konuşmalar**, Ankara: TOBB 16 Ocak 1984, s.4-5.

[273] Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması,1984, s.6.

[274] **Cumhuriyet** 22 Haziran 1984

[275] Mehmet yazar'ın Açış Konuşması,1984, s.10.

[276] Başbakan Turgut Özal'ın Konuşması, **Genişletilmiş Mutad, Müşterek Başkanlar Toplantısında Yapılan Konuşmalar**, Ankara: TOBB 16 Ocak 1984, s.18.

hükümet politikalarının küçük sanayiyi ezdiğini ve bölgelerine istihdam öncelikli yatırımlar yapılması yönündeki isteklerini dile getirdiler. Ancak bunlar ne hükümet ne de Birlik yönetimi nezdinde açık bir karşılık bulmadı.

b. DYP Faktörü ve Odalar Birliğinde Değişim

Birlik hükümet ilişkileri Demirel'in dolaylı olarak siyasal alanda etkinliğini arttırma girişimleri ve bunun sonucu olarak DYP'nin AP'nin misyonunu devam ettirme yönünde iyice öne çıkmasına paralel olarak değişim geçirdi. Yazar bu sürecin içinde aktif bir biçimde rol oynadı ve onun serüveni, hükümet odalar ilişkisinde de önemli değişim çizgilerinin belirlenmesinde etkili oldu. Yazar DYP içinde güç kazanma niyetindeydi ve buna başlangıç noktası olarak Birlik Başkanlığı konumunu aldı. 1984 Genel Kurulunda hükümete yönelik olumlu ifadeler yerini eleştirici bir söyleme bıraktı. Yazar açılış konuşmasında; ekonominin yatırıma yönlendirilemediğinden, kaynak sıkıntısından ve hükümetin enflasyonla mücadele etmede başarısız olmasından şikayetçi oldu ve Özal'ı sert bir üslupla eleştirdi. Turgut Özal bu değişimi sezmiş ve 1973'te Erbakan'ın karşılaştığına benzer bir protestoyla karşılaşmamak için Genel Kurula katılma kararını son anda değiştirmiş, başarı telgrafi göndermekle yetinmişti.[277] Yine aynı Genel Kurulda Özal'a yakınlığı ile bilinen İTO temsilcisi Nuh Kuşculu; "yeni yönetimin hükümetle ilişkilere yeni biçim verme eğilimine katılmadığı"nı ileri sürerek Yönetim Kurulu üyeliği görevinden çekildi. Seçimler sonucu oluşturulan Yönetim Kurulunda Koç, Sabancı ve Bodur grubundan üç sanayicinin bulunması bu ilişkilerin sertleşeceğinin diğer bir göstergesiydi.[278] Genel Kuruldan yaklaşık bir yıl sonra M.Yazar hükümetin ekonomi politikaları ile uyumsuzluğu gerekçe göstererek Birlik başkanlığından istifa etti. Kısa bir süre sonra da Kayseri il teşkilatından DYP'ye kayıt yaptırdı. Yazar yaklaşan DYP başkanlık seçimlerinde adaylığını koymak istiyordu ve bu girişim, bir adaylık yarışına girmenin ötesinde AP geleneğinde bir değişimi hedefliyordu. Girişime en büyük destek Kemal Ilıcak'tan geldi. Yazar, bölgesel odaların ve yer yer Birlik'in de imkanlarını kullanarak büyük bir politik kampanya başlattı. İlginç bir biçimde, nasıl Yazar'ın DYP'yi ele geçirme girişimi Özal hükümeti ile Birlik yönetiminin arasını açmışsa, onun bu girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması da 1986 yılında Birlik içinde ANAP darbesinin yapılmasına zemin

[277] **Cumhuriyet** 27 Mayıs 1984
[278] **Cumhuriyet** 28 Mayıs 1984

hazırlayacaktı. DYP başkanlık seçiminde Yazar'a açıkça cephe alan Demirel, H. Cindoruk'u destekledi ve Cindoruk yarıştan galip çıktı.

Yazar'ın ayrılmasından sonra Odalar Birliği başkanlığını Ersin Faralyalı yürüttü. Faralyalı EBSO üyesiydi ve geleneksel olarak Demirel'e yakın işadamlarından biriydi. 1985 yılı Genel Kurulunda Yazar'dan devralınan sert üslûp aynen sürdürüldü; Faralyalı; enflasyonda teşhis hatalarının yapıldığını, hükümetin kamu kesiminde tasarrufa gitmediğini ve 24 Ocak kararlarının sosyo-ekonomik dengesizliklere yol açtığını belirterek yönetimi suçladı.[279] Yazar'ın son döneminde başlayan bu muhalif tavır karşısında hükümet yasal düzenlemeler yolu ile odalar hiyerarşisine müdahale etme yoluna gitti ve 1986 yılında belirttiğimiz düzenlemeler bu çerçevede gündeme getirildi.[280] Kanun tasarısı Anadolulu DYP'ye yakın odaların ve Genel Kurul bileşiminin yönetimi belirlemedeki etkinliğini önemli ölçüde sınırlıyordu. Kanun, 70'li yıllardan beri odalar hiyerarşisi içinde hakim olan, ticaret odaları, AP'ye yakın ticaret ve sanayi odaları ve yine aynı parti ile yakın ilişkide bulunan bazı Anadolu sanayicileri ile Egeli işadamlarının yönetimi belirlemedeki inisiyatiflerini kırmaya yönelik bir hükümet girişimiydi ve bu guruplardan bağımsız olarak Birlik yönetimini belirleme fırsatını getiriyordu. Tasarıya Faralyalı'nın tepkisi netti; "Ben devlet memuru olmak istemiyorum".[281] Tasarı ilk şekliyle personel alımlarında Bakanlar Kurul onayını getiriyor ve Genel Sekreter hükümetçe atanıyordu. Birlik Meclis düzeyinde bu iki düzenlemenin kanun metninden çıkartılmasını sağladı, ancak seçimin yapısıyla ilgili düzenleme önemli bir değişikliğe uğramadan kanunlaştı.

c. Özal'ın Kapalı Hükümet Yöntemi ve TÜSİAD'da iç Gerilim

TÜSİAD Özal hükümetinin ilk günlerinde yayınlattığı bir raporla, enflasyonun yeniden canlanması karşısında acil önlemler alınması, yapısal sorunlarla ilgili alınan kararların uygulamaya konulmasında gecikme olmaması, bir geçiş dönemi planlamasının yapılarak; "gizlice hazırlanan şaşırtıcı önlemler" devrinin kapatılmasını içeren bir dizi talebi hükümete iletti. Dernek, kıt döviz kaynaklarının ihtiyaçlar hiyerarşisi içinde dağıtımını, şirket kurtarma operasyonlarının önceden belirlenecek ilkelere göre yapılmasını ve makro planda olduğu gibi

---

[279] **Ersin Faralyalı'nin 40. Genel Kurul Toplantısında Yaptığı Açış Konuşması**,Ankara: TOBB 1985, s.4-12.

[280] Bkz. İkinci Bölüm s.105-108.

[281] **Milliyet** 9 Nisan 1986

mikro düzeyde de ekonomik çalışmalarda hükümetin yönlendirici bir rol oynamasını istiyordu.[282] Bu istekler açıkça hükümetin şok kararlar yolu ile ekonomiyi yönetme eğiliminden duyulan kaygıyı yansıtıyordu ve ön belirlemelerle geleceğin görünür kılınması hükümetten talep ediliyordu. Hükümete teknik kılavuzluk etme eğilimini Özal hükümeti altında da sürdürme eğilimi Dernek yönetiminde vardı. Belirtildiği gibi bu eğilim 1970'li yıllarda bir talep olarak dile getirilmiş ve ara dönemde pekiştirilmişti.

Özal hükümeti yöntem olarak 24 Ocak kararlarından sonra uygulanan üst düzey bürokratik kurullar yolu ile hükümet etme sistemini daha da güçlendirdi. Tipik olarak "içerdekiler"le siyasa oluşturma eğilimi güç kazandı, bazı bakanlar, bürokratlar ve planlamacı teknokratların oluşturduğu bir iç çember ile çalışmaları yürütmek daha uygun görüldü. Dolayısıyla bu yöntemle, fiilen, parlamentonun, geleneksel bürokrasinin ve baskı gruplarının karar yapma süreçlerine katılımı by-pass edildi veya önemli ölçüde sınırlandı.[283] Tabii bu yöntem, sendikal özgürlüklerin ve dernekleşme özgürlüklerinin önemli oranda kontrol altında tutulduğu bir zaman diliminde uygulamaya kondu ve bu durum hükümeti oldukça güçlü bir konuma getirdi.

Uygulanan, ihracatı desteklemeye yönelik ekonomi politikasının büyük sanayiciler içindeki ayrımları körükleyecek bir boyut taşıdığına yukarıda değinmiştik; öncelikle korumacılıktan yararlanarak büyümüş ve iç pazarlara dönük üretim yapan büyük gruplardan bir kısmı dışa açılma sürecinden olumsuz etkilendiler.,buna karşılık dış ticaret şirketleri hükümetçe yakından desteklendiler ve vergi iadeleri, düşük faizli krediler yolu ile önemli karlar elde ettiler. Bazı büyük sanayiciler ise hem dışa açılmaya hazırlıklıydılar, hem de özellikle Ortadoğu ülkelerinde kendi ürünlerine pazar bulabildiklerinden Özal'ın yanında yer aldılar.[284] TÜSİAD yönetimi bu bölünme eksenlerinden rahatsız oldu ve bir dengeleme politikasının oluşturulmasını hükümetten talep etmeye başladı. İthalatı serbestleştirmeye yönelik kararlara karşı çıkarken, ihracata destek verilmesinden zarar gören bazı şirketlerin korunması amacıyla bazı sınırlamalar getirilmesini açık açık dile getirmeye başladı.[285] TÜSİAD bu talep perspektifine sürekli olarak, yasal bir üst kurul yolu ile karar alma

---

[282] **1984 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1984, s.1-8.
[283] Metin Heper: "Interest-Group Politics in Post-1980 Turkey Lingering Monism", Ed: Metin Heper İçinde, 1991, s.173.
[284] Gülfidan, s.97.
[285] **Hürgün** 10 Ekim 1985.

süreçlerinde temsilinin sağlanmasını ekledi. Dernek hükümetin enflasyonun dizginlenmesi için talep kısan önlemlerle, üretimi arttıran önlemlerin optimum bir düzeyde tutulmasına özen göstermesi gerektiğini ve bunu yaparken de özel sektör gönüllü kuruluşlarının ve ilgili bakanlıkların bir arada bulunduğu kuruluşların oluşturulmasının zorunlu olduğunu ifade ediyordu. TÜSİAD hükümete örnek olarak Batı Avrupa neo-korporatizmini ve Uzakdoğu modellerini gösteriyor ve öneriyordu.[286] Bu taleplerin hükümet tarafından olumlu karşılık bulduğunu belirtmek zor. Kapalı hükümet etme sistemi ve uygulanan ekonomi politikasının doğurduğu çıkar ayrılıkları TÜSİAD'ın konumunu 80-83 dönemi ile karşılaştırılamayacak derecede zayıflattı. İşadamları Dernek'ten çok kendi spesifik çıkarları doğrultusunda bireysel ilişkiler kurma yolu ile hareket etmeyi daha uygun buldular. Tabii bu durum hükümeti işadamları karşısında daha güçlü bir duruma getirdi.

Görüldüğü gibi aynı süreç içinde TOBB daha çok siyasal arenadaki yeni şekillenmelerle ilgili olurken, TÜSİAD hükümetin kapalılığı ve üye bileşimi içindeki çıkar ayrımlarını ortak bir politikada dengeleme arayışında oldu. Bu etkisizleşme dönemi TÜSİAD'ı bir baskı grubu olarak tekrar kamuoyu yolu ile çıkarların kamusallaştırılması yönünde bir strateji üzerinde yoğunlaştırdı. Hakim olarak 1985'ten başlayan ve 1988'de iyice görünür olan bir süreç içinde Dernek mesafeli olumluluktan sert muhalefete doğru bir politika değişimi geçirdi. İlişkilerdeki sertleşme 1985 başlarında Derneğin, ülkede piyasa şartlarına uyumun geciktiği ve gerçekten yapısal bir değişimin yaşanıp yaşanmadığından şüpheye düşüldüğünü açıklamasıyla başladı.[287] TÜSİAD'a göre uygulanan ekonomi politikası durgun bir iş ortamı yaratmış ve yatırımın talebini sınırlamıştı. Yine içe dönük sanayinin yapısal uyumu sorunu yaşanmaktaydı ve bunun aşılması için hükümetin destekleyici, merkezi bir planı devreye sokması zorunluydu. Hükümet bu sorunları aşmak için geniş kapsamlı bir sanayi araştırması yaptırmalı, güçlük içindeki firmaların sorunlarına bu kapsam içinde eğilmeliydi.[288] TÜSİAD Başkanı Şahap Kocatopçu aynı yıl içinde yukarıdaki önerileri yineleyen ve aynı zamanda şirket kurtarmalarda esas alınmasını istedikleri kriterleri ifade eden önerilerini basına açıkladı.[289] Kocatopçu hükümetten kimlerin katılacağının belli olduğu bir periyodik toplantılar zincirini başlatmasını da istiyordu.[290] Dernek yönetimi açıkça

---

[286] **1985 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1985, s.3-4.
[287] **Görüş**, C.13, sy.3, Mart 1985, s.4.
[288] **Görüş**, Mart 1985, s.5-7.
[289] **Görüş**, C.13 sy.4, Nisan 1985.
[290] **Görüş**, Nisan 1985, s.14.

hükümetin kurtarılacak şirketler konusunda seçici bir tavır sergileyerek bazı üyelerini cezalandıracağından endişe ediyordu ve ortak prensipler belirlemek yolu ile hükümet inisiyatifini sınırlamayı hedefliyordu.

İlginç bir biçimde hükümet bu tepkilere ılımlı bir yaklaşım sergiledi. Ancak bu tavır değişikliğinin ardında TÜSİAD önerilerinin dikkate alınmasından daha farklı kaygılar yatmaktaydı. Hükümetin Dernek ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmesinde asıl neden Odalar Birliği içindeki gelişmelerdi. Aynı tarihler yukarıda açıkladığımız, M.Yazar'ın DYP başkanlığına soyunduğu ve Birlik'in muhalefeti yükselttiği bir dönemdi ve hükümet odalardaki bu değişimi, bu sefer TÜSİAD'la dengelemeyi hedefliyordu. Özal'ın Mayıs ayında yaptığı Japonya gezisi sırasında heyette bulunan Kocatopçu ve TÜSİAD'lı işadamları ile görüşürek, Derneğin eleştirilerini basın kanalıyla değil, hükümetle kurulacak diyalog yolu ile yapmasını onlardan istedi.[291] Hükümetin bu tavır değişikliği 1985-1986'da bir süre TÜSİAD'ın hükümete karşı daha ölçülü davranmasına neden olduysa da özellikle 1986 Birlik Genel Kurulundan sonra hükümet TOBB merkezli tavrına geri döndü ve buna paralel olarak ilişkiler tekrar bozuldu. Ancak bu dönemde TÜSİAD eleştiri dozu düşük bir önerici tavrı sürdürmeye çalıştı. 1986 yılında hazırlatılan enflasyonla ilgili raporda hakim eğilim bu idi. Dernek hükümete "özerk ve bağımsız bir parasal programlamaya" gitmesini öneriyor, talep enflasyonun durdurulmasına yönelik politikalarının devreye sokulmasını hükümetten talep ediyordu. Ayrıca hızlı nüfus artışının önlenmesi gibi genel nitelikte politikalarda rapor içinde yer alıyordu.[292]Yine hükümete yapılan öneriler arasında işsizlikle yapılan mücadelede dış kaynaklı kredilerin kullanılması, teşvik sistemindeki bölünmüşlüğe son verilerek sistemin tek elden yönetilmesinin sağlanması yer alıyordu. TÜSİAD- Hükümet ilişkilerindeki iyileşme kendisini 1986 Dernek Genel Kurul toplantısına Turgut Özal'ın katılmasıyla gösterdi. Özal toplantıda yaptığı konuşmada uygulanan politikanın değişmeyeceğini, sanayicilerin yeni gelişmelere uyum sağlaması gerektiğini vurgularken, Dernek yönetimine Özal'la daha yakın bir diyaloga sahip bulunan Sakıp Sabancı seçildi. Bu hükümet-TÜSİAD ilişkilerinin geldiği aşamanın diğer bir göstergesiydi.[293]

---

[291] **Cumhuriyet** 31 Mayıs 1985
[292] **Görüş**, C4 sy.9, Eylül 1986, s.4-8.
[293] **Milliyet** 28 Ocak 1986

d. Odalar Birliğinde ANAP Darbesi

İşte odalara müdahalenin planlandığı 1986 başları bu arka plan çerçevesinde şekillendi. Odalar muhalefeti yükseltirken hükümet kısa bir dönem bu muhalefeti TÜSİAD ile dengelemeye çalıştı ve bu süre içinde odalar hiyerarşisine kendisiyle uyumlu bir yönetimin getirilmesi yönünde çaba harcadı. Birlik tasarısının gündeme getirildiği bir sırada TÜSİAD Başkanı S.Sabancı, T.Özal'a TÜSİAD ve TOBB 'un birleştirmesi önerisini getirdi ve bu odaların yoğun tepkisini çekti. TÜSİAD düzenleme ile kendi çıkarlarına uygun bir korporatif yapılanmanın odalar içinde oluşturulacağı beklentisi içine girmişti ve hükümeti bu süreçte desteklemekte bir mahsur görmemişti. İSO Başkanı Nurullah Gezgin; "Sabancı domateslerle elmaları birbirine karıştırıyor" derken, İTO Başkanı Nuh Kuşculu; "aza nereye diye sormuşlar, çoğun yanına demiş, onlar azınlık olduğuna göre bizim yanımıza gelsinler" diyerek görüşlerini belirtiyordu.[294] Eskişehir Sanayi Odası Başkanı Orhan Aydın, Sabancı'nın bu girişimine tepki gösteren diğer bir oda yöneticisiydi. Aydın odaların demokratik kurumlar olduğunu ifade ettikten sonra, TÜSİAD'ın böyle bir yapılanmaya sahip bulunmamakla birlikte ne yapmak istediğini ve amaçlarını kamuoyuna açıkça belirtmesini; bunu yaparken de önce ismindeki "Türk" ifadesini kaldırmakla işe başlamasını öneriyordu.[295]

TÜSİAD, Birlik ve hükümet arasında bu çekişmeler yaşanırken 41. Mayıs Genel Kurulunda birlik Hükümetin yönetimini ele geçirme çabası başarıya ulaştı. Ancak bu operasyonun dayanak noktası TÜSİAD'tan çok daha farklı bir unsura bağlı oldu. Operasyonun ilk ayağını ayrıntıları ile üzerinde durduğumuz yasal düzenlemeler oluşturuyordu, ikinci olarak ANAP'a yakın bazı büyük işadamlarının etkin olduğu odalar hükümet girişimine yakın destek verdiler. Fakat odalar Birliğindeki değişimin en önemli dinamiğini DYP'de girdiği başkanlık yarışında yenik çıkan ve daha sonra HDP'yi (Hür Demokrat Parti) kuran Mehmet Yazar'ın hükümetle birlikte hareket etmesi oluşturdu. Nuh Kuşçulu ve Ali Coşkun gibi ANAP'a yakın işadamlarının isimleri kulislerde dolaşmaya başladı. Genel Kurulda yönetim yeni yasal düzenlemeleri sert bir dille eleştirdi. Meclis Başkanı Feridun Alpat politik bir göndermeyle, son değişikliklerin bin beş yüz dolayında oda yöneticisini "yasaklı" konuma getirdiğini söylerken, Faralyalı hükümetin politikasını sert bir dille eleştirdi. Kurulda delegeler doğrudan parti isimlerini kullanarak birbirlerini suçlayan

[294] **Cumhuriyet** 17 Mayıs 1986
[295] Orhan Aydın, "TÜSİAD'ın Amacı Ne?", **Cumhuriyet** 20 Mayıs 1986

açıklamalarda bulundular. İki turlu seçimin ilk ayağında Oda Konseylerinde ANAP-HDP işbirliği ağır bastı ve dolayısıyla Demirel'in etkinliği kırılarak hükümete yakın bir yönetimin Birlik'e seçilebilebilmesinin ilk adımı atılmış oldu. Beş konseyden üçünün başkanlığı ANAP'a yakın işadamlarının eline geçti ve ANAP'a yakın büyük işadamları ile Anadolu odalarından da destek alabilen ve bunlar arasında bir denge kurabilecek olan Ali Coşkun'un listesi öne çıktı. Ali Coşkun tek liste ile girdiği seçimleri kazandı; Yönetim Kurulu genel olarak İstanbul'lu ve büyük odalarla bağlantılı, ama Anadolu odalarını temsil eden büyük işadamlarının ağırlığında oluştu. Bir günlük gazetenin ifadesiyle Birlik ANAP yanlısı büyük sermayenin eline geçmişti.[296] Seçimlerde DYP adına Dündar Soyer'in adı kulislerde dolaşmasına rağmen yukarıdaki ittifak, belirtildiği gibi böyle bir muhalif oluşuma imkan tanımadı. TÜSİAD Odalar Birliğindeki bu değişimin ve dayandığı kesimlerin kendi beklentilerinden farklı olduğunu gördü ve bu durum netleştikçe hükümete yönelik eleştirilerinin dozunu yükseltti. Sakıp Sabancı 1986 yılının sonlarında ortamdan umutsuzluğunu şu şekilde dile getiriyordu; "şu suale inandırıcı yanıt verebiliyor muyuz? Türkiye'de görülen son değişiklikler geçicidir ve kalıcı olamaz. Her seçim yeni boyutlar getirebilir, bu bakımdan Türkiye'ye yapılacak yatırımların orta ve uzun vadede geleceğini bize kim garanti edebilir?" [297] Sabancı tüm siyasal parti liderlerini demokratik gelişme, Avrupalılaşma, Enflasyonun önlenmesi, İşsizlikle mücadele, nüfus politikası, Türk lirasının istikrarı, Kamu Yönetimi reformu, sermaye piyasasının geliştirilmesi, bilimsel yönetim konularında ortak bir beyanat hazırlayarak iç ve dış basına duyurmaya davet ediyordu. TÜSİAD'ın söylemi yavaş yavaş hükümetle diyalogdan "partiler üstü" bir söyleme kaydı. N.Eczacıbaşı 1987 başlarında Derneğin konumunu şu sözlerle açıklıyordu; "Demokratik düzende iktidara gelen hiç bir yönetim, kendi başarısına katkıda bulunacak ciddi ve araştırmaya dayalı önerilerden kaçmaz. Bu öneriler, o günkü yönetimin görüş ve yaklaşımlarına bazan bir ölçüde ters düşse de, eğer sunulan öneri ve raporlar çok ciddi verilere dayanıyorsa, hiç kuşkusuz yürütme organına etkisini yapar. Ayrıca hükümet ilişkisinden, hep o günün başbakanı veya yakın çevresi akla geliyor. Oysa TÜSİAD teknokratlara ve o sırada muhalefete bulunan parti uzmanlarına da görüşlerini yansıtmalıdır".[298] 1987 Dernek Genel Kurulu önemli bir değişimin dinamiğini oluşturdu.

---

[296] **Cumhuriyet** 5 Haziran 1986

[297] Sakıp Sabancı, "Türkiye'de Piyasa Ekonomisi ve Sanayi Demokrasisinin Geleceği Sorunu", **Görüş**, C.14, sy.10, Ekim 1986, Ek metin

[298] N.Fuat Eczacıbaşı'nın Genel Kurul Konuşması, **Görüş** C.15, sy.2, Şubat 1987, Ek metin

Dernek yönetimine genç kuşak işadamları getirildiler ve daha sert muhalefet etme yanlısı bu gruba rahat hareket etme imkanı eskilerce tanındı. Yönetim Kurulu başkanlığına genç kuşaktan Ömer Dinçkök getirildi, ayrıca sonraki Dernek politikalarının belirlenmesinde önemli rol oynayacak, Cem Boyner, Bülent Eczacıbaşı, Halis Komili ve Güler Sabancı gibi genç isimler Yönetim Kurulunda görev aldılar. Belirtildiği gibi bu genç grup ikaz edici muhalefetten, doğrudan muhalefete geçişte önemli roller oynayacaklardı.

e. Odalar birliğinde Yönetim Değişikliği ve TÜSİAD'a Yansımaları

Öte yandan Odalar Birliği içindeki yönetim değişikliği, 70'li yıllardakine benzer bir kapalı ilişkiyi doğurmadı. Bunda Özal'ın takip ettiği ekonomik politikalara çeşitli kesimler arasında bir tepkinin varlığını koruması ve yönetime yansımasa da temelde DYP'nin belirli oda yönetimleriyle diyalogunu sürdürmesinin rolü vardı. Bunun yerine DYP'nin odalar içinde tekrar nüfuz kurabilmesinin önü kesildi ve Birlik yönetimi teknokrat bir kimliğe büründürüldü. Bir yerde Birlik'in ılımlı - teknokrat bir TÜSİAD olmasına çalışıldı. Coşkun yönetimi göreve başlar başlamaz bu eğilimin bir yansıması olarak, bilim adamları ve ekonomi yazarlarından oluşan bir Yüksek İstişare Kurulu oluşturdu. Bu kurul gelen raporlar ışığında TOBB'un görüşünü belirleyecekti. Yine oda üyeleri içinde kısa süreli eğilim anketleri yapılmaya başlandı. Coşkun, Birlik'in hükümetle daha yapıcı ilişki içinde bulunacağını ve lüzumsuz ve anlamsız tartışmalar ve kavgalara yol açmadan diyalogu sürdüreceklerini belirtiyordu.[299] Coşkun yönetimin ilk günlerinde, Anadolu kimliğini, dindar kişiliğini ve Birlik'i holdinglere kaptırmadığını sürekli olarak vurguladı ve partiler üstü bir birliği odalar içinde sağladığını iddia etti.[300] Bu söylem DYP nüfuzuna ve büyük sanayicilere yönelik bir söylemdi ve hükümete yönelik taleplerde sorunlu yönler hep "satır aralarında" dile getirilmeye başlandı. Birlik yönetimi sanayicilerin aksine antieflasyonist politikanın taviz verilmeden sürdürülmesi noktasında hükümete destek olacaklarını belirtirken, hükümeti uluslararası platformlarda siyasal ve ekonomik açıdan başarılı bulunduklarını ifade etti.[301] Odalar Birliği, hükümetin aldığı bazı kararların "başlangıçta, kendisi için kabul edilmesi zor

---

[299] Basında TOBB, Ankara: TOBB 1988, s.22.

[300] **Milliyet** 13 Temmuz 1987

[301] **Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Ali Coşkun'un Basın Toplantısı Özeti,** İstanbul 1986, s.6-9.

ve aleyhte görülse dahi" uzun vadede "millet ve memleketin lehine olan" her türlü uygulamanın destekçisi ve gerektiğinde yürütücüsü olacağını açıkça beyan ediyordu.[302]

Birlik ve hükümet arasında yönetim değişikliğinden sonra gelişen ılımlı ilişkiler, Birlik tarafından düzenlenen bölgesel zirvelere de yansıdı. Bunlardan en önemlilerinden biri olan Doğu Anadolu Bölge Toplantısına Başbakan Turgut Özal ve ilgili bakanlar katıldılar. Coşkun toplantıda yaptığı açış konuşmasında; uygulanan para politikasının darboğazların aşılmasını sağladığını, sanayide kapasite kullanımının arttığını, döviz girişinin sağlandığını ve ekonomide fiziki dengelerin önemli ölçüde kurulmuş olduğunu ifade etti.[303] Coşkun bu övücü sözlerin arasında hükümetin artık piyasayı canlandırıcı bir teşvik sistemini devreye sokması zamanının geldiği mesajını da verdi.[304] Aslında Coşkun zor bir konumu başkanlığı boyunca sürdürdü; bir yandan küçük sanayinin yükselen talepleri karşısında, özellikle zor durumdaki şirketlerin kurtarılması yönünde Özal'ı ikna etmeye çalıştı. Diğer yandan hükümetin istediği teknokrat ılımlı bir yönetimi, tabandan gelen muhalefete rağmen oturtmaya gayret etti.

Odalar Birliği'nde 1986 Genel Kurulunda yönetimin değişmesiyle ortaya çıkan uyum güçlüğü yaşanırken, 1987 Ocağında TÜSİAD'ta yönetime gelen genç ekip yeni strateji arayışındaydı. Dinçkök Türkiye'deki kalkınma probleminin temelinde hem demokrasinin hem de piyasa ekonomisi kurallarının yeterince işletilememesinin yattığını görüşündeydi. Ona göre demokratik sistemin işleyişi kamu bürokrasisi, üniversiteler ve özel ekonomik kuruluşlar aracılığı ile sağlanabilirdi. Zira meclis ve politik kadrolar "yapıları gereği" bilimsel düşünceyle çalışan kuruluşlar değillerdi.[305] Bu düşünce yapısı TÜSİAD'ın ekonomi merkezli bir kamusallaştırma eğiliminden, genele ilişkin bazı perspektiflerle işadamları çıkarlarının kamusallaştırılması eğilimine geçilmesinde önemli rol oynadı. TÜSİAD yönetimi, giderek ekonominin dışında konulara taşan bir gelişme seyri içinde, bilim adamlarına hazırlatılan raporlar yolu ile kamuoyu oluşturma ve bunda basını etkin bir biçimde kullanmaya yöneldi.

---

[302] Ali Coşkun'un Basın Toplantısı Özeti,1986, s.16.
[303] **Milliyet** 20 Ekim 1986.
[304] **Güneş** 21 Ekim 1986.
[305] Ömer Dinçkök, "Sanayileşme-Demokrasi Piyasa Ekonomisi İlişkileri", **Görüş** C.15, sy.8, Ağustos 1987, ek metin

f. Siyasi Yasakların Kalkması ve Doğurduğu Sonuçlar

1987 yılı işadamı kuruluşları içinde değişimlerin doğurduğu sonuçların ötesinde önemli bir siyasal gelişmeye daha tanık oldu. 6 Eylül 1987'de, 12 Eylül döneminde siyasal parti liderlerine getirilen siyaset yasağının kaldırılması için referanduma gidildi ve %50,16'lık "evet" oranı ile bu liderlere getirilen yasak kalktı. Dolayısıyla S.Demirel, B.Ecevit, N.Erbakan ve A.Türkeş'in siyasal arenaya tekrar dönme yolu açılmış oldu. Bu gelişme TÜSİAD tarafından olumlu karşılandı.[306] Her şeyden önce Derneğe verilmek istenen demokratik hava için böyle bir tavrın alınması gerekiyordu, ama asıl önemli olan eski tabanlarıyla, ki her birinin zaten kendi uzantısında bir partisi vardı, siyasal arenaya dönen bu liderler Özal'ın kapalı hükümet etme yöntemini değiştirebilirlerdi. Bunun yanında Özal'a tepki duymakta olan veya bazı liderlere yakınlıkları ile bilinen bazı büyük işadamları yeni alternatiflerin oluşmasına sıcak bakıyorlardı. Menduh Yaşa, yasakların kalkması ile büyük işadamları arasında oluşan ayrımları şu şekilde açıklıyor; "(zenginleşen) kesimler dışındaki işadamları hükümetin politikasından çok tedirgindiler... (bunun nedenlerinden) birincisi, var olan şartlara çok hızlı girilmesiydi, hazır değildiler. İkincisi hükümet çok müdahaleciydi. Bu nedenlerle bu işadamları Demirel'in dönüşünü desteklediler". Eylül 87'den sonra büyük işadamları yeni gelişmeler ışığında farklı siyasal konumlar aldılar. Koç, sabancı ve Çukurova grupları Özal hükümetine karşı soğuk tutum alırken, Eczacıbaşı, Yaşar Holding, Çarmıklılar ve Doğuş grubu ANAP'a karşı açıktan tavır aldılar. ENKA gibi büyük inşaat şirketleri ve dış ticaret grupları geleneksel olarak Özal'la yakın ilişkilerini sürdürdüler. Sanayiciler arasında Demirel'in iç pazara rahatlık getirecek düzenlemelere ağırlık vereceği beklentisi yaygındı.[307]

Gelişmelerin sonucunda özellikle büyük sanayiciler eleştirilerinin dozunu yükseltmeye başladılar. Bu bazen TÜSİAD'ın açıklamalarında, bazen bireysel açıklamalarda, bazen de sanayi odaları adına yapılan açıklamalarda kendisini gösterdi. TOBB yönetimi gerek kendi tabanından gelen eleştirilere karşı, gerekse büyük sanayicilerin eleştirileri karşısında hükümete yönelik ılımlı tavrını ısrarla sürdürdü. Ali Coşkun yükselen şikayetlerdeki haklılığı kabul ettiklerini, ancak hükümetle iyi bir diyalog içinde bulunduklarını, bazı sorunlarla ilgili yapılan ortak çalışmaların henüz vitrine çıkmadığını ifade ediyordu.[308] Birlik'in bu tavrına

---

[306] **Nokta** 16 Ağustos 1987, s.5.
[307] **2000'e Doğru**, C.1, sy.22, 31 Mayıs-6 Haziran 1987, s.11-12.
[308] **Milliyet** 20 Şubat 1987

rağmen büyük odalar hükümetle çatışmaya girmekten çekinmediler. Örneğin mayıs 1987'de İTO'nun yayınladığı enflasyon, rakamı, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün rakamlarının üzerinde çıkınca hükümetin tepkisini çekmiş, İTO'nun bu rakamlarda direnmesi üzerine, Özal İTO'nun enflasyon rakamı açıklamasını yasaklayabileceklerini dahi basına belirtmişti.[309] Buna paralel olarak Birlik içindeki kaynaşma devam etti; özellikle Coşkun'un dini temalara ve kişiliğine yaptığı vurgu Dündar Soyer ve Güngör Yener gibi Demirel'e yakın Yönetim Kurulu üyeleri tarafından ağır bir şekilde eleştirildi. Soyer; "Türkiye AB ile bütünleşmeye çaba harcarken, Coşkun Odalar Birliğini aşırı sağa çekerek örgütlemeye çalışıyor" diyordu.[310] DYP'ye yakın isimlerden Dündar Soyer istifa etmiş, diğer üyelerin istifası ise Demirel tarafından önlenmişti. S.Demirel bu şekilde Birlik içinde bir kopmanın yaşanmasını istemiyordu ve içerdeki muhalifler yönetimi sürekli olarak eleştirmeye devam ettiler. Birlik içindeki bu çatışma arttıkça Coşkun, dindar kimliğini ve Anadolu odaları ile yakınlığı öne çıkarmaya özen gösterdi. Özellikle İzmirli tüccarlar ve EBSO Coşkun'a açık bir biçimde muhalefet ettiler ve yönetimin takip ettiği politikadan ürktüklerini dile getirdiler. Aynı günlerde İzmir Ticaret Odası, Odalar Birliği'ne olan aidat borcunu ödemeyeceğini ve Birlik içinde dine kayma tehlikesiyle var güçleriyle mücadele edeceklerini açıkladı.[311]

2. II. ANAP Hükümeti Döneminde İşadamı Örgütleri

29 Kasım 1987 genel seçimleri bu ortamda yapıldı. Seçim sisteminin de desteği ile ANAP %36.3'lük bir oranla 292 milletvekili çıkardı. SHP %24.7 ile 99, DYP %19.1 ile 59 milletvekil çıkarmıştı. Sonuçlar tek başına bir ANAP iktidarının devam edeceğini gösteriyordu. Tek başına sol bir iktidarla karşılaşmaktansa ANAP iktidarının devam edecek olması işadamları arasında kısmi bir iyimserlikle karşılandı. Onlar ANAP oylarındaki düşmenin hükümeti kendi beklentilerinden yana bazı düzenlemelere gitmeye yönlendireceğinin beklentisi içindeydiler. TÜSİAD Başkanı Ömer Dinçkök, seçim sonuçlarının halkın hükümetin doğrularını onayladığını, yanlışlarını ise onarmasını istediği biçimde yorumlanması gerektiğini belirtiyordu.[312] Odalar Birliği yönetimi seçim raporu hazırlayarak bazı uyarılarda bulundu. birlik, hükümeti genel olarak başarılı bulmakla beraber,

[309] **Cumhuriyet** 4 Mayıs 1987
[310] **Cumhuriyet** 23 Mayıs 1987
[311] **Cumhuriyet** 29 Mayıs 1987
[312] **Cumhuriyet** 1 Aralık 1987

enflasyonla mücadelede yeni bir istikrar programının gerektiğini belirtiyordu.[313] Ayrıca ihtiyaç hisseden bazı sektörler için ithal ikameci sisteme tekrar geri dönülmesi isteniyor. AB ile yürütülen görüşmelerde "ekonominin hassas dengeleri"nin gözetilmesi talep ediliyordu.[314]

a. TÜSİAD'ın Muhalefetinde Sertleşme ve Dernek İçindeki Ayrımlar

ANAP'ın iktidarda kalması yukarıdaki şekilde yorumlanırken hükümet-TÜSİAD gerilimi 1988 yılında Dernek içinde de sorunlar doğuracak bir çatışmaya dönüştü. Öncelikle yeni hükümeti TÜSİAD'ın hazırladığı sert bir rapor bekliyordu; yönetimce Tansu Çiller ve Hüsnü Kızılyallı'ya hazırlatılan "Dış Borçlar - Analiz ve Tahmini" raporu 1988 başlarında kamuoyuna açıklandı. Türkiye'nin her an bir dış borç krizine girebileceğinin belirtildiği çalışmada dış borç açısından Türkiye'nin Nikaragua'dan bile kötü durumda olduğu vurgulanıyordu. Rapor kalkınma hızının düşünülerek borçlanmanın dengelenmesi ve yurt içi tassarruflarda arttırma gidilecek önlemlerin alınmasını hükümete öneriyordu.[315] Rapor hükümetin sert tepkisiyle karşılandı, Yusuf Özal; "TÜSİAD'a tavsiyem, kendi kuruluş esaslarına göre kendi üyelerine hizmet eden çalışmalar yapmasıdır" diyordu.[316] Hükümete yakınlığı ile tanınan İşadamı Niyazi Adıgüzel de son raporun Kurumun ciddiyetine gölge düşürdüğünü belirterek; "TÜSİAD Türk ekonomisine zarar vermeye başlamıştır, fazla vakit geçirilmeden kapatılmalıdır" önerisini getiriyordu.[317]

Bu tepkiler sadece dışarıdan değil Dernek içinden de geldi. Muhalif büyük sanayiciler Derneğin ısrarla rapora sahip çıkmasını istediler. Buna karşılık hükümeti açıkça karşılarına almak istemeyen İstanbullu gruplar raporu, hazırlayanların sorumluluğunda göstermeyi daha uygun buluyorlardı. TÜSİAD yönetiminde ikinci görüş ağır bastı ve raporun hazırlayanları bağladığı ifade edildi. Dinçkök, raporun altı ay önceki rakamları içerdiğini, son dönemlerdeki rakamlara bakıldığında ortaya daha olumlu bir tablo çıktığını açıklamak zorunda kaldı.[318] Egeli gruptan muhalif bir yönetici ise; "Başbakan rapora sahip çıkmayınca, korkup topu uzmanlara attılar. TÜSİAD birçok rapor hazırlattı ve bunlara sahip çıktı. Şimdi neredeyse nereden çıktı diyecekler olmaz böyle şey" diyordu.[319] TÜSİAD'ta hakim görüş eleştirinin

---

[313] **Türk Ekonomisinin Meseleleri ve Tekliflerimiz**, Ankara: TOBB 1987, s.2
[314] a.g.y., s.19-22.
[315] **Milliyet** 18 Ocak 1988.
[316] **Milliyet** 21 Ocak 1988.
[317] **Milliyet** 20 Ocak 1988.
[318] **Milliyet** 23 Ocak 1988.
[319] **Milliyet** 21 Ocak 1988.

dozunun iyi ayarlanarak hükümetin kendileri ile diyaloga yönlendirilmesinin sağlanmasıydı ve rapor bu açıdan taktik bir hata olarak değerlendirilmişti. Dolayısıyla TÜSİAD yönetimi daha çok ölçülü bir eleştiri içinde hükümetten sürekli olarak katılım talebinde bulundu, zaman zaman bu isteklerini gerçekleştirebilecek yaklaşımlarla da karşılaştılar, ama bunların hiç biri beklenilen sonucu doğurmadı. TÜSİAD hazırlattığı çalışmalarda sürekli olarak Avrupa ülkelerinden ve Uzakdoğu örneklerinden esinlenmiş korporatif bir yapılanmanın Türkiye şartlarında oluşturulması isteğini yineledi. Bu amaçla hazırlanan ve Dernek tarafından sahip çıkılan bir diğer raporda; "Türkiye piyasa ekonomisi ve dışa açılmada belirli bir mesafe katetmesine rağmen, iş hayatı, hala yıl içinde kendilerine nasıl bir vergi, nasıl bir fon ödemesi, nasıl bir elektrik veya su faturası gönderileceğinden habersiz ve bir anlamıyla geleceğe güven duygusundan mahrum yaşamaktadır... Türk iş çevreleri yakın bir Avrupa entegrasyonu açısından önümüzdeki on yılın ana ekonomik çizgilerini ve rotasını, kimler yönetirse yönetsin ana hatlarıyla bilmek zorundadır... Demokrasinin yaşatılması için hükümet, demokratik kuruluşlar, sanayi birlik ve derneklerinin, ekonomik basının, üniversitenin, vatandaş topluluklarının devamlı fikir ve yorumlarına başvurmalıdır" deniyordu[320]. TÜSİAD bunun sağlanabilmesi için bütün bakanlıkların özel sektörle ilişkilerini kısıtlayan yasa ve kararların gözden geçirilmesi ve bazı Avrupa ülkelerine benzer çeşitli düzeylerde karar alma süreçlerine katılan birimlerin oluşturulmasını hükümetten istemekteydi.

Hükümetin bu taleplere karşılığı yine şok bir ekonomik paketi kamuoyuna açıklamak şeklinde oldu. İhracatı teşvik politikasını daha da güçlendiren kararlar ile bankacılık sistemine bazı sınırlamalar getiriliyor, yüksek faiz politikasına devam edilmekle beraber faiz oranlarına üst sınır konuyordu. Kararların işadamlarını en çok rahatsız eden kısmı ise ithalattan alınan teminatların %7'den %15'e çıkartılmasıydı. Buna karşılık ithalatın zorlaştırılmış olması dolaylı olarak bundan etkilenen içe dönük sanayi ve küçük işletmeleri rahatlatıyordu. Bu arada TOBB yönetiminin ısrarları sonucu şirket kurtarmalardaki katı tutumun yumuşatılması yaklaşan Birlik seçimlerinde yönetimin daha rahat hareket edebilmesine imkan tanıdı. Muhalif sanayicilerin ise tepkisi sertti, EBSO Başkanı Ersin Faralyalı; "son ekonomik kararlardan sonra bankalar kredi faizlerini %80'den, %135'lere çıkardılar. Buna hangi sanayici dayanabilir" diyordu.[321] Gerçekten özellikle kredi maliyetlerinde %15'e varan ek

[320] **Ekonomide Kesimlerarası Diyalog ve Şeffaflık, AT, AT ülkeleri ve Japonya'daki Uygulamalar,** İstanbul: TÜSİAD 1988, Giriş bölümü.

[321] **Milliyet** 17 Şubat 1988.

artış getiren bu kararlar büyük sanayiciler içinde genel bir hoşnutsuzluk doğurdu. Üstelik kararların aniden alınmış olması onları tereddüde düşürmüştü. Önlemler beklenen faydayı getirmekten çok üretimde düşme ve ekonomik durgunluk doğurdu.

Hükümet artan tepkileri yumuşatmak amacıyla bir toplantılar dizisi başlattı. İzmirli sanayiciler bu çerçevede ziyaret edildi ve Ankara'da TÜSİAD temsilcilerinin de katıldığı ve Devlet Bakanı Yusuf Özal başkanlığında bir toplantı düzenlendi. Toplantılar sanayiciler tarafından olumlu karşılandı ancak beklenilen sonuçları doğurmağa yetmedi. Hükümet talepleri karşılamaktan çok, politikalarını sanayicilere benimsetmeye çaba harcadı ve politikalara devam edileceği mesajını verdi. Bülent Eczacıbaşı'nın ifadesiyle yıllardır süre giden "sağırlar diyalogu" tekrarlanıp duruyordu.[322] Sanayiciler genel olarak ekonomik kararlardaki belirsizlik, kapalı hükümet etme yöntemi ve yüksek faiz ile enflasyon oranlarından şikayetçi oldular. Hükümet yetkilileri ise büyük sanayicilerin 1988 yılı içinde yapmış oldukları karları hatırlattılar ve bunu zaman zaman basına açıklamakta da bir sakınca görmediler. B.Eczacıbaşı, hükümetin bu suçlamalarının haksız olduğunu belirterek, enflâsyonun temel nedeninin kendi kârları değil kamu açıkları olduğunu ve gerçek karlarını enflasyon oranı hesap edilerek ortaya konması gerektiğini açıklamak zorunda kaldı.[323] Ona göre sanayiciyi enflasyonun sorumlusu olarak göstermek, bahçede düşürdüğü anahtarını sokak fenerinin altında arayan Nasreddin Hoca'nın hikayesine benziyordu.

Hükümet Mayıs ayı içinde Irak'a yapılan ihracat bedellerinin ödeme biçimi üzerinde değişiklik kararnamesi yayınladı. Bununla Irak'a kredili ithalat yasaklanıyor, daha önceki ihracatlarla ilgili olarak yapılan ödeme oranları %78'den, %58'e düşürülüyordu. Karar mallarını Ortadoğu'ya pazarlayan sanayiciler üzerinde şok etkisi yaptı. Bu karar hükümet tarafından daha sonra yumuşatıldıysa da bunun bir gözdağı olduğu açıktı. Eczacıbaşı Kararname ile, hükümetin alelacele kararlarla, kazanılmış hakları dahi nasıl alabileceğini yakından gördüklerini söylüyordu.[324]

---

[322] Bülent Eczacıbaşı, "Sanayicinin 1988 Macerası: Yağmurdan Kaçarken...", **Görüş** c.17, sy.1, Ocak 1989, ek metin

[323] a.g.m.

[324] a.g.m.

b. Odalar Birliği İçinde Çekişmeler

Sanayiciler ve hükümet arasındaki çekişme, çatışmaya dönüşürken, Odalar Birliği, 1988 seçimli Genel Kuruluna hazırlanıyordu. Coşkun'a getirilen eleştiriler ANAP'lı liberaller arasında yeni bir isim arayışına zemin hazırlamıştı. Bu çevreler daha liberal bir ismi yönetime getirmek için yıl başından itibaren faaliyet yürütmeye başladılar. Liberallerin başını Bedrettin Dalan ve İTO Başkanı Niyazi Adıgüzel çekiyordu. Bu kişiler Birlik başkanlığı için Ali Zafer Taciroğlu'nun ismini öne çıkarıyorlardı.[325] Öte yandan Ege'li işadamları ve DYP'ye yakın bazı Anadolu odaları Coşkun yönetimine karşı olduklarını seçimler öncesinde açıklamışlardı.[326] Ancak T.Özal ağırlığını Ali Coşkun'dan yana koyunca bu girişimler başarıya ulaşamadı, ANAP'lı işadamlarının ve bazı büyük ticaret odalarının desteğini alan Coşkun, aynı zamanda yönetimi boyunca Anadolu odaları ile ilişkilerini güçlendirmişti. Konsey seçimlerinde ANAP'ın ağırlığı kendisini hissettirdi ve Coşkun bu kez Anadolu odalarının daha ağırlıkta olduğu bir liste ile seçime girerek Birlik yönetiminin başına geldi. Anadolu odaları Konseylik sistemine rağmen Birlik içinde önceki döneme nazaran daha hakim konuma geldiler.[327] 1988 Genel Kurulu komisyon raporunda da konseyler sisteminin Genel Kurulun seçme hakkını elinden aldığı ve iki dereceli seçim sisteminden vazgeçilerek, eski sisteme dönülmesi isteği yer aldı.[328] Zaten seçimlerden kısa bir süre önce yönetim ile Başbakan Yardımcısı Kaya Erdem ve Ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Yusuf Özal'la yapılan toplantıda aynı dilek iletilmiş ve olumlu sinyal alınmıştı.

Seçimlerden kısa bir süre sonra sisteme zarar vermeden konseylerin iç yapısında bazı düzenlemelere gitmek suretiyle özellikle sanayi odalarının muhalefeti dizginlenmeye çalışıldı. Bunun en açık göstergesi Anadolu odalarının sanayi odası ve ticaret odası olarak ayrılmalarının sağlanmasıydı. Konya ve Gaziantep Ticaret ve Sanayi odaları, Ticaret Odası ve Sanayi Odası olarak ayrıldılar; dolayısıyla bu bölgelerdeki ilçe düzeyinde örgütlenmiş TSO'larda ticaret odası'na dönüştü. Bu ayrılma doğrudan konsey bileşimlerine yansıyor ve değiştiriyordu. Yönetime muhalif büyük odalar ayrılmaları; "böl, parçala, yönet" politikası olarak tanımladılar. Birlik yönetimi ise ayrılık talebinin yasal bir hak olduğunu ve bunun

---

[325] **Milliyet** 20 Ocak 1988.
[326] **Milliyet** 10 Mayıs 1988.
[327] **Milliyet** 2 Haziran 1988.
[328] **Genel Kurul Dilekleri İnceleme Komisyon Raporu**, 43. Genel Kurul, Ankara: TOBB, s.7.

ülkedeki sanayi gelişiminin doğal bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini belirtiyordu.[329] 43. Genel Kurul sırasında ANAP yanlısı Niyazi Adıgüzel'in öldürülmesi ile, İTO'da yönetim DYP'ye yakınlığı ile bilinen Yalım Erez'e geçmişti ve bu büyük odalar içindeki dengeyi bozuyordu. İzmir Ticaret Odası, İSO ve EBSO'nun muhalefetinin yanında bundan sonra İTO da yer alacaktı. Konseylere bu şekilde yeni katılımlar yolu ile yeniden denge sağlanabilirdi. Coşkun sanayicilerden gelen eleştirilere sert çıktı; "Türkiye'de bazı kesimler büyük holdinglerin ve şirketlerin menfaatini Türkiye'nin menfaati zannediyorlar. Bu kesimler hem Özal'dan şikayet ediyorlar, hem de onu alternatifsiz görüyorlar".[330]

1989 yılına Odalar içinde ayrışma ve çekişmenin iyice su yüzüne çıktığı ve büyük odaların hükümete ve Birlik yönetimine açıkça muhalefet ettikleri bir ortamda girildi. Yine TÜSİAD içinde Hükümete yönelik üslubun daha da sertleştirilmesinden yana olan Cem Boyner getirildi. Bu gelişmelerin sonucu olarak 1991 yılındaki gerek seçimlere gidecek bir çatışma ortamının ilk adamları da bu yıl içinde atıldı. Öncelikle İTO, Yalım Erez'in yönetme geçmesi ile birlikte hükümet karşılı bir kuruluş durumuna geldi. Erez, sanayicilerden farklı olarak DYP'ye yakın bir kişiydi ve bu niteliği ile onlardan daha net bir muhalefet yürüttü. Aynı zamanda 1990 seçimli Birlik Genel Kurulu öncesinde yönetimin tekrar DYP yanlısı bir ekibe geçmesine de çaba harcadı. İTO sert üslupla hazırladığı bir öneriler raporunu 1989 başında hükümete sundu. Raporda hükümetin ilhamını IMF reçetelerinden alan politikalarla ekonomiyi durgunluğa ittiği belirtiliyor ve ücret artışları gibi kamu harcamaları yolu ile piyasanın canlandırılması hükümetten isteniyordu.[331] Hükümetin cevabı Ekrem Pakdemirli'den geldi; Bakan, ekonomik durgunluğun hükümet politikalarından değil sanayicilerin üretimi kısma yönündeki tutumlarından kaynaklandığını belirterek "üretimi arttırmasanız, ithalata gideriz" şeklinde tehditkar bir açıklamada bulundu.[332] Bu açıklama sanayi odalarının tepkisinin çekti; İSO Başkanı Nurullah Gezgin, Pakdemirli'nin açıklamasını bir uyarı olarak değerlendirdiklerini, sanayicinin ithalatta talep artışı ile şekillendirilmeye çalışıldığını belirtirken, Şinasi Ertan; "Tehditle üretim artmaz, kanunla ekonomi yapılmaz" sözleri ile tepkisini dile getiriyordu.[333] Sanayi odalarının tepkisi sadece açıklamalarda kalmadı, hükümet tarafından açıklanan 6. Beşyıllık kalkınma planına da olumsuz görüş

[329] **Milliyet** 3 Kasım 1988.
[330] **Milliyet** 28 Kasım 1988.
[331] **Cumhuriyet** 3 Mayıs 1989
[332] **Cumhuriyet** 3 Mayıs 1989
[333] **Cumhuriyet** 4 Mayıs 1989

bildirdiler. Onlar hükümeti enflasyon hızını düşürürken, kalkınma hızını yükseltmeye çalışmak, yatırımları kısarken ihracatın arttırılması gibi mümkün olmayan amaçlar taşımakla suçladılar. 1989 yılındaki yıllık Sanayi Odalar Konsey toplantısında ise erken seçim çağrısı yapıldı. Birlik yönetiminin "suya sabuna dokunmayan" tavrı eleştirilerek, Konseyin bağımsız hareket etme kararı aldığını açıkladılar. Hükümete yönelik eleştiriler arasında, ekonomiyi yönetenlerin **"yabancı sermayeden yana tavır"**alarak kendilerini dışladığı iddiası da yer alıyordu.[334]

c. TÜSİAD-Hükümet Gerginliği

Yukarıda da değindiğimiz gibi 1989 yılı, üslubun sertleştirilmesinden yana olan Cem Boyner'in TÜSİAD yönetimine geldiği yıldı ve bu dönemde hükümet TÜSİAD ilişkilerinde de zaman zaman kopmaya varan bir çatışma yaşanacaktı. Boyner, imalat sanayinde ciddi bir gerilemenin yaşandığını, ithalatın kısıtlanmasına paralel olarak piyasada durgunluğun baş gösterdiğini, üretimde kısıtlama ve işçi çıkarmanın yaygınlaştığını belirterek bunu 1986 sonrasında yaşanan siyasal istikrarsızlığa bağlıyordu. Ona göre hükümet ani bir politizasyon dönemine girmiş ve kısa vadeli politik öncelikler ekonomik önceliklerin önüne geçirilmişti. Hükümet altyapı yatırımlarının dozunu kaçırmış "pembe kaldırımlar"la uğraşmaya başlamıştı.[335] Boyner hükümeti daha uzun vadeli bir plan hazırlayarak ekonomide şeffaflık ve belirginlik getirmesini istedi.[336] Ona göre bu plan 10-20 yıllık bir gelişme evresini hesaplamalıydı. Boyner yeni hazırlanan planda böyle bir perspektifi göremediklerini de sözlerine ekliyordu. Devet Bakanı Işın Çelebi, Boyner'e karşılık olarak "20 yıllık plan yaparsak burada demokrasi yok demektir. Kapalı kapılar ardında şirket yönetebilirsiniz; ama bir devleti yönetemezsiniz" diyerek, Boyner'e hükümetinin tepkisini dile getirdi.[337] Bu tartışmaların sürdüğü bir ortamda DYP lideri Süleyman Demirel TÜSİAD'ı ziyaret ederek işadamları ile görüşmeler yaptı ve basına bazı TÜSİAD üyelerinin Demirel'e "Başbakanım" diye hitap ettikleri haberleri yansıdı.[338] Hükümet ile işadamı örgütleri arasındaki çatışmanın karşılıklı polemiklere dönüştüğü böyle bir ortamda, Pakdemirli'nin daha önce dile getirdiği tehdit hükümet tarafından hayata geçirildi. Bakanlar Kurulu kararı ile ithal edilen bir çok

---

[334] **Cumhuriyet** 13 Mayıs 1989
[335] Cem Boyner, "Ekonomik Kargaşa İçinde Sanayi", **Görüş** C.17 sy.4 Nisan 1989, ek metin
[336] a.g.m.
[337] **Cumhuriyet** 24 Mayıs 1989.
[338] **Cumhuriyet** 27 Mayıs 1989.

malın fon ve gümrüğü düşürüldü ve yine hükümet bu kararların ertesinde tam konvertibiliteye geçme kararı aldı. Bu "şok karar"lar sanayicileri oldukça rahatsız etti, EBSO Başkanı Faralyalı, "Kararlar sanayicinin ölüm fermanıdır. Sanayileşme ikinci plana atılmış, ticaret öne alınmıştır" diyordu.[339] Eleştirilere TÜSİAD yönetimi de katıldı. Boyner hükümeti "kendi, evladının celladı olmakla suçladı. Boyner Türkiye'de keyfi yönetimin adının piyasa ekonomisi olduğunu belirterek hükümetle bir diyalog kurmaktan ümitlerini yitirdiklerini belirtiyor.[340] Başbakan Özal'ın sanayicilere cevabı sertti, "Kim gümrük duvarının gerisinde milleti aldatmaya kalkarsa, o duvarı indirir hesabını görürüz".[341] Bu açıklama üzerine, Sanayi, Odaları Konseyine üye 8 sanayi odasının temsilcisi, İstanbul'da Şinasi Ertan başkanlığında bir toplantı yaparak Özal'ın bu açıklamasını kınadılar. Ertan, Başbakan'ı yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri nedeniyle siyasal popülizme yönelmekle suçlandı.[342]

TOBB yönetimi sanayi odaları ile hükümet arasındaki tartışmalarda arabulucu bir rol üstlenerek ortamı yumuşatmaya çalıştı. Ali Çoşkun'un girişimiyle, Ankara'da hükümetten Taner, Pakdemirli ve Şıvgın'ın katıldığı bir toplantı düzenlendi. Ancak toplantı gerginlikleri gidermediği gibi sanayicilerin sert bir üslupla azarlandığı bir monologa dönüştü. Pakdemirli sanayicileri vergi vermemekle suçladı. Ona göre ortalama olarak işadamlarının ödediği yıllık vergi Çaykur'da yerleri süpüren bir işçinin ödediği vergiden daha azdı. Güneş Taner ise İşadamlarını kendi kirli çamaşırlarını basının önünde çıkarmakla suçladı ve Özal'ın konuşmasını eleştirenleri sert bir dille uyardı. Toplantı çıkışında bazı sanayiciler; "Güneş Taner'den bir dayak yemediğimiz kaldı" diyerek toplantıdaki havayı yansıtıyorlardı.[343] TOBB yönetimi buna rağmen toplantının olumlu bir havada geçtiğini belirtti. Çoşkun'a göre ilgili bakanlar sıkıntıların giderileceği sözünü vermişlerdi. Çoşkun son kararların bir cezalandırma olarak değerlendirilemeyeceğini, GATT çerçevesinde yapılan anlaşmaların bir sonucu olduğunu belirtiyordu. Sorun sadece kararların ani açıklanmış olmasındaydı.[344] Şok kararlar ve sanayicilerle hükümet arasındaki çekişmede Özal'ın yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını koyma isteği, dolayısıyla özellikle ticari çevrelerden gelen baskılar doğrultusunda piyasayı rahatlatma düşüncesi önemli rol oynadı. Buna karşılık zamanlama ve

[339] **Cumhuriyet** 15 Ağustos 1989.
[340] **Cumhuriyet** 14 Ağustos 1989.
[341] **Cumhuriyet** 15 Ağustos 1989.
[342] **Cumhuriyet** 22 Ağustos 1989.
[343] **Cumhuriyet** 23 Ağustos 1989.
[344] **Cumhuriyet** 30 Ağustos 1989.

kararların açıklanma biçimi sanayicilere açıktan bir gözdağıydı ve yapılan baskılara rağmen hükümet kararları yumuşatmadı. Buna karşılık büyük sanayi odaları, DYP'ye yakın büyük ticaret odaları ve TÜSİAD, hükümete muhalefet noktasında ortak bir cephe oluşturdular. T. Özal'ın 31 Ekim 1989 tarihinde Cumhurbaşkanlığı görevine seçilmesi bu mücadeleyi yer yer Hükümet-Cumhurbaşkanı-işadamı örgütleri ekseninde üçlü bir boyuta taşıyacaktı.

TÜSİAD Başkanı Cem Boyler'in Mart 1990'da yaptığı erken seçim çağrısı yeni bir tartışmanın kıvılcımını oluşturdu. Boyner, liderlerden demokrasinin daha fazla zorlanmaması için uygun bir erken seçim tarihi üzerinde ve seçim kanunu üzerinde anlaşmalarını istedi.[345] Güneş Taner çağrıyı "komik" bulurken, İSO, EBSO ve Ankara Ticaret Odası yayınladıkları bildirilerle Boyner'i desteklediklerini açıkladılar. Hükümet taleplerlere Mayıs 1990'da kanunlaşan bir tasarıyı Meclise göndermekle karşılık verdi. "Mal bildiriminde Bulunulması, Rüşvet ve Yolsuzluklarla Mücadele"Yasa tasarısına göre sanayi odaları ve ticaret odaları ile, TÜSİAD, İhracatçılar Birliği gibi kuruluşların çeşitli kademelerinde görev alan tüm kişiler mal beyanı vermekle sorumlu tutuluyorlardı. Bazı işadamları bununla hükümetin bu kuruluşlar üzerinde baskı kuracağı endişesini açıkça dile getirdiler.[346]

d. Odalar Birliğinde DYP Darbesi ve I.Erez Dönemi

TÜSİAD-hükümet gerginliği ve TOBB yönetiminin bu gerilimde zor bir konumu ısrarla sürdürmek istemesi, Birlik içindeki DYP yanlısı muhalefeti güçlendirdi. Bu arka plan çerçevesinde 1990 yılı Birlik Genel Kurulu tam anlamıyla hükümet ile DYP'nin çekişmesine sahne oldu. DYP tarafından Yalım Erez ve Rona Yırcalı'nın isimleri öne çıkarılırken, ANAP kanadında yine Ali Coşkun'un ismi geçiyordu. Seçimler öncesinde bir açıklama yapan S. Dimerel seçimlere tek listenin gireceğini tahmin ettiğini ifade etmişti. Bu Genel Kurul içinde birinci derece seçimlerde DYP'nin ağırlığını hissettireceğinin ilk işaretiydi. Nitekim DYP'nin ağırlığı hissedilince Ali Çoşkun adaylıktan çekildi. Erez'in Anadolu kimliğinin güçlü olması onu seçimlerde yalnız bıraktı ve Demirel'in desteğini alan bu liste Odalar Birliği yönetimine geldi. Eski TOBB yönetimi 89'daki tartışmalarda etkili olamamış ve küçük odalar üzerinde de prestij kaybına uğramıştı. 26 Mart yerel seçimlerinde hükümetin aldığı yenilgi de Genel Kurulun havasını DYP'den yana çevirmişti. S. Demirel Genel Kurula katılarak eski yönetimi

[345] **Cumhuriyet** 13 Mart 1990.
[346] **Hürriyet** 17 Mayıs 1990

eleştirdi. Demirel uzlaşmacı tutumundan dolayı eski yönetimi teslimiyetçilikle suçladı ve işadamlarına; "Eğer hak arıyorsanız, almasını bileceksiniz" dedi[347]. Özal hükümetinde Devlet Bakanı olarak görev yapan Mehmet Yazar'ın ANAP'tan yana bazı girişimleri sonuçsuz kaldı ve gerek konseylerde, gerekse yönetimde DYP'liler ağır bastı. Odalar Birliği içinde Erez yönetimiyle birlikte roller tersine döndü ve klasik parti merkezli örgüt politikası tekrar hakim oldu.

e. Hükümete Karşı İşadamları Bloku

TÜSİAD 90'lı yılların başında çıkarlarını, güçlü bir demokrasi talebi ile birlikte dile getirmeye daha çok önem verdi. Onlara göre ekonominin güçlü olabilmesi için demokrasinin de güçlü olması gerekiyordu. Tabi ki bu demokrasi gönüllü işadamı örgütlerinin kararlara katılımının sağlanması ile yakından ilintiliydi. 70'li yıllar boyunca güçlü hükümet isteyen Dernek, 80'li yılların güçlü hükümetine karşı demokrasi talep etmeye yönelmişti ve asıl hareket noktalarını sözlerini dinletebilecekleri yasal platformlara ulaşma isteği oluşturmaktaydı. TÜSİAD'ın demokratikleşmeye yaptığı bu vurgu, kararlara katılım isteği ve Avrupa entegrasyonunun gerektirdiği düzenlemelerin hükümetçe gerçekleştirilmesi doğrultusunda 90'lı yıllar boyunca şekillenecekti. Merkezi belirleyiciliğe tepki ANAP hükümetine yönelik eleştiriler ile kendisini gösterdi ve Boyner'in sert üslubunda somutlaştı. Boyner, kendi hakkını korumasını bilmeyen bir toplumun yasalarla korunamayacağını ve toplumun bu inisiyatifini geliştirmesi gerektiğini dile getirdi[348]. TÜSİAD Başkanı; "hani ithal etmek yerine ihraç edecektik? Türk insanına yeni iş alanların yaratacaktık? Rakip ülkelerin işçileri yerine Türk işçilerine hak ettikleri ödeyip onların refah seviyelerini arttıracaktık?" diyerek, hükümet politikalarının hedef olarak "cüceleştiği"ni, uygulamaların da "masala" döndüğünü ifade ediyordu.[349] TÜSİAD üyeleri yalnızca hükümet ile tartışmadılar, zaman zaman muhalefet partilerinin de dolaylı eleştirilerine maruz kaldılar. Örneğin ithalattaki fon indirimlerine tepki gösteren Boyner'i, DYP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Dülger; "Bu tepkiye ancak güneş battıktan sonra günaydın denir" diyerek eleştirirken[350], Sakıp Sabancı'nın, Boyner'in erken seçim çağrısına karşı çıkması üzerine S. Demirel; "Bu lastik fabrikatörünü bundan böyle siyasetçi olarak karşımıza alacağız. Belki de kendisi ANAP

[347] **Hürriyet** 27 Mayıs 1990.
[348] **Hürriyet** 21 Mayıs 1990.
[349] **Hürriyet** 30 Mayıs 1990.
[350] **Cumhuriyet** 15 Ağustos 1989.

genel başkanlığına adaydır" diyerek alaycı bir üslupla uyarıyordu.[351] TÜSİAD eleştirilerine karşı Cumhurbaşkanı Özal'ın tavrı Demirel'den pek farklı değildi; "Kamu yararına kurulmuş dernekler siyaset yapamazlar".[352] Görüldüğü gibi. TÜSİAD çıkarlarını kamusallaştırma yönündeki eğilimini genişlettikçe siyasal alanda, "siyaset yapma" suçlaması da paralel olarak yükselmeye başladı ve eleştirilerden geri adım atılmadıkça siyasal otoritelerin tavrı da o oranda sertleşti. Bu tutum siyasal partilerin ortak tavrıydı ve genel nitelik olarak örgütlerin muhalif veya destekleyici bir konumda tutulması eğiliminden kaynaklanmaktaydı. Yine ilginç bir tavırla, TÜSİAD demokratikleşme yönünde vurgularını yoğunlaştırdıkça, siyasal yetkililer de onların spesifik çıkarlarını öne çıkardılar; örneğin Güneş Taner, Boyner'i bu takım elbiseyi iki milyon liraya satarak yüksek kar sağlamakla suçladı.[353] Hükümet ile büyük sanayiciler arasındaki tartışmalar yalnızca günlük açıklamalarla ve yasal düzenlemelere gitme ile sınırlı kalmadı ve 1990'ın ortalarında konu yargıya taşındı. Hükümet, TÜSİAD Başkanı Cem Boyler'in hakkında, siyaset yaptığı gerekçesiyle savcılık soruşturması başlattı. Soruşturmaya, Boyner'in basına yaptığı bir açıklama gerekçe gösterilmişti ve davayı Şişli Cumhuriyet Savcılığı açmıştı. Boyner'in bu kapsamda savcılıkta ifadesi alındı. Olay, alışılmadıktı, ara rejimlerde İşadamları bazı takibatlara uğramışlardı, ancak normal dönemlerde genel olarak yaptıkları açıklamalardan dolayı böyle bir durumla karşılaşmamışlardı. Oysa mevcut yasal çatı göz önünde bulundurulduğunda bu normaldi. Aslında yaşanan o güne kadar sendika liderlerine ve diğer sivil toplum örgütü temsilcilerine uygulanan yasaların TÜSİAD yönetimine karşı da uygulamaya konulmasıydı. TÜSİAD muhalefeti yükseltmekle, bu tip kuralların kendisi için de işletilebileceğine şahit oldu. Oysa geçmişte bu düzenlemeleri siyasal otoritelere yer yer önerenler de kendileriydi. Hükümet ikinci olarak TÜSİAD ve TOBB yönetimini karar alma süreçlerinden tamamen dışladı ve klasik tavır olarak, seçilen işadamları ile bire bir ilişkiler kurarak ekonomi politikasını yürütmeye yöneldi. ANAP, TOBB seçimlerini kaybetmiş, seçimler sonunda DYP'ye yakın bir yönetim odalar hiyerarşisinin başına geçmişti, yeni yönetim bir muhalefet partisi gibi hareket ediyordu ve bu koşullar altında odaların TÜSİAD'ı dengelemekte kullanılması mümkün değildi.

Belirtildiği gibi Odalar Birliği yönetim değişikliğinden sonra hükümeti sert bir dille eleştirmekten şekillenmedi. Bu eleştiriler açıktan DYP taraftarlığı şeklinde ifade edildi;

[351] **Hürriyet** 30 Mayıs 1990.
[352] **Cumhuriyet** 5 Haziran 1990.
[353] **Cumhuriyet** 18 Temmuz 1990.

Örneğin erken seçime karşı çıkan S. Sabancı'ya Erez; "Boyundan büyük konuştu. Bu sözlerin arkasında acaba hangi teşvikleri sağladı" diyerek tepki gösterdi.[354] Erez, Boyner'in sert eleştirilerini de açıkça destekledi. Ona göre ekonomi siyasetten ayrılamazdı ve bu sözler ekonomiyi sağlıklı bir şekilde çalıştırmak isteğinden başka bir amacı yansıtmıyordu.[355]

Hükümet seçimci bir eksende işadamları ile ilişkilerini, bu arka plan ölçeğinde yeniden şekillendirmeye çalıştı. 112 üyeli İş Konseyi'nin İstanbul'daki toplantısına TÜSİAD ve TOBB başkanları davet edilmedi. Toplantıya Rahmi Koç, Sakıp Sabancı, Kutlulaş Holding'ten Nurettin Koçak, Kiska İnşaat'tan Oğuz Gürsel, Ali Koçman, İTO ve İSO başkanları davet edilirken, Güneş Taner toplantıyı bir diyalog başlangıcı olarak niteledi[356]. Toplantıya Erez'in tepkisi umursamaz bir tavırdaydı; Ona göre "banka müdürlüklerinde bakanlarla yapılan" bir toplantıya kendilerinin çağrılmaması doğaldı. Çünkü kendilerinin "muhatabı" Başbakanın kendisiydi.[357]

Bu ortamda TÜSİAD tarafından hazırlatılan iki rapor kamuoyunun gündemine geldi ve her iki rapor da hükümet tarafından beklenilen ilgiyi görmedi. Bu raporlardan ilki "Türkiye'de Eğitim" raporu idi. Rapor Zekai Baloğlu'na hazırlatılmıştı ve kapsamlı bir eğitim projesini hükümete strateji olarak önermekteydi. Raporda Türk eğitim sisteminde Tevhid-i Tedrisat'ın bozulduğu ve bu alanda bir geriye gidişin yaşandığı belirtilerek eğitimde bölünmenin önüne geçilmesi isteniyordu.[358] Rapor din eğitimi almış öğretmenlerin sayısının azaltılması, bu kişilere idari görev verilmemesini din dili ile yazı dilinin aynı olmasını öneri olarak getiriyor[359], İmam Hatip liselerinin sayılarının sınırlandırılarak bu okullara kız öğrenci alınmaması isteniyordu. Rapor serbest piyasa ekonomisinin oturtulması sürecinde 8 yıl zorunlu eğitime dayalı, elemeci hiyerarşik bir eğitim sisteminin getirilmesini talep ediyordu. Sistemde elenenler mesleki eğitime kaydırılıyor, üstte işçi-işveren kuruluşlarının temsilcilerinin de bulunduğu TÜBİTAK benzeri bir üst kurulun bütün sistemi yönlendirmesi öngörülüyordu.[360] Cumhurbaşkanı Özal Raporun içerik olarak eğitimde fırsat eşitliğine aykırı ögeler taşıdığını belirterek, özellikle imam hatiplerle ilgili önerilere katılmadığını belirtti.

---

[354] **Cumhuriyet** 29-30 Mayıs 1990.
[355] **Hürriyet** 24 Temmuz 1990.
[356] **Milliyet** 1 Ağustos 1990.
[357] **Cumhuriyet** 2 Ağustos 1990.
[358] Zekai Baloğlu,**Türkiye'de Eğitim Sorunlar ve Değişme Yapısal Uyum Önerileri**, İstanbul: TÜSİAD 2 Baskı 1990, s.7.
[359] a.g.e., s.10.
[360] a.g.e., s.171-177.

Bakanların tepkisi daha alaycıydı; Vehbi Dinçerler; "Rapor hazırladıklarına göre, herhalde eğitime maddi katkıda bulunacaklar" derken, Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol; "İşadamları bizim dile getirdiğimiz sorunlara, ...melidir; ...malıdır diyerek rapor yazmışlar" diyordu.[361] TÜSİAD'ın ikinci raporu sanayileşmede Teşvik Sistemleri konusundaydı. 1991 yılı başlarında kamuoyuna açıklanan Raporda, hükümetin kapsamlı bir kalkınma stratejisi saptaması, özellikle karlılık oranı düşük sektörlere etkili bir teşvik sistemi uygulanması ve istihdam artırımının önceliğe alınması öneriliyordu. Rapor İşçi eylemlerinin tekrar canlandığı bir dönemde yayınlanmıştı ve eylemlerin varacağı noktalar konusunda hükümetten düzenleyici önlemler almasını talep ediyordu. Rapor özelleştirme ile birlikte istihdam öncelikli yatırımlarda meydana gelecek daralmanın sosyal bir kargaşaya yol açmadan atlatılması hedefini güdüyordu. Hükümet raporu yine işadamlarının spesifik çıkar perspektifini öne çıkararak karşıladı. Taner; "Ben TÜSİAD'ın AB ve Gümrük Birliği'ne karşı olduğunu zaten biliyorum" diyerek raporu eleştirdi.[362] Dernek 1991 yılı başlarında yayınlattığı ekonomik raporunda da benzer kaygılara yer verdi ve 1990 yılını "kayıp bir yıl" olarak niteledi.[363] Hükümet şok kararlar almakla, imalat sanayini hazırlıksız bir biçimde dış rekabete "maruz" bırakmakla ve yeterince teşvik sağlamamakla suçlandı.

f. Körfez Krizi ve Muhalefet Blokunda Çatlama

1990 yılının sonlarında iyice gerginleşen ve 1991 yılı başlarında açık bir çatışmaya dönüşen Körfez krizi ilginç bir biçimde hükümet aleyhine oluşmuş işadamları cephesinde çatlamaya yol açtı. Belirtildiği gibi TOBB klasik tavır olarak parti öncelikli örgüt politikasına dönüş yapmış ve çıkarları doğrultusunda muhalefet etmekte olan TÜSİAD'la söylem birliği içinde hareket etmeye başlamıştı. Körfez krizi ve özellikle T. Özal'ın krizde oynadığı etkili rol büyük sanayiciler içinde ekonomik bir açılım beklentisini körükledi ve TÜSİAD yönetiminin de içinde bulunduğu bu kesim özellikle Cumhurbaşkanı kanalı ile hükümetle olan ilişkilerini yumuşatmaya yöneldi. Büyük işadamları, sorunda Türkiye'nin etkin rol oynaması ile savaş sonrasında bölgesel yatırımlardan pay alma ve uğranılan kayıp dolayısıyla transfer edilecek uygun koşullardaki fon ve kredilerin getireceği imkanlardan yararlanma beklentisi içine girdiler. Üzeyir Garih; Savaş sonrasında ABD'nin uyguladığı kotaların kalkacağını ve yabancı

[361] **Hürriyet** 21 Eylül 1990.
[362] **Milliyet** 8 Ocak 1991.
[363] **1991 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1991, Giriş bölümü.

firma yatırımlarının artacağını söylüyordu. Ona göre bu gün körfezde faaliyet gösteren yabancı firmalar ve finans kuruluşları güvenlik nedeniyle İstanbul'a taşınacaklardı. TÜSİAD Başkanlığını Boyner'den devralan Bülent Eczacıbaşı da; "Türkiye'nin savaşa katılmasıyla bütün bu olumsuzlukların kısa sürede ortadan kalkacağına inanıyorum" diyordu. Sakıp Sabancı da hükümetin takip ettiği politikayı desteklediklerini ifade ediyordu.[364] Bu beklentiler doğrultusunda Bülent Eczacıbaşı Şubat ayında Başbakan Yıldırım Akbulut'u ziyaret ederek, "Özel Sektörün nabzını tutan" bir kuruluş olarak kriz nedeniyle gelen yardımların dağıtımı konusunda görev beklediklerini belirtmişti. Eczacıbaşı bu amaçla "sistematik bir diyalog" platformunun oluşturulmasını da Başbakana önermişti.[365] Cumhurbaşkanı Özal yumuşamanın bir göstergesi olarak TÜSİAD'ı ziyaret ederek kriz konusunda bir konferans verdi ve işadamlarının beklentilerini pekiştiren olumlu mesajlar gönderdi.[366]

TÜSİAD'taki bu değişime paralel bir dönüşüm TOBB yönetiminde yaşanmadı. Birlik muhalefet partilerinin Körfez krizi sırasında hükümet politikasına karşı tutum takınmalarına uygun hareket etti. Hükümetin kriz nedeniyle Meclise getirdiği geniş kapsamlı yetki tasarısı Birlik yönetiminin açık tepkisini çekti. yönetim tarafından yapılan açıklamada Yetki Kanunu ile hükümetin savaşı bahane ederek usulsüz ve keyfi icraata kapı açacak, KHK yolu ile gizli yürütme ve baskın kararlarla ekonomiye zarar getireceğini belirtti. Yine Şubat 1991'de Güneydoğu Anadolu Bölgesine bir gezi düzenlenerek savaşın etkileri tespit edildi. Erez TÜSİAD'ı eleştirerek savaş nedeniyle Türk ekonomisi batarsa önce büyüklerin batacağını, küçüklerin ise başlarını sokacak bir deliği, bir kovuğu mutlaka bulabileceklerini belirtti.[367] TOBB daha önce odaların meclis üyelerini kapsayan bir eğilim anketi yaptırmış ve sonuçlarını kamuoyuna açıklamıştı. Ankete göre hükümeti başarısız bulanların oranı %46.2'yi buluyordu, ekonominin yönetiminden memnun olanların oranı ise sadece %19'du[368]. Birlik sürekli olarak hükümetin bir erken seçime gitmesini vurgulayıp durdu. Erez Karadeniz Bölge Toplantısında erken bir seçime işadamları olarak sahip çıkmalıyız diyordu.[369] Birlik yönetimi TÜSİAD ve hükümete eleştirilerini sürdürürken ve erken seçim çağrıları yaparken TÜSİAD

[364] **Milliyet** 25 Ocak 1991.
[365] **Milliyet** 11 Şubat 1991.
[366] **Milliyet** 15 Şubat 1991.
[367] **Milliyet** 12 Şubat 1991
[368] **Türkiye'de İş Dünyasının Nabzı**, Ankara: TOBB 1990, s.9.
[369] **Milliyet** 12 Mart 1991.

yönetimi eleştirilerin dozunu azalttı ve hükümetin yeni bir kalkınma stratejisi benimsemesi yönündeki çabalarına hız verdi. Bu ortamda TÜSİAD uzun vadeli bir kalkınma stratejisi oluşturmayı amaçlayan "21. Yüzyıla Doğru Türkiye" raporları serisini Mart ayında kamuoyuna açıkladı. Başkan Eczacıbaşı ve yardımcısı Halis Komili raporların hükümetin veya bütün partilerin programlarını oluşturmada kaynak olarak başvurmaları amacıyla hazırlandığını dile getirdiler.[370] Bülent Eczacıbaşı ve Güler Sabancı bu doğrultuda Ankara'da hükümet yetkilileri ve Meclis Başkanı ile görüştüler. TÜSİAD hükümete bir an önce erken seçime giderek oluşacak yeni mecliste uzun vadeli bir kalkınma stratejisinin uygulamaya konulmasını sürekli olarak tavsiye etti.[371] 3 cilt halinde hazırlanan bu raporların ilk ikisi bu siyasal koşullar altında kamuoyunun gündemine getirildi. Bunlardan ilkinde, son on yıl içinde Türkiye'nin giderek dış dünyanın karmaşık ilişkilerine açıldığı ve bu durumun TÜSİAD yöneticileri arasında ülkenin geleceğine ilişkin yeni bir stratejinin geliştirilmesi konusunda bir görüş birliği yarattığı ifade ediliyordu.[372] Raporda ülkenin ve ulusun yeni bir dünya görüşü, yeni davranış biçimleri, yeni kurumsal beceriler geliştirmesi, yöneticilerin yeni bakış açıları kazanmaları ve en önemlisi yeni bir ekonomik stratejinin geliştirilmesinin bir zorunluluk olduğu belirtiliyordu.[373] Raporların ikincisi Türkiye'de rekabetçi bir ekonomiye geçmede gelişmelerini tamamlamış ve desteğe ihtiyacı olan sektörleri belirlemeye yönelik olarak hazırlanmıştı. Rapora göre gıda, deri, giyim, cam, demir çelik, petrokimya ve tütün rekabete hemen açılabilecek gelişmiş sektörlerdi, buna karşılık plastik, gemi inşa, buğday, canlı hayvan üretimi, sebzecilik, metaldışı madencilik sektörlerinde yüksek, elektrik makinaları, seramik, elektrikli makinalar, turunçgil ve demir dışındaki maden sanayinde orta düzeyde kuruma gerekiyordu.[374] Devlet teşvikleri bu şablona uygun olarak rekabet gücü yaratacak ve etkinliği arttıracak biçimde harekete geçirilmeliydi.[375]

Haziran 1991 ANAP Genel Kurulunda Yıldırım Akbulut'un yerine geçen Mesut Yılmaz, ANAP'ın değiştiği imajını yükselterek yeni bir seçime gitme kararlığındaydı. Mevcut seçim yasası ile yapılacak bir erken seçim kendisine ve partisine geniş bir hareket alanı

---

[370] **Milliyet** 29 Mart 1991.
[371] **Milliyet** 13 Nisan 1991.
[372] **21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 1.Bölüm: Yeni Bir Atılım İçin Kalkınma Sürecinde Farklı Bir Döneme Geçiş**, İstanbul: TÜSİAD 1991, Önsöz.
[373] a.g.y., s.114.
[374] **21.Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi, 2.Bölüm: Rekabetçi Bir Ekonomiye Doğru Hedeflere Odaklanmış Stratejik Programlar**, İstanbul: TÜSİAD 1991, s.15.
[375] a.g.y., s.23.

sağlayabilirdi. Üstelik Yılmaz seçimlerle, Akbulut dönemindeki "gölge başbakan" imajını da silebileceğini düşünüyordu. Bu açıdan hükümetin erken seçim kararı alması hem TOBB, hem de TÜSİAD açısından olumlu bulundu. TÜSİAD seçimle tek başına yönetime gelecek bir iktidarın (-ki bunun sağ kanattan olması tercih ediliyordu) veya DYP'deki yükseklişe paralel olarak bir ANAP-DYP bütünleşmesi ve koalisyonunun, önerdiği yeniden strateji belirlenmesine yönelik taleplerini daha rahat bir biçimde karşılayacağını düşünüyordu. TOBB yönetimi ise 1987'ye kadar yasaklı kalmış S. Demirel'in ve partisinin tek başına iktidara gelmesini istiyordu. Bu değişim TOBB'un yeniden yapılandırılması açısından büyük önem taşıyordu. Seçimin hemen öncesinde yaşananlar bu kurumsal beklentilere uygun bir biçimde gelişme gösterdi; öncelikle TOBB Başkanı Yalım Erez görevinden istifa ederek DYP'den milletvekili adayı oldu. Yerine yine Demirel'e yakın bir isim olarak tanınan Rona Yırcalı getirildi. Ayrıca Birlik seçimlerden önce ANAP hükümeti döneminde fonların kullanım biçimini eleştiren bir rapor yayınladı. Raporda fon kullanımı ve ithalatla ilgili kararlar yolu ile hükümetin bazı kesimleri koruduğu ima edildi ve bu politikanın hükümet söylemi ile çeliştiği belirtildi.[376] Yine TOBB odalardaki yöneticilerle yaptığı yeni bir nabız anketinin sonuçlarını kamuoyuna açıkladı; ankette hükümetin ekonomi yönetiminden memnun olmayanların oranı %37,4 ile yine ilk sırada yer alıyordu.[377] İş dünyasından seçime katılan sadece TOBB Başkanı değildi, İTO Başkanı ve ANAP'a yakınlığı ile tanınan Nuh Kuşçulu da görevinden istifa ederek ANAP'tan milletvekili adayı oldu. Sabancı Holding'ten Yılmaz Karakoyunlu da ANAP'tan seçime katılan adaylar arasındaydı. Buna karşılık DYP kanadında Yalım Erez'in yanı sıra Deniz Ticaret Odası Konsey üyesi Cengiz Kaptanoğlu, EBSO eski başkanlarından Ersin Faralyalı ve TOBB Yönetim Kurulu üyesi Mehmet Batallı da milletvekili adayı olarak seçimlere girdiler. Görüldüğü gibi oda yöneticileri ağırlıklı olarak DYP saflarında yer almışlardı.

Odaların bu eğilimine karşılık TÜSİAD partilere mesafeli bir görünüm sergilemeyi yeğledi. Bunda yukarıda değindiğimiz gibi özellikle sağ kanattan bir parti üzerinde yoğunlaşmak istememelerinin rolü büyüktü. Partiler üstü görünüm seçimler öncesinde çeşitli partilerden liderlerin TÜSİAD'a davet edilmeleri ile sağlanmaya çalışıldı. Liderlerin çeşitli

---

[376] Oğuz Oyan-A.Rıza Aydın-Aziz Konukman, **Türkiye'de Fon Sisteminin Kamu Kesimi İçindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri**, Ankara: TOBB 1991 s.74-77.

[377] **Milliyet** 13 Nisan 1991.

konulardaki görüşleri bu toplantılar sırasında alındı. Basına açık olarak yapılan bu toplantılar liderlerin vitrine çıktığı bir arena görünümünü aldı.

Toplantıların ilk davetlisi DYP lideri Demirel'di. Başkan Bülent Eczacıbaşı yapmış olduğu açılış konuşmasında TÜSİAD olarak, Türkiye'nin sorunlarının çözümlenmesinde, bu çözümlerin ne son on yılın, ne de daha önceki on yılların yaklaşımlarında saklı olduğu düşüncesinde olmadıklarını vurguladı, ve "Artık yepyeni atılımlara ihtiyacımız olduğunu düşünüyoruz" diyerek Derneğin eğilimini açıkladı.[378] Toplantılar boyunca TÜSİAD tek başına bir iktidar veya bir sağ koalisyonun doğuracağı koşulların ne oranda kendi beklentilerine uygun olacağını sorguladı. Bu açıdan Süleyman Demirel en çok Cumhurbaşkanını indireceği yönündeki sözlerinden dolayı eleştirildi.[379] Demirel'in bu vurgusu TÜSİAD'ın seçimlerden sonraki beklentilerine uygun değildi. Muhalefet partileri Özal'a karşı dönem boyunca sürekli bir boykot yürütmüşler ve onu Cumhurbaşkanlığı makamından indirme söylemini yükseltmişlerdi.[380] TÜSİAD üyeleri Bülent Ecevit'e karşı soğukluklarını korudular, hatta bazı üyeler değişiklik imajına rağmen Ecevit'in 80 öncesinden çok farklı bir portre çizmediğini açık açık kendisine söylediler.[381] Onlara göre Ecevit özelleştirme benzeri konularda oldukça çekingen bir tutum sergiliyordu.[382] Erdal İnönü'ye karşı da benzer bir tutum sergilendi, o da serbest piyasa yanlısı bir sol tablo çizerken, özelleştirme ve sübvansiyonlar konusunda kamu sektörünü önceleyen bir yaklaşıma sahip bulundu. Buna karşılık Mesut Yılmaz Dernek tarafından oldukça olumlu bir havada karşılandı, kendisi Türk siyasetinin bir "kazancı" olarak değerlendirildi. Onun da eleştirildiği tek konu Demirel'i "ihtiyar kurda" benzettiği konuşmasındaki sert üslubu idi.[383]

g. 1991 Seçimleri ve Yansımaları

Seçim sonuçları hiçbir partiye tek başına iktidara gelme şansı tanımadı. buna karşılık DYP birinci parti durumuna gelerek hükümet kurmada güçlü bir konuma geldi. Sonuçları TÜSİAD yönetimi ılımlı bir sessizlikle karşıladı. 83'ten beri tek parti yönetiminde geçirilen iki hükümet döneminin ardından siyasal alan tekrar koalisyon hükümetlerine kalacak gibiydi ve

---

[378] **Liderlerle Toplantılar**, İstanbul: TÜSİAD 1991, s.6.
[379] a.g.y., s.42.
[380] Bülent Tanör, "Siyasal Tarih 1980-1995", **Bugünkü Türkiye 1980-1995**,Türkiye Tarihi C.5,İstanbul Cem,1995, s.81.
[381] Liderlerle Toplantılar,1991, s.91.
[382] **Cumhuriyet** 11 Eylül 1991.
[383] **Cumhuriyet** 28 Eylül 1991.

bu 70'li yıllara dönüşü çağrıştırıyordu. Bülent Eczacıbaşı bu durumu şu sözlerle yansıtıyordu; "Türkiye'nin koalisyonları başarı ile çalıştırmayı öğrenmekten başka şansı yok".[384] TÜSİAD üyelerinin genel eğilimi sonuçların bir DYP-ANAP hükümetinin kurulmasına imkan tanımasıydı, ancak M.Yılmaz'ın muhalefette kalmak yönündeki kararlılığı bu beklentiyi boşa çıkarttı. Kurulan DYP-SHP koalisyon hükümeti, bir sol kanat taşıdığı için mesafeli bir yaklaşımla karşılandı. Sabacı yeni hükümetle ilgili olarak; "Kaygım odur ki; vaatler belli ölçüde bile olsa uygulanmaya konulduğu taktirde kaygan zemin yaygınlaşır, ayakta kalmak zorlaşır" diyordu.[385] Aslında büyük sanayicilerin çekindikleri nokta 1980'den sonra bastırılmış olan bazı sosyal taleplerin ANAP'ın bulunmadığı bir hükümet koalisyonunda popülist politikalara güçlendirmesiydi. Üstelik SHP'nin hükümette bulunması özellikle sendikaların taleplerin karşılanması eğilimini öne çıkarabilir bu da süreçten kendilerini dışlayabilirdi. Tabii buna paralel olarak merkezi bir politikanın kararlılıkla yürütülebilmesi ihtimali bu ortamda oldukça zorlaşabilirdi. Bu kuşkular TÜSİAD heyetinin Demirel ve Erdal İnönü'ye yaptıkları tebrik ziyaretlerinde de dile getirildi. İnönü'nun sendikal haklar ve çalışma barışına yaptığı vurgular üzerinde Rahmi Koç; "Bu dedikleriniz ancak liberal ekonomiye zarar vermeyecek düzeyde olmalı" sözleriyle tedirginliklerini dile getirdi.[386]

Kurulan kabinenin bileşimine bakıldığında DYP kanadında Odalar Birliği hiyerarşisinden gelen milletvekillerinin ödüllendirildiği görülmekteydi. DYP-SHP kabinesinde EBSO'dan Ersin Faralyalı Enerji Bakanı, Mehmet Battallı'da Devlet Bakanı olarak görev aldılar. Bu durum elbetteki TOBB'un yeni hükümet içindeki konumu açısından olumluydu ve bu iki üyenin kabinede bulunması ANAP hükümetine yönelik muhalefetin bir mükafatıydı. Belirttiğimiz gibi TOBB ve odalar hiyerarşisi genel olarak 1968'li yılların ortalarından itibaren siyasal tavır ve baskı grubu fonksiyonu gösterme eğilimi açısından hükümet bileşimine paralel bir davranış ve örgüt politikasına sahip oldu. Bu tutum, bir yerde ekonomiye bakış olarak iktidardaki siyasal kadronun TOBB yönetimine nüfuz derecesine göre şekillenen; siyasal etkileşimde de, iktidarda bu partinin olup olmamasına göre değişen bir strateji takip edildi. Bu durumun belki de kendisini en açık biçimde gösterdiği dönem 1990 sonrası dönemdir. TOBB, hükümet değişimine paralel olarak önce teknokrat ılımlılığa

[384] **Cumhuriyet** 8 Kasım 1991.
[385] **Cumhuriyet** 29 Kasım 1991.
[386] **Cumhuriyet** 20 Aralık 1991.

daha sonra özellikle II. Erez yönetimi sonrasında açık bir "içerdekiler tavrına" yöneldi ve diğer işadamı örgütlenmeleri ile bu eksende çatışmaya girmekten de çekinilmedi.

Özet Değerlendirme

Dönemin başında, 83 seçimleri öncesinde Birlik yönetimi sağda tek partinin kurumsallaşması yönünde çaba harcadı. Büyük Türkiye Partisi (BTP) ekseninde yürütülen bu çalışmaların birincil amacı BTP ile Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) arasında bir bütünleşmenin sağlanmasıydı. Milli Güvenlik Konseyi tarafından BTP'nin kapatılması bu çabayı sonuçsuz bıraktı. Birlik yönetimi BTP'nin kapatılması üzerine sağda bütünleşme çabasını ANAP-MDP eksenine kaydırdı, ancak bunda da başarı sağlanamadı. M. Yazar'ın kişiliğinde somutlaşan bu girişimler Konsey tarafından hoş karşılanmadı ve içeriğine ikinci bölümde değindiğimiz 1983 düzenlemeleri bu koşullar altında yürürlüğe sokuldu. Meslek kuruluşlarının seçim sürecinde oynadıkları aktif rol bu düzenlemeler ile cezalandırıldı ve odalar da diğer meslek kuruluşları gibi sıkı bir vesayet sistemi altına alındılar; düzenlemeler ile seçilmiş organların görevden alınma prosedürü oldukça kolaylaştırıldı. Birlik yönetimi sürecin sonunda düzenlere tepkisini uygulanan ekonomi politikasına yönelik sert eleştirilerle birlikte dile getirmeye başladı. Buna karşılık TÜSİAD'ın seçimler öncesinde takip ettiği strateji, Milli Güvenlik Konseyi'nin ülkede demokrasinin geleceğine ilişkin beklentileriyle daha uyumluydu. TÜSİAD stratejisi biri sağ, biri sol iki büyük partinin hakim olduğu iki parti sisteminin kurumsallaştırılmasına yönelik bir nitelik taşıyordu ve bu talep Konsey'in MDP ile Halkçı Parti ekseninde oluşturmaya çalıştığı kurumsallaştırmaya da uygun düşmekteydi. Özellikle Egeli bazı TÜSİAD üyeleri MDP'nin kurulması sürecinde aktif rol oynadılar, buna karşılık T. Özal'ın ANAP'ına karşı tutum oldukça soğuktu, Egeli sanayiciler Özal ve ekibine açıkça cephe almakta bir sakınca görmediler.

ANAP hükümeti bu arka plan çerçevesinde TÜSİAD için beklenmedik, Birlik yönetimi içinse sevindiriciydi. Bu ortam bir yandan Özal'ın kapalı hükümet etme sisteminin doğurduğu spesifik çıkarlar doğrultusunda bire bir ilişkiler yolu ile yürütme eğilimini güçlendirdi, diğer yandan günümüze kadar varlığını sürdürecek olan TÜSİAD ile TOBB'u birbirleriyle dengeleme yönündeki bir hükümet politikasının şekillenmesine zemin hazırladı. ANAP yönetimi önceleri Yazar ve ekibini TÜSİAD'a karşı destekledi ve Birlik yönetiminden de beklediği karşılığı buldu. Ancak ANAP hükümeti ile Birlik yönetimi arasındaki ilişkiler

iğreti bir temele dayanmaktaydı ve zaman içinde ilişkiler bozulma seyrine girdi. Birlik yönetimi siyasal arenada henüz rollerin oturmadığı bir ortamda, yeni hükümeti 24 Ocak kararlarının, dolayısıyla AP çizgisinin devamı olarak gördü ve destekledi. Demirel'in yasaklı konumu, BTP'nin kapatılmış olması, onun yerini doldurmak amacıyla kurulan DYP'nin 83 seçimlerine girememiş olması ortamında bir ANAP iktidarı onlar için en olumlu sonuçtu ve yeni hükümetin yanında yer almayı uygun gördüler. Hükümet-Birlik ilişkileri DYP'nin AP'nin misyonunu sürdürme yönündeki etkinliğinin artmasına ve Demirel'in bu partide perde gerisindeki rolünün hissedilmesine paralel olarak bozuldu. TOBB yönetimi sürece paralel olarak hükümete muhalefeti yükseltmekle kalmadı; Yazar görevinden istifa ederek DYP başkanlık yarışına girdi. Birlik yönetimini de yine Demirel'e yakın bir isim olan Ersin Faralyalı Yazar'dan devraldı. TOBB muhalefeti karşısında hükümet, klasik bir yöntemle; TOBB kanununun içeriğini değiştirmek yolu ile daha kolay anlaşabileceği bir yönetimin Birliğe hakim olması yönünde çaba harcadı ve bunda da başarılı oldu. Gerek ikinci bölümde, gerekse yukarıda belirttiğimiz 1986 düzenlemeleri bu çerçevede yürürlüğe sokuldu ve getirilen konseyler sistemi yolu ile TSO'ların seçim sürecindeki etkin rolleri kısıtlandı; 10 yıl süre kısıtlaması ile geleneksel yöneticilerin tasfiyesi yolu açıldı. Bu düzenlemeler sayesinde 1986 Birlik Genel Kurulunda ANAP yanlısı Ali Coşkun ekibinin yönetime geçmesi mümkün oldu. Bu süreçte DYP başkanlık seçimlerinde Demirel'in desteğini alan Hüsamettin Cindoruk karşısında yenilen Mehmet Yazar'ın ANAP'tan yana tavır alması da önemli rol oynadı.

TÜSİAD, ANAP iktidarının il günlerinden 1987 yılına kadar geçen süreç içerisinde yeni şartlara uyum problemini yaşadı. Öncelikle katı liberal politikaların, ithal ikameci sanayileşme yapısı üzerinde doğurduğu baskıdan yakından etkilendi ve liberal politikalardan farklı şekillerde etkilenen üyeleri arasında bir talep bileşimi oluşturabilmenin güçlüklerini yaşadı. İkinci olarak hükümet merkezli stratejinin Özal'ın hükümet etme sistemi karşısında yaşadığı sıkıntı partiler üstü bir söylemle ve kamusallaştırılma yolu ile çıkarların ifade edilmesi yönündeki eğilimi pekiştirdi. Önce Özal tarafından dışlanan Dernek, TOBB yönetiminin muhalefete geçmesiyle daha sıcak bir tutumla karşılandı, ancak 1986 yılında Birlik yönetimine Coşkun'un gelmesi ile hükümet tekrar TOBB merkezli ilişki düzlemine dönüş yaptı. Hükümet merkezli bu değişken tutum 1987 yılında Dernek yönetimine genç kuşak işadamlarının getirilmesine de imkan tanıdı. Ömer Dinçkök, Cem Boyner, Bülent Eczacıbaşı, Halis Komili ve Güler Sabancı gibi klasik dengeleri zorlama yanlısı genç bir ekip yönetimi eski kuşaktan devraldı. Bütün bu sürece paralel olarak Odalar Birliğinin teknokratik

danışmanlık yönü ağır basacak, hiyerarşinin doğurduğu baskılardan özerkleştirilmiş şekilde ama daha uysal bir nitelikte yeniden yapılandırılmasına hız verildi. Birlik içinde bu işlevsel farklılaştırma sonraki hükümetler döneminde de devam edecek, hemen her hükümet kendine yakın bir yönetim ile içerdeki bir grup olarak TOBB'un konumunu güçlendirmeye önem verecektir. 1987 yılında diğer bir önemli gelişme 6 Eylül tarihli referandum sonucunda az bir farkla da olsa eski siyasal parti liderlerine getirilen kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Bu ANAP'ın hükümetteki güçlü konumundan rahatsız olan gruplar için olumlu bir gelişmeydi ve TÜSİAD yönetimi de hükümetin artık etkili bir muhalefeti karşısında bulacak olmasından memnundu. Siyasal yasakların kalkması aynı zamanda TOBB içinde Coşkun yönetimi muhalifleri için de bir sinyaldi ve bu kesim Birlik yönetimine yönelik yıpratıcı bir örgüt içi muhalefeti giderek yükseltti.

80'li yılların sonlarına gelindiğinde, hükümeti-işadamı örgütlenmelerinin genel görünümü; TÜSİAD ve sanayi odalarından yükselen muhalefet, buna karşılık TOBB'un hiyerarşi içinden yükselen bu tepkiler ile hükümet etkinliği arasında zor bir oyunu sürdürme çabası çerçevesinde şekilleniyordu. 1990 yılında Birlik seçimlerinde iç muhalefetin çabası başarıyla sonuçlandı ve DYP etkinliği TOBB içinde tekrar sağlandı; Demirel'e yakınlığı ile tanınan Yalım Erez Yönetim Kurulu Başkanlığına seçildi. Böylece 90'lı yıllara ANAP hükümeti karşısında bir işadamı muhalefet blokunu bularak giriyordu ve bu tarihten itibaren hükümet yetkilileri ile örgüt düzeyinde işadamı grupları arasındaki tartışmalar kamuoyunun gündeminden düşmedi. 80'li yıllar TÜSİAD açısından, ileri sürdüğü ekonomik talep perspektifinin, daha geniş siyasal reformlara yakından bağlı olduğunu keşfetmesi ile sonuçlandı. Dernek 90'lı yılların başından itibaren daha genel ve tutumcu bir talep perspektifini öncelemeye yöneldi ve bu perspektif bir strateji olarak yerleştikçe öncelikle hükümet ve bazen de diğer siyasal partilerle yaşanan sert tartışmalar daha görünür bir hale geldi. İşte TÜSİAD gibi imtiyazlı bir Derneğin başkanı olarak Cem Boyner'in yaptığı açıklamalar nedeniyle savcılık soruşturmasına maruz kalması bu arka planın bir yansıması olarak şekillendi.

Bununla birlikte, hükümet ile işadamı örgütlenmeleri arasındaki ilişkiler oldukça kaygan bir zeminde yürütülüyordu. Öncelikle TÜSİAD'ın muhalefetine yön veren temel etken, katı liberal politikaların doğurduğu baskıydı ve TÜSİAD temel bir stratejik değişiklikten çok hükümet öncülüğünde daha yumuşatılmış bir strateji yolu ile açılım talep edilmekteydi. Buna karşılık TOBB yönetiminin muhalefeti doğrudan DYP'ye bağımlı bir

stratejinin ürünüydü. Dolayısıyla ilişkilerde değişkenlikler dönem boyunca sürekli yaşandı; örneğin yukarıda değindiğimiz gibi Körfez Savaşı sırasında, savaş sonrasında yeni açılım kanalları beklentisi içine giren büyük sanayiciler ve TÜSİAD yönetimi ılımlı ve hükümetin politikasını destekleyen bir tutum değişikliğine girmekte tereddüt etmediler. Oysa TOBB savaş koşullarını hükümete yönelik muhalefeti yükseltmekte bir gerekçe olarak kullanmıştı.

IV. 1991 YILINDAN GÜNÜMÜZE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ ve SİYASET

A. Yeni Ekonomi Politikaları ve İşadamı Örgütlenmelerinin Yaklaşımları

Yeni hükümet işe, ANAP hükümetleri döneminde uygulanan ekonomi politikalarını yumuşatan, sosyal harcamalar ve teşvikler gibi kamu ödemelerine öncelik veren bir ekonomik paketi açıklamakla başladı. Yeni politikaya göre, toplu konut projeleri canlandırılacak, sağlık, eğitim ve turizmle ilgili yatırımlar 10 yıl vergiden muaf tutulacaktı. Tarım işletmelerindeki elektrik tüketimi %50 oranında sübvanse edilecekti. Özelleştirme ile ilgili olarak Yeniden Yapılandırma ve Özelleştirme Kurulu (TÖYÖK) adında yeni bir kuruluş oluşturuluyordu. Kurulun yönetimde kamu ve Özel kesimden başarılı yöneticiler görev alacaktı ve özelleştirme bu Kurul eliyle yürütülecekti. Hükümet Şubat ayı içinde 80 kalem malın gümrük vergilerini yükselterek, yerli sanayinin korunması yönündeki talepleri karşılamaya çalıştı.[387] Düzenlemeler tam anlamıyla bir hükümet olma diyetiydi ve iş dünyasında genel bir memnunlukla karşılandı. Bu ilk dönemde hükümet işadamı örgütlenmeleri ile ılımlı ilişkiler kurma yönünde bir davranış göstermesine rağmen bu çok uzun süreli ve kalıcı olmadı.

1. 1991-1993 I.DYP-SHP Koalisyonu Döneminde İlişkiler

a. TÜSİAD: Ilımlı Diyalogtan Çatışmaya Doğru

DYP-SHP koalisyonunun ilk 6 ayı TÜSİAD açısından nispeten iyi bir dönemdi. Dernek yönetimi, özellikle ekonomi kurmayları ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı ve gerek ekonomi bürokratlarından ve gerekse diğer bakanlardan olumlu karşılık buldu. Ancak bu ilişkinin potansiyel olarak içinde taşıdığı bazı sorunları bulunmaktaydı ve kısa bir süre sonra bu sorunlar ortaya çıkmaya başladı. Birazdan değineceğimiz gibi bu sorunların ilki bir

[387] Sabah 25 Şubat 1992.

koalisyon hükümeti ile çalışılmasından doğan güçlüklerden kaynaklanıyordu ve özellikle SHP'li bakanların tavırlarına yönelik kaygılarla somutlaşıyordu. İkinci olarak TÜSİAD hükümetten üst yönetiminde kendisinin de bulunacağı bir stratejik değişim politikası takip etmesini istiyordu ve bu istekler bir koalisyon hükümetinin karşılayabileceğinden çok daha geniş bir perspektife sahipti. TÜSİAD hükümet ilişkilerinin bozulmasına yol açan üçüncü neden Derneğin üslubundan kaynaklanıyordu. TÜSİAD yönetimi, yeni hükümete karşı da ısrarcı bir dil kullandı ve bu üslup zaman zaman hükümetin tepkisini çekecek boyutlara ulaştı. Son olarak özellikle 1992 Mayıs Birlik Genel Kurulunda tekrar yönetime gelen Erez'in Birlik'e yeni bir konum verme noktasında gösterdiği kararlı çizgi ve hükümetin bu konumu güçlendirmeye yönelik tavrı TÜSİAD - hükümet ilişkilerindeki soğumanın diğer bir nedeni oldu.

TÜSİAD yeni kurulan hükümetten, öncelikle kapsamlı bir istikrar programını yürürlüğe koymasını istiyordu. Bu program özel sektörü teşvik ederken, kamu finansman açıklarını süratle daraltmayı hedeflemeliydi. Dernek programın yürütülmesi için Ekonomik ve Sosyal Konsey'in bir an önce kurulmasını talep ediyordu, hatta 10 komiteden oluşmasını öngördüğü Konsey'in içeriğinin nasıl olması gerektiğini de hükümete bildiriyordu.[388] Ekonomi yönetiminden tek bakanın sorumlu olması, Hazinenin özerkleştirilmesi, KİT harcamalarının bağlayıcı bir ön plana alınması, devlet bankalarının özel sektöre devri diğer öneriler arasındaydı. Görüldüğü gibi bu öneriler bir koalisyon hükümetinin üstesinden gelebileceğinden çok daha kapsamlı taleplerdi ve sol kanada sahip bir hükümetin bunları karşılayabilmesi çok zordu. Üstelik uygulamaya konan ekonomik paket ile yer yer çelişen istekler TÜSİAD'ın talepleri arasında yer alıyordu. TÜSİAD aynı dönemde, özellikle hükümetin SHP kanadından yükselen özelleştirmeden çok, özerkleştirmeye yönelik talepleri eleştiren ve bunun politik nüfuzu engelleyemeyeceğini savunan bir özelleştirme raporunu da kamuoyuna açıkladı.[389] TÜSİAD aynı zamanda kendisinin de bulunacağı bir Özelleştirme Danışma Konseyinin oluşturulmasını da hükümetten talep ediyordu.[390] Belirtildiği gibi hükümet ilk dönemde TÜSİAD'la ilişkilerini iyi tutmaya özen gösterdi ve bu tutum TÜSİAD yönetiminde de olumlu bir havanın esmesine neden oldu. Mart ayında Çiller TÜSİAD yönetiminden, Koç, Eczacıbaşı ve Sabancı gibi büyük gruplardan TÖYÖK içinde yer alacak

[388] **1992 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1992, Giriş bölümünden.
[389] Can Aktan, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları**, İstanbul: TÜSİAD 1992, s.123.
[390] a.g.e., s.123-124.

uzmanlar konusunda yardım talep etti. Bülent Eczacıbaşı hükümete destek konusunda ellerinden geleni yapacaklarını ifade ederken, Güler Sabancı; "İşler iyi gidiyor görünüyor" diyordu.[391] Belirtildiği gibi TÜSİAD hükümet ilişkileri DYP-SHP koalisyon hükümetinin ilk dönemlerinde sadece ekonomiden sorumlu bakanlarla sınırlı kalmadı, Dernek diğer bakanlıklar tarafından da ılımlı bir hava içinde muhatap alındı. TÜSİAD bu çerçevede İçişleri Bakanı İsmet Sezgin'in talebi üzerine yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması konusunda bir rapor hazırlayarak hükümete sundu ve Mayıs ayında bu raporu kamuoyuna açıkladı.[392] Mahalle meclislerinin oluşturulması ve iki türlü seçim sisteminin önerildiği raporda, yerel düzeyde iş konseylerinin de oluşturulması hükümetten talep ediliyordu.[393]

Bu ortamda Cumhurbaşkanı Özal fon ve gümrük oranları konusunda hükümete verilen yetkileri içeren ve açıklanan ekonomik paketin yürütülmesi ile ilgili kanunun bazı maddelerini anayasaya aykırı bularak veto etti. Bu veto devlet yönetiminde sağ ve sol kanada sahip bir koalisyon hükümetiyle ANAP kökenli Cumhurbaşkanı'nın ekonomi yönetimi üzerindeki çekişmelerinin ilk işaretini oluşturdu. Hükümet ve özellikle ekonomi kurmayları, işadamlarına karşı, sürekli Cumhurbaşkanı'nın tutumundan şikayetçi oldular ve "Çankaya" yı hedef gösterdiler. Bu TÜSİAD yönetiminin istemediği bir şeydi ve belirtildiği gibi, böyle bir çekişmenin doğmasından daha seçimler öncesinden endişeye düşmüşlerdi. Dolayısıyla böyle bir hedef gösterme karşısında duyarsız bir tutum sergilediler ve çatışmanın içine dahil olmadılar.

Hükümet ve işadamları arasındaki bir başka sorun hükümetin SHP kanadından Çalışma Bakanı Mehmet Moğultay tarafından gündeme getirilen İş Güvenliği yasa tasarısıydı. Tasarı İLO sözleşmeleri doğrultusunda hazırlanmıştı ve ülkedeki iş güvenliği sisteminin sözleşme normlarına uyumunu amaçlıyordu. Tasarı ile işten çıkarmalarda işverene neden gösterme zorunluluğu getiriliyor ve işçiye, işveren kararına karşı yargı yoluna gitme hakkı tanınıyordu. Mahkeme kararı ile işe dönen işçilerin işverenden tazminat isteme hakkı da tasarı kapsamında yer alıyordu. TÜSİAD, Sanayi Odaları ve TOBB yönetimi tasarıya açıkça cephe aldılar ve hükümetten bu konuda herhangi bir düzenlemeye gitmemesini istediler.

---

[391] **Sabah** 11 Mart 1992.
[392] Selçuk Yalçındağ, **Yerel Yönetimler-Sorunlar ve Çözümler**, İstanbul: TÜSİAD 1992.
[393] a.g.e.; s.15-19.

TÜSİAD tarafından düzenlenen, Hükümetin 100 gününün değerlendirildiği bir toplantıda Moğultay bir buçuk milyon kişinin çalışma hayatını garantiye almak uğruna 60 milyon kişinin geleceğini ipotek altına almakla suçlandı.[394] Toplantıda bulunan Moğultay'ın eleştirilere tepkisi, işadamlarının eski tedirginliklerini nüksettirecek bir söylemle geldi, "(Dendi ki) sayın bakan'ın stratejisi yanlış. Sayın bakan ne yapacakmış? Evvela önce oturup konuşacak, sonra tartışmaya açacakmış. Dünyanın hiç bir yerinde siyasal iktidar kendi yetkilerini hiç kimseyle paylaşmaz. O hükümetin arkasında halk vardır"[395]. Bu işadamlarının klasik olarak duymaya alışık oldukları bir söylemdi ve büyük sanayiciler koalisyon ile oluşturmaya çalıştıkları diyalog ortamının bir nüfuz doğuramayacağını anladılar. DYP'li bakanlar bu tartışmaya girmediler. Toplantıya katılan Çiller yine büyük sanayicileri Çankaya'ya karşı muhalefet etmeye çağırdı ama aynı duyarsızlıkla karşılandı.[396] Bu tarihlerden itibaren gerek sanayiciler ve gerekse hükümet birbirleri ile olan ilişkilerini gittikçe soğuttular ve süreç TOBB'daki gelişmelere paralel olarak çatışmaya dönüştü.

b. TOBB: Destekleme Politikasına Dönüş

TÜSİAD'ın soğumaya yüz tutan temkinli yaklaşımına karşılık, TOBB yönetimi yeni hükümeti oldukça olumlu bir havada karşıladı, tek başına olmasa da ağırlıklı olarak DYP'nin iktidara taşınmasından memnun oldular. Kendi yönetimleri içinden iki kişinin kabinede yer alması da bu olumlu havayı güçlendirdi. Birlik yönetimi ekonomik paketin açıklanmasından kısa bir süre sonra ünlü nabız anketlerinin üçüncüsünü kamuoyuna açıkladı. Ankete göre birkaç ay içinde işadamlarının Türkiye ekonomisi ile ilgili görüşlerinde önemli değişmeler olmuştu. Ankete katılanların %60.9'u DYP-SHP koalisyonunun başarılı olacağına inanıyordu.[397] TOBB Başkanlığını yürüten Rona Yırcalı da hükümete ilişkin açıklamalarda oldukça dikkatli bir üslup kullanmaya gayret etti. İş Güvenliği Yasa Tasarısı hakkında Birlik görüşünü dile getirirken bile tasarıya karşı olmalarının hükümete karşı olmaları anlamına gelmediğini altını çizme gereğini duydu.[398] 1992 yılındaki 47. Genel Kurulda yasa tasarısı iş hayatında akit ve feshetme özgürlüğünü sınırlayan ve katı bir denetim altına alan bir

[394] **100 Günde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1992, s.47.
[395] a.g.y., s.25.
[396] a.g.y., s.41.
[397] **Sabah** 5 Şubat 1992.
[398] **Cumhuriyet** 3 Mayıs 1992.

düzenleme olarak eleştirilirken[399], hükümetin TOBB'un statüsü ile ilgili yaptığı çalışmalardan övgü ile söz edildi.

Gerçekten hükümetin DYP kanadı TOBB'un statüsünün güçlendirilmesine özel önem verdi. TOBB yönetimi 1986 yılında getirilen düzenlemelerin kaldırılarak eski sisteme geçilmesini isteyen ve buna paralel olarak ekonominin yönetiminde Birlik'e 60'larda olduğu gibi stratejik bir rol veren bazı düzenlemeleri içeren yeni bir kanun tasarısını hükümete sundu. Tasarıda TSE, MPM, İGEME gibi kuruluşlara ödenen Birlik aidatının kaldırılması ve Yönetim Kurulu üyelerine getirilen 10 yıl sınırının kaldırılması da yer alıyordu.[400] 1992 yılının sonlarında hükümet Bakanlar Kurulu kararı ile 5590 sayılı kanunun 25, 27, 56, 57. maddelerinde yer alan kayıt ücreti ve yıllık aidat tarifesi ile hizmetler karşılığı alınacak ücretlerin tavan sınırını %100 artırdı.[401] Bu durum gelir açısından odaların ve Birlik'in konumunu güçlendirip rahatlatıyordu.

c. Odalar Birliğinde II.Erez Dönemi

Ancak TOBB'un DYP-SHP döneminde sonradan oynayacağı etkin rolün süreci bu tarihlerden daha önce başlamış ve Şubat ayındaki İTO seçimlerinde sürecin ilk adımı atılmıştı. Genel seçimlerde milletvekili olamayan Erez ve Kuşçulu bu sefer İTO seçimlerinde birbirlerine rakip oldular. İTO seçimleri Mayıs ayında yapılacak Birlik seçimleri açısından da önem taşıyordu. Erez seçim süresince yaşanan dönemin, TOBB başkanlığından ayrıldığı döneme göre oldukça farklı olduğunu ve artık iktidarda "iş aleminin sesini kulak veren" bir hükümetin bulunduğunu sürekli olarak vurguladı. Eğer kendisi seçilirse, bu sonuç hükümet ile ilişkilerin de yapıcı bir diyalog ile yürütülmesine imkan tanıyacaktı.[402] Söylem Kuşçulu'nun ANAP'lı kimliğine yönelikti ve mesaj üyeler tarafından alındı. Erez, İTO seçimlerini, Odayı kendisi için "dikensiz gül bahçesine çeviren" bir sonuçla kazandı; Kuşçulu ise Oda Meclisine dahi seçilemedi. Erez yönetime geldikten kısa bir sonra TOBB Başkanlığına da adaylığını koyacağını açıkladı. Birlik yönetiminde o sırada Demirel'e yakın bir kadronun bulunduğunu işaret eden bazı işadamları; "Erez, Demirel'den onay almadan böyle bir açıklama yapmaz" diyerek TOBB yönetiminin de değişeceğinin şimdiden belli olduğunu ifade ediyorlardı.[403] 47.

---

[399] **TOBB 1991-1992 Faaliyet raporu**, 47. Genel Kurul, Ankara: TOBB, 1992, s.3-4.
[400] a.g.y., s.5.
[401] **Resmi Gazete**, 10.12.1992 T.21431 sayı.
[402] **Sabah** 21 Şubat 1992.
[403] **Sabah** 5 Mart 1992

Genel Kurulunda Başkanlık yarışı DYP yanlısı iki aday Erez ve Yırcalı arasında yaşandı. Seçim her iki adayın arasında zaman zaman sertleşen bir mücadele içinde geçti ve sonucu Demirel'in tavrı belirledi. Yırcalı'nın hükümetin ilk günlerinde yeni yönetime etkili destek veremediği görüşü DYP yönetiminde yaygındı. Hatta Yırcalı DYP-SHP koalisyon hükümetinin oldukça iddialı bir program ile ortaya çıktığı ve bu programın uygulanacak bir para politikasına ne derecede uyum sağlayacağından şüphe duyduğu yolundaki sözleri[404], hükümet tarafından pek hoş karşılanmamıştı. Bu tavır seçimlerde Şevket Demirel'in, Erez'in listesinde yer almasıyla kendisini açık bir biçimde gösterdi, "Baba işaretini verdi" sözleri kulislerde dolaşmaya başladı ve Erez'in listesi seçimleri kazanarak TOBB yönetiminin başına geldi.

II. Erez dönemi TOBB'un gelişimi açısından önemli evreyi içerir. Öncelikle bu dönemde, ANAP hükümeti döneminde Ali Coşkun yönetimi ile yapmak istenen teknokratlaşma, bu sefer DYP-Erez yönetimi ilişkisi altında Birlik içinde gerçekleştirildi. Bu sürecin sonunda TOBB, "hükümetin TÜSİAD'ı" konumuna geldi; teknokrat örgüt niteliği güçlendirildi. İkinci olarak 60'lı yıllardan bu güne erozyona uğramış olan TOBB statüsünün tekrar güçlendirilmesine yönelik önemli adımlar bu dönemde atıldı. Bu güçlendirme kendisini TÜSİAD'ın temsil ettiği ekonomik çıkarların karşısında küçük ve orta ölçekli işletmelerin çıkarlarının temsilcisi olma ve uluslararası ekonomik ilişkilerde diplomatik bir misyon üstlenmeye yönelik fonksiyonel değişimle gösterdi. Belirtildiği gibi bu arayış aşağıdan yukarıya bir dönüşüm olarak değil TOBB'un statü ve fonksiyonel açıdan uğradığı erozyona karşı, Birlik-Hükümet ilişkilerinin belirleyici olduğu bir sürecin sonucuydu. TOBB, hala önemli bir iletim kanalı işlevi gördüğü Anadolu odaları ve küçük sermayenin savunuculuğu rolünü üstlendi. TÜSİAD hükümet ilişkilerinin sertleşmesine paralel olarak kendisini bu çıkarların üzerine oturttu ve TÜSİAD'ı açıkça suçlayan bir tutum sergiledi.

TÜSİAD'ın muhalefetini sertleştirmesine paralel olarak hükümet de Birlik'in konumunu güçlendirme yönündeki politikasına hız verdi. Bu çerçevede, TOBB öncülüğünde Temmuz ve Aralık aylarında Ekonomik Zirve Toplantıları düzenlendi. Bu zirveler genel olarak TOBB etkinliğinde, hükümet politikalarının desteklendiği bir havada geçti. Başbakan ve Bakanlar toplantılara katılarak TOBB'un yeni rolüne destek verdiler. Yine aynı dönemde

[404] **47. Genel Kurul 1991 Yılı Ekonomik Raporu**, Ankara: TOBB 1992, s.78-79.

vergi reformuna baz olarak alınacak eğilim çalışması TOBB kanalı ile yapıldı. TOBB bir taslak hazırlanması amacıyla diğer işadamı örgütlerine çağrıda bulundu ve katılan grupların isteklerinden oluşan bir raporu hükümete sundu.[405] Maliye Bakanı Sümer Oral'ın, hazırlanan Vergi Kanun Tasarısı konusunda hükümetin işadamlarına danışmadığı yönündeki eleştirilere karşı, ilgili tasarı ile ilgili görüşlerin TOBB kanalı ile alındığını açıklaması bazı büyük odaların yöneticilerinin bile tepkisini çekti.[406] Yine 1992 yılının sonlarında yukarıda değindiğimiz düzenleme ile odalar gelir açısından güçlendirildi ve Erez yönetimince hazırlanan kapsamlı bir değişiklik tasarısı hükümetin görüşüne sunuldu. Hazırlanan kanun tasarısında da Birlik yönetiminin kendi statüsü ile ilgili talepleri önemli oranda karşılandı. Tasarı ile odalara haksız rekabetin önlenmesinde belirleyici bir rol veriliyor, ticaret merkezleri, vakıf, şirket, kooperatif ve dernek kurma ve kurulmuş olanlara katılma gibi haklar tanınıyordu. Yine Birlik, sermaye piyasası, yatırımların teşviki ve yönlendirilmesi, ithalat-ihracat rejimleri ve ilgili kararlar, ithalatta haksız rekabetin önlenmesi ve vergi ile ilgili düzenlemelerde görüş bildirme, teklifte bulunma, gerektiğinde bu düzenlemelerle ilgili toplantılara katılma gibi işlevlere kanun kapsamında sahip oluyordu. Tasarı ile Birlik'e yüklenen fonksiyonların en önemlisi; ihracatı geliştirme, yönlendirme, denetleme ve dış ticarete ilişkin kotalara düzenleme ve uygulama ile ilgili olarak kendisine bakanlıkça verilen görevleri yapacak olmasının tasarıda yer almasıydı.[407] Bu son düzenleme Birlik'i 1986 öncesine değil, 1970'ten önceki konumuna götürüyor ve stratejik bir kurum haline dönüştürüyordu. Erez hükümetin tasarıya gösterdiği ilgiden övgü ile söz ediyordu.[408] Aralık ayındaki TOBB ekonomi zirvesine katılan Demirel'in şu sözleri Kurumun güçlendirilmesine yönelik hükümet desteğini vurguluyordu; "TOBB'un iktisat zirvesine benim ve ilgili bakanların katılması TOBB'un etkinliğinin derecesini gösterir".[409]

Bu konum güçlendirme girişimi kurum fonksiyonalitesi açısında iki meşruiyet ayağına dayandırıldı. Bunlardan ilki KOBİ'lerin haklarını savunmaya yönelik bir konum üzerinde kurumun oturtulmasıydı. TOBB yönetimi, KOBİ'leri ülke işletmelerinin yaklaşık %98'ini oluşturan, istihdamın %45'ini sağlayan, katma değerde %16 pay sahibi ve yatırımlarda %26'lık bir orana sahip, ancak bu katkılarına rağmen kredilerden %4 civarında pay alabilen

[405] **Vergi Uzlaşma Taslağı**, Ankara: TOBB 1992.
[406] **Cumhuriyet** 28 Kasım 1992.
[407] **Genel Kurul Dileklerini İnceleme Raporu**, 48. Genel Kurul, Ankara: TOBB 1993, s.45-47.
[408] **TOBB Faaliyet Raporu 1992- 1993**, 48. Genel Kurul, Ankara: TOBB 1993, Giriş böl.
[409] **Cumhuriyet** 15 Aralık 1992.

işletmeler olarak tanımladı ve bu tip kuruluşların üzerinde vurgu yapmaya başladı. Birlik'e göre ülke ekonomisinin temel dinamiği, istihdamın motoru, toplumsal düzenin ve istikrarın garantisi bu işletmelerdi ve bunların desteklenmesi ülke ekonomisi için bir zorunluluktu.[410] TOBB hükümetten bu kesimin kredi ve teşviklerden daha çok pay almasını talep ediyordu. Erez KOBİ'lerin ekonomideki en ufak bir durgunlukla ya da değişimde, ülke kaynakları üzerinde baskı oluşturmadan öz kaynaklarına dayanarak gerekli uyumu sağlayan işletmeler olduğunu belirterek, bazı büyük işletmelerin ise uyum yeteneklerini yitirdiklerinden ekonominin başına dert olduklarını ifade ediyordu.[411] TOBB Başkanı, Birlik'i çözüm öneren ve sesi çok az çıkan, ekonomik haklarını yeterince kullanamayan küçük ve orta ölçekli işletmelerin haklarını gözeten bir kuruluş yapmak istediğini belirtiyordu.[412]

TOBB'taki fonksiyonel değişimin ikinci ayağını dış ekonomik ilişkilerde kilit bir konuma gelme yönündeki çabalarla şekillendi ve bu hükümetçe yakından desteklendi. 1992 yılı içinde Türk İşbirliği Ajansı (TİKA)-TOBB işbirliği ile Ankara'da I. Avrasya ekonomik İşbirliği Konferansı düzenlendi. Yine Avrasya Ticaret Odaları Birliği Kuruluş çalışmaları Birlik tarafından yürütülmüş ve birçok ülke ile ikili işbirliği ekonomik komiteleri oluşturulmuştur. Bu dönemde uluslararası fuarlara katılım noktasında TOBB'un diplomatik fonksiyonu güçlendirildi.[413]

d. TÜSİAD'da Tutuma İlişkin Stratejilerin Güçlendirilmesi ve Kopma: ESİAD

Bu sürece paralel olarak 1992'nin ortalarından itibaren hükümet-TÜSİAD ilişkileri gerildi ve yıl sonunda hükümet-TOBB ve TÜSİAD arasındaki çekişme çatışmaya dönüştü. Öncelikle çoğu DYP'ye yakın üyelerden oluşan İzmir'li Sanayiciler ekonomik istekleri önceleyen bir dernek olarak Ege Sanayici ve işadamları Derneği - ESİAD'ı - kurdular. Şinasi Ertan, o sıralar TOBB Sanayi Odaları Konseyi Başkanlığını da yürütüyordu, yeni derneğin kuruluş amacının ANAP döneminde ihmal edilen İzmir'li sanayicilerin beklentilerinin yeni hükümet tarafından karşılaşacağı düşüncesi olduğunu belirtiyordu. Ertan TÜSİAD'da 30 üyeye sahip olmalarına rağmen etkilerinin kaybolduğunu, TÜSİAD'ın %80 oranında İstanbul

---

[410] **Genel Kurul Dileklerini İnceleme Raporu**, 48. Genel Kurul, Ankara: TOBB 1993, s.15.
[411] **Yalım Erez'in 48. Genel Kurul Açış Konuşması**, Ankara: TOBB 1993, s.8.
[412] **Ekonomist**, 8 Kasım 1992, s.33.
[413] TOBB Faaliyet Raporu 1992-1993, 1993, s.53.

ve Marmara'ya çalıştığını ve kendilerinin büyük darbeler yediğini de ifade ediyordu.[414] Selçuk Yaşar da daha yumuşak ifadelerle TÜSİAD'ın genel taleplere yönelmesinin, daha bölgesel taleplere yönelik olarak ESİAD'ın kurulmasına neden olduğunu belirtiyordu.[415] ESİAD hükümet-TÜSİAD gerginleşmesine paralel olarak, TÜSİAD'ın tutumcu eğilimlerinin ekonomik yönden kayıplar doğuracağı endişesi taşıyan Egeli işadamlarının bir tepkisiydi ve bu kişilerin ağırlıklı olarak DYP'ye yakın olmaları TÜSİAD yönetimine bir uyarıydı. gerçekten TÜSİAD özellikle 1992 yılı içinde genel dönüşüme ilişkin taleplerini raporlar yolu ile dile getirmeye ağırlık vermişti ve bu taleplerin karşılanamaması Dernek yönetiminin eleştirilerini yükseltmelerine neden olmuştu.

TÜSİAD Nisan ayında yayınladığı bir raporla Avrupa korporatizmi ve Uzakdoğu modellerinin analizinden yola çıkarak Türkiye şartlarına uygulanabilecek bir yönetim örgütlenmesine gidilmesi tartışmasını başlattı. Raporda Türkiye'nin dağınık - çoğulcu yönetim yapısına sahip bulunduğu ve bu nedenle toplumsal uzlaşma için yeterli altyapıyı oluşturmadığı belirtiliyor bunun için güçlendirilmiş özerk bir bürokratik yapılanmanın oluşturulması ve kolektif dayanışma gücü yüksek işçi-işveren zirve örgütlerinin kurumsallaştırılmasına gerek olduğu vurgulanıyordu.[416] TÜSİAD hem hükümete danışmanlık edecek üst düzey bir danışma kurulunun, hem de ekonomik ve sosyal konsey kurulmasını hükümetten talep ediyordu ve bu kurumsallaşma bürokrasinin özerkleştirilmesi ve köklü bir eğitim reformu ile desteklenmeliydi. TÜSİAD bu taleplerin Anayasal değişikliklerin yapılması talebiyle birlikte dile getirdi. TÜSİAD Başkan Yardımcısı Halis Komili, mevcut anayasanın Türkiye'ye, Türkiye'nin süratle değişen koşullarına ayak uyduramadığını belirterek toplumsal katılım ve uzlaşma sağlanmadan hazırlanan anayasaların getirdiği sıkıntılara artık son verilmesi gerektiğini belirtiyordu[417]. Bu amaçla Erdoğan Teziç'e hazırlatılan bir Anayasa taslağı kamuoyunun tartışmasına açıldı. Bu taslakla bütün anayasa değişikliklerinin halk oyuna sunulması, değiştirilemeyecek ilkelerin Cumhuriyetçilik ile sınırlandırılması, KHK'lerin idari yargı kapsamına alınması öneriliyor ve lokavt anayasal bir hak olarak sayılmıyordu. Anayasada Cumhurbaşkanın 82 Anayasası ile getirilen yetkileri sınırlandırılıyor, Ekonomik ve

---

[414] **Cumhuriyet** 21 Mayıs 1992.

[415] Selçuk Yaşar, "ESİAD Kuruluyor", **Görüş**, sy.2, Mart 1992, s.80.

[416] İlkay Sunar-Ziya Öniş,**Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma**,İstanbul: TÜSİAD 1992, s.94

[417] Halis KOMİLİ'nin Ulusal Katılım ve Uzlaşma Sempozyumu Açış Konuşması, **Ulusal Katılım ve Uzlaşma Sempozyumu**, İstanbul 30 Nisan 1992, TÜSİAD, s.12.

Sosyal Konsey bir anayasal kuruluş olarak düzenleniyordu. MGK konusunda ise sivil üyelerin asker üyelere göre çoğunlukta olduğu bir düzenleme getiriliyordu.[418] "21. Yüzyıla Doğru Türkiye" stratejik raporlarının üçüncüsü de bu ortamda kamuoyunun gündemine getirildi.[419] TÜSİAD perspektif olarak korporatif bir model altında devlet yönlendiriciliğinde bir uzun vadeli stratejinin belirlenmesini talep etmekteydi. Bu perspektif Avrupa-Uzakdoğu tecrübelerinden hareket eden bir katılım biçiminin kurumsallaştırılmasını içeriyordu. Bu talep perspektifi genelleştikçe hükümetin TÜSİAD'a yönelik tavrında da değişme oldu.

e. TÜSİAD, Hükümet-TOBB Blokuna Karşı

İlk çatlak Haziran ayı sonunda TÜSİAD Başkanı Bülent Eczacıbaşı'nın hükümetin ekonomik programı uygulamakta süratli davranmadığını açıklamasıyla ortaya çıktı. Eczacıbaşı, özelleştirme, vergi reformu, Merkez Bankası'nın yeni bir para politikası içinde yapılandırılması, kamu açıklarının dizginlenmesi ve İş Güvenliği Yasa Tasarısının yumuşatılması yönünde bir dizi isteği sıralayarak bunların süratle ele alınmasını hükümetten talep etti. Eczacıbaşı'nın bu konularda siyasi idare boşluğunun bulunduğu yönündeki sözleri Başbakan Demirel'in tepkisini çekti. Demirel; "Fikir almaktan memnun oluruz da dışarıdan gazel okumak o kadar zor bir şey değil, okunur. Eğer o kadar çok şey biliyorlarsa, gelsin onlar idare etsin. Siyasi irade yokluğuna TÜSİAD mı karar verecek, millet mi karar verecek?" diyerek Dernek yönetimine çattı.[420] TOBB'un hükümetçe öne çıkarılmasına ve hükümetin genel bir stratejik değişim karşısında isteksiz davranmasına paralel olarak TÜSİAD yönetimi de eleştirilerini sertleştirdi. Başkan Eczacıbaşı kamu açıkları, enflasyon ve yüksek faizi bir şeytan üçgenine benzeterek; "bu üçgende yaptığımız tehlikeli yolculukla tutarlı ve gerçekçi bir haritadan hala yoksunuz" diyerek hükümeti eleştiriyordu.[421] Eczacıbaşı koalisyon hükümetinin kuruluşundan beri geçen süre içinde, istikrar konusunda geniş kapsamlı ve etkin bir yaklaşım ortaya koyamadığını belirterek bu konuda yeterli kararlılığın da bulunmadığını ifade ediyordu.[422]

---

[418] **Görüş**, sy.4, Mayıs 1992.
[419] **21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 3. Bölüm: Ekonomik İstikrar Arayışı Temel Koşulların Sağlanması**, İstanbul: TÜSİAD 1992.
[420] **Cumhuriyet** 21 Haziran 1992.
[421] Bülent Eczacıbaşı, "Uzayda Yolculuk", **Görüş**, sy.7, Kasım-1992, s.11.
[422] **İktisat İşletme ve Finans**, Yıl 7, Sy. 75, Haziran 1992, s.7.

Gerginleşmeye paralel olarak hükümet büyük sanayicilerin hoşuna gitmeyen düzenlemeler gitmeye yöneldi. Temmuz ayında gündeme gelen ve 1993 ocağından itibaren yürürlüğe girecek olan yeni vergi yasası kurumlar vergisindeki muafiyetleri kaldırarak vergi oranının %23'ten düşük olmayacağını hükme bağlıyordu.[423] Yine İLO sözleşmeleri doğrultusunda hazırlanan İş Güvenliği Yasa Tasarısına karşı DYP kanadı beklenilen muhalefeti göstermedi ve tasarıyı yumuşatma yönünde bir çaba harcamadı. Son olarak hükümet 1992 yılı içinde AT nezdindeki yükümlülükleri gerekçe göstererek otomotiv, ilaç, elektronik sanayinde koruma oranlarını düşürme kararı aldı ve bu düzenleme açıkça büyük sanayicilerin aleyhineydi. TÜSİAD YİK Başkanı R. Koç'un 1993 yılını kayıp bir yıl olarak değerlendirmesi yine Başbakan'ın tepkisini çekti; "Bizi idare etmeye kalkmayın. Yani devleti idare edenlere Mesut Yılmaz'ın söylediği lafi Rahmi Bey söylemesin. Söylendiği zaman siyaset oluyor". Demirel sözlerine şu cümleleri de ekliyordu; "Bir yıl boşa gittiyse, sen bu 5 trilyonu nasıl kazandın diye sorarlar adama".[424] TÜSİAD yönetimi hükümet kanalından gelen eleştirilere rağmen geri adım atmadı. Kendilerine neden kamuoyunu kullanarak eleştirilerini dile getirdiklerini soran hükümet yetkililerine, "Ya bize cukkacı yakıştırması yapanlarla (SHP'li bakanlara yönelik), ya da harikalar diyarında gezen Alis'lerle (Çiller'i kastediyorlar) diyalog kurmamızı istiyorlar" şeklinde cevap veriyorlardı.[425]

Gelişmelere paralel olarak TOBB yönetimi TÜSİAD'a yönelik suçlayıcı bir tavır takındı ve ağır eleştirilerde bulundu. Eleştiriler Derneğin yapısından temsil ettiği üyelere kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Erez, gönüllü işadamı dernekleşmesinin sanıldığı gibi demokratik bir gelişme olmadığını, bu tip oluşumların yargı denetiminde zahmetli bir seçime girerek temsil fonksiyonunu yerine getirme yerine, büyük sanayicelerin kendi aralarında tayinle bazı koltukları paylaşmak için oluşturdukları bir "moda" olduğunu söylüyordu.[426] TÜSİAD'ın tüm iş dünyası adına konuşmasının mümkün olmadığını belirten Birlik Başkanı, Derneği "kamu yararına çalışan dernek hüviyeti altında aidatları vergiden düşmek" le suçluyordu.[427] TÜSİAD ise Erez'i "kabine üyesi gibi" konuşmakla suçladı. Erez bu eleştirilerine rağmen bir TÜSİAD üyesiydi ve aynı zamanda içeriden Dernek aleyhine

[423] Eski düzenlemede Kurumlar Vergisi %46 idi. Ancak tanınan muafiyetlerle bu oran fiilen %6'ya kadar inebiliyordu.
[424] **Cumhuriyet** 2 Ocak 1993.
[425] **Cumhuriyet** 3 Ocak 1993.
[426] **Nokta** 26 Temmuz 1992, s.30.
[427] **Ekonomist**, 8 Kasım 1992, s.33.

konuşan birisiydi. Bu çatışma arttıkça TOBB Başkanının istifa/ihraç arası bir biçimde Dernek'ten ayrılmasına kadar vardı. Dernek Erez'e "Uyarı" cezası verdi, Erez de uyarı cezasından kısa bir süre sonra TÜSİAD üyeliğinden ayrıldı. Uyarı cezası TÜSİAD Haysiyet Divanın'ca yapılmıştı. Erez istifasını yine KOBİ savunuculuğu kimliğine dayandırarak gerekçelendirdi. Ona göre başta KOBİ'ler olmak üzere tüm ekonomik kesimlerin çıkarlarını dengelemek zorunda olduğu Birlik başkanlığı görevini TÜSİAD'ın tutumu nedeniyle Dernek üyeliği ile beraber götürebilmesi mümkün değildi. Buna karşılık TÜSİAD yönetimi, Erez'in istifasını, Derneğin iş aleminin temsilcisi konumuna gelmesinin TOBB yönetimini endişeye sevketmesiyle açıklamaya çalıştı. İstifaya destek hükümetten geldi. Tansu Çiller istifadan kısa bir süre sonra TOBB'u ziyaret ederek Erez ile görüştü ve teşviklerdeki dağılımı Birlik yönetiminin istekleri doğrultusunda belirleyeceklerinin sinyalini verdi.[428]

1993 yılı bu ayrışma ve çatışmanın iyice görünür olduğu bir yıl oldu, öncelikle ekonomik göstergelerde bazı kötüleşme sinyalleri kendini daha açık bir biçimde gösterdi. Cumhuriyet tarihinin en yüksek reel faizi hazine tarafından %92,7 oranı ile verildi; bu durum hükümetin açıkları iç borçlanma yolu ile kapama yönündeki stratejiye verdiği ağırlığı gösteriyordu. Yine büyük sanayicilerin aleyhine olan Vergi Kanun Tasarısı, İş Güvenliği Yasa Tasarısı, AT ile entegrasyon sürecinde bazı korumaların, hükümet tarafından biraz da politik bir tavırla kaldırılacağı sinyallerinin verilmesi büyük sanayicilerle hükümet arasındaki başlıca çatışma eksenlerini oluşturdu. Sanayicilerden gelen eleştiriler yine hükümet tarafından onların spesifik çıkarlar peşinde koşmaları suçlamasıyla karşılandı ve Dernek yönetimine sürekli olarak işadamlığını bırakıp politikaya girmeleri çağrısı yapıldı.[429] Ocak 93 Genel Kurulunda TÜSİAD başkanlığı Bülent Eczacıbaşı'ndan, Halis Komili'ye geçti. Komili, Ö.Dinçkök'le birlikte Dernek yönetimine gelen genç kuşaktan bir isimdi ve yaptığı konuşmada Dernek stratejisinde herhangi bir değişikliğe gidilmeyeceğinin altını çizdi. Yıl başında yayınlanan Ekonomik raporda ise hükümetin 1992 yılında tüm kesimlerle yapıcı bir uzlaşma süreci içinde bir stabilizasyon ve yapısal değişim programı ortaya koyamadığı belirtilerek, bu gidiş ile ülkenin ne AT ile ilgili hedeflerini ne de 2000 yılına ilişkin beklentilerini gerçekleştiremeyeceği vurgulandı.[430] TÜSİAD IMF ve dünya Bankası'nın dahil olacağı bir süreç içinde yeni orta-vadeli bir istikrar programı ve değişim stratejisinin

[428] **Cumhuriyet** 23-24 Aralık 1992.
[429] **Cumhuriyet** 5 Ocak 1993.
[430] **1993 yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1993, s.11-12.

belirlenmesini istiyordu ve ülkenin o an ki görünümünü "sığlığa doğru yol alan bir gemi"ye benzetiyordu.[431] Orta ve Uzun vadeli bir stratejinin belirlenmesi talebine TOBB yönetiminin cevabı, Derneğin "kapalı rejim" özentisi içinde olduğu suçlanmasıyla geldi.[432]

Hükümet TOBB yönetiminin hazırlanmasında önemli rol oynadığı yeni vergi tasarısının son şeklini yıl sonunda kamuoyuna açıkladı. Tasarıya göre büyük sanayi kuruluşlarında yatırımlarla ilgili muafiyet oranları düşürülüyor, vergi kaçaklarının teşhir edileceğini belirtiliyordu. Aynı zamanda, şirket harcamalarının bazıları lüks harcama sınıflandırması altında, vergiden düşürülmesi önleniyordu. Tasarı ile odalar kayıtlı işlem faturalarını onaylama yetkisine sahip oluyorlardı ve bu durum onları vergi denetiminde Maliye teşkilatına ortak bir kurum haline getiriyordu. Yine tasarı beyaz eşya, elektronik eşya ve otomotivde yeni vergi yükümlülükleri getiriyordu. Büyük sanayiciler özellikle Koç grubu tasarıya şiddetle tepki gösterdiler. V.Koç. Çiller'e bir mektup göndererek, yeni düzenlemenin yatırımları durduracak, işadamlarını yatırımlardan kaçıracak ve ekonomik durgunluğa yol açacak bir içerik taşıdığını belirttiği ve yumuşatılmasını talep etti.[433] Tepkiler cevap yine TOBB yönetiminden geldi; "Büyükler hep var olacak, ama küçüklerde büyümeli".[434]

2. II. DYP-SHP Koalisyon Dönemi

1993 yılı aynı zamanda önemli siyasal gelişmelerin yaşandığı bir yıl oldu. Nisan ayında Cumhurbaşkanı T. Özal'ın ölümü, yerine S. Demirel'in Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ve DYP içinde Demirel'den boşalan koltuğa gelme yarışı bu yıl içinde cereyan etti. Bu süreçte işadamı örgütlenmeleri aktif bir biçimde rol oynamaya çalıştılar ve özellikle TOBB yönetimi bu mücadeleden kârlı çıkan kesim oldu. Öncelikle TOBB Demirel'in Cumhurbaşkanı olması noktasında DYP ve özellikle SHP'ye destek verdi, SHP'nin verdiği desteğe karşı ise TOBB yönetimi bunu "siyaseti bir çekişme sanatı sayanlara verilen ders" olarak yorumladı. [435] Ancak asıl çekişme DYP Başkanlık yarışında yaşandı; TOBB ve TÜSİAD yarışta ayrı adayları desteklediler ve işadamları siyaset ilişkilerinde bu seçim bir dönüm noktası oldu.

---

[431] **Milliyet** 25 Ekim 1993.
[432] **Cumhuriyet** 9 Şubat 1993.
[433] **Milliyet** 25 Aralık 1993.
[434] **Milliyet** 25 Aralık 1993
[435] Yalım Erez'in Açış Konuşması, **TOBB 48. Genel Kurul**, Ankara: 1993, s. 4.

a. DYP Başkanlık Yarışında TOBB ve TÜSİAD

Seçimlerden önce V. Koç, o dönemde TBMM Başkanlığı görevini yürüten ve DYP başkanlık yarışının en güçlü adaylarından biri olarak gösterilen Hüsamettin Cindoruk'a bir mektup yollayarak Güneydoğu sorunu ve özelleştirme konularında partiler arası bir diyalogun başlatılmasına öncülük etmesini istedi. Aynı günlerde Başkan Halis Kamili de Meclisin daha aktif hale getirilmesi konusunda, kendisini ziyaret ederek görüştü. [436] Bu girişimler TUSİAD'ın Cindoruk'u DYP için uygun bir başkan olarak görmesinin birer yansımasıydı. Öncelikle Cindoruk parti içinde SHP koalisyonuna karşı gizli muhalefetin lideri olarak biliniyordu ve böyle bir kişinin DYP'nin başına gelmesi koalisyonun sonunu getirebilirdi. Aynı zamanda Cindoruk, TBMM Başkanlığını yürüttüğü dönemdeki yönetiminden dolayı, ANAP tarafından da sıcak bakılan birisiydi ve DYP başkanlığına gelmesi durumunda bir DYP-ANAP koalisyonunun kurulmasının da yolu açılabilirdi. TÜSİAD hem bu beklenti doğrultusunda hem de hükümetin kapalı tutumunu Meclis ile dengelemek amacıyla Cindoruk ile diyologa önem verdi ve onu destekledi. Buna karşılık TOBB Çiller'den yana tavır aldı ve bunda Demirel'in de Çiller'in başkanlığına sıcak bakması önemli rol oynadı. Erez, açık bir biçimde Çiller'den yana kulis yaptı ve onu destekleyen açıklamalar yapmakta bir sakınca görmedi. 48. Birlik Genel Kurulunda Çiller "Başbakan" sloganları ile karşılandı ve Haziran ayındaki Ara Kongrede Çiler'in DYP başkanlığına seçilmesinden sonra da, Erez, Çiller'in Kasım ayındaki büyük kongreden çekinmesine gerek olmadığını o kongreden de lider olarak çıkacağını açıkladı. [437] Tabii Cindoruk'un Demirel'in tavrı belli olduktan sonra yarışa girmemesi TÜSİAD açısından bir kayıp olmuştu. Buna karşılık TOBB bu desteğinin karşılığını fazlasıyla alacaktı.

Erez'in bu rahatlığı odalar hiyerarşisi içinde örgütlenmiş sanayi odalarının tepkisini çekti. Sanayi Odaları Konsey toplantısında Erez'in tutumu sert bir dille eleştirildi. Denizli Sanayi Odası Başkanı; "Bir zamanlar Birlik başkanını siyasiler seçiyor diye şikayet ederdik. Şimdi o günleri mumla arar olduk. Bu gün Birlik o kadar siyasetin içine girdi ki Birlik Başkanı, Başbakan bile seçtirebiliyor ve bunu marifetmiş gibi herkese anlatıyor" diyerek tepkisini dile getiriyordu. [438]

---

[436] **Milliyet** 7 Kasım 1993
[437] **Milliyet** 9 Ekim 1993
[438] **Milliyet** 30 Ekim 1993

b. Odalar Birliğinde Yeni Fonksiyonlar

1993 yılı içindeki diğer önemli bir gelişme de TÜSİAD'ın özellikle Güneydoğu sorunu ile ilgili eleştiri ve değişim taleplerini artan oranda dile getirmesidir. Kamili bölgede terörle mücadele edilirken, hükümetin de sorunun siyasi ve sosyal yönlerini kapsayan reformları gündeme getirmesini istedi.[439] Hükümet yetkilileri bu talebe sert tepki gösterirken, sorunda TOBB'un devreye girmesi yönünde de çaba harcadılar. Necmettin Cevheri TÜSİAD yönetimini İstanbul'da oturup mektuplarla ülkenin moralini bozmakla suçladı. Yine hükümet TOBB kanalı ile sonunun diğer yönlerine el attığı izlenimini vermeye çalıştı ve bu TOBB'un ünlü "Doğu Raporu" na gidecek bir süreci de başlatmış oldu.

Bu politikanın ilk adımı TOBB öncülüğünde, hükümet ile Doğu ve Güneydoğu Oda yöneticileri arsında bir toplantının yapılmasıydı. Toplantıya İçişleri Bakanı Nahit Menteşe, ve Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar da katıldılar. Toplantıda ağırlıklı olarak oda yöneticilerinden, PKK'nın bölgede vergi toplamaya yönelik bazı girişimlerinin önlenmesi noktasında hassas davranmaları istendi. Ayrıca ilgili odaların yöneticileri Başbakan Tansu Çiller ile de görüştüler. Hükümet böylece Güneydoğu Sorununda da kimi muhatap alacağını belirtmiş oluyordu. Erez, TOBB'un soruna Türkiye'deki enteller gibi bakmadığını ve onların ürettiği fikirleri terörden daha tehlikeli gördüklerini açıklayarak bir yerde ekonomik alanla sınırlı girişimlerin yeterliliğine işaret ediyor, sosyal ve siyasi reform beklentilerine ise karşı çıkıyordu.[440]

TOBB'un teknokratikleşmesi yönündeki en önemli gösterge ise kuruluşun TÜSİAD gibi seri raporlar yazmaya yönelik girişimlere yönelmesidir. TÜSİAD'ın özelleştirmeyi orta vadeli bir istikrar programına bağlamayı ve bir sanayi stratejisiyle desteklenmesine yönelik raporuna karşı [441], TOBB sorunu daha teknik düzeyde ele alan ve süreçten TÜSİAD'ı dışlayan bir özelleştirme raporunu kamuoyuna açıkladı. [442] Yine Birlik tarafından hazırlanan yıllık ekonomik rapor ekonomideki kötüye gidişe rağmen hükümeti övücü sözlerle doluydu. Raporda büyüme hızı, talep canlanması, sanayi üretimindeki olumlu gelişmeler ve reel ücret

---

[439] **Milliyet** 10 Kasım 1993

[440] **Milliyet** 5 Aralık 1993

[441] Halis KOMİLİ'nin Gelişmekte Olan ülkelerde Özelleştirme Uygulamaları Sempozyumu Açış Konuşması, **Gelişmekte Olan ülkelerde Özelleştirme Uygulamaları Sempozyumu Şili - Arjantin ve Meksika Örnekleri**, 12 Ekim 1993, İstanbul: TÜSİAD, s. 9-17.

[442] Halil Sanaslan - Cengiz Erol, **Türkiye'de KİT'lerin Özelleştirilmesi Sorunu ve Sistemsel Bir Yaklaşım Önerisi**, Ankara: TOBB 1993, s. 66.

artışları övülüyor; enflasyon, iç borçlanma ve özelleştirmedeki yavaşlık ise "satır aralarında" geçiştiriliyordu.[443]

Buraya kadar 90'lı yıllar boyunca işadamı örgütlerinin siyasal alanla etkileşimi sonucunda aldıkları konumu analiz ettik. Ancak işadamları örgütlenmeleri açısından diğer önemli bir grubu oluşturan MÜSİAD ekseni de bu yıllarda şekillendi ve Türkiye kamuoyunun gündemine girmeye başladı. MÜSİAD kuruluşu ve sonrasındaki bir kaç yıl içinde yukarıda anlatmaya çalıştığımız süreçten farklı bir seyir takip etti. Bu nedenle henüz karşılıklı etkileşim ağına girmediği bu ilk dönemde MÜSİAD'ı aynı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük. Daha sonra üç örgüt eksenli olarak işadamları siyaset ilişkilerine tekrar döneceğiz. Aşağıda ise MÜSİAD'ın bu ilk yıllarında geçindiği süreci analiz etmeye çalışacağız.

3. Yeni Bir İşadamı Örgütü Olarak MÜSİAD

a. Teşkilatlanma Faaliyetleri

MÜSİAD, belirttiğimiz gibi, Mayıs 1990'da bir grup genç işadamı tarafından İstanbul'da kuruldu. Dernek ekonomik alanda Müslüman işadamı kimliğini pekiştirmek ve bu kimlikten doğan tutumcu tavrın sözcülüğünü yapmak ve paylaşımda etkinliğini artırmak amacıyla kurulmuş bir baskı grubuydu. Ekonomik çıkar açısından bu kimliğin, ülkedeki genel paylaşım ve sektörel düzeyde dağılımından daha çok pay alma amacı yukarıdaki tutumcu tavrın meşruiyet sağlayıcı bir türevi olarak şekilleniyordu. MÜSİAD kendisini yaygın örgütlenme stratejisinin üzerine oturttu ve bu stratejiye uygun olarak kendisine hedef kütle olarak Anadolulu küçük ve orta ölçekli firmaları seçti. 1990-1992 dönemi Dernek için bu kesimlere kendisini tanıtma, meşrutiyet kazanma ve üye sayısını yaygınlaştırma dönemi oldu. Bu içe dönük "tebliğ" dönemi 300 üyeye ulaşıldıktan sonra sona erdi ve Dernek 1993 yılından itibaren daha aktif bir biçimde kamuoyunda görülmeye ve düşüncelerini kamusallaştırmaya çaba harcadı.[444] MÜSİAD, merkez teşkilatını oluşturduktan sonra 1992 yılında İzmir, Ankara ve Kocaeli şubelerini, 1993 yılında da Bursa, Denizli ve Kayseri şubelerini örgütledi. Yine yaygınlaşma stratejisi doğrultusunda 1993 yılı içerisinde 12 il ve

[443] **1993 Yılı Ekonomik Raporu**, Ankara: TOBB 1994, ss 1-4..
[444] Mehmet Yıldız'ın Sunuş Yazısı, **Basında MÜSİAD** sy. 2, Ekim 1993

ilçe merkezinde teşkilatlanma toplantıları düzenleyen MÜSİAD[445], bir yandan da yurt dışına açılma ve benzeri örgütlenmeleri çeşitli Avrupa ülkelerinde gerçekleştirmeye yönelik çalışmalar yaptı. İlk olarak Almanya'daki dindar işadamlarını Dernek çatısı altında toplamak amacıyla aynı isim altında bir işadamı derneğinin bu ülkede de kurulması girişimini başlattı. Bu amaçla Mart 1993'te Almanya'ya bir gezi düzenlenerek, Köln kentinde bir iftar yemeği verildi ve MÜSİAD Almanya Müteşebbis Heyeti'ni oluşturuldu.[446] Aynı girişim daha sonra Hollanda, Belçika, İngiltere ve Fransa'da da benzer bir biçimde devam ettirildi. Derneğin teşkilatlanma sorumlusu Ali Bayramoğlu, yaygın üyelik stratejisinin, ülkedeki aynı inanç, aynı görüş ve aynı ideali paylaşan bütün sanayici ve işadamlarını aynı çatı altında toplamak isteğinden doğduğunu belirtiyor. Ona göre bu tip bir örgütlenme hem ortak düşünceye sahip işadamlarının bir doğrultuda hareket etmelerine imkan tanıyacaktı, hem de kamuoyunun dikkatlerini çekilmesini mümkün kılacaktı. Dolayısıyla "toplu hareketin getireceği faydalardan" maksimum düzeyde yararlanılmış olacaktı. [447] MÜSİAD yönetimi dindar sevmeyenin çıkar taleplerinin iletim kanalları açısından bir örgütlenme eksikliği içinde bulunduğunu görüyordu ve aynı zamanda bu eğilim birbirinden dağınık ve kopuk bir görünüm içindeydi. Dolayısıyla ülke çapında ve yurt dışında düşünce birlikteliğinin öne alındığı merkezi bir örgütlenmeye gitmek kolayca meşrutiyet kazanabilirdi ve bu yolla kamuoyunun dikkatinin çekilmesi ve yönlendirilebilmesi de mümkün olacaktı.

Dışa açılma, örgütlenme açısından kendisine ilk adım olarak Avrupa'yı ve bu ülkelerdeki dindar işadamlarını seçerken örgüt politika açısından Avrupa'ya aynı duyarlılığı göstermedi. Dernek yönetimi Ekonomik strateji açısından Avrupa merkezciliğin iyi bir strateji olamayacağını sürekli olarak vurguladı. Bu nedenle diplomatik fonksiyon olarak ilk girişimler uzak doğu ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yapıldı. Yine cazibe merkezi olarak gördükleri Romanya, Rusya gibi ülkelere de heyetler yollanarak örgüt düzeyinde ekonomik ilişkiler geliştirilmeye çalışıldı.[448] Bütün bu girişimlerde vurgu İslam birliği ve İslam dünyasının içinde bulunduğu sorunlara yapıldı ve tutuma ilişkin Dernek faaliyetlerinde de bu hassasiyet önemini korudu. Körfez Savaşı, Bosna Hersek ve Çeçenistan

[445] Denizli, Konya, Ankara, Kayseri, Kahramanmaraş, G. Antep, Adana, Malatya, Çorum, Samsun, İzmir, Kdz. Eregli.

[446] Basında MÜSİAD, sy.2, Ekim 1993.

[447] Ali Bayramoğlu, Teşkilatlanma ve Meslek Komiteleri 1993 Yılı Faaliyet Proogramı, **Çerçeve** Yıl 1 sy 8, Ağustos 1993, s. 8.

[448] Natık Akyol,Dış İlişkiler Komisyonu Faaliyet Raporu, **Çerçeve** Ağustos 1993, s. 10-12.

sorunları çeşitli platformlarda gündeme getirilmeye çalışıldı. 1991 yılında, Körfez Savaşı sonrasında Irak yönetimini başlattığı operasyonlardan kaçan Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye sığınmasıyla başlayan mülteciler sorunu sırasında MÜSİAD bir yardım kampanyası başlattı ve gazete ilanları yolu ile bunu kamuoyuna duyurdu. Nisan 1993 de verilen ve "İşadamlarına Çağrı" başlığını taşıyan bir ilanlarda; böylesine bir olaya seyirci kalınamayacağı vurgulanarak "komşusu açken tok yatan bizden değildir" ilkesi ışığında, sofralarındaki varlık ve huzuru sınırdaki yüz binlerce aç ve masum insanla paylaşmak zorunda oldukları ifade ediliyordu. [449] Yine Bosna - Hersek'e yollanılmak üzere bir yardım kampanyası Dernek tarafından başlatılmış, bu amaçla Ocak ayında Ankara Dedeman Otelinde bu amaçla bir yardım gecesi düzenlenmiştir. Geceye, o sıralar Bosna - Hersek gezisinden dönen CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, milletvekilleri Uluç Gürkan ve Ali Dinçer de katılmışlardı.[450]

MÜSİAD yönetimi İslam dünyası merkezli tutumcu eğilimini Avrupa karşıtı bir söylemle destekliyordu ve yukarıdaki sorunlar bu açıdan dernek söylemine önemli gerekçeler sağlıyordu. 2. Olağan Kongre'de Erol Yarar; "Bosna-Hersek, ve Güneydoğu hadiselerini ve Kıbrıs meselesinde ülkemize çifte standart uygulayan ve topluluk içinde güçlü ekonomiye sahip ülke halklarının bile reddettiği böyle bir topluluğu tek alternatif olarak görmek ve adeta yalvarırcasına topluluğa girebilmek için çaba sarf etmek hem ekonomik çıkarlarımız ve hem de ülke onurumuz açısından kaygı vericidir" demekteydi. [451] MÜSİAD yönetimi AB sürecinin Türkiye'yi gereksiz bir şekilde bağladığını, oysa Türkiye'nin çıkarlarının çok taraflı, karşılıklı anlaşmalar veya öncü bir rol oynayabileceği yeni ekonomik bloklaşmalar oluşturmasında olduğunu sürekli olarak vurgulamaya başladı.

b. Örgütlenme Stratejisinin Oluşturulması

MÜSİAD bu ilk dönemde yukarıda ifade etmeye çalıştığımız faaliyetleri gerçekleştirirken örgütlenme düzeyinde ise iki temel sorunla karşı karşıya kaldı. Bu sorunların ilki tutumcu amaçlardan kaynaklanıyordu ve Dernek İslam ekonomik birliği söylemini bir takım projelerle gündeme getirme ihtiyacını hissediyordu. İkinci sorun üye bileşimi ile ilgiliydi, tutumcu amaçların yanında Derneğin kalıcı olabilmesi özellikle KOBİ düzeyindeki kalabalık üye topluluğuna ekonomik bir açılım kanalı olabilmesinden geçiyordu

[449] **Milliyet** 10 Nisan 1993
[450] **Çerçeve**, Yıl 1 sy 3, Şubat 1993, s. 21.
[451] **Çerçeve**, Şubat 1993, s. 5.

ve bu amaçla da Derneğin bir takım projeleri üretmesi gerekiyordu. Bu sorunların aşılmasında ilk adımı İslam ülkelerine yapılan iş gezileri oluşturdu. Bu geziler hem İslam dünyasına açılma yönüyle birincil beklentiye hem de orta büyüklükteki üyelerin iş bağlantısı yapabilme imkanları getirmesiyle diğer beklentileri karşılamaya yönelikti. İkinci adım ise ulusal düzeyde başlayıp daha sonra uluslararası düzeye taşınacak ve zamanla İslam ülkeleri ekonomik formuna dönüşecek olan MÜSİAD fuarlarının açılmasıydı. 1993 yılı içinde Ankara ve İzmir'de iki fuar düzenlendi; bu ilk fuarlar genel olarak üyelerinin iç pazarlara açılabilmesini amaçlıyordu. [452]

1993 yılı içinde Demek açısından önemli bir diğer gelişme çeşitli raporlar ve basını kullanmak yolu ile kamuoyunda daha görünür hale gelinmesi ve buna paralel olarak siyasal etkileşimin de hız kazanmasıydı. MÜSİAD'da diğer işadamı dernek ve örgütlenmeleri gibi amaç ve çıkarlarını bilimsel yöntemleri kullanarak meşrulaştırmaya ve kamuoyuna mal etmeye özen gösterdi. Bu stratejinin en önemli göstergesi ise belirtildiği gibi çeşitli konularda hazırlanan raporlardır. MÜSİAD'ın ilk raporu; "Orta Büyüklükteki İşletmeler ve Bürokrasi" raporuydu. Raporda küçük ve orta ölçekli işletmelerin çeşitli bürokratik birimlerde karşılaştıkları rüşvetçilikle ilgili bazı bilgiler aktarılıyor ve çeşitli kurumlar "rüşvet oranları"na göre sıralanıyordu. [453] Rapor kamuoyuna açıklandıkları sonra Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a da iletildi. Yine Dermek bu yıl içinde gerek ülke çapındaki konular ve gerekse bölgesel sorunlarla ilgili çok sayıda panel ve konferans düzenleyerek kendi görüşlerinin ve örgütlenmesinin tanıtımını yaptı.

Kamuoyu gündemine girdikçe hükümete yönelik eleştirilerin ve siyasal alanla olan etkileşimlerin bu duruma paralel olarak daha görünür olduğunu belirtebiliriz. MÜSİAD, Birlik'in olumlu gelişme olarak gösterdiği şeylerin, ülke içinde tüketime yönelik talebin hükümet tarafından canlandırılmasına ve ithal vergilerine getirilen artışlara bağlı olarak şekillendiğini belirterek, bu durumun yapısal hiç bir değişim yapılmadan yaşanıyor olmasının gelecekte bir kriz yaşanacağının göstergesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtiyordu. [454] Dernek hükümetten kapsamlı bir teşvik politikasıyla ülkede yeni cazibe merkezleri yaratılmasını istiyordu. Bu merkezler ağırlıklı olarak üniversitelerin bulunduğu şehirlerden

---

[452] **Zaman** 13 Mayıs 1993.
[453] **İzmir Ticaret Gazetesi** 1 Nisan 1993
[454] **Türkiye Ekonomisi 1994**, İstanbul: MÜSİAD 1994, Giriş Bölümünden.

seçilmeli ve bölge üniversiteleri sürecin içinde aktif rol almalıydı.[455] MÜSİAD daha ilk taleplerinde yer yer ithal ikameci bir ekonomi politikasına dönülmesi sinyallerini verdi ve burada hareket merkezi, beklenileceği gibi küçük ve ortaboy işletmeler olmalıydı. MÜSİAD giderek bu söylemini, bir takım proje ve strateji önerileri ile destekleyerek güçlendirecektir. Bu söylemin temeli, karşıt olarak gelirlerinin çoğunu rant ve faizin oluşturduğu iddia edilen büyük firmalara yönelik bir eleştiriyle besleniyordu ve bu kesime karşı çözüm küçük ve orta ölçekli işletmelerin devlet teşvikleri ile güçlendirilmesi ve bunun bir nevi ithal ikameci bir kalkınma stratejisi ile desteklenmesiydi. Aşağıda değineceğimiz gibi bu eğilim Güneydoğu Asya, Japonya ve Kore tipi ekonomi politikalarını örnek alan bir yönelime kayacaktır. Bütün bu perspektif cazibe merkezinin İslam dünyası olduğu bir işbirliği hinterlandının oluşturulması ile desteklenecek ve örgüt stratejisini belirleyecekti. MÜSİAD en başından beri AB entegrasyonu ve Gümrük Birliği sürecine soğuk durdu ve hükümeti bu açıdan sürekli olarak eleştirdi. Dernek açısından hükümet "ne pahasına olursa olsun, AT'na gümrük birliği yolu ile bağlanayım" yanlışına düşmüştü ve bu durum Türkiye'nin pazarlık gücünü yitirmesine neden oluyordu.[456]

c. İlk Dönemde Siyasal Partiler ve MÜSİAD

MÜSİAD bütün bu dönem boyunca partilerden daha çok muhafazakar kimlikleri ile tanınan politikacılarla yakın ilişki kurmaya çalıştı ve RP'nin yanısıra ANAP ve DYP ile de bağlantı kurmayı başardı. Örneğin ANAP ile ilişkileri iyi olan Ekinciler ve Cevahirler grubundan üye alan MÜSİAD bu üyeler yolu ile de bu siyasal partilerle diyalog kurabildi. Ancak bu tutum özel bir stratejiden değil bir zorunluluktan doğmaktaydı; bu ilk dönem boyunca MÜSİAD hükümet tarafından hemen hiç muhatap alınmadı ve doğal olarak dindar kimlikleri ile tanınan milletvekilleri ile ilişkiler geliştirmek zorunda kaldı. Yoksa MÜSİAD yönetimi hükümeti merkeze alıyordu, Yarar'ın ifadesi ile ekonomik alandaki tüm düzenlemeler hükümetten geçmekteydi. Yarar tek partiye endeksli olmadıklarını sürekli olarak vurguladı, ancak RP'nin kendilerine daha açık davrandığını da açıklamakta bir sakınca görmedi.[457] MÜSİAD çok yönlü, muhafazakar politikacıları önceleyen ve özellikle RP'li bir kuruluş olarak görülmemeye çaba harcadı ve bu tutum zaman zaman MÜSİAD - RP

[455] a.g.y., s. 51.
[456] a.g.y., s. 52.
[457] **Milliyet** 10 Ekim 1993.

ilişkilerinin gerginleşmesine neden oldu. Ancak söylemlerde genel bir paralellik 90'lı yıllar boyunca sürdü.

MÜSİAD'ın kamuoyunda daha görünür olamasına paralel olarak örgütün siyasal alanla etkileşimi bu ilk dönemde değişik bir yönde gelişme eğilimine yöneldi. Kısa süren bu etkileşim Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile geliştirilmeye başlanan diyalog ile şekillendi. TÜSİAD'ın yaygın örgütlenme yapısı ile gösterdiği hızlı yükseliş dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın da dikkatini çekmişti. Mart 1993'te bir MÜSİAD heyeti Cumhurbaşkanınca kabul edildi ve kısa bir süre sonra Özal'ın ünlü Orta Asya gezisine Dernek heyet düzeyinde katıldı. Bu arada Özal, MÜSİAD'ın Ankara'da verdiği bir iftar yemeğine katılarak Bosna Hersek konusunda bir konuşma yaptı. Kısa süren bu ilişkinin gelişmesindeki hız gerçekten dikkat çekicidir; Turgut Özal Nisan ayında MÜSİAD'ın iki yeni şubesi Kayseri ve Denizli şubelerinin bizzat açılışını yapma davetini kabul etti ve Dernek bunu ilgili şehirlerde duvar ilanları yolu ile duyurdu. Ancak Cumhurbaşkanı'nın açılışların hemen öncesindeki ani ölümü bu ilişkinin evrimini tamamlamasını engelledi. Muhtemelen Özal, TÜSİAD'ın genel muhalefetine ve TOBB'un hükümet ile geliştirdiği kapalı ilişkilere karşı MÜSİAD'ı muhatap almayı düşünmüştü. Dindar ve Anadolulu işadamı kimliği ve geniş örgütlenme düzeyi MÜSİAD'ı , Özal açısından cazip kılmış olabilir, en azından Dernek farklı bir işadamı kesiminin temsiline ilişkin fonksiyonel bir yapılanma olarak hızla öne çıkmaya başlamıştı ve o günkü etkileşim açısından siyasal bir konum edinmesi mümkündü. Ancak belirtilen süreç somut bir sonuç doğurmadı ve MÜSİAD'ın süreci Özal'ın ölümünden sonra farklı bir yöne kaydı. MÜSİAD yönetimi Özal'ın kendi kimliklerinin oluşumunda oynadığı önemli role vurgu yaparak onun yeni ve inançlı işadamlarının varlığını sağladığını ve ufkunu genişlettiğini ifade etti. [458]

1990-1993 dönemi MÜSİAD için hızlı bir örgütlenme ve kendi strateji ve söylemini oturtma dönemi oldu ve Dernek sürecin sonlarında farklılığı ile diğerlerinden ayırt edilen üçüncü bir işadamı topluluğu olarak kamuoyunun gündemine girdi. Görüldüğü gibi bu süreç TÜSİAD ve TOBB'un aynı dönemde yaşadığından farklı bir süreçti ve ancak bu yıllardan sonra MÜSİAD karşılaştırmalı olarak kendi konumunu oturttu. Şimdi siyasal alanla etkileşimin bu üçlü görünümüne karşılaştırmalı olarak değinebiliriz.

[458] **Türkiye** 3 Mart 1993.

4. Ekonomik Kriz, Yerel Seçimler ve İşadamı Örgütleri

a. 1994 Yılının Başlarında İşadamı Örgütleri ve Ekonomik Kriz

1993 yılı boyunca TÜSİAD ulusal bir kalkınma stratejisi ve Türkiye'nin koşullarına uygun bir neo-korporatist model arayışı içinde oldu. Bu istekler siyasal merkezin kararlılığını gerektiriyordu ve bu kararlılığı TÜSİAD yönetimi sürekli olarak DYP-SHP koalisyon hükümetinden talep etti. Hükümet ne istek olarak ne de bileşim olarak böyle bir kararlılığı gösterecek potansiyele sahip değildi, onlar daha çok spesifik çıkarlara ilişkin teknik değişimlerle ilişkileri sınırlı tutmaya çaba harcadılar ve bunun sonucunda TÜSİAD hükümet ilişkileri giderek gerginleşti. 1994 yılı içinde ise TÜSİAD bu talep perspektifine Türkiye'nin imajının iyileştirilmesine yönelik talepleri ekledi. TÜSİAD Gümrük Birliğini kabullenmişti, ancak bu tam üyeliğe geçilebildiği taktirde ödenebilecek bir bedeldi ve bu geçişin gerçekleşebilmesi Türkiye'nin imajında dönük değişimlerin yapılmasıyla bağlı görülüyordu. TÜSİAD giderek düşünce özgürlüğü, insan hakları, sosyal sorunlar ve siyasal yapılanma ile ilgili konularla daha yakından ilgilenmeye başladı. Hükümet fonksiyonlarını önceleyen bir uzlaşma zemini oluşturma, Kuzey Avrupa örneğinden esinlenen bir tür korporatizmin ülkede kurumsallaştırılması, Avrupa Birliği merkezli bir ulusal kalkınma stratejisinin benimsenmesi ve tüm bu süreçte kendisinin karar alma sürecine dahil edilmesini siyasal otoritelerden talep etti. Bu perspektif 90'lı yılların ortalarından itibaren uygulanan hükümet politikalarının AB süreci içinde dışarıdan nasıl algılandığına yönelik "imaj"a dönük kaygılarla beslendi, bunun sonucu olarak da Dernek Güneydoğu, Kıbrıs, Türk-Yunan ilişkileri, insan hakları, seçim sistemi gibi konuları ekonomiye aşan bir oranda dile getimeye başladı.

TOBB 1994 yılına hükümet ile geliştirdiği kapalı ilişkilerin zirvesinde girdi ve konumunu daha da güçlendirdi. TÜSİAD karşıtlığı, KOBİ söylemciliği ve siyasal yapışkanlık örgütsel davranışın hakim görünümleri oldular. Birlik yönetimi bir yandan sanayi odalarından gelen tepkileri frenleme, TÜSİAD'ın eleştirilerini karşılama yönünde çaba harcarken diğer yandan kurumsal açıdan ülke ekonomisinde tekrar kilit bir konuma getirilmesi doğrultusunda hükümet üzerinde baskı oluşturdu. Ekonomik kriz nedeniyle Demirel-Çiller-TOBB üçlüsü arasındaki ilişkinin çatırdaması, Çiller yönetiminin TOBB ile ilişkilerine daha çok dayanmasına ve zaman zaman hükümet yönetiminde bir TOBB nüfuzunun ortaya çıkmasına zemin hazırladı.

MÜSİAD ise gerek genel ekonomik sorunlarla ilgili ve gerekse kendi temsil ettiği toplumsal grupların talepleri ile ilgili çatışma eksenlerini 1993'ten devralarak yeni yıla girdi. Öncelikle 1993 yılının sonlarında hükümet tarafından gündeme getirilen yeni vergi kanun tasarısı geniş kapsamlı vergi indirimleri ile sanayi ve ticaretin desteklenmesi isteğinde olan Derneğin talepleri ile çelişiyordu. 1993 yılının sonlarından itibaren hükümet ile MÜSİAD'ı karşı karşıya getiren ikinci önemli gelişme "İl İdaresi Kanun Tasarısı" idi. Tasarı ile; mülki amirlere; ekonomik bunalım, doğal afet, genel güvenlik ve sağlığın bozulması durumlarında bir takım olağanüstü yetkiler tanınıyordu. Mülki amirler kanuna dayanarak, özel kişi ve kuruluşların mallarına el koyabiliyorlar, ulaşım yasağı getirebiliyor ve yargı kararına dayanmaksızın kolluk güçlerine belirli yerleri aratabiliyorlardı. Tasarıda mülki amirler gerekli gördükleri hallerde dernekleri, meslek kuruluşlarını, sendika, vakıf ve benzeri kuruluşları 3 aya kadar kapatabiliyorlardı. Tasarının Plan ve Bütçe Komisyonundan geçerek Mecliste müzakere aşamasına gelmesi MÜSİAD'ı endişelendirdi ve harekete geçirdi. Özellikle Dernek ve vakıflarla ilgili düzenleme gizli bir sıkıyönetim uygulaması olarak değerlendiriliyordu ve bununla dini vakıf ve kurumların üzerinde baskı kurulacağı kaygısı yaygındı.

1994 yılına Türkiye yoğun bir ekonomik gündemle girdi; Türkiye'nin uluslararası kredi notu önce Moddy's, daha sonra da Standart and Poor's tarafından düşürüldü. Bu olay özellikle Türk parasından kaçış ve dövize yönelik talebi körükledi ve yabancı para değerlerinde hızlı bir yükselme trendi yaşandı. Hükümet önce Merkez Bankası müdahalesi ile faizleri % 135'e kadar yükselterek dövize kayışı önlemeye çalıştı, bu yeterli olmayınca Ocak ayının sonlarında % 13,6'lık bir devalüasyonu yapmak zorunda kaldı. Hükümet devalüasyonla birlikte bir istikrar paketini de devreye soktu. Krizin arkasında 1989 yılından beri gündemde olan bir dizi dinamik rol oynamıştır. 1989-1993 yılları arasında reel ücret seviyesindeki yükselme ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile TL'nin değer kazanması sonucunda iç talep kaynaklı büyüme yaşanmıştır. Mal, faktör ve finansal piyasalardaki nispi fiyat yapısı iç pazar lehine değişmiş ve buradan dış ticaret ve cari işlemler açığı artmıştır.[459]

Krizin nedenleri ve ekonomik paket konusunda TÜSİAD, MÜSİAD ve Sanayi Odaları hükümete yönelik sert eleştiriler getirirken TOBB kriz ile ilgili eleştirel bir tavra

[459] Metin Toprak, **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Ankara: Turhan, s.152.

girmemeye özen gösterdi. Hükümetin krizi önlemekte faiz silahına sarılması ve ek vergi alınacağı yönünde sinyaller vermesi kredi darlığı çekilen piyasalarda tüccar ve sanayicilerin yoğun tepkisini çekti. Tepki o kadar geniş oldu ki Cumhurbaşkanı S. Demirel bile hükümetin ekonomi politikasını eleştirdi. Bu yukarıdaki üçlü ittifakın çatlaması anlamına geliyordu ve Erez, Çiller'in Cumhurbaşkanı'nı açıkça karşısına almasını istemiyordu. Bunun sonucu olarak Demirel'e yakınlığı ile tanınan DYP Isparta Milletvekili Aykon Doğan Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirildi. TOBB yönetimini endişeye sevk eden ikinci nokta, odalardan gelen tepkilerin sertliğiydi; bu sertleşme yaklaşan TOBB seçimlerini tehlikeye sokabilirdi. Gerçekten de oda yönetimlerinden gelen tepkiler sert ve yaygındı. İzmir Ticaret Odası Başkanı Ekrem Demirtaş; "iflaslar başlayacak, üretim duracak, kuyruklar oluşacak, hiperenflasyon nedeniyle, rantiye kesim dışında bütün Türk vatandaşlarının sorunları artacak" derken[460], İstanbul'daki odalar toplanarak ortak bir deklarasyon yayınladılar. Deklarasyonda hükümet; uzun süreli ekonomik kararlar almaya uzlaşmaya yönelmeye, ekonomi yönetimini disiplin altına almaya, ücret artışlarında verimlilik kıstasına geçilmesine, vergi yasasının yerinden ele almaya ve gerçekçi kur politikaları uygulamaya davet edildi.[461] Tepkileri dizginlemek için önce büyük sanayiciler ile hükümet arasında bir diyalog başlatılmasına hükümet tarafından karar verildi ve bu amaçla İstanbul Divan Otelin'de TÜSİAD üyeleriyle bir yemekli bir toplantı gerçekleştirildi. TÜSİAD yönetimi krizin hükümeti kapsamlı bir stratejiye yönlendirebileceği beklentisi içindeydi ve yemekte bu istek Çillere iletildi. Hükümet bu isteklere olumlu bir tepki vermedi, büyük sanayicilerden ekonomik pakete destek vermelerini istemekle yetindi.[462] Hükümetin işadamlarının tepkilerini dizginlemeye yönelik diğer girişimi TOBB aracılığı ile Ankara'da yapılan odalar-hükümet toplantısıydı. Erez toplantıda yaptığı konuşmada hükümetin bazı kararlar almakta gecikmekle birlikte bütün bir krizden tek başına sorumlu tutulamayacağını belirtti. Oda temsilcilerinin tepkisi ise oldukça sertti; İTO Başkanı Atalay Şahinoğlu krizin açılmasında bir "ulusal uzlaşma hükümetini" kurulmasının zorunlu olduğunu ifade etti. Ankara Ticaret Odası Başkanı Ahmet Çavuşoğlu ise alaycı göndermelerle şunları söylüyordu; "Nasıl olsa iki parti de oy oranı olarak düşebileceğiniz en düşük seviyeye indiniz. Bundan sonra bir şey kaybetmeniz mümkün değil. radikal tedbirleri seçimden önce de alabilirsiniz".[463] Çiller ayrıca İSO tarafından verilen bir

[460] Milliyet 6 Şubat 1994.
[461] Milliyet 11 Şubat 1994.
[462] Milliyet 12 Şubat 1994.
[463] Milliyet 17 Şubat 1994.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ

iftar yemeğine de katıldı ve destek beklediklerini sanayicilere iletti, gördüğü karşılık ise hükümetin sanayicileri yalnız bıraktığı suçlamasıydı.

Belirtildiği gibi etkili bir teşvik sisteminin uygulanmasını hayati bir mesele olarak değerlendiren[464] MÜSİAD yönetimi ekonomik kriz nedeniyle açıklanan önlemler paketine beklentileri ile çeliştiği için karşı çıktı. Dernek yönetimi uygulanmak istenen yeni vergi sisteminin, ekonomik kriz sonrasında getirilen önlemlerle birlikte ele alındığında faiz silahıyla dövizle savaşmak ve vergi yükünü arttırmak yoluyla hükümetin kolay bir yol seçtiğini açıkladı. MÜSİAD yapılması gerekenin devletin vergi alma ihtiyacını asgariye indirecek, denetleyici bir devletin kurumsallaşmasına imkan tanıyacak düzenlemelere gitmek olduğunu belirtiyordu. MÜSİAD vergi kapsamının yaygınlaştırılarak oranlarının % 15'e düşürülmesini savunuyor, yeni düzenlemelerin kamu açıklarını kapatmak amacından başka bir şeye hizmet etmeyeceğini ifade ediyordu.[465] Yarar hükümetin krizin aşamalarında ağır davrandığını, bununla piyasanın azmasına göz yumulduğunu belirterek faizleri yükseltmek yerine piyasalara güven verecek yeni bir istikrar paketinin hazırlanmasını talep etti. [466]

Kriz sonrasında ve yerel seçimler öncesinde TÜSİAD daha geniş kapsamlı bir kalkınma stratejisine yönelinmesi doğrultusunda baskı kurmaya çalışırken, TOBB hem Cumhurbaşkanı - hükümet çatışmasından hem de odalardan gelen yaygın tepkiden endişeye düşerek sonunda dengeleyici bir rol üstlenmeye çaba harcadı. Demirel'e yakın bir isim ekonomi yönetimine getirilirken, düzenlenen seri toplantılar yolu ile sanayicilerden ve odalardan gelen tepki dizginlenmeye çalışıldı. MÜSİAD ise ısrarla piyasalara güven verecek bir yaygın teşvik sisteminin demeye sokulmasını hükümetten talep ediyordu ve bu istek açıkça faiz politikasına yönelmiş bulunan hükümetin politikası ile açık bir çelişki içindeydi.

Bu dönemde MÜSİAD hükümeti sadece ekonomik konularla ilgili olarak eleştirmedi; belirtildiği gibi İl İdaresi Kanun Tasarısını, Dernek endişe ile karşılamıştı ve bu doğrultuda tasarıya karşı bir girişim başlatıldı. MÜSİAD öncülüğünde 45 vakıf ve dernek bir araya gelerek tasarı karşıtı bir bildiri yayınladılar; bildiride tasarı ile 12 Eylül rejiminin getirdiği kısıtlamaların bile ötesine geçildiği belirtilerek, idari birimlerin eline yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin bir arada verildiği ifade ediliyordu. Bildiride tasarının kanunlaşması halinde

---

[464] Erol Yarar, "Yatırım ve İhracat Teşvikleri", **İktisat ve İş Dünyası**, Aralık 1993, s.4-8.
[465] **Çerçeve** Yıl 3, sy.1, Ocak-Şubat 1994, s.18-19.
[466] **Milliyet** 28 Ocak 1994.

Anayasa mahkemesine başvuru hakkı bulunan kuruluşların harekete geçmesi de isteniyordu. MÜSİAD bununla da yetinmeyerek yeni bir kanun tasarısı hazırlayarak Meclise ve siyasal partilere iletti. Dernek tarafından getirilen alternatif önerilerde düzenlemenin mantığı doğru bulunmakla beraber kanunun sadece terörist faaliyetlerle sınırlandırılması talep ediliyordu.[467] Dernek bu tarihlerde sağ-muhafazakar çizgideki dernek ve vakıflar içindeki etkinliğini de arttırmak için çaba harcadı. Bu amaçla Aydınlar Ocağı, Birlik Vakfi, İş Dünyası Vakfi ve Yazarlar Birliği gibi kuruluşlarla ortak hareket eden MÜSİAD, bu kuruluşların bir araya geldiği 5. İstişare Toplantısının organizasyonunu da üstlendi. Yarar girişimlerini şöyle bir ideolojik perspektife oturtarak açıklıyordu; ona göre modern dünya getirdiği kurum ve ilişkilerle cemaat yapılarını parçalayarak toplumları bencil fertler kümesine dönüştürmüştü, cemaat yapılarını nispeten devam ettirmeyi başaran Japonya ise rekabetle birlikte dayanışmanın önem ve etkisini ispat etmeyi başarmış bir örnekti. Bu gün bireyci toplumlar cemaatçi toplumlar karşısında gerilmekteydiler ve gönüllü teşekküller organizasyonunun bu perspektif ile yakın bağı bulunuyordu. Yarar cemaatlerin, gönüldaş toplulukların birlikteliği ile şahsiyetli bir ülke oluşturulabileceğini, bununla ödünç kimliklere ihtiyaç kalmayacağını vurguluyordu. Helal lokma peşinde koşan tüccar ve sanayicinin ahi birliklerinde buluştuğu, ülke çıkarlarını kendi çıkarlarının üzerinde tutan bürokrat, siyasetçi ve askerlerin gazi birliklerinde kaynaştığı, ilim ve irfan ehlinin gönül birliklerinde "halleştiği" bir ülkenin bu tip organizasyonların sırtında yükseleceğini ifade ediyordu. Bu ülke kalkınması, sağlam bir aile yapısı ile desteklenecek ve İslam dünyasına önderlik ederek bir işbirliğine ulaşılması ile sonuçlanacaktı.[468] Bu Derneğin tutumcu amaçlar doğrultusunda belirli bir kesimin temsilcisi olma yolundaki meşruiyet arayışının bir sonucuydu. Geleneksel değerlerden yolda çıkılarak korporatif bir modelin sistemleşmesini sağlama ve buradan İslam ekonomik birliğine öncülük etme söylemi oldukça cazip mesajlar taşımaktaydı.

MÜSİAD yine bu perspektife uygun olmak İslam ve Uzakdoğu ülkelerini kapsayan geziler yaptı. Belirtildiği gibi bu hem Derneğin kendisini oturttuğu ideolojik çerçeveye uygundu hem de üyelerin dış pazarlara açılmasında önemli rol oynuyordu. Mısır ve Sudan'ı kapsayan Afrika gezisi 1994 yılı içinde 42 işadamının katıldığı bir heyetle gerçekleştirildi. Yarar'ın ifadesiyle hep Batıya uçulduğundan bir çok ülkenin Türkiye'ye daha yakın olduğu

---

[467] **Yeni Devir** 17 Ocak 1994.

[468] **21. Yüzyılda Türkiye'nin Hedefleri, Türkiye gönüllü Kültür Teşekkülleri 5. İstişare Toplantısı**, İstanbul: MÜSİAD 19 Kasım 1994, Önsöz.

unutulmuştu ve ilk keşfedilen şey Kahire'nin, Berlin'den çok daha yakın olduğuydu.[469] MÜSİAD heyeti özellikle Sudan'da devlet protokolü ile karşılanıp ağırlanmış ve Dernek yöneticileri bundan çok etkilenmişlerdi.[470] Aynı yıl Nisan ayında Malezya, Çin, Honkong, İran ve Singapur'u kapsayan Uzakdoğu gezisi yapıldı. Yarar Türkiye için cazibe merkezinin bu ülkeler olduğunu ve Uzakdoğu'ya açılmakla Malezya'nın biçilmiş kaftan olduğunu belirtiyordu. Aynı zamanda nüfusunun % 30'u Çin'li ve gayrımüslimlerden oluşan bu ülke farklılıkları refah içinde yaşatabilmesi ile siyasal ve ekonomik model olarak Türkiye'ye çok şey verebilirdi. [471] Bu gezilerin ortak vurgusu Türkiye'nin AB ekseninde geliştirdiği politikaların ülkeye büyük fırsatlar kaçırttığı ve gelişme imkanlarından yoksun bıraktığı üzerinden yapılıyordu.

MÜSİAD 1994 Mart yerel seçimleri öncesinde bu girişimler ve farklı siyasal etkileşimler içindeydi. Öncelikle 1993 yılının sonlarında Derneğin yapmış olduğu bir çalışmada MSP'li eski koalisyonlarla ilgili getirilen yorumlar RP yönetimi ile MÜSİAD'ın arasına soğukluk girmesine neden oldu. Öte yandan Erol Yarar'ın "Dual Ekonomi Modeli" önerisi ilginç bir biçimde kabinedeki SHP'li bakanların ilgisini çekti. MÜSİAD tarafından hazırlatılan Özelleştirme ve KİT'ler isimli raporda yarım kalmış yatırımların geçmiş iktidar dönemlerine göre sınıflandırması yapılıyordu. Rapor, siyasal partileri ve KİT'ler ile ilgili kararları yanlış etkilemeleri gerekçesiyle büyük işadamı gruplarını suçlayıcı bir hava taşıyordu. Sınıflandırmada ise Süleyman Demirel'li koalisyon hükümetleri yarım kalmış yatırımlarda ilk sırayı alıyorlardı. Doğrudan MSP suçlanmıyordu ama dolaylı olarak o dönemin ağır sanayi söylemi eleştiriliyor, yine İslam birliği söyleminin hayata geçirilmediğini, hatta bölgesel düzenlemelerle ilgili çalışmaların dahi yapılmadığını iddia ediliyordu. Belirtildiği gibi rapor en çok RP'nin tepkisini çekti. Partinin yükselişe geçtiği bir dönemde böyle bir raporun MÜSİAD tarafından yayınlanmış olmasını bir hata olarak değerlendiriliyordu. RP'ye yakın bir köşe yazarı rapor ile ilgili şu yorumu yapıyordu; (rapordakiler mi) doğru yoksa "paranın mezhebi yoktur özdeyişi mi doğru, vicdan sahipleri el kaldırsın".[472]

---

[469] Erol Yarar, "Mısır gezisinin Ardından", **Çerçeve** Yıl 3, sy.1, Ocak-Şubat 1994, s.3.
[470] Natık Akyol, "Niçin Afrika'da Olmayalım?, **Çerçeve** Ocak-Şubat 1994, s.8.
[471] Erol Yarar, "Gözümüzü Statükocu Batıdan, Dinamik Doğuya Çevirmeliyiz", **Çerçeve** Yıl 3, sy.3, Mayıs-Haziran 1994, s.42-43.
[472] Yılmaz Yalçıner, "Paranın Mezhebi", **Cuma,** 5-11 Kasım 1993, s.29.

Buna karşılık 1. Sanayi Kongresinde Erol Yarar'ın gündeme getirdiği Dual Ekonomi politikası önerisi hükümetin SHP kanadının ilgisini çekti. büyük sanayicilerin karşı çıktıkları bu öneri yarı-ithal ikameci bir modeldi ve örneğini Kore deneyiminden alıyordu. Model ihracat orijinli devlet teşviklerinin arttırılması, buna karşılık ithalatın bilinçli bir politika dahilinde azaltılmasına dayanmaktaydı. Tabi ki, gerek tüketim ve gerekse ara maddeler konularında ithalatı ikame edecek üretim faaliyetlerine yaygın hükümet desteği isteniyordu. Devlet sadece belirlenen üretim faaliyetlerini desteklemeyecek, üretilen bu ürünlerin dış piyasalarda pazar bulmasına da yardımcı olacaktı. Model yabancı sermayeye de bazı kayıtlamalar getirilmesini öneriyor ve yabancı sermayeye ancak yerli bir ortak bulması durumunda ülkede yatırım yapabilme hakkı tanınıyordu. Bu öneriler kongreye katılan büyük grupların tepkisini çekti. TİSK başkanı R. Baydur bu sistemin liberal ekonomiye açıkça cephe almak anlamına geldiğini belirtirken, İTO Başkanı Atalay Şahinoğlu, "Asıl olan teşviksiz ve müdahalesiz,. hatta korumasız bir ulusal ve uluslararası piyasada rekabet gücü elde edebilmektir. Artık ülkelere mahsus ürün devri çoktan kapandı" diyordu. [473] Ancak öneri gelen tepkiler ve SHP'nin sınırlı iyimserliği nedeniyle fazla dikkate alınmadı, zaten model önerisinin SHP-MÜSİAD işbirliğine yol açması politik ve yönelim altyapısı olarak çok zor bir olguydu. MÜSİAD'ın seçimler öncesindeki diğer bir faaliyeti İzmir Şubesi tarafından hazırlatılan bu Yerel yönetimler raporunu kamuoyunun gündemine getirilmesidir. Rapor da üniter devlet yapısının korunarak güçlü bir yerel yönetim sisteminin oturtulabilmesinin mümkün olduğu ifade ediliyordu.[474] Belediyelerin mali denetiminin bakanlıklardan alınarak Sayıştay'a verilmesi, yerel yönetim ombudsmanının kurulması, BİT'lerin özelleştirilmesi ve kamu görevi ile yerel yönetim meclisi üyeliğinin aynı anda yürütülebilmesi önerileri getiriliyordu. [475]

Görüldüğü gibi Mart Yerel seçimlerine kadar geçen sürede TÜSİAD krizin istekleri doğrultusunda bir kapsamlı projenin hükümet eliyle devreye sokulabileceğinin beklentisi içinde oldu. Buna karşılık TOBB Cumhurbaşkanı ile diğer odaların tepkisine karşı hükümetle bir arabulucu rol üstlendi. MÜSİAD ise kendi düşünsel çerçevesini oturtma yönünde faaliyetlerine devam ederken, zaman zaman siyasal alanla değişik etkileşimler içine girdi.

---

[473] **Ekonomik Trend**, 27 Şubat 1994, s.34.
[474] Bilal Eryılmaz-M.Lütfi Şen, **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de Yerel Yönetimler Sorunlar-Çözümler**, İzmir MÜSİAD 1994. s.49.
[475] a.g.e., s.50-58.

Mart yerel seçimleri her üç örgüt açısından da önemliydi. TÜSİAD seçime DYP-SHP hükümetinin geleceğini belirleyecek bir referandum gözü ile bakıyordu. TOBB da aynı kaygıyı taşıyordu, ancak yönetim daha çok DYP'nin oylarında yaşanacak büyük bir düşmenin kendisini büyük sanayi ve ticaret odaları karşısında güç duruma düşüreceği endişesi içindeydi. MÜSİAD içinse seçim son siyasal eğilimlerin bir göstergesi olacaktı; özellikle RP'nin seçimlerdeki konumu onların biraz da zorlama ile sürdürdükleri partiler üstü tavrın geleceğini belirleyecekti.

b. Mart 1994 Yerel Seçimleri ve 5 Nisan Kararları

Mart 1994 yerel seçim sonuçları da her üç grubun kendi beklentileri doğrultusunda yorum yapmalarına fırsat tanıyacak biçimde sonuçlandı. SHP oylarında büyük bir düşüş yaşanırken, genel dağılımda DYP % 27 gibi bir oy aranı ile birinci parti olarak seçimden çıktı. Ancak en dikkat çekici sonuç RP'nin özellikle büyük şehirlerde ve Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde oyların büyük çoğunluğunu olarak seçimlerin gizli galibi olmasıydı. Öncelikle TOBB yönetimi seçimlerden DYP'nin birinci parti olarak çıkmasından memnun kaldı. Kriz dolayısıyla kaldığı ara konumdan bu sonuçlarla kurtulmuş oluyordu. Erez sonucun muhafelet partilerine bir ders olduğu görüşündeydi ve halk muhalefet çizgisi ile devleti yıpratma çizgisini birbirine karıştıranları cezalandırmıştı. Seçim sonuçları sanayicilerin beklendiği bir Anayol koalisyonunu değil, "Yol Ana" hükümetini doğurabilirdi ve bu sonuç aynı zamanda "milli mutabakat" hükümeti beklentilerini boşa çıkarmış hükümete destek verilmesi gereğini ortaya koymuştu. [476]

TÜSİAD açısından seçim sonuçları iki açıdan önemliydi; öncelikle imaja dönük beklentilerin güç kazandığı bir dönemde RP'nin görünür başarısı büyük sanayiciler açısından olumsuz bir gelişmeydi, ikinci olarak ANAP'ın aldığı oy oranı bir Anayol hükümeti için DYP üzerinde baskı kurabilecek bir potansiyel sağlamıyordu. TÜSİAD bu iki nedenle vurgusunu daha çok SHP'nin aldığı oy oranındaki düşme üzerinde yoğunlaştırarak DYP'nin ANAP ile bir koalisyona gitmesi yönünde yoğunlaştırdı. RP'nin yükselişi karşısında bu koalisyonun gerçekleştirilmesi hayati bir önem taşımaktaydı. Ali Koçman; "seçim sonuçlarına göre SHP'nin hükümet ortağı olarak kalıp kalmayacağını düşünmesi gerekir" derken, TÜSİAD Başkanı Halis Komili sonuçların serbest piyasa ekonomisini ve demokratik düşünceyi

[476] Milliyet 29 Mart 1994.

savunan iki siyasal partinin yakın işbirliğine işaret ettiğini belirtti ve bunun vakit geçirilmeden gerçekleştirilmesinin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını ifade etti. [477]

MÜSİAD yönetimi ise seçim sonuçlarını kendisini ilgi odağı yapmasından memnundu, ancak mesafeli bir tutumla seçim sonuçlarını değerlendirmeyi uygun buldu ve onlar da TÜSİAD gibi SHP oylarındaki düşüşe vurgu yapmayı tercih ettiler. Fakat onların vurgusunun nedeni daha çok bu partinin seçim kampanyası sırasında manevi değerlere karşıt bir tutum almış olmasıydı. Yarar seçim sonuçlarının milletin, manevi değerlerine, inancına hakaret ederek oy isteyenleri hüsrana uğrattığını gösterdiğini belirtti. Yarar sonuçları DYP'yi öne çıkarmasının hükümete verilmiş bir avans olarak değerlendirdi ve hükümetin kalan dönemde bunu iyi değerlendirmesini istedi.[478] MÜSİAD RP'li yönetimlerin büyük şehirlerin başına gelmesinden memnundu ancak siyasal merkezi önceleyen tavırları nedeniyle bunu açıktan dile getirmeyip bazı olumlu ve destekleyici mesajlar yollamakla yetindiler. Yarar; "RP iltimas sistemini eleştirerek bu duruma geldi, şimdi iş başında bulunduğu yerlerde herkese adil davranmalı" diyordu. Ona göre RP bunu başaramazsa eleştirdiği sistemin içine düşebilirlerdi.[479] MÜSİAD RP'yi yerel yönetimlerdeki başarısını beklemek taraftaydı ve buna göre destek derecesini belirleyecekti.

Seçimlerden sonra asıl kaynaşma TÜSİAD içinde yaşandı; gençlerden oluşan yönetimin muhalefeti yükseltmek suretiyle hükümeti karşılarına almış olmaları ve seçimden DYP'nin iyi bir sonuçla çıkması eski üyelerin tepkisini çekmişti. TOBB'un merkezde artan etkinliği, TÜSİAD'ın sürekli dışarıda tutulması, özellikle zaman zaman TÜSİAD kimliği ile özdeşleştirilmiş büyük sanayicilerin Dernekten bağımsız olarak muhatap alınması ve eleştirilere uğraması bu kesim içinde rahatsızlık doğurmuştu. Yine ANAP ve DYP ekseninde çatışma sertleştikçe Dernek yönetimi bundan yakından etkilendi. Aydın Bolak; "TÜSİAD bir baskı grubundur, fikir kulübü değil. Eğer fikir kulübü alacaksa ben yokum" diyordu. yine bir toplantıda Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanı ve Dernek üyesi Özcan Yaramancı, ANAP'a yakın üyeler tarafından, üyeleri DYP'den yana manipüle etmekle suçlandı.[480] Bütün bunlar TÜSİAD yönetiminin kendilerine yönelik iç talebi frenlemek ve RP'ye karşı siyasal merkezi

[477] **Milliyet** 1 Nisan 1994.
[478] **Milliyet** 29 Mart 1994.
[479] **Hürriyet** 30 Mart 1994.
[480] **Milliyet** 8 Nisan 1994.

tümüyle yitirmemek kaygısıyla daha dolaylı yollardan bir Anayol hükümetinin kurulmasına yönelik daha ılımlı tavırlar geliştirmelerinin nedenler oldular.

DYP yollanan ılımlı mesajlara rağmen koalisyona devam kararı aldı ve seçim sonuçlarının verdiği güvenle daha radikal önlemler içiren 5 Nisan ekonomik istikrar paketini yürürlüğe soktu. Kararlar KİT zamlarının uygulanmasını ve bir defaya mahsus alınacak çeşitli oranlardaki ek vergileri içeriyordu. Yatırımlar durduruluyor, büyüme hızı düşünülüyordu, kamu harcamalarında % 30'a varan bir kısıtlamaya gidiliyordu. Paket ile tarımsal ürünlere (pancar, buğday ve tütün dışında) destekleme kaldırılıyor, Temmuz ayında yapılması gereken memur maaş zamları erteleniyordu. TÜSİAD'ın tepkisi beklenilenden daha düşük bir tonda geldi, bunun ardında yukarda değindiğimiz iç muhalefetin baskısı ve yeni şartlara uygun bir stratejinin arayışı içinde olması vardı. Komili paketi orta vadeli bir istikrar programı için olumlu bir başlangıç olarak değerlendirdiklerini ve bir seferlik olunacak ek vergiye karşı olmadıklarını açıkladı.[481]

Buna karşılık MUSİAD 5 Nisan ekonomik kararlarına sert tepki gösterdi. Seçimlerden hemen sonra Dernek tarafından açıklanan bir istekler listesinde rant gelirlerinin vergilendirilmesini talep etmiş buna karşılık KDV oranlarının indirilmesini ve şirket kârlılıklarının enflasyon muhasebesi ile hesaplanarak vergilendirilmesini istemişti. İstekler listesinde ihracata vergi indirimi, Uzakdoğu ve Ortadoğu'dan yabancı sermaye akışının kolaylaştırılması, krizin aşılmasında işçi çıkarmaya kesinlikle başvurulmaması ve bankaların spekülatif amaçla işlem yapmasının engellenmesi diğer istekler olarak sıralanmıştı.[482] Görüldüğü gibi MÜSİAD'ın talepleri ağırlıklı olarak paranın spekülatif karlardan üretim ve ticari fonksiyonlara kaydırılmasını ve bu alanda da etkili bir teşvik ve vergi indirimi uygulanmasına dayanıyordu. Oysa hükümet, krizin ana nedeni oluşturan iç borç krizini aşmak için daha çok piyasadan para çekmeye yönelik politikalara ağılık verdi ve bu MÜSİAD'ın talep profiline taban tabana zıttı. Erol Yarar 5 Nisan kararlarını, istikrarsızlığın faturasını halka çıkaran acı bir zam reçetesi olarak yorumladı. Ona göre hükümet enflasyonu zam reçetesi olarak yorumladı. Ona göre hükümet enflasyonu zam yaparak indirmek gibi basit bir yol seçmişti ve Türkiye'yi bu hale getiren rantiye kesimini cezalandırma yolunu

[481] **Milliyet** 26 Nisan 1994.
[482] **Zaman** 24 Mart 1994.

seçmemişti. Yarar Paketi kınadıklarını ve desteklemeyeceklerini açıkladı.[483] TÜSİAD yönetimi krizi 24 Ocak 1980 kararlarının başlattığı bir sürecin tabii sonucu olarak görüyordu. Krizin ana nedeni 24 Ocak kararlarından itibaren ne pahasına olursa olsun dövizin arttırılması siyasetiydi. Bu siyasetin önce hayali ihracatı teşvik ettiğini, 1987'den sonra da durmaksızın bir ekonomik politika olarak hükümetler tarafından sürekli olarak kullanılmasına zemin hazırladığını ve sonuçta ülke kaynaklarının yurt dışı sermaye tarafından emilmesine varan bir krize dönüştüğü vurgulanıyordu. Hükümetin krizin aşılmasında rant kesimine yönelmek yerine vergisini zaten veren kesimden ek vergi almak yoluna gittiği ve bunun da yanlış bir politika olduğu belirtiliyordu.[484]

MÜSİAD'ın yükselen konumu 3. Genel Kurul toplantısına muhalefet partilerinin ilgi göstermeleri sonucunu doğurdu. İktidar ortakları davetli oldukları halde hiç bir temsilci yollamazlarken, ANAP'ı temsilen Genel Başkan Yardımcısı Ekrem Pakdemirli, RP Başkanı N. Erbakan ve BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu Genel Kurula katıldılar. Hak-İş ve DİSK Başkanlarının da bulunduğu toplantıya çok sayıda RP'li il ve ilçe belediye başkanı da katıldı.

5 Nisan kararları konusunda en olumlu yaklaşım beklenileceği gibi TOBB yönetiminden geldi. Kararların ilanından yaklaşık bir yıl sonra Birlik'in ekonomik raporunda, program ile ekonomideki kötüye gidişin kontrol altına alınmaya başlandığını açıklanmış ve buna paralel olarak olumlu gelişmelerin yaşanmaya başlandığı belirtilmişti.[485]

Yukarıda belirttiğimiz gibi TÜSİAD içinde yükselen eleştiriler, içte bazı tartışmaların yaşanması ve RP'deki yükselme Dernek yönetimini ANAYOL hükümeti için daha dolaylı yöntemlerle çaba harcamaya zorlamışdı. Bu amaçla yapılan kulis çalışmaları Mayıs ayı içinde Mesut Yılmaz'ın bir açıklaması ile kamuoyuna yansıdı ve yeni bir tartışma başlattı. Dernek Yönetim Kurulu üyesi Güler Sabancı'nın evinde verdiği bir davette ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın katılması ve daha sonra basına sanayicilerin bir Anayol kurulması yönünde kendisinden çaba beklediklerini açıklaması bu tartışmanın kıvılcımını çaktı.[486] Hükümetin tepkisi Çiller'den geldi; Başbakan TÜSİAD'ı bozgunculukla suçlayarak, yönetimi, hükümeti

---

[483] **Günaydın** 10 Nisan 1994.
[484] Erol Yarar, "Reel Üretimden Kağıt Ekonomisine" , 3.Olağan Genel Kurul Açış Konuşması, **Çerçeve** Yıl 3, sy.3, mayıs-Haziran 1994, s.10.
[485] **1994 Yılı Ekonomik Raporu**, 50. Genel Kurul, Ankara: TOBB, 1995, s.96.
[486] **Milliyet** 1-2 Mayıs 1994.

ANAP'a teslim etmek isteyen mutlu bir azınlık olarak tanımladı.[487] Tabi tartışmaya TOBB yönetimi de katıldı ve Erez belirli çevrelerin yeni hükümet modelleri arayışına girmiş olmasının dışarıya karşı güvensizlik doğurduğunu belirterek, bu çabaları kınadıklarını ve "Türkiye'nin mantı sofralarında ve kapalı odalarda kurulacak hükümetlere ihtiyacı" olmadığını belirtti.[488]

Eleştiriler TÜSİAD yönetiminin tepkisini çekti. Komili bir basın açıklaması yaparak hükümeti ağır bir dile suçladı; Komili ülkenin tarihi boyunca görmediği bir krizi yaşadığını, Başbakanın ise bunu "rahatı kaçan bir grup işadamı"na yüklemeye çalıştığını belirterek, kendilerinin beş yüz bin kişiye iş sağlayan, ödediği vergiler yüz trilyona yaklaşan bir grubu temsil ettiğini ifade etti. TÜSİAD Başkanı hükümetin dikkatleri % 125'lik enflasyondan başka bir yöne çekmeye çalıştığını ve kendisine olan tüm güveni kaybettiğini açıklıyordu.[489]

c. MÜSİAD ve Refah Partisi

Hükümet - TOBB ve TÜSİAD arasında bu çatışma yaşanırken, MÜSİAD seçim sonrası koşulları değerlendirmeye çalışıyordu. Dernek yönetimi ısrarla, partilere karşı belirli bir mesafede durmaya özen gösterdi. RP ile düşünsel bir yakınlık içinde bulunmalarına rağmen bir partinin derneği olmamaya özen gösterdiler. Belirttiğimiz gibi 1993 sonlarında hazırlattıkları KİT raporu ile RP yönetiminin tepkisini çekmişlerdi, yerel seçimlerden sonrada çok yakın bir üslup kullanmamaya dikkat ettiler. Yarar bir yandan RP'lilerin yerel yönetimlere gelmelerine yönelik destekleyici mesajlar verirken, diğer yandan RP yönetiminin ekonomi politikaları konusunda daha net olmaları gerektiğini belirtti. Ona göre özellikle Doğuda RP faktörünün devreye girmesi PKK'nın gelir kaynaklarına vurulmuş bir darbeydi ve bu gelişme silahlı kuvvetler tarafından da olumlu karşılanmalıydı. Yarar bir Anayol oluşumunun dolaylı olarak karşısında yeni bir muhafazakar bloku bulabileceğini belirtiyordu. Bu blok RP, MHP, Yeniden Doğuş Partisi ve Aydın Menderes'ten oluşacaktı ve giderek güç kazanacaktı.[490] Bu düşünceler aslında MÜSİAD'ın RP'den daha çok muhafazakar bir blok oluşumuna sıcak baktığını gösteriyordu. MÜSİAD, DYP-SHP hükümetinin zaten başarısız olduğunu, kurulacak bir Anayol'un da RP'nin tezlerini destekleyerek onu güçlendireceği

[487] **Milliyet** 10 Mayıs 1994.
[488] **Milliyet** 2 Mayıs 1994.
[489] **Milliyet** 5 Mayıs 1994.
[490] **Milliyet** 6 Nisan 1994.

görüşündeydi, buna karşılık tek başına bir RP yükselişinden çok MHP ve diğer küçük sağ oluşumlarında dahil olduğu bir blokun oluşturulmasından yanaydı ve bunun RP'nin kendi açısından bazı olumsuz yönlerini törpüleyeceğini düşünüyordu. RP ile MÜSİAD arasında en temel ayrım, RP'nin adil ekonomik düzeni söylemini, Derneğin belirsiz ve netleşmemiş bir tez olarak değerlendirmesiydi. Yarar bu tezin teorik olduğunu, kendilerinin ise pratikle daha çok ilgi olduklarını ifade ediyor, modelin hangi yöntemlerle uygulamaya konulacağını ciddi oranda açıklama gerektirdiğini belirtiyordu. Adil düzeni çeşitli açılardan "iyimser" bulan TÜSİAD yönetimi KİT'lerin özelleştirmesi konusunda RP'yi isteksiz ve devlet müdahalesine açık buluyorlardı. MÜSİAD, RP'nin kredi faizlerinin affedilmesi, KDV'nin tamamen kaldırılması ve esnafin defter tutma yükümlülüğünden muaf tutulması yönündeki önerilerine sıcak bakmıyordu.[491]

Bütün bunlara rağmen MÜSİAD ve RP taşıdıkları genele ilişkin perspektifler açısından büyük benzerliklere sahiptiler. Öncelikle her ikisi de Türkiye'nin uluslararası konumuna ilişkin benzer düşünceler taşıyorlardı. Cazibe merkezinin Uzakdoğu olduğu ve Türkiye'nin ekonomik bir İslam birliğini sağlamada lider bir ülke olması gerektiğine ilişkin bir modelin arayışı içindeydiler. Her iki kurum da teknokrat ve pragmatik yönleri ağır basan başkanlar tarafından yönetiliyorlardı ve aslında her ikisi de pratiği önceleyen muhafazakar-milliyetçi bir söyleme sahiptiler. Yine her iki kurum faizin pratikte işlevini yitireceği ekonomik politika ve modellere sıcak bakıyordu ve ülke kalkınmasını, kaynağını İslami referanslardan olan bir ahlak söylemine dayandırıyorlardı. Hepsinden önemlisi ekonomik açıdan her ikisi de sosyal arka plan olarak muhafazakar Anadolu sermayesine dayanmak ve bu kesimi ekonomik paylaşım içinde güçlendirmek isteğindeydi. Bu birliktelik listesi uzatılabilir. Sonuç olarak RP'nin yükselişi, hükümeti önceleyen, yaygın kurumsallaşmış bir işadamı örgütlenmesi için, eşyanın tabiatına uygun olarak, çıkarına bir gelişmeydi ve bu yükselişe paralel olarak MÜSİAD'ın da muhatap bir örgüt olarak konumu güçlenecekti.

[491] **Ekonomik Trend**, 3 Nisan 1994.

5. Aralık 1995 Seçimleri Öncesinde İşadamı Örgütleri

a. Gümrük Birliği Çerçevesinde Şekillenen Ayrımlar

MÜSİAD 1994 yılının sonlarında hazırladığı bir raporla mevcut ekonomi politikalarının hükümetçe uygulanmaya devam edilmesi durumunda 1999 yılında devlet bütçesinin iflas edeceğini açıkladı. Bu gidişi durdurmak için Dernek hükümetin kısmi bir monetizasyona gitmesini öneriyordu.[492] Yine 1994 yılı sonunda yayınlanan ekonomik rapor genel bir manifesto niteliğinde hazırlandı. Yarar raporun önsüzünde 5 Nisan kararlarının "miyopik" bir bakış açısının ürünü olduğunu belirterek, küçülerek istikrar sağlama yolunun seçilmiş bulunduğunu belirtiyordu. MÜSİAD genel anlamda talep yönetimi politikalarından vazgeçilecek, arzı artıran programlara yönelinmesi gerektiğini ifade ediyor, ihracat ve üretimin devlet teşvikleri yolu ile desteklenmesini istiyordu. Bu teşviklerin çoğu vergi indirimleri ve kur garantilerini kapsıyordu ve teşviklerde KOBİ'lere belirli bir ağırlık verilmeliydi. KDV indirimi, Enflasyon muhasebesi, rant gelirlerinin vergilendirilmesi talepleri tekrarlanıyordu. Özelleştirmede ise öncelik sendikalara verilmeliydi.[493] MÜSİAD'ın gösterdiği bütün bu baskı grubu fonksiyonları, İslâm birliği eksenli dışa açılma ve üyelerine pazar bulma çabaları ile birlikte yürütüldü. 1994 yılı içerisinde iki Afrika ülkesi Fas ve Tunus'a geziler düzenlendi ve İran'da düzenlenen bir fuara Dernek düzeyinde katılım gerçekleştirildi. Ekim ayı içinde 2. MÜSİAD Fuarı İzmir'de yapıldı. Yine aynı çerçeve içinde iki rapor yayınlandı; bunlardan ilki "İş Hayatında İslam İnsanı (Homo İslamicus)" adını taşıyordu. Roporun önsözünde Yarar, kapitalizmin yarattığı homo economicus'un dünyadaki tüm toplumlara yönelik bir dayatmaya dönüştüğünü belirterek, kapitalizmin bir çöküş dönemine girdiği günümüzde İslami yaklaşımların ciddi bir alternatif olarak ortaya çıktığını ifade ediyordu. Bu nedenle İslami bir modelin oluşturulması çabasına hız verilmeliydi ve rapor bu çabalara bir katkı sağlamak amacıyla hazırlanılmıştı.[494] İkinci rapor; MÜSİAD üyelerinin çeşitli İslâm Ekonomik kuruluşlarından, hükümet dışı yollardan nasıl yararlanabilecekleri konusunda bir rehber olması amacıyla hazırlanmıştı ve bu konuda rapora uzunca bir firsatlar listesi eklenmişti.[495] Tabii bu perspektif radikal bir AB karşıtı söylemle

---

[492] Erol Yarar'ın "Devlet'in Borç Krizi-İFLAS 1999" Raporunu Sunuş Konuşması, **MÜSİAD Bülten** Yıl.2, sy.11, Kasım 1994, s.12-14.
[493] **Türkiye Ekonomisi 1995**, İstanbul: MÜSİAD 1995, s.62-65.
[494] Hüner Şencan (Der.), **İş Hayatında İslam İnsanı**, İstanbul: MÜSİAD 1994, Önsöz.
[495] Haşmet Başar: **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği**, İstanbul: MÜSİAD 1994.

destekleniyordu. Yarar, Gümrük Birliğinin, koruma altında bu güne kadar palazlanmış grupları rekabete girmek zorunda bırakacağı görüşlerine katılmıyordu. Ona göre korumacılık altında Türk Sanayi değil belirli gruplar korunmuştu, buna karşılık devlet tekelleri kaldırılmamış, patent hakları korunmamış ve küçük ve orta ölçekli firmalar bu süreçte yalnız bırakılmıştı. Dolayısıyla Gümrük Birliği sürecinden da en çok bu kesim zarar görecekti.[496] MÜSİAD, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesiyle kendi tabii hinterlandından kapacağını ve öncü ülke olma potansiyelini kaybedeceğini düşünüyordu. Derneğin Genel Sekreteri Ömer Bolat, Türkiye'nin AB'nin karar masasında bulunmayışının, KEİB, İSEDAK ve ECO gibi oluşumlardaki inisiyatifini yok edeceği düşüncesindeydi. Ona göre AB; Bosna, Karabağ ve Çeçenistan sorunları gibi konularda takip ettiği politikalarla Türkiye'nin çıkarları ile tezat içinde bulunduğunu göstermişti. Türkiye Gümrük Birliği sürecine girmek yerine, İslâm ülkeleri ile siyasal ve ekonomik bütünleşme doğrultusunda çaba harcamalıydı.[497]

Gümrük Birliği konusunda MÜSİAD'ın talebi topyekün bir strateji değişikliği ile böyle bir entegrasyona girmeyip, çok yönlü, ama sonunda İslâm dünyası merkezli bir oluşuma kapı açacak ekonomik ilişkileri bölgesel olarak geliştirmek doğrultusundaydı.

Buna karşılık Gümrük Birliği sürecine daha karışık düşüncelerle bakan işadamları grupları da bulunmaktaydı. Bunlar genel olarak büyük sanayicilerdi ve ağırlıklı olarak kendi aralarında ikiye bölünmüşlerdi. Birinci grup MÜSİAD'ın gösterdiği tavrın tam karşısında yer alıyordu ve Gümrük Birliğine girmeye son derece istekli bir tutum sergiliyorlardı. Başını tekstil sanayicilerinin çektiği bu grup hem süreçte AB ülkelerine fazla sorun çıkarılmamasını istiyor, hem de Türkiye'nin imaja dönük bazı düzenlemelere gitmesini yoğun bir şekilde talep ediyorlardı. TÜSİAD üyesi ve Giyim sanayicileri Derneği dönem Başkanı Nur Ger; "Bizim DEP ve demokratikleşme sorunlarımızı çözmemiz gerekir" derken, H. Narin "Önümüzdeki dönemde mevzuat uyumu ile birlikte insan hakları ve demokrasi uyumu gerekli olacak" diyerek sektörün beklentilerini dile getiriyorlardı[498]. Dış piyasalarda rekabet edebileceklerini düşünen tekstilcilerin temel kaygısı, otomotiv gibi bu potansiyele sahip olmayan bazı sektörlerin korunmasına dönük tavizler koparmak uğruna, hükümetin AB'nin tekstil

[496] Erol Yarar, "Kurt Kuzu Aslan", **Çerçeve** Yıl 3, sy.12, Kasım-Aralık 1994, s.5.
[497] Ömer Bolat, "Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası", **Çerçeve** Kasım-Aralık 1994, s.13-14.
[498] **Cumhuriyet** 24 Aralık 1994; 28 Aralık 1994.

ürünlerine kota getirmesine ses çıkarmayacağıydı ve bu durum onları rekabet gücü sınırlı bazı büyük gruplarla karşı karşıya getiriyordu. Tekstilcilerin bu istekli tavrına karşı çıkan, otomotiv sanayinde faaliyet gösteren bazı yöneticiler hükümetten Gümrük Birliği konusunda referanduma gitmesini bile talep ediyorlardı.[499] Aslında her iki grup açısından AB konusunda genel bir düşünce ayrılığı yoktu, aralarındaki fark ikinci grubun sürecin daha ağırdan alınması ve bazı korumacı tavizlerin AB'den koparılmasını talep etmeleriydi. Bu grup içinde AB'den alınacak mali fon ve yardımların önemi büyüktü ve bu sayede yapısal uyum sorunu aşılabilirdi. 1994'ün sonlarından itibaren bazı büyük işadamlarının Türk-Yunan ilişkileri üzerinde yoğunlaşmaya başlamalarının da temel nedeni AB yardımlarını Yunanistan tarafından bloke edilmesinin önüne geçilmesi arzusuydu. AB yardımı olmadan girilerek bir Gümrük Birliği süreci bu kesimleri oldukça rahatsız edecekti.

Bu arada TOBB Güneydoğu sorunu ile ilgili çalışmalarına devam etti ve konunun ekonomik yönüne ağırlık veren bir raporu yıl içinde yayınladı.[500] Gümrük Birliği sürecinde ise hükümetin artan istekliliğine paralel olarak destekleyici bir role soyunuldu. Bu arada hükümet TOBB'un daha önceden hazırladığı özelleştirme ile ilgili raporunda ye alan önerilere önemli ölçüde yer veren özelleştirme yasasını meclisten geçirerek kanunlaştırdı.

b. TÜSİAD ve MÜSİAD'da Erken Seçim Beklentisi

Belirtildiği gibi 1994 yılı başlarında yasanın ekonomik kriz TOBB'un kilit konumunu zorladıysa da önce yerel seçim sonuçları daha sonrada 5 Nisan ekonomik kararları sonrasında görülen nispi düzelme Birlik'i tekrar eski konumuna getirmiş ve hükümet ile geliştirilen kapalı ilişkiler iyice güçlenmişti. Krizin aşılmasında TOBB yönetimi ve özellikle DYP'ye yakın Egeli işadamlarının yakın desteği olmuş, hatta Başbakan, TOBB Başkanı ile bir gezi düzenleyerek bölgedeki oda ve birlik temsilcilerine şükranlarını sunmuştu.[501] Kararlar sonrasında bir ANAYOL hükümetinin kurulması için kulis faaliyetine girişen TÜSİAD yönetimine karşı ise hükümetin tavrı giderek sertleşmiş ve ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Yıl sonunda Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından yayınlanan bir rapor da büyük sanayi kuruluşları enflasyonu körüklemek ve kendi aralarında anlaşarak fiyat tekelleri oluşturmakla

---

[499] **Cumhuriyet** 4 Kasım 1994.
[500] **Kalkınmada Öncelikli Yöreler Raporu**, Ankara: TOBB, 1994.
[501] **Ekonomide Olumlu Adımlar, Başbakan Tansu Çiller'in İzmir'deki Oda ve Birlik Temsilcilerine Hitaben Yaptığı Konuşma**, İzmir 8 Eylül 1994, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara 1994, s.7-8.

suçlanmışlar, Koç ve Sabancı gruplarının rakamsal gelişmeleri kamuoyuna açıklanmış ve bu gelişmenin KOBİ'lerin aleyhine olduğu ima edilmişti. [502]

TÜSİAD bu ortamda bir erken seçim isteğini sürekli gündemde tuttu. Gümrük Birliğine girmeye yönelik çalışmaların yapıldığı böyle bir dönemde hükümet fonksiyonlarından dışlanmış olma ve RP'nin sağ ve sol kanatta birliktelik sağlanamazsa etkinliğini güçlendireceğinden duyulan kaygılar, onların siyasal ittifakların oluşturulabileceği bir zeminde seçimin yapılmasını talep etmeye yönlendirdi. Dolayısıyla seçim sistemi ve politik süreçlerle ilgili çalışmalara daha çok ağırlık verdiler. TÜSİAD'ın bu tip çalışmalara 1995 yılı içerisinde ağırlık vermesinin bir diğer nedeni Gümrük Birliği'nin tam üyeliğe dönüştürülmesinde gerekli yapısal uyumu ve imaj değişikliğinin sağlanması noktasında siyasal otoriteleri zorlama ve bu konuda kamuoyunu canlı tutmaktı.

MÜSİAD da, TÜSİAD gibi açık bir dille erken seçim istemeye başladı ve bunu AB karşıtı bir söylemle dile getirdi. Dernek yönetimi üzerinde birazdan daha ayrıntılı olarak duracağımız bir süreç içinde oda yönetimlerine MÜSİAD'lı yöneticilerin gelmesi yönünde yoğun bir kampanya başlattı. Dual ekonomi politikası beklentileri, KOBİ'ci söylem ve RP'nin siyasal merkeze gelme olasılığının giderek güç kazanması karşısında Dernek yönetimi de bu değişimlerden maksimum faydayı sağlamaya yönelik çabalara yıl boyunca hız verdi.

TÜSİAD yönetimi 1994 yılını kötü geçmiş bir yıl olarak değerlendirerek bir erken seçimin 1995 yılı içinde yapılmasını istedi ve buna zemin oluşturacak ilk adım İtalya'daki "Temiz Eller" operasyonuna benzer bir girişimin Türkiye'dede başlatılması amacıyla kamuoyu oluşturmaya yönelik olarak atıldı. 1995 Yılı Dernek Genel Kuruluna İtalya'daki operasyonlarda sivrilen Savcı Antonio Di Pietro davet edildi ve Pietro kurulda bir konuşma yaptı. Başkan Halis Kamili ise Genel Kurulda yapmış olduğu konuşmada hükümetten sorunların çözümü için üç temel adımı atmasını beklediklerini ifade etti; Anayasa değişikliği, yeni seçim kanununun çıkarılması ve Ekonomik ve Sosyal Konseyi'in biran önce hayata geçirilmesi.[503] Rahmi Koç da aynı günlerde ülkenin hızla Avrupa'dan uzaklaştığını, Türkiye'nin itibar yitirdiğini belirterek Kıbrıs sorununun bir an önce çözümlenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. [504]

---

[502] **Cumhuriyet** 7 Kasım 1994.
[503] **Milliyet** 11 Ocak 1995.
[504] **Milliyet** 20 Ocak 1995.

Bu konuşmalar TÜSİAD'ın son dönem stratejisinin dayandığı temelleri ortaya koyuyor. TÜSİAD en azından Anayol hükümetine kapı açacak bir erken seçime gidilmesi taraftarıydı ancak bu kendi içinde bir takım ön düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılıyordu. Öncelikle seçim konusunda belli değişikliklerin yapılması gerekiyordu. Bu yapılmadan gidilecek bir seçim RP'li bir hükümeti işbaşına getirebilir ve bu da Avrupa entegrasyonu sürecini baltalayabilirdi. Yine TÜSİAD polarize olmuş bir Meclis istemiyordu bu nedenle mümkün olduğunca elemeye ve birleşmeye kapı açacak, dolayısıyla sağ ve solda birliği sağlayacak bir seçim sisteminin ihtiyacını duyuyordu. AB'ne dönük olarak Türkiye'nin bu süreçte daha değişme açık politikalara yönelmesini talep ettiler ve bu kişisel hak ve özgürlükler, güneydoğu sorunu ve benzeri konularda en azından vitrine dönük bir değişime gidilmesi için anayasa değişikliği benzeri talepleri gündemde tuttular. İkinci olarak özellikle AB ve Türk - Yunan ilişkilerinde gönüllü bir arabulucu misyonuna soyundular ve AB'nin Yunan vetosunu engelleyebileceği beklentisi ile hükümeti Kıbrıs konusunda daha esnek bir tavır almaya zorladılar. Son olarak da içe dönük olarak bir neo-korporatist yapılanmanın ülkede oturtulmasını hükümetten sürekli olarak talep ettiler. TÜSİAD korporatist model arayışında da Avrupa merkezci bir tutuma zaman içinde yöneldi. 70'li yıllardaki Uzakdoğu hayranlığı 90'lı yılların başında Türkiye merkezli genel stratejilerinin geliştirilmesine sıcak bakma yerini giderek Avrupa Birliği ile beraber bir korporatist yapılanma talebine bıraktı. Körfez Krizi sırasında ve KEİB girişiminde, çeşitli projeler heyecanla karşılansa da [505] özellikle Özal'ın ölümü ile bu tip projelerin politik irade ve ekonomik altyapı olarak gerçekleşmesinin zor olduğunu gördü. Avrupa merkezcilik TÜSİAD'ın insan haklarına ve Kıbrıs sorununa vurgu yapmasının temel dinamiğini oluşturdu. R Koç, Türkiye'ye ağır mali yük getirmiş ve dış politikada güçlüklere yol açmış Kıbrıs sorununun halledilmesinin ülkenin çıkarları için zorunluluk olduğunu söylüyordu. Ona göre Ortadoğu, Karadeniz ve Türk Cumhuriyetlerinde tek başına bir ticari blok kurmaya ne mali ne de teknik güç açısından Türkiye yeterli değildi.[506]

---

[505] Bülent Eczacıbaşı, "Geleceğimizin Çerçeveleri", **Görüş**, sy.4, Ağustos 1992, s.12.; Yine 1993 Yılı içinde Dernek, girişimi destekleyen bir rapor yayınladı; Canan Balkır: **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)**, İstanbul: TÜSİAD 1993.

[506] **Milliyet** 24 Ocak 1995.

c. TÜSİAD'da Yeni Strateji ve Ekonomik ve Sosyal Konsey

TÜSİAD yönetimi 1995 yılı içinde iç örgütlenme yapısında da bazı stratejik değişimlere gitme ihtiyacı hissetti. Hükümet ve diğer işadamı kuruluşları ile girilen çatışmalarda TÜSİAD'ın sürekli olarak çıkarları peşinde koşan azınlık, ama güçlü bir grup olarak lanse edilmesi, hatta bu niteliğiyle suçlanması, sınırlı bir örgütsel yayılmanın gerçekleştirilmesi yönündeki eğilimi güçlendirdi. Bu amaçla gelişmiş sanayi bölgelerinde kurulan yerel SİAD'larla ilişkileri geliştirmeye yönelik adımlar bu yıl içinde atıldı. bu amaçla ESİAD ve BUSİAD ile bazı bağlar kurulmaya çalışıldı. Feyyaz Berker SİAD'larla ilişkileri geliştirerek Derneği bir konfederasyonlaşma sürecine sokacaklarını söylüyordu. Bununla TÜSİAD "350 üyeli bir dernek olarak küçümsenmekten" kurtulacaktı.[507] Ekonomik konularda ise Dernek hükümete yönelik eleştirilerine devam etti. TÜSİAD'a göre DYP-SHP koalisyonu döneminde Türkiye son 15 yılda gösterdiği yapısal değişimden, ekonomik istikrar arayan bir ülke konumuna düşmüştü.[508] Olumlu atmosfere rağmen 1991 yılında işbaşına gelen hükümet, sorunlarının çözümüne ilişkin kapsamlı kararlar alarak yerine kısa vadeli çözümlerle zaman kaybetmişti.[509] TÜSİAD 1995 yılı içerisinde hükümetin bir tartışma zemini oluşturarak orta vadeli bir istikrar programının hazırlanmasına öncülük etmesini talep etmekteydi.[510]

Bu çerçeve içinde TÜSİAD'ın sürekli talep ettiği Ekonomik ve Sosyal Konsey Nisan ayında hükümetçe kuruldu. Ancak bir farkla Konsey bileşiminde TÜSİAD bulunmuyordu. Gerçi Konsey işadamları ile hükümet diyalogunun kurumsallaştırılmasından çok AB entegrasyonu ve Gümrük Birliği öncesinde ekonomi yönetiminde çok sesliliği sağlama görüntüsünün verilmesi amacıyla oluşturulmuştu, ancak yine de TÜSİAD'a yer verilmemesi anlamlıydı. Konsey bileşiminde ve dolaysıyla TÜSİAD'ın Konseye alınmamasında TOBB yönetimi etkili olmuştu. Sekreterya hizmetlerini DPT müsteşarlığının yürüteceği kurumun mali kaynak ve personel ihtiyacı Maliye Bakanlığınca karşılanacaktı. Konsey; Maliye Bakanı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı, ayrıca Başbakan tarafından görevlendirilecek diğer iki bakan, Başbakanlık, DPT, Hazine, Dış Ticaret Müsteşarları, DİE ve Merkez Bankası başkanları, YÖK'ten iki, TOBB'tan iki, TİSK'ten iki, en çok üyeye sahip işçi

---

[507] **Milliyet** 7 Haziran 1995.
[508] **1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1995, s.13.
[509] a.g.y., s.14.
[510] a.g.y., s.21-22.

konfederasyonundan iki, Ziraat Odaları Birliğinden ve TESK'ten birer üyeden oluşacaktı.[511] Görüldüğü gibi Konsey bileşiminde devlet kurumları ağırlıklı olarak temsil ediliyordu, işçilerin temsili Türk - İş ile sınırlı tutulurken TOBB ve TİSK ikişer üye ile daha iyi bir konumda yer alıyorlardı. Konsey'e ekonomik ve sosyal konularda hükümete istişare nitelikte görüş bildirme, mevzuat hazırlamak, kamu ve özel kuruluşlardaki koordinasyonu sağlamak gibi görevler verilmişti, ama kamu kurumlarının ağırlıkta olduğu böyle bir bileşimin sağlıklı bir biçimde işletilmesi zordu, işletilse bile kamu kurumlarının ağırlığı nedeniyle hükümet üzerinde baskı oluşturması çok zordu. TÜSİAD yönetimi kendisinin alınmamasını eleştirirken Erez alaycı bir üslupla eleştirileri karşıladı; "TÜSİAD girerse, Kanarya Sevenler Derneği neden girmesin? ".[512]

TÜSİAD yönetimi hükümetin taleplerine yönelik duyarsızlığı belirginleştikçe kamuoyuna yönelik olarak faaliyetlerini süratlendirdi. Dernek yeniden yapılanma ile ilgili isteklerini seri raporla yayınlamak ve kamuoyunda tartışılmasını sağlamak yönünde çaba harcamaya ağırlık verdi. TÜSİAD'ın "Optimal Devlet", "Yeni Bir Seçim tasarımına Doğru" ve "Orta Vadeli İstikrar Programı" konulu raporları ardarda yayınlandı. Çoşkun Can Aktan'a hazırlatılan Optimal Devlet raporunun girişinde TÜSİAD; içinde bulunulan dönemde devletin ekonomideki rolünün çizilmesi ve kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasına ilişkin yeni bir kurumsallaşma sürecine gidilmesinin zorunluluk olduğunu belirterek, raporun bu çalışmalara bir an önce başlanmasını sağlama amacıyla yayınlandığı ifade ediliyordu. [513] Raporda ekonomi ile ilgili reformların Ekonomik ve Sosyal Konsey aracılığı ile yapılması öneriliyor, kamu yönetimi reformu çerçevesinde ise, anayasal reform, yasal reform, kurumsal reform, KİT reformu, yönetimde açıklığın sağlanması, yerel yönetimlere mali ve idari özelliğin verilmesi ve Mecliste "Siyasal Yozlaşmaları Denetleme Kurulu" oluşturulması önerileri getiriliyordu. [514] Bu raporlardan ikincisi "Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Yönetimi Tasarımına Doğru" adını taşıyordu ve Murat R. Sertel ile Ersin Kalaycıoğlu tarafından hazırlanmıştı. Raporda Türk demokrasisi için bir takım yaşamsal tehlikelerden bahsediliyor ve bu tehlikeler kutuplaşma, polarizasyon ve buna bağlı olarak toplumun büyük kesimince

[511] **Ekonomik Trend**, 11 Haziran 1995, s.36-37.
[512] **Milliyet** 1 Nisan 1995.
[513] Coşkun Can Aktan, **Optimal Devlet**, İstanbul: TÜSİAD 1995, s.5-6.
[514] a.g.e., s.130-137.

reddedilen bir düşüncenin seçimleri kazanmasının mümkün olması olarak sıralanıyordu.[515] Bu ifadelerin hedefi açıkça RP eksenli bir yükselişin doğuracağı tehlikelerdi ve rapor ağırlıklı olarak sistemsel açıdan pratikte gerçekleştirilemeyen sol ve sağ birlikteliğinin, nasıl gerçekleştirilebileceğini sorguluyordu. Önerilen sistem, temel olarak seçmenlere birden fazla partiyi tercih etme hakkının verilmesine dayanıyordu; seçmenlerin sıraladıkları tercihlere göre çoğunluk bileşimine ulaşılana kadar ikinci, hatta üçüncü tercihlerin oylamaya katılması mümkün oluyordu. Böylece sağ veya sol partiler arasındaki ikincil ve üçüncül tercihler sandıkta nasıl bir birleşmenin istendiğini de anlamaya imkan tanıyacaktı. Sistem demokratik kuralları çiğnemeden, RP'nin önünün alınması endişesinin güzel bir yansımasıydı ve TÜSİAD'ın arayışlarını açık bir biçimde yansıtıyordu. Halis Komili Aralık 1995 seçimleri öncesinde RP ve seçimden beklentileri ile ilgili olarak şunları söylüyordu; "sisteme güvensizliği, farklı düzen vaatleriyle oya tahvil etmeye çalışan ve Türkiye'nin bin yıllık batılılaşma mücadelesini engellemeye çalışan gruplara karşı, uzlaşmaya dayalı güçlü bir siyasal iktidar bekliyoruz".[516] TÜSİAD devletle yeniden yapılanma ve yeni bir seçim sistemine ilişkin taleplerini hükümetçe takip edilecek orta vadeli bir istikrar programının yürürlüğe konması istekleri ile birlikte kamuoyunun gündemine getirdi. Bu amaçla üçüncü rapor çeşitli uzmanlara konunun değişik yönlerinin inceletildiği bir çalışma olarak gündeme getirildi.[517]

Ancak bütün bu çabalara rağmen sanayicilerle hükümetin yıldızı barışmadı ve Mayıs ayı içinde Sakıp Sabancı'nın İSO meclis toplantısında yapmış olduğu konuşma yeni bir tartışma başlattı. Toplantıya davetli olduğu halde SHP'li Aydın Güven Gürkan'ın katılmaması Sabancı'yı sinirlendirdi ve yaptığı konuşmada kendilerinin sanayinin % 50'sini temsil ettiğini belirterek; "Hangi işin var ki benim toplantıma gelmiyorsun? Ben seni istiyorum, geleceksin, dinleyeceksin. Gelirken takımlarını da getireceksin Çilleri de 23 Haziran'daki meclis toplantısına bekliyoruz. Biz verenler, üretenler siz yiyenlere diyoruz ki gelin bizi dinleyin. Gelirken, sosyal kafalı Frenk memurlarınızı da getirin". [518] Bu sert çıkışa Gürkan ve TOBB başkanından sert karşılık geldi. Gürkan'a göre Türkiye'de yaşanan pek çok krizin temelinde bir avuç "sermaye güçlüsü"nün bireysel çıkar amacı gütmeleri

[515] Murat R.Sertel-Ersin Kalaycıoğlu, **Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Yöntemi Tasarımına Doğru**, İstanbul: TÜSİAD 1995, s.17.
[516] **Milliyet** 9 Aralık 1995.
[517] **Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru**, İstanbul: TÜSİAD 1995.
[518] **Milliyet** 25 Mayıs 1995.

yatıyordu. Erez'in tavrı ise bilindikti; Sabancı bir klinik vakaydı ve devletten alınan krediler ve bankalardan aktarılan sudan ucuz krediler açıklandığı taktirde kimin "yiyici" olduğu daha iyi anlaşılırdı. [519] Bu örnek, ortamın sanayiciler açısından ne kadar gerilimli olduğunu gösteriyordu. Bir yerde Gümrük Birliği öncesinde hükümetin Avrupa ile ilişkileri kapalı bir tutumla sürdürmeye çalışması ve beklenilen imaja dönük düzenlemelerin gerçekleştirilememesi onları derin bir kaygı içinde bırakmıştı. Sanayiciler olaylara bakış açısı olarak Gümrük Birliği sürecine o kadar endekslenmişlerdi ki Mart ayında çıkan Gazi olaylarında bile, olayın arkasında Gümrük Birliği öncesinde, Türkiye'nin batılılaşamayacağı mesajının Avrupa ülkelerine vermek isteyen çevrelerin bulunduğunu iddia ediyorlardı. [520]

d. Odalar Birliğinin Konumunun Güçlendirilmesi

Sanayi odalarının tepkisi ve erken seçim ihtimaline karşı TOBB yönetimi, 1992'den beri Mecliste bekletilen TOBB'un statüsündeki düzenlemeleri içeren yasanın çıkartılması için hükümet üzerinde baskı kurdu. Tasarı muhalefet partileri ile hükümetin SHP kanadının muhalefeti nedeniyle bir türlü yasalaşamamıştı. Bunun üzerine hükümet yayınladığı bir Kanun Hükmünde Kararname ile bu yasayı yürürlüğe soktu.[521] KHK, hükümetin daha önce meclisten geçirdiği 4113 sayılı yetki konumuna dayanılarak çıkartılmıştı. KHK her şeyden önce yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Mevcut Birlik yönetimine iki yıl daha görevde kalma hakkı tanıyordu. Böylece Erez yönetimi, bir genel seçim sonucu yaşanacak hükümet değişikliğinden korunmuş oluyordu. KHK ile odaların yaptıkları hizmetler karşılığı aldıkları ücretlere % 100 zam yapılıyor böylece maddi açıdan güçlendiriliyorlardı. Oda yöneticilerine getirilen 10 yıl faaliyet zorunluluğu kaldırılıyordu. TOBB yeni düzenleme ile düşük faizli kredi kullanabilme, ihracatla ilgili işlemlerden ücret alabilme imkanına da kavuşuyordu. Düzenlemelerin en önemli özelliği Birlik organlarının belirlenmesinde 1986'dan önceki sisteme dönülmesiydi. Genel Kurul yönetim organların seçiminde etkin konuma geliyordu. TSO'ların tekrar güç kazanması TOBB yönetiminin sanayi odaları muhalefetine karşı KOBİ merkezli bir kurum stratejisi geliştirmesine uyumlu bir gelişmeydi. Ancak 557 sayılı KHK'nın dayandığı 4113 sayılı yetki kanunu, ANAP'ın başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Mahkeme bu karara dayanarak ilgili KHK'yi de daha sonra iptal etti.

---

[519] **Milliyet** 26 Mayıs 1995; 29 Mayıs 1995.
[520] **Milliyet** 22 Mart 1995.
[521] **Resmi Gazete** 22 Haziran 1995 T. 22326 sayılı, 557 sayılı Kanun Hükmünde Kararname.

[522] Ancak bu iptal kararı TOBB yönetimi içinde bir krize yol açmadı. Öncelikle Bakanlar Kurulu kararı ile çıkarılan bir kararname yolu ile odaların hizmetlerden dolayı aldıkları gelirler önceki düzenlemedeki gibi arttırıldı. [523] Ayrıca Kasım ayı içinde bazı büyük odalarda ve genel olarak Anadolu odalarında yaşanan MÜSİAD çıkarması karşısında yönetim 1986'da şekillendirilen statünün kendisine böyle bir durumda getireceği avantajları gördü ve statü değişikliği konusunda fazla ısrarcı olmadı.

e. MÜSİAD: Erken Seçim Talebi ve Odalar Çıkarması

Üye sayısını 2000'lere çıkaran MÜSİAD ise siyasal alanla daha yakından ilgilenmeye başladı. Özellikle hükümetin kendilerini sürekli olarak dışarıda tutması erken bir genel seçime gidilmesi talebini ve yeni bir hükümetin iktidara gelmesi beklentisini güçlenirdi 1995 yılı boyunca Dernek tarafından hükümetin bir erken seçime gitmesi yönündeki istekler sıklıkla dile getirildi. MÜSİAD İzmir Şube Başkanı Ö. Cihat Akay bu isteklerine gerekçe olarak kamuoyu yoklamalarında DYP-SHP koalisyonunun arkasında yeterli halk desteğinin bulunmadığının anlaşılmış olmasını gösteriyordu. Akay hükümetin IMF ile görüşmeleri gerekçe göstererek seçimi 1996 yılında yapma yönündeki eğilimine ise şiddetle karşı çıkıyordu.[524] Bu açıklamalar genel merkezce de desteklendi. TÜSİAD yönetimi hükümeti ısrarla Güneydoğu Asya modellerini uygulamaya, yoğun bir teşvik sistemi ve vergi indirimleri ile desteklenen küçük işletmelerden yana bir ithal ikameci politikaya geçmeye çağırdı. MÜSİAD bu nedenle Gümrük Birliği sürecinde gündeme getirilen Patent Yasasına, bir Avrupa dayatması olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Bunun küçük ve orta ölçekli işletmelerin hareket olanını daraltacağını savundu. Gümrük Birliğine yaklaştıkça da alternatif projeleri kamuoyunun gündemine getirmeye başladı. İpek Yolu Birliği Projesi ve Pamuk Birliği Projesi bunlardan başlıcalarıydı ve bu projeler 1995 yılından itibaren daha yoğun bir biçimde vurgulanmaya başlandı. [525] Her iki proje de Güneydoğu Asya modelleri ile İslâm ekonomik birliği perspektifini bir arada kombinize eden projelerdi ve MÜSİAD'ın açıklamaya çalıştığımız sosyo-ekonomik eksenlerinin bileşimine dayanıyordu. Bu çerçevede MÜSİAD 1995 yılı sonlarında koalisyon içinde CHP kanadından gelen ayrılma taleplerini olumlu karşıladı. Ali Bayramoğlu, günün parlementosunun 1991 seçimlerinde oluşan parlamentodan

---

[522] **Resmi Gazete** 29.9.1995 T. 1995/43 E. Sayılı karar.
[523] **TOBB Faaliyet Raporu 1995-1996, 51.** Genel Kurul, Ankara: TOBB, 1996, s.11-12.
[524] **MÜSİAD Bülten**, yıl 3, sy.4, Mayıs 1995, s.20.
[525] **MÜSİAD Bülten**, yıl 3, sy.5, Haziran-Temmuz 1995, s.22-23.

çok farklı olduğunu belirterek, yeni bir siyasal ve ekonomik yapılanmaya gidilebilmesi için "güçlü ve anlaşılabilir" bir hükümete ihtiyaç bulunduğunu ifade ediyordu. Ona göre kurulacak yeni bir hükümet uygulamanın içinde gelen sanayici ve işadamları kuruluşları ile gönüllü teşekküller temsilcilerinden oluşacak bir danışma kurulu ile çalışarak ekonomik programı uygulamalıydı.[526] Bu açıklamalar siyasal trendin Dernek yönetimince izlenmesine dayanıyordu ve MÜSİAD seçim sonrasında oluşacak bir hükümete ilişkin yeni politikalar belirlemenin çabası içindeydi. Derneğin 1995 yılı içinde giriştiği oda yönetimlerini ele geçirme atağı da bu politika arayışlarının sonucu olarak şekillenmişti.

Gönüllü bir işadamı derneğinin devlet eliyle organize edilen mesleki kuruluşları ele geçirme girişimi, TÜSİAD örneği ile karşılaştırıldığında ilginç gelebilir. Gerçekten TÜSİAD, oda hiyerarşisinin dışına çıkılarak gerçekleştirilmiş bir oluşumdu, buna karşılık MÜSİAD dışından içeriye doğru bir strateji takip etmekteydi. Derneğin bu tutumunun ardında şu etkenlerin yattığı söylenebilir: Öncelikle 90'lı yıllar boyunca odalar hiyerarşisinin konumunun güçlendirilmesi ve özellikle büyük sanayicilere karşı KOBİ'lerin desteklenmesi söylemi altında odaların geçirdiği fonksiyon değişimi MÜSİAD'ın talep perspektifine uygun düşüyordu. KOBİ'lere sağlanacak teşviklerde TOBB'un oynayacağı kilit rol odaları stratejik bir konuma getiriyordu. Dolayısıyla oda yönetimlerinde söz sahibi olmak, hem merkeze nüfuz açısından Derneğe güç kazandıracak hem de dağıtım kanallarını kontrol edebilme ve tabanını güçlendirme yönünde onu avantajlı kılacaktı. Ayrıca genel seçimler sonucunda iktidara RP'li bir hükümetin gelmesi ihtimali oldukça güçlüydü ve bu durum odaların MÜSİAD için önemini daha da arttırıyordu. İşte odaların ele geçirilmesi isteği bu arka plana dayanıyordu ve MÜSİAD ülke çapında sayılabilecek bir organizasyon gerçekleştirerek oda seçimlerine girdi. Bu başta İTO seçimleri olmak üzere, İzmir, Ankara, Bursa Denizli, Konya, K.Maraş, Malatya, Ş.Urfa, Karadeniz Ereğli, Elazığ, Adana illerindeki seçimlerde kendisini hissettirdi ve girişim oda seçimlerinin kamuoyunun gündeminde ilk defa yoğun bir biçimde tartışılmasına neden oldu.

Bunlar içinde İTO seçimleri kamuoyunun dikkatini en fazla çeken seçim oldu. MÜSİAD seçimler öncesinde geniş bir organizasyon ile etkili bir seçim kampanyası yürüttü. Kampanyanın ana temalarını, odaları köhnemiş kanun ve yönetmeliklerden kurtarmak,

[526] **MÜSİAD Bülten**, yıl 3, sy.8, Ekim 1995, s.20.

sembolik görevleri işlevsel kılmak söylemleri oluşturuyordu. MÜSİAD seçimlerin gerçek anlamda tabanın eğilimini yansıtmadığını belirtiyor, seçimlere katılımın % 8 civarında gerçekleşiyor olmasının odaları hükümete resmi destek veren kuruluşlar haline getirdiğini ifade ediyordu. Örneğin çoğunluğunu küçük ve orta boy işletmelerden gelen üyelerin oluşturduğu İTO'da yönetim, bu grupların aleyhine olduğu halde, Gümrük Birliğine koşulsuz olarak girmeyi savunabiliyordu.[527] MÜSİAD özellikle küçük firmaların seçime katılımını sağlamak amacıyla geniş bir kampanya başlattı; bu amaçla çeşitli bildiri ve el ilanları dağıtıldı. Bu bildirilerde, toplumun kaynaklarının, toplumun inançları doğrultusunda harcanmasını sağlamaya, odalarda belirli holdinglerin temsiline son verilmesine, adil bir vergi sistemi için hükümette mücadele edileceğine vurgu yapılıyordu ve üyeler seçime katılmaya çağrılıyordu.[528] MÜSİAD'ın girişimi mevcut gelenek açısından alışıldık değildi, yöntem olarak oda seçimleri ağırlıklı olarak kulis faaliyetlerinin etkinliği altında geçiyordu ve İTO yönetimi bu yaygın seçim kampanyası karşısında şaşkınlığa düştü. Aynı zamanda ticaret odasına üye olan büyük sanayiciler, odalardaki yönetime hakim bulunan büyük tüccarlar ve böyle bir girişime açıkça tavır alan hükümet ve TOBB yönetimi, MÜSİAD karşısındaki blokta yer aldılar. Sabancı, Eczacıbaşı ve Koç grubu Şahinoğlu ekibini destekleme kararı alırken, İTO yönetimi MÜSİAD'ı bölücülükle suçladı. Yönetim MÜSİAD ile RP bağını sürekli olarak gündemde tutu ve odayı "bir partinin yönetimine" bırakmayacaklarını belirtti.[529] Bu arada Hükümetin oda seçimlerini erteleme yönündeki girişimi Cumhurbaşkanınca reddedildi. İSO'daki seçimde MÜSİAD girişimi başarısız kalırken yönetimde büyük sanayiciler etkinliklerini artırdılar; Koç grubundan 13, Sabancı grubundan 3 temsilci meslek komitelerine girdi. İTO'da ise bir ara formül bulunarak MÜSİAD girişimi bloke edilebildi. Şahinoğlu başkanlıktan çekilerek yerini Mehmet Yıldırım'a bıraktı. Yıldırım bir denge isimdi ve bu şekilde MÜSİAD'a kayabilecek önemli sayıda oy yönetimin safında yer aldı. Büyük gruplar ve Mehmet Yıldırım faktörü İTO'daki MÜSİAD operasyonunun savuşturulmasını sağladı.[530]

MÜSİAD yönetimi, İTO seçimlerinde karşılaştığı engellerden şikayetçi olmakla birlikte sonuçtan memnundu. Dernek, hükümetin engelleme girişimleri nedeniyle yeterince

[527] **MÜSİAD Bülten**, Yıl 3, sy.9, Kasım 1995, s.8.
[528] **MÜSİAD Bülten**, Yıl 3, sy.9, Mayıs 1995, s.9.
[529] **Cumhuriyet** 14 Kasım 1995
[530] **Cumhuriyet** 25 Kasım 1995.

hazırlık yapılmadığını belirterek, özellikle seçimler sırasında oy verenlerden vergi numaralarını isteme zorunluluğunun getirilmesinin suni bir katılım barajı oluşturmasını ve bazı işadamlarının düşünce olarak kendilerine yakın olmalarına rağmen karşı grupta yer almalarını eleştirdi.[531] MÜSİAD, İTO'da 160 üyeli oda meclisinde 40 üyelik, dolayısıyla 20 meslek komitesi kazandı. İzmir, Ankara ve Bursa'da başarı oranı % 15'lerde kalırken, Denizli Sanayi Odasında doğrudan grup oluşturamayan MÜSİAD kazanan adayı destekleyen grup içinde yer aldı. MÜSİAD'ın başarı gösterdiği iller ise Konya, K. Maraş Malatya, Ş. Urfa, K. Ereğli ve Elazığ odaları oldu. Bu illerde MÜSİAD üyeleri meslek komitelerinde ve yönetim kurullarında çoğunluğu almayı başardı. [532] Erol Yarar'ın "Bugün İTO, yarın diğer odalar ve TOBB" sloganı gerçekleşmezken, TÜSİAD savunduğu değerlerle ve ekonomik temsil profili ile oda yönetimlerini bir mücadele alanı olarak seçeceğini böylece göstermiş oldu. Yarar İTO seçimlerinde mevcut yönetim ile değil doğrudan TOBB ile savaştıklarını söylüyordu. [533]

f. TOBB'un Doğu Raporu ve Yansımaları

1995 yılı içinde TOBB'la ilgili bir diğer gelişme Temmuz ayında yayınlanan ünlü "Doğu Raporu" çevresinde dönen tartışmalarla yaşandı. Bu çalışma daha önce değindiğimiz, hükümetin Güneydoğu sorununda TOBB'un daha etkili rol oynaması isteğinin bir yansımasıydı. Önce yerel odalarla ilgili bakanlıklar düzeyinde toplantılar düzenlenmiş daha sonra konuyu ekonomik yönleri ile değerlendiren bir rapor 1994 yıl içinde yayınlanmıştı. TOBB, Doğu Ergil tarafından hazırlanan bu üçüncü çalışma ile sorunun sosyal ve siyasal boyutuna da el atıyordu. Raporun önsözünde Erez, TOBB'un su sorunu ve petrol politikası ile alakalı iki çalışmayı daha yaptıracağını belirtiyordu. 90'lı yıllar boyunca DYP ile kapalı ilişkiler geliştiren TOBB yönetimi, nüfuz gücünü artırmış ve zaman içinde sadece ekonomik konularda değil, sosyal hatta dış politika konusunda dahi hükümete danışmanlık edecek konuma gelmiş bulunuyordu. Rapor böyle bir arka planın ürünü idi, ama meydana getirdiği yankı hükümetin ve TOBB'un beklentisinin üzerinde sonuçlar doğurdu. Rapor bölgede yapılan bir alan araştırmasına dayanıyordu ve yer yer sonuçlar belirli kesimlerin tepkisini çekecek düzeydeydi. Örneğin ankete katılan kişilerin % 40'ı PKK'yı kültürel ve siyasal

---

[531] Erhan Erken, "Bir Seçimin Düşündürdükleri", **MÜSİAD Bülten** Yıl 3, sy.9, s.4.
[532] **MÜSİAD Bülten**, Yıl 3, sy.10, Aralık 1995, s.8.
[533] **Cumhuriyet** 25 Kasım 1995.

haklar için mücadele ettiği görüşünü taşıyordu. Ropor hazırlayıcılar bölge halkının ağırlıklı olarak Kürt kimliğinin kültürel alanda tanınması, siyasal alanda yasaklanmaması ve bunları gerçekleştirecek demokratik bir yapılanmanın gerçekleştirilmesi isteğinde olduklarını belirtiyorlardı.[534] Anket sonuçlarına göre Türkiye Cumhuriyeti'nin örgüte yönelik politikasını başarısız bulanların oranı % 77'ye yaklaşıyordu.[535] Rapor bölge halkının zaman içinde PKK'yı siyasal mücadeleye geçmeye zorlayacağını bunun da bölgede asker merkezli bir politika yürüten Türkiye'yi güç durumda bırakabileceğini belirtiyordu. Dile getirilen öneriler arasında ulusal birliğin kültürel alanda değil, siyasal alanda aranması ve inşa edilmesi önerisine de yer veriliyordu.[536] Bu öneriler muhalefet partilerinin, bazı odaların hatta iktidar partileri milletvekillerinin tepkisini çekti. Rapor hakkında savcılık soruşturması açılırken TOBB yönetimi topu raporu hazırlayan ekibe atmak zorunda kaldı.

6. Aralık 1995 Seçimleri ve İşadamı Örgütlenmeleri

a.Seçim Sonuçlarının Yansımaları

Hükümetin seçim kararı her üç örgüt açısından da değişik yankılar yaptı. Odalarda yapılacak seçimde aday olma yarışı hızlanırken TÜSİAD, seçim sisteminde RP'yi bloke edecek bir formül bulunmadan gidilecek bir seçimden endişeliydi ve sürekli olarak uzlaşmaya dayalı bir sağ hükümetin iş başına gelmesi yönünde mesajlar verdi. MÜSİAD ise bir RP'li hükümete karşı kamusal güçlerden gelecek tepkiden endişeliydi ve bu yönde bir politika belirlemeyi uygun gördü. Yalım Erez seçimler öncesinde görevinden istifa ederek DYP'den milletvekili adayı oldu. TOBB yönetimini ise, önceki dönemlerde sürekli Erez'in listesinde yer alan Deniz Ticaret Odaları Konsey Başkanı, İstanbul'lu bir armatür olan Fuat Miras devraldı. MÜSİAD yönetimi ise 15 yıldır demokrasinin kesintiye uğramadığına dikkat çekerek, seçim sonuçlarına herkesin saygılı olmasını ve yeni hükümetin program ve uygulama sonuçlarına göre değerlendirilmesini, peşin hükümlü davranılmamasını istedi.[537] Mesaj açıktı MÜSİAD tüm çevrelere RP'li bir hükümete hazır olmalarını söylüyordu.

---

[534] Doğu Ergil, **Doğu Sorunu-Teşhisler ve Tespitler-Özel Araştırma Raporu**, Ankara: TOBB 1995, s.19.
[535] a.g.e., s.20.
[536] a.g.e., s.57.
[537] **MÜSİAD Bülten**, Yıl c3, sy.10, Aralık 1995, s.3-4.

24 Aralık 1995 seçimleri 90'lar boyunca şekillenen işadamı örgütlenmeleri siyaset ilişkilerine yeni bir boyut getirdi. Seçimlerden RP % 21,3 ile birinci parti olarak çıkarken, ANAP 19,6 ile ikinci, DYP % 19,3 ile üçüncü parti olarak Meclise girdiler. Seçim sonuçları Türkiye'yi RP'li bir hükümet ihtimali karşısında bıraktı ve bu durum gerek TÜSİAD ve gerekse Odalar Birliği tarafından endişe ile karşılandı. MÜSİAD sonuçları iyimser bir hava ile karşılarken diğer işadamı örgütlerinin bazı girişimlerine açıkça cephe aldı.

Bununla birlikte 1996 yılının diğer bir özelliği Gümrük Birliği'nin fiili olarak yürürlülük kazandığı yıl olmasıydı. Bu durum sanayici - tüccar, küçük işletme - ithalatçı perakendeciler, küçük ve büyük sanayi ve sektörler arası ilişkilerde tek başına bir sorun konusuydu. RP'li bir hükümet olasılığı işte bu ayrımların yaşandığı bir zaman diliminde ortaya çıktı.

Seçimlerin ilk sonucu; TÜSİAD ve TOBB yönetiminin ortak bir söyleme yönelmeleriydi. Bu söylem birlikteliği 90'lı yıllar boyunca TÜSİAD tarafından dile getirilen bir ANAP-DYP koalisyon hükümetinin kurulmasına yönelik vurgularla şekillendi. Dolayısıyla TÜSİAD böylesi bir sonuca daha hazırlıklıydı ve yönetim elini çabuk tutarak gazetelere "Çağrı" başlığını taşıyan ilanlar verdi. Bu ilanlar seçim sonuçlarının bir ANAP-DYP koalisyonunu zorlayacak bir biçimde yorumlanmasını sağlamayı amaçlıyordu ve doğrudan bu mesajı taşıdı. İlanda; siyasal istikrarsızlığın çözümünün seçimde olmadığı, çözümün mevcut dengeler içinde sağlanacak uzlaşmalarda olduğu vurgulanıyor ve seçmenin uzlaşmanın ana adresi olarak merkez sağı gösterdiği belirtiliyordu. TÜSİAD'a göre "seçmen", her iki partiye de çalışma anlayışları ve üsluplarını değiştirerek, yeni bir siyasal tarzı benimseme uyarısında bulunmuştu. TÜSİAD merkez sağ partilere seçmenin bu uyarısını dikkate almalarını önemsiyordu. Derneğe göre ekonominin sorunlarının halledilmesi, ekonomik ve siyasal reformların yapılması, Gümrük Birliğine uyumun sağlanması ve Güneydoğu sorununun çözüme kavuşturulması ancak bu şekilde mümkün olabilirdi. [538]

TÜSİAD yönetimi ve Derneğin etkili isimleri, seçimler sonrasında sol destekli bir ANAP-DYP koalisyonunun kurulabilmesi için açık bir kulis faaliyetine giriştiler. R. Koç bu amaçla ANAP lideri Mesut Yılmaz ile görüşürken, Halis Komili CHP lideri Baykal'ı ziyaret

[538] **Yeni Yüzyıl** 27 Aralık 1995.

ederek RP'li bir hükümet alternatifine karşı ANAP - DYP koalisyonuna destek istedi. [539] Yine aralarında Sakıp Sabancı, Rahmi Koç, Feyyaz Berker, Şarık Tara, Halis Kamili, Aydın Doğan, Dinç Bilgin ve Ömer Dinçkök'ün de bulunduğu ağırlıklı olarak TÜSİAD üyesi işadamlarından oluşan bir grup Çiller ile Çırağan sarayında bir araya gelerek bir ANAP-DYP hükümeti o da olmazsa, her iki partinin ittifakıyla yeni bir seçime gidilmesi alternatifini tartıştılar. TÜSİAD'ın ağırlıklı tercihi seçime gidilmeden sol desteğinde bir koalisyonun kurulması yönündeydi. [540]

Bu çabalara TOBB yönetimi de katıldı. TOBB'un yeni başkanı Fuat Miras, Türkiye'nin değişen şartlar içinde güçlü bir hükümete ihtiyaç duyduğunu belirterek, seçimlerin açık bir biçimde ANAP-DYP koalisyonunu gösterdiğini söylüyordu.[541] Buna karşılık TOBB yönetimi Erez döneminin bıraktığı bazı maliyetlerin DYP'siz kurulacak bir hükümette kendilerine yükleneceği endişesiyle örgüt içinde bir operasyona gitmeyi de ihmal etmedi. Bir ANAP-RP koalisyonunun tartışıldığı günlerde, yeni yönetim, kamuoyunda geniş tartışmalar yarartan "Doğu Raporu"nun hazırlayıcısı ve aynı zamanda TOBB'un danışmanlığı görevini yürüten Doğu Ergil'in sözleşmesini yenilemedi. Yine DYP ile yakınlığı bulunan ve seçimlerde aday olup da kazanamayan personel görevlerine başlatılmadı. [542] Ancak Birlik yönetimi RP'li bir hükümete karşı bazı kulis faaliyetlerine girmekten de çekinmedi. Bir Anayol hükümeti için nabız yoklaması amacını taşıyan bir ziyaretler zinciri başlatıldı, RP'nin de dahil edildiği bu ziyaretlerde ilgili parti liderlerine Birlik'in bu mesajı iletildi. [543]

MÜSİAD, 1995 genel seçim sonuçlarının memnuniyetle karşıladı. Yarar, seçim sonuçlarından çıkartılması gereken en önemli sonucun, gerek ülkenin tarihi değerlerine ve halkın inançlarına karşı duran, gerekse ülkenin ağırlaşan ekonomik sorunlarına çözüm bulunmayan siyasi partilerin eriyeceği olduğunu, ayrıca ırk temelinde siyaset yapanların da başarılı olmayacağının görüldüğünü belirtti. [544] MÜSİAD Başkanı sol destekli bir merkez sağ koalisyonun istikrarlı bir hükümet çıkaramayacağını da ifade ederek bu yöndeki arayışları eleştirdi. Hatta bu arayışların sonunda RP'ye yarayacağını da iddia etti. [545] MÜSİAD

---

[539] **Sabah** 11 Ocak 1996.
[540] **Milliyet** 15-16-Ocak 1997
[541] **Sabah** 13 Ocak 1996.
[542] **Sabah** 15 Ocak 1996.
[543] **TOBB 51. Genel Kurul Faaliyet Raporu**, Ankara: TOBB 1996, s.6-8.
[544] **MÜSİAD Bülten**, Aralık 1995, s.5.
[545] **Milliyet** 26 Aralık 1995.

yönetimi, TÜSİAD bugüne kadar siyasal iktidarlarla içli dışlı olan, gerektiğinde gazete ilanları yolu ile siyasete direk müdahale eden tavrı "haddini aşan", "acemice" ve kendilerine model olarak aldıkları AB ülkelerinde bile bulunmayan bir tutum olarak değerlendirdi. [546] Yarar eğer ölçü alınacaksa TÜSİAD'ın uzun yıllar başkanlığını yapmış bir kişinin başkanlığını yürüttüğü (YDH) partinin oy oranlarına bakılması gerektiğini söylüyordu.

MÜSİAD buna karşılık, 1996 yılında rant ekonomisinin ülkeye iyice yerleştiğini vurgulayarak, siyasal çözümsüzlüğe artık tahammül edilemeyeceğini belirtti ve sıraladığı öneriler doğrultusunda güçlü bir hükümetin kurulmasını istediklerini vurguladı. Sıraladığı öneriler ise bilinen önerilerdi; yatırım - ihracat teşviki, KOBİ'lere öncelik tanınması, geniş bir vergi muafiyetine gidilmesi, kısmi monetizasyon, rant gelirlerinin vergilendirilmesi, AB ile ilişkilerin gözden geçirilmesi. [547]

TÜSİAD ve TOBB'un bir Anayol hükümeti kurulması doğrultusunda kulis faaliyetlerini arttırdıkları bir sırada MÜSİAD'ın verdiği iftar yemeği RP'li milletvekilleri ve belediye başkanlarının akınına uğradı. İftara Erbakan'la birlikte 13 milletvekili ve çeşitli illerin belediye başkanları katıldı. MÜSİAD'lı Oda başkanları da iftara gelenler arasındaydı. Yarar MÜSİAD'ın güçlü bir hükümet kurulması isteğini ve önerilerini iftarda yaptığı konuşmada yeniledi, ama RP'li bir hükümete yönelik herhangi bir vurgu yapmadı. [548] Böyle bir açık tavrın alınmamasının en önemli nedeni bir ANAP-DYP koalisyonunun kurulması ihtimaliydi. ANAP'la da belirli bir düzeyde ilişki kurabilmiş olan Dernek yönetimi bu ortamda doğrudan RP'yi desteklemeyi uygun bulmadı ve bu tavır RP yönetimini kızdırdı ve bu kızgınlık RP Başkanınca iftar yemeğinde yaptığı konuşmada Dernek yöneticilerine ifade edildi.

b. ANAP-DYP Koalisyon Hükümeti

Mart 1996'da kısa ömürlü ANAP- DYP hükümetinin kurulması, TÜSİAD ve TOBB çevrelerinde olumlu bir hava yarattı. TOBB yönetimi yeni hükümeti sorunların aşılabilmesinde atılan en iyi adım olarak değerlendirdi. Miras; hükümet programındaki vergi adaleti, KOBİ'lere destek ve ekonomik istikrara yapılan vurgulardan memnunluk

[546] **MÜSİAD Bülten**, Aralık 1995, s.5-6.
[547] **Ekonomik Rapor 1996**, İstanbul: MÜSİAD 1996.
[548] **MÜSİAD Bülten**, Yıl 4, sy.12, Mart Nisan 1996, s.10.

duyduklarını ifade etti.[549] Asıl memnuniyet kaynağı Erez'in yeni kabinede Sanayi ve Ticaret Bakanı olarak görev almasıydı. DYP kanadının ekonomiden sorumlu bakanlıklardaki hâkimiyetlerini korumaları da TOBB açısından olumlu karşılandı.

TÜSİAD yönetimi hükümetin kurulmasını olumlu karşılamakla kalmadı, yeni hükümetin artık dikkate alacağı beklentisiyle 1995 yılında başladığı yeniden yapılanmaya dönük çalışmalar serisine yıl başında peş peşe yayınladığı raporlarla devam etti. Daha yeni hükümetin kurulmasının hemen öncesinde sosyal güvenlik sisteminde reform yapılmasını öneren bir rapor yayınlanmıştı. Rapor, Kamu yönetimi, seçim sistemi reformları ve orta vadeli bir istikrar programını tamamlayan bir çalışmaydı ve özelleştirme ile birlikte sosyal güvenlik sisteminin de yeniden yapılandırılmasını istiyordu. TÜSİAD bu kurumların tamamen özel sektöre devrini istemiyor, bu alanda faaliyet gösterme noktasında özel sektörün önünün açılmasını talep ediyordu.[550] Bu rapordan kısa bir süre sonra da Kamu kesiminin ekonomideki payının doğurduğu yükün analizine dayanarak bu alanda geniş bir tasarrufa gidilmesini öneren diğer bir rapor yayınlandı.[551] TÜSİAD, savaş ve olağanüstü haller dışında ek bütçe uygulanmasına son verilmesi, kamu kurum ve kuruluşların muhasebe sisteminin, özel şirketlerin tabi olduğu esaslara göre yeniden düzenlenmesini, bilançolarının bağımsız denetim organlarınca kontrolünün sağlanması ve her seçim dönemi öncesinde TBMM ve kamuoyuna açıklanmasını istiyordu.[552] Bütün bu perspektif Gümrük Birliği'ne girildiği bir dönemde genel bir değişimin adımlarını oluşturuyordu. TÜSİAD son olarak Gümrük Birliği koşulları altında hükümetin takip etmesi gereken dış ticaret politikasının irdelendiği ihracat raporunu komuoyuna açıkladı. Rapor makro ekonomik dengelerin sağlandığı ve vergi yükünü tabana yayan bir reformun gerçekleştirildiği varsayımı altında dış ticaret stratejisinin ne olması gerektiği üzerinde duruyordu. Kısaca daha önce ortaya konulan önerilerin son aşamasını bu rapor oluşturmaktaydı. TÜSİAD bu şartlar altında bile korumanın tamamen kaldırılması tarafları değildi, yalnız genel kuruma oranının % 3'e düşürülmesini istiyordu. Gümrük Birliği'nin politika belirlemede temel referans noktası olarak alınması öneriliyordu. Rapor Gümrük Birliği sürecinin sorunsuz olmadığını kabul ediyor; dış ticaret açığı patlaması

---

[549] **Sabah** 5 Mart 1996.

[550] **Emekli ve Mutlu-Türk sosyal Güvenlik Sisteminin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Özel Sigortacılık Girişimi**, İstanbul: TÜSİAD, 1996, s.41-44.

[551] Fatih Özatay- Emin Öztürk-Güven Sak, **1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları**, İstanbul: TÜSİAD 1996, s.47.

[552] Faruk Selçuk-Anjariitta Rantaneu, **Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması - Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözetim ve Öneriler**, İstanbul: TÜSİAD 1996, s.92-93.

ve kur artış tehlikesine dikkat çekiyordu.[553] Ancak yabancı sermayenin ve mali yardımların ülkeye girişinin sağlanması, finansman reformu ve etkin bir özelleştirme ile bu olumsuzlukların giderileceği savunuluyordu. AB'den akacak dış malî yardımlar ve içerdeki ekonomik reformların gerçekleştirilmesinin TÜSİAD için ne kadar önemli olduğu bu vurgulardan anlaşılabilir. Dernek Gümrük Birliği'ni, belirli alanlarda korumacılığın sürdürülmesi, kamu harcamalarının kısılması ve AB'den kaynak aktarımının sağlanabilmesi durumunda kabullenmişti. ve bunun sağlanmaması durumunda bazı temel sorunların yaşanacağı kaygısını taşıyordu. TÜSİAD'ın siyasal alandaki yapılanma ve reform beklentilerinin temelinde de aynı kaygı yatmaktaydı ve Dernek ANAP-DYP koalisyon hükümetinden bu taleplere uygun bir politika takip etmesini beklemekteydi.

Yeni hükümet Ekonomik ve Sosyal Konseyin bileşiminin değiştirilmesine de neden oldu. Mayıs 1996'da Başbakanlık genelgesi ile Konsey'in üye sayısı 22'den 80'e çıkartılırken özel sektörün temsilci sayısı kamuya eşitlendi ve TÜSİAD Konseye dahil oldu. [554] Ancak Anayol formülü beklenilen sonucu doğurmadı. İki aylık bu kısa hükümet Meclisteki soruşturma dosyaları konusundaki tartışmalara ve Anayasa mahkemesi'nin RP'nin başvurusu üzerine güven oylaması sonuçlarını iptal etmesine takıldı. ANAP'ın bazı yolsuzluk dosyaları ile ilgili önergelere, muhalefet partileri ile birlikte oy kullanması koalisyonunun sonunun gelmesinde asıl belirleyici faktör oldu. Mayıs ayındaki 51. TOBB Genel Kurulu hükümetin sona erdiği haberlerinin alındığı bir ortamda yapıldı.

51. Genel Kurul, Birlik yönetimin o güne kadar şikayetçi olduğu 1986 düzenlemesinin mevcut yönetim için can simidi olduğu bir kurul oldu. Anadolu odalarının yoğun protestosu altında toplanan Kurulda Ankara Ticaret Odası Başkanı Ahmet Çavuşoğlu, Fuat Miras'a rakip oldu. MÜSİAD'lı odalar da Ahmet Çavuşoğlu'nu destekleyen grup içinde yer aldı. Genel Kurul toplantısına Çiller ve Erez birlikte katıldılar. [555] Çavuşoğlu'nun seçimleri üç ay erteleme girişimi başarısız kalırken, büyük ticaret odaları, deniz ticaret odaları, Çavuşoğlu'na soğuk bakan sanayi odaları ve Egeli küçük odaların desteğini alan Fuat Miras ve ekibi tekrar Yönetim Kuruluna seçilmeyi başardı. Miras yaptığı konuşmada ANAP-DYP koalisyonunun bir icraat hükümeti olmasının dedikodu, soruşturma ve karalama

[553] Refik Ercan ,**Türkiye'nin İhracatında Uzun Vadeli Perspektif ve Öneriler**, İstanbul: TÜSİAD 1996, s.3-57.
[554] **Milliyet** 10 Mayıs 1996.
[555] **Milliyet** 25 Mayıs 1996.

batağına saplanarak engellendiğini söyledi ve dolaylı olarak ANAP yönetimini suçladı.[556] Konsey sistemi yönetime tepki duyan odaların gücünü sınırladı ve Anayasa Mahkemesinin iptal kararı TOBB yönetimini kendi bindiği dalı kesmekten kurtardı. Buna karşılık Miras konuşmasında TOBB'u "partiler üstü" bir konumda ve danışman bir örgüt olarak tutulacağını ısrarla vurguladı ve Anayol dönemindeki bazı uygulamaları da eleştirdi.[557] TOBB yönetimi ülkede en kısa zamanda siyasal istikrarın sağlanarak ekonomide yapısal reforma gidilmesi talebini de dile getirdi.[558]

MÜSİAD Anayol hükümetini mesafeli bir iyimserlikle karşılarken şube düzeyinde kurulan hükümete daha sert eleştiriler getirildi. Bunda merkezin yukarıda değindiğimiz gibi RP'den yana rota değiştirmekteki kararsızlığı önemli rol oynadı. Ali Bayramoğlu yeni hükümeti umut verici bulduklarını belirtirken, yeni hükümetin bir icraat hükümeti olmasını beklediklerini ifade etti.[559] Buna karşılık şubeler yeni hükümete karşı aynı ılımlı tavırda değildiler; İzmir Şube Başkanı Ömer Cihat Akay; ekonomiyi 5 Nisan kararlarına "mahkum eden" kurmayların görevde kaldığına işaret ederek ve DSP gibi pek çok konuda kendilerinden farklı düşünen bir sol partinin desteğiyle kurulan hükümetin icraat kapasitesinin zayıf kalacağını ifade etti.[560] Bursa Şube Başkanı Mehmet Burkay da yeni hükümetin başarısız kalacağını belirtiyor ve "güçlü" bir koalisyonun kurulmasının zorunlu olduğunun söylüyordu.[561] MÜSİAD genel olarak ekonominin Çiller ekibinde kalmasından rahatsızlık duyuyordu, Gümrük Birliği taraftarı tutumun da süreceğini görüyordu. Bu ortamda Derneğin ekonomi danışmaları 7. BYKP'nını, mevcut şartlarda gerçekleşmesi zor hedefler taşıdığı gerekçesiyle eleştirdiler.[562]

MÜSİAD yönetimi, koalisyonun sona erdiği söylentilerinin iyice yaygınlaştığı ve bir RP-ANAP koalisyonunun tartışıldığı ortam da 2000'li yıllara girerken Türkiye'nin Hedefleri adı altında yürüttüğü strateji çalışmalarını kamuoyunun gündemine getirdi. Çalışmalar hızla değişen dünyada Müslümanların olayları takip ve proje üretmekte yetersiz kalmaları nedeniyle hazırlanmıştı ve "akılcı" ama "Yaradana saygıdan" geri durmayan bir yaklaşımın

---

[556] Fuat Miras'ın Açış Konuşması, **TOBB 51. Genel Kurulu**, Ankara TOBB 1996, s.3-4.
[557] a.g.y., s.27.
[558] a.g.y., s.6-12.
[559] **MÜSİAD Bülten**, Mart-Nisan 1996, s.24.
[560] **MÜSİAD Bülten**, Mart-Nisan 1996, s.48.
[561] **MÜSİAD Bülten**, Mart-Nisan 1996, s.61.
[562] **Çerçeve**, Yıl 5, sy.16, Ocak-Nisan 1996, s.61.

üretilmesi amacındaydı.[563] Hedefler, Türkiye'yi merkeze alan bir liderlik perspektifinde İslâm medeniyetinin canlandırılmasına yönelik olarak şekillendirilmişti. Projede, İslâm dünyasının askeri perspektiflerin öne çıkarılarak diğer alanların ihmal edilmesi, "bir lokma, bir hırka" felsefesinin yanlış anlaşılması, dünyaya ilişkin motivasyonun kaybedilmesi, şekilcilik, reaksiyoner tavır ve eğitimde yetersizlik gibi toplumsal; alimlerin toplumdan çok siyasetin kontrolünde olması, fikri üretim zayıflığı, edebin suskunluğa dönüşmesi gibi bilimsel; sanayi devrimini karşılayacak bir sanayileşme politikasının geliştirilememesi, kapitülâsyonlar, gençlerin kamu hizmetinde yoğunlaşmaları, ekonomide dışa bağımlı politikaların takip edilmesi, eğitim sistemindeki zayıflık gibi ekonomik, ve son olarak; siyasal yapının toplumdan kopması, siyasetçinin hükümdar konumuna geçmesi ve buna bağlı olarak yönetimin denetimi fonksiyonunun gelişmemesi ve siyasal olarak yönetimin denetimi fonksiyonunun gelişmesi ve siyasal alanın rant sağlama aracı konumuna gelmesi gibi siyasal nedenlerden dolayı geri kaldığı belirtiliyordu.[564] Bu sorunlar ışığında İslâm dünyasının başlıca hedefi Allah rızasını kazanmak yolunda, ekonomik kalkınmayı bir araç olarak görme prensiplerine dayanan yüksek ahlaka erişmek ve dünyayı insanların ve diğer yaradılanların huzur ve uyum içinde yaşayacakları "mamur" ve "mutlu" bir ortam olarak inşa etmek olmalıydı. [565] TÜSİAD bunu gerçekleştirmek için yapılması gerekenleri ise şöyle sıralıyordu: Toplumsal açıdan; ortak yanları öne çıkaran, çözüm üreten, içeriğe önem veren, kim olursa olsun doğru söyleyen, sağlam bir aile yapısını teşvik eden, ahlak ve bilgiyi aynı anda geliştiren bir aile yapısını teşvik eden, ahlak ve bilgiyi aynı anda geliştiren bir eğitime sahip; tasarruf edip yatırım ve hayır yapan, toplumun ve gönüllü kuruluşların devleti yönlendireceği ve baskı oluşturabileceği bir çözümler zinciri gerçekleştirilmeliydi. Bilimsel olarak, bilimi maddi ve manevi bir bütün olarak ele alacak şekilde, üniversite-sanayi işbirliğini kurumsallaştırılmalıydı.Yine ahlâkı "ifsat" etmemek şartı ile İslam dünyasında tam bir düşünce özgürlüğü sağlanmalıydı. Ekonomik açıdan; "dual ekonomi politikası" taviz verilmeden uygulanmalı, çok yönlü ekonomik ilişkiler geliştirilmeli teşvik edici bir ekonomi politikası takip edilmeliydi. Bütün bunlara bağlı olarak siyasal alanda ise; devlet "yönlendirici" olarak yeniden güçlendirilmeli, gönüllü kuruluşlara karar alma

[563] Erol Yarar, "2000'li Yıllara Girerken", Çerçeve, Yıl5, sy.17, Mayıs-Temmuz 1996, s.7.
[564] Erol Yarar, "21.Yüzyıla Girerken dünyaya ve Türkiye'ye Yeni bir Bakış", Çerçeve, Mayıs-Temmuz 1996, s.33.
[565] a.g.m.; s.33.

mekanizmalarında etkin rol verilmeli ve savunma sanayi güçlendirilerek askeri organizasyon etkin bir dış politika aracı haline getirilmeliydi. [566]

Hükümetin sonra ermesinden sonra ilginç gelişme TÜSİAD çevresi içinde oldu. Büyük sanayiciler gönülsüz olsalar da RP'li bir hükümeti kabullenir bir yaklaşıma girdiler. Farklı sesler Haziran başlarından itibaren TÜSİAD üyeleri arasında yükselmeye başladı. S. Sabancı; eğer demokrasiye inanılıyorsa sandıktan birinci parti olarak çıkan RP'nin denenmesi gerektiğini söylüyordu. Sinan Tara kendisinin başından beri bir ANAP-RP koalisyonunu savunduğunu belirtirken, Güler Sabancı "Anayol'un benzersiz başarısı"nın işadamlarını farklı düşünmeye yönlendirdiğini söylüyordu.

Özet Değerlendirme

1991 seçimleri ile uzun süreli ANAP iktidarı sona ermiş ve biri sağ, diğeri sol iki partinin ortaklığında DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. DYP'nin iktidara taşınması TOBB yönetimi tarafından olumlu karşılanırken, 70'li yıllar boyunca biri sağ diğeri sol iki büyük partinin koalisyonunu savunan TÜSİAD, hükümetin SHP kanadından kaynaklanacak bir popülist dönüşümden endişeli olduğunu açıkça ifade etti. Koalisyon hükümetinin bileşiminde TOBB hiyerarşisinden gelen iki bakanın görev alması Birlik'in yeni hükümetle ilişkileri konusunda olumlu bir sinyaldi ve zaman içindeki evrim hükümet aracılığı ile TOBB'un güçlendirilmesi yönünde olacaktı. Seçimlerde milletvekili olamayan Yalım Erez'in, önce İstanbul Ticaret Odası (İTO) seçimlerini, daha sonra da TOBB seçimlerini, DYP liderliğinin yakın desteğini alarak kazanmasından sonra Birlik-DYP ilişkileri iyice kapalı bir görünüm aldı ve 90'lar boyunca TOBB yönetimi TÜSİAD başta olmak üzere diğer işadamı derneklerine karşı hükümet yanlısı tartışmalara girmekten kaçınmadı.

Hükümetin ilk altı ayı TÜSİAD açısından nispeten daha olumlu bir havada geçti. Katı liberal politikaları yumuşatan bir ekonomik paketin yürürlüğe sokulması ve ekonominin yönetiminde oluşturulan yeni kurullarda görev alacak kişiler konusunda TÜSİAD yönetiminden yardım talep edilmesi Dernek yöneticilerini oldukça umutlandırdı. Bundan cesaret alan yöneticiler geniş çaplı ve orta vadeli bir değişim programını uygulaması

[566] a.g.m.; s.34.

yönündeki taleplerini hükümete yönelik olarak dile getirmeye başladılar. Ayrıca SHP kanadının 80'den bu yana gelen süreç içinde oldukça yıpranmış bulunan sendika ve işçi gruplarına yönelik popülist bir politikaya yönelmemesi konusunda DYP yönetiminin aktif rol oynamasını istediler. Oysa bu talepler sol kanada sahip bir koalisyon hükümetinin üstesinden gelebileceğinden çok daha geniş kapsamlıydı. Buna karşılık TÜSİAD yönetimi hükümet ile Cumhurbaşkanı Özal arasındaki çatışmaya taraf olmaktan sürekli olarak kaçındı ve ANAP hükümeti dönemindeki muhalefetini bu sefer Cumhurbaşkanına yapması yönündeki hükümet mesajlarına kayıtsız kaldı. Bütün bu eksende TÜSİAD hükümet ilişkileri mesafeli ılımlılıktan çatışmaya doğru evrildi.

İlişkilerdeki soğuma birbirine paralel iki süreci beraberinde getirdi; öncelikle TÜSİAD ile hükümet ilişkileri gerginleştikçe, Dernek içindeki, çoğu Egeli ve DYP'ye yakın büyük sanayiciler ayrı bir örgütlenmeye gittiler. Ege Sanayici ve İşadamları Derneği (ESİAD) daha spesifik çıkarlar doğrultusunda ve DYP ile yakınlığın doğuracağı kazanımlara ulaşma amacıyla kuruldu ve kurucular TÜSİAD'da dile getirilen talep perspektifinden duydukları rahatsızlığı açıkça dile getirdiler. İkinci süreç TOBB'un konumunun güçlendirilmesine yönelik çabalarla şekillendi. Birlik parasal kaynaklar yönünden güçlendirildi ve özellikle ihracat politikasının belirlenmesinde Odalar Birliğine stratejik yetkilerin tanındığı bir yasa tasarısı Meclise sevkedildi. Özellikle Erez Birlik'i KOBİ'leri destekleyen bir ekonomi politikası içinde stratejik bir konuma getirme ve ekonominin dışa açılmasında TOBB'un diplomatik misyonunun güçlendirilmesi yönünde yoğun çaba harcadı; bu yönelimin meşruiyet temeli de merkezinde TÜSİAD'ın yer aldığı büyük işadamlarına yünelik aleyhte bir söylemle sağlandı.

TÜSİAD'ın eleştirilerini yükseltmesi karşısında hükümet bildik yöntemlere başvurmakta tereddüt etmedi. Çoğunlukla büyük sanayicilerin aleyhine düzenlemeler içeren bir vergi yasa tasarısı Meclise sevkedildi, İLO sözleşmeleri paralelinde SHP'li Çalışma Bakanlığınca hazırlanan İş Güvenliği Yasa Tasarısı' na karşı DYP işadamlarından gelen taleplerin aksine sıcak bir yaklaşım sergiledi ve otomotiv, ilaç ve elektronik sanayinde bazı koruma oranları düşürüldü. Büyük sanayiciler düzenlemelerden o kadar rahatsız olmuşlardı ki; Vehbi Koç bizzat Çiller'e bir mektup yollayarak özellikle vergi yasa tasarısının yumuşatılmasını talep etmek zorunda kaldı.

Turgut Özal'ın 1993 Nisan'ındaki ani ölümü, ardından Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve buna bağlı olarak boşalan DYP liderliğine geçme yarışında TOBB ve TÜSİAD'ın yukarıdaki karşıt konumları daha belirgin bir hale geldi. Erez bu yarışta açıkça Tansu Çiller'den yana kulis yaparken, TÜSİAD DYP içinde SHP koalisyonuna karşı parti içi muhalefetin lideri konumunda bulunan TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un aday olması yönünde çaba harcadı. Cindoruk'un DYP liderliğine gelmesi durumunda onlar bir DYP-ANAP koalisyonunun daha kolay gerçekleştirilebileceğini düşünüyorlardı. Ancak Cindoruk başkanlık yarışına girmedi ve TOBB yönetiminin desteklediği Çiller kurultaydan partinin lideri, dolayısıyla başbakan olarak çıktı. Çiller döneminde Birlik yönetimi ile DYP arasındaki ilişkiler iyice kapalı bir görünüm kazandı ve bu sürece paralel olarak TÜSİAD karar alma süreçlerinden giderek dışlandı.

TÜSİAD ve Odalar Birliğinin birbirlerine karşıt konumları belirginleşirken, 90'lı yılların başında bu çekişmelerden bağımsız olarak başka bir işadamı örgütü yavaş yavaş kamuoyunun gündemine girmeye başladı. Bir grup işadamı tarafından İstanbul'da kurulan MÜSİAD, muhafazakar işadamı perspektifini, KOBİ'ler düzeyinde bir açılım talebi ve yaygın örgütlenme stratejisi ile destekleyerek gündeme geldi. Dernek 1990-1992 yılları arasında yaygın örgütlenme stratejisini hayata geçirmek amacıyla çaba harcadı ve bu eksende yurt içinde ve dışında bir dizi etkinlik gerçekleştirdi. Bu arka plana uygun olarak MÜSİAD yönetimi ithal ikameci, korumacılık yönü ağır basan ve etkili teşvik sistemleri ile desteklenen bir ekonomi politikası talebini seslendirmeye başladı. Bu politika devletin dışa açılmada etkin bir biçimde rol oynayacağı kapalı bir etkileşim sisteminin kurulmasını içermekteydi ve Kore başta olmak üzere Uzakdoğu modellerinin etkisini taşıyordu.

MÜSİAD profil olarak tutumcu bir merkez ile, yaygın üyelik stratejisinin bir sonucu olarak , yerel düzeyde küçük işletme sahiplerinin bir arada bulunduğu bir örgütlenmeydi ve doğal olarak, öncelikle bu iki ucu bir arada tutacak proje ve stratejilerin geliştirilmesine ağırlık verildi. Önce ulusal, daha sonra uluslararası düzeyde yapılmaya başlanan fuar etkinlikleri ve İslam ekonomik birliği referanslarının güçlü bir şekilde vurgulandığı iş gezisi programları, yukarıda belirtilen çift yönlü amaca ulaşmak için geliştirilen faaliyetlerdi. Böylece, hem tutumcu eğilim pekiştiriliyor, aidiyet bilinci güçlendiriliyor, hem de ekonomik

açılım konusunda problemler yaşayan üyeler için işlevsel bir kanal açılmış oluyordu. Dernek siyasal açıdan, bütün partilerle, özellikle sağ kanat partilerle iyi ilişkiler geliştirmeye çaba harcadı ve RP başta olmak üzere ANAP ve DYP'ye mensup milletvekillerini taleplerini iletmekte hedef seçti. Ayrıca yukarıda değindiğimiz süreç içerisinde Cumhurbaşkanı Özal ile diyalog kuran Dernek, özellikle ölümüne yakın dönemde Özal tarafından muhatap alınmaya başlandı. Muhtemelen Özal, DYP ile gittikçe yakınlaşan TOBB yönetimi ve TÜSİAD'ın partiler üstü söylemi karşısında MÜSİAD'ın konumunu güçlendirmeyi düşünmüştü, ancak Özal'ın ölümü MÜSİAD'ın siyasal alanla etkileşimini başka bir seyre sokacaktı.

İşadamı örgütlenmeleri-siyaset ilişkilerinde bu üçlü görünüm netleşirken, Türkiye 1994 yılına ağır bir para krizi ile girdi. Yukarıda gelişimine değindiğimiz bunalım, TÜSİAD, sanayi odaları ve MÜSİAD'ın hükümet yönelik ağır eleştiriler getirmesine neden olurken, TOBB yönetiminin konumu oldukça zorlandı. Kriz nedeniyle önce kabinede Demirel'in istediği bir değişiklik yapıldı, daha sonra Başbakan Çiller işadamlarına genel bir yardım çağrısı ile diyalog kurma arayışına yöneldi. Büyük sanayiciler destek karşılığında hükümetten geniş kapsamlı bir reforma gitmesini talep ettiler. Hükümetin çağrısına olumlu karşılık ise Egeli odalardan geldi ve Demirel'in de isteğiyle Egeli işadamları hükümetin istediği desteği verdiler. Bu ortamda Mart 1994 yerel seçimleri DYP-SHP koalisyon hükümetinin geleceği için bir referandum niteliği kazandı. Seçim sonuçları DYP'yi birinci parti yaparken, RP'nin hızlı yükselişi dikkat çekiciydi. Seçimler SHP için ağır bir yenilgi ile sonuçlandı. Bu çerçevede DYP liderliği, seçimlerden zayıflayarak çıkan ve kendisine daha bağımlı kalacağını düşündüğü SHP ile koalisyona devam kararı almakta bir sakınca görmedi. Sonuçlar TÜSİAD için beklenmedikti; DYP'yi ANAP ile koalisyona zırlayacak bir sonuç alınmadığı gibi, Gümrük Birliği sürecine girildiği bir dönemde RP gibi karşıt söyleme sahip bir partinin yükselişe geçmesinin ileride doğuracağı sorunlardan endişe duymaya başladılar. Seçimlerden sonra TÜSİAD'ın tutumcu eğilimlerinden rahatsız olan üyelerin muhalefetlerini açıktan dile getirmeye başlamaları da diğer bir sonuçtu. Bu nedenle hükümetin aldığı 5 Nisan kararları daha yumuşak bir tutumla karşılandı ve ANAP-DYP hükümetinin kurulmasına imkan tanıyacak ve RP'nin iktidar olmasını zorlaştıracak bir seçim sisteminin yasalaştırılarak bir erken seçime gidilmesi yönünde kulis çalışmalarına ağırlık verildi.

MÜSİAD seçim sonuçlarından memnundu; ancak RP'nin başarısına endekslenmiş bir örgüt stratejisi geliştirilmemeye özen gösterildi. Dernek yönetimi seçimlerden sonra RP'nin adil düzen söyleminin taşıdığı sosyalist vurgulardan duyduğu rahatsızlığı sık sık ifade etti. Böyle bir eğilimi engellemek amacıyla RP'nin bir muhafazakar blok içinde sınırlanmasını daha çok istediler; MHP, H. Celal Güzelin liderliğini yaptığı Yeniden Doğuş Partisi ve siyasal arenaya yeni girmiş bulunan Aydın Menderes'in başını çektiği oluşumun içinde yer alacağı bu blok güçlü bir RPden daha uygun bir alternatif olabilirdi. MÜSİAD ANAP-DYP koalisyonu yönündeki TÜSİAD söylemine karşı açıktan karşı çıktı ve Gümrük Birliği karşıtı söylem bu çerçevede giderek yükseltildi. Bu paralelde Dernek Gümrük Birliği sürecine alternatif oluşturabilecek yeni entegrasyon projeleri üzerinde yoğunlaştı. Buna karşılık TÜSİAD Avrupa ile entegrasyon vurgusunu örgüt stratejisinin merkezine oturttu, Türk-Yunan ilişkileri dahil olmak üzere, uyumun gerektirdiği siyasal reformlar, anayasa değişiklikleri ve insan hakları ile ilgili düzenlemeleri kapsayan girişim ve etkinliklere ağırlık verildi. Her iki derneğin ortak söylemleri ise erken seçim konusundaydı ve bu yönde talepler 1995'in başından itibaren yoğun bir biçimde dile getirilmeye başlandı.

TOBB yerel seçim sonuçlarından sonra ANAP ve TÜSİAD karşıtı söylemi iyice yükseltti, öte yandan bir erken seçim olasılığına karşı, 1992'den beri Meclis'te bekleyen ve kendisine ekonomi yönetiminde geniş yetkiler tanıyan yasa tasarısının bir an önce yasalaştırılması yönünde hükümet özerinde baskı oluşturdu. DYP liderliği, SHP ve muhalif partilerin direnmesi nedeniyle tasarının Meclis'ten geçirilemeyeceğini anlayınca, tasarıyı doğrudan 4113 sayılı yetki kanununa dayanarak çıkardığı 557 sayılı KHK kapsamında yürürlüğe soktu. Ancak belirttiğimiz gibi hem yetki yasası hem de buna bağlı çıkartılan 557 sayılı KHK Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi ve TOBB'un bu girişimi yargıya takılmış oldu. TOBB yönetiminin başını ağrıtan ikinci gelişme ise aynı yıl içinde MÜSİAD'ın oda yönetimlerini ele geçirme girişimi ile şekillendi. Girişim, KOBİ teşviki düzleminde stratejik bir örgüt olarak sivrilecek olan odaların bu konumundan yararlanmayı hedefliyordu ve muhtemel bir RP iktidarında bu organizasyonlara sahip olma Derneğe büyük avantajlar sağlayacaktı. Büyük odalarda oldukça hareketli bir süreç içerisinde bu girişim dizginlenirken bazı Anadolu odalarında MÜSİAD'ın desteklediği adaylar seçimleri kazanmayı başardılar ve bu grup TOBB hiyerarşisi içinde etkin bir muhalefet bloku oluşturdular. MÜSİAD'ın odaları ele geçirme girişimi, TOBB yönetimine konseyler sisteminin bu tip durumlarda ne derece

işlevsel olabileceğini gösterdi ve yönetim, Birlik seçimlerinde inisiyatifin tekrar Genel Kurula verilmesi yönündeki isteğinde artık ısrarcı olmadı.

24 Aralık 1995 seçim sonuçları TÜSİAD ve TOBB yönetimlerini bir ANAP-DYP koalisyonunun kurulması yönünde ortak çabaya yönlendirdi.Her iki örgütte seçimlerden birinci parti olarak çıkan RP'nin karşısında ANAP ve DYP'nin bir araya gelmelerini bir zorunluluk olarak gördüler. Hem kamuoyu önünde hem de kulis faaliyetleri yolu ile bu taleplerini iki parti liderine de ilettiler. MÜSİAD yönetimi ise bu girişimlere açıkça karşı çıktı ve bir ANAP-RP hükümeti kurulmasından yana tavır aldı. Kurulan ANAP-DYP hükümeti bu çerçevede TÜSİAD ve TOBB tarafından olumlu karşılandı. Ancak koalisyon fiyaskoyla sonuçlandı ve RP'li bir hükümet alternatifi ile bu kuruluşlar karşı karşıya kaldılar. RP-DYP koalisyonu her üç örgüt açısından da soğuk karşılandı. MÜSİAD, RP'nin ANAP yerine DYP ile koalisyon kurmasından endişe etmekteydi, ama yine de yeni hükümetle diyalog kurmakta çekinmedi ve bir beklentiler listesini hükümete sundu. RP artık işadamı örgütleri ile ilişkilerde belirgin rol oynayacaktı.

B. 54. Hükümet Döneminde İşadamı Örgütlenmeleri ve Siyaset

1. Yeni Hükümet ve İşadamı Örgütleri

RP-DYP hükümetini, işadamları başlangıçta, var olan koşulların bir dayatması olarak gördüler. İçlerinde önemli bir kesim DYP yolu ile RP'nin merkeze kayabileceğini düşünüyordu. İSO Meclis Başkanı ve eski TÜSİAD başkanlarından Ömer Dinçkök RP'nin DYP gibi merkezdeki bir parti ile koalisyon yapmasının Türkiye için iyi olacağını, böylece Adil düzen söyleminin dengelenebileceğini söylüyordu.[567] İstanbul Milletvekili, İSO Yönetim Kurulu eski üyesi ve TÜSİAD üyelerinden Sedat Aloğlu ise Refahyol ile RP'nin adil düzenden serbest piyasa ekonomisi söylemine geçtiğini belirterek, bu koalisyonun Türkiye'ye rota değiştirtmeyeceğini belirtiyordu.[568] Genel eğilim ise hükümetin uzun süreli olamayacağı şeklindeydi. Aloğlu bu sürenin bir yıl olduğunu ifade ediyordu.

[567] **Milliyet** 1 Haziran 1996.
[568] **Milliyet** 2 Ekim 1996.

MÜSİAD diğer kesimlerden çok daha olumlu bir şekilde yeni hükümeti karşılarken, hükümet bileşimi biraz hayal kırıklığı ile karşılandı. MÜSİAD çizgi olarak bir ANAP-RP koalisyonunu kendi açısından daha olumlu bir hükümet olarak görüyordu. Yönetim hükümetin yolsuzluk dosyaları üzerindeki pazarlıklar sonucu kurulduğu imajını hoş karşılamıyordu. İkinci neden Çiller'in hükümette bulunduğu bütün bir dönem kamuoyunca sürekli olarak karar alma sürecinin dışında tutulmuş ve dışlanmış olmalarıydı. ANAP ise merkez sağda MÜSİAD'a daha ılımlı mesajlar göndermiş, muhalefette bulunduğu süre içinde kurumsal ve bireysel düzeyde Dernek ile belirli bir diyalog sağlamıştı. Böyle bir bileşim hem MÜSİAD'ı merkezde muhatap bir örgüt olarak konumunu yükseltecek, hem de ANAP sayesinde RP'ye karşı kısmi bir özerklik kazanılmış olacaktı. Adil düzen söyleminin daha liberal bir modele dönüştürülebilmesinde ANAP iyi bir dengeleme işlevi görebilecekti. Erol Yarar; bir yıldır süren hükümet bunalımının aşılmasından doğan memnuniyetlerini dile getirirken, bir icraat hükümeti beklentisi içinde olduklarının söyledi. Yarar yeni hükümetin yolsuzluk dosyalarının üzerine gitmesini de sözlerine ekledi. [569]

MÜSİAD yeni hükümetle diyalog kurmakta da en çabuk harekete geçen Dernek oldu Dernek yönetimince hazırlanan bir "acil eylem planı" Başbakan Erbakan'a sunuldu. Acil eylem planı MÜSİAD'ın teşviklerle desteklenmiş yarı-ithal ikameci bir politika takip edilmesine yönelik, daha önce belirttiğimiz isteklerden oluşan bir plandı ve Gümrük Birliği konusunda hükümetten net bir tavır alması isteniyordu. [570] Bir MÜSİAD heyeti bu amaçla Ankara'da hükümet yetkililerini ziyaret etti, Bu arada Büyük Birlik Partisi Lideri Muhsin Yazıcıoğlu da ziyaret edilerek hükümetin kurulmasında gösterdiği yapıcı tavrından dolayı kendisine teşekkür edildi.. Bu ziyaretlerde Erbakan hükümetin kaynak ihtiyaçlarının çözümüne ilişkin arayışlarda MÜSİAD'ın yakın desteğini istedi. MÜSİAD heyeti de Pamuk Birliği Projesini tanıtarak hükümetin bu konuda kendilerine yardımcı olmasını talep ettiler.[571] Yeni hükümetle birlikte MÜSİAD muhatap bir örgüt olarak alınma potansiyelini güçlendirmişti ve o güne kadar geliştirmiş olduğu proje, strateji ve politika taleplerini hükümetin RP kanadı yoluyla hayata geçirilmesi doğrultusunda çaba harcadı. Bu zamanla RP'nin iş dünyasında kendisine muhatap bir grup bulma arayışına denk düştü. Aslında ne MÜSİAD, RP'nin isteklerini tam olarak karşılayacak bir potansiyele sahipti, ne de RP

[569] **MÜSİAD Bülten**, Yıl 4 sy.14, Temmuz-Ağustos 1996, s.14.
[570] **MÜSİAD Bülten**, Temmuz-Ağustos 1996, s.4-13.
[571] **MÜSİAD Bülten**, Temmuz-Ağustos 1996, s.17-19.

MÜSİAD'ın istediği paralelde bir icraat inisiyatifine sahipti. Ancak büyük gruplardan istenilen destek gelmeyince ve zamanla DYP ile büyük işadamları arasındaki çekişme hükümete muhalif bir karakter almasıyla, özellikle odalardan gelen destek yitirilince; RP, hatta DYP yönetimi MÜSİAD'ı muhatap almaya yöneldiler.

2. RP-DYP Koalisyon Hükümetinin İlk Dönemi: Mayıs 1996-Şubat 1997

Yeni hükümetin işadamları ile olan etkileşimlerini iki ana evrede açıklamak mümkün görülüyor. İlk evre hükümetin işbaşına geçmesinden 28 Şubat 1997 MGK toplantısına kadar geçen süredir ki ağırlıklı olarak çekişme, hükümetin ekonomi politikalarından ve işadamlarının geliştirdiği stratejilerin bu politikalarla çelişmesinden kaynaklanmıştır. 28 Şubat sonrasında ise ilişkilerde rol oynayan hakim faktör kamusal baskı gruplarının hükümet üzerindeki baskılarını artırmalarına paralel olarak şekillendi. İlk evrede belirtildiği gibi çekişmeler hükümetin ekonomi politikası uygulamalarından ve bu politikalardan işadamlarının duyduğu kaygılardan beslendi ve temel olarak otomotiv sektörünü ilgilendiren bedelsiz ithalat kararı, denk bütçe uygulaması ve kaynak paketleri, AB'ne soğuk tutum ve bu paralelde dış ekonomik ilişkilerini yeniden şekillendirilmesi, özelleştirme ve KOBİ önceliğinin aldığı görünüm önemli gelişmeler oldu

a. Bedelsiz Otomobil İthalatı Kararnamesi

İşadamlarının soğuk ve mesafeli sessizliğini Eylül ayında çıkartılan Bedelsiz Oto İthalatı ile ilgili Kararname bozdu ve hükümet ile büyük gruplar arasındaki ilk çatışma da bu eksende yaşandı. Bu kararname özellikle büyük sanayici gruplar içinde otomotiv sektörüne yatırım yapanlar ile bu yatırımların bulunduğu bölgelerde üstlenmiş bulunan küçük oto yan sanayini de yakından ilgilendiriyordu.[572] Yine aynı kararname bu sektörde çalışmakta olan ve çoğunluğu örgütlü bulunan işçileri de etkilemekteydi. Özellikle Türk-iş'e bağlı Metal - İş Sendikası kararnameye karşı etkili bir muhalefetin yürüğtülmesine taraftardı. Bu karar, Cumhuriyet tarihinde ilk defa işçi ve işveren gruplarını politik kaygıların dışında bir araya getirerek tavır almaya zorladı. Özellikle Bursa ve çevresindeki ilçelerde bulunan oda örgütlenmeleri karara karşı çok hassas davrandılar. 14 Eylül tarihinde Bursa'nın Fomara Meydanında, Metal-İş sendikasının düzenlediği bir organizasyon ile yapılan mitinge TOFAŞ

[572] Bu fabrikalar ağırlıklı olarak, İstanbul, İzmit, İzmir, Manisa, Bolu, Ankara, Tekirdağ, Sakarya ve özellikle Bursa'da yoğunlaşmışlardı.

ve RENAULT fabrikalarının üst düzey yöneticileri ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı ve Meclis Başkanı da katıldılar. DYP Bursa Milletvekili ve TOBB'un Ticaret ve Sanayi Odaları Konseyi eski Başkanı Ali Osman Sönmez'in oğlu ve aynı zamanda Bursa Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Celal Sönmez mitingde bulunmasının bir zorunluluk olduğunu belirtiyordu. [573]

Aslında olay içe dönük büyük sanayi yatırımlarının ve bu yatırımların çevresinde gelişen yan sanayi grupları ile sendikal yapıların üzerinde hareket ettikleri ortak alanı kaybetme kaygısından doğan bir tepkiydi. Otomotiv sektörü, işadamları - siyaset etkileşimlerinde kilit rol oynamış bir sektördü ve varlık sebebini 1960 döneminin ithal ikameci ve korumacı ekonomi politikalarından almaktaydı. Sektörün korunmasına, liberal ekonomi politikaları takip edildiği dönemde de devam edilmiş, hatta Gümrük Birliği'ne girerken AB ile ana pazarlık konularından birini bu sektör oluşturmuştu. Değindiğimiz gibi tekstilcilerin muhalefetine rağmen bu sektördeki koruma oranları dolaylı bir biçimde korunmuştu. Korumacılığın doğurduğu sistem, var olduğu temellerin sarsıldığı kaygısıyla birbirine rakip grupları bir araya getirmişti. AB karşısında alınmış olan bu "tek taviz" de kararname ile kaybediliyordu. Otomotiv sanayicileri, yerli ürünlere karşı talep daralması, istihdamda darlık, vergi gelirlerinde düşme, tüketici haklarının kaybı, Gümrük Birliği içinde düşülecek zor durum gibi kararnamenin doğuracağı olumsuz sonuçları belirten bir rapor hazırlayarak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sundular. Bu gruplar Cumhurbaşkanı'nın kararnameyi veto etmesine yönelik yoğun bir kulis oluşturdular.[574]

TÜSİAD otomotiv sektörünün yanında yer aldı, Komili kararı Türk sanayini öldürme kararı olduğunu belirtti ve yeni hükümetin sorunların üzerine gidecek bir potansiyele sahip bulunmadığını ifade etti.[575] Otomotivciler, Cumhurbaşkanlığı düzeyinde kararnamenin veto edilmesi doğrultusunda çaba harcamalarına rağmen bunda başarılı olamadılar. Yurt dışında çalışan Türk vatandaşlarının Ziraat Bankası nezdinde 50 bin marklık 1 yıl vadeli % 10 faizli döviz hesabı açmaları halinde, Türkiye'ye bedelsiz olarak; kullanılmış veya sıfır kilometre otomobil, makine, teçhizat ve benzeri yatırım malların getirebilmelerine izin veren kararname Ekim ayının sonlarında imzalandı. [576] İSO Başkanı Hüsamettin Kavi; yurtdışındaki işçilere

[573] **Hürriyet** 15 Eylül 1996.
[574] **Yeni Yüzyıl** 11 Ekim 1996.
[575] **Milliyet** 9 Eylül 1996.
[576] 8485 ve 8486 sayılı Kullanılmış Otomobil İthalatı ile İlgili Kararname

kesin dönüş şartı aranmaksızın bedelsiz ithalat hakkının verilmesinin orta vadede otomotiv sanayinin yok olmasına neden olacağını belirtiyordu. Koç holding Yürütme Kurulu Başkanı İnan Kıraç ise, kararname ile Gümrük Birliği sürecinde alınmış tek tavizin geri verildiğini belirterek, sürecin başta TOFAŞ olmak üzere tüm otomotiv fabrikalarının kapatılmasına kadar varabileceğini söylüyordu. [577] Çatışma ağırlıklı olarak Koç grubu ile hükümetin DYP kanadı arasında yaşandı, TOFAŞ yöneticilerinin kararnameyi gerekçe göstererek işçi çıkarmaya başlayacaklarını açıklamaları üzerine Erez; "Opel, Renault neden işçi çıkarmıyor?" diye sorarak, "Bu senaryo yeni değil Koç grubu otomotiv sektöründe gösterdiği hassasiyeti hayvancılıkta gösterseydi, hayvancılık ölmezdi. Et ithalatı yaparken, gümrük ve fonların indirilmesine neden karşı çıkmadılar?" sözleriyle grubu açıkça suçladı.[578] TOFAŞ, otomotiv sanayi grubu adına konuşma eğiliminde olmakla birlikte diğer grupların yakın desteğini alamadı ve özellikle Koç grubu hükümetin şimşeklerini üzerine çekti. Bu durum hükümet tarafından Aralık ayında çıkartılan bir teşvik kararnamesine de yansıdı. Kararname ile Türkiye'de yatırım yapmakta veya yapmış bulunan Hundai, Honda, Toyota ve Renault firmalarına bazı kolaylıklar sağlanırken, TOFAŞ ve Otosan bu kolaylıkların dışında tutuldu. Kararname ile özellikle Uzakdoğu'lu otomotiv firmalarının daha düşük vergi ile ülkeye teknoloji getirebilmelerine imkan tanınıyor, ayrıca Renault'a AR-GE harcamalarında kullanılmak üzere % 50 yıllık faizle birinci yılı ödemesiz 4 yıl süreli ve sekiz eşit taksitle ödenmek üzere kredi veriliyordu. Bu açıkça muhalefeti nedeniyle Koç grubunun dışarıda bırakılması anlamına gelmekteydi ve ilgili grupla özellikle hükümetin DYP kanadı arasındaki çekişme sadece bu paralelde kalmadı. MÜSİAD ise bu tartışmalarda hükümetin yanında yer aldı; Ali Bayramoğlu; "Türkiye Gümrük Birliği nedeniyle beş milyar dolar kaybetti. Bedelsiz ithalatla ülkeye 10-20 bin otomobil girecek diye otomobilciler ortalığı velveleye verdiler. Türkiye Gümrük Birliği ile kayba uğradı kimsenin sesi çıkmıyor" diyerek Derneğinin bu konudaki tavrının dile getiriyordu. [579]

b. Denk Bütçe Politikası

Refahyol Hükümetinin işadamları ile olan etkileşimlerinin ikinci ayağını hükümetin denk bütçe politikası ve buna paralel olarak açılan kaynak paketleri ile ilgili görüş ayrılıkları

[577] **Yeni Yüzyıl** 25 Ekim 1996.
[578] **Yeni Yüzyıl** 23 Kasım 1996.
[579] **Akşam** 18 Aralık 1996.

oluşturdu. Denk bütçe uygulamasına geçileceği yönündeki açıklamaları büyük işadamları olumlu karşılamadılar. Onlar daha çok orta vadeli bir istikrar programı beklentisi içindeydiler ve bu yapılmadan böyle bir bütçeleme sistemine geçilmesinin bir sonuç getirmeyeceği görüşünü taşımaktaydılar. İTO Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Yıldırım, denk bütçeden çok orta vadeli bir istikrar programı ile arzulanan makro dengenin sağlanabileceğini ve kamu açıklarının fiilen kapanabileceğini belirtirken, [580] TÜSİAD Başkanı Komili, Dernek olarak 1997 yılında bütçe açığının 2,5 katrilyon'u bulacağını beklediklerini, hükümetin denk bütçe politikasını gerçekleşmesi zor bir hayal olarak gördüklerini belirtiyordu.[581] MÜSİAD ise hükümetin denk bütçe politikasını ve kaynak paketlerini yakından destekledi ve politikaların şekillendirilmesine katkıda bulundu. Yarar, kaynak paketlerinin hazırlanmasında iş dünyası kuruluşlarının bilgisine başvurulmasını ve taleplerin dikkatle alınmasını hükümetin tabanla birleşme arzusunu ortaya koyduğunu belirterek hükümetin bir icraat hükümeti olarak gösterdiği çabaları memnuniyetle karşıladıklarını ifade etti. Ona göre kaynak paketi hükümetin ciddiyetini gösteren önemli bir girişimdi. [582] Aynı destek ikinci kaynak paketinin açıklanmasından sonra da geldi. MÜSİAD yönetimi paketin hazırlanmasında "iş dünyası" ile düzenli istişareler yapılmasını övdü ve sorunun çözümünde ilk kez kararlı bir arayışın içinde bulunulduğunu belirtti.[583] TÜSİAD ise açılan kaynak paketleri konusunda da olumsuz tavrını sürdürdü ve paketlerin ciddi bir gelir yaratma kapasitesine sahip olmadığını açıkladı. [584]

c. Özelleştirme Politikası ve Yeni Tartışma Eksenleri

Bedelsiz ithalat ve denk bütçeden sonra üçüncü ayrım çizgisi özelleştirme politikasının yeni hükümetle birlikte farklı bir seyre girmesinden duyulan kaygılarla şekillendi. Bu kaygılar açıkça RP'nin kendine yakın iş çevrelerini özelleştirme sürecinde güçlendirmesine yönelikti ve MÜSİAD'ın konuyla ilgili gerçekleştirdiği girişimler bu tereddütleri daha da artırdı. Büyük işadamları özelleştirmenin, denk bütçeye endekslenmiş bir politika içinde çarçur edileceğini belirtiyorlardı. Aslında endişe edilen; hükümetin Refah kanadının kendisine yakın iş çevrelerine bu yola bazı tekelleri aktarmasıydı. İSO'dan Menduh

---

[580] **Radikal**, 26 Ekim 1996.
[581] **İntermedya Ekonomi**, Yıl 3, sy.48, 29 Aralık-4 Ocak, s.29.
[582] **MÜSİAD Bülten**, Temmuz-Ağustos 1996, s.25.
[583] **MÜSİAD Bülten**, yıl14, sy.15, Eylül-Ekim 1996, s.10.
[584] **1997 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TÜSİAD 1997, s.82.

Hacıoğlu; "alelâcele davranıp, devletin varlıklarını birilerine peşkeş çekecekler" diyordu.[585] Büyük sanayicilere karşı KOBİ taraftarlığı zaten DYP-TOBB ekseninde yerleşmiş bir politikaydı ve bu muhafazakar Anadolu sermayesini güçlendirme isteğindeki RP söylemiyle örtüşüyordu. Dolayısıyla büyük gruplar kendilerinin iyice dışlanacağının endişesini duyuyorlardı. Hükümet Eylül 1996'da KOBİ'ler için 20 milyar liraya kadar % 20 - % 30 oranında faizli kredi sağlayan bir kararnameyi yayınladı. Bu teşvik 50 milyar liraya kadar yatırım yapmış işletmeleri kapsayacaktı ve azami 150 işçi çalıştıran kuruluşlar bundan yararlanabileceklerdi. Ayrıca kararname ile KOBİ'lere fon kaynaklı kredi, yatırım indirimi, yerli makine ve teçhizatta KDV desteği, gümrük vergisi fon muafiyeti, damga vergisi ve harç istisnası da uygulanacaktı. Belirtildiği gibi MÜSİAD'ın bazı faaliyetleri büyük gruplar arasındaki bu endişeyi iyice arttırdı. Özelleştirme yoluyla önemli bir sermaye bloku yaratılabilirdi ve bu güne kadar oluşturulmuş dengeleri sarsabilirdi. Nitekim MÜSİAD 1996 yılının sonlarından itibaren Elektrik dağıtım ve Erdemir özelleştirmeleri için bazı belgesel şirketlerin oluşturulmaya başlandığı haberleri gazetelere yansımaya başladı. Örneğin Erdemir için Zonguldak'ta Batı Karadeniz AŞ. kurulmuştu, TEDAŞ ihaleleri için de YİMPAŞ, Kombassan ve Barmek Holding'in adı sıklıkla dile getiriliyordu.[586]

d. RP'nin Dış Politikası

Bu ilk evrenin dördüncü ayrım konusu ise RP'nin dış politika ve ekonomik ilişkiler açısından Avrupa'yı öncelemeyen bir stratejiyi devreye sokması ve beklentilerin aksine DYP'nin bu girişimleri bloke etmekte yetersiz kalması veya isteksiz davranması ile şekillendi. Gerçekten RP yönetimi dış politika alanında kendi önceliklerini hükümet politikasına yansıtmayı başarmış, DYP tarafından temsil edilen AB merkezci söylem iyice sönükleşmişti. Temel stratejisini yapısal reformlar ve Türk-Yunan ilişkilerinin iyileştirilmesi yoluyla AB mali yardımını sağlama ve tam üyeliğe geçişe endekslemiş olan TÜSİAD bu girişimlere oldukça soğuk baktı ve hatta büyük sanayiciler bu konularda hükümete rağmen diplomatik işlevlere dahi soyundular. Avrupa Parlâmentosu'nun Eylül ayında, Türkiye ile mali konulardaki işbirliğini askıya alma kararı TÜSİAD ve çevresi için çok olumsuz bir sinyaldi ve bu karar Gümrük Birliği'nin maliyetinde ciddi bir yükselme anlamına geliyordu. TÜSİAD Brüksel temsilciliğinin başkanlığını yürüten Bahadır Kaleağası; Avrupa Parlamentosu içinde

[585] **Yeni Yüzyıl** 1 Kasım 1996.
[586] **Yeni Yüzyıl** 26 Aralık 1996; **Radikal** 3 Ocak 1997.

"Avrupa'lı Türkiye'yi" savunan grupların dahi oylamaya katılmadıklarını veya aleyhte oy kullandıklarını belirterek, bunda Türkiye'deki siyasal konjonktürün etkili olduğunu söylüyordu. [587] TÜSİAD kararla Gümrük Birliğini "telafi etme" aracının yitirildiğini, insan haklarında iyileşme yoluyla Yunanistan'ın sıkıştırılması noktasında da olumlu bir adım atılamadığından yakınıyordu.

RP'nin AB merkeziciliğe karşı soğuk tutumu, Gümrük Birliğine girilmesine rağmen, Yunanistan'ın mali yardım konusundaki vetosunun devam etmesi ve AB parlâmentosunun mali konularla ilgili ilişkilerin insan haklarına bağlı olarak düzelebileceği mesajını vermesi TÜSİAD'ı genel bir demokratikleşme çalışması başlatmaya yönlendirdi. Can Paker, demokratikleşme paketinin Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne uyumunu hızlandırmak için hazırlandığını belirtirken, İshak Alaton; "İş dünyası olarak kendimizi köşeye sıkışmış hissediyoruz. Batı bizi her geçen gün daha çok köşeye sıkıştırıyor. Buna dur demenin zamanı geldi" diyordu. [588] Can Paker TÜSİAD'ın demokratikleşmeye olan ilgisini şu çerçeveye oturtuyordu; "Artık dünyada demokrasinin bir etkinlik ve kârlılık artışına neden olduğu ortaya çıktı. Bakın, sanayicinin meşgul olduğu iki mekanizma vardır; biri üretim diğeri de pazar. Her ikisi de demokraside daha iyi gelişiyor... Demokrasi piyasaların önünü açıyor". [589]

3. İşadamı Örgütlerinin Dönem içindeki Konum ve Yaklaşımları

a. MÜSİAD'ın Konumunun Güçlendirilmesi

RP'nin dış ekonomik ilişkilerde geliştirmeye çalıştığı strateji TÜSİAD'ı endişelendirirken, MÜSİAD kendi beklentilerine uygun olan bu politikaları destekledi ve yönlendirmeye çaba harcadı. Bunda da kısmi bir başarı sağladı; Başbakan'ın 5 Asya ülkesini kapsayan ünlü Doğu gezisine MÜSİAD 30 kişilik bir heyet ile katıldı. Erol Yarar, bu geziyi Türkiye'nin İslâm ülkeleri ile arasındaki bağları yeniden inşa etmek ve dostluk köprüsünü kurmak girişimi olarak değerlendirdi. [590] MÜSİAD gezinin "Batı'ya sırtını dönme"nin sembolik bir girişimi olduğu yolundaki eleştirilere şiddetle karşı çıktı; Dernek yönetimine göre gezi Doğu-Batı ayrımcılığı yapmadan, dış politikanın ülkenin menfaatleri doğrultusunda

---

[587] **Milliyet** 30 Eylül 1996.
[588] **Milliyet** 24 Ekim 1996.
[589] **Yeni Yüzyıl** Kasım 1996.
[590] **MÜSİAD Bülten**; yıl 4, sy.15, Eylül Ekim 1996, s.4.

şekillendirilebileceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmeliydi.[591] Gezi sırasında MÜSİAD Başkanı aynı zamanda Türk işadamları heyetinin de başkanlığını yürüttü ve ikili temaslarda sürekli olarak İpek Yolu Birliği ve Pamuk Birliği'nin üzerinde durdu. [592] MÜSİAD'ın, hükümetin dış gezilerindeki etkinliği Mısır, Sudan ve Nijerya'yı kapsayan Afrika gezisinde de sürdü. Daha önce belirttiğimiz gibi MÜSİAD daha önce iki kez Afrika ülkelerine iş gezileri düzenlemiş ve bazı bağlantılar kurmayı başarmıştı. Bu sefer hükümet kanalıyla tekrar bu ülkelere gidiliyordu ve bu MÜSİAD'ın ektinliğini arttıran bir gelişmeydi. Etkinlik artışı sadece MÜSİAD'ın konumundan değil MÜSİAD'a ait bazı projelerinin bizzat Erbakan tarafından dile getirilmesiyle de kendisini gösterdi. MÜSİAD tarafından hazırlanan "Pamuk Birliği" projesi bizzat Erbakan tarafından Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e aktarılarak, Mısır yönetiminin projeye destek vermesi istendi.[593]

MÜSİAD'ın kuruluşundan kısa bir süre sonra düzenlemeye başladığı fuarların niteliğine ve düzenleniş amaçlarına daha önce değinmiştik. Yeni hükümetle birlikte Derneğin artan etkinliği bu fuarların diplomatik işlevler kazanmasına da neden oldu. Öncelikle MÜSİAD İslâm ülkeleri arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesini hedefleyen Uluslararası İş Forumu'nun (IBF) 2. Toplantısının organizasyonunu üstlendi ve bunu MÜSİAD fuar etkinliği ile aynı hafta içinde gerçekleştirdi. Böylelikle 20-22 Kasım 1996 tarihleri arasında MÜSİAD bu iki organizasyonu bir araya getirerek fuar etkinliğini geniş kapsamlı bir İslâm birliği toplantısı gösterisine dönüştürdü. 2. Uluslararası İş Forumu'na 30 İslâm ülkesinden bakan düzeyinde katılım gerçekleştirildi ve Hükümet kalabalık bir heyet ile bu toplantılara katıldı. Başbakan toplantıda yaptığı konuşmada ekonomik faaliyetlerin siyasal faaliyetlerle bir arada gitme zorunluluğu bulunduğunu belirterek, bir yandan ekonomik işbirliğinin diğer yandan siyasal ortak girişimlerin yürütülmesi gerektiğinin altını çizdi. Erbakan MÜSİAD'ın buradaki konumunu ise şu şekilde belirliyordu; 6 yıllık geçmişe sahip, üç bin büyük işadamı ile Türkiye'nin her yanını kucaklayan bir işadamı birliği olarak bu toplantıyla dünyayı kucaklamaya yönelmiş bir kuruluş. Erbakan MÜSİAD'tan bankacılık, borsa ve diğer mali konularda ortak platformlar oluşturmasını beklediklerini de ifade ediyordu. [594]

---

[591] **Başbakan Necmettin Erbakan'ın Doğu Asya Gezisi ve MÜSİAD'ın Bosna Hersek Gezisi Raporu,** İstanbul: MÜSİAD 1996, s.8.

[592] a.g.y., s.66-67.

[593] **MÜSİAD Bülten**, yıl5, sy.16, Kasım-Ocak 1996-1997, s.6.

[594] Başbakan Necmettin Erbakan'ın Konuşması,**MÜSİAD Bülten** Fuar Forum Özel Sayısı 1997,s.50-61.

Erol Yarar'ın İş Forumu'nda yaptığı konuşma ise gelinen noktada MÜSİAD'ın konum ve hedeflerini ortaya koyan bir manifesto şeklindeydi. Yarar öncelikle MÜSİAD'ın bu organizasyon ile İslâm dünyasının ihtiyacını hissettiği birliktelik için emir alim ve tüccar sınıfını bir araya getirmiş olduğunu vurguladı. Oda Erbakan gibi Asya'nın ekonomik olarak taşıdığı potansiyel güce dikkat çekti. Buna karşılık İslâm dünyası gerekli bir altyapıyı oluşturamamış ve ekonomik ve siyasal sürecin gerisinde kalmıştı. İslam dünyasında yaşanan sorunların çözümlenmemesinin temel nedenini de bu ekonomik ve siyasal zayıflık oluşturmaktaydı. Yarar, Erbakan'ın aksine, siyasal süreçten önce ekonomik sürecin birlikteliği sağlamada daha işlevsel olacağı görüşündeydi ve bu durum İslâm Birliğinin oluşturulmasında "özel sektör önceliğini" zorunlu kılıyordu. İslâm ülkeleri liderlerinin, aralarındaki siyasal farklılıklara rağmen, ticari ilişkilere ve ortak yatırımlara sıcak bakmaları bu zorunluluğun en açık göstergesiydi. İslam ekonomik perspektiflerinin daha liberal bir yorumuna dayanan "Medine Pazarı" ruhu işte böyle bir ihtiyaçtan doğmuştu ve İslâm dünyasının siyasal otoriteleri özel sektöre bu konuda yakın destek vermeliydiler.

Yarar, Türkiye'nin siyasal gündemi içinse hükümeti açıktan destekler bir tutum sergiledi. Öncelikle son seçimlerde ortaya çıkan tabloya karşı tartışma boyutunun akıl zemininden çıktığını ve bir öfke, panik ve tepki hareketinin başlatıldığını belirtti, ona göre bu hareket ekonomik ve bilimsel sahada kolay rant sağlayan kesimler tarafından yürütülüyordu. Yarar Türkiye'de artık devlet, özel sektör ve düşünce tekellerinin yıkılacağı bir noktaya gelindiğini de belirtiyordu. MÜSİAD Başkanı, alternatifleri daraltıcı bir seçim sistemine karşı olduklarını belirterek İslâm ülkeleri liderlerinin de ülkelerinde ırk, inanç, dil temelinde herhangi bir kısıtlamaya gitmemelerini önerdi. Gümrük Birliğinden vazgeçilmesini istedi ve alternatifin İslâm dünyasında olduğunu düzenledikleri toplantının gösterdiğini belirtti.[595]

MÜSİAD'ın dile getirdiği istekler toplantının sonuç bildirgesine de yansıtıldı ve özel sektör önceliği ısrarla vurgulandı. Bunun yanında Dernek bir sonraki yılki organizasyonu da üstlendi ve Yarar IBF Başkanlığına getirildi. [596] Görüldüğü gibi RP-DYP koalisyonu döneminde MÜSİAD süratle öne çıktı ve özellikle hükümetin RP kanadı tarafından muhatap bir örgüt konumuna getirildi. Hükümetin politika arayışlarında da bir danışman örgüt işlevi gördü ve projelerinin hükümet politikası olarak benimsenmesini başardı. Yer yer değinildiği

[595] Erol Yarar'ın Açış Konuşması, **MÜSİAD Bülten**, Fuar Forum Özel Sayısı, s.33-45.
[596] **MÜSİAD Bülten**, Fuar Forum Özel Sayısı, s.64-65.

gibi bu stratejiler her zaman RP söylemine denk düşmüyordu, ama daha pratik ve iktidardaki bir partinin kullanabilmesi açısından daha işlevseldiler bu nedenle MÜSİAD, Partinin ekonomik söylemindeki bir değişimde belki de DYP'den daha etkili bir örgüt konumuna geldi.

Bu etkileşimin belki de en açık göstergesi Pamuk Birliği projesidir. projenin geçmişi 1995 yılında başlatılan çalışmalara dayanıyordu ve hükümetin siyasal önceliğine karşın ekonomik öncelikleri öne çıkaran daha pragmatik bir strateji içeriyordu. RP bu projeyi zamanla benimsedi ve destekledi, proje İslâm Birliği söyleminin somut bir politikaya dökülmesinde işlevsel bir girişim olarak görüldü ve savunuldu. Pamuk Birliği Projesi 1996 yılının sonlarında kamuoyunun gündemine getirilerek Dernek tarafından tartışmaya açıldı. Çalışmanın ana amacını AB karşısında uluslararası ekonomik alternatiflerin ortaya konulması oluşturuyordu. Genel olarak Pamuk Birliği, Uzakdoğu korporatizminin bir İslâm birliği çerçevesi içinde kurumsallaştırılmasının ilk adımıydı. Başka bir ifade ile "İpek Yolu Birliği" adı altında örgütlenecek kapsamlı bir blokun ilk adımı bu proje ile atılmış oluyordu. MÜSİAD yönetimi aynı zamanda projenin Soyvetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin ihtiyacını hissettiği Asya'ya açılım politikasının da bir ayağını oluşturacağını belirtiyordu.[597] MÜSİAD hükümetin projeye gösterdiği ilgiden memnundu ve hükümetten, Pamuk Birliği Antlaşmasının imzalanması doğrultusunda ön hazırlıkların yapılması, Projenin 1997 yılında uygulamaya sokulması ve nihai hedef olan İpek Yolu Birliği için ön görüşmelerin başlatılmasını talep etti.[598]

Proje ilk aşamada Türkiye, Pakistan, Özbekistan ve Türkmenistan arasında bir pamuk birliğinin kurulmasını öngörüyordu. Bu ülkeler dünya pamuk üretiminde ilk on sıra içindeydi ve hepsi ECO içinde yer alıyorlardı. MÜSİAD bu ülkeler ile başlanılmasına gerekçe olarak "kolay anlaşabilirliği" ölçüt gösteriyordu.[599] Uzun vadede ise Birliğe; İran, Azerbaycan, Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Mısır ve Sudan dahil olacaktı. Süreç 1996-2020 yıllarını kapsayan bir zaman dilimi içerisinde tamamlanacak ve başlangıçta dünya pamuk üretiminin %25'ini kapsayan ülkelerin liderliğinde zamanla %40-%46'lık bir alanın Birlik tarafından kontrolü sağlanacaktı. Proje sadece pamuk üretimini değil, ihtisas

[597] **MÜSİAD Bülten**, Kasım-Ocak 1996-1997, s.9-10.
[598] **MÜSİAD Bülten**, Kasım-Ocak 1996-1997, s.11.
[599] Mehmet Taşmacı-Yusuf Ulcay-Orhan Kavuncu ,**Pamuk Birliği**, İstanbul: MÜSİAD 1996, s.56.

enstitülerinin kurulması, İzmir'de bir Pamuk Birliği Borsası oluşturulması, tekstil giyim, makine üretimi, tekstil kimya sanayinin geliştirilmesi konularında iş bölümü, istihdam ve sektörel bütünleşmeyi de hedefliyordu.[600] MÜSİAD-RP yakınlaşması büyük sanayicileri hoşnut etmedi ve onlar bu yakınlaşmanın oturduğu İslâm ekonomik birliği söylemine de sıcak bakmadılar. İSO Yönetim Kurulu Başkanı H. Kavi RP-DYP koalisyon hükümetinin AB ile ilişkilerin düzelmesine yeterince gayret sarfetmediğini belirterek, AB yerine İslâm birliği arayışlarının çözüm olmadığını, bunun ne dünyaya ne de katılımcı ülkelere bir yarar sağlamayacağını belirtiyordu.[601] Halis Komili ise, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik durum ve hassas dengeler nedeniyle Batı dünyası ile ilişkilerini çok olumlu bir çizgide tutması gerektiğini belirterek, ülkenin bundan başka şansının olmadığını "rakamlara iyi bakan herkesin" göreceğini söylüyordu.[602]

b. TÜSİAD: Yeniden Yapılanma Arayışı ve Diplomatik Girişimler

Yukarıda TÜSİAD'ın hükümetin AB'ni merkeze almama yönündeki politikasından duyduğu kaygıya ve AB'den alınan olumsuz sinyallerin Derneği demokratikleşme yönündeki çabalara nasıl yönlendirdiğinin üzerinde durmuştuk, işte Kasım ayının ortalarında meydana gelen "Susurluk Kazası" Derneğinin bu arayışlarına iyi bir meşrutiyet zemini sağladı ve TÜSİAD bir işadamı derneğinden beklenmeyecek derecede konuyla ilgili bir tavır sergiledi. Yönetim bu olayı, demokratikleşme yönündeki önerilerinin hayata geçirileceği bir temiz eller operasyonuna kapı açacak bir fırsat olarak değerlendirdi. TÜSİAD'nın yan kuruluşu Kalder'in düzenlediği 5.Ulusal Kalite Kongresi bu eğilimin arenası durumuna geldi. ABD eski Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile İtalyan savcı Di Pietro'nun davetli olduğu kongrenin açılış konuşmasında Başkan Komili Meclisi göreve çağırarak "Siyasetçi-Polis-Mafya" üçgeni içindeki ilişkilerini açığa çıkarılmasını istedi. Komili olayın önleyici kurumların oluşturulması, hukuk reformunun yapılması ve gerekirse siyasal reforma ve anayasa değişikliğine gidilmesine olan ihtiyacı gösterdiğini söylüyordu.[603] Kongre'ye hükümetin DYP kanadı hiç ilgi göstermezken RP'den Devlet Bakanı Abdullah Gül toplantıya katıldı. Aralık ayı içinde toplanan TÜSİAD YİK toplantısında da ağırlıklı konu Susurluk oldu. F. Berker Dernek olarak gelişmeleri tehlikeli bir gidiş olarak değerlendirdiklerini belirterek, hükümetin konuya

---

[600] a.g.y., s.136-140.
[601] **Yeni Yüzyıl** 26 Kasım 1996.
[602] **İntermedya Ekonomi**, Yıl 3 sy.48, 29 Aralık-4Ocak 1996, s.29.
[603] **Radikal** 14 Kasım 1996.

yeterince eğilmemesi durumunda, parlamento ve sivil toplum örgütlerinin olaya ağırlıklarını koyması gerektiğini belirtiyordu. Alaton ise olayın içinde devletin içindeki "çürük elmaları" ayıklanması için bir fırsat olduğunu ifade ediyordu.[604] TÜSİAD çağrısını ağırlıklı olarak parlamentoya yönelik olarak yaptı, hedef muhalefet partileri ile birlikte DYP içinde RP'ye karşı soğuk olan bazı milletvekillerinin kendi parti hiyerarşilerinin dışında hareket etmelerini sağlamaktı. Komili ekonomik, sosyal ve siyasal reformların ancak parlamenterlerin göstereceği sağduyu ile gerçekleştirilebileceğini vurguladı.[605]

TÜSİAD yönetimi bir yandan ülke içinde siyasal reformların gerçekleştirilmesine çaba harcarken, öte yandan AB merkezli ekonomik ilişkilerde gördükleri zayıflamayı telafi etmeye çalıştı. 70'li yılların sonlarında ABD ambargosunu kırmaya yönelik kulis faaliyetlerinde bulunmak üzere böyle bir diplomatik misyona soyunmuşlardı, şimdi ise hedef AB içinde sürekli sorun çıkaran Yunan vetosunu kırmaya yönelik girişimler gerçekleştirmekti. Aralık ayı TÜSİAD yönetiminin bu arayışlarının ilk adımını oluşturdu. TÜSİAD bu amaçla aralarında İSO, İKV, DEİK, İTO ve Türk-İş yöneticilerinin de bulunduğu bir heyetle Yunanistan'a bir gezi düzenledi ve bu ülkede bir Türk - Yunan İş Konseyi toplantısının gerçekleştirilmesine öncülük etti. Ziyaret kamuoyuna bir barış girişimi olarak lanse edildi. TÜSİAD etkili örgütlerin katılımını sağlayarak Yunan İşadamları karşısında kendi gücünü göstermeyi ve inandırıcılık sağlayarak Yunanistan içinde de benzer bir baskı blokunun oluşmasını sağlamayı amaçlıyordu. Bülent Eczacıbaşı; "Ticaret siyasi barışa çok katkıda bulunur. Hükümetlerin, bu girişimi destekleyen adımlar atmasını bekliyoruz. Ama bunu yapmazlarsa sivil toplum örgütleri ve özel teşebbüs arasında sıcak ilişkiler başlatılacak" diyordu.[606] Türk - Yunan İş Konseyi Forumu böyle bir arka plan çerçevesinde gerçekleştirildi. Ancak her iki hükümetten de beklenilen ilgi sağlanamadı. Öncelikle Türk hükümeti Dışişleri Bakanlığı atlanarak yapılan böyle bir girişime soğuk baktı ve heyete Yunanistan'da yakın destek sağlanmadı. İkinci olarak gerek hükümet, gerekse işadamları düzeyinde Yunan tarafı TÜSİAD kadar olaya istekli yaklaşmadı. Öncelikle toplantıya katılan taraflar arasında bir eşitsizlik söz konusuydu. Türk tarafı üst düzeyde sanayici ve işadamları ve onların örgütleri ile temsil edilirken, Yunan tarafını temsilen foruma katılan işadamları genellikle orta ölçekli sanayi kuruluşlarının temsilcisiydiler. Dolayısıyla bu grubun

[604] **Radikal** 14 Kasım 1996.
[605] **Yeni Yüzyıl** 7 Aralık 1996.
[606] **Milliyet** 9 Aralık 1996.

TÜSİAD'ın istediği gibi bir baskıyı Yunan Hükümeti üzerinde gerçekleştirmesi en azından kısa vadede zor görülüyordu. Atina Ticaret ve Sanayi Odası Başkanının konuşmasındaki çekimser hava bu girişimin tek yönlülüğünü güzel bir biçimde ortaya koyuyordu; "Ticari ilişkileri geliştirmek, hedeflere ulaşmak kolay değil, çünkü siyasal nedenlerle bu ilişkileri kurduğunuz için problemlerle karşılaşabilirsiniz".[607]

c. TOBB: KOBİ Merkezli Stratejide Yoğunlaşma

MÜSİAD ile TÜSİAD arasında ekonomik stratejiler ve hükümetin konumuna ilişkin bu ayrım yaşanırken TOBB yönetimi sürecin başında hükümete karşı daha ılımlı bir tavır sergiledi. Erez'in hükümet içindeki konumu ve İthal Oto Kararnamesinde Demirel'in hükümet uygulamasından yana tavır alması bu ılımlılıkta etkili faktörler oldu. Zaten Cumhurbaşkanı ve Erez'in hükümetle ve DYP yönetimi ile ilişkilerinin bozulması daha sonra değineceğimiz üzere TOBB'un muhalefet cephesine katılmasına neden olacaktı. Antalya'da düzenlenen Milletlerarası Ticaret Odaları toplantısında Fuat Miras, öncelikli hedefler yerine getirildiği taktirde denk bütçenin gerçekleşmemesi için bir neden olmadığını belirterek KOBİ kararnamesini hükümetin en önemli icraati olarak övdü.[608] TOBB yönetimi KOBİ'lerle ilgili düzenlemelerde kendilerinin önerilerine önem verilmesinden memnundu ve kurulan yakın işbirliğinden övgüyle söz etti.[609]

TOBB yönetimi bu ilk evrede ağırlıklı olarak Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararı nedeniyle gerçekleşmeyen bazı stratejik yetkilerin kendisine verilmesi doğrultusunda çabalarına ağırlık verdi. Bunların başında ihracatı kontrol etmeyle ilgili yetkiler geliyordu ki bu yetkilerin TOBB'a tanınması İhracatçı Birliklerinin açık tepkisini çekmekteydi. İhracatçı Birlikleri bu yetkilerle TOBB'un imtiyazlı bir örgüt, ihracatında da politik bir işlem haline dönüştürüleceğini belirterek özellikle Erez'i suçluyorlardı.[610] TOBB yönetimi hükümetle ilişkilerini ağırlıklı olarak DYP kanadı ile kurdu, RP'ye karşı ise daha soğuk bir tutum takındı. Örneğin KOBİ Teşvik Kararnamesi ile ilgili olarak Birlik merkezinde yapılan

---

[607] **Milliyet** 10 Aralık 1996.
[608] **Akşam** 22 Kasım 1996.
[609] Fuat Miras, "TOBB ve 3. KOBİ Projesi", **Ekonomik Forum**, Yıl 3, sy.12, 15 Aralık 1996, s.4-5.
[610] **Radikal** 25 Aralık 1996.

toplantıya hükümetin DYP kanadından bakanlar ve Başbakan Yardımcısı Çiller davet edildi ve kendisine KOBİ'lere yönelik tutumundan dolayı teşekkür edildi.[611]

Görüldüğü gibi hükümetin ilk döneminde ağırlıklı olarak ekonomi politikasındaki değişim merkezli bir ayrım yaşanmakla birlikte bunlar sürecin kendisinden kaynaklanan çatışmalardı. Oysa daha sonraki gelişmelerde, 54. Hükümet - işadamları arasındaki ilişkilerde giderek diğer siyasal olaylar ve kamusal baskı grupları daha belirgin rol oynayacaklardı. RP hükümetin bu ilk evresinde, aslında bir işadamı blokunu karşısına almamaya özen gösterdi. İktidara geldiklerinin ilk günlerinde Başbakan aralarında TÜSİAD'ın da bulunduğu işadamı örgütlerine bir istihdam ve üretim seferberliği başlatılması yönünde hükümete destek olmaları çağrısında bulundu ve MÜSİAD dışında bu çağrıya olumlu karşılık veren olmadı. RP yönetimi özellikle hükümetin DYP kanadı ile büyük sanayiciler arasında çekişmeden de rahatsızlık duyuyordu ve bunu önlemek amacıyla Kasım 1996'da Yalım Erez kanalı ile TÜSİAD'la diyalog kurmaya çalıştı, ancak bu girişim de DYP'nin TOBB'a verdiği ağırlık ve bu gruplarla girdiği zaman zaman sert tartışmalar nedeniyle başarısız kaldı.[612] Bu girişimlerinden olumlu sonuç alamayan RP yönetimi MÜSİAD ile ilişkileri geliştirmeye daha çok ağırlık verdi ve 1997 yılına gelindiğinde ilişkiler kapalı bir boyuta evrilmeye başladı. Tabii bu ilişkiler geliştikçe ve kamuoyuna yansıdıkça büyük grupların soğukluğu ve tedirginliği daha da arttı. RP'nin kurumsal düzeyde işadamı örgütlenmeleri ile diyalog kuramamasının bir diğer sonucu, kendisinden önceki hükümetlerin yaptığı gibi seçimci bir diyalog sistemini geliştirmeye çalışmak oldu. Örneğin Koç grubunun muhalefetine karşı Sabancı grubu ile ilişkilerin iyi tutulmasına özen gösterildi. Sabancı Holdingin kalite ödülü sahibi bir grup olarak Anadolulu kimliğini daha ön planda tutması bunda etkili oldu. Sabancı grubu da hükümetin bu tavrına olumlu karşılık verdi. Erbakan Kasım ayında kalabalık bir heyet ile Toyota-Sa tesislerini gezdi ve gezi sırasında S. Sabancı, üzerinde "hilal ve başak" bulunan bir şilti Başbakan'a sundu. Güler Sabancı'nın da bulunduğu gezi sırasında Erbakan ülkede sanayinin kurulmasında kendisinin "silah arkadaşı" olarak tanıttığı Sabancı'ya, Toyota-Sa'ya ödenecek teşvik alacakları konusunda güvence verdi.[613] Bu ziyaret bedelsiz ithalatla ilgili kararname tartışmaları sırasında gerçekleştirilmişti ve Koç grubunun bir muhalefet cephesi oluşturmasını önlemeye yönelikti; bunda da belirli ölçüde başarı sağlandı.

---

[611] **Yeni Yüzyıl** 26 Aralık 1996.
[612] **Yeni Yüzyıl** 21 Kasım 1996.
[613] **Yeni Yüzyıl** 21 Kasım 1996.

d. TÜSİAD'da Yönetim Değişikliği

Dönem içinde üzerinde durulması gereken diğer bir gelişme TÜSİAD'taki yönetim değişikliğidir. Bu değişiklik yönetimin genç kuşağa devredildiği 1987'deki gibi stratejik bir değişimin habercisi olduğu için üzerinde biraz daha ayrıntılı durmamız gerekiyor. Her şeyden önce TÜSİAD yönetimine yine genç kuşaktan ancak İstanbul dışından bir sanayici getiriliyordu ve bu örgütlenme stratejisiyle yakından ilintiliydi. TÜSİAD içinde kuruluşundan beri etkili rol oynayan ancak zaman zaman ağırlıkta bulunan İstanbullu gruplarla çekişme yaşayan Egeli bir işadamı grubu bulunmuştur. Bu grup ağırlıklı olarak AP-DYP çizgisine ve Demirel'e yakınlığı ile tanınan işadamlarının çoğunlukta olduğu bir gruptu.[614] İkinci olarak bu işadamları, "İstanbullu" yönetimlerin partilerüstü stratejisinden özellikle Demirel'li iktidarlar döneminde rahatsız oldular ve genel tutumcu bir Dernek politikası takip edilmesini zaman zaman eleştirmekten çekinmediler. TÜSİAD'ın profesyonel, ekonomik çıkara dayalı bir baskı grubu olması onlar açısından daha öncelikli bir konum idi ve bu nedenle zaman zaman yönetimden dışlandıklarından şikayetçi oldular. Bu tartışmalar Dernek'te bazı istifaların yaşanmasına da neden oldu. Örneğin TÜSİAD kurucularından Selçuk Yaşar'ın oğlu Selim Yaşar'ın Ekim 1996'da Dernek'ten istifa etmesinin temelinde aynı çekişme yatmaktaydı. Selim Yaşar; "TÜSİAD bir şey beyan ediyor, bu da tüm üyeleri bağlıyor. Ancak bu konuda bize bir şey soran yok" diyerek kendisini Derneğin temsil edememesini istifa gerekçesi olarak göstermişti. Ona göre TÜSİAD Anadolu sermayesine ve gelişimine duyarsız kalmıştı ve rapor hazırlamaktan başka bir şey yapmıyordu. Yaşar artık ESİAD içinde etkin rol oynayacağını belirtiyordu[615]. Yine daha önce değindiğimiz gibi 90'lı yılların başlarında tatlı-sert bir mücadele ile ESİAD daha spesifik ve bölgesel çıkarlar doğrultusunda faaliyet göstermek amacıyla kurulmuştu. Egeli işadamlarının yanında, bir rahatsızlık konusu da Derneğin tutuma ilişkin önerileri nedeniyle hükümetle çatışmaya girdiğinde genellikle "hep azınlık bir grup adına konuşan", "demokratik olmayan", "devlet eliyle zenginleştirilen" işadamları suçlaması ile karşı karşıya kalmasıydı. Bazı üst düzey yöneticiler bundan oldukça rahatsızdılar ve bu kesimde hakim görüş üye artırımına gitmekten çok, Anadolu'da örgütlenen SİAD'ların üye bulunduğu bir üst kuruluş, bir konfederasyon olarak TÜSİAD'ın yeniden örgütlendirilmesiydi. Dolayısıyla klasik örgüt yapılanması korunacak, kurumsal

[614] Selçuk Yaşar ve Şinasi Ertan bu grubun en önemli temsilcilerindendir.
[615] **Yeni Yüzyıl** 11 Ekim 1996.

düzeyde üyeliğe kabul edilen SİAD'lar bir oy ile örgüt içinde temsil edileceklerdi. Böylece hem bir üye genişlemesinin doğuracağı saptırıcı etkiden Dernek korunmuş olacak, hem de üye tabanı olarak bir üst örgüt meşruiyeti sağlanacak, azınlık görüntüsünden kurtulmuş olunacaktı. Ancak Dernekler Kanunun buna imkan tanımaması bir konfederasyon örgütlenmesine gidilmesini mümkün kılmıyordu. Bu rahatsızlık konjonktürel olarak TOBB'un KOBİ öncelikli bir stratejiye yönelmesi ve hükümetle bu doğrultuda geliştirdiği kapalı ilişkiler ve MÜSİAD'ın yaygın bir üyelik yapısı üzerinde meşruiyet sağlayarak, RP'nin yükselişine paralel olarak giderek muhatap bir işadamı grubu olarak çıkmasından da beslenmekteydi. TÜSİAD yönetimi bütün bu gelişmeler çerçevesinde Anadolulu büyük sermaye gruplarına karşı daha duyarlı hareket etme zorunluluğunu hissetti ve 1997 başında yaşanan değişim bu arka planın bir yansımasıydı. Uzun süre TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkan Yardımcılığı görevini yürüten Güler Sabancı'nın, "Sabancı, Üniversitesi"ni gerekçe göstererek başkanlığa aday olmaması ile Egeli bir işadamı olan Muharrem Kayhan'ın ismi başkanlık için gündeme geldi. Kayhan, Komili ekibi içinde Yönetim Kurulunda aktif bir biçimde görev almıştı ve dolaylı olarak Derneğin temel stratejilerine bağlı birisiydi. Buna karşılık Ege'li bir sanayici olması SİAD'lara dönük bir stratejinin geliştirilmesinde onu köprü bir isim haline getiriyordu. Kayhan'ın ismi daha Kasım ayında Kalite Kongresi sırasında gündeme gelmiş, eski kurucular ve eski başkanlardan oluşan YİK Başkanlık Divanında aynı isim üstünde iki ay öncesinden uzlaşmaya varılmıştı.[616] TÜSİAD böylece hem iç muhalefeti engellemeyi, hem de "azınlık" eleştirilerine karşı çıkabilecek bir açılımı başlatmayı hedeflemekteydi.

Yukarıda TÜSİAD'ın demokratikleşme ve diplomatik misyon edinme sürecinin arka planına değinmiş, bu yöndeki çabalara Dernek yönetimince hız verildiğinin üzerinde durmuştuk, TÜSİAD 1997 yılına bu yöndeki çalışmalarının bir ürünü olan Demokratikleşme Perspektifleri Raporu ile girdi ve rapor bir anda hükümetin, ordunun üst kademelerinin ve bizzat Derneğin etkili isimlerinin tepkisini çekerek bir tartışma başlattı. Rapor bir yıl süren bir çalışmanın ürünüydü ve 1994'ten beri olgunlaşan bir eğilimin son halkasını oluşturuyordu. Raporun önsözünde Dernek, çalışmanın serbest piyasa ekonomisinin ülkedeki kalıcılığının sağlanabilmesinde katılımcı-çoğulcu bir demokratik yapılanmaya gidilmesinin zorunlu olduğunun görüldüğünü belirtiliyordu. Böyle bir yapılanmaya gidilmesinin önünde tarihsel,

[616] **Yeni Yüzyıl** 16 Kasım 1996.

kültürel ve kurumsal engellerin bulunduğu ifade ediliyor ve bunun Gümrük Birliği süreci içinde önemine dikkat çekiliyordu.[617] Oldukça kapsamlı hazırlanan rapor bir çok konuda eleştirileri üzerine çekecek ifadeler taşıyordu. Örneğin siyasal partilerle ilgili bölümde, siyasal partilerin kurulma amaçları arasında sıralanan "Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olarak çalışmak" ibaresinin metinden çıkartılması isteniyordu[618]. Yine yasaklama listesinde yer alan "Anayasanın başlangıç kısmında belirtileri esasları değiştirmek amacını güdemezler" [619] ibaresinin de metinden çıkartılması talep ediliyordu[620]. Siyasi Partiler Kanununun 81. maddesinde yer alan azınlıklarla ilgili getirilen kısıtlamalarda, ilgili maddenin ülkede etnik topluluklar bulunduğunu reddetme, kültür jenosidi çağrıştırma ve dil yasağına varan geniş bir yasaklama alanı çizildiği belirtilerek bu maddenin tümüyle kaldırılması isteniyordu.[621] Rapor sendika, dernek vakıf, kooperatif ve meslek kuruluşlarına getirilen siyasal ilişki kurma yasağının kaldırılmasını, genel seçimlerde tercihli oy ilkesinin benimsenmesini ve belediye seçimlerinde iki tur esasının getirilmesini talep ediyordu.[622]

Raporun tepki çeken diğer yönleri sivilleşme ile ilgili olan taleplerdi. Öncelikle Genel Kurmay Başkanlığı'nın savunma hizmetinin niteliği gereği Başbakanlığa değil, Milli Savunma Bakanlığı'na karşı sorumlu olması gerektiği belirtiliyordu. MGK'nın rejim içindeki mevcut konumunun müdahaleci bir nitelik taşıdığı ifade edilerek öncelikle anayasal bir kurum olmaktan çıkartılması isteniyordu. Yine buna bağlı olarak 2945 sayılı MGK ve MGK Genel Sekreterliği kanununun da yürürlükten kaldırılması gerektiği belirtilmekteydi. Bu günkü MGK yerine asker üye olarak sadece Genel kurmay Başkanı'nın üyesi bulunduğu yasal düzeyde bir Milli Savunma Yüksek Kurulunun oluşturulması öneriliyordu.[623]

Raporun tepki çeken diğer yönleri ise şunlardı: Nüfus cüzdanlarında din ibaresi bölümünün kalkması, İmam Hatip Liselerinin sayılarının sınırlandırılarak, bu okullara kız öğrenci alınmaması, din derslerinin zorunlu ders olmaktan çıkartılması[624]; yine "anadil" ile "resmi dil" ayrımının yasal olarak yapılması ve ana dil ile eğitim yapılabilmesi.[625]

---

[617] Bülent Tanör, **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri,** İstanbul: TÜSİAD 1997, Önsöz.
[618] a.g.e., s.32.
[619] Siyasal Partiler Kanunu md.78/a.
[620] Tanör, s.43.
[621] a.g.e., s.45.
[622] a.g.e., s.58.
[623] a.g.e., s.85.
[624] a.g.e., s.119-120.
[625] a.g.e., s.156.

Bir TÜSİAD heyeti yukarıda belirgin yönlerinin üzerinde durduğumuz bu raporu öncelikle Ankara'da bir dizi ziyaret yaparak hükümete, siyasal parti liderlerine, Cumhurbaşkanına ve Genel Kurmay Başkanı'na sundu. Rapora ilk olumsuz tepki de bu ziyaretler sırasında ordu yetkilileri tarafından dile getirildi. 20 Ocakta Genel Kurmay Başkanlığı'nı ziyaret ederek Genel Kurmay Başkanı İsmail H.Karadayı ve Genel kurmay İkinci Başkanı Çevik Bir ile görüşen TÜSİAD heyeti soğuk bir şekilde karşılandı. Genel Kurmay Raporda MGK'nın statüsü konusundaki yorumlardan ve kaldırılması talebinden rahatsız olmuştu ve raporun "laiklik" ve "bölünmez bütünlük" anlayışı açısından yeterince hassas olmadığı düşüncesindeydi.[626] Ordu üst yönetimi raporu zamanlama açısından da hatalı buluyordu. Komili'ye demokratikleşme adı altında bir işadamı derneği olarak devletin temel kurumlarını neden hırpalamaya çalıştıkları sorusu bu toplantıda iletildi. TÜSİAD'ın raporu ordu yetkililerine bizzat tanıtma girişimi böylelikle sert bir karşılık bulmuş oldu.[627]

Rapora ikinci tepki hükümetin DYP kanadından geldi. Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez, sermaye ile yönetilen ve kendi içinde demokrasi olmayan bir kurumun ülkeye demokrasi dersi vermeye kalkınmasını anlayamadığını belirterek; "Eğer demokrasiye ihtiyaçları varsa önce kendi kurumları içinde demokratik yapıyı oluştursunlar" derken, DYP genel Başkan Yardımcısı Cihan Paçacı rapor içindeki bazı taleplerin PKK tarafından da savunulduğunu belirtiyordu.[628] CHP'den kendi programlarını taklit etmek suçlamasını alan TÜSİAD, Cumhurbaşkanı tarafından da mesafeli bir şekilde karşılandı. Alınan tepkiler Dernek içinde de eleştirilerin yükselmesine neden oldu, üstelik bu sefer yönetimde etkin rol oynayan gruplardan da rapora ve hazırlanış usulüne tepkiler geldi.

TÜSİAD'ın 27. Genel Kurulu ağırlıklı olarak Demokratikleşme Raporu'nun tartışıldığı bir oturum şeklinde geçti. Asım Kocabıyık, raporun hazırlayıcıların gözlüğü ile sorunları yansıttığını belirterek YİK'e danışılmadan raporun kamuoyuna yansıtılmasını eleştiriyordu. Rahmi Koç raporun kamuoyunun gündemine gelmeden önce kendilerinin düşüncesinin alınması gerektiğini, toplantının yapıldığı gün bile raporu henüz okuyamadığını belirterek üstü kapalı bir biçimde Yönetim Kurulunu suçladı.[629] Komili, Sakıp Sabancı ve Cem Boyner Rapora tam destek verirken, Komili MGK konusunun raporun öncelikli

[626] **Sabah** 22 Ocak 1997.
[627] Fatih Çekirge, "TÜSİAD Sıkıntısı" **Sabah** 22 Ocak 1997.
[628] **Radikal** 22 Ocak 1997.
[629] **Radikal** 24 Ocak 1997.

meselesi olmadığını belirtti.[630] Ancak Demokratikleşme Raporu ile ilgili örgüt içi tartışmalar Genel Kurulla bitmedi; Rahmi Koç daha sonra Dernek yönetimine bir mektup göndererek rapordaki görüşlere katılmadığını ifade etti. Aydın Bolak da aynı günlerde yönetime bir mektup göndererek rapor konusundaki eleştirilerini dile getirdi. Bolak bu raporun bu şekliyle TÜSİAD raporu olamayacağını, ancak Yönetim Kurulunun düşüncelerini belirten bir rapor olarak değerlendirilebileceğini belirtiyordu. Rahmi Koç da **"Yönetim Kurulunun YİK'in görüşlerini yansıtmak üzere seçildiğini"** ve kendi başına hareket edemeyeceğini sert bir dille ifade etti.[631] Tartışmalar yönetimi genel bir oturumda raporun tekrar tartışılması kararını almaya zorladı ve bu karar Berker tarafından kamuoyuna açıklandı.[632] Ancak bu toplantı, daha sonra ayrıntısıyla değineceğimiz şekilde, kamusal grupların ağırlıklarını hissettirdikleri bir ortamda yapılacak ve stratejik bir çok konuda olduğu gibi TÜSİAD yönetimi yine geri adım atmak zorunda kalacaktı.

1997 yılı başları TÜSİAD'ın demokratikleşme ve AB merkezli faaliyetleri, buna karşılık hükümetin RP kanadının MÜSİAD'ı, DYP kanadının da TOBB'u KOBİ merkezli bir söylemle muhatap aldığı bir denge üzerinde girdi. Yıl başında MÜSİAD hükümetin 2000 yılına kadar devam etmesini, hükümet icraatlarının engellenmemesi için bürokratik kadrolara seçilen insanlara dikkat edilmesini öneren bir ekonomik rapor yayınladı.[633] MÜSİAD ilk kez adını zikrederek Ekonomik ve Sosyal Konsey'in **"ülke çapında örgütlenmiş gönüllü iş dünyası kuruluşlarına"** yer verecek şekilde faaliyete geçirilmesini de bu raporda hükümetten talep ediyordu.[634]

e. MÜSİAD: Yerli Savunma Sanayi ve Özelleştirme

1997 yılının MÜSİAD için diğer bir özelliği savunma sanayi ve özelleştirme konusunda MÜSİAD merkezli girişimlerin görünür bir hale gelmesidir. MÜSİAD - hükümet ilişkilerinde bir diğer gelişme ekseni yerli savunma sanayinin oluşturulması ve silahlı kuvvetlerin reorganizasyonunda bu grup işadamlarının görev almasının sağlanmasıydı. MÜSİAD yıl başında "Türk Savunma Sanayi" dosyasını kamuoyunun gündemine getirdi. Dernek yönetimi ABD'de özel sektör kuruluşlarının savunma sanayi içinde oynadıkları role

---

[630] **Yeni Yüzyıl** 24 Ocak 1997.
[631] **Radikal** 1 Şubat 1997.
[632] **Milliyet** 1 Şubat 1997.
[633] **Ekonomik Rapor 1997**, İstanbul: MÜSİAD, 1997, s.61-62.
[634] a.g.y., s.63.

dikkat çekerek Türkiye'nin de benzeri bir yapılanmaya gitmesini istiyordu. Ayrıca bu sanayinin geliştirilmesi için "partner ülkeler" seçilmeli ve işbirliğine gidilmeliydi.[635] Bu talepler açıkça hütkümet eliyle yeni bir sektörün özel kesime açılması talebi çerçevesinde yoğunlaşıyordu ve böyle bir stratejik sektörün MÜSİAD çevresine verilmesi örgütün belirleyicilik gücünü pekiştirecekti. Talepler hem yoğun bir teşvik politikası uygulanmasını hem de askeri malzeme üreten kamu kuruluşlarının özelleştirmeye açılmasını içeriyordu. Bu talep düzeyinde kalmadı ve hükümetin RP kanadının bu konuda istekli olduğunu gösteren bazı girişimlere de yıl başında şahit olundu. Başbakan Erbakan'ın talimatıyla Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde bazı projeler hazırlanmaya başlandı. Projeler Bakanlık bütçesinden 50 trilyon lira kesilerek hazırlanıyordu. Bu konuda bir genel sekreterlik kurulacak, uçak, tank ve silah üretimi konularına ağırlık verilecekti.. Erbakan'ın projeler konusunda Kombassan ve Kalyon Holdingle temasa geçtiği ve bazı Endonezya'lı firmalarla ortak olarak bu kuruluşların projelerin hayata geçirilmesinde rol oynayacağı basına yansıdı.[636] Her iki firma MÜSİAD'ın güçlü üyeleri arasındaydılar ve hükümetten kendilerine böyle bir talep geldiğini yalanlamadılar. Ancak en somut gösterge Ocak ayında askeri lastik üretimi yapan Petlas'ın özelleştirme yolu ile Kombassan'a satılması oldu. Böylece MÜSİAD üyesi Anadolu holdingleri stratejik bir sektörde güçlenme yönünde önemli bir adım attılar.

1997 yılının ilk ayları MÜSİAD Hükümet ilişkileri paralelinde, MÜSİAD üyesi şirketlerin, hatta şirket bloklarının özelleştirilecek kuruluşlar konusundaki girişimlerine de sahne oldu. MÜSİAD özelleştirme ihalesinde kendi üyelerinin güçlü bir şekilde girebilmesi için, bir havuz oluşturmak amacıyla Yatırım Holding A.Ş.'ni kurdu. Dernek yönetimi 28 TEDAŞ ihalesinin 25'ine katılıp bunlardan en az 10'unu almayı planladıklarını açıklıyordu.[637] Daha önce değindiğimiz gibi diğer ihalelere girmek içinde yerel düzeyde çok ortaklı şirketler MÜSİAD öncülüğünde kurulmuş bulunuyordu. Bu arka planda MÜSİAD yönetimi hükümet tarafından gündeme getirilen D-8 oluşumunu desteklediklerini ve bu konuda her türlü göreve hazır olduklarını ifade etti.[638] Yarar hükümetin yeterli desteği vermesi durumunda kalkınma sürecini kısa bir sürede tamamlayabileceklerini dahi söylüyordu.[639]

---

[635] Erol Yarar, "Neden Milli Savunma Sanayi?", **Çerçeve** Yıl 5, sy.19, Ocak-Mart 1997, s.5.
[636] **Radikal** 26 Ocak 1997.
[637] **Yeni Yüzyıl** 26 Ocak 1997.
[638] **MÜSİAD Bülten**, Yıl 5, Sy.17, Şubat 1997, s.8.
[639] **MÜSİAD Bülten**, Şubat 1997, s.9.

4. Şubat 1997'den Sonraki Gelişmeler

a. TÜSİAD ve TOBB: Muhalefet Bloku

TOBB yönetimi 1997 yılının ilk günlerinde daha önceki ılımlı tavrını sürdürmekle beraber Şubat ayından itibaren önce Demirel'in hükümet politikalarını sert bir dille eleştirmesi, ardından Yalım Erez'in hükümet içinde hükümete muhalif bir konum almasına paralel olarak söylemini Şubat ayından itibaren süratle değiştirdi ve ideolojik bir boyutta hükümete muhalif bir örgüt konumuna geldi. Bu tavır değişikliklerinde elbetteki en önemli faktör 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında ordunun kamusal bir baskı grubu olarak hükümet karşısındaki konumunu netleştirmesi oluşturdu. Bu toplantıda askerler hükümetin ideolojik kimliğinden duydukları rahatsızlığı açık bir dille ifade ettiler ve irticanın önlenmesi doğrultusunda bir dizi önlemi toplantı gündemine getirdiler. Bu önlemler MGK kararları olarak kabul edildi ve duyuruldu. Bu tavır ordunun hükümeti açıkça muhatap aldığını gösteriyordu ve bazı kesimlerce toplantı ve kararlar üstü kapalı bir muhtıra olarak değerlendirildi. MGK kararları hükümetin üzerinde durduğu hassas dengeleri sarsmaya yönelikti; 8 yıllık kesintisiz temel eğitime geçiş ve bunun İmam Hatip Liselerinin konumuna bağlanması RP'yi yakından etkiliyordu, yine kılık kıyafet yönetmeliğinin kolluk kuvvetleri nezaretinde uygulanması RP'yi taban baskısı ile karşı karşıya bırakacak dolayısıyla hükümeti çatlatacaktı. Ancak kararlar beklenen bu sonucları doğurmadı; koalisyon üyeleri birbirleri ile çatışma yerine MGK'yi Meclis ile dengeleme yönünde bir tavır sergilediler ve bu tutum askerlerin olaya ağırlığını daha fazla koymalarına neden oldu.

MGK toplantısından sonra hükümet-işadamı örgütlenmeleri arasındaki ilişkileri şekillendiren belirgin bir diğer faktör de bu toplantı kararları oldu. TÜSİAD ve TOBB söylemlerini giderek ideolojik bir düzeye kaydırdılar ve yeni şartlara uyum arayışına yöneldiler. TOBB yönetimi toplantıdan kısa bir süre sonra bir basın açıklaması yaparak RP'yi sert bir dille eleştirdi ve hükümeti yığınla ekonomik ve sosyal problem varken siyasi aksiyonlar yaratacak bir takım davranış ve politikalar içine girmekle suçladı.[640] Fuat Miras hükümet hakkındaki görüşlerini Mayıs ayında daha açık bir biçimde dile getireceklerini belirtiyor ve şu cümleleri ekliyordu; "Tabii hükümet yerinde kalırsa".[641] MGK toplantısından

[640] **Radikal** 5 Mart 1997.
[641] **Milliyet** 26 Nisan 1997.

sonra benzer bir süreç TÜSİAD içinde de yaşandı, onlarda söylemlerini ideolojik bir düzeye kaydırdılar. Ancak TÜSİAD başka bir konuda da söylemini değiştirmek zorunda kaldı o da demokratikleşme perspektifleri raporuyla getirdiği önerilerdi. Mart ayında YİK toplantısında TÜSİAD yönetimi rapordan geri adım atmak zorunda kaldı. İlk söylem değişikliği raporun genelinin değerlendirilmeye tabi tutulması, ayrıntıların ise tartışma konusu yapılmaması şeklindeydi. Kayhan MGK'nın ülke sorunlarında öne çıkmasının, tehlikelere karşı sivil kurumların yetersizliğinin zorunlu bir sonucu olduğu görüşünü ifade etti.[642] Toplantı sonrasında Kayhan ve diğer Yönetim Kurulu üyeleri Genel Kurmay Başkanı'na bir nezaket ziyaretinde de bulundular.[643] TÜSİAD yönetimi de giderek hükümetin RP kanadını karşısına alan daha ideolojik bir söyleme yöneldi. TÜSİAD Yönetim Kurulu üyesi Muhteşem Ekenler, RP'nin davranışlarının Ortaçağ Avrupa'sını hatırlattığını belirterek Dernek olarak bunu çeşitli platformlara taşıyacaklarını belirtiyordu. Ekenler kendilerinin herhangi bir parti veya hükümete karşı oldukları için değil Türkiye'de bir din devleti kurulmasına karşı oldukları için bu şekilde davranacaklarının da altını çiziyordu.[644] Nisan ayındaki YİK toplantısına da aynı hava hakim oldu ve hükümete yönelik eleştiriler ile Demokratikleşme Perspektifleri raporunun ayrıntılarında yazarların sorumlu olduğu yönündeki eğilim toplantı da ağırlığını hissettirdi. Kayhan MGK'nın sivil yönetim boşluğunu doldurduğunu belirterek, raporun ayrıntılarının değil genel çerçevesinin tartışılmasının yararlı olacağını belirtti. YİK toplantısının sonucunda da "ayrıntılarla" ilgili konularda yazarların sorumluluğu vurgulandı.[645] Rapor Koç grubunun, Aydın Bolak, Halit Narin, Asım Kocabıyık, İlhan Şencan, Necmettin Gökçe, Turgut Yılmaz ve Uğur Ekşioğlu gibi üyelerin sert muhalefeti ile karşılaştı. Turgut Yılmaz'ın bu grup içinde yer alması ANAP yönetiminin de rapora pek sıcak bakmadığı biçiminde yorumlandı. Nisan ayındaki YİK'in Dernek içindeki gücünü göstermesi yönüyle önemlidir. Genç yöneticiler, Derneği zor şartlardan bugüne getiren kıdemli üyeler karşısında "kolaycılığa kaçmakla" azarlandılar; Halit Narin'in ifadesiyle TÜSİAD yöneticileri; "Sürgünde demokrasiyi savunan Şah'ın oğullarına benziyorlar"dı.[646] İkinci olarak TÜSİAD, AB merkezli olarak ürettiği çalışma ve taleplerin ülkenin iç yapılanmasına nasıl takıldığını yakından gördü ve geri adım atmak zorunda kaldı. Raporun

[642] **Radikal** 13 Mart 1997
[643] **Yeni Yüzyıl** 7 Mart 1997.
[644] **Yeni Yüzyıl** 17 Mart 1997.
[645] **Milliyet** 9 Nisan 1997.
[646] **Milliyet** 28 Nisan 1997.

adı önce "Demokratik Standartların Yükseltilmesi"ne dönüştürüldü, sonra da sessizce gündemden çekildi.

b. MÜSİAD'ın Karşı Girişimleri

Şubat sonrasında değişen gündem en çok MÜSİAD'ı etkiledi. Öncelikle MGK kararları ile gündeme getirilen 8 yıllık kesintisiz eğitim ve kılık-kıyafet yönetmenliğini uygulamaya yönelik bazı kolluk faaliyetlerine İçişleri Bakanlığı'nca girişilmesi Derneğin sert tepkisini çekti. MÜSİAD yaşanılan günleri "İmam Hatiplerde okuyan yavruların potansiyel tehlike olarak ilan edildikleri, camilerden çıkan insanların başlarındaki takkelerini TV kameraları eşliğinde çıkarmaya zorlandıkları... inanç sahibi insanların kontrolündeki işletmelerin vatan haini örgütlerin finans sorumluları mertebesinde işleme tabi tutularak denetlendikleri" günler olarak tanımladı ve; (böyle bir devrede) sabrı muhafaza etmenin, kontrolü elden kaçırmamanın gerçekten büyük bir çaba harcamayı gerektirdiğini ifade etti.[647] Dernek faaliyetleri de artık bu konularla ilgili alanlarda yoğunlaşmaya başladı. Öncelikle MÜSİAD, Gönüllü Teşekküller Platformunu kesintisiz eğitim ve 5+3 sistemi konusunda karşılaştırmalı bir öneriler paketi hazırlayarak 250 kuruluş temsilcisinden oluşan kalabalık bir heyet ile Ankara'da hükümet ve siyasal parti yetkililerine sundu. Öncelikle Başbakan Erbakan, Başbakan Yardımcısı Çiller, BBP Lideri Muhsin Yazıcıoğlu, Milli Eğitim Bakanı ve Kültür Bakanı ziyaret edildi. Yarar ziyaretlerde 8 yıllık kesintisiz eğitimin sadece İmam Hatip Liselerini değil, Çıraklık Okulları, Meslek Liseleri ve Anadolu Liselerinin orta kısımlarını da kapatarak kaliteli eğitime darbe vuracağını ve bu nedenle bu tip bir uygulamaya geçilmesine karşı olduklarını açıkladı. MÜSİAD Başkanı bu amaç doğrultusunda bir "kara tahta" kampanyası başlattıklarını belirterek, kesintisiz eğitim reformunu destekleyen milletvekillerinin adının bu tahtaya yazılıp, hazırlanan listelerin İmam Hatip, Meslek Liseleri ve Kur'an Kurslarının kapısına asılacağını basına açıkladı.[648] MÜSİAD gelişmelerle ilgili olarak rant çevrelerini suçladı. Onlara göre son gelişmelerin ardında 1996'nın ortalarından itibaren faiz oranlarının %140'lardan %90'lar seviyesine düşmesinden rahatsız olan kesimlerin rolü bulunmaktaydı. MÜSİAD bu savına gerekçe olarak "rejim tartışmalarının suni gündem olarak şişirildiği şubat ayından sonra" faiz oranlarının tekrar yükselişe geçmesini gösteriyordu. 8 yıllık kesintisiz eğitimin gündeme getirilmesi de ekonomiyi vurarak

[647] Erhan Erken,"Sabır ve Sağduyu" **MÜSİAD Bülten**, yıl5, sy.20, Nisan-Mayıs 1997, s.3.
[648] **MÜSİAD Bülten**; Yıl5, sy.20, Nisan-Mayıs 1997, s.8-12.

hükümeti kilitlemeye yönelik bir girişimdi.[649] Yarar, 8 yıllık eğitim konusunda RP'nin herhangi bir taviz vermemesi gerektiğini ve gerekirse koalisyonun bozulmasından yana olduklarını açıklıyordu.[650]

Gündem değişikliklerinde büyük işadamlarının parmağı olduğu düşüncesi hükümetin her iki kanadı arasında da hakimdi ve muhalefet cephesi yaygınlaştıkça özellikle DYP Lideri büyük grupları doğrudan karşısına alan bir üslubu öne çıkardı. Koç grubu ile birlikte bu sefer yayın organlarında hükümet karşıtı söylemin dozunu iyice artıran Sabah ve Doğan grupları Çillerin ağır eleştirileri ile karşılaştılar ve Mayıs ayı TÜSİAD yönetimininde de dahil olduğu sert tartışmalarla geçti. Bu ay içinde DYP tarafından düzenlenen Sultanahmet Mitinginde bu üç grup ağır bir biçimde eleştirildi. Çiller bu grupların devlet teşvikleri ile büyüdüklerini, karşılıksız yardım aldıklarını ve koruma duvarlarının ardında kalitesiz mal üreteren büyük gruplara kaynak aktarıldığını belirtti. Ona göre ülkede yaşanılanlarda bu gruplara verilen teşviklerin kendileri tarafından kesilmesinin büyük rolü vardı ve büyük gruplar bu nedenle hükümeti hedef seçmişlerdi. Koç Holding bir basın bildirisiyle bu eleştirilere cevap verdi ve Çilleri'in ifadelerinin Türkiye Cumhuriyeti'nin bir bakanına yakışmadığını belirtti. TÜSİAD da aynı gün bir açıklama yaparak Çiler'in "iş dünyasına yaptığı saldırıyı" kınadı. Dernek, DYP liderini kışkırtıcılık yapmakla suçladı ve artık Türk demokrasisi için bir "yük" haline geldiğini ifade etti.[651] Çiller Mayıs ortalarında Partisi tarafından düzenlenen Kütahya Mitinginde de benzer suçlamaları aynı gruplara yöneltti ve benzer tepkiler aldı.

c. TOBB Sivil Toplum Örgütleri Blokunda

Birlik yönetimi Yalım Erez'in hükümet içindeki muhalif konumu netleştikçe hükümet karşıtı söylemini daha da sertleştirdi. İstanbul'da TOBB Konseyler Toplantısı Yalım Erez'in de katılımı ile hükümet karşıtı bir gösteriye dönüştü. TOBB yönetimi toplantı öncesinde "Ulusa Sesleniş" başlığı altında bir basın bildirisi yayınlayarak, şeriata doğru gidişe, Ortaçağa dönülmesine, mülkiyet hakkını zedeleyen bir düşünceye, oda ve borsaların bütçelerini havuza alan bir zihniyete dur demenin TOBB gibi 800 bin üyeli bir kuruluş için artık zorunluluk olduğunu belirtti. Bildiride artık Birlik'in her konuda ve hiç çekinmeden düşüncelerini ifade

[649] **MÜSİAD Bülten**; nisan-Mayıs 1997, s.13-16.
[650] **Milliyet** 26 Nisan 1997.
[651] **Milliyet** 13 Mayıs 1997.

edeceği vurgulanıyordu.[652] Konseyler Toplantısında konuşan Erez, Türkiye'de artık mücadelenin "Cumhuriyetçiler ile Hilafetçiler" arasında yaşanacağını belirtiyordu. TOBB bir süre sonra, daha önce Türk-İş, DİSK ve TESK'in bir araya gelmesiyle oluşturulan ve hükümetin bir askeri darbeye yol açmadan çekilmesi doğrultusunda sivil bir inisiyatif geliştirmeyi amaçlayan üçlü platforma katıldı. TİSK'in de katılımı ile birlikte, Hak-İş dışında ülkenin önemli işçi ve işveren kuruluşları ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmiş oldular. Kuruluşlar sürekli olarak; iç savaş tehlikesi, darbe dışı yollarla mevcut hükümetin çekilmesini sağlama ve ülkenin bölünmesini engelleme noktalarına vurgu yaptılar ve mücadelelerine bu söylemi bir meşruiyet gerekçesi yaptılar. Yapılan ilk ortak toplantıda da Refahyol hükümetinin sona ermesi doğrultusunda çaba harcama yönünde karar alındığı basına açıklandı. Platform adına ilan edilen ilk deklârasyonda rejimin temel ilkelerine bağlı yeni bir hükümetin kurulması noktasında parlamento göreve çağrıldı[653]. İlk bakışta bu girişimin sivil toplum örgütlerinin ortak bir amaç doğrultusunda baskı oluşturmak üzere bir araya geldikleri bir platform olduğu, bunun da katı sivil toplum örgütleri ilişkilerinin etkinliği altındaki Türkiye'de önemli bir gelişme olduğu söylenebilir, ancak platformun daha sonraki gelişme seyri bunun böyle olmadığını oluşumun dönemin koşulları içinde özellikle işadamları açısından geçici bir destek niteliği taşıdığını gösterecektir. Platformun bu niteliğine daha sonra değineceğiz, şimdi TOBB'un hükümete karşı bir gövde gösterisine dönüşen 52. Genel Kurulu hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Genel Kurulda Başkan Miras, mevcut hükümetin ülkede bir rejim tartışmasına yol açtığını belirterek, hükümetin bir sene önce de var olduğunu ancak rengini bu derece belli etmediğini ifade etti. Bu sözler bir yerde Şubat ayına kadar hükümet ile oldukça ılımlı ilişkiler kuran yönetimin tavır değişikliğine bulduğu gerekçeyi ifade ediyordu. Miras hükümetin icraatları sonucu ülkeye ekonomik ambargoların gündeme geldiğini, AB'ye girmenin imkânsız hale getirildiğini belirterek, ekonomi ve siyasetin birbirlerinden kopamayacağından hareketle TOBB'un devreye girmek zorunda kaldığını belirtti. TOBB yönetimi 8 yıllık kesintisiz eğitimi de desteklediklerini ve hemen uygulamaya geçilmesini istediklerini dile getirdi[654]. Genel Kurul'a katılan Çiller yoğun protestolarla karşılanırken Mesut Yılmaz mesafeli bir destek aldı. TOBB yönetimi Çiller'i doğrudan karşısına almak istemiyordu. Erez

[652] **Yeni Yüzyıl** 15 Mayıs 1997.
[653] **Yeni Yüzyıl** 22 Mayıs 1997.
[654] **Politik Ekonomik Durum,** 28 Mayıs-10 Haziran 1997.

henüz DYP'nin içindeydi ve istenilen bir Anayol hükümetinin yeni şartlarla kurulmasını sağlamak için bu parti ile var olan bağların korunması gerekliydi. Ancak süreç bu beklentiyi zayıflatacak, incelen DYP - TOBB bağlarını da koparacaktı. 1990'lı yılların başında başlayan, 1993'ten sonra kapalı bir hale gelen ilişkiler 1997 ortalarından itibaren bir kopma sürecine girmiş bulunuyordu.

Sivil toplum kuruluşlarının RP-DYP koalisyonuna karşı oluşturdukları platformun macerasına tekrar dönecek olursak; oluşumun planlanan baskıyı hükümet üzerinde kuramadığını öncelikle belirtmemiz gerekiyor. Girişim oldukça sembolik düzeyde kalırken kuruluşlar arasında bile bir birlikteliğin sağlanması mümkün olmadı. Zaten TOBB sivil inisiyatifin ortaya konulmasından çok Cumhurbaşkanı ve Erez'in tavırlarını dikkate alıyordu. Hak-İş oluşuma daha başından tavır almıştı. Platform bileşiminin farklı kaygılarla bir araya geldiği eylem sürecinde iyice açığa çıktı. TİSK, sendikaların demokratikleşmesinin alanı konusundaki yorumlarına pek sıcak bakmıyordu ve ortak bildirilere bu taleplerin yansıtılmasına çekince koydu. TOBB yönetimi ise 3 Haziran günü olarak ilan edilen "eylem günü"nün o tarihlerde Demirel'in yurt dışında olmasını gerekçe göstererek, ertelenmesini istedi; daha sonra da eylemi desteklemekten vazgeçtiğini açıkladı. TİSK ise ortak bildiri metnine karşı kendisinin ayrı bir bildiri kaleme alacağını belirtti. Türk-İş, DİSK ve TESK önceki karar üzerinde devam etme kararı aldılar.[655] Eylem planı başlangıçta ortak bildiri okumakla başlayıp, işi bırakma, miting, kontak kapama ve işi durdurmaya varacak aşamalı bir programı içeriyordu ve hükümetin direnmesine paralel olarak eylemin dozu yükseltilecekti. Buna karşılık eylemin daha ilk ayağında bildiri metninden, tarihine kadar birçok şey sorun oldu. İşadamları sürekli olarak karşı çıktıkları böyle bir eylem stratejisini, günün koşulları altında uygulamak noktasında bile oldukça çekingen davrandılar ve sürecin ileride kendilerini bağlayacak bazı gelişmelere kapı açmasından çekindiler. Eylem DİSK tarafından bir saat işi bırakma biçiminde gerçekleştirilmeye çalışılırken, TİSK'in katılımı yok denecek düzeydeydi; TİSK yönetiminin hazırlattığı bildiri bile birkaç işveren tarafından fabrikalardaki ilan tahtalarına asılmak dışında ilgi görmedi.[656] Taban bileşimi açısından da diğer kuruluşlar eylem konusunda rahat değildiler. Türk-İş'e bağlı, Demir-Yol İş, Teksif, Haber-İş, Sağlık-İş, Tes-İş, Türk Koop-İş, Toleyiş, Orman-İş, Şeker-İş, Belediye-İş, Türk

[655] **Yeni Yüzyıl** 4 Haziran 1997.
[656] **Yeni Yüzyıl** 7 Haziran 1997.

Metal, Cemse-İş, Tek-Gıda İş ve Dok-İş sendika yönetimleri, Türk-İş yönetiminin çağrılarına karşı soğuk bir tutum takınmışlardı.[657] Bunun sonucunda Türk-İş yönetimi eylem günü, İLO toplantılarını katılmasını gerekçe göstererek eylemlere soğuk kaldı. TESK yönetimi kendisine bağlı bazı odalara, muhalefetlerinden çekindiği için bildiri metnini bile göndermemişti. DİSK yönetimi ise süreçte iyice yalnız kaldı.

Deneyimin cılızlığı baskı gruplarının güncel gelişmelere bakışları ile yakından ilgilidir. Belirtildiği gibi tepki düzeyinde amaçlar arasında belirgin farklılıklar bulunmaktaydı. Belki de grupların tek ortak noktaları hükümetin geleceğine ilişkin, güçlü kamusal grupların kararlılığını görmeleriydi ve bu şartlara uyum onların bir araya gelmesinde öncelikli faktör olmuştu. İşadamları kendi işletmelerinde yapılacak olan bir işi bırakma eylemine soğuk baktılar; son olayları yorumlamada da sendikalar ve işadamı örgütlenmeleri arasında önemli yorum farklılıkları bulunmaktaydı. Bildiri metninin içeriğinde bile uzlaşma sağlanamamıştı. Aynı zamanda DİSK dışında diğer örgütler tutuma ilişkin olarak homojen bir tabana sahip değildiler. TOBB hiyerarşisi içindeki muhafazakar oda yönetimleri yönetimi süreç boyunca eleştirdiler, Türk-İş de benzeri bir baskı ile karşı karşıya idi, TESK de yapı olarak bazı eleştirilere muhatap kalmıştı. Dolayısıyla platform bir araya gelme amacı ve taban bileşimi açısından etkili bir baskı fonksiyonu gösterebilecek bir potansiyele sahip değildi.

d. MÜSİAD Üyesi Holdingler SPK Denetiminde

Ortak bir platform oluşturma deneyiminin başarısız kalmasına karşın MÜSİAD Haziran ayının başlarından itibaren, üyelerinin yükselen konumuna paralel olarak bazı sorunlarla karşı karşıya kaldı. İlk sorun, çok ortaklı Anadolu holdinglerinin statüsü konusunda bu kuruluşlarla Sermaye Piyasası Kurulu arasında yaşandı. Belirtildiği gibi bu holdingler MÜSİAD üyesiydiler ve savunma sanayinin oluşturulmasında ve özelleştirmede hükümet tarafından giderek artan oranda muhatap alınmaya başlamışlardı. İşte bu ilişkinin görünür bir hale geldiği sırada SPK bu kuruluşları şeffaf olmamaları ve sahip oldukları ortaklık sisteminin denetime tabi olmaması gerekçesiyle denetlemeye aldı. SPK yetkilileri bu kuruluşların ortaklık sisteminin daha görünür hale getirileceğini, Genel Kurul yapmalarının sağlanacağını ve SPK kanalıyla güvenli bir üyelik sisteminin geliştirileceğini belirtiyorlardı.[658]

---

[657] **Yeni Şafak** 7 Haziran 1997.
[658] **Yeni Yüzyıl** 24 Mayıs 1997.

Bu kuruluşların hesaplarını borsa kanalı ile şeffaflaştırılması isteniyordu ve kurul denetimini önce Kombassan sonra da YİMPAŞ'ı içine alacak şekilde genişletti. Bu kuruluşların ortaklarını ağırlıklı olarak yurtdışındaki gurbetçi işçiler oluşturuyordu ve ortak olanlara verdikleri altın veya döviz karşılığı makbuz veriliyor ve kurye yolu ile elde edilen kaynak Türkiye'ye transfer ediliyordu. Sistem belgeden çok güvene dayanıyor SPK da bu sistemi hem güvencesiz hem de denetime kapalı buluyordu. Bu holdingler yolu ile SPK ve mevcut finans sisteminin dışında denetlenmeyen bir sermaye piyasası oluşuyor ve para transferleri gereçekleştiriliyordu. Bir süre sonra bu iki kuruluşun hesaplarının Maliye tarafından da kontrole alındığı yolunda haberler basına yansıdı.[659] Holdinglerin yöneticileri ise karşılaştıkları sorunların sistemden kaynaklanmadığını ileri sürüyorlardı. Onlara göre bu denetimlerin neden "Anadolu'nun uyanmasından" duyulan kaygıydı ve bu istenmiyordu. Kombassan Holding'in Yönetim Kurulu Başkan Haşim Bayram; "Borsada bir nevi kumar oynanıyor, bankalar birleşir bizi borsada anında mahvederler" diyordu.[660] SPK ile bu tip kuruluşların çekişmesi 18 Haziran'da Kombassan'a "ihtiyati tedbir" kararının alınmasıyla yeni bir aşamaya geldi. Kurul, banka müdürlüklerine gönderdiği bir yazı ile kararın uygulanmasını istedi, ayrıca yine Kurul gazetelerin yurt dışı baskılarına ilanlar vererek ortakların kendilerine başvurmasını istedi. SPK bu yolla yasal olarak 40 ortağın üzerinde görülen, gerçekte 20 binin üzerinde bulunan ortakları tespit ederek onlar adına dava açılacağını hak sahiplerinin tespitinden sonra da paralarının ödeneceğini belirtiyordu.[661] Kararlar RP milletvekilinin ve bazı oda yönetimlerinin tepkisini çekti; RP Yozgat milletvekili İlyas Arslan; "Dev bir kuruluş piyasadan silinmek isteniyor" derken, Konya Ticaret Odası Başkanı Hüseyin Üzülmez; Milletlerarası Ticaret Odası Türkiye Milli Komitesi Genel Kurulunda konuşmasında Kombassan'a yapılanları kınadı. Üzülmezin bu tepkisi üzerine TOBB Başkanı Fuat Miras devreye girerek Üzülmez'in konuşmasını tamamlamasına izin vermedi.[662] Uygulamaya Kombassan'ın tepkisi ise yurt dışında el ilanları dağıtmak suretiyle geldi; şirket SPK'nın doğurmaya çalıştığı paniğin aksi sonuç doğurarak destek yarattığını belirtiyor ve hedefin Kombassan değil Anadolu'nun kalkınmasını engellemek olduğu vurgulanıyordu. Bildirinin

[659] **Yeni Yüzyıl** 6 Haziran 1997.
[660] **Yeni Yüzyıl** 7 Haziran 1997.
[661] **Milliyet** 20 Haziran 1997.
[662] **Yeni Yüzyıl** 21 Haziran 1997.

yapılanma önerilerinin özellikle sosyal ve siyasal boyut taşıyanları gündemin gölgesinde kalarak silikleşmiş, yönetim geri adım atmak zorunda kalmış, Dernek içinden bile sert bir muhalefetle karşı karşıya kalınmıştı. Odalar hiyerarşisi içinde de muhalefet bastırılmışlık duygusu içindeydi; Ankara Ticaret Odası Başkanı Çavuşoğlu, Miras'ın sevinci karşısında, Birlik yönetiminin uzun süre, bu şekilde eleştirdiği bir hükümeti, nasıl destekleyebildiğini soruyordu.[669] Yine hükümetin sona ermesinden sonra toplanan İSO toplantısında Halit Narin odaların geldiği noktada Erez-Miras döneminde yapılan hataların önemli rolünün bulunduğunu açıkça ifade ediyordu.[670] Büyük sanayiciler kutuplaşmaya vurgu yapan bir söylemden ve taleplerin oldukça geri plana itilmesinden rahatsızdılar. TOBB içinde de politik liderlerin konumlarına göre değişen üsluplarından duyulan rahatsızlıklar varlığını sürdürmekteydi.

Öncelikle yumuşak bir neo-korporatizmin yerleşmesini savunan sanayiciler ile, aşırı politikleşmiş oldukları düşündükleri TOBB hiyerarşisi arasındaki çekişme yerinde duruyordu. MÜSİAD ise KOBİ'lere yönelik stratejisi ile TOBB yönetimine, uluslararası ekonomik stratejisi yönü ile de TÜSİAD'a rakipti ve Refahyol hükümeti döneminde gösterdiği yükselme Derneğin potansiyelini ortaya koyuyordu. Yukarıda değindiğimiz evrim göz önüne alındığında bunun koalisyonun kurulmasından çok önce yaşanan bir sürecin, siyasal otoritelerce de muhatap alınmasına paralel olarak yaşandığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla koalisyonun dağılmış olmasının Derneğin potansiyelini yitirdiği anlamına gelmeyeceğinin belirtebiliriz. MÜSİAD iç ve dış pazarlara açılma ve bunun İslam birliği ekseninde, Uzakdoğu modellerinden esinlenmiş projeler ışığında gerçekleştirme çabasına devam edecektir. Burada üzerinde durulması gereken bu ayrımların üzerinde konumlanan işadamı örgütlenmelerinin aralarında siyasal, sosyal arka plan ve talep perspektifi açısında temel farklılıkların bulunduğu ve siyasal merkeze yönelik duyarlılığın bir belirleme inisiyatifi arayışını da beraberinde getireceğidir. Bu ekonomik merkezli bir çıkar perspektifinin dışına taşan talep bileşimine sahip olan TÜSİAD ve MÜSİAD gibi gönüllü dernek yapılanmaları için daha doğrudur ve TOBB içinde de politikleşmeye karşı duyulan kaygılar bu çerçeve içinde anlam kazanmaktadır.

[669] **Finansal Forum** 14-15 Haziran 1997.
[670] **Yeni Yüzyıl** 26 Haziran 1997.

Özet Değerlendirme

RP'li bir hükümet belirttiğimiz gibi büyük gruplar tarafından endişe ile karşılanmış, DYP'nin RP'yi ne kadar merkeze çekebileceği sorunu üzerinde bir beklenti havası oluşmuştu. Koalisyon hükümetinin ilk günlerinde yoğun bir tepkinin gelmemesi bu beklentiden kaynaklanmaktaydı. Buna karşılık TOBB ve TÜSİAD yeni hükümete daha sıcak bir tavır aldılar. Birlik yönetimi DYP'nin iktidarda kalmasından ve ekonominin yönetiminde bu partinin ağır basmasından memnundu. Odalar Birliğinin başlangıcında yeni hükümete olumlu tavır takınmasında, Cumhurbaşkanı Demirel'in tutumu ve Yalım Erez'in kabinede bakan olarak yer almasının da önemli payı bulunmaktaydı. TOBB yönetiminin DYP merkezli yaklaşımına karşılık, MÜSİAD RP'yi merkeze alan bir politika takip etti ve kendi projelerini hükümete benimsetme yönünde çaba harcadı. Dolayısıyla, büyük sanayiciler RP'nin merkeze kayması ve dış ekonomik ilişkilerde oynayacağı rol, TOBB yönetimi Demirel ve Erez'in konumları ve MÜSİAD tezlerini siyasal merkeze kabul ettirebilme derecesi ölçüsünde hükümetle diyalogunu ılımlı düzeyde tutacaklardı. Bu beklentiler ekseninde yaşanan süreç yakın dönemde işadamı siyaset ilişkilerinin rengini belirleyen ana etkenleri oluşturdu.

RP-DYP koalisyon hükümeti dönemini konumuz açısından iki ana evreye ayırabiliriz. İlk evre; ilişkilerde hükümet politikalarının belirgin rol oynadığı ve kamusal grupların işleyişte ön planda olmadıkları bir dönemdir. Bu ilk döneme rengini veren gelişmeler ise; bedelsiz otomobil ithalatı kararnamesi, dış ekonomik ilişkilerde hükümetin takip ettiği politikalar, özelleştirme ve KOBİ'lerin teşvik edilmesine yönelik hükümet stratejilerinin duyulan kaygılar olarak özetlenebilir. Hükümetin ilk dönemini içeren on aylık dönemde yaşanan çatışmalar da ağırlıklı olarak büyük sanayicilerle, özellikle hükümetin DYP kanadı arasında yaşandı. Bedelsiz otomobil ithalatı ile ilgili kararname, özellikle Koç grubunun tepkisini çekti ve bu grup tarafından yükseltilen muhalefet TÜSİAD yönetimince yakından desteklendi. Ancak hükümet Koç grubunu dışarıda bırakan ve diğer otomobil üreticilerini kapsayan bir teşvik kararnamesini de yürürlüğe sokmak suretiyle Koç grubunun muhalefetini bloke edebildi. TOBB otomotiv yan sanayinin yakından etkilenmesine rağmen kararname karşısında sessiz kalmayı yeğledi; bununla birlikte Yalım Erez ve MÜSİAD yönetimi Koç grubuna açıkça cephe alarak hükümet politikasını savundular. Hükümetin RP kanadının dış ekonomik ilişkilerde Dışişleri Bakanlığı bürokrasisini by-pass ederek İslam dünyasını önceleyen bir stratejiye ağırlık vermesi, Avrupa entegrasyonunu örgüt stratejisinin merkezine

koyan TÜSİAD'ın tepkisini çeken bir diğer gelişmeydi. Bu sürece paralel olarak Türkiye'nin AB ile ilişkilerinin kötüleşmesi Derneği hükümete rağmen bazı girişimlerde bulunmaya yöneltti; yapısal bir reform talebi giderek yükseltildi ve AB merkezli bir diplomatik misyona soyunuldu. Demokratikleşme Perspektifleri raporu ve Yunanistan nezdinde başlatılan diyalog girişimi bu arayışın birer ürünü olarak şekillendiler. Büyük sanayiciler ile hükümet arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde rol oynayan diğer bir gelişme özelleştirme ve KOBİ teşvikleri düzleminde hükümetin bu gruplar aleyhine bir söylemi yükseltmiş olmasıydı. Büyük sanayiciler RP'nin özelleştirme yolu ile belirli bir sermaye grubunu güçlendireceğinden endişe ediyorlardı ve MÜSİAD üyesi bazı holdinglerin özelleştirme ihalelerine yönelik girişimleri bu endişeleri pekiştiriyordu. Hükümetin DYP kanadı ise TOBB yolu ile KOBİ'lerin konumunun güçlendirilmesi yönündeki kararlılığını doğrudan büyük grupları hedef alan bir üslupla dile getirmekte bir sakınca görmedi ve bu söylem havayı iyice gerginleştirdi. TOBB yönetimi bu ilk dönem boyunca DYP'yi merkeze alan ılımlı politikasını sürdürdü ve KOBİ teşvikleri kapsamında yeni kurumsal yetkiler tanınması yolu ile güçlendirildi. Bununla beraber asıl değişim MÜSİAD'ın konumunda yaşandı; Öncelikle, Dernek geliştirdiği projeleri hükümetin RP kanadı tarafından benimsenmesi noktasında önemli başarı sağladı. Adil Düzen söyleminin yerine, daha liberal bir yorum olan Medine Pazarı söylemini hükümete benimsetti. Yine İslam ekonomik birliği hedefi ekseninde geliştirdiği projelerin, hükümetin dış ekonomik ilişkilerine rengini vermesi noktasında belirli oranda başarı sağladı. Başbakanın Doğu ve Afrika gezilerinde MÜSİAD aktif rol oynadı ve Dernek tarafından geliştirilen "İpek Yolu Birliği" ve "Pamuk Birliği" gibi projeler Başbakan ve diğer hükümet yetkililerinin ağzından ziyaret edilen ülke liderlerine tanıtıldı. Ayrıca MÜSİAD özelleştirme ihalelerinde üyelerinin etkinliğini arttırmaya yönelik çaba harcadı ve bu amaçla biri merkezi olmak üzere çok sayıda bölgesel ortaklıklar oluşturuldu. Yine Dernek üyesi bazı holdingler savunma sanayi projelerinin geliştirilmesinde hükümet tarafından doğrudan muhatap alındılar.

RP-DYP koalisyon hükümetinin ikinci evresinde belirleyicilik hükümetin ekonomi politikalarından kamusal baskı gruplarının sistem içindeki etkinliğine kaydı. Şubat ayındaki MGK toplantısında hükümetin 8 Yıllık zorunlu eğitime geçmesi ve Devrim Kanunlarını uygulaması yönünde ordu tarafından dile getirilen istekler hükümet- işadamı örgütleri ilişkilerini yakından etkiledi. Öncelikle bu toplantının hemen öncesinde Cumhurbaşkanı Demirel'in hükümete yönelik eleştirilerini sertleştirmesi ve Yalım Erez'in DYP içinde

koalisyon karşıtı muhalefet içinde yer almasına paralel olarak TOBB yönetimi hükümete karşı yürüttüğü ılımlı stratejiyi terk ederek ideolojik bir söyleme yöneldi ve hükümete açıkça cephe aldı. TÜSİAD yönetimi de muhalefetindeki ekonomi ağırlıklı vurguları ikinci plana iterek, Birlik gibi ideolojik bir düzlemde muhalefetini yürütmeye ağırlık verdi. Gündemdeki bu değişmeden en çok etkilenen hiç şüphesiz MÜSİAD yönetimiydi; onlar öncelikle temsil ettikleri dünya görüşünü hedef alan MGK karalarının uygulanmasına karşı tavır aldılar ve bu doğrultuda oluşan tepkiyi örgütleme işlevine soyundular. "Kara Tahta" kampanyası adı altında bir çok dernek ve vakfi bir araya getirerek Ankara'da sürekli bir kulis faaliyetine girişildi; hatta Dernek RP'ye hiç bir taviz vermeme ve gerekirse hükümetten ayrılma çağrısı yaptı. MÜSİAD yalnızca temsil ettiği dünya görüşü nedeniyle değil ekonomideki konumu nedeniyle de sıkıntı yaşadı; öncelikle çoğu MÜSİAD üyesi ve Anadolu'da çok ortaklı bir statü altında oluşturulmuş bulunan holdingler SPK tarafından yakın denetime alındılar. Bu kuruluşlar sermaye piyasası yolu ile ortak toplamaya zorlandılar ve denetim daha sonra mali alana kaydırılarak genişletildi. İkinci olarak Genel Kurmay Başkanlığı, yine çoğunluğunu MÜSİAD üyelerinin oluşturduğu ve irticai faaliyetlere finansal destek verdiği iddia edilen bir şirket listesini basın yolu ile kamuoyuna açıkladı. MÜSİAD yönetimi ve üye şirketler bu haberlere tepki gösterdiyseler de ordunun tutumu karşısında tepkilerini yumuşatmak zorunda kaldılar. Dolayısıyla 54. hükümet döneminde şekillenmeye başlayan yeni etkileşim boyutu hükümetin de dağılma sürecine paralel olarak giderek silikleşti.

SONUÇ

Yukarıda 1960 yılından 54. hükümetin sonuna kadar geçen dönem içerisinde Türkiye'de İşadamı örgütlerinin şekillenişi, siyasal alanla etkileşimleri ve birbirleriyle olan çatışma eksenleri incelenip analiz edilmeye çalışıldı. Bölümü analizimizin ışığında ülkemizde siyasal alan-işadamı örgütleri ilişkisinde rol oynayan bazı temel parametreleri belirleyerek tamamlamak istiyoruz.

Öncelikle birer baskı grubu olarak işadamı örgütlenmelerinin konumunun belirlenmesinde rol oynayan bir grup parametre doğrudan siyasal kültür ve kurumsallaşma yapısı ile ilgilidir. Türkiye Cumhuriyeti siyasal kültürünün bir yansıması olarak kurumsallaşma aşamasında kamusal grupların etkinliği altında yapılanmasını tamamlamış;

dolayısıyla kamusal grupların karar alma süreçlerindeki etkinliği uzun yıllar önceliğini korumuştur. Buna karşılık Türkiye'de işadamı sınıfı, yine bu grupların belirleyici olduğu bir süreç içerisinde, siyasal otoriteler eliyle oluşturulmuştur. Bu oluşum sürecinde işadamları siyasal merkez tarafından yönlendirilmiş ve kamusal grupların belirleyiciliğinin altında ilişkilerini geliştirmek zorunda kalmışlardır. Ülkemizde işadamı siyaset ilişkilerinde uzun yıllar örgütlü temsil işlevinin, devlet eliyle yapılandırılmış ve siyasal nüfuza açık bir konumda kurumsallaştırılmış odalar aracılığıyla yerine getirilmiş olması yukarıdaki durumun bir sonucudur. İşadamı örgütlerinin korporatif bir kökene sahip olması ve devletin süreçte belirleyici rol oynaması, iki sonuç doğurmuştur; ilk sonuç siyasal merkezin ilişkileri yönlendirmede öncelikli ve güçlü bir konuma sahip olmasıdır; ikinci sonuç ise işadamları arasında zamanla beliren çıkar ayrımlarında devlet eliyle örgütlenen odalar hiyerarşisinin önemli rol oynaması ve belirli grupların bu tip yapılarda hakimiyet kurarak siyasal merkez tarafından muhatap alınmaya ulaşma eğilimini güçlendirmesidir. İthal ikameci politikalar içinden süzülüp gelen sanayicilerin oda örgütlenmeleri altında yapmış oldukları mücadele bu durumun en güzel örneğidir. Görüldüğü gibi; 60'lı ve 70'li yıllar boyunca sanayiciler için, TOBB içinde bağımsız veya ayrı bir birlik çatısı altında örgütlenme talebi her zaman merkezi önemini korudu. Gönüllü üyeliğe dayalı olarak kurulan TÜSİAD'ın, TOBB'un stratejik yetkilerinin elinden alındığı ve sanayileşmeden yana tavır alan teknokrat bir hükümetin iş başında bulunduğu bir dönemde doğmuş olması bu açıdan anlamlıdır. TOBB hüyerarşisinden kopma, ancak oda sisteminden ayrılmanın maliyetinin düşmesi sonucunda gerçekleşebilmiş, ancak sanayiciler 70'li yıllar boyunca yine odalardaki konumlarını güçlendirme yönündeki çabalarına ağırlık vermişlerdir. 90'lı yıllarda odalar üzerindeki çekişmenin başka bir eksende devam etmesi de bu açıdan şaşırtıcı değildir. MÜSİAD ile TOBB hiyerarşisi arasındaki çekişmede de ana dinamik merkezin gücü ve odaların çıkara dayalı olarak hayati yetkileri elinde bulunduruyor olmasıdır. Aşağıda incelenen örgütlerin temsil işlevlerine değindiğimizde tekrar üzerinde duracağımız gibi siyasal merkezin önceliği ve korporatif köken talep perspektiflerinin oluşturulmasında da önemli rol oynamaktadır. Siyasal merkez önceliğinin diğer bir sonucu, siyasal otoritelerle ters düşen talep bileşimlerinde siyasal merkezden kaynaklanan bir cezalandırma politikasının Türkiye'de belirleyici bir faktör olarak öne çıkmasıdır. Odalar ile ilgili düzenlemelerde bu durum kendisini daha açık bir şekilde göstermektedir. 60-62 ve 71-73 yılları arasında TOBB sahip olduğu bir çok yetkiyi kaybetmiştir. 1969 yılında dönemin hükümetinin istemediği bir kadronun Birlik yönetimine

seçilmesine hükümetin tepkisi örgütün yetkilerini kısıtlamak şeklinde olmuştur. Benzer şekilde CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde Odalar Birliği hükümete muhalefetinden dolayı Ticaret Sicili Gazetesi çıkarma yetkisinin elinden alınmasıyla cezalandırılmıştır. Yine 1983 yılında seçim sürecinde aktif rol oynayan Birlik yönetimi belirttiğimiz kısıtlamacı düzenlemelerle karşı karşıya kalmıştır. Siyasal merkezin bu belirleyici konumu sadece odalar için değil diğer örgütlenmeler için de söz konusudur. Özellikle 80'li ve 90'lı yıllar boyunca hükümetler özellikle tutumcu talep bileşenleri karşısında spesifik düzenlemeler ve şok kararlar yolu ile bu grupları cezalandırma yönüne sıklıkla başvurmuşlardır.

İkinci parametre grubu ise Türkiye'de devreye sokulan ekonomi politikalarının yansımaları ile ilgilidir. Gerçekten uygulamaya konulan politikalar Türkiye'de işadamı gruplarının ve örgütlenmelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında daha güçlü olan ticari grupların riskli buldukları sanayileşme sürecine girmemekteki ısrarları katı devletçilik politikasının şekillenmesinde belirleyici olmuş, sanayici grupların merkeze yakın bir konumda şekillendirilmelerine de kaynaklık etmiştir. Doğal olarak sanayi gruplar buna bağlantılı şekilde kendilerinden yana, tek yönlü stratejik kararlar alabilen güçlü yürütmelerin iktidarda bulunduğu dönemlerden memnun kalmışlardır. Askeri müdahalelerden sonraki ara dönemlerde sanayicilerin daha ılımlı bir tutuma yönelmelerinin temelinde bu dinamik yatmaktadır. Türkiye'de sağ ve sol büyük partilerin bir mutabakat hükümeti kurmaları yönündeki talepler de hep bu kesimi temsil eden örgütlenmeler tarafından dile getirilmiştir. Buna karşılık ticari gruplar ara dönem koşullarında genellikle sıkıntı yaşamışlardır. Bunda hakim oldukları TOBB mekanizmasının bu dönemlerde dışarıda tutulmasının rolü büyüktür. Dolayısıyla onlar kendilerini yakın hissettikleri ve destekledikleri partilerin siyasal arenada etkin olabildikleri yarışmacı dönemleri daha arzular bir görünüm sergilemişlerdir. Başka bir ifade ile onlar baskı oluşturabildikleri maddi yardım ve seçmen desteğini daha rahat kullanabildikleri dönemlerde kendilerini daha güçlü hissetmişlerdir. 60'lı yılların sonlarında dönemin AP hükümeti üzerinde oluşturdukları baskı bu türden bir baskıdır ve Demirel'i sanayicilerden yana bir strateji uygulamaktan vazgeçirmiştir. İşadamı örgütlenmelerinin şekillenmesinde ekonomi politikalarının rolü bu gün de önemini korumaktadır; TOBB özellikle 90'lı yıllarda KOBİ düzeyinde stratejik kararlar alınması talebini yükselterek yeni bir fonksiyonel rol edinme sürecine girmiş ve TÜSİAD'ı bu çerçevede karşısına almıştır. TOBB'un yürüttüğü bu strateji dönemin hükümetinin de yakın desteğini almıştır. İlginç bir şekilde KOBİ düzeyinde bir diğer çekişmenin TOBB ile

MÜSİAD arasında yaşanıyor olmasıdır. Bu ayrışmanın, aşağıda değineceğimiz şekilde çıkarların temsili işlevi ile de yakından ilgisi bulunmaktadır.

Son olarak işadamı örgütlenmelerinin temsil işlevleri ile ilgili belirli sonuçların üzerinde durmak gerekiyor. Öncelikle işadamı örgütlerinin temsil işlevlerinin şekillenmesinde ekonomik çıkar perspektifinden doğan tutumcu bir eğilimin etkin olduğunu söyleyebiliriz. TÜSİAD'ın evriminde, sanayicilerden yana genel bir ekonomik yapılanmaya gidilmesi talebi, giderek kapalı ilişkiler geliştirme eğilimine, bunda istenen başarı sağlanamayınca da Avrupa entegrasyonu merkezli genel bir tutumcu talep eğilimine dönüşmüştür. Sanayiciler bu süreç içinde çıkarları ile AB merkezli bir genel yapılanma arasındaki yakın bağı farketmiş, ekonomik reform taleplerini, önce siyasal reform talepleri, daha sonra da anayasal değişiklikler ve geniş çaplı yeniden yapılanmaya gidilmesine yönelik taleplerle desteklemişlerdir. Benzer şekilde MÜSİAD yaygın üyelik stratejisine paralel olarak KOBİ düzeyindeki Anadolu sermayesinin çıkarlarına yönelik bir talep perspektifi geliştirmiş ve bu perspektifi muhafazakar bir dünya görüşünün argümanları ile tutumcu bir eğilime dönüştürmüştür. Dolayısıyla diğerlerinden kendini ayırt etmede vurgu bu argümanlar özerine yapılmıştır. Böylelikle onlar Avrupa merkezli yaklaşımlara karşı tavır aldılar, kültürel ögelere ağırlık veren Uzakdoğu modelleri ve İslam dünyası ile ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verdiler. Buna karşılık TOBB özel sektörün kütle temsili örgütü rolünden KOBİ düzeyindeki girişimcilerin çıkarlarını savunma ve hükümete yönelik, teknik yönü geliştirilmiş danışman bir örgüt konumuna doğru bir evrim geçirmektedir. Bu nedenle onlar, TÜSİAD'ı spesifik çıkarlarının peşinde koşan bir azınlık olarak gördüler ve MÜSİAD'ı da bölücülük yapmakla suçladılar.

Talep perspektifi açısından belirtmemiz gereken diğer bir nokta; gönüllü derneklerin odalara göre daha belirgin şekilde tutumcu eğilimlere sahip olmalarıdır. Gerçekten odalar ekonomik çıkarlar ve yerel taleplerle daha çok ilgili olurlarken, gerek TÜSİAD, gerekse MÜSİAD ekonomi politikalarındaki değişimi, kamu bürokrasisi reformundan anayasa değişikliklere varan bir perspektif içinde ele alma eğilimindedirler. Dolayısıyla gönüllü işadamı organizasyonlarının siyasal alanla çatışmaları Türk siyasal hayatında daha görünür bir olgudur; buna paralel olarak gönüllü kuruluşlar çıkar ve taleplerini kamusallaştırma yönünde daha aktiftirler. Amaçları doğrultusunda raporlar yayınlamak, sempozyum ve diğer çeşitli

toplantılar düzenleme ve basını aktif bir biçimde kullanma gibi etkinliklere sürekli olarak başvurmaktadırlar. TOBB hiyerarşisi de bu sürece son yıllarda katılmaya başlamıştır; ancak bu eğilim temsil işlevinin doğurduğu bir aşağıdan yukarıya doğru gelişmenin sonucu değil, yukarıdan aşağıya hükümetin isteklerinin rol oynadığı bir etkileşimin ürünü olarak şekillenmiştir.Bu çerçevede temsil işlevlerine göre konumlanma açısından TÜSİAD'ın sınıfsal homojenite olarak diğer örgütlere göre daha ayırtedilebilir olduğunu belirtebiliriz. Buna karşılık MÜSİAD üye bileşimindeki çeşitlilik ve taşıdığı tutumcu eğilimi nedeniyle TÜSİAD ve odalar hiyerarşisinin arasında bir yerde konumlanıyor. Tutumcu yönü nedeniyle TÜSİAD'a, üye bileşiminin ekonomik karakteri yönüyle odalar hiyerarşisine yakın bir konumda duruyor.

Yukarıda korporatif kökenin Türkiye'de işadamı-siyaset ilişkilerinde belirleyici bir faktör olduğunu belirtmiştik, bu durum işadamı örgütlemelerinin geliştirdikleri talep perspektiflerine de rengini vermektedir. Devlet tarafından yapılandırılmış kurumlar olan odalar dışındaki gönüllü kuruluşlarda da bu özellik kendini göstermektedir. Yukarıda TÜSİAD'ın devletin öncülüğünde, danışmaya dayalı bir işbirliğinin ekonominin yönetiminde kurumsallaştırılması amacının zaman içinde Avrupa korporatist modellerini önceleyen bir stratejiye dönüştüğünü dönem dönem izlemiştik: TÜSİAD sürece işçi kuruluşlarının da dahil edildiği ılımlı bir devlet önceliğinin bulunduğu genel bir politika talebini sürekli olarak seslendirmektedir. MÜSİAD ise Uzakdoğu modellerini referans almaktadır; burada devlet daha belirleyici bir rol oynamakta ihracata yönelik bir korumacı-ithal ikamesi politikasını işbirliği ortamı içinde yürütmektedir. MÜSİAD'da işçi kuruluşlarının sürece dahil edilme söylemi, TÜSİAD'a göre, oldukça zayıf bir tondadır, onlar Uzakdoğu'da olduğu gibi müşfik-baba işadamı konumunu daha çok önceliyorlar ve sorunları firma düzeyinde bağlılık ilişkileri ile çözümleyen kültürel birikime vurgu yapıyorlar.

Dolayısıyla Türkiye'de işadamı örgütlerinin plüralist niteliklerinin daha zayıf kaldığını söyleyebiliriz. Gönüllü dernekler düzeyinde bile siyasal merkez tarafından muhatap alınma arayışı, strateji geliştirmede en önemli etken konumundadır. Bunun bir sonucu olarak, yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız gibi, ilişkiler istikrarlı bir zeminde yürütülememektedir. Siyasal merkez işbirliğinin eşitlikçi bir şekilde kurumsallaştırılmasına yanaşmamakta, yönlendirme gücünü elinde bulundurmak istemektedir. Buna karşılık zaman zaman tutumcu

toplantılar düzenleme ve basını aktif bir biçimde kullanma gibi etkinliklere sürekli olarak başvurmaktadırlar. TOBB hiyerarşisi de bu sürece son yıllarda katılmaya başlamıştır; ancak bu eğilim temsil işlevinin doğurduğu bir aşağıdan yukarıya doğru gelişmenin sonucu değil, yukarıdan aşağıya hükümetin isteklerinin rol oynadığı bir etkileşimin ürünü olarak şekillenmiştir.Bu çerçevede temsil işlevlerine göre konumlanma açısından TÜSİAD'ın sınıfsal homojenite olarak diğer örgütlere göre daha ayırtedilebilir olduğunu belirtebiliriz. Buna karşılık MÜSİAD üye bileşimindeki çeşitlilik ve taşıdığı tutumcu eğilimi nedeniyle TÜSİAD ve odalar hiyerarşisinin arasında bir yerde konumlanıyor. Tutumcu yönü nedeniyle TÜSİAD'a, üye bileşiminin ekonomik karakteri yönüyle odalar hiyerarşisine yakın bir konumda duruyor.

Yukarıda korporatif kökenin Türkiye'de işadamı-siyaset ilişkilerinde belirleyici bir faktör olduğunu belirtmiştik, bu durum işadamı örgütlemelerinin geliştirdikleri talep perspektiflerine de rengini vermektedir. Devlet tarafından yapılandırılmış kurumlar olan odalar dışındaki gönüllü kuruluşlarda da bu özellik kendini göstermektedir. Yukarıda TÜSİAD'ın devletin öncülüğünde, danışmaya dayalı bir işbirliğinin ekonominin yönetiminde kurumsallaştırılması amacının zaman içinde Avrupa korporatist modellerini önceleyen bir stratejiye dönüştüğünü dönem dönem izlemiştik: TÜSİAD sürece işçi kuruluşlarının da dahil edildiği ılımlı bir devlet önceliğinin bulunduğu genel bir politika talebini sürekli olarak seslendirmektedir. MÜSİAD ise Uzakdoğu modellerini referans almaktadır; burada devlet daha belirleyici bir rol oynamakta ihracata yönelik bir korumacı-ithal ikamesi politikasını işbirliği ortamı içinde yürütmektedir. MÜSİAD'da işçi kuruluşlarının sürece dahil edilme söylemi, TÜSİAD'a göre, oldukça zayıf bir tondadır, onlar Uzakdoğu'da olduğu gibi müşfik-baba işadamı konumunu daha çok önceliyorlar ve sorunları firma düzeyinde bağlılık ilişkileri ile çözümleyen kültürel birikime vurgu yapıyorlar.

Dolayısıyla Türkiye'de işadamı örgütlerinin plüralist niteliklerinin daha zayıf kaldığını söyleyebiliriz. Gönüllü dernekler düzeyinde bile siyasal merkez tarafından muhatap alınma arayışı, strateji geliştirmede en önemli etken konumundadır. Bunun bir sonucu olarak, yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız gibi, ilişkiler istikrarlı bir zeminde yürütülememektedir. Siyasal merkez işbirliğinin eşitlikçi bir şekilde kurumsallaştırılmasına yanaşmamakta, yönlendirme gücünü elinde bulundurmak istemektedir. Buna karşılık zaman zaman tutumcu

yönü ağır basan bir muhatap alınma talebi yükseltilmektedir. Dolayısıyla ilişkiler son derece değişken bir görünüm sergilemektedir. Bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde aynı örgüt, aynı siyasal kadroya çok sayıda farklı tavır ve söylemi gösterebilmektedir. Son aşamada şu noktayı da vurgulamamız gerekiyor; güncel gelişmelere rağmen TÜSİAD'ın kendini farklılaştırdığı eksenlerin, TOBB'un konumunu netleştiren dinamiklerin ve MÜSİAD'ın temsil ettiği bileşimlerin sosyo ekonomik açıdan varlıklarını koruduklarıdır. Gelişmeler ne TÜSİAD ve TOBB arasındaki temel çekişme ekseninde bir değişime yol açmış, ne de MÜSİAD'ın kendini konumlandırdığı eksenlerin hareketliliğini ortadan kaldırmıştır. Üstelik ne TÜSİAD'ın beklentisi olan siyasal merkez kararlılığı, ne TOBB'un hayat bulduğu siyasal yarışma ortamı, ne de MÜSİAD'ın siyasal merkezin öncülüğünde muhafazakar bir kalkınma modeli stratejisine yönelme doğrultusunda bir yönelim siyasal alanda sözkonusudur. Dolayısıyla konumları ve bu konumlardan kaynaklanan stratejileri şekillendiren dinamikler önemlerini korumaktadırlar. Bunu sonucu olarak bu arka plan sürdükçe de işadamları örgütleri arasındaki bu çok yönlü, değişken hareketlilik ve arayış devam edecektir.

Dördüncü Bölüm

TÜRKİYE'DE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİNİN BASKI GRUBU EĞİLİMLERİ

I. ARAŞTIRMANIN BELİRLEYİCİ FAKTÖRLERİ, YÖNTEM VE KAPSAMI

A.Belirleyici Faktörler

Belirttiğimiz gibi,Türkiye'de baskı gruplarına ilişkin araştırmaların sayısı oldukça azdır. Bunun en önemli nedeni özellikle bazı alanlarda baskı grubu davranışının görünür kılınmasına ilişkin şüpheci yaklaşımın oldukça güçlü olmasıdır. Bu nedenle konu ile ilgili çalışmalarda anket gibi doğrudan yöntemler pek kullanılmamakta genel olarak dolaylı kaynak toplama yöntemi ile sonuca gidilmektedir. Özellikle işadamlarının baskı grupları içinde siyasal alanla olan etkileşimleri konusunda bu söylediklerimiz tamamıyla geçerlidir. Bu nedenle Türkiye'de baskı gruplarının eğilim ve konumlarını daha görünür kılmak amacıyla çalışmamızın kapsamına ülke çapında, incelediğimiz üç işadamı örgütünün üye ve yöneticilerini kapsayan bir anket uygulamasını dahil ettik.

Anket sorularını bu örgütleri çeşitli açılardan analiz etmeye yönelik olarak hazırladık. Birinci grup sorular örgütlerin kuruluş amaçları ve birbirlerine karşı konum algılamalarını belirlemek amacıyla düzenlendi. İkinci grup sorular yoluyla üye ve yöneticilerin baskı grubu etkinlikleri açısından örgütlerini nasıl değerlendirdikleri analiz edilmeye çalışıldı. Burada örgütün dikkate alınma derecesi, baskı grubu etkinliklerine yönelik üye beklentileri, karar alma süreçlerine ulaşma yöntemi ve etkinlik algılamaları sorgulandı. Diğer bir soru grubu üye ve yöneticilerin devlet kavramına bakışı çerçevesinde şekillendirildi. Burada da devlet kavramı, ülke sorunları öncelikleri, devletin ekonomideki rolü ve karar alma süreçleri ile ilgili değerlendirmeler üzerinde duruldu. Ayrıca örgütlerin karşıt konumlarının daha belirgin

anlaşılması amacıyla; Gümrük Birliği, toplumsal değerler ve nüfus artışı konularıyla ilgili sorular da üye ve yöneticilere soruldu. Uyguladığımız ankette son grup sorular grup içi katılım ve temsil işlevlerini analiz etmek amacıyla katılımcılara yöneltildi.Oluşturduğumuz bu çerçevenin incelediğimiz örgütlerin değişik açılardan daha görünür kılınmasına yardımcı olacağı düşüncesindeyiz. Burada elde ettiğimiz verileri inceleyecek, çalışmamızın sonuç kısmında bir önceki analizlerimizle birlikte ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

B.Örneklem Büyüklüğü ve Katılım Profili

Çalışma belirtildiği gibi üç büyük işadamı örgütünün yönetici ve üyeleri üzerinde yapılmıştır. Öncelikle zorunlu üyeliğe dayalı kuruluşlar olan oda örgütlenmelerinde kurumsal bakış açısının edinilebilmesi için, seçim sürecine giren kişilerden katılımın sağlanması hedeflenmiş ve bunun için anket odaların yönetim kurulu başkanları veya meclis başkanlarına yönelik olarak yapılmıştır. Türkiye genelinde şehir ve bölge düzeyinde örgütlenmiş, 92 Ticaret Odası, Sanayi Odası ve Ticaret ve Sanayi Odası yöneticisine anket yollanmıştır. Genel olarak yönetim kurulu başkanlarına ulaşılmaya çalışılmış bunun mümkün olmadığı yerlerde meclis başkanlarına da anket yollanmıştır.

Derneklerle ilgili olarak, öncelikle 390 civarında üyesi bulunan TÜSİAD'ın 280 üyesine anket yollanmıştır. Üyeler belirlenirken, örgütte görev alan ve almayan, şirket sahibi ve yönetici, holding ve bağlı kuruluşlarla diğer şirketlerin dengeli dağılımına dikkat edilmiş. Kurum perspektifini yansıtması amacıyla tüm yöneticiler ankete dahil edilmiştir.

MÜSİAD üyeleri için gönderilen anketler iki ana gruba ayrılmıştır; merkez ve şube yöneticileri grubu ve üyeler grubu. Burada da MÜSİAD şubelerinin bulunduğu illere anketin yollanması biçiminde dağılım yapılmış, TÜSİAD'da olduğu gibi tüm merkez yöneticileri ankete dahil edilmiştir. Anket kapsamında toplam 335 MÜSİAD üyesine anket yollanmıştır. Her üç grubun katılım profili aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.1: Anket Çalışmasına Genel Katılım Oranları

	Yollanan Anket	Gelen Anket	%
ODALAR	92	59	64
TÜSİAD	280	101	36
MÜSİAD	335	174	52
Toplam	707	334	47

Ankete katılan dernek üyelerinin örgütleri içinde görev almaya göre katılım oranları ise Tablo 2'de gösterilmiştir:

Tablo 2.2: Ankete Katılan Dernek Üyelerinin Görev Profili

	Yönetici	%	Üye	%
TÜSİAD	49	49	52	51
MÜSİAD	68	39	106	61
Toplam	117		158	

Yukarıdaki dağılım derneklerin örgütlenme stratejilerine uygundur. Belirtildiği gibi TÜSİAD elit üyelik yapısına ve kapalı bir yönetim sistemine sahiptir. Bu stratejinin bir sonucu olarak yönetimde görev alan üyelerin sayısı artmaktadır. MÜSİAD ise yaygın ve şube düzeyinde hiyerarşik bir örgütlenme yapısına sahiptir. Buna paralel olarak da yönetim fonksiyonu yaygın üyelik yapısı içinde azınlık bir grup tarafından yerine getirilmektedir. Yöneticilere ağırlık vermemize rağmen dağılımda yönetici sayısı TÜSİAD'ın gerisinde kalmıştır.

Faaliyet yürüttükleri sektörlere göre ankete katılan dernek yöneticilerinin dağılımı Tablo 3'te gösterilmiştir:

Tablo 2.3: Ankete Katılan Dernek Üyelerinin Sektörel Dağılımı

	Sanayi	%	Ticaret	%	Diğer	%
TÜSİAD	80	54	43	29	26	17
MÜSİAD	54	26	106	51	49	23
Toplam	134		149		75	

Bu katılım profili de derneklerin sosyo-ekonomik arka plânı ile uyum içindedir. TÜSİAD ağırlıklı olarak sanayicilerden kuruludur ve bunların çoğu sanayi merkezli ticari ve hizmet sektörüyle ilgili faaliyetler yürüten kuruluşlardır. Dolayısıyla katılım profili de sanayi ağırlıklı çıktı. Buna karşılık MÜSİAD profili daha çok ticari faaliyet alanında yoğunlaşmış üyeleri barındırıyor. Yaygın üyelik yapısı nedeniyle diğer seçeneği altında daha yüksek bir oran katılımı görüyoruz.

Ankete katılan oda yöneticilerinin ve dernek üyelerinin bağlı bulundukları kuruluş dışında başka işadamı örgütleri ile ilişki düzeyi Tablo 4'de gösterilmiştir:

Tablo 2. 4: Bağlı Bulunulan Kuruluş Dışında İşadamı Örgütlerine Üyelik Dağılımı

	Başka Kuruluşa Üye	%	Başka Üyelik Yok	%
ODALAR	20	34	39	66
TÜSİAD	64	63	37	37
MÜSİAD	34	20	140	80
Toplam	118	35	216	65

Sınıf profili daha net olan TÜSİAD üyelerinin farklı işadamı organizasyonlarına daha çok katıldığını görebiliyoruz. Odalar ve MÜSİAD'da bu göreceli olarak düşük bu durumun nedenlerine ilgili bölümlerde değinmeye çalışacağız.

II. ARAŞTIRMA BULGULARI

A. Kuruluş Amacı

İşadamı örgütlenmeleri ile ilgili çalışmamızda gerek oda yöneticilerinin ve gerekse dernek üyelerinin bağlı bulundukları bu örgütlerin kuruluş amacı ile ilgili ne düşündüğünü öncelikle belirlemek istedik. Burada işadamlarının bu tür örgütlerin konumlarına ilişkin algılamalarını öğrenmek ve karşılıklı olarak analiz etmeyi amaçladık. İşadamları bağlı bulundukları örgütleri, merkeze dönük, görev bilinciyle hareket eden oluşumlar olarak mı, ekonomik çıkar öncelikli baskı oluşturmak için kurulmuş örgütler olarak mı, yoksa topluma dönük işlevler gören bir organizasyon olarak mı görüyorlar? Seçenekleri bu dağılımı belirlemeye yönelik olarak seçtik. Bunlardan "Ülke kalkınmasında işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek"; siyasal otoritelere dönük bir görevci anlayışı, dolayısıyla devlet öncelikli bir korparatif algılamayı gösteriyor. Karma ekonomik düzenden piyasa ekonomisine geçişte örgütlenmelerini işlevsel görme eğilimi ise teknokrat-danışman bir algılama düzeyini gösteriyor. "İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak"; seçeneği ekonomik çıkar öncelikli baskı grubu algılamasını ifade ederken, "Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak"; seçeneği genel sorunlara ilişkin tutum yaymacı bir eğilimi temsil ediyor."Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek"; seçeneği işadamlarının topluma yönelik imajlarının olumlu yönde güçlendirilmesine yönelik bir eğilimi gösteriyor. Buna karşılık seçenekler arasına KOBİ'leri güçlendirme amacını da koyduk. Bununla ekonomi öncelikli vurgular arasında da bir ayrım yapmayı amaçladık. Buna göre her üç kuruluşun algılama perspektifleri aşağıdaki gibi çıktı:

Tablo 3.1: Oda Yöneticilerine Göre Örgütlerinin Kuruluş Amacı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	T	%
Ülke kalkınmasında işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek	33	29	1	0,9	1	0,9							35	30,8
Karma ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine geçişte karşılaşılan sorunlara çözümler üretmek	3	2,7	4	3,5	1	0,9	1	0,9					9	8
İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak	11	9,7	5	4,4	2	1,8	1	0,9					19	16,8
Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak	12	10,62	9	7,97	6	5,31	2	1,8					29	25.7
Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek	2	1,8					1	0,9	1	0,9			4	3,6
Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirmek	5	4,4	1	0,9	5	4,4	1	0,9	1	0,9	1	0,9	14	12,4
Diğer	3	2,7											3	2,7
Toplam													113	100

Oda yöneticileri bu konudaki sorumuzda, işadamı kimliğini bir görev olarak algılayan eğilimi öne çıkardılar (Tablo 3.1). Görev bilincini ülke kalkınmasıyla ilintilendiren seçenek yaklaşık %31 oranında işaretlenirken, ilk tercih olarak bu seçeneği işaretleyenlerin oranı %29'u buldu. Bu, eğilimin oda yönetimleri içindeki yoğunluğunun yüksek olduğunu göstermektedir. Tutum yaymacı eğilimi temsil eden işadamlarının ülkenin sadece ekonomik değil sosyal ve siyasal sorunlarına yönelik olarak faaliyet göstermesini sağlamak seçeneği toplamda ikinci sırada işaretlenmiş. Bu şıkkı işaretleyenlerin oranı ise yaklaşık olarak %26'yı buldu. Ancak göreve vurgu yapanlarda gördüğümüz yoğunlaşma burada yok, dikkat edilirse birinci tercihlerde bu şık %10 civarında bir orana sahip. İki eğilim arasındaki makasın açıklığı birinciden yana eğilim ağırlığını bize gösteriyor. Odaları işadamlarının sosyal imajlarına yönelik bir örgüt olarak görme ve teknokrat bir kimlik yöneticiler arasında taraftar bulmazken, KOBİ'lerin güçlendirilmesinde etkin bir örgüt olarak görmek isteyenlerin oranı ise toplamda %12'yi buldu. Üstelik bu oran tercihler arasında oldukça dağınık bir eğilim

gösteriyor. Odaları bir çıkar grubu olarak algılayanların oranı yaklaşık olarak %16 ile üçüncü sırada yer alıyor. Yukarıdaki tablodan çıkaracağımız ilk sonuç merkeze yönelik bir devletçi korporatif eğilimin oda yönetimleri içinde güçlü olduğudur. Bu eğilim henüz güç kazanmamış olsa da genel konularda işadamlarının karar alma süreçlerine katılımını isteyen diğer bir eğilimi içinde barındırıyor. Çıkar grubu eğilimi de buna yakın bir oranda oda yöneticileri içinde görülmektedir. Ancak belirtildiği gibi ilk eğilim oran olarak diğer iki eğilime baskın. KOBİ'lerle ilgili seçeneğin pek öne çıkarılmaması Odalar Birliği'nin özellikle 90'lı yıllarda kendini böyle bir eksene oturtmak istemesine rağmen oda yöneticilerince bu eğilimin amaç perspektifi açısından pek benimsenmediğini gösteriyor. Genel olarak, Oda yöneticileri örgütlerini genel bir ekonomik süreçte işadamlarının görevi olan fonksiyonları yerine getiren bir organ olarak görmektedirler. Bu eğilim odalar içinde hala güçlüdür ve bu merkezi önceleyen bir işadamı eğilimine uygun düşmektedir. Karar süreçlerine katılım gibi daha yarı korporatist eğilimler veya çıkar grubu perspektifi daha zayıf eğilimler olarak ikinci planda kalmaktadır.

Tablo 3.2:Üyelere göre TÜSİAD'ın kurulma amacı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	T	%
Ülke kalkınmasında işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek	55	22,45	12	5	5	2,1							72	29,55
Karma ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine geçişte karşılaşılan sorunlara çözümler üretmek	13	5,32	6	2,45	8	3,27	2	0,82					29	11,86
İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak	16	6,51	6	2,45	10	4,1	3	1,22	2	0,82			37	15,1
Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak	39	15,92	16	6,54	6	2,45	5	2,1					66	27,01
Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek	5	2,1	3	1,22	6	2,45	4	1,68	8	3,27			26	10,72
Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirmek	1	0,4					1	0,4			1	0,4	3	1,2
Ekonomik kalkınmayı manevi boyutlarıyla ülkenin gündemine getirmek	4	1,68	1	0,4			4	1,68			1	0,4	10	4,16
Diğer													1	0,4
Toplam													244	100

TÜSİAD üyelerine üye bulundukları kuruluşa ilişkin aynı soruyu yönelttiğimizde ilk dikkatimizi çeken sıralamaya ilişkin dağılımın odalardan pek farklı olmadığıydı. Burada da örgüt kimliğini ülke kalkınmasına bağlı bir görev bilinci içinde algılayanların düzeyi %29 gibi bir oranla ilk sırada geliyor. Bu eğilimin %22'si birinci tercih olarak işaretlenmiş (Tablo 3.2). Yine %27'ye yakın bir oranda işadamlarının karar süreçlerine katılımı ikinci sırayı almıştır. Bunun %16'ya yaklaşan bir oranı ilk tercih olarak işaretlenmiştir. Oda yöneticilerinden farklı olarak TÜSİAD üyelerinde bu ilk iki eğilim arasındaki fark birbirine oldukça yakındır. Dolayısıyla TÜSİAD içinde korporatif eğilim merkezi öncelemekten çok karar süreçlerine katılım isteğini daha güçlü bir biçimde barındırmaktadır. Çıkar grubu eğilimini yansıtan eğilim

bu iki şıktan sonra %15 civarında bir oranla gelmektedir. Ancak bu oran odalardakinin aksine bir eğilim zayıflığından değil üye profili olarak örgütün karar alma süreçleriyle kolay temas kuran üyelerden oluşmasından kaynaklanmaktadır. TÜSİAD üyeleri genel olarak karar alma birimleri ile etkin yüz yüze faaliyetler yürütebilen üyelerdir ve derneklerin genel ekonomi politikaları ve sosyo-ekonomik sorunlarına ilişkin bir baskı grubu olarak işlev görmesini daha çok öncelemektedirler. İmaja yönelik eğilimin %10 civarında odalara nazaran daha yüksek bir oranda çıkması derneğin kurulmasında çok önemli bir etken olan bu eğilimin hala belirli bir oranda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bekleneceği gibi KOBİ'leri önceleme ve örgütü manevi boyutla ilişkilendirme TÜSİAD içinde çok zayıf kalmaktadır. Teknokrat eğilimin de odalara nazaran daha yüksek bir düzeyde çıkması TÜSİAD'ın yukarıda belirttiğimiz merkeze dönük karakteri ile alakalı bir sonuç. TÜSİAD karar süreçlerine katılımda 70'li yıllardan beri görüşlerini özellikle teknik bilgi ve bilimselliğe başvurarak kabul ettirme yönünde bir eğilime sahip, dolayısıyla muhatap alınan çözümleyici danışman örgüt konumu daha yüksek bir oranda çıkmaktadır.

Tablo 3.3:Üyelere göre MÜSİAD'ın kurulma amacı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	T	%
Ülke kalkınmasında, işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek	73	19,94	16	4,37	1	0,28			5	1,37					95	25,96
Karma ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine geçişte karşılanılan sorunlara çözümler üretmek	14	3,82	2	0,55	6	1,64	2	0,55	2	0,55	6	1,64	2	0,55	34	9,3
İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak	18	4,92	2	0,55	6	1,64	4	1,09	4	1,09			4	1,09	38	10,38
Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak	40	10,92	16	4,37	6	1,64	9	2,46	2	0,55					73	19,94
Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek	6	1,64	1	0,28	1	0,28			4	1,09	4	1,09	4	1,09	20	5,47
Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirmek	20	5,46	5	1,37	11	3	5	1,37	2	0,55	3	0,81			46	12,57
Ekonomik kalkınmayı manevi boyutlarıyla ülkenin gündemine getirmek	40	10,92	6	1,64	6	1,64	4	1,09							56	15,29
Diğer															4	1,09
Toplam															366	100

Aynı konuda MÜSİAD üyelerinin profiline baktığımızda benzer şekilde ilk iki önceliğin değişmediğini görüyoruz (Tablo 3.3).MÜSİAD üyeleri örgütlerini ekonomik kalkınmada görev bilinci ile ilişkilendiren seçeneği %26 civarında bir oranla öne çıkarıyorlar.Bu şık %20 civarında ilk tercih olarak işaretlenmiş. İkinci olarak %20 gibi bir oranla sosyo ekonomik sorunların çözümüne katılım geliyor ve bunun da %12 civarında bir oranı birinci tercih olarak işaretlenmiş.Dikkat edilirse bu iki eğilim arasında oran farkı odalara göre daha kapalı TÜSİAD'a göre ise daha açık. Bu dağılım MÜSİAD'ın konumu göz önünde bulundurulduğunda anlamlı gözüküyor. İlk iki eğilimden sonra dağılım sıralaması diğer örgütlerden farklılaşıyor.MÜSİAD üyeleri üçüncü olarak örgütlerinin ekonomik kalkınmayı manevi boyutları ile ülke gündemine getirmekte derneklerini fonksiyonel görüyorlar.Bu oran birinci tercihlerde işadamlarının sosyo ekonomik sorunlarda etkin rol oynaması perspektifi

ile aynı oranda, dolayısıyla eğilimin gücü ikinci derecede değerlendirilebilir düzeyde. KOBİ'lerin güçlendirilmesi amacı birinci tercihlerde %10'a ulaşmaktadır. TÜSİAD'ın aksine imaj ve teknokrat eğilim taraftar bulmazken, çıkar grubu perspektifi de diğer iki örgüte nazaran daha düşük bir düzeyde çıkmış. MÜSİAD'da bir yerde TÜSİAD'daki imaj ve danışmanlık eğilimi yerini normatif bir ekonomik eğilim ve KOBİ'leri önceleyen bir perspektife yerini bırakıyor. Bu eğilim TÜSİAD ve odalarda olduğu gibi devlete dönük ve tutum yaymacı, katılım talep eden bir hareket alanının üzerine oturmaktadır. Başka bir ifade ile, merkez öncelikli, kamuoyuna mal edilmiş genelleştirilmiş ifade etme içinde TÜSİAD imaja dönük bir danışmanlık işlevi ile bunu tamamlarken, MÜSİAD daha çok muhafazakar işadamının bakış açısı ve KOBİ'lerin güçlendirilmesine vurgu yapıyor. Genel olarak ekonomik çıkardan tutum yaymaya dönüştürülen bir perspektif içinde neo-korporatist beklentiler, baskı grubu faaliyetlerinin kamuoyuna mal edilmesi biçiminde ifade edilmekte ve farklılıklar ise sosyo-ekonomik arka plan, inanç ve korporatif modeller ışığında renkler almaktadır.

Oda yönetimleri diğer iki örgüte nazaran örgütlerinin konumlarını daha çok bir görev bilinci içerisinde değerlendiriyorlar. Buna karşılık dağılım ekseni olarak TÜSİAD'a yakın bir sıralama gösteriyorlar. İşadamları genel olarak görev bilincini önceliyorlar ve ikinci olarak yine ağırlıklı şekilde tutuma yönelik bir kurumsallaşma amacına vurgu yapıyorlar. Çıkar grubu eğilimi oda yönetimleri ve TÜSİAD tarafından üçüncü sırada ifade edilirken, MÜSİAD bu noktada muhafazakar bir algılama düzlemi öne çıkarıyor.

B.İşadamı Örgütlerinin Birbirlerine Karşı Tutumu

Baskı grupları eğilimlerinin şekillenmesinde rakip grupların birbirlerini algılama biçimleri önemli rol oynar. Bu grup aidiyeti ve temsil işlevlerinde ayırt edici fonksiyonların vurgulanması açısından da önemlidir. Bu nedenle her üç kuruluşa da karşılıklı olarak kendilerini diğer gruplardan ayırt eden farklılıkları belirtmelerini istedik. Sorularımızı yasal statü-özerklik, ekonomik çıkar, dünya görüşü çerçevesinde bir gruplandırma yapabilecek şekilde oluşturduk. Buna göre ankete katılanların oluşturduğu tablo şu şekilde çıktı:

1.TOBB Açısından TÜSİAD

Tablo 4.1: Yöneticilere göre TOBB'u, TÜSİAD'tan ayıran belirgin farklılıklar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Tüm işadamlarını temsil eden en üst mesleki teşekkül olması	50	50,51	1	1,01					51	51,52
Resmi olarak tanınmış bir kuruluş olması	9	9,09	10	10,10	2	2,02	1	1,01	22	22,22
Ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmesi	5	5,05	4	4,04	3	3,03	1	1,01	13	13,13
Karar alma birimleri üzerinde daha etkili olması	4	4,04	3	3,03	4	4,04			11	11,11
Diğer	2	2,02							2	2,02
Toplam									99	100

Oda yöneticileri ağırlıklı olarak TOBB'u, TÜSİAD'dan ayıran en önemli farkın tüm işadamlarını kapsayan bir üst temsil örgütü olarak yapılandırılması olduğunu belirtiyorlar (Tablo 4.1). Belirtildiği gibi TOBB - TÜSİAD çekişmesinde özellikle 80'li yıllardan günümüze Birlik liderliğinin söylemi tüm işadamı gruplarını temsil etmek üzerine yoğunlaşıyordu. Bu zaman zaman TÜSİAD'ı bir azınlık hatta çıkarcı bir grup olarak nitelemeye varan alaycı veya sert nitelemelere kadar varabiliyordu. Birlik'in bu söyleminin genel olarak oda yönetimleri tarafından da kabul gördüğü yukarıdaki dağılımdan çıkarılabilir. Buna karşılık oda yönetimleri Birlik'i karar alma süreçlerinde TÜSİAD'dan daha etkili görmüyorlar. Bir önceki tabloyu hatırlarsak, oda yönetimleri arasında görevsel eğilimin çok baskın olduğunu buna karşılık TOBB'u katılım örgütü olarak da görmek isteyen ciddi bir kitlenin var olduğunu belirtmiştik. Birlik yönetimi de özellikle 80'lerin sonundan itibaren TÜSİAD'a benzer yöntemlerle kamuoyunun gündemine girmeye çalışmıştı. Ancak belirtildiği gibi bütün bunlarda siyasal otoritenin belirleyiciliği rol oynamış, bu fonksiyonel değişimde bunlar odalar hiyerarşisi içinde aşağıdan yukarıya bir eğilimi temsil etmemişti. Dolayısıyla yönetimler ile Birlik arasında beklentiler ile etkinlik arasında bir sapmanın olduğunu

belirtebiliriz. Resmi statü ve bütün kesimleri bünyesinde bulundurma bu ortamda TÜSİAD karşısında temel farklılık olarak öne çıkmaktadır.

2.TÜSİAD Açısından TOBB

Tablo 4.2: Üyelere Göre TÜSİAD'ı, TOBB'tan ayıran belirgin farklılıklar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Özerk bir kuruluş olması	64	38,09	7	4,17	1	0,59			72	42,85
Üst düzeydeki sanayici ve işadamlarını temsil etmesi	33	19,69	5	2,97	6	3,57			44	26,23
Ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmesi	19	11,30	15	8,92	4	2,38			38	22,6
Karar alma birimleri üzerinde daha etkili olması	5	2,97	3	1,78			2	1,19	10	5,94
Diğer									4	2,38
Toplam									168	100

TÜSİAD üyeleri bekleneceği gibi öncelikle özerkliği Odalar Birliğinden ayırt edici fark olarak öne çıkardılar (Tablo 4.2). Birinci tercihler göz önüne alındığında %19'u aşan oranda belirli bir işadamı grubunun temsil edilmesinin ikinci sırada öne çıkarılması Odalar içindeki yığın temsil yapısından farklı olarak, sınıf ayrımının TÜSİAD içinde daha belirleyici bir rol oynadığını gösteriyor. Toplam oranda ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmenin ikinci derecede öne çıkarılması da bu çerçevede anlamlı gözüküyor. TÜSİAD üyeleri belirgin bir biçimde derneklerini, özerk, ekonomik çıkarların ötesinde hedefleri olan, elit işadamlarından oluşan bir örgüt olarak görmekte ve kendilerini Birlik'ten bu niteliklerle ayırt etmektedirler. Daha önce TOBB içindeki yığın temsil yapısının TÜSİAD'ın temsil ettiği sosyo-ekonomik profille nasıl çeliştiğinin üzerinde durmuştuk. Yukarıdaki dağılım belirlediğimiz arka plana oldukça uygun düşüyor. Karar alma süreçlerinde etkinliğin ise az vurgulanması belirtildiği gibi yine bu sosyo-ekonomik yapıdan kaynaklanan bir yansıma. Biz bunu, TÜSİAD üyelerinin karar alma süreçleri ile diyalog kurma kanallarını, Dernekten bağımsız olarak kullanabilmeleri ile açıklıyoruz.

3.MÜSİAD Açısından TOBB

Tablo 4.3: Üyelere Göre MÜSİAD'ı, TOBB'tan Ayıran Belirgin farklılıklar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Özerk bir kuruluş olması	85	34,85	11	4,51					96	39,36
Üst düzeydeki sanayici ve işadamlarını temsil etmesi	4	1,64	4	1,64	4	1,64	4	1,64	16	6,56
Ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmesi	80	32,79	11	4,51	2	0,82			93	38,12
Karar alma birimleri üzerinde daha etkili olması	12	4,91	1	0,41	2	0,82	5	2,04	20	8,18
Diğer									19	7,78
Toplam									244	100

MÜSİAD üyeleri de TÜSİAD üyeleri gibi Odalar Birliği'ne ilişkin olarak özerk olmalarını öne çıkartmaktadırlar(Tablo 4.3). Buna karşılık onlar TÜSAD'ın aksine kendilerini elit bir işadamı grubu olarak görmüyorlar. MÜSİAD üyeleri daha çok, hatta özerkliğe yakın oranda derneklerinin ekonomik çıkarların ötesinde hedefler taşımasını ayırt edici bir fark olarak vurgulamaktadırlar. Bu TÜSİAD'dan çok daha güçlü bir biçimde vurgulanmaktadır. MÜSİAD üyeleri de kendi örgütlerini karar alma süreçlerinde etkin görmüyorlar. Ancak bu durumda TÜSİAD'dan farklı olarak Birlik ve odaların sahip olduğu kamusal yetkilerin bu kuruluşlara sağladığı güç karşısında kendi konumlarından duydukları zayıflık daha etkili oluyor. 1990'ların ortalarından itibaren büyük ticaret odaları ile Anadolu'daki Ticaret ve Sanayi Odalarında MÜSİAD'lı yönetimler oluşturma çabası da bu konum algılamasından doğmaktadır. Gönüllü işadamları dernekleri genel olarak zorunlu olarak merkeze dönük ama ondan nispeten özerk kalmak isteyen ve sosyo-ekonomik ve düşünsel arka planlarından kaynaklanan ayrımlarını öne çıkaran bir görünüm sergilemektedirler. Siyasal nüfuza açık, merkeze bağımlı örgütlenme, üst düzey sanayicilerin çıkarları ile bazı sosyal ve siyasal süreçleri bir perspektifte değerlendirme eğilimine yönelmeleri ve sanayileşme, hatta

holdingleşme sürecindeki Anadolu esnaf ve ticari sermayenin muhafazakar tabanı tutumlara rengini veren farklılıklar olarak öne çıkmaktadır.

4.TOBB Açısından MÜSİAD

Tablo 4.4:Yöneticilere Göre TOBB'u, MÜSİAD'tan Ayıran Belirgin Farklılıklar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Ülke ekonomisi üzerindeki etkinliği	11	9,56	3	2,61	4	3,48	3	2,61	21	18,26
Ülke sorunlarına daha genel bir perspektifle yaklaşması	14	12,17	5	4,35	4	3,48			23	20
Daha geniş bir kitleyi temsil etmesi	32	27,82	9	7,83	2	1,74	1	0,87	44	38,26
Dünya görüşü	15	13,04	2	1,74	4	3,48	2	1,74	23	20
Diğer	4	3,48							4	3,48
Toplam									115	100

Oda yöneticilerine TOBB ile MÜSİAD arasında ne gibi farklılıklar gördüklerini sorduğumuzda yöneticiler Birklik'in daha geniş bir kitleyi temsil etmesini öncelikle vurguladılar (Tablo 4.4). Bu seçeneği işaretleyenlerin oranı %38 ile ilk sırayı aldı. Genel dağılım içinde bu seçeneği birinci tercih olarak işaretlerin oranı ise %27'yi aşmaktadır. Bu eğilim oda yöneticileri içinde daha güçlüyken, ideolojik ayrım ve ülke sorunlarına daha geniş bir perspektifle yaklaşma ikinci sırayı almaktadır. Ekonomi üzerindeki etkinlik ise daha düşük düzeyde vurgulanıyor. Türkiye'de işadamlarının temsiline ilişkin gönüllü işadamları dernekleri daha görünür bir konuma geldikçe Odalar Birliği yönetimi ve oda yönetimleri tüm kesimleri temsil etme ve yasal olarak tanınmışlık özelliklerine daha çok vurgu yapmaya başladılar. Bu sonuç odalar içinde eğilimin genel ve güçlü olduğunu göstermektedir. İkinci tercihler arasında yer alan genel perspektif vurgusu da bu eğilimi destekler niteliktedir. Dünya görüşüne dayalı ayrım belirli bir ağırlık taşısa da oran olarak çoğunluğu ve hakim eğilimi temsil etmiyor. Etkinlik konusu ise temel bir ayrım olarak görülmemektedir.

5.TÜSİAD Açısından MÜSİAD

Tablo 4.5:Üyelere Göre TÜSİAD'ı, MÜSİAD'tan Ayıran Belirgin Farklılıklar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Ülke ekonomisi üzerindeki etkinliği	8	4,79	1	0,6	4	2,39	2	1,2	15	8,98
Ülke sorunlarına daha genel bir perspektifle yaklaşması	38	22,76	12	7,18					50	29,94
Üst düzeydeki sanayici ve işadamlarını temsil etmesi	12	7,18	2	1,2	3	1,8	3	1,8	20	11,98
Dünya görüşü	64	38,32	10	5,99	2	1,2	2	1,2	78	46,71
Diğer									4	2,39
Toplam									167	100

Aynı soruyu TÜSİAD üyelerine sorduğumuzda ideolojik ayrımı belirgin derecede öne çıkardıklarını gördük (Tablo 4.5). TÜSİAD üyeleri kendilerini MÜSİAD'dan, farklılık noktasında ayrı dünya görüşlerine sahip olmakla ayırt ediyorlar. Ekonomik veya kurumsal nitelik ise oldukça geri planda kalmaktadır. Ülke sorunlarına daha genel bir perspektifle yaklaşma ise %30'a yakın bir oranda ikinci sırada geliyor. Bu vurgunun da daha yumuşak bir tonda da olsa aynı eğilimden kaynaklandığını belirtebiliriz. En azından belirli bir oranda TÜSİAD üyeleri kendilerini daha açık daha genel bir açıdan sorunlara yaklaşan bir kitle olarak görmektedirler. Ülke ekonomisi üzerinde belirleyicilik ve temsil edilen ekonomik düzey oldukça geri planda kalmaktadır.

6.MÜSİAD Açısından TÜSİAD

Tablo 4.6:Üyelere Göre MÜSİAD'ı, TÜSİAD'tan Ayıran Belirgin Farklılıklar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Ülke ekonomisi üzerindeki etkinliği	36	12,33					5	1,71	41	14,04
Ülke sorunlarına daha genel bir perspektifle yaklaşması	73	25	2	0,68	5	1,71			80	27,39
Temsil ettiği üyelerin farklılığı	61	20,89	13	4,45	6	2,05			80	27,39
Dünya görüşü	71	24,32	11	3,78	8	2,74			90	30,84
Diğer									1	0,34
Toplam									292	100

MÜSİAD üyelerinden de TÜSİAD'ı kendi derneklerinden ayıran farklılıkları belirtmelerini istedik. Onlar da öncelikle vurguyu dünya görüşüne yaptılar. Bu seçenek %30 düzeyinde bir yüzde ile ilk sırayı aldı (Tablo 4.6). Ancak birinci tercihlere baktığımızda en çok vurgulanan seçeneğin, ülke sorunlarına daha genel bir perspektifle yaklaşmak olduğunu gördük. Aslında bu seçenek de aynı eğilimden kaynaklanmaktadır. Ancak perspektif ayrımının öne alınması ve oransal dağılım olarak dünya görüşüne yapılan vurgunun TÜSİAD'a göre daha düşük düzeyde olması MÜSİAD üyelerinin ideolojik ayrım eğiliminin güçlü olmakla birlikte TÜSİAD'dan daha düşük kaldığını gösteriyor. Başka bir ifadeyle TÜSİAD üyeleri ideolojik ayrımı MÜSİAD üyelerinden daha çok vurgulamaktadırlar. Büyük bir ihtimalle TÜSİAD, dini temalara vurgu yapması nedeniyle MÜSİAD'ı, MÜSİAD üyeleri üst düzey işadamı gruplarının çıkarlarını savunduğu düşüncesiyle TÜSİAD'ı kendisinden daha sınırlı bir eğilim içinde görmektedir. MÜSİAD üyeleri temsil ettiği üyelerin farklılığını vurgulamaları da yukarıdaki algıdan kaynaklanıyor. MÜSİAD ideolojik göndermeyi öne çıkarmakla beraber, sosyal ve ekonomik perspektif farklılığını TÜSİAD üyelerine göre daha çok vurgulamaktadır.

Oda yöneticilerinin genel eğilim olarak gönüllü dernekler karşısında resmi statüde tanınmış ve tüm iş dünyasını temsil etme fonksiyonunu en temel ayırt edici unsur olarak

gördüklerini söyleyebiliriz. Buna karşılık odalarkarşısında hem TÜSİAD hem de MÜSİAD özerk konumlarını ayırt edici farklılık olarak öne çıkartmaktadırlar. TÜSİAD bunu elit kimliği ile ilintilendirirken, MÜSİAD üyeleri ekonomik çıkarların ötesinde hedefler taşımayı özerkliğe yakın bir oranda vurgulamaktadırlar.

C.Baskı Grubu Etkinlikleri Açısından İşadamı Örgütleri

İşadamı örgütlerinin baskı grubu eğilimlerini karşılıklı olarak analiz edebilmek için üç düzeyde gruplandırdığımız bir soru grubu oluşturduk. Bu sorular sırasıyla; üye ve yöneticilerinin bağlı bulundukları kuruluşların siyasal ve bürokratik birimlerce dikkate alınma derecesini değerlendirme, faaliyet alanları ve yöntemler konusunda üyesi bulundukları kuruluşlarından beklentileri ve taleplerini iletmede gösterdikleri davranış eğilimlerini ölçmeye yönelik olacak. Şimdi sırasıyla ortaya çıkan tabloyu inceleyelim:

1.Dikkate Alınma

a. Siyasal ve Bürokratik Birimler Açısından

Tablo 5.1 :Odaların Siyasal ve Bürokratik Birimlerce Dikkate Alınma Derecesi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Genel olarak izleniyor, fakat somut sonuçlar doğurmuyor	24	35,82	1	1,49			25	37,31
Ekonomik ve sosyal politikalarda somut kararlara dönüşüyor	14	20,89	1	1,49			15	22,38
Faaliyetlerinin etkinliği siyasal iktidarın tavırlarına fazlasıyla bağlı	13	19,43	4	5,97			17	25,4
Dikkate alındığını düşünmüyorum	6	8,95			1	1,49	7	10,44
Diğer	3	4,47					3	4,47
Toplam							67	100

Oda yöneticilerinden, örgütlerinin siyasal ve bürokratik karar alma süreçlerinde etkinliğini değerlendirmelerini istediğimizde, yöneticilerin oda faaliyetlerinin bu kuruluşlarca izlendiğini fakat karar yapım süreçlerinde dikkate alınmadığı eğilimini öne çıkardıklarını görüyoruz (Tablo 5.1). Bu şıkkı işaretleyenlerin oranı birinci tercihlerde %36 gibi bir yoğunluğu oluşturuyor. Toplamda ikinci sırayı faaliyet etkinliğini siyasal iktidarın tavırlarına bağlayanların alması, yukarıdaki eğilimi destekliyor. Yöneticiler arasında siyasal ve bürokratik karar mercilerinin ilgisizliğinden şikayet eden ve daha radikal bir ifadelendirme ile bunu siyasal iktidara bağlayanların oranı ilk tercihlerde toplam %55'i buluyor. Bu iki seçenekten daha ilerde bir tepki eğilimini yansıtan dikkate kesinlikle alınmadığını düşünenlerin oranı az olmakla beraber (%10) eğer bu grup da diğer iki grupla bir arada ele alınırsa toplam oran ilk tercihlerde %64'ü buluyor. Ancak bu oranın düşük çıkması oda yönetimleri içinde siyasal ve bürokratik kurumlarla ilişkilerden soğuma ve tepki duyma eğiliminin zayıf kaldığını belirtebiliriz. Odaların daha çok karar alma süreçlerini kullandığını, ancak otoriteleri yeterince etkileyemedikleri düşüncesine yaygın olarak sahip olduklarını söyleyebiliriz. Oda faaliyetlerinin karar alma süreçlerinde somut kararlara dönüştüğünü ifade edenlerin oranı toplamda %22 ile üçüncü sırada yer alırken, birinci tercihler göz önünde bulundurulduğunda faaliyet etkinliğini siyasal tavra bağlayanlardan biraz daha öne çıktığını görüyoruz. Bu durumun iki nedeni olabilir. İlki seçimle göreve gelen yöneticilerin önemli bir kısmı soruyu kendi yönetimlerinin etkinliği ile ilintilendirerek cevaplamış olabilirler. Yine ikinci olarak yerel çıkarlar doğrultusunda tipik baskı grubu eğilimi olan bölgedeki parti örgütü yöneticileri ve Ankara'da ki milletvekillerini sorunların çözümünde kullanabilme yeterliliklerini vurgulamış da olabilirler. Kısaca karar alma süreçlerinin çıkarların ve taleplerin sonuçlandırılmasında sonuç getirici mekanizmalara yeterince nüfuz edilemediği görüşü oda yöneticileri arasında yaygın. Ancak bu yoğun bir tepkiye yol açmıyor. Henüz süreçlerin kullanımının yaygın olduğunu belirtebiliriz.

Tablo 5.2: TÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Birimlerce Dikkate Alınma Derecesi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Genel olarak izleniyor, fakat somut sonuçlar doğurmuyor	61	52,58	4	3,44			65	56,02
Ekonomik ve sosyal politikalarda somut kararlara dönüşüyor	8	6,89	1	0,86	1	0,86	10	8,61
Dernek faaliyetlerinin etkinliği siyasal iktidarın tavırlarına fazlasıyla bağlı	20	17,28	7	6,03	1	0,86	28	24,17
Dikkate alındığını düşünmüyorum	7	6,03	1	0,86			8	6,89
Diğer							5	4,31
Toplam							116	100

TÜSİAD üyeleri aynı konuda odalardan çok daha yoğun bir oranda derneklerinin otoritelerce izlendiğini fakat karar yapımında dikkate alınmadığını öne çıkartmaktadırlar (Tablo 5.2). Bu oran gerek birinci tercihlerde ve gerekse toplamda ankete katılan üyelerin yarısından fazlasını kapsıyor. Buna karşılık dernek faaliyetlerinin kararları etkilediğini düşünenlerin oranı toplamda %8'i bulabiliyor. Bu süreçleri kullanma, fakat kabul görmeme algılamasının TÜSİAD'da odalardan çok daha yoğun olduğunu gösteriyor. Belirttiğimiz gibi TÜSİAD kuruluşundan bu güne ekonomik yapılanmadan, kamu yönetimine, hatta sistem tartışmalarına varan bir dizi çalışmayı yaptırmış ve bu konularda bir çok talebi kamuoyunun gündemine getirerek tartışmıştır. Ancak taleplerin özellikle sosyal ve siyasal boyutları ile ilgili olanlar siyasal otoritelerce sıcak karşılanmamış, hükümet ile hatta sert tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle, 1980'lerin sonlarından itibaren TOBB'u, TÜSİAD karşısında güçlendirme ve muhatap alma eğiliminin güçlenmesi, hele 90'lı yıllarda hükümet-TOBB ilişkilerinin kapalı bir şekle bürünmesi ile nüfuz güçleri örgüt düzeyinde iyice zayıflamıştır. Doğal olarak bunun yansıması, üyeler arasında izlenme ama kararları etkileyememe eğilimini öne çıkarmaktadır. Öte yandan TÜSİAD üyeleri arasında etkinliklerini siyasal iktidarın tavırlarına bağlama oranı hemen hemen oda yöneticileri ile aynı düzeydedir. Yine belirtilmesi gereken bir diğer nokta TÜSİAD üyeleri arasında da otoritelerden duyulan rahatsızlığın bir kopma boyutunda olmadığı, hiç dikkate alınmadıklarını düşünenlerin oranı toplamda %7

düzeyinde kalıyor. Burada oda yönetimleri ile TÜSİAD arasında talep bileşimindeki farklılığın üzerinde de durmak gerekiyor. Oda örgütlenmeleri ekonomik paylaşım ve yerel taleplere daha eğilimli yapılanmalar olarak karşımıza çıkarlarken, TÜSİAD daha çok genel ekonomi politikası ve buna bağlı yapısal dönüşümlerle daha yakından ilgili. Bu nitelik daha önce de belirttiğimiz gibi bireysel nüfuz kanallarına sahip bir üye profilinden güç alıyor ve daha genel sorunlara yöneliyor. Dolayısı ile ekonomik talepler ile reforma yönelik talepler merkezden üretilen somut kararları da etkilemektedir. Nitekim belirtildiği gibi etkinliklerinin karar alma süreçlerinde somut sonuçlar doğurduğunu ifade eden oda yöneticileri %22'yi bulurken, bu oran TÜSİAD üyeleri arasında sadece %7 düzeyinde kalmaktadır. Bu durum yukarıda ifade etmeye çalıştığımız talep profilleriyle de yakından ilgili bir sonuç olarak değerlendirilebilir.

Tablo 5.3: MÜSİAD'ın siyasal ve bürokratik Birimlerce Dikkate Alınma Derecesi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Genel olarak izleniyor, fakat somut sonuçlar doğurmuyor	95	41,13	5	2,16			100	43,29
Ekonomik ve sosyal politikalarda somut kararlara dönüşüyor	35	15,15	3	1,3			38	16,45
Dernek faaliyetlerinin etkinliği siyasal iktidarın tavırlarına fazlasıyla bağlı	63	27,27					63	27,27
Dikkate alındığını düşünmüyorum	26	11,26					26	11,26
Diğer							4	1,73
Toplam							231	100

MÜSİAD üyeleri derneklerinin siyasal ve bürokratik karar alma süreçlerinde etkinliğini değerlendirilerken diğer gruplarda olduğu gibi bu kuruluşlar tarafından Dernek faaliyetlerinin izlendiğini fakat somut sonuçlara alınamadığı görüşünü öne çıkartmaktadırlar (Tablo 5.3). Oran toplamda %43'ü buluyor. Yine benzer şekilde Dernek etkinliğini siyasal iktidarın tavırlarına bağlayanların oranları ikinci sırada yer almakta ve oran olarak %27'yi bulmaktadır. Dikkat edilirse dikkate alınmamada yoğunlaşma oranı TÜSİAD'dan düşük, oda

yöneticilerinden ise yüksek; bunun MÜSİAD'ın konumu ile yakından ilgili bir sonuç olduğunu belirtebiliriz. MÜSİAD gönüllü üyeliğe dayalı olması yönüyle TÜSİAD'a , ekonomik ve sosyal profil yönünden de odalara benziyor. MÜSİAD belirtildiği gibi ekonomik çıkar perspektiflerini genel sosyo-kültürel tutumlarla kamuoyuna mal eden bir yapılanma, dolayısıyla TÜSİAD gibi genele ilişkin talepleri merkeze iletiyor ve aynı şekilde sistem olarak bu talepler doğrudan ekonomik olanlara nazaran daha az duyarlılıkla karşılanıyor. Ancak, aynı zamanda yerel düzeyde örgütlenmiş ve küçük ve orta ölçekli firmalar ile çok ortaklı yeni Anadolu holdinglerinin ekonomik taleplerini de gündeme getirmesi yönüyle özellikle Anadolu odalarına benzemektedir. Bunun sonucu olarak üyeler arasında ekonomik çıkarları talep etmekde MÜSİAD bir kanal vazifesi görüyor. Dolayısıyla ekonomik talep oranının TÜSİAD'a göre daha yüksek olması onu diğer iki örgütün arasında bir konuma getiriyor. Dikkat edilirse taleplerin somut kararlara dönüştüğünü ileri süren üyelerin oranı TÜSİAD üyeleri ile karşılaştırıldığında oldukça yüksek (%17). Bu farklılık yukarıda ifade ettiğimiz salt ekonomik beklenti eğiliminin dernek düzeyinde yüksek bir eğilim olmasından doğmaktadır. Göreceli olarak etkinliği vurgulayanların oranının yüksek çıkmasının bir diğer nedeni de anketin Refah-Yol hükümeti döneminde yapılmış olması nedeniyle Derneğin muhatap bir işadamı örgütü olarak konumunun güçlendiği bir dönemin yansıması olarak değerlendirilebilir.. Yine bu oranla ilgili olarak ileri sürülebilecek üçüncü bir neden MÜSİAD üyelerinin yerel düzeyde de örgütlenmiş olmaları nedeniyle bu düzeydeki karar alma süreçleri ile daha çok diyalog kurmaları olduğu söylenebilir. MÜSİAD, diğer iki gruba oranla dernek başarısını siyasal iktidarın tavırlarına bağlama konusunu öne çıkarıyor. Bunun ekonomik çıkar perspektifi ile tutuma ilişkin amaçlarını sentezleyerek ekonomik paylaşım mücadelesine daha geç katılmış bir grubu temsil etmesinden doğduğunu belirtebiliriz. Belirtildiği gibi TÜSİAD'ın oluşumunda Odalar Birliği içindeki büyük sanayici gruplarla, küçük sanayici ve ticari grupların arasında paylaşıma ilişkin mücadelenin büyük rolü olmuştu. Benzer biçimde TOBB kuruluşundan bugüne konumuna ilişkin bir evrim geçirmekte ve çıkar perspektifini oluşturma sürecini yaşamaktadır. Siyasal merkezin bu paylaşım mücadelesinde önemini koruması, mücadeleye geç katılan birimlerin siyasal alana karşı daha duyarlı olmaları sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla MÜSİAD üyelerinin bu durumu daha çok vurgulamaları anlamlı bir yansıma olarak değerlendirilebilir.

Her üç örgütlenmenin de ağırlıklı olarak siyasal ve bürokratik birimlere ulaştırılan taleplerin yansıma bulmamasından yakındıklarını görüyoruz. Ancak TÜSİAD'ın bunu diğerlerine nazaran daha güçlü bir biçimde vurguluyor olması, üçüncü bölümde evrimine değindiğimiz dışlanma ve buna bağlı olarak fonksiyonalleşme gelişimine uygun düşmektedir. Başka bir ifade ile kamusallaştırma ve tutuma yönelik vurgular arttıkça siyasal merkezden yakınmalar yükselmekte; buna karşılık talepler spesifik noktalarda yoğunlaştıkça şikayet oranı düşmektedir. Yine etkinliğin siyasal otoritelerin kararlılığına güçlü bir biçimde bağlanması da, üçüncü bölümde vurguladığımız siyasal merkez tarafından muhatap alınma eğiliminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

b. Kamuoyu ve İşadamı Örgütleri

Tablo 6.1: Odalar kamuoyu tarafından nasıl algılanıyor?

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Bir çıkar grubu olarak görülüyor	3	4,22							3	4,22
Toplumun tüm kesimleri tarafından aynı duyarlılıkla karşılanmıyor	18	25,38	2	2,81					20	28,19
Genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alınıyor	14	19,74	3	4,22					17	23,96
Öncü bir rol oynadığı görüşü hakim	20	28,16	4	5,63					24	33,79
Siyasal iktidara fazlasıyla bağımlı olduğu sanılıyor	4	5,63			1	1,4			5	7,03
Diğer	2	2,81							2	2,81
Toplam									71	100

Oda yöneticileri kuruluşlarının kamuoyu tarafından nasıl algılandığı yönündeki sorumuza, odaların öncü bir rol oynadığı şıkkını öne çıkararak cevap vermişler (Tablo 6.1). Bu oran toplamda %33'ü aşarken, yöneticilerin %28'i birinci tercih olarak bu şıkkı işaretlemiş. Yöneticilerin kurumlarını öncü olarak algılandığını düşünmelerinin biri davranışsal biri de sosyo-ekonomik iki nedeni olabilir. Öncelikle daha önce de belirttiğimiz gibi oda yöneticileri seçimle göreve gelen kişiler olduklarından bu tip soruları kendi

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

etkinlikleri ile özdeşleştirme eğilimi içinde oluyorlar. Dolayısıyla kendi etkinliklerini vurgulamanın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Fakat bundan daha çok üzerinde durulması gereken diğer neden doğrudan odaların konumlarıyla ilgili. Odalar, özellikle orta ve küçük yerleşim bölgelerinde yerel taleplerin merkeze iletilmesinde ve kaynak aktarımında önemli bir kanalı oluşturuyorlar. Tutuma yönelik özellikleri çok zayıf olan bu örgütlenmeler, özellikle ekonomik talepler konusunda güçlü iletim örgütü ve otoriteleri etkileme fonksiyonu görüyorlar. Odaların toplumun tüm kesimlerince aynı duyarlılıkta karşılanmadığını söyleyen üyelerin oranı ise %28 ile ikinci sırada geliyor. Ancak genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alındığını düşünenlerin oranı da %24'ü buluyor. Bu grubun da odaların öncü rolüne vurgu yapan grubu destekleyen bir eğilim olduğu belirtilebilir. Bu iki eğilimin oranı %60'ı geçiyor. Siyasal iktidara bağımlılık ise oda yöneticileri arasında pek taraftar bulmuyor. Yine odaların konum ve talepleri yerel çıkarlarla çok fazla örtüştüğünden bu kesim içinde faaliyetlerini bir çıkar grubu davranışı olarak algılama eğilimi de çok zayıf. Çıkarı daha çok otoriteleri bireysel etkileme ile özdeşleştirdiklerinden öncü role daha çok vurgu yapıyorlar.

Tablo 6.2: TÜSİAD kamuoyu tarafından nasıl algılanıyor?

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Bir elit derneği olarak kabul ediliyor	32	17,69	7	3,86	1	0,55	1	0,55			41	22,65
Toplumun tüm kesimleri tarafından aynı duyarlılıkla karşılanmıyor	16	8,83	3	1,65	4	2,20	1	0,55			24	13,23
Genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alınıyor	36	19,93	3	1,65	3	1,65					42	23,23
Öncü bir rol oynadığı görüşü hakim	22	12,19	8	4,41	5	2,76	1	0,55			36	19,91
Kapalı bir çıkar grubu olarak algılanıyor	20	11,06	5	2,76	7	3,86					32	17,68
İşadamı niteliğinden çok üyelerinin dünya görüşü ile öne çıkıyor	2	1,10	1	0,55	2	1,10					5	2,75
Bir siyasal partinin yan kuruluşu olarak görülüyor												
Diğer											1	0,55
Toplam											181	100

Aynı konuda TÜSİAD üyelerinin cevaplarına baktığımızda daha yaygın ve farklı bir dağılımla karşılaşıyoruz. Derneklerinin kamuoyu tarafından dikkate alındığını düşünenlerin oranı biraz öne çıkmaktadır(Tablo 6.2). Toplamda bu oran %23 düzeyinde çıkarken, birinci tercihlerde %19,9'u bulmaktadırr. Bu kamuoyunu baskı grubu faaliyetleri içinde öncelikli olarak kullanma eğilimindeki bir dernek için beklenilir bir yansıma. İkinci sırada derneğin elit niteliğine vurgu yapanlar geliyor. Aslında örgütün bu niteliği bilinçli bir örgüt politikasının ürünü ve üyelerce de bu karakter destekleniyor. Elitizmin örgüt içinde nasıl korunduğuna ikinci bölümde değinmiştik. Dolayısıyla seçkin bir üye profiline sahip bulunan bir derneğe üye olma üyeler arasında ayırt edici ve güçlü bir duygu. Üçüncü derecede derneğin öncü rolüne vurgu yapanlar gelmektedir. Odalarda bu şık ilk sırada ve daha yoğun bir yüzde ile vurgulanıyordu. Bunun oda ve derneklerin talep profilleri ile yakından alakalı olduğuna yukarıda değinmiştik. TÜSİAD üyeleri öncülüğü kamu siyasalarında etkili olmak gibi bir perspektif içinde değerlendirdiklerinden bu konuda etkili bir imaj oluşturmadıkları görüşünü taşıyorlar ve kamuoyunu öne çıkarıyorlar. TÜSİAD için üzerinde durulması gereken bir diğer nokta derneğin kapalı bir çıkar grubu olarak algılandığını ifade edenlerin oranının %17'yi geçmesi. Bu sınıf karakteri daha belirgin bir örgüt için normal bir sonuç. Üstelik işadamları içinde eğilimlerini kamuoyuna mal etme davranışının ve çıkar gibi olumsuz algılanan kavramlardan kaçma eğiliminin oldukça yaygın olmasına rağmen. Beklenileceği gibi, ideolojik ayniyet ve siyasal parti bağlantısı ayırt edici bir algılama olarak görülmemektedir. Üyeler genel olarak, derneklerinin takip edilen, elit ve öncü bir kuruluş olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 6.3: MÜSİAD Kamuoyu Tarafından Nasıl Algılanıyor?

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	T	%
Bir elit derneği olarak kabul ediliyor	13	4,05	1	0,31					6	1,88			20	6,24
Toplumun tüm kesimleri tarafından aynı duyarlılıkla karşılanmıyor	30	9,36	15	4,68	6	1,88	3	0,94					54	16,86
Genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alınıyor	56	17,59	5	1,56	7	2,19	2	0,62					70	21,96
Öncü bir rol oynadığı görüşü hakim	28	8,74	10	3,12			4	1,25					42	13,11
Kapalı bir çıkar grubu olarak algılanıyor	6	1,88	4	1,25	4	1,25	1	0,31			4	1,25	19	5,94
İşadamı niteliğinden çok üyelerinin dünya görüşü ile öne çıkıyor	70	21,86	7	2,19	4	1,25	2	0,62					83	25,92
Bir siyasal partinin yan kuruluşu olarak görülüyor	21	6,55	8	2,48	3	0,94							32	9,97
Diğer														
Toplam													320	100

MÜSİAD üyeleri diğer gruplardan farklı bir profil gösteriyorlar (Tablo 6.3). Öncelikle örgütlerinin sahip olduğu dünya görüşü ile ayırt edildiğini öne çıkarıyorlar. Bu seçenek %25 oranında bir yoğunlukla işaretlenmiş. MÜSİAD en başından beri varlık nedenini inançlı işadamları kimliğinin tanınması ve etkinliğinin arttırılması ile küçük ve orta ölçekli firmaların güçlendirilmesi amaçları ile açıkladı, dolayısıyla diğer işadamı örgütlenmelerinden farklılıklarını da bu temel üzerindeki bir algı perspektifine dayandırıyorlar. Derneklerinin kamuoyu tarafından dikkate alındığını düşünenlerin oranı ile %21 ile ikinci sırada gelmektedir. Bu dağılım MÜSİAD üyeleri arasında, belirli bir dünya görüşüne dayalı işadamı kimliğinin temsili ve buna paralel olarak tanınan ve takip edilen bir örgüt olarak algılandığı düşüncesinin yaygın olduğunu gösteriyor. Birinci tercihlerde bu iki seçeneğe vurgunun daha da yoğunlaşması bunun bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Elit karaktere, çıkar grubu perspektifine ve öncü kimliğe yapılan vurguların diğer gruplara göre düşük bir düzeyde çıkması, genel olarak üyelerin seçkinci tutumlara soğuk, kendisini dünya görüşü ile diğerlerinden ayırma ve bu şekilde tanınma eğilimini öne çıkardıklarını gösteriyor. Bu var olan, ama görmemezlikten gelindiğine inanılan bir kimliğin kendini kamuoyuna mal etme eğilimi ile örtüşmektedir.

Oda yöneticileri ağırlıklı olarak örgütlerinin öncü rolüne vurgu yaparlarken, TÜSİAD dikkate alınma ile elit kimliği, MÜSİAD ise yine dikkate alınma ile dünya görüşünü ilişkilendirerek öne çıkarıyorlar. Bu, ikinci bölümde belirlediğimiz gibi her üç örgütün sosyo ekonomik temsil işlevi ve örgütsel konumları ile yakından bağlantılı bir sonuçtur.

2.Baskı Grubu Faaliyetlerine İlişkin Beklentiler

a. Öncelik Verilmesi Gereken Faaliyet Alanları

Tablo 7.1: TOBB'nun öncelik vermesi gereken faaliyet alanları

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
İş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol oynamak	36	23,59	8	5,23	1	0,64					45	29,46
Ekonomide kamu kesiminin yol açtığı sorunlara ilişkin kamuoyu oluşturmak	7	4,52	6	3,92	7	4,57					20	13,06
Ekonomik, sosyal ve kamu yönetimi ile ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesine yönelik öncü çalışmalar	24	15,68	9	5,88	7	4,57	2	1,30			42	27,45
AB ve Gümrük Birliği konularında işadamlarının ihtiyacını hissettiği bilgi akışını sağlama	11	7,21	6	3,92	4	2,61	7	4,57			28	18,31
Ekonomik sorunların yanısıra kültürel problemlerimize yönelik olarak da çalışmalar yapmak	7	4,57	1	0,64	1	0,64	1	0,64	5	3,27	15	9,76
Diğer	3	1,96									3	1,96
Toplam											153	100

Oda yöneticilerine TOBB'un öncelik vermesi gereken faaliyet alanları konusundaki görüşlerini sorduğumuzda iş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol oynamayı öne çıkardıklarını gördük (Tablo 7.1). Toplamda %29'u geçen birinci

tercihlerde %23 düzeyinde bu seçenek işaretlenmiş. TOBB'un genel sosyo-ekonomik ve yönetim fonksiyonlarıyla ilgili öncü rol oynamasını isteyenlerin oranı ise toplamda %27'yi bulmaktadır. Bu seçenek birinci tercihlerde %15 düzeyinde işaretlenmiş. Birinci tercihler karşılaştırıldığında yoğunluğun ilk seçeneğe kaydığını, ikinci seçeneğin daha dağınık bir tercih tablosu sunduğunu görmekteyiz. Buradan oda yöneticilerinin TOBB'un ekonomik beklentiler konusunda daha işlevsel olmasını bekledikleri sonucunu çıkarabiliriz. Ekonomik beklentilerin yerel taleplerle oldukça örtüştüğü örgütlerde üst kuruluşlarını bu tip konularda daha etkin görmek istemeleri çok doğaldır. AB ve Gümrük Birliği konularında bilgi akışı sağlama dağınık bir tercih profili ile üçüncü sırada yer almaktadır. Bu durumda içe dönük beklentilerin dışa dönük beklentilerden daha öncelikli olduğunu gösterirken, kamuoyu oluşturmaya yönelik olma ve sorunları kültürel bir düzlemde ele alma eğilim olarak zayıf kalmaktadır.

Tablo 7.2: TÜSİAD'ın öncelik vermesi gereken faaliyet alanları

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
İş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol oynamak	45	20,93	8	3,72	5	2,32	1	0,46			59	27,43
Ekonomide kamu kesiminin yol açtığı sorunlara ilişkin kamuoyu oluşturmak	10	4,67	13	6,05	8	3,72	3	1,39			34	15,83
Ekonomik, sosyal ve kamu yönetimi ile ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesine yönelik öncü çalışmalar	63	29,31	14	6,51	4	1,86					81	37,68
AB ve Gümrük Birliği konularında işadamlarının ihtiyacını hissettiği bilgi akışını sağlama	10	4,67	5	2,32	5	2,32	3	1,39			23	10,7
Ekonomik sorunların yanısıra kültürel problemlerimize yönelik olarak da çalışmalar yapmak	9	4,18			2	0,93	2	0,93	3	1,39	16	7,43
Diğer											2	0,93
Toplam											215	100

Aynı soruyu TÜSİAD üyelerine sorduğumuzda, üyelerin öncelikle, %37 oranında derneklerinin öncü çalışmalar üzerinde yoğunlaşmasını istediklerini görüyoruz (Tablo 7.2). İkinci sırada ise iş dünyasıyla ilgili yasa ve mevzuat çalışmalarında etkin rol oynamak %27 gibi bir oranla gelmektedir. Dikkat edilirse birinci tercihlerde yoğunlaşma öncü çalışmalarla ilgi vurgunun üstünde. Bu durum odalarda gördüğümüz tablonun tam tersi, dolayısıyla TÜSİAD üyeleri arasında önceliğin Derneğin öncü rol oynamasına verildiğini belirtebiliriz. TÜSİAD üyeleri sosyo-ekonomik ve yönetimle ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesinde derneklerinin belirleyici olmasını istiyorlar. Ama aynı zamanda ekonomik konulardaki beklentilerle ilgili etkinlik talebi de belirli bir ağırlığa sahip bulunmaktadır. Belirtildiği gibi TÜSİAD'ın faaliyet alanlarını ekonomik alanlarla sınırlandırması talebi dernek içindeki belirli gruplarca zaman zaman yönetime bir eleştiri biçiminde gündem getiriliyor. Dolayısıyla böyle bir talep eğilimi dernek içinde var, fakat bunların azınlıkta kaldıklarını belirtebiliriz. Yukarıdaki profili ekonomik çıkarlarla ilgili kamuoyu oluşturma eğiliminin %15 düzeyi ile üçüncü sırada yer alması tamamlıyor. GB ve AB ile ilgili bilgi akışı talep etmenin düşük düzeyde kalmasının birbirleri ile bağlantılı iki sebebi bulunabilir. Bunlardan ilki üye profili olarak TÜSİAD'ın daha çok firma düzeyinde zaten dış ilişkilerini geliştirmiş üyelerden oluşmasıdır. Buna bağlı ikinci sonuç ise TÜSİAD'ın zaten eksen olarak dış temsilden çok dışarıya uyumda gerekli yapısal reformların gerçekleştirilmesi, yani içe dönük bir misyon taşımasıdır. Dolayısıyla, reformcu bir faaliyet alanı eğilimi öne çıkmaktadır.

Tablo 7.3: MÜSİAD'ın öncelik vermesi gereken faaliyet alanları

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	T	%
İş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol oynamak	79	21,02	20	5,32	8	2,13							107	28,47
Ekonomide kamu kesiminin yol açtığı sorunlara ilişkin kamuoyu oluşturmak	14	3,72	18	4,79	4	1,06	10	2,66					46	12,23
Ekonomik, sosyal ve kamu yönetimi ile ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesine yönelik öncü çalışmalar	82	21,81	7	1,86	16	4,26							105	27,93
AB ve Gümrük Birliği konularında işadamlarının ihtiyacını hissettiği bilgi akışını sağlama	20	5,32	4	1,06	6	1,6	6	1,6	7	1,86	1	0,26	44	11,7
Ekonomik sorunların yanısıra kültürel problemlerimize yönelik olarak da çalışmalar yapmak	42	11,17	6	1,6	7	1,86	5	1,33	10	2,66	1	0,26	71	18,88
Diğer													3	0,79
Toplam													376	100

MÜSİAD üyeleri de yasal düzenlemelerde etkinlik ve reformcu faaliyet alanını öne çıkartıyorlar, fakat dağılıma baktığımızda gerek oda yöneticilerinden ve gerekse TÜSİAD üyelerinden farklı olarak burada oranların birbirine çok yakın hatta eşit denebilecek düzeyde çıkmasının üzerinde biraz durmamız gerekiyor (Tablo 7.3). Belirtildiği MÜSİAD ekonomik ve sosyal arka plan açısından odalara, tutumcu karakteri nedeniyle TÜSİAD'a benzeyen bir örgüt ve bu niteliği ile bir ara konum özelliği gösteriyor. MÜSİAD ekonomik talepler ile farklılığının tanınması ve genele ilişkin istekleri ile beraber ekonomik taleplerini ifadelendiren bir Dernek; bu nedenle merkeze dönük değişim talebiyle spesifik ekonomik taleplerin baskısını aynı oranda hissediyor. Eşit dağılım bu eş baskının bir yansıması olarak değerlendirebilir. Hatta bu üye profilinden kaynaklanan bir gerilimin göstergesi olabilir. Bu, bölgesel ve ekonomik taleplerle genele ilişkin reformcu taleplerin aynı çatı altında bulunmasının bir sonucu olabilir. Üçüncü sırayı kültürel problemlerle ilgili çalışma yapma talebinin %18'i aşan bir oranda çıkması MÜSİAD'ın kendisini oturttuğu farklılık

düzlemiyle yakından ilgili ve yukarıdaki tabloyu tamamlamaktadır. Buradan her üç kuruluşun da merkezi otoriteye dönük olmayı öne çıkarmakla birlikte, odaların daha çok spesifik ekonomik talepleri, TÜSİAD'ın içe dönük bir yeniden yapılanmayı ve MÜSİAD'ın da ekonomik taleplerle birlikte kültürel kimliğin ağır bastığı bir yeniden yapılanma talebini öne çıkardıklarını belirtebiliriz.

b. Faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentiler

Tablo 8.1:Oda Yöneticilerinin faliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentileri

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Başbakan'la görüşmek	9	6,82			4	3,03	4	3,03	4	3,03	21	15,91
İlgili Bakan'la görüşmek	7	5,3	8	6,06	5	3,78	2	1,51			22	16,65
Parlamento komisyonları ile diyaloğa girmek	13	9,85	9	6,82	4	3,03	2	1,51	.		28	21,21
Kamuoyu oluşturmaya yönelik, sempozyum, araştırma çalışmaları ve yayın faaliyetleri yapmak	35	26,56	5	3,78			3	2,27	1	0,75	44	33,36
Bürokratlarla görüşmek	6	4,56	3	2,27	5	3,78	2	1,51	1	0,75	17	12,87
Diğer												
Toplam											132	100

Yukarıda oda yöneticilerine TOBB'un yoğunlaşmasını istedikleri faaliyet alanını sormuştuk, burada aynı yöneticilere Birlik faaliyetlerinde hangi metodların kullanılmasını istediklerini sorduk. Yöneticiler gerek yoğunlaşma gerekse oransal olarak kamuoyu oluşturmayı önceliklerini belirttiler (Tablo 8.1). Bir önceki yoğunlaşma ise örgütün mevzuata ilişkin düzenlemelerde etkin rol oynaması üzerineydi. Odaların bu faaliyetin gerektirdiği kulis faaliyetleri yerine kamuoyunu öncelemeleri beklentileri kamuoyuna mal etme ve böylece belki de taleplerine saygınlık ve destek kazanma yönünde bir eğilim taşıdıklarını göstermektedir. Etkin yüz yüze diyalog kanallarını kullanan üyelerden oluşmasına rağmen TÜSİAD'ın da taleplerini genel yarara dönüştürme eğilimini hatırlarsak,

bunun Türk işadamları arasında genel bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Daha dağınık bir profil ile Parlamentoyu önceleyenler ikinci sırayı alıyor. Bakan, Başbakan ve bürokratlar da sırasıyla ve yine dağınık bir profille bu yöntemlerden sonra gelmektedir. Oda yöneticileri TOBB'un faaliyetlerinde kamuoyunu daha çok kullanmasını talep ediyorlar. İkinci sırada Parlamento komisyonlarının gelmesi belki de beklentilerine meşruiyet kazandırmakta ki bu tutumun yansıması. Kulis çalışmaları talepleri ise bunlaradan sonra gelmektedir.

Tablo 8.2:TÜSİAD Üyelerini faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentileri

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Başbakan'la görüşmek	18	6,77	3	1,12	6	2,26	2	0,75	8	3	37	13,9
İlgili Bakan'la görüşmek	13	4,9	5	1,88	10	3,76	10	3,76			38	14,3
Parlamento komisyonları ile diyaloğa girmek	35	13,18	16	6,02	7	2,63	2	0,75	1	0,37	61	22,95
Kamuoyu oluşturmaya yönelik, sempozyum, araştırma çalışmaları ve yayın faaliyetleri yapmak	72	27,07	5	1,88	4	1,5	3	1,12			84	31,57
Bürokratlarla görüşmek	15	5,65	12	4,51	8	3	3	1,12	5	1,88	43	16,16
Diğer											3	1,12
Toplam											266	100

TÜSİAD üyeleri de benzer bir profil sunuyor. Onlar da öncelik olarak kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetlere önem veriyorlar (Tablo 8.2). Yine aynı şekilde ikinci derece dağınık bir tercih profili ile Parlamento komisyonları geliyor. TÜSİAD çıkarların kamusallaştırılması eğilimine yaygın olarak sahip olan bir dernektir. Hatta kuruluş nedenlerinden en önemlisi işadamı çıkarı ile kamu çıkarının birbirlerine aykırı olmadığını bilimsel metodları da kullanmak suretiyle karar alma süreçlerine ve kamuoyuna kabul ettirmektir. Yine belirtildiği gibi özellikle 90'lı yıllarda hükümet ile dernek ilişkilerinin oldukça çatışmacı bir görünüm alması TÜSİAD'ı parlamento mekanizmasını kullanmaya yönlendirdi. Dernek bu sürecin sonunda kanun tasarısı veya reform paketi hazırlayarak doğrudan meclis başkanlığına sunma noktasına kadar geldi. Dolayısıyla TÜSİAD'da

kamusallaştırma ve parlamentoyu bir çıkar ifadesi kanalı olarak kullanma eğilimi kendisini açık olarak gösteriyor.

Tablo 8.3:MÜSİAD Üyelerinin faaliyet Yöntemlerine İlişkin Beklentileri

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Başbakan'la görüşmek	36	10,49	8	2,33	3	0,87	13	3,78	9	2,62	**69**	**20,09**
İlgili Bakan'la görüşmek	16	4,65	9	2,62	16	4,65	6	1,74	1	0,29	**48**	**13,95**
Parlamento komisyonları ile diyaloğa girmek	33	9,59	12	3,49	8	2,32	4	1,26	1	0,29	**58**	**16,85**
Kamuoyu oluşturmaya yönelik, sempozyum, araştırma çalışmaları ve yayın faaliyetleri yapmak	104	30,25	5	1,45	3	0,87	1	0,29	5	1,45	**118**	**34,31**
Bürokratlarla görüşmek	23	6,67	11	3,2	6	1,74	5	1,45	5	1,45	60	**14,51**
Diğer											1	**0,29**
Toplam											354	**100**

MÜSİAD üyeleri faaliyetlerde uygulanacak yöntemler konusunda yine kamuoyu oluşturmaya yönelik yöntemleri öne çıkarıyorlar (Tablo 8.3). Burada da gerek Derneğin kamuoyunca tanınması ve gerekse taleplerin kamusallaştırılması etkin rol oynuyor. Üstelik MÜSİAD gibi işadamı kimliğini bir inanç ve kültür perspektifiyle şekillendiren bir Dernek için bu tür bir eğilimin öne çıkması çok normal. Buna karşılık MÜSİAD'da diğer gruplarda gördüğümüz Parlamento komisyonları ile diyalog kurmak yerini biraz öne çıksa da Başbakana bırakıyor. Bu öne çıkmada anketin Refah-Yol hükümeti döneminde yapılmış olmasının önemi bulunduğunu belirtebiliriz. Ancak yine de genel profil olarak kamusallaştırma eğiliminin üyeler arasında oldukça yaygın olduğunu belirtebiliriz. Yürütme açısından her üç grubu da değerlendirdiğimizde İlk tercihler göz önüne alındığında TÜSİAD ve MÜSİAD'da Başbakan-Bürokrat-Bakan, Odalarda ise Başbakan-Bakan-Bürokrat biçiminde bir oransal dağılımın olduğunu görmekteyiz. Üstelik odalarda bakanların birinci tercihlerde hemen hemen başbakan düzeyinde toplamda ise ilk sırada geldiğini görüyoruz. Bunda da yine anketin Refah-Yol hükümeti döneminde yapılmış olmasının rolü bulunabilir. Bu hükümet döneminde, Refah Partisi kanadına odaların çoğunluğu ve Birlik yönetimi soğuk

bakarken, özellikle eski Birlik Başkanı ve Sanayi ve Ticaret Bakanı Yalım Erez ve diğer DYP'li Bakanların konumu öne çıkmıştı ve özellikle Birlik yönetimi bu kanalları özellikle hükümetin son iki ayı dışında bu kanalları kullanmıştı. Buna karşılık TÜSİAD ve MÜSİAD'da icranın başı olarak Başbakan öne çıkarken, bürokratlar da önemli bir kanalı oluşturuyor. Bunda Başbakan yolu ile bakanlara nüfuz edilebilmesi, eğer bu mümkün olmazsa, bakan yerine bürokratlara yönelme eğiliminin rolü bulunabilir.

3. Baskı Grubu Eğilimi

a.Merkezi Politika ve Kanun Tasarılarına Yönelik Eğilim

Tablo 9.1: Oda Yöneticilerine Göre Merkezi Politikalar veya Kanun Tasarılarına Yönelik Faaliyet Dereceleri

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak	24	29,28	5	6,09	1	1,21	1	1,21	31	37,79
Benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamak	10	12,20	3	3,66					13	15,86
İstenmeyen düzenlemelerin kanunlaşmaması için parlamentoda çalışmak	10	12,20	3	3,66					13	15,86
Kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek	17	20,76	1	1,21	5	6,09			23	28,06
Diğer	2								2	2,43
Toplam									82	100

Yukarıdaki soruyu bu kez daha spesifik olarak talep edilen veya yürürlüğe konulan düzenlemelerle ilgili olarak sorduğumuzda oda yöneticileri arzu edilen kanun tasarıları yönünde çaba harcamayı %32'lik bir oranda öne çıkarıyorlar (Tablo 9.1). İkinci sırada ise kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek geliyor (%28). Bu dağılım yukarıda belirttiğimiz öncelikle taleplerin kanunlaşmasında rol oynama daha sonra da kamuoyuna yönelme biçimindeki eğilimi pekiştiriyor. Odalar öncelikle arzu edilen

düzenlemeler yönünde çaba harcama eğilimine sahipler. İkinci olarak yine yüksek oranda istenmeyen düzenlemeler karşısında kamuoyunu kullanmak suretiyle direnmek gelmektedir. Bu yine belirlediğimiz gibi işadamları arasında kamuoyunu kullanma eğiliminin dinamiğini de vermektedir; istenmeyen politikalar. Belirtildiği gibi merkezi otoritelerden uyumlu mesajlar alındığında veya sürece dahil olduklarında işadamları kamuoyu sürecini daha az kullanıyorlar. Çatışma eksenlerinde ise, bunun şiddetine göre değişen oranda kamuoyu oluşturma yönünde bir eğilime sahipler. Merkezden hoşnutsuzluk veya taleplerin karşılanmama kanısının yaygın olduğu ölçüde de kamuoyu oluşturmaya yönelik faaliyetlerde uzmanlaşma artmaktadır. Odalarda benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlama ve parlamentoyu istenmeyen düzenlemelere karşı kullanma eğilimi %15 düzeyinde bir oranla üçüncü sırada gelmektedir. Oran olarak ilk iki öncelik ile olan fark bize odaların özellikle istenilmeyen politikalara direnmede ara kurumları kullanma eğilimlerinin nispeten zayıf olduğunu gösteriyor. Bu zayıflık yürütme merkezlerinde üretilen kararların diğer kurumlar tarafından önlene bilineceğine duyulan inancın işadamları arasında zayıf olmasından kaynaklanabilir.

Tablo 9.2: MÜSİAD Üyelerine Göre Merkezi Politikalar veya Kanun Tasarılarına Yönelik Faaliyet Dereceleri

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak	46	28,57	5	3,10	1	0,62			52	32,29
Benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamak	7	4,37	3	1,86	2	1,24	2	1,24	14	8,71
İstenmeyen düzenlemelerin kanunlaşmaması için parlamentoda çalışmak	17	10,55	11	6,83	5	3,10	1	0,62	34	21,1
Kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek	47	29,19	7	4,37	4	2,48	1	0,62	59	36,66
Diğer									2	1,24
Toplam									161	100

Aynı konuda TÜSİAD üyelerinin çizdiği profile baktığımızda ilk iki sıranın yer değiştirdiğini görüyoruz (Tablo 9.2). %36 düzeyinde bir oranla kamuoyu oluşturmak

suretiyle istenmeyen politikalara direnmek ilk sırayı alırken, daha yakın bir farkla arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak ikinci sırada kalmaktadır (%33). Buradan TÜSİAD içinde merkezi otoritelerden istenenlerin gerçekleşmesi yönünde çaba harcama ile istenmeyen düzenlemelere kamuoyu oluşturmak suretiyle direnmenin ağırlıklı bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz. İbrenin kamuoyundan yana kayması ise belirttiğimiz gibi TÜSİAD'ın merkeze dönük olmakla beraber merkezle sürekli sorunlar yaşamış bir Dernek olmasından kaynaklanmaktadır. TÜSİAD üyeleri odaların aksine benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamaya karşı daha az istekliyken, istenmeyen düzenlemeler karşısında parlamentoyu kullanma eğilimini öne çıkartmaktadırlar. Yukarıda da değindiğimiz gibi parlamento mekanizmasını kullanma eğilimi hükümet-dernek çekişmelerinin ortaya çıkardığı bir yönelim ve son yıllarda Dernek yönetimi bu konudaki faaliyetlerine ağırlık vermeye başladı. Belirtilmesi gereken diğer bir nokta baskı grubu sürecinde ara kurumları kullanma noktasında TÜSİAD odalara nazaran daha işlevsel bir örgüt. Buna karşılık TÜSİAD politik arka plan açısından oda örgütlenmeleri karşısında zayıf elit karakteri ağır basan bir Dernek, dolayısıyla kamuoyunu hükümeti desteklemekte kullanma yönünde daha az işlevsel. Siyasal açıdan seçmen tabanına yakınlık konusunda odalar TÜSİAD'dan çok daha fonksiyonel, dolayısıyla muhalif konumda TÜSİAD kamuoyu üzerinde daha etkiliyken, odalar siyasal destek açısından kamuoyu oluşturmada daha işlevsel olabiliyorlar.

Tablo 9.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Merkezi Politikalar veya Kanun Tasarılarına Yönelik Faaliyet Dereceleri

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak	64	21,85	16	5,46	8	2,73	4	1,36	**92**	**31,4**
Benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamak	50	17,06	3	1,03	3	1,03			**56**	**19,12**
İstenmeyen düzenlemelerin kanunlaşmaması için parlamentoda çalışmak	39	13,31	12	4,09			3	1,03	**54**	**18,43**
Kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek	79	26,96	7	2,38	3	1,03			**89**	**30,37**
Diğer									**2**	**0,68**
Toplam									**293**	**100**

Aynı konuda MÜSİAD üyelerinin sunduğu profile baktığımızda daha önce de belirlediğimiz gibi TÜSİAD ile Odalar arasındaki konumunu burada da görüyoruz (Tablo 9.3). Öncelikle toplam oranlarda arzu edilen kanun tasarılarının kanunlaşması yönünde çaba harcamak ile istenmeyen politikalara karşı kamuoyu oluşturmak suretiyle direnmek yine öncelikli tercihler olarak öne çıkarken, oran olarak birbirlerine çok yakın bir dağılım gösterdiklerini görüyoruz (Tablo 11.C). Toplamada arzu edilen tasarılar yönünde çalışma öne çıkarken birinci tercihte kamuoyu oluşturma yoluyla istenmeyen düzenlemelere direnme öne çıkıyor. Bu durum yoğunlaşma yönüyle TÜSİAD'a, yaygın eğilim yönüyle oda örgütlerine yakın. Bu da MÜSİAD içinde her iki eğiliminde ağırlıklı olarak bulunduğunu gösteriyor. Bunda, örgüte ekonomik çıkarlar merkezli perspektiften bakan yerel çıkar temsiline ağırlık veren yaklaşımlar ile derneği daha tutumcu ve kamuoyu oluşturma perspektifi içinde gören eğilimlerin aynı çatı altında bulunmalarının rolü bulunabilir. Ayrıca benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlama %19'luk bir oranla gerek odaların ve gerekse TÜSİAD'ın üstünde ve üçüncü sırada geliyor. Bu oran yüksekliğinin başlıca nedeni MÜSİAD'ın gerek odalar ve gerekse TÜSİAD'a göre siyasal eğilim olarak çok daha homojen bir üyelik profiline sahip olmasıdır. Bu bir siyasal partiye yakınlık anlamında söylenmiyor, siyasal eğilim olarak genel perspektif ve referansların birlikteliği anlamında kullanılıyor. Dolayısıyla bu siyasal eğilime uygun politikalar ve düzenlemeler (ekonomik olsun, olmasın) Dernek tarafından yaygın olarak destekleme eğiliminin yaygın olduğunu belirtebiliriz. TÜSİAD ve MÜSİAD arasında bu konudaki oran farkı iki dernek arasındaki yapısal farkı da gösteriyor. Oranın odaların da üstünde çıkması konusunda yine aynı şeyler söylenebilir. Siyasal eğilim konusunda MÜSİAD gerek odalardan ve gerekse TÜSİAD'dan daha homojen bir üye profiline sahip. Aynı zamanda bu durumunda bir sonucu olarak MÜSİAD parlamentoyu bir direnme kurumu olarak kullanabiliyor. Bu seçenek oran olarak toplamda odaları geçerken, birinci tercihlerde TÜSİAD'ı da geride bırakmaktadır.

b. İlişki Kurulan Birimler

Tablo 10.1: Oda Yöneticilerinin Talep Aktarma Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	T	%
Bürokratlar	20	13,53	2	1,35	5	3,39							27	18,27
Milletvekilleri	21	14,2	6	4,05	1	0,68	2	1,35					30	20,28
İlgili bakan veya kabine üyeleri	13	8,79	6	4,05	4	2,68	3	2,01	1	0,68			27	18,21
Başbakan	1	0,68	1	0,68	1	0,68			1	0,68			4	2,72
Üyesi bulunduğum derneğin yöneticileri	3	2,01					1	0,68					4	2,69
Belediyenin ilgili birimleri	2	1,35	2	1,35					1	0,68	1	0,68	6	4,06
TOBB'un ilgili birimleri	28	18,93	4	2,68	3	2,01	1	0,68			1	0,68	37	24,98
Ankara'daki hemşehri derneği	11	7,44											11	7,44
Diğer	2	1,35											2	1,35
Toplam													148	100

Oda yöneticilerine karşılaştıkları sorunlarda çözüm için başvurdukları mercileri sorduğumuzda %25'e yakın bir oranda TOBB'u öne çıkardıklarını gördük (Tablo 10.1). Belirtildiği gibi günümüzde ticari çıkarların, yerel taleplerin ve küçük sanayinin en önemli talep iletme kanalını odalar oluşturuyor. Dolayısıyla hiyerarşik üst örgüt olarak yapılandırılmış bulunan Birlik odalar açısından önemli bir iletişim kanalını oluşturuyor. Odalar içinde hakim karakter, bu örgütlenmelerin pek azının Birlik'i by-pass ederek ilgili birimlerle etkili bir ilişkiye girebilecek düzeyde olduğudur. Odalar için parlamentodaki yerel milletvekilleri, parti il örgütleri ve Odalar Birliği merkeze ulaşmada önemli kanalları oluşturur. Nitekim Birlik'ten sonra ikinci sırayı %20 ile milletvekilleri almış. Gerçi oran olarak bürokratlarla yakın bir oran çıkmış, ancak aşağıda belirteceğimiz gibi, merekeze dönük taleplerin iletiminde milletvekilleri etkili olmakta bürokratlarla ilişkiler genel olarak bankaların yerel şube müdürleri, Bakanlık il müdürleri gibi merkezin uzantısı olan

kuruluşlardaki yerel bürokratlar düzeyinde kalmaktadır. Üst düzey bürokratlarla ilişkiler ise daha çok büyük sanayi ve ticaret odaları yöneticilerince kuruluyor. Bu kesim, aynı zamanda oda hiyerarşisi içinde Birlik'i by-pass edebilecek bir grubu da oluşturuyor. Dolayısıyla önceliği milletvekillerine vermek gerekmektedir. Kısaca odalar için genel olarak Birlik önemli bir çözüm mercii özelliği taşımaktadır. Milletvekilleri de önemli bir sorun aktarma kanalı olarak kullanılmaktadır. Buna karşılık üst düzey bürokratlar ve hükümet birimleri ile doğrudan temasa geçmede, azınlıkta olan büyük ticaret ve sanayi odası yöneticileri daha etkili. Sorunların çözümünde Ankara'da ki hemşehri derneğinin bile belirli bir yoğunlukta kullanıldığını görmekteyiz.

Tablo 10.2:TÜSİAD Üyelerinin Talep Aktarma Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	T	%
Bürokratlar	58	27,37	4	1,88	4	1,88	2	0,94							68	32,07
Milletvekilleri	7	3,30	3	1,41	4	1,88	2	0,94			1	0,48			17	8,01
İlgili bakan veya kabine üyeleri	26	12,26	11	5,19	3	1,41			1	0,48					41	19,34
Başbakan	11	5,19	2	0,94	3	1,41	2	0,94	1	0,48			1	0,48	20	9,44
Üyesi bulunduğum derneğin yöneticileri	21	9,9	1	0,48			1	0,48	3	1,41					26	12,27
Belediyenin ilgili birimleri	10	4,71			2	0,94	2	0,94	1	0,48					15	7,07
Bağlı bulunduğum oda yönetimi	11	5,19	2	0,94					1	0,48					14	6,61
Ankara'daki hemşehri derneği																
Diğer															11	5,19
Toplam															212	100

TÜSİAD üyeleri başvurdukları birimler sıralamasında bürokratları öne çıkarmaktadırlar. Yoğunlaşma düzeyinin oranı göz önüne alınırsa üyelerin bürokratlarla ne denli yakın bir ilişkide oldukları anlaşılabilir (Tablo 10.2). Belirtildiği gibi TÜSİAD 70'li yılların sonlarından itibaren teknokratik yönü ağır basan bürokratlarla çalışmak, hatta 80'lerden itibaren üst düzey özel sektör yöneticilerinin bürokratik birimlerde görev almasına

çalışmak gibi bir stratejiye sahip olmuştur. Bunun arka planında özellikle ekonomik beklentilerle ilgili olarak bürokratlarla sıkı bir iletişime sahip olan bir üye profiline dayanmaları yatıyor. Bu nedenle hükümetlerin değişimi sırasında TÜSİAD yönetimi ekonomi bürokratlarının değiştirilmemesi noktasında hep duyarlı davrandı, hatta zaman zaman hükümetle bu konularda ayrılığa düştü. Özellikle hükümetten memnun olunmayan dönemlerde bu konularda daha tutucu davrandılar. 70'li yılların sonlarındaki ekonomik krizde olduğu gibi, pek memnun kalmadıkları Refah-Yol hükümeti döneminde de benzer tutumla bürokratları öne çıkarmış olabilirler. İkinci sırayı %19 gibi bir düzeyle ilgili bakan veya kabine üyelerinin almış olması da üyelerin üst düzey birimlerle doğrudan temasa geçebilme yeterlilikleriyle yakından alakalı. Uygun bir hükümet profilinde hükümete ilişkin yüzdenin daha yüksek çıkabileceğini de söyleyebiliriz. Belediye, oda ve hemşehri derneği gibi yerel birimler TÜSİAD üyelerince bir iletişim kanalı olarak kullanılmıyor. Buna karşılık TÜSİAD'ın kendisini bir çözüm birimi olarak gören üyelerin oranı %12'yi buluyor. Bu da çok yoğun olmasa da Derneğin, üyelerinin spesifik çıkarları konusunda belirli bir düzeyde rol oynadığını göstermektedir.

Tablo 10.3: MÜSİAD Üyelerinin Talep Aktarma Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	T	%
Bürokratlar	44	13,24	8	2,4	8	2,4			4	1,2			64	19,24
Milletvekilleri	32	9,6	8	2,4	2	0,6	5	1,5					47	14,1
İlgili bakan veya kabine üyeleri	25	7,5	3	0,9	3	0,9							31	9,3
Başbakan	10	3	3	0,9					3	0,9	3	0,9	19	5,7
Üyesi bulunduğum derneğin yöneticileri	72	21,65	7	2,1	7	2,1							86	25,85
Belediyenin ilgili birimleri	21	6,3	2	0,6	3	0,9	3	0,9	1	0,3			30	9
Bağlı bulunduğum oda yönetimi	36	10,81	5	1,5									41	12,31
Ankara'daki hemşehri derneği	5	1,5											5	1,5
Diğer													10	3
Toplam													333	100

MÜSİAD üyelerinin yaygın bir biçimde karşılaştıkları sorunlarda üyesi bulundukları derneği bir çözüm mercii olarak kullanma eğiliminde olduklarını gördük (Tablo 10.3). TÜSİAD'ın aksine bu oran ilk sırada gelmektedir. Ayrıca birinci tercihlerde, ikinci sıradaki bürokratlarla oran farkına baktığımızda eğilimin yoğunluğunun da yüksek olduğunu görmekteyiz. MÜSİAD üyelerinin sosyo-ekonomik arka plan olarak merkezi birimlerle yüz yüze ilişki kurabilme yeterlilik düzeyi düşüktür; dolayısıyla bu odalarda Birlik'in öne çıkmasına benzer şekilde Dernek yönetimini öne çıkartmaktadır. Bu konuda Derneğin daha işlevsel olması beklentisi Dernek üyeleri arasında yaygın bulunmaktadır. Bu örgütlenme stratejisi olarak yerel şubeler ve yaygın üyelik sistemine dayanmalarının da bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla MÜSİAD merkezi birimler karşısında üyelerinin ekonomik beklentilerinin temsilinde önemli bir rol oynuyor. İkinci sırada gelen bürokratların da odalarda olduğu gibi yerel birimlerdeki üst düzey kamu yöneticilerini içerdiği belirtilebilir. MÜSİAD üyeleri üçüncü olarak bağlı bulundukları oda yönetimlerini ve milletvekillerinin üzerine vurgu yapmaktadırlar. Toplamda milletvekillerinin biraz daha öne çıktığını görüyoruz. Bunda hem yerel birimlerin milletvekilleri ile kurabildikleri diyalogun, hem de siyasal eğilim homojenitesi nedeniyle düşünceye yakın parlamento üyeleri ile geliştirilen ilişkilerin büyük rolü vardır. Gönüllü bir Dernek olmasına rağmen MÜSİAD içinde belirli bir ağırlıkta odaların da çözüm mercii olarak kullanıldığını görüyouz. Bunda da sosyo-ekonomik arka planın rolü büyük, hatta odalar sahip oldukları yetkiler nedeniyle bu tip işadamları için daha işlevsel örgütler ve dolayısıyla daha etkili iletişim kanallarını oluşturuyorlar. 1990'lı yılların ortalarından itibaren MÜSİAD'ın ağırlıklı olarak oda yönetimlerine yerleşme gibi bir stratejiye yönelmiş olmasında odaların bu konumunun büyük rolünün bulunduğu söylenebilir.

c. Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi

Tablo 11.1: Oda Yöneticilerinin Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Randevu talep ederek yüz yüze görüşmek	42	51,24	3	3,66			45	54,9
Yazılı olarak sorunu aktarmak	15	18,29	9	10,98	1	1,22	25	30,49
Tanıdık veya seçmenleri devreye sokmak	1	1,22					1	1,22
Benzer sorunları yaşayan işadamlarıyla birlikte hareket etmek	7	8,53	2	2,44	2	2,44	11	13,39
Diğer								
Tablo							82	100

Oda yöneticilerine çözüm için başvurdukları birimlerde hangi yöntemleri kullandıklarını sorduğumuzda, ana eğilimin randevu talep ederek yüz yüze görüşmek olduğunu gördük (Tablo 11.1). Bu yöntemi işaretleyenlerin oranı %50'nin üzerinde. Buna karşılık yazılı olarak sorunu aktarma %30'luk bir düzeyle ikinci sırada gelmektedir. Burada hiyerarşik ilişkilerin önde olduğu odalarda dahi yüz yüze görüşme yolu ile taleplerin aktarıldığını görmekteyiz. Yukarıda odaların Birlik'i başvurdukları birimler arasında öne çıkardıklarını belirtmiştik. Buradan odaların bu kurum dahil genel olarak doğrudan sorunu aktarma eğiliminde oldukları söylenebilir. Yazılı veya prosedürü takip ederek talepleri aktarma ikinci derecede uygulanan bir yöntem olarak karşımıza çıkıyor. Benzer sorunları yaşayan işadamları ile ortak hareket etme eğilimi ise odalarda çok zayıf. Yerel ve sektörler arası ayrımın aynı çatı altında olduğu bu tür bir resmi yapılanmada grup dayanışmasının düşük bir düzeyde kalması bu zayıflığın en önemli nedeni olarak gösterilebilir. Tanıdık ve seçmenleri devreye sokma %1 düzeyinde çok zayıf bir eğilim olarak kalmaktadır. Ancak söylemde siyasal ilişkiyi yansıtmamanın oda örgütleri içinde yaygın olduğunu da hemen belirtmeliyiz.

Tablo 11.2: TÜSİAD Üyelerinin Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Randevu talep ederek yüz yüze görüşmek	75	52,09	5	3,47					80	55,56
Yazılı olarak sorunu aktarmak	24	16,67	10	6,95	2	1,38			36	25
Tanıdık veya seçmenleri devreye sokmak	3	2,09					2	1,38	5	3,47
Benzer sorunları yaşayan işadamlarıyla birlikte hareket etmek	15	10,42	5	3,47	2	1,38			22	15,27
Diğer									1	0,7
Toplam									144	100

TÜSİAD üyeleri de ağırlığı yüz yüze görüşme seçeneğine vermektedirler. Burada da eğilimin üyelerin yarısından fazlasını kapsadığını görmekteyiz (Tablo 11.2). Talepleri yazılı olarak aktarma ise odalardan daha düşük bir oranla ikinci sırada gelmektedir. Burada belirtilmesi gereken TÜSİAD'ın grup bilinci yönüyle odalardan daha ileri bir düzeyde olmalarına rağmen talepleri daha spesifik ve sektörel olan bireylerden oluştuğu; doğal olarak burada yerel örgüt talebinin yerini üyelerin bu özelliği almaktadır. Zaten TÜSİAD üyeleri sorunlarını aktarmada bireysel davranış içinde olduklarını yukarıda vurgulamışlardı. Yine aynı şekilde benzer sorunları yaşayan işadamları ile ortak hareket etme yönündeki eğilimin nispeten geri planda kaldığını görmekteyiz. Buradan TÜSİAD'ın birliktelik perspektifinin spesifik çıkarlardan çok, genel ekonomik politikaya ve kurumsal yapılanmaya ilişkin düzeylerde gerçekleştirdiğini belirtebiliriz.

Tablo 11.3:MÜSİAD Üyelerinin Karar Alma Birimlerine Ulaşma Yöntemi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Randevu talep ederek yüz yüze görüşmek	108	39,85	7	2,58	2	0,74			112	43,17
Yazılı olarak sorunu aktarmak	37	13,65	12	4,42	6	2,21			55	20,28
Tanıdık veya seçmenleri devreye sokmak	13	4,80	11	4,06	5	1,85			29	10,71
Benzer sorunları yaşayan işadamları ile birlikte hareket etmek	51	18,83	12	4,42	4	1,48	2	0,74	69	25,47
Diğer									1	0,37
Toplam									266	100

MÜSİAD üyeleri de seçenekler arasında önceliği yüz yüze görüşmeler yolu ile talepleri aktarmaya vermişler (Tablo 11.3). Yine işaretleme oranı %43 gibi yüksek bir düzeydedir. Diğer iki gruptan farklı olarak MÜSİAD üyeleri ikinci önceliği %25 gibi bir düzeyde ortak sorunları olan işadamları ile hareket etmeye vermektedirler. Bu karşılaşılan sorunlarda ortak hareket etme eğiliminin MÜSİAD üyeleri arasında daha yüksek olduğunu göstermektedir. Oda ve TÜSİAD'dan farklı olarak MÜSİAD sosyal dayanışmaya daha açık bir görüntü vermektedir. Bunun en temel nedeni üyelerinin birlikteliğini, sektörel veya gelire dayalı bir ekonomik arka plandan çok ortak bir kimliğe yapılan vurgudan almaları olduğu söylenebilir. Yine oda ve TÜSİAD'a oranla MÜSİAD üyeleri, tanıdık ve seçmenleri devreye sokma seçeneğini daha yüksek oranda işaretlemişler. Aslında bu da yüz yüze ilişkiye önem veren ve siyasal eğilim homojenitesine sahip bir profilin yansıması olarak değerlendirilebilir. Genel eğilim olarak işadamları arasında yüz yüze ilişkiler yolu ile sorunları aktarma ve çözme eğiliminin yaygın olduğunu belirtebiliriz. Bu bir yerde informel ilişki ve kulis faaliyetinin çok güçlü olduğunun da göstergesi. Dayanışma yönleri de işadamları arasında çok güçlü değil. Bireysel nüfuz azaldıkça bağlı bulundukları kurumun bu konularda etkinliğini öne çıkartmaktadırlar.

4. Etkinlik Algılaması

a. Hükümet ve Bürokratik Kurumlara Karşı Etkinlik

Tablo 12.1: TOBB'un Hükümet ve Bürokratik Kurumlardaki Etkinlik Derecesi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Birlik yönetimiyle beraber hareket ettiğimde olumlu sonuç alıyorum	25	35,21	1	1,41			26	36,62
Birlik'in bu tip sorunlarda rol oynamasını doğru bulmuyorum	3	4,22					3	4,22
Birlik karar alma süreçlerinde yeterince etkin değil	16	22,54	3	4,22			19	26,76
İlgili kurumla doğrudan temasa geçiyorum	20	28,17	2	2,82			22	30,99
Diğer	1	1,41					1	1,41
Toplam							71	100

Oda yöneticileri, karar alma süreçlerinde TOBB'un etkinliğiyle ilgili sorumuza, ağırlıklı olarak Birlik yönetimiyle ortak hareket ettiklerinde olumlu sonuç aldıklarını belirtmişler (Tablo 12.1). Bu grubun profil içindeki oranı %36'yı aşıyor. Yine ilk tercih oranı bu konudaki yoğunlaşmanın yüksek olduğunu göstermektedir. Belirttiğimiz gibi Birlik'in özellikle ekonomik ve yerel taleplerde oynadığı korporatif rol ve bu tip taleplerin karşılanma oranının merkezde diğer taleplere nazaran daha yüksek oluşu TOBB'un konumunu odalar içinde güçlendirmektedir. Yine kurumsal evrim içinde TOBB 70'li yılların başından itibaren yavaş yavaş küçük sanayici ve işletmelerin desteğine daha çok ihtiyaç duymuş ve bu nedenle onların taleplerine daha duyarlı kalmıştır. Birlik'in bu tip sorunlarda rol oynamasını doğru bulmayanların oranının oldukça düşük bir düzeyde çıkmış olması da bu eğilimi destekliyor. Ankete katılan oda yöneticileri %31 gibi bir oranda ilgili kurumlarla doğrudan temasa geçtiklerini belirtiyorlar. Bu şekilde cevap veren yöneticilerin büyük çoğunlukla büyük oda yöneticileri olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Yine bu seçeneği işaretleyenlerin bir kısmı Birlik'e karşı muhalif eğilim taşıyan oda yöneticileri. Nitekim, Birlik'i karar alma süreçlerinde etkili bulmayanların oranı da yöneticiler arasında belirli bir ağırlık taşımaktadır; %26. Bu

seçeneği işaretleyenlerin önemli bir bölümü yakın bir tercih oranı ile doğrudan temasa geçme seçeneğini de işaretlemişler. Buradan TOBB'un özellikle Anadolu odaları açısından işlevsel bir talep aktarma ve sonuçlandırma kanalı olarak işlev gördüğünü belirtmekle birlikte, büyük ve muhalif oda yöneticileri arasında bu kanalın kullanılmadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Elbette eklememiz gereken diğer bir nokta daha var, o da; Birlik'i by-pass etme eğiliminin odaların statüsü ve işlevlerine ilişkin beklentilerle yakın bağı olduğudur. Genel politikalarla daha çok ilgili olan büyük oda yöneticileri ve Birlik'in siyasal konumundan memnun olmayan, daha genel taleplere sahip oda yöneticileri Birlik'in çıkar ifadesi işlevinden memnun değiller.

Tablo 12.2: TÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Kurumlarda Etkinlik Derecesi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Dernek yönetimiyle beraber hareket ettiğimde olumlu sonuç alıyorum	23	20,54	3	2,67			26	23,21
Derneğin bu tip sorunlarda rol oynamasını uygun bulmuyorum	16	14,28					16	14,28
Dernek karar alma süreçlerinde yeterince etkin değil	11	9,82					11	9,82
İlgili kurumla doğrudan temasa geçiyorum	47	41,97	6	5,36			53	47,33
Diğer							6	5,36
Tablo							112	100

Bekleneceği gibi TÜSİAD üyeleri bu konudaki sorumuza, ilgili kurumlarla doğrudan temas ettiklerini belirterek cevap veriyorlar (Tablo 12.2). Bu seçeneği işaretleyenlerin oranı %47'yi buluyor ve bunun %41'i birinci tercih olarak işaretlenmiş. Bu profil vurguladığımız gibi Dernek üyelerinin karar alma süreçleriyle bireysel ilişki kurma yeteneklerinin yüksekliğini bize göstermektedir. Odalara nazaran TÜSİAD içinde Derneğin üyelerinin spesifik sorunlarıyla ilgilenmesini uygun bulmayanların oranının oldukça yüksek çıkması da bunu destekleyen bir

yansıma. Dernek ile birlikte hareket ettiğinde olumlu sonuç aldığını belirtenler ise ikinci sırada gelmekte, fakat oran olarak doğrudan temasa geçenlerin ancak yarısına ulaşmaktadır. Belirtildiği gibi TÜSİAD içinde derneğin spesifik olarak daha çok işadamlarının sorunlarına eğilmesini isteyen belirli bir grup bulunmaktadır ve bunlar zaman zaman Derneğin bazı genel faaliyetlerine itirazlarını yükseltmektedirler. Ancak yine belirtildiği gibi bunlar Dernek içinde belirli bir ağırlığa sahip bulunsa da çoğunluğu oluşturmuyorlar. TÜSİAD üyeleri Derneklerinin genel olarak karar alma süreçlerinde etkin olmadığı görüşüne katılmıyorlar, ama Dernek kanalını kendi sorunlarında kullanma eğilimi de göstermiyorlar.

Tablo 12.3: MÜSİAD'ın Siyasal ve Bürokratik Kurumlarda Etkinlik Derecesi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Dernek yönetimiyle beraber hareket ettiğimde olumlu sonuç alıyorum	85	37,78	3	1,33			88	39,11
Derneğin bu tip sorunlarda rol oynamasını uygun bulmuyorum	39	17,34					39	17,34
Dernek karar alma süreçlerinde yeterince etkin değil	40	17,78	4	1,78			44	19,56
İlgili kurumla doğrudan temasa geçiyorum	41	18,22	4	1,78			45	20
Diğer							9	3,99
Tablo							225	100

MÜSİAD üyeleri odalarda olduğu gibi karar alma süreçleriyle ilişkilerinde Dernek yönetimini öne çıkartmaktadırlar; %39 (Tablo 12.3). Birinci tercihler dikkate alındığında bu seçenekte yoğunlaşmanın yüksek olduğunu görmekteyiz. Belirtildiği gibi bireysel diyalog imkanlarının kısıtlı olduğu durumlarda kurumların bu yöndeki fonksiyonları öne çıkartmaktadırlar. Dolayısıyla MÜSİAD üyeleri de Derneklerini karar alma süreçleriyle ilgili sorunlarda oldukça yoğun kullanıyorlar. İlgili kurumla doğrudan temasa geçenlerin ve Derneği karar alma süreçlerinde etkin görmeyenlerin oranı ise %19 civarında ikinci olarak vurgulanıyor. Ancak ilk eğilimle aralarında yüzde yirmiye varan bir fark var. Yine profil olarak bu iki seçeneği

işaretleyenler, genellikle iki şıkkı birlikte işaretliyorlar. Derneğin bu tip sorularda rol oynamasını uygun görmeyenlerin oranı ise %17 ve hepsi ilk tercih olarak belirtilmiş. Bu oranın tutumcu amaç taşıyan üyelerin oranına yakın olduğunu belirtebiliriz. MÜSİAD büyük ağırlıkla üyeler tarafından bir çözüm mercii olarak görülüyor. Bunun yanında az sayıdaki bireysel temas imkanları bulunan büyük firmalar ile derneği etkili görmeyen daha küçük bir topluluk üyeler arasında bulunmaktadır. Derneğin fonksiyonları arasında üyelerin sorunlarını çözme gibi bir fonksiyona sıcak bakmayan tutumcu eğilim ise yine bu ikinci gruba yakın bir oranda Dernek içinde bulunuyor.

b. Başarılı Bulunan Faaliyetler

Tablo 13.1: TOBB faaliyetlerinin Başarı Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Kanun tasarıları için ilgili birimlere bilgi ve döküman aktarmak	17	19,54	3	3,45	1	1,15		.	21	24,14
Tasarılar için yetkili birimlere danışmanlık yapmak	11	12,65	4	4,59	2	2,3			17	19,54
Kamuoyu oluşturmak	10	11,49	2	2,3	1	1,15	1	1,15	14	16,09
Parlamento veya kabine üyeleri ile etkili yüz yüze görüşmeler yürütmek	20	22,99	6	6,89	2	2,3	2	2,3	30	34,48
Diğer	5	5,75							5	5,75
Toplam									87	100

Oda yöneticilerine TOBB'un hangi faaliyetlerini başarılı bulduklarını sorduğumuzda, ilk sırayı kulis faaliyetlerine verdiklerini gördük (Tablo 13.1). Parlamentoda ve kabinede etkili yüz yüze görüşmeler yapma seçeneği %34 ile ilk sırayı almaktadır. Bu bir yerde oda yöneticilerinin Birlik'i çıkarları doğrultusunda ilgili birimlerle etkili görüşmeler yapmada işlevsel gördüklerini ifade ediyor. Belirtildiği gibi TOBB ekonomik ve yerel çıkarların daha öncelikli olduğu hiyerarşik bir yapı içerisinde piramidin üstünde bir muhatap örgüt olarak yapılandırılmış;

dolayısıyla bu statüsünden doğan etkili yüz yüze görüşme kanallarına sahip. Öne sürdüğü çıkar perspektiflerinin teknokrat yönü ve iktidarların bu tip taleplere daha duyarlı olmaları da eklenince, kulis faaliyetlerinden etkili sonuç alan bir örgüt olarak karşımıza çıkmaktadır. İlgili birimler bilgi ve döküman aktarmak da ikinci derecede başarılı bulunan TOBB faaliyeti. Teknokrat fonksiyon belirtildiği gibi odalar hiyerarşisi içinde Birlik'e verilen görevler arasındaydı. Dolayısıyla iş dünyasını ilgilendiren düzenlemelerde ve hükümetçe istenen teknik bilgilerin aktarılmasında Birlik etkin bir biçimde rol oynamaktadır. Ancak yetkili birimlere danışmanlık yapma seçeneğinin daha düşük bir yoğunlaşma düzeyinde işaretlenmiş olması yöneticilerin bu etkinliği bir nüfuz etme derecesinde görmediklerini gösteriyor. Burada vurgunun daha çok teknokrat düzeye yapıldığını söyleyebiliriz. Kulis ve aktarma fonksiyonunun yöneticilerce öne çıkarıldığını görüyoruz. Yöneticiler kamuoyu oluşturmada Birlik'i pek başarılı bulmamaktadırlar. Bunun bir kaç nedeninin olduğunu söyleyebiliriz. İlk olarak Birlik'in hazırladığı çalışmalar daha çok merkezi otoritelere dönük yapılıyor. Bunun kamuoyuna yansıması hükümet-TOBB ilişkilerinin bir uzantısı şeklinde gelişiyor. Örneğin kamuoyunda çok tartışılan TOBB-Doğu Raporu bile TÜSİAD-Hükümet gerginliğinin bir sonucu olarak Birlik'e bu konuda daha aktif bir misyon verilmesi isteğinden doğmuştu. Buna bağlı ikinci neden bu tip çalışmaların tabandaki taleplerden kopuk şekillenmesi, dolayısıyla gönüllü Derneklere oranla TOBB'un kamuoyu oluşturma işlevi daha zayıf kalmaktadır.

Tablo 13.2: TÜSİAD Faliyetlerinin Başarı Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Kanun tasarıları için ilgili birimlere bilgi ve döküman aktarmak	34	19,77	5	2,91	5	2,91			44	25,59
Tasarılar için yetkili birimlere danışmanlık yapmak	12	6,98	8	4,64	5	2,91	3	1,74	28	16,28
Kamuoyu oluşturmak	52	30,23	5	2,91	5	2,91			62	36,05
Parlamento veya kabine üyeleri ile etkili yüz yüze görüşmeler yürütmek	18	10,46	10	5,81	4	2,32	5	2,91	37	21,5
Diğer									1	0,58
Toplam									172	100

TÜSİAD üyeleri ise tam aksine Derneklerini öncelikle kamuoyu oluşturmakta etkili buluyorlar. Bunun dağılım içindeki oranı %36'yı bulmaktadır (Tablo 13.2). İkinci sırayı odalarda olduğu gibi kanun tasarıları ile ilgili bilgi ve döküman aktarma %25 gibi bir düzeyle geliyor. Ancak bu iki seçenek arasında ilk tercihler karşılaştırıldığında ağırlığın kamuoyu oluşturmaktan yana baskın olduğunu görüyoruz. Bu profil merkeze dönük, ama taleplerini kamusallaştırarak kabul ettirme eğilimindeki bir Dernek stratejisine oldukça uygundur. TÜSİAD organizasyon olarak teknokrat-yönlendirici amaca yönelik bir örgütlenmeye sahip ve bunu kamuoyu oluşturarak sonuçlandırmaya çalışmaktadır. TÜSİAD üyeleri odalarda olduğu gibi bunun bir danışmanlık düzeyinde etkileşime dönüşmesi noktasında Derneklerini pek başarılı bulmuyorlar. Danışmanlık fonksiyonu %16 ile son sırada geliyor. Yine üyeler kulis faaliyetleri yönüyle örgüt etkinliğini kamuoyu oluşturma ve teknokrat fonksiyondan sonra geldiği görüşündeler. Yalnız burada da TÜSİAD'ın Dernek olarak talep ettiği beklentilerin niteliğini hatırda tutmakta fayda var. Bu taleplerin çoğu reform ve genel ekonomi politikaları ile ilgili dolayısıyla bu tip konulardaki kulis faaliyetlerinin TOBB'un faaliyetlerinin aksine daha sonuçsuz kalacağını söyleyebiliriz.

Tablo 13.3:MÜSİAD faaliyetlerinin Başarı Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Kanun tasarıları için ilgili birimlere bilgi ve döküman aktarmak	73	22,67	11	3,42			3	0,93	**87**	**27,02**
Tasarılar için yetkili birimlere danışmanlık yapmak	29	9	23	7,14	6	1,76	3	0,93	**60**	**18,83**
Kamuoyu oluşturmak	**81**	**25,15**	5	1,55	9	2,8	3	0,93	**98**	**30,43**
Parlamento veya kabine üyeleri ile etkili yüz yüze görüşmeler yürütmek	49	15,12	9	2,8	9	2,8	4	1,24	**71**	**21,96**
Diğer									**6**	**1,76**
Toplam									**322**	**100**

D.Devlet, Kararlara Katılım ve İşadamı Örgütleri

Bu başlık altında İşadamı örgütlerinin devlet ve kararlara katılım noktasındaki eğilimlerini karşılıklı olarak inceleyeceğiz. Konu ile ilgili sorular iki grup altında toplanarak incelendi. Bunlardan ilk grup doğrudan devlet kavramı, genel sorunlar ve devletin ekonomik rolü ile ilgili. İkinci grup sorular ise daha çok katılım ve genel siyasal ve ekonomik sorunlarla ilgili talep profillerini ortaya koymaya yönelik olarak düzenlendi.

1.Devlet, Karar Alma Süreci ve Ekonomi

a. Devlet Kavramına Bakış

Tablo 14.1: Oda Yöneticilerinin Devlet Kavramına Bakışı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Topluma kimliğini kazandıran tarihsel bir gelenek	19	26,36					19	26,36
Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt	22	30,52	3	4,16			25	34,71
Bireyin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt	5	7					5	7
Bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı	17	23,60	2	2,78	1	1,39	20	27,77
Diğer	3	4,16					3	4,16
Toplam							72	100

Oda yöneticilerine devlet denince ne anladıklarını sorduğumuz da devletin işlevlerine ağırlık verdiklerini gördük (Tablo 14.1). Yöneticiler devleti toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir örgüt olarak tanımlayan seçeneği %34 oranında işaretlemişler. İkinci sırayı ilk tercihleri göz önüne aldığımızda devleti tarihsel bir kimlik olarak algılayanların geldiklerini gördük (%26). Üçüncü sırayı ise bütün karar alma süreçlerini kontrol eden merkezi yapı seçeneği %23 ile alıyor. Bu tablo oda yöneticileri arasında devletin örgütsel ve toplumsal

yapıya bağlı bir kurum olduğu algılamasının öne çıkmakla birlikte, karar alma gücünü elinde bulundurma ve tarihsel kimlik algılamasına da önemli oranda var olduğunu gösteriyor. İki şıkkın toplamının ilk tercihlerde %50'yi bulduğunu göz önüne alırsak odalar içinde merkezi ve tarihsel gelenek anlayışının güçlü olduğunu belirtebiliriz.

Tablo 14.2:TÜSİAD Üyelerinin Devlet Kavramına Bakışı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Topluma kimliğini kazandıran tarihsel bir gelenek	24	20,17	4	3,36			28	23,53
Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt	53	44,55	1	0,84			54	45,39
Bireyin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt	12	10,08	4	3,36			16	13,44
Bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı	14	11,76	1	0,84	1	0,84	16	13,44
Diğer							5	4,20
Toplam							119	100

TÜSİAD üyeleri arasında toplumun ihtiyaçlarına yönelik bir örgütlenme anlayışının daha güçlü vurgulandığını gördük (Tablo 14.2). Bu seçenek %45 düzeyinde bir yoğunlukla işaretlenmiş. Tarihsel ve topluma kimliğini kazandıran bir gelenek algılaması ise ikinci sırada fakat oran olarak daha düşük düzeyde işaretlenmiş (%23). Yine TÜSİAD üyeleri merkezi yapı algılamasını düşük düzeyde işaretlerlerken, odalara göre iki kat daha fazla bir oranda olaya bireysel perspektif açısından bakma seçeneğini işaretlemişler. Kısaca TÜSİAD üyelerinin büyük çoğunluğu devlete hizmet için oluşturulmuş kurumlar bütünü gözüyle bakıyor. Yine üyeler içinde belirli bir ağırlıkta tarihsel gelenek algılamasına vurgu yapanlar bulunmaktadır.

Tablo 14.3:MÜSİAD Üyelerinin Devlet kavramına Bakışı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Topluma kimliğini kazandıran tarihsel bir gelenek	68	27,76	10	4,08					78	31,84
Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt	59	24,08	6	2,45	2	0,82			67	27,35
Bireyin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt	14	5,72			3	1,22	3	1,22	20	8,16
Bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı	74	30,20							74	30,20
Diğer									6	2,45
Toplam									245	100

MÜSİAD üyeleri topluma kimliğini kazandıran tarihsel gelenek algılamasını toplamda %31 oranında öne çıkarıyorlar (Tablo 14.3). Çok az bir farkla ve ilk tercihlerde en çok vurgulanan şık olarak bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı geliyor (%30). Oda ve TÜSİAD üyeleri arasında hizmete yönelik örgütlenme algılaması ağırlık kazanırken, MÜSİAD üyeleri arasında tarihsel gelenek ve merkezi kontrol edici güç algılaması öne çıkarılmaktadır. Buna karşılık hizmete dönük örgütlenme algılaması toplum ve birey merkezli olarak toplam %35 düzeyinde kalmaktadır. Türk işadamları arasında ekonomik konum açısından farklılıklara paralel olarak devlet kavramına bakış noktasında da yaklaşımların bulunduğunu belirtebiliriz. Büyük işadamları güçlü biçimde hizmete dönük fonksiyonları merkeze alırlarken, devlet eliyle örgütlendirilmiş odalarda ibre devletin merkezi kimliği ve tarihsel gelenek algılamasına kayıyor. Ancak belirli bir oranla toplumsal yönle ilintili bir hizmet algılaması kendisini hissettiriyor. Toplumsal değerlere daha çok ağırlık veren ve işadamı kimliğini gelenek düzleminde yeniden yorumlama eğiliminde olan MÜSİAD üyeleri arasında ise merkezi güç ve tarihsel gelenek algılaması belirgin bir biçimde öne çıkarılıyor. Bununla birlikte ifade edeceğimiz bir diğer nokta, devleti total olarak toplumla ilintilendirme eğiliminin Türk işadamları arasında güçlü olduğu. Anket sorularında devleti bireysel boyut içinde değerlendirme oranlarının oldukça düşük oranlarda çıkması, devlete bakış açısı olarak total bir eğilimin güçlü olduğunu gösteriyor.

b. Ülke Sorunlarına Bakış

Tablo 15.1:Oda Yöneticilerinin Ülke Sorunlarına Bakışı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	VIII	%	T	%
İşsizlik	16	6,64	6	2,49	3	1,24	4	1,66	3	1,24	1	0,41					33	13,68
eğitim sistemi	15	6,23	6	2,49	6	2,49	3	1,24									30	12,45
Kamu kesiminin ekonomideki payı	6	2,49			5	2,07	1	0,41	3	1,24			1	0,41	1	0,41	17	7,03
Etnik sorunlar	9	3,73	1	0,41	2	0,84	4	1,66	1	0,41					1	0,41	18	7,46
İç göç	10	4,16	2	0,84	2	0,84			1	0,41					1	0,41	16	6,66
Laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi	10	4,16	1	0,41	2	0,84	2	0,84			1	0,41					16	6,66
Enflasyon	29	12,03	5	2,07	5	2,07	1	0,41			3	1,24					43	17,82
Siyasal istikrarsızlık	30	12,45	2	0,84	2	0,84			1	0,41	1	0,41					36	14,95
Uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilememesi	6	2,49	2	0,84	1	0,41			2	0,84	1	0,41			2	0,84	14	5,83
Nüfus artış hızı	5	2,07	1	0,41	1	0,41					1	0,41	2	0,84			10	4,14
Diğer	8																8	3,32
Toplam																	241	100

Oda yöneticilerine ülkenin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlar karşısındaki görüşlerini sorduğumuzda, ilk üç sırayı, enflasyon (%17), siyasal istikrarsızlık (%14) ve İşsizliğin (%13) aldığını görüyoruz (Tablo 15.1). Eğitim sistemi de görünür biçimde öne çıkarak %12 ile dördüncü sırada geliyor. Bu profil oda yöneticilerinin ekonomik çıkarlarla yakından bağlantılı, ama sosyal boyutları olan sorunları daha öne çıkardıklarını gösteriyor. Kamu kesiminin ekonomideki payı ve uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilmesi gibi genel

dağılıma ilişkin ekonomik öncelikler ve iç göç ve etnik sorunlar öncelikli sorunlar listesinde daha geri planda kalmaktadır.

Tablo 15.2:TÜSİAD Üyelerinin Ülke Sorunlarına Bakışı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	VII	%	T	%
İşsizlik	14	3,48	5	1,24	5	1,24	3	0,75	2	0,5	2	0,5			1	0,25	32	7,96
eğitim sistemi	38	9,48	4	0,99	9	2,24	5	1,24	2	0,5	4	0,99					62	15,44
Kamu kesiminin ekonomideki payı	17	4,23	6	1,49	4	0,99	8	1,99	4	0,99	2	0,5	1	0,25			42	10,44
Etnik sorunlar	4	0,99	4	0,99	1	0,25			1	0,25			1	0,25	2	0,5	13	3,23
İç göç	3	0,75	1	0,25	1	0,25	2	0,5	2	0,5	1	0,25	2	0,5	1	0,25	13	3,23
Laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi	14	3,48	7	1,74	6	1,49	3	0,75	1	0,25	1	0,25	1	0,25	2	0,5	35	8,71
Enflasyon	32	7,95	12	2,98	9	2,24	3	0,75	2	0,5	1	0,25					59	14,67
Siyasal istikrarsızlık	53	13,17	8	1,99	6	1,49	5	1,24	3	0,75							75	18,64
Uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilememesi	9	2,24	2	0,5	5	1,24	3	0,75	3	0,75							22	5,48
Nüfus artış hızı	20	4,97	2	0,5	5	1,24	6	1,49	3	0,75	2	0,5	1	0,25			39	9,7
Diğer																	10	2,5
Toplam																	402	100

TÜSİAD üyeleri öncelik sıralamasında siyasal istikrarsızlığı öne çıkarıyorlar (%18). İkinci sırayı, eğitim sistemi (%15), üçüncü sırayı da enflasyon (%14) alıyor. Kamu kesiminin ekonomideki payı da (%10) dördüncü sırada geliyor (Tablo 15.2). TÜSİAD üyelerinin gösterdiği bu dağılımın, oda yöneticilerine göre sosyal sorunları daha çok önceledigini belirtebiliriz. Siyasal istikrarsızlıkta yoğunlaşma oranı daha yüksek çıkarken, işsizlik gibi sosyal alanla daha yakından bağlantılı bir sorun öne çıkarılıyor. Kamu kesiminin ekonomideki payının

odalara göre daha öne çıkarılması merkezi yapıdan doğan sorunlara karşı TÜSİAD üyelerinin daha duyarlı olduklarını gösteriyor. Enflasyondan şikayetin işadamları arasında yaygın bir eğilim olduğunu düşünürsek ilk tercihlerdeki siyasal istikrarsızlık, eğitim sistemi ve kamu kesiminin ekonomideki payı gibi sorunların ortak yönü bu nitelik. Siyasal istikrarsızlığın da görünür biçimde öne çıkarılması siyasal merkezin sorunlardaki önceliğini gösteriyor. Etnik sorun ve iç göç gibi sorunlar oldukça geri planda kalırken, dışa dönük bir ekonomi stratejisi beklentisinin de üyeler arasında zayıf olduğunu belirtebiliriz. Buna karşılık, odalara göre, laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi ve nüfus artış hızı daha yüksek oranda vurgulanmaktadır.

Tablo 15.3:MÜSİAD Üyelerinin Ülke Sorunlarına Bakışı

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	VIII	%	T	%
İşsizlik	54	8,94	6	1	15	2,48	5	0,82	7	1,15	7	1,15	2	0,33	2	0,33	98	16,2
eğitim sistemi	55	9,1	6	1	12	1,98	6	1	3	0,5	1	0,16	3	0,5			86	14,24
Kamu kesiminin ekonomideki payı	17	2,8	5	0,82	4	0,66	5	0,82	4	0,66	6	1			2	0,33	43	7,09
Etnik sorunlar	16	2,64	5	0,82	2	0,33	2	0,33	2	0,33	2	0,33	2	0,33	2	0,33	33	5,44
İç göç	21	3,47	1	0,16			1	0,16			3	0,5	5	0,82			31	5,11
Laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi	36	5,97	7	1,15	3	0,5	3	0,5					1	0,16	1	0,16	51	8,44
Enflasyon	71	11,75	9	1,48	11	1,82	7	1,15	5	0,82	5	0,82	1	0,16			110	18
Siyasal istikrarsızlık	43	7,13	14	2,31	8	1,32	7	1,15									72	11,91
Uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilememesi	35	5,79	6	1	6	1	7	1,15	14	2,31	1	0,16					69	11,41
Nüfus artış hızı	6	1							2	0,33					2	0,33	10	1,66
Diğer																	3	0,5
Toplam																	606	100

MÜSİAD üyeleri oldukça farklı bir tablo sergilemektedirler. Onlar da odalar gibi enflasyonu öncelemektedirler (%17). İşsizlik ikinci sırada (%16) ve eğitim sistemi üçüncü sırada gelmektedir (%14). Dikkat edilirse siyasal istikrarsızlık bu tablo içinde almamakta, ekonomiyle bağlantılı sosyal sorunlar öncelikle vurgulanmaktadır. Siyasal istikrarsızlık %11'lik bir oranla dördüncü sırada yer almaktadır (Tablo 15.3). Bu düşüşte anketin örgütün siyasal merkez tarafından muhatap alındığı RP-DYP koalisyon hükümeti döneminde yapılmış olmasının rolü bulunabilir. Dördüncü sırada yer alan diğer bir seçenek, uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilmiyor olması. Dernek bu tarz stratejilerin eksikliğini kuruluşundan günümüze vurguladı ve bunu daha çok AB karşısında ve Uzakdoğu, Güney Asya ekonomik kalkınma modelini İslam dünyası ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına transfer etmeyi hedefleyen stratejiler geliştirmek suretiyle yaptı. Dolayısıyla bu konuda strateji veya merkez desteği beklentisi eğilim olarak daha güçlüdür. Yine MÜSİAD üyelerinin laiklik tartışmaları eksenindeki bir kutuplaşma eğiliminden de belirli bir düzeyde rahatsızlık duyduklarını belirtebiliriz.

Dağılıma genel olarak bakıldığında TÜSİAD'ın siyasal ve kurumsal konulara yönelik olarak daha güçlü bir vurgu taşıdığını, oda yöneticileri ve MÜSİAD üyelerinin daha çok ekonomik önceliklere vurgu yaptıkları görülmektedir. Ancak ağırlıklı olarak, enflasyon, siyasal istikrarsızlık, işsizlik ve eğitim sisteminin her üç örgütlenme tarafından da vurgulanan sorunlar olduklarını belirtebiliriz. İşadamları genelde personel istihdamı kaynağı olarak eğitim; eğitim sistemiyle yakından bağlantılı bir sorun olarak işsizlik; sorunların üzerine gidecek istikrarlı bir siyasal süreç ve bunların bir sonucu olarak enflasyon gibi kendi konumlarını yakından ilgilendiren bir sorun çerçevesini öne çıkarmaktadırlar.

c. Devletin Ekonomideki Rolü

Tablo 16.1: Oda Yöneticilerine Göre Devletin Ekonomideki Rolü

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Devlet sadece altyapı hizmetlerini yerine getirmeli	16	14,95	2	1,87	2	1,87					20	18,69
Altyapı hizmetlerinin yanında etkili bir teşvik sistemi uygulamalı	9	8,41	6	5,60	4	3,75	1	0,93			20	18,69
Özel sektörün henüz yetersiz olduğu alanlarda hizmeti bizzat yerine getirmeli	9	8,41	2	1,87	3	2,80					14	13,08
Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili hizmetleri düzenleyip üstlenmeli	13	12,17	5	4,68	2	1,87	1	0,93	1	0,93	22	20,58
Güvenlik ve milli savunma dışındaki tüm alanları özel sektöre bırakmalı	20	18,69	5	4,68	1	0,93	3	2,80	1	0,93	30	28,03
Diğer	1	0,93									1	0,93
Toplam											107	100

Oda yöneticilerine devletin ekonomideki rolünü sorduğumuzda, devletin asli görevleri dışında diğer fonksiyonları özel sektöre bırakılması görüşünün %28 ile ilk sırayı aldığını gördük (Tablo 16.1). Devletin ekonomi ile ilgili altyapı hizmetlerini de yerine getirmesini isteyenlerin oranı ise %18 ile üçüncü sırada. Bu iki şıkkın toplamda oranı %46'yı bulmaktadır. Buna karşılık devletin, sosyal güvenlik, eğitim ve sağlık sektöründeki hizmetleri düzenleyip üstlenmesini isteyenlerin oranı %20 ile ikinci sırada gelmektedir. Özel sektörün yetersiz olduğu alanlarda devletin devreye girmesini isteyenlerin oranı ise %13. Bu iki seçenek de toplamda %33'ü buluyor. Devletin özel sektörü etkili bir teşvik sistemi ile desteklemesini isteyenleri oranı ise %18. Bu profil odaların ağırlıklı olarak devletin ekonomiden çekilmesini istemekle birlikte, özellikle sosyal hizmetlerde devletin ekonomik rolünün devam etmesinden yana bir eğilim de

taşıdıklarını gösteriyor. Tamamen çekilmeyi ve altyapıda devletin rol oynamasını kabul edenler öne çıkmakla beraber, bunu bir teşvik sistemi ile destekleme ve sosyal hizmetlerin ekonomik maliyetini devletin üstlenmesi eğiliminin yakın bir yoğunlukta olduğunu görüyoruz. Devletin ekonomide ağırlıklı bir rol oynamasını savunanlar ise genel dağılımda zayıf kalmaktadır.

Tablo 16.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Devletin Ekonomideki Rolü

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Devlet sadece altyapı hizmetlerini yerine getirmeli	38	22,76	7	4,19					45	26,95
Altyapı hizmetlerinin yanında etkili bir teşvik sistemi uygulamalı	12	7,19	3	1,80	1	0,59			16	9,58
Özel sektörün henüz yetersiz olduğu alanlarda hizmeti bizzat yerine getirmeli	10	5,99	3	1,80	1	0,59			14	8,38
Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili hizmetleri düzenleyip üstlenmeli	31	18,57	3	1,80	1	0,59	1	0,59	36	21,55
Güvenlik ve milli savunma dışındaki tüm alanları özel sektöre bırakmalı	45	26,96	7	4,19	1	0,59			53	31,74
Diğer									3	1,80
Toplam									167	100

TÜSİAD üyeleri aynı konuda devletin asli görevlerine çekilmesini odalara nazaran daha güçlü bir biçimde vurguluyorlar (Tablo 16.2). Asli fonksiyonlara çekilme ile ilgili seçenek %31 ile ilk sırada işaretlenmişken, devlete sadece altyapı hizmetlerinin yerine getirilmesinde yer veren üyeler %27 ile ikinci sırayı almaktadır. Bu iki seçeneğin toplam oranları %58'i bulmaktadır. Oysa odalarda sosyal hizmetlerde devletin rol oynamasını isteyenler ikinci sırada bir orana sahipti. Özel sektöre ekonominin sosyal maliyetini yükleyenlerin oranı üçüncü sırada %21'lik bir oranla gelmektedir. Devletin özel sektörü etkili bir teşvik sistemi ile desteklemesini savunanlar (%9) ve devlete ekonomide geniş bir yer veren üyelerin (%8) toplamı ise %17'yi buluyor. Bu dağılım

TÜSİAD içinde devletin ekonomik alandan çekilmesi eğiliminin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor. Ancak hemen belirtelim bu geri çekilme devletin fiili olarak ekonomik faaliyet göstermemesi talebini yansıtıyor. TÜSİAD ekonomide yönlendirici devlet korporatizminden yana olduğunu bir çok defa göstermiş bir Dernektir. Ancak bütün bunlara rağmen büyük işadamlarını bünyesinde toplayan bir Dernekte bile teşvik sisteminden ekonominin belli alanlarını devlete bırakılmasına kadar toplamda %38 gibi bir oranda devletin vurgulaması, merkezci eğilimin Türk işadamları arasındaki gücünün ne ölçüde yaygın olduğunu göstermektedir.

Tablo 16.3:MÜSİAD Üyelerine Göre Devletin Ekonomideki Rolü

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Devlet sadece altyapı hizmetlerini yerine getirmeli	62	20,33	8	2,62							70	22,95
Altyapı hizmetlerinin yanında etkili bir teşvik sistemi uygulamalı	49	16,07	16	5,25	14	4,59					79	25,91
Özel sektörün henüz yetersiz olduğu alanlarda hizmeti bizzat yerine getirmeli	18	5,91	8	2,62	8	2,62	6	1,97			40	13.12
Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili hizmetleri düzenleyip üstlenmeli	36	11,89	4	1,31	4	1,31	2	0,66			46	15,08
Güvenlik ve milli savunma dışındaki tüm alanları özel sektöre bırakmalı	57	18,68	7	2,29			2	0,66	3	0,98	69	22,61
Diğer											1	0,33
Toplam											305	100

MÜSİAD üyeleri diğer gruplardan farklı bir profil çizmektedirler. Öncelikle toplam dağılıma baktığımızda, ilk sırayı %26'ya varan bir oranda devletin etkili bir teşvik sistemi uygulamasını isteyenlerin aldığını görüyoruz (Tablo 16.3). İkinci sırayı devletin yalnızca altyapı hizmetlerini yerine getirmesini isteyenler almaktadır (%23). Bu eğilime oldukça yakın bir oranla devletin asli fonksiyonlarına dönmesini isteyenler üçüncü sırada geliyor (%22). Dağılıma ilk tercihler açısından baktığımızda ise sıralamanın değiştiğini görüyoruz. MÜSİAD üyeleri birinci

tercihlerde önceliği devletin altyapı hizmetlerinde rol oynamasına veriyorlar (%20). Buna karşılık %18 ile devletin asli görevlerine çekilmesi ikinci, teşvik talebi %16 ile üçüncü sırayı almaktadır. Dikkat edilirse ilk tercihlerde teşvik isteği üçüncü sırayı alırken, toplamda ilk sırada vurgulanan seçenek olmuş. Bu dağılım MÜSİAD üyeleri arasında devletin asli fonksiyonlarına çekilmesi isteğinin bulunmakla beraber bu çekilmenin altyapı yatırımlarını yaparak ve etkili bir teşvik sistemiyle gerçekleştirilerek yapılması eğiliminin güçlü olduğunu göstermektedir. Sosyal hizmetlerin ekonomik maliyetini üstlenme (%15) ve devletin belirli alanlarda ağırlığını tanıma eğiliminin (%13) yukarıdaki seçeneklerden sonra gelmesi bu düşüncenizi güçlendiriyor.

2. Kararlara Katılım

a. Kimler Karar Alma Süreçlerinde Etkili Oluyor?

Tablo 17 1: Oda Yöneticilerine Göre Karar Alma Süreçlerinde Etkili Grup ve Kurumlar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	T	%
Milletvekilleri	9	6,35	5	3,52	3	2,11			2	1,41					19	13,39
Bürokratlar	20	14,09	5	3,52	4	2,82	2	1,41							31	21,84
Hükümet	26	18,31	4	2,82	4	2,82									34	23,95
Ordu	9	6,35	3	2,11			3	2,11							15	10,57
Dini grup ve vakıflar	1	0,7	1	0,7	2	1,41	1	0,7	2	1,41					7	4,92
İşadamları	4	2,82	2	1,41	3	2,11	4	2,82			2	1,41			15	10,57
Akademisyenler			1	0,7	1	0,7					1	0,7			3	2,1
Sendikalar	2	1,41	1	0,7	1	0,7									4	2,81
Partililer	5	3,52			3	2,11	1	0,7					1	0,7	10	7,03
Diğer	4	2,82													4	2,82
Toplam															142	100

Oda yöneticileri karar alma süreçlerinde etkili olan grup ve kurumlar konusunda yürütmeyle ilgili kurumlara daha çok vurgu yapıyorlar (Tablo 17.1). Hükümet %23 ile ilk sırada gelirken, bürokratlar %22'ye yakın bir oranda ikinci sırada geliyor. Milletvekilleri %13 ile üçüncü sırada gelirken ordu ve işadamları %10'luk oranla dördüncü ağırlığı oluşturuyor. Yalnız bu son iki grup arasında ağırlık ordudan yana. Karar alma süreçlerinde kurum ve gruba ilişkin etkinlik derecesi doğrudan örgütün amaçları ve taleplerinin niteliğiyle ilgili. Yukarıda sık sık vurguladığımız gibi oda hiyerarşisi daha çok teknik düzeyde ekonomik ve yerel talepleri öne çıkarıyorlar. Bu mevzuata ve uygulamaya ilişkin etkinliklerle daha fazla ilgilenmeleri sonucunu beraberinde getiriyor. Taleplerin yürütme fonksiyonlarına yakın olduğu bir durumda karar alma süreçlerinde yürütme birimlerinin öne çıkarılması son derece doğaldır. Oda yöneticileri daha sonra milletvekillerine vurgu yapıyorlar. Kamu ve toplumsal gruplar ise ancak dördüncü sıradan sonra karar alma süreçleriyle ilişkileniyorlar.

Tablo 17.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Karar Alma Süreçlerinde Etkili Grup ve Kurumlar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	T	%
Milletvekilleri	7	3,13	3	1,35	3	1,35	2	0,9			1	0,44			16	7,17
Bürokratlar	36	16,1	13	5,8	3	1,35	1	0,44	1	0,44					54	24,13
Hükümet	54		12	5,36			2	0,9							68	30,38
Ordu	6	3,12	1	0,44	4	1,78	1	0,44							12	5,78
Dini grup ve vakıflar	3	1,35							1	0,44			1	0,44	5	2,23
İşadamları	9	4,01	4	1,78	5	2,22	3	1,35	1	0,44	2	0,9			24	10,7
Akademisyenler					1	0,44	3	1,35							4	1,79
Sendikalar	3	1,35	1	0,44	4	1,78	2	0,9	3	1,35	1	0,44	1	0,44	15	6,67
Partililer	7	3,13	1	0,44	3	1,35	1	0,44	1	0,44	1	0,44			14	6,24
Diğer															11	4,91
Toplam															223	100

TÜSİAD üyeleri de önceliği hükümet ve bürokrasi gibi yürütme birimlerine veriyorlar (Tablo 17.2). Yalnız dikkati çeken bir şekilde vurgu hükümetten yana yapılmış. Hükümet toplamda %30 oranında işaretlenmişken, bunun %24'ü ilk tercih olarak işaretlenmiş. Yine bürokratların %16 oranında ilk tercih olarak işaretlendiklerini görüyoruz. Oysa odalarda vurgular birbirine daha yakın bir dağılım sergilemekteydi. TÜSİAD üyeleri de karar alma süreçlerine daha çok teknik bir süreç olarak yaklaşıyorlar. Onları odalardan bu açıdan ayıran en temel fark, taleplerin daha çok genel ekonomi politikası ile ilgili olması ve tutumlaştırılmış bir karakterde sunulması. Dolayısıyla bu talepler bürokratlardan çok siyasal otoritelerle daha yakından ilişkili. Bu üyeler arasında hükümet fonksiyonuna karşı daha tutarlı bir eğilimin öne çıkmasına neden olmaktadır. TÜSİAD'ın talepleri genel olarak daha çok siyasal irade gerektiren talepler ve bu talepler doğrudan siyasal merkezi hedef almaktadır. TÜSİAD'ın parlamentoya yönelik işlevler geliştirmesi bile hükümetle yaşadığı gerginlik ve bunun yol açtığı merkezi duyarsızlığın bir sonucu olması merkeze dönük olmanın gücünü gösteriyor. Ekonomik ve Sosyal Konsey, orta ve uzun vadeli istikrar programları, Gümrük Birliğine uyum ve bunun gerektirdiği kurumsal reformlar ağırlıklı olarak iktidarın bu eğilime sahip olmasından geçiyor. Üyeler görünür biçimde bu iki fonksiyonu karar alma süreçlerinde öne çıkarırlarken, diğer grupların konumu oldukça zayıf görüyorlar.

Tablo 17.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Göre Karar Alma Süreçlerinde Etkili Grup ve Kurumlar

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	T	%
Milletvekilleri	26	6,37	7	1,72	7	1,72	3	0,74	3	0,74	1	0,24			47	11,53
Bürokratlar	24	5,89	8	1,96	11	2,70	2	0,49	2	0,49					47	11,53
Hükümet	43	10,54	15	3,68	5	1,22									63	15,44
Ordu	74	18,34	7	1,72	7	1,72	2	0,49							90	22,27
Dini grup ve vakıflar	6	1,47	4	0,98	1	0,24	4	0,98	2	0,49			1	0,24	18	4,4
İşadamları	34	8,53	2	0,49	8	1,96	2	0,49	2	0,49	2	0,49			50	12,45
Akademisyenler	8	1,96					4	0,98			2	0,49	2	0,49	16	3,92
Sendikalar	11	2,70	4	0,98	6	1,47	4	0,98			1	0,24			26	6,37
Partililer	16	3,99	3	0,74	3	0,74	4	0,98	2	0,49	2	0,49	2	0,49	32	7,92
Diğer															19	4.17
Toplam															408	100

MÜSİAD üyeleri önceliği, oda yöneticilerinden ve TÜSİAD üyelerinden farklı olarak bir kamusal gruba verdiler. Üyelerin %22'si orduyu karar alma süreçlerinde en etkili kurum olarak görüyor (Tablo 17.3). Genel dağılım içinde bu seçeneği ilk sırada işaretleyenlerin oranı ise %18 ile en yoğun oranı oluşturuyor. İkinci sırada %15'lik bir oranla hükümet, üçüncü sırada ise %12'lik bir yüzdeyle işadamları geliyor. MÜSİAD üyeleri kamu ve toplumsal grupları süreçte daha çok vurguluyorlar. Yukarıda da belirtildiği gibi karar alma süreçlerinde etkinlik değerlemesi o grubun talep ve amaç perspektifiyle yakından alakalı bir özellik taşıyor. Ordunun öne çıkarılmasının konjonktürel ve daha derinlerde yatan bazı nedenlere dayandığını belirtebiliriz. Bunlardan ilki anketin yapıldığı dönemdeki konjonktür ile ilgilidir. Bilindiği gibi Refah-Yol hükümeti döneminde ordu kamusal bir baskı grubu grubu olarak etkinliğini arttırmış ve siyasal süreçte etkin rol oynamıştı. 8 Yıllık eğitim, vakıfların ve İslamcı sermayenin denetimine ilişkin

MÜSİAD üye profilini yakından ilgilendiren talepler öncelikle ordu tarafından gündeme getirilip, kamuoyunun gündemine sokulmuştu. Bu gündem MÜSİAD içinde ordunun karar alma süreçlerinde belirgin olarak öne çıkarılması sonucunu doğurmuş olabilir. Ancak kamusal ve sosyal grupları öne çıkarmanın amaç-talep perspektifinde çok daha köklü nedenlerinin bulunduğu da belirtilebilir. MÜSİAD siyasal eğilim olarak belirli bir ortak perspektife vurgu yapan bir üyelik profiline sahiptir. Bu yapı siyasi kalıpları daha genel düzeyde sorgulamayı öne çıkarmaktadır. TÜSİAD'ın daha çok teknokratik düzeyde kalan sistem sorgulamasına karşılık, MÜSİAD sorunları daha açık bir muhalefet çizgisi üzerine oturtmaktadır. İslam ekonomik birliğinin kurulması, Batı dünyasından çok doğu dünyasının lider bir ülkesi olarak Türkiye'nin yeniden yapılandırılması. Müslüman işadamı etkinliği ile İslam Hukukunun yeniden yorumlanması ve yeni bir ekonomik modelin oluşturulması gibi kapsamlı projeler üretme eğiliminde olan bir yapılanmanın karar alma süreçlerini teknik sistem düzeyinden çok daha geniş bir düzeyde algılayacağını belirtebiliriz. MÜSİAD üyeleri orduyu hükümetten daha etkili bir kurum olarak değerlendirirken, işadamlarını da etkin bir grup olarak gördüklerini belirtiyorlar. Burada da MÜSİAD'ın yukarıdaki genele ilişkin değerlendirmeleri rol oynamaktadır. Burada kastedilenin büyük işadamı grupları olduğunu belirtebiliz. Zaten Dernek en başından beri bu tip gruplara yönelik eleştirel bir tavra sahip olmuştur.

b. Ekonomik Kararlara Katılım

Tablo 18.1: Oda Yöneticilerine Göre Ekonomik Kararlara Katılım

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Yasal olarak düzenlenmiş, hükümet,bürokrasi, işçi ve işveren kesimlerinin bir arada bulunduğu danışman komiteler oluşturulması	24	22,65	4	3,77	5	4,72	1	0,94			34	32,08
Parlamento komisyonlarında ilgili konularda ekonomik çevrelerin temsilini sağlama	9	8,49	4	3,77	2	1,89	2	1,89			17	16,04
Lobiciliğin yasallaştırılması	1	0,94	1	0,94					1	0,94	3	2,82
Bürokratik birimlerin karar organlarında ekonomik çevrelerin temsilini sağlama			4	3,77	2	1,89	1	0,94			7	6,6
Sanayi ve Ticaret Odalarının yasa tasarıları ve düzenlemelerde etkinliğinin arttırılması	36	33,97	4	3,77	2	1,89	2	1,89			44	41,52
Diğer	1	0,94									1	0,94
Toplam											106	100

Ekonomik kararlara katılım noktasında oda yöneticileri, başında bulundukları kurumların tasarılarda ve hükümet düzenlemelerinde etkinliğinin arttırılması görüşüne ağırlık verdiler (%41). İkinci sırada ise %32'lik bir oranla yasal statü tanınmış ortak danışman komiteler diğer şıklara oranla öne çıkartıldı. Bu iki seçeneğin dağılım içindeki oranlarının %73'ü bulması oda yöneticilerinin ağırlıklı olarak karar alma süreçlerinde hükümet, bürokrasi ve muhatap kuruluş temsilcilerinin bulunduğu bir ortak süreç oluşturulmasını önceledikleri ve hükümetin fonksiyonlarına yasal güvence altında katılmayı hedeflediklerini göstermektedir (Tablo 18.1). Bu hükümet ve bürokrasiyi etkili görmeye paralel bir eğilim. Parlamento sürecine katılımın açık bir oran farkı ile üçüncü sırada yer alması bu düşüncemizi güçlendirici bir diğer sonuç. Toplamda %16 oranında işaretlenen bu şık, birinci tercihlerde %8 düzeyinde kalıyor. Yine salt bürokratik

süreçlere katılımı istemektedirler. Hükümet fonksiyonlarını öncelemekle birlikte, yine karar alma süreçlerinde etkili bürokratların ve muhatap ekonomik grupların sürece katılımını istiyorlar. Bu eğilimin bir önceki dağılımda üzerinde durduğumuz kararlarda meşruiyet ve sorumluluğu dağıtma eğiliminin büyük rolü var. Bir yerde karar alınırken sürece katılma ama bunun sorumluluğunu yayma ve meşruiyeti bununla sağlama eğilimi odalar içinde güçlüdür. Ancak yine de odalar bu genel eğilim içinde kurumsal katılımı öne çıkarıyorlar. Bu da kurumsal çıkar eğiliminin doğal bir sonucudur. Buna karşılık lobiciliğin yasal bir statü altında yürütülmesi önerisine pek sıcak bakmıyorlar. Bu da yukarıdaki eğilimi güçlendiren bir tutum. Buradan odaların hükümeti ve bürokrasiyi etkili birimler olarak gördükleri ve bununla birlikte sürece katılmayı hedeflediklerini belirtebiliriz.

Tablo 18.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Ekonomik Kararlara Katılım

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	.V	%	T	%
Yasal olarak düzenlenmiş, hükümet,bürokrasi, işçi ve işveren kesimlerinin bir arada bulunduğu danışman komiteler oluşturulması	58	36,25	7	4,38	2	1,25					67	41,88
Parlamento komisyonlarında ilgili konularda ekonomik çevrelerin temsilini sağlama	24	15	6	3,75	2	1,25			1	0,62	33	20,62
Lobiciliğin yasallaştırılması	7	4,38	3	1,88	2	1,25	1	0,62	1	0,62	14	8,75
Bürokratik birimlerin karar organlarında ekonomik çevrelerin temsilini sağlama	15	9,38	2	1,25	1	0,62	2	1,25			20	12,5
Sanayi ve Ticaret Odalarının yasa tasarıları ve düzenlemelerde etkinliğinin arttırılması	11	6,88	6	3,75	2	1,25	1	0,62	2	1,25	22	13,75
Diğer											4	2,5
Toplam											160	100

TÜSİAD üyeleri ağırlıklı olarak yasal statüye sahip; hükümet, bürokratik birimler ve muhatap örgütlerin bir arada bulunacağı danışman komiteler yolu ile sürece katılımı

istemektedirler (Tablo 18.2). Bu seçenek %41 oranında işaretlenmiş ve genel dağılım içinde %36 oranında vurgu ilk tercihten yana yapılmış. Bu eğilim TÜSİAD yönetimince de defalarca vurgulandı. Fransa örneğinde olduğu gibi anayasal, olmazsa yasal statü ile yetkileri belirlenmiş, dolayısıyla hükümet kararnamelerine bağımlı olmayan bir ekonomik ve sosyal konsey oluşturulması önerisi özellikle 80'li yıllardan itibaren Dernek yönetimince bir çok defa dile getirildi. Gönüllü işadamı Dernekleri için böyle bir statü hem hükümetin kendilerinden habersiz "şok" kararlar almasını önleyebilecek bir konuma gelebilmeleri, hem de karar süreçlerinde kendi tezlerini merkeze kabul ettirebilecekleri sürekli bir platforma kavuşmaları açısından son derece önemlidir. Bunu muhatap grupların da katıldığı bir süreç içinde gerçekleştirme isteği belirtildiği gibi kararlara katılım ve meşruiyet noktasında alınan kararların uygulanabilir kılınması açısından önemlidir. Yukarıda da belirtildiği gibi bunun diğer bir ayağı kamuoyuna mal edilmeye çalışan bir bilimsellikle çıkarların ifadesidir. Bununla gerek siyasal merkezin ikna edilmesi ve gerekse işçi sendikaları ve bürokratlardan gelecek muhalefetin engellenmesi ve kararlara katılımlarının sağlanması hedeflenmektedir. TÜSİAD üyeleri de total bir karar alma sürecine vurgu yapıyorlar. Bu çerçevede salt parlamento veya bürokratik kurullar sürecine katılıma pek taraftar değiller. Parlamento komisyonları biraz öne çıkmakla ve belirli bir ağırlığı temsil etmekle beraber hakim eğilimi yansıtmıyor. Bu seçenek ancak %15 oranında birinci tercih olarak işaretlenmiş. Bürokratik kurullara katılım ise birinci tercihlerde %9 gibi bir düzeyde vurgulanmış. Daha dağınık bir eğilim olmakla beraber tasarı ve düzenlemelerde odaların etkinliklerinin arttırılmasını isteyen üyeler de bulunmakta ancak bu eğilim oldukça zayıf bir düzeyde kalmaktadır. Lobiciliğin yasalaştırılması gibi bir düzenlemeye ise TÜSİAD üyeleri taraftar değiller.

Tablo 18.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Ekonomik Kararlara Katılım

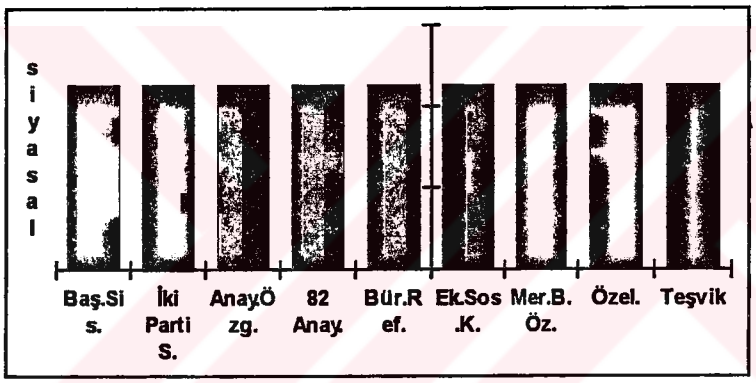
şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
Yasal olarak düzenlenmiş, hükümet, bürokrasi, işçi ve işveren kesimlerinin bir arada bulunduğu danışman komiteler oluşturulması	114	37,75	2	0,66							116	38,41
Parlamento komisyonlarında ilgili konularda ekonomik çevrelerin temsilini sağlama	42	13,91	12	3,97	4	1,32					58	19,2
Lobiciliğin yasallaştırılması	33	10,93			5	1,66			5	1,66	43	14,25
Bürokratik birimlerin karar organlarında ekonomik çevrelerin temsilini sağlama	32	10,60	6	1,99	2	0,66	4	1,32			44	14,57
Sanayi ve Ticaret Odalarının yasa tasarıları ve düzenlemelerde etkinliğinin arttırılması	25	8,28	2	0,66	6	1,99	2	0,66	2	0,66	37	12,25
Diğer											4	1,32
Toplam											302	100

MÜSİAD üyeleri de bir gönüllü işadamı derneği üyesi olarak, hükümet, bürokratlar ve muhatap kuruluşların bir arada bulunacağı yasal-danışman statüde komiteler oluşturulması önerisini öne çıkardılar (Tablo 18.3). Bu şık genel dağılım içerisinde %38'lik bir düzeyde vurgulanmaktadır. Yine belirgin bir farkla parlamento süreci %19'luk bir oranla ikinci sırada gelmektedir. MÜSİAD üyeleri de üst düzeyde ortak bir süreç içinde katılımı hedefliyorlar. Bu eğilimin arka planına yukarıda değinmiştik; merkezde alınacak kararları yasal bir statüden güç alarak etkileme ve bu kararlara meşruiyet kazandırarak tüm kesimlerin katılımını sağlama. Bürokratik sürece katılım ve lobiciliğin yasallaştırılması %14'lük bir oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Burada üzerinde durulması gereken nokta MÜSİAD üyelerinin diğer iki gruptan farklı olarak lobi faaliyetlerinin yasallaştırılmasını istemeleri. Belirtildiği gibi MÜSİAD siyasal eğilim ve yerel düzeyde de örgütlenmiş olma nedenlerinden ötürü özellikle parlamento ve siyasal partiler kapsamında bu tip faaliyetleri yürütebilecek bir potansiyele sahip, fakat bu özellik onların

lobi faaliyetlerinin yasallaştırılmasını talep etmelerinin nedeni olabilecek düzeyde değildir. MÜSİAD üyelerinin diğer gruplara nazaran bu seçeneği öne çıkarmalarının ardında muhalif bir eğilimin bulunma olasılığı daha güçlü görülüyor. Başka bir ifade ile MÜSİAD üyeleri bununla, daha çok büyük işadamı gruplarının etkin olarak yürüttükleri bu tip etkileme süreçlerinin görünür hale getirilmesini talep etmektedirler. Dolayısıyla kendilerine daha kapalı gördükleri bir etkileme sürecine bu şekilde dahil olmayı da hedefleme eğiliminde olabilirler.

c. Ülke Sorunlarının Aşılmasında Yapılması Gerekenler

Grafik 1: Ülke Sorunlarına İlişkin Çözüm Önerileri

Oda yöneticileri ve Dernek üyelerine ülke sorunlarının aşılmasında yapılmasını talep ettikleri düzenlemeleri sıralamalarını istedik ve aşağıda tabloda görüldüğü gibi kendilerine dokuz seçenek sunduk. Seçenekleri siyasal öncelikten ekonomik önceliğe doğru değerlendirilebilecek biçimde seçtik. Buna göre Grafik 1 'de gösterdiğimiz gibi soldan sağa doğru siyasal öncelikten ekonomik önceliğe doğru, Başkanlık Sistemine Geçmek, İki Parti Sistemini Kurumsallaştırmak, Anayasal Özgürlüklerin Tanınması, 82 Anayasasının Tam Anlamıyla Uygulanması ve Bürokraside Reform siyasal eğilim ağırlıklı seçenekleri oluşturdu. Yalnız bu seçenekler soldan sağa gidildikçe ekonomik öncelikle ilgileri o derece yakın olacak biçimde sıralandı. Buna göre

Başkanlık sistemine geçmek siyasal öncelik noktasında genel bir değişim talebini ifade ederken, en sağda yer alan bürokraside reform talebi ekonomik çıkar perspektifine daha yakın merkeze yönelik bir talebi ifade ediyor. Siyasal eğilim öncelikli talepleri, ekonomi öncelikli taleplerden ayırt edebilmemizde kolaylık sağlamak amacıyla seçeneklerin arasına bir sınır yerleştirdik. Bu sınır, görüldüğü gibi bürokraside reform talebi ile, ekonomik ve sosyal konseyin kurulması talebinin arasında yer alıyor. Dolayısıyla yine soldan sağa Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kurulması, Merkez Bankasının Özerkleştirilmesi, Özelleştirmede Etkinlik, Teşvik ve Dış Ticaret Mevzuatında Değişiklik, siyasal yoğunluğun giderek azaldığı ekonomik öncelikler olarak sıralanıyor. Ekonomik ve sosyal konseyin kurulması siyasal alana en yakın ekonomi öncelikli talebi ifadelendirirken, teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik siyasal alandan en uzak talebi belirtiyor. Değerlendirmemize ilişkin yapmamız gereken bir diğer açıklama da değerlendirmelerimizde ilk tercihleri daha çok göz önüne alacağımız noktasında. Bu tarz bir değerlendirmenin yukarıdaki grafiğe ilişkin değerlendirmeyi daha işlevsel kılacağını düşünüyoruz.

Tablo 19.1: Oda Yöneticilerinin Talep Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	T	%
Anayasal özgürlüklerin tanınması	12	6,39	4	2,14	3	1,6	1	0,53	3	1,6	1	0,53			24	12,79
82 Anayasasının tam anlamıyla uygulanması	1	0,53											1	0,53	2	1,06
Merkez Bankasının özerkleştirilmesi	2	1,06	2	1,06	4	2,14	2	1,06	1	0,53					11	5,85
Ekonomik ve sosyal konseyin kurulması	8	4,26	3	1,6	2	1,06	8	4,26	2	1,06					23	12,24
Teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik	8	4,26	1	0,53	5	2,65	3	1,6	2	1,06	1	0,53			20	10,63
İki Parti Sistemini kurumsallaştırmak	4	2,14			1	0,53			1	0,53					6	3,19
Başkanlık sistemine geçmek	14	7,45	3	1,6	2	1,06					1	0,53			20	10,64
Bürokraside reform	19	10,12	8	4,26	5	2,65	2	1,06	1	0,53	1	0,53			36	19,15
Özelleştirmede etkinlik	27	14,37	5	2,65	6	3,19	1	0,53	1	0,53			1	0,53	41	21,8
Diğer	5	2,65													5	2,65
Toplam															188	100

Oda yöneticilerinin talep perspektiflerine baktığımızda; özelleştirmede etkinliğin ilk tercihlerde %14, toplamda ise %21 ile ilk sırayı, bürokraside reform seçeneğinin de ilk tercihlerde %10, toplamda %19 ile ikinci sırayı aldığını görüyoruz (Tablo 19.1). Özelleştirmede etkinlik grafik göz önüne alınırsa ekonomik çıkar perspektifinin öne çıktığı bir talebi ifadelendirmektedir. Bürokraside reform beklentisi de siyasal eğilim ağırlıklı talepler içinde ekonomik çıkar perspektifli çıkarlara en yakın olan talepdir. Özelleştirmede etkinlik isteği KİT 'lerin devlet kontrolünden alınarak özel sektöre devrine vurgu yaparken, bürokraside reform talebi de kamu yönetimi aygıtının verimli çalışmasını hedefliyor. Buradan, devletin ekonomiye ilişkin işleyişinde reform beklentisinin diğer eğilimlere göre oda yöneticileri arasında daha ağırlıklı olduğu sonucunu çıkarabiliriz. İlk tercihlerde %7 ile üçüncü sırada yer alan başkanlık sistemine geçme talebi ise siyasal öncelikli bir beklentiyi dile getirmektedir. Ancak toplam oran

tablosuna bakıldığında bu seçeneğin %10 oranı ile beşinci sıraya düştüğünü görmekteyiz. Bu dağılım başkanlık sistemi talebinin oda yöneticileri arasında belirli bir kesim tarafından güçlü bir biçimde vurgulanmakla beraber, genel beklenti dağılımında daha geri sıralara düştüğünü, vurgusunu yitirdiğini göstermektedir. Onun yerini ise toplamda ekonomik perspektife daha yakın bir siyasal eğilim ağırlıklı talep alıyor; anayasal özgürlüklerin tanınması. Yine toplamda ekonomik sosyal konseyin kurulması, başkanlık sistemine geçme talebiyle birlikte dördüncü sırada yer alıyor. Bu dağılım ışığında oda yöneticileri arasında ekonomik çıkar perspektifine yakın siyasal taleplerin daha öne çıktığını görüyoruz. Burada da ağırlık genel olarak işleyişe ilişkin reform beklentisi üzerinde yoğunlaşıyor. Odalar içinde aynı zamanda bu talepleri değişime ilişkin genel taleplerden bağımsız ele almayan ağırlıklı bir eğilimin de bulunduğu belirtilebilir. Ancak bu eğilim yukarıdaki talep vurgulamasına rağmen daha ikincil düzeyde kalmaktadır.

Tablo 19.2: TÜSİAD Üyelerinin Talep Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VIII	%	T	%
Anayasal özgürlüklerin tanınması	35	10,39	3	0,89	3	0,89	3	0,89	2	0,59	2	0,59	1	0,3	49	14,54
82 Anayasasının tam anlamıyla uygulanması	9	2,67			1	0,3			1	0,3	1	0,3	1	0,3	13	3,87
Merkez Bankasının özerkleştirilmesi	11	3,27	3	0,89	11	3,27	5	1,48	2	0,59	3	0,89			35	10,39
Ekonomik ve sosyal konseyin kurulması	16	4,75	6	1,78	4	1,18	3	0,89	3	0,89	1	0,3	1	0,3	35	10,39
Teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik	5	1,48	2	0,59			2	0,59	1	0,3	2	0,59			12	3,55
İki Parti Sistemini kurumsallaştırmak	19	5,64	3	0,89			1	0,3							23	6,83
Başkanlık sistemine geçmek	28	8,32	8	2,37	3	0,89						1	0,3		40	11,86
Bürokraside reform	19	5,64	11	3,27	8	2,37	7	2,08	5	1,48					50	14,84
Özelleştirmede etkinlik	30	8,9	10	2,97	13	3,86	7	2,08			1	0,3	1	0,3	62	18,41
Diğer															18	5,32
Toplam															337	100

TÜSİAD üyelerinin talep dağılımına baktığımızda ilk tercihlere ilişkin dağılım ile toplamdaki dağılım arasındaki fark dikkat çekiyor (Tablo 19.2). Birinci tercihlere baktığımızda, %10 ile anayasal özgürlüklerin tanınması ilk sırayı alırken, Özelleştirmede etkinlik (%8,9) ve başkanlık sistemine geçmek (%8,3) ile bu seçeneğin ardından sıralanıyorlar. Dördüncü sırayı ise iki parti sistemini kurumsallaştırmak ve bürokraside reform alıyor. Dikkat edilirse ilk tercihlerde ağırlıklı olarak tablomuzun siyasal alanla ilgili bölümüne vurgu yapılmış. Anayasal özgürlüklerin tanınması ve başkanlık sistemine geçmek genele ilişkin siyasal eğilimin güçlü olduğu talepler; özelleştirmede etkinlik dışında ilk dört sırayı alan eğilimlerin hepsi siyasal alanla ilgili talepler. Odalarla ilgili tabloyu değerlendirdiğimizde de ifade ettiğimiz gibi özelleştirme ekonomi öncelikli bir talep olmakla beraber merkezden reform talebini de içinde güçlü bir biçimde barındıran bir eğilim. Kısaca TÜSİAD üyeleri spesifik olarak dile getirdikleri taleplerde genele ilişkin değişim talebini güçlü bir biçimde vurguluyorlar. Buna karşılık toplam sütunundaki dağılıma baktığımızda daha değişik bir tablo ile karşılaşıyoruz. Burada önceliği %18 ile özelleştirme almaktadır. İkinci sırada bürokraside reform (%14,8) ve anayasal özgürlüklerin tanınması (%14,5) gelirken, başkanlık sistemine geçmek %11 ile üçüncü sırada vurgulanmaktadır. Dikkat edilirse ibre biraz, ekonomik perspektife ilişkin taleplere doğru kaymaktadır. Özelleştirmede etkinlik öne çıkarken, ekonomik çıkar perspektifine en yakın siyasal eğilim ağırlık seçenek olan bürokraside reform ikinci sırayı almaktadır. Anayasal özgürlüklerin tanınması ve başkanlık sistemine geçmek gibi talepler ise bu iki seçenekten sonra geliyor. Buradan TÜSİAD üyeleri arasında spesifik olarak siyasal alanla ilgili genel değişim taleplerinin öne çıkmakla birlikte genel dağılımda ibrenin daha çok ekonomik alanla siyasal alan arasındaki sınıra doğru kaydığını söyleyebiliriz. Üyeler içinde siyasal alanda değişim talebi odalardan daha güçlü bir biçimde sorgulanıyor, hatta öncelik bu taleplere veriliyor. Ancak seçenekler devreye girdiğinde daha ekonomik taleplerin öne çıktığı görülüyor. TÜSİAD üyelerinin talepleri spesifik olarak siyasal değişim talep eden bir dağılım sergiliyor. Anketin ilginç sayılabilecek diğer bir bulgusu da TÜSİAD üyelerinin ülke sorunlarının aşılmasında ekonomik ve sosyal konseyi çözüm getirici bir düzenleme olarak görmedikleri. Onlar siyasal değişimi bu tip kurulardan daha çok öncelemektedirler.

Tablo 19.3: MÜSİAD Üyelerinin Talep Profili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	VI	%	VII	%	VIII	%	T	%
Anayasal özgürlüklerin tanınması	76	16,2	3	0,64	5	1,06	3	0,64									87	18,54
82 Anayasasının tam anlamıyla uygulanması	6	1,27	9	1,91	2	0,42											17	3,6
Merkez Bankasının özerkleştirilmesi	4	0,85					3	0,64	9	1,91					2	0,42	18	3,82
Ekonomik ve sosyal konseyin kurulması	15	3,18	13	2,76	7	1,49	11	2,3	4	0,85	13	2,76					63	13,34
Teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik	19	4,03	5	1,06	12	2,55	10	2,12	7	1,49	2	0,42					55	11,67
İki Parti Sistemini kurumsallaştırmak	15	3,18	6	1,27									5	1,06			26	5,51
Başkanlık sistemine geçmek	26	5,5	10	2,12	3	0,64	7	1,49			2	0,42					46	10,17
Bürokraside reform	31	6,5	18	3,82	18	3,82	2	0,42	7	1,49							73	16,05
Özelleştirmede etkinlik	33	7,1	9	1,91	14	2,97	12	2,56	4	0,85	2	0,42					74	15,81
Diğer																	7	1,49
Toplam																	466	100

MÜSİAD üyelerinin sorunlara ilişkin taleplerini de ilk tercihler ve toplamdaki dağılımları karşılaştırarak belirlememiz gerekiyor. İlk tercih dağılımlarına baktığımızda; % 16 ile anayasal özgürlüklerin tanınması seçeneğinin öne çıktığını görüyoruz (Tablo 19.3). İkinci sırayı %7'lik bir oranla özelleştirmede etkinlik seçeneği alıyor. Bürokraside reform (%6) ve başkanlık sistemine geçmek (%5) ise bu seçeneklerin ardından geliyor. İlk dikkatimizi çeken anayasal özgürlüklere yapılan vurgunun yoğunluk derecesinin yüksek oluşu. Tablomuzu göz önüne alırsak bu talep eğilimi siyasal yoğunluklu bir talebi içermekle birlikte belirli bir oranda ekonomik çıkar perspektifi ile de ilintilendirilebilir. Ancak burada TÜSİAD'ın aksine siyasal ve kültürel vurgunun daha ağırlıkta olduğu belirtilebilir. MÜSİAD'ın belirli bir kimliğe ilişkin kültürel ve dini talepleri de içeren bir işadamı örgütü konumu bulunduğunu belirtmiştik. Başörtüsü, sekiz yıllık eğitim ve benzeri uygulamalarda MÜSİAD gönüllü teşekküller işbirliği adında toplumsal bir muhalefet oluşturma faaliyetlerine özellikle 96-97 döneminde hız verdi ve Dernek yönetimi bu konulardaki

muhalefetini sürekli olarak anayasal hak ve özgürlüklere vurgu yaparak kamuoyunun gündemine soktu. Yukarıdaki dağılım genel olarak MÜSİAD'ın spesifik talep bileşeni olarak siyasal alanda konumlandığını göstermektedir. Toplam dağılım sütununa baktığımızda ise, yine anayasal özgülüklerin tanınması talebinin %18 ile ilk sırayı aldığını görüyoruz. Bürokraside reform isteği ise makası bir hayli kapatarak %16 ile ikinci, özelleştirmede etkinlik ise %15 ile üçüncü sırada yer alıyor. Görüldüğü gibi toplam dağılımda ibre TÜSİAD'da olduğu gibi biraz ekonomik önceliklere kayıyor. Burada da spesifik olarak siyasal eğilim ağırlıklı taleplerin öne çıktığını, seçenek sıralamasında ise ekonomik beklentilere daha ikincil düzeyde yer verildiğini belirtebiliriz. TÜSİAD'dan farklı olarak gerek odalarda ve gerekse MÜSİAD üyeleri arasında teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik talebinin oldukça yüksek çıkması da bu grupların sosyo-ekonomik beklentilerinde merkezin dağıtım rolünün önemini gösteriyor. Odalar daha çok sınır talepler çevresinde yoğunlaşırken ve bürokraside reform ve özelleştirme gibi talepleri vurgularken, Dernekler konum olarak daha çok siyasal alanda konumlanıyorlar ve anayasal özgürlüklerin tanınması talebini spesifik düzeyde öne çıkarıyorlar. Ekonomik talepler ise ikincil düzeyde talep ifadesinde ibreyi ekonomik perspektife kaydırmaktadır.

E. Genel Konulara İlişkin Değerlendirmeler

İşadamı örgütlenmelerinin aralarındaki farklılaşma sadece ekonomik çıkar perspektiflerinden kaynaklanan farklılıklara dayandırılamaz. Belirtildiği gibi baskı grubu sistemleri içerisinde vesayet tipinde bir işleyiş vardır ki burada baskı grupları başka sosyal grupların ve siyasal eğilimlerin uzantısı olarak konumlanırlar. Ülkemizde de bu tip baskı grubu oluşumu yaygındır. Dolayısıyla araştırmamızı tamamlamak üzere işadamları örgütleri üzerinde de belli düşünce farklılıklarının konum farklılaşmasındaki rolünü göstermek için genel içerik taşıyan bazı soruları anketin içine serpiştirdik. Gümrük Birliği süreci, toplumsal değerlere bakış ve nüfus artışı konularında yönetici ve üyelere sorular sorduk ve aşağıdaki sonuçlara ulaştık.

1.Gümrük Birliği Süreci

Tablo 20.1:Oda Yöneticilerine Göre Gümrük Birliği Süreci

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
İç pazarlarda yerli ürünlere talep daralması	10	9,8	1	0,98	1	0,98			12	11,76
Avrupa Birliği'ne tam üyelik	17	16,67	4	3,92	3	2,94			24	23,53
Yerli sanayinin rekabet gücünde artış	23	22,56	10	9,8					33	32,36
Ekonominin yeniden yapılandırılması için hükümet desteği ihtiyacı	15	14,71	5	4,9	4	3,92	1	0,98	25	24,51
Toplumsal değerlerimizde ve kültürel yapımızda bozulma	4	3,92			1	0,98	1	0,98	6	5,88
Diğer	2	1,96							2	1,96
Toplam									102	100

Oda yöneticileri Gümrük Birliği sürecinden beklentileri konusundaki sorumuzda önceliği yerli sanayinin rekabet gücünde artış seçeneğine verdiler (Tablo 20.1). Bu seçenek %32 ile ilk sırayı alırken, toplamda ikinci sırayı süreçte hükümet desteğine vurgu yapanlar aldı. Ancak ilk tercihlere baktığımızda AB'ne tam üyeliğin biraz öne çıktığını görüyoruz. Oda yöneticileri dışarıdan gelecek ürünler karşısında yerli üretimin bir talep daralmasıyla karşılaşacağını ve toplumsal değer ve kültürel yapıda bir bozulma yaşanacağı düşüncelerine pek katılmıyorlar. Bu tablo bize oda yönetimlerinin ağırlıklı olarak Gümrük Birliği sürecine sıcak baktıkları sonucunu veriyor. Oran dağılımına baktığımızda Gümrük Birliği sürecinde tam üyelik beklentisi içinde olanların oranının yüksek olmadığını görüyoruz. Buna rağmen sürece sıcak bakılmasının oda örgütlenmesi düzleminde birtakım nedenleri olabilir. İlk nedenin, oda örgütlenmeleri düzleminde

baskın olan ticari çıkarların Gümrük Birliği sürecine sıcak bakmaları olduğu söylenebilir. Ürün satış maliyetlerinde düşme, satış mümessillikleri, bayilik alma, genel dağıtım ve ulaşım sektörlerindeki genişleme beklentisi bu eğilimde rol oynayan faktörler olarak sıralanabilir. Bu kesim korunan sanayi kesiminin dışarı ile ciddi bir rekabete girmesine sıcak bakmaktadır. Odalar içinde baskın olan bu tip bir eğilimin bu profilin oluşmasında önemli rolü bulunabilir. Yine değişimler karşısında daha uyumlu olan orta işletmelerin ve sanayinin böyle bir süreçten büyüme beklentisi içinde bulundukları da belirtilebilir. Daha yaygın bir dağılımla hükümetten destek beklentisinin vurgulanması da bunu destekler nitelikte. Odaların içinde sürece net bir karşı çıkış tavrının olmadığını söyleyebiliriz. Ancak süreci talep daralması ve kültürel bozulma beklentisi içinde değerlendirenlerin ilk tercihlerdeki toplam oranının %13, buna teşvik beklentisi içinde olanların oranı olan %14' de eklendiğinde ulaşılan %27'lik sonuç karşı tavır veya ara konumda bulunan belirli bir ağırlığın oda örgütlenmeleri içinde potansiyel olarak bulunduğu söylenebilir.

Tablo 20.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Gümrük Birliği Süreci

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
İç pazarlarda yerli ürünlere talep daralması	18	10,72	4	2,38	1	0,59					23	13,69
Avrupa Birliği'ne tam üyelik	18	10,72	10	5,95	3	1,78	1	0,59			32	19,04
Yerli sanayinin rekabet gücünde artış	66	39,3	8	4,77	4	2,38					78	46,45
Ekonominin yeniden yapılandırılması için hükümet desteği ihtiyacı	18	10,72	9	5,37	3	1,78			1	0,59	31	18,46
Toplumsal değerlerimizde ve kültürel yapımızda bozulma							1	0,59	1	0,59	2	1,18
Diğer											2	1,18
Toplam											168	100

TÜSİAD üyeleri yerli sanayinin rekabet gücündeki artışa %46'ya varan oranda öncelikli olarak vurgu yapmaktadırlar (Tablo 20.2). Odalara nazaran AB'ne tam üyelik oranı düşerken, bu

seçenekte yoğunlaşma daha da artıyor. AB'ne tam üyelik ve ekonominin yapılandırılmasında hükümet desteği ihtiyacı ise hemen hemen aynı oranda ikinci grubu oluşturuyor. İlginç bir şekilde iç pazarlarda bir talep daralması seçeneği odalardan daha yüksek bir oranda ve ikinci grupla daha yakın bir düzeyde üçüncü sırada geliyor. TÜSİAD üyeleri sürecin tam üyelikle sonuçlanacağından odalara nazaran daha az ümitliyken, sürecin yerli sanayiyi güçlendireceğine daha çok vurgu yapıyorlar. Buradan çıkartılacak sonuç büyük sanayicilerin Gümrük Birliğinin tam üyeliğe götüreceğini beklememekle birlikte sanayinin rekabet gücünü artıracak bir ortam oluşturacağını düşünmeleridir. Büyük sanayicilerin bir kısmı sadece Gümrük Birliği sürecinden karlı çıkacakları beklentisi içinde olan kesimlerdir ki tekstil sektörü buna örnek gösterilebilir. Turizm ve müteahhitlik hizmetleri süreçten benzer beklentiler içinde olabilirler. TÜSİAD içinde etkin olan diğer büyük sanayi gruplarının böyle bir eğilim taşımaları ancak rekabet ortamında potansiyellerini başka alanlara kaydırabilme yeterlilikleri ile açıklanabilir. Bu da yabancı sermaye akışı ile ortak yatırımlar yapma beklentisi ve büyük gruplar olarak ek düzenlemelerden yararlanacakları beklentisinden kaynaklanmaktadır. Bütün bunların dışında talep daralması ve teşvik beklentisine vurgu yapanların toplamda %32 gibi bir düzeye ulaşması potansiyel olarak karşı tavır eğiliminin odalardan daha güçlü olduğu gibi bir sonuca bizi götürmektedir.

Tablo 20.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Gümrük Birliği Süreci

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	V	%	T	%
İç pazarlarda yerli ürünlere talep daralması	78	27,18	10	3,49							88	30,67
Avrupa Birliği'ne tam üyelik	15	5,24	3	1,05	2	0,69	5	1,75	4	1,37	29	10,10
Yerli sanayinin rekabet gücünde artış	28	9,77	6	2,09	3	1,05	3	1,05			40	13,96
Ekonominin yeniden yapılandırılması için hükümet desteği ihtiyacı	29	10,10	15	5,24	5	1,75	3	1,05			52	18,14
Toplumsal değerlerimizde ve kültürel yapımızda bozulma	45	15,69	12	4,19	7	2,43					64	22,31
Diğer											14	4,82
Toplam											287	100

MÜSİAD üyelerinin ortaya koydukları tablo hem oda yöneticilerinden hem de TÜSİAD üyelerinden farklı bir dağılım sergilemektedir. Öncelikle, MÜSİAD üyeleri Gümrük Birliği sürecinin yerli ürünlere karşı bir talep daralmasını getireceği görüşündedirler (Tablo 20.3). Bu seçenek toplamda %30'u geçen bir oranda işaretlenmiş. Buna karşılık sürece olumsuz yaklaşımı niteleyen diğer seçenek kültürel bozulma beklentisi %22 ile ikinci sırada yer almış. Bu iki olumsuz eğilim toplamda %52 oranında işaretlenirken, genel dağılım içinde ilk sırada işaretlenme oranları %43 gibi bir yoğunlukta çıkmaktadır. Buradan diğer grupların aksine MÜSİAD üyelerinin sürece büyük çoğunlukla karşı olduklarını söyleyebiliriz. Bunun Dernek yönetiminin bu güne kadar sergilediği tutumla uyum içinde olduğunu da belirtebiliriz. TÜSİAD'da gördüğümüz yönetim-üye ayrılığı burada görülmüyor. Üçüncü sırayı ekonomide yeniden yapılandırma konusunda hükümet desteği beklentisi almaktadır. Yerli sanayinin rekabet gücünde artış ve tam üyelik beklentisi içinde olanların toplam oranları ise %24'ü bulmaktadır. Ancak bunun tam üyeliğe vurgu yapanların oranı %10 düzeyinde. MÜSİAD üyeleri Gümrük Birliği sürecine kötümser-temkinli bir profil sergiliyorlar.

2. Toplumsal Değerler ve Ekonomi

Tablo 21.1: Oda Yöneticilerine Göre Toplumsal Değerler ve Ekonomi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	T	%
Toplumsal değerler genel olarak engelleyici özellikler taşıyor	6	10,53			6	10,53
Toplumsal değerler ile ekonomik sorunlarımız arasında bir bağ yoktur	10	17,54			10	17,54
Ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerle uyumlu bir ekonomik modelin oluşturulamamış olmasından kaynaklanıyor	34	59,65			34	59,65
Diğer	7				7	12,28
Toplam					57	100

Oda yöneticileri, toplumsal değerlere uyumlu ekonomik model oluşturulamamış olmasıyla ekonomik sorunlar arasında yakın bir ilişki görüyorlar. %59 gibi bir oranda yöneticiler ekonomik sorunların toplumsal değerlerle uyumlu bir modelin geliştirilememiş olmasından kaynaklandığı görüşündedirler (Tablo 21.1). Böyle bir bağdan söz edilemeyeceğini belirtenlerin oranı ise %17'de kalıyor. Bu dağılım yöneticilerin değerlerle uyumlu, böylece meşruiyet ve katılım açsından sorun taşımayan bir ekonomik model beklentisi içinde olduklarını gösteriyor. Toplumsal değerlerin ekonomik sorunları engelleyici bir özelliğe sahip olduğunu düşünenlerin oranının oldukça düşük çıkması, bu eğilimin bir toplumsal değer savunusu boyutunda olmadığını gösteriyor. Onlar sorunu daha çok ekonomik sorunların aşılmasında uyumun sağlanması açısından değerlendirmektedirler.

Tablo 21.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Toplumsal Değerler ve Ekonomi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	T	%
Toplumsal değerler genel olarak engelleyici özellikler taşıyor	13	12,38	3	2,85	16	15,23
Toplumsal değerler ile ekonomik sorunlarımız arasında bir bağ yoktur	21	20			21	20
Ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerle uyumlu bir ekonomik modelin oluşturulamamış olmasından kaynaklanıyor	51	48,58	1	0,96	52	49,54
Diğer					16	15,23
Toplam					105	100

Toplumsal değerlerle ekonomik sorunlar arasındaki bağ konusunda TÜSİAD üyelerinin de aynı profili sergilediklerini gördük (Tablo 21.2). TÜSİAD üyeleri %49'luk bir oranla ekonomik sorunların toplumsal değerlere uyumlu bir ekonomik modelin gerçekleştirilememiş olmasından kaynaklandığı görüşünde. Bu oran oda yöneticilerine göre düşük çıkarken, toplumsal değerlerle ekonomik sorunlar arasında bir bağ görmeyenlerin oranı daha yüksek

(%20) çıkmaktadır. Burada toplumsal değerlerle uyuma TÜSİAD içinde de oldukça güçlü bir biçimde vurgu yapılırken, üyeler arasında ekonomik sorunların sosyal değerler boyutundan farklı nedenlerden kaynaklandığı, dolayısıyla bu düzlemden bağımsız ele alınarak çözümlenmesini savunan belirli bir grubun da bulunduğunu belirtmemiz gerekiyor. Toplumsal değerlerin ekonomik sorunlar konusunda engelleyici bir rolü olduğunu kabul edenlerin oranı ise yine odalara göre yüksek bir oranda çıkmaktadır. Bu sonucun bize söylediği; hakim karakteri yansıtmasa da TÜSİAD üyeleri içinde belirli bir grubun sosyal değerler savunusu düzeyinde bir eğilim taşıdıklarını gösteriyor. Ancak oransal dağılım, genel olarak ekonomik sorunların aşılmasında toplumsal katılımın ve duyarlılığa uyumlu bir model beklentisinin güçlü olduğunu göstermekte ve bunun toplumsal değer savunusu yönü zayıf kalmaktadır. Bu beklentinin önemli bir takım dinamiklerinin bulunduğu söylenebilir. Öncelikle; özellikle 80'li yıllarda gösterilen ekonomik değişimin TÜSİAD üyeleri arasında Türk tipi bir model söylemini oldukça güçlendirdiğini hatırlatmamız gerekiyor. Aslında TÜSİAD örgüt olarak Uzakdoğu modellerinden Avrupa merkezli bir neo-korporatizmin merkeze alındığı bize özgü bir modele doğru evrim geçiren bir arayış içinde oldu. Bu nedenle özellikle orta ve uzun vadeli yapısal dönüşümleri hep destekledi ve bu tip ekonomik programları sürekli olarak siyasal merkezden talep etti. Hatta siyasal merkezin dönüştürme yeteneğinin zayıflığı düşüncesi bunu Gümrük Birliği süreci ile Avrupa üst oluşumuna havale etme tarzında bir politikanın geliştirilmesine de neden oldu. Buna bağlı bir diğer dinamiğin RP'nin sosyal ve ekonomik söylemi ve yükselişine bağlı bir dizi gelişme ile ilgili olduğu belirtilebilir. TÜSİAD üyeleri bu alanda bir boşluğun bulunduğunu ve bu boşluğun popülist politikalarla doldurulduğu düşüncesindedirler. Toplumsal değer boyutundan kopuk veya bu alandaki meşruiyet kalıplarının dikkate alınmadığı bir ekonomik model arayışında bu boşluğun dolayısıyla popülizmin hep varlığını sürdüreceğini ve kullanılacağı görüşündedirler. Dolayısıyla ekonomik politikaların başarıya ulaşılmasında bu alanın dikkate alınmasını öncelemiş olabilirler. Bu dinamik sosyal taleplere duyarlı bir siyasal merkez söyleminin 80'lerin sonlarından itibaren örgüt yönetimince giderek artan oranda vurgulanmasının da temelinde de yatıyor. Dolayısıyla toplumsal meşruiyet kalıpları ile uyum sağlamanın gerek oda yöneticileri gerekse TÜSİAD üyeleri arasında güçlü bir eğilim olduğu söylenebilir.

Tablo 21.3: MÜSİAD Üyelerine Göre Toplumsal Değerler ve Ekonomi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Toplumsal değerler genel olarak engelleyici özellikler taşıyor	49	21,88	8	3,57	21	9,37	78	34,82
Toplumsal değerler ile ekonomik sorunlarımız arasında bir bağ yoktur	29	12,94					29	12,94
Ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerle uyumlu bir ekonomik modelin oluşturulamamış olmasından kaynaklanıyor	110	49,12	2	0,89			112	50,01
Diğer							5	2,23
Toplam							224	100

MÜSİAD üyelerinin oluşturduğu tabloya baktığımızda yine önceliğin toplumsal değerlerle uyumlu ekonomik modelin oluşturulmasına verildiğini görmekteyiz (%50). Buna karşılık MÜSİAD üyeleri diğer iki gruptan farklı olarak ve oldukça yüksek bir oranda toplumsal değerlerin ekonomik sorunları engelleyici özellikler taşıdığını da vurgulamaktadırlar (Tablo 21.3). %35'e yaklaşan bir oranda bu seçenek ikinci sırayı almış. Belirttiğimiz gibi bu savunu eğilimini yansıtıyor. MÜSİAD üyeleri, toplumsal değerlerle ekonomik sorunlar arasındaki bağlantıda toplumsal değerleri bir hareket noktası, bir referans kaynağı olarak görmektedirler. Bu meşruiyet kazandırmaktan veya katılımı sağlamak isteğinden çok, doğrudan modelin dayanak noktası olarak toplumsal değerlerin ele alınması eğilimini ifade etmektedir. Toplumsal değerlerle ekonomik sorunlar arasında bir bağ görmeyen üyelerin oranı ise %13'e yaklaşmaktadır. Bu diğer iki gruptan daha düşük olmakla beraber onlara yakın bir oran. Kısaca Türk işadamları arasında toplumsal değerlerle uyum eğilimi oldukça güçlü, Odalar ve TÜSİAD gibi örgütlerde bu eğilim genel olarak kalkınmada katılımı sağlama, modeli güçlendirme gibi bir dinamikten beslenirken, MÜSİAD'da bu dinamiğin yerine doğrudan referans alma geliyor.

3. Nüfus Artış Hızı ve Kalkınma

Tablo 22.1:Oda Yöneticilerine Göre Nüfus Artış Hızı ve Ekonomi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Nüfus artış hızı, ülke ekonomisine ciddi sorunlar getiriyor	27	33,75	4	5			31	38,75
Artan nüfus ekonomik canlılık için zorunludur	5	6,25	2	2,5			7	8,75
Sorunlarımız artan nüfustan değil, düzensiz iç göçten kaynaklanıyor	18	22,5	2	2,5			20	25
Nüfusun optimum bir düzeyde tutulabilmesi için hükümetçe genel bir nüfus politikasının yürütülmesi zorunludur	12	15	7	8,75	1	1,25	20	25
Diğer	2	2,5					2	2,5
Toplam							80	100

Nüfus artış hızı ile ekonomi arasında ne tür bir ilişki kurduklarını oda yöneticilerine sorduğumuzda nüfus artış hızının ülke ekonomisine ciddi sorunlar getirdiğini vurgulayan üyelerin oranının %38 ile ilk sırayı aldığını gördük (Tablo 22.1). Hükümet tarafından genel bir nüfus politikası gürülmesinden yana olanlar ve sorunların artan nüfustan değil iç göçten kaynaklandığını düşünenlerin oranı ise %25 ile ikinci sırada gelmektedir. Birinci tercihlere baktığımızda ağırlığın %22 ile nüfus dağılımındaki düzensizliğe vurgu yapanlara kaydığını görmekteyiz. Artan nüfusu ekonomik canlılık için zorunluluk görenlerin oranı ise %8'de kalmaktadır. Bu çerçeve odalar içinde nüfus artışını ülke ekonomisi için ciddi bir sorun olarak görme eğiliminin öne çıktığını, ancak bunun etkili bir hükümet politikası ile kontrol edilmesi isteğinin aynı düzeyde olmadığını görmekteyiz. Buna karşılık nüfus artış hızının ekonomik kalkınma ile doğru orantılı bir olgu olarak görenlerin oda yöneticileri arasında zayıf kaldığını,

ancak sorunun artan nüfustan değil nüfusun düzensiz dağılımından kaynaklandığını savunan ağırlıklı bir kitlenin de odalar içinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu eğilimin nüfus konusundaki görüşlerini doğrudan açıklamayı uygun görmeyenleri de kapsadığı düşünülebilir. Ancak ağırlığın olumsuz bir görüş taşıdığını söyleyebiliriz.

Tablo 22.2: TÜSİAD Üyelerine Göre Nüfus Artış Hızı ve Ekonomi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Nüfus artış hızı, ülke ekonomisine ciddi sorunlar getiriyor	69	48,61	3	2,12	1	0,7	73	51,43
Artan nüfus ekonomik canlılık için zorunludur	1	0,7	1	0,7			2	1,4
Sorunlarımız artan nüfustan değil, düzensiz iç göçten kaynaklanıyor	14	9,86	6	4,22	2	1,41	22	15,49
Nüfusun optimum bir düzeyde tutulabilmesi için hükümetçe genelbir nüfus politikasının yürütülmesi zorunludur	22	15,49	18	12,66	2	1,41	42	29,56
Diğer							3	2,12
Toplam							142	100

TÜSİAD üyeleri oda yöneticilerinden çok daha güçlü bir biçimde nüfus artış hızının ekonomiye ciddi sorunlar getirdiği görüşünü öne çıkarmaktadırlar (Tablo 22.2). Bu seçenek %51 oranında işaretlenmiştir. Ancak odalarda gördüğümüz gibi, bunu etkili bir hükümet politikası ile kontrol etme eğilimi daha zayıf bir düzeyde kalmaktadır. Bu görüşü ileri sürenlerin oranı %29'dur. Sorunların artan nüfustan çok düzensiz iç göçten kaynaklandığını düşünenlerin oranı ise %15 civarında kalmıştır. Görülebileceği gibi hükümet politikası isteyenler odalara göre daha yüksek çıkarken, nüfus dağılımını öne alanlar ise odalara göre daha düşük bir düzeyde vurgulanmaktadır. Ekonomik canlılık için artan nüfusu zorunluluk görenlerin oranı ise %1 civarında ve çok zayıf bir eğilim olarak kalmaktadır.

Tablo 22.3:MÜSİAD Üyelerine Göre Nüfus Artış Hızı ve Ekonomi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Nüfus artış hızı, ülke ekonomisine ciddi sorunlar getiriyor	35	14,03	4	1,81			39	15,84
Artan nüfus ekonomik canlılık için zorunludur	74	32,58					74	32,58
Sorunlarımız artan nüfustan değil, düzensiz iç göçten kaynaklanıyor	71	30,77	6	2,71			77	33,48
Nüfusun optimum bir düzeyde tutulabilmesi için hükümetçe genel bir nüfus politikasının yürütülmesi zorunludur	26	11,31	12	5,43			38	16,74
Diğer							3	1,36
Toplam							231	100

MÜSİAD üyeleri nüfus artışı ile ekonomik sorunlar arasındaki ilişki konusunda diğer iki gruptan farklı düşünüyorlar (Tablo 22.3). İlk tercihler dikkate alınırsa nüfus artışını ekonomik canlılık için zorunlu görenlerin oranının %32 ile ilk sırayı aldığını, sorunların nüfus dağılımından kaynaklandığını düşünenlerin oranının da %30 ile ikinci sırada geldiğini görmekteyiz. Toplam oranlar içinde bu iki seçenek yer değiştiriyor ve nüfus dağılımını vurgulayanlar %33 ile en çok vurgulanan seçenek oluyor. MÜSİAD üyeleri içinde nüfus artışını ekonomik canlılık için zorunlu görenlerin ve en azından bugünkü nüfus artışını önemli bir sorun olarak görmeyenlerin oranı toplam olarak %65'i bulmaktadır. Bu yoğunlaşma derecesinin TÜSİAD gibi yoğun bir eğilim olarak ama karşı kutupta yer aldığını göstermektedir. Nüfus artış hızını ciddi bir sorun olarak gören üyelerin oranı %15' i aşarken bu konuda hükümet politikası yürütülmesini isteyenler %16'yı buluyor. İlk tercihler göz önüne alındığında %25'lik bir kitlenin bu eğilimde olduklarını

gösteriyor. Bu düşünce birlikteliğine daha çok vurgu yapan bir işadamı derneğinde dikkat çekici bir ağırlığı oluşturuyor. Dikkat edilirse ekonomi dışına doğru kayıldıkça MÜSİAD ve TÜSİAD eğilimleri arasındaki fark açılırken odalar daha ara bir konuma gelmektedir. Oysa ekonomi ve baskı grubu faaliyetleri açısından MÜSİAD, odalar ile TÜSİAD arasında bir konumda yer alıyordu. Bunda sosyo ekonomik arka plan açısından MÜSİAD'ın odalara yakın bir gönüllü Dernek olmasının ve diğer yönüyle de genele ilişkin görüşlerde tutum eğiliminin daha ekonomi dışı bir homojeniteye dayanmasının rolünün büyük olduğu söylenebilir.

F.Grup İçi Temsil

Konumuzla ilgili bir başka boyut örgütlenmelerin kendi içlerinde üyelerinin katılımını ne derece sağlayabildikleriyle ilgilidir. Biz de bu düzeyleri belirleyebilmek için odalar hiyerarşisi içinde TOBB'un rolüne nasıl bakıldığına ve Dernek üyelerinin örgüt içi faaliyetlere katılım yoğunlaşmasına ilişkin sorular sorduk.

1.Odalar ve TOBB

Tablo 23: TOBB ve Odaların Temsili

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	T	%
Taleplerimizin aktarılmasında etkin rol oynuyor	22	29,34	2	2,67	1	1,33	25	33,34
Birlik yönetimi ayrı bir çıkar grubu gibi hareket ediyor	5	6,66	1	1,33	1	1,33	7	9,32
Temsil oranları odalar arasında adil dağıtılmamış	13	17,34	4	5,33			17	22,67
Yönetim daha çok küçük ve orta ölçekli işadamlarının savunuculuğunu yapıyor	4	5,33	1	1,33			5	6,67
Daha çok hükümetin belirlediği ekonomi politikalarına uygun hareket ediyor	14	18,67	2	2,67	3	3,99	19	25,33
Diğer	2	2,67					2	2,67
Toplam							75	100

TOBB, başlangıcından beri iki yönlü bir fonksiyon üzerinde işlev gören bir örgüt. Bunun bir yönü çıkarların temsili ile ilgili ve belirtildiği gibi zorunlu üyelik ve bölgesel temsil nedeniyle

bir çok çıkarı bir arada tutma ve taleplerini ifade etme gibi çok yönlülüğe sahip; ikinci yön ise doğrudan siyasal merkez tarafından örgütlenmiş olmasıyla ilgili. TOBB'un bu ikinci yüzü devlete dönük ve siyasal alanla yakından hiyerarşik bir etkileşim içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla bu iki yüzün arasındaki temel çelişki, örgütün ne derece temsili veya bağımsız, ne derece hükümet vesayetine bağlı bir konumda olduğunun açık olmamasıdır. Bu çelişki aynı zamanda, ticari ve sanayici gruplar, gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler, büyük ve küçük sanayiciler, büyük ticari gruplar ile küçük üretici işletmeler arasındaki dağılıma ilişkin mücadelenin nasıl uzlaştırılacağı sorunu ile de yakından ilgilidir. Biz de oda yöneticilerine TOBB'u çıkarlarının temsili açısından nasıl değerlendirdiklerini sorduk. Buna göre Birlik'i etkili bir temsil örgütü olarak görenlerin oranı %33 ile ilk sırayı almaktadır (Tablo 23). TOBB'un daha çok hükümet vesayetinde olduğuna inananları oranı ise %25 ile ikinci sırayı alıyor. Birlik içinde temsil oranlarının odalar arasında adil dağıtılmadığını ileri sürenlerin oranı ise %22. İlk tercihler düzeyinde bir analiz yaptığımızda Birlik'i etkili bir temsil örgütü olarak görenlerin oranının %29'u bulurken, TOBB'u hükümete dönük bir organ veya iç temsilde sorunlu bir örgüt olarak görenlerin toplam olarak %34'ü bulduğunu görmekteyiz. Bu dağılım farklı nedenlerden de kaynaklansa odalar içinde TOBB'un konumuna ilişkin önemli oranda olumsuz bir eğilimin bulunduğunu gösteriyor. Bu orana Birlik'i odalardan bağımsız ayrı bir çıkar grubu olarak gören %6'lık oranı da eklediğimizde olumsuz tutumun %40'a ulaştığını görüyoruz. Yine oda yöneticilerinin Birlik'in son yıllarda daha çok gündeme getirmesine rağmen örgütü küçük ve orta boy işletmelerin temsil örgütü olarak görmediklerini de belirtebiliriz. Ancak yine de ilk tercihte %29, toplamda %33 gibi bir oranda etkin bir temsil örgütü olarak algılanmasında özellikle Anadolu'da işadamı ile siyasal merkez arasındaki en etkili iletişim kanalını bu örgüt hiyararşisinin oluşturması önemli rol oynamaktadır.

2. Üyelerin Grup İçi Katılım Düzeyi

Tablo 24.1: TÜSİAD Üyelerinin Grup İçi Katılım Düzeyi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Genel Kurul Toplantılarına katılmak	81	32,8	4	1,62					85	34,42
Derneğin düzenlediği sempozyum ve panellere katılmak	53	21,47	9	3,64	2	0,81	1	0,4	65	26,32
Dernek yönetiminde görev almak	23	9,32	1	0,4	1	0,4			25	10,12
Aidatları düzgün ödemek	61	24,7	1	0,4	8	3,24	1	0,4	71	28,74
Diğer									1	0,4
Toplam									247	100

TÜSİAD üyeleri içinde genel kurul toplantılarına ilgi ilk sırayı almaktadır. Dernek yönetiminde görev almaya isteklilik düzeyi düşükken, aidatları düzgün ödemek gibi alt düzey bir katılım faaliyeti %24 ile ikinci sırada gelmektedir (Tablo 24.1). Dernek etkinliklerine katılım ise %21 ile üçüncü sırada vurgulanmaktadır. Bu üyelerin derneğin statüsü ile ilgili konumlarla daha yakından ilgili olduklarını gösteriyor. Üyeliğin devamı ve genel kurul toplantılarına katılımın öne çıkması bu durumun bir göstergesidir.

Tablo 24.2: MÜSİAD Üyelerinin Grup İçi Katılım Düzeyi

şık/seçenek (sayı/%)	I	%	II	%	III	%	IV	%	T	%
Genel Kurul Toplantılarına katılmak	92	21,21	3	0,69	3	0,69	1	0,23	99	22,82
Derneğin düzenlediği sempozyum ve panellere katılmak	113	26,04	7	1,61	4	0,92	2	0,46	126	29,03
Dernek yönetiminde görev almak	68	15,67	2	0,46	7	1,61			77	17,74
Aidatları düzgün ödemek	118	27,19	4	0,92	1	0,23	9	2,07	132	30,41
Diğer									-	
Toplam									434	100

MÜSİAD üyeleri Dernek etkinlikleriyle ilgili olarak aidatları düzgün ödemeyi öncelikle vurgulamışlardır; (%27). Ancak buna oldukça yakın bir oranda da Dernek faaliyetlerine katıldıklarını ifade etmişlerdir (%26). Genel Kurul toplantılarına katılma eğilimi ise % 21 ile üçüncü sırada vurgulanmış. Dernek yönetiminde görev alma isteğindeki üyelerin oranı ise %15'dir. MÜSİAD üyeleri de daha çok statü ile ilgili fonksiyonları öne çıkarmakla beraber TÜSİAD üyelerinden biraz daha yüksek düzeyde Derneklerinin etkinliklerine katılıyorlar. Bunda siyasal eğilim yakınlığının yüksek oluşu ve şube düzeyinde örgütlenmiş olmanın rolü büyük. Dolayısıyla statü ile ilgili etkinliklerin yanında katılım etkinlikleri oranları daha yüksek çıkıyor.

Bu bölümde her üç örgütün yönetici ve üyelerine yönelik olarak yapılmış anket çalışmasının sonuçlarını yorumlamaya çalıştık; elde ettiğimiz bu sonuçların, önceki bölümlerde elde ettiğimiz sonuçlarla birlikte genel bir analizini yaparak çalışmamızı bitireceğiz.

SONUÇ

Türkiye'de işadamı örgütlenmelerinin bir baskı grubu olarak davranış eğilimlerinin şekillenmesinde öncelikle vurgulanması gereken nokta merkezi ulus devlet oluşumu sürecinde siyasal elitlerin güçlü bir konuma gelmesi ve kamusal grupların bu süreçte etkin rol oynamalarıdır. Dolayısıyla işadamı grupları bir siyasal yapılanmanın mimarı olmaktan çok, bu yapılanmayı şekillendiren eğilim ve kurumların etkinliği altında gelişme göstermişlerdir. Dolayısıyla işadamı organizasyonlarının eğilim şemasında ikincil planda kalma ve siyasal merkezi önceleme önemli rol oynamaktadır. İncelediğimiz üç büyük organizasyonda da ülke kalkınmasında görev alma tarzında bu tip bir rol ağırlıkla vurgulanmaktadır ve yine bu rol bir muhatap alınma ve buna bağlı bir etkinlik talebi ile desteklenmektedir. **Yine tutumcu işlevler edindikçe işadamı örgütlerinin siyasal merkezce muhatap alınma katsayıları düşmektedir. Dolayısıyla onlar siyasal merkezi yönlendirmede kamuoyu silahına etkili bir yöntem olarak sürekli başvurmaktadırlar.** Bu nedenle gönüllü işadamı kuruluşlarının çıkarlarını kamusallaştırma yönünde daha fonksiyonel bir yapılanmaya gitmiş olmaları anlamlıdır. Belirttiğimiz gibi odalar hiyerarşisinde hakim süreç, özellikle Birlik düzeyinde hükümet nüfuzuna açık bir şekilde yürütülmektedir ve gönüllü örgütler tutumcu işlevler edindikçe, hükümet kanalıyla Odalar Birliği de, karşıt konumda ama benzer konularda bir işlev kazanma sürecine girmiş bulunmaktadır. **Burada belirtmemiz gereken bir diğer nokta işadamı örgütlerinin talep aktarma işlevlerinin, üyelerin siyasal ve bürokratik kanallara bireysel ulaşma yeterlilikleri ile ters orantılı bir ilişkinin bulunduğudur.** Üye yeterliliği yüksek ve ulaşma kanallarına sahip bulunan TÜSİAD üyeleri organizasyonlarının aracı rol oynamasına vurgu yapmazken, oda yöneticileri ve MÜSİAD üyeleri örgütlerinin bu konuda işlevsel olmasını daha çok talep etmektedirler ve kuruluşlarını bir ulaşma kanalı olarak kullanma eğilimini güçlü bir biçimde içlerinde barındırmaktadırlar. Yine bu

yeterlilik arttıkça parlamentoya yönelik talep iletme eğilimi düşmektedir. İşadamları ağırlıklı olarak bürokratik birimleri ulaşma kanalı olarak görmektedirler.

Türkiye'de işadamı örgütlenmeleri düzeyinde devleti tarihsel bir gelenek ve güçlü bir merkezi yapı olarak görme eğilimi oldukça güçlüdür. Toplam değerler göz önüne alınırsa iki eğilim TÜSİAD içinde %40, Odalarda %57, MÜSİAD üyeleri arasında ise %70'lere ulaşmaktadır. TÜSİAD üyeleri dışında, bireysel açıdan devlet kavramına bakış oldukça zayıfken, TÜSİAD üyeleri arasında bu perspektif biraz öne çıkmaktadır. Devlet kavramına toplumsal açıdan yaklaşma ise TÜSİAD içinde güçlü bir biçimde vurgulanmaktadır. Ancak devlete toplumsal ve bireysel işlevsellik açısından bakmak yine de işadamı kimliği göz önüne alındığında zayıf bir eğilim olarak kalmaktadır. Güçlü siyasal merkez olgusunun bir yansıması olarak değerlendirilebilecek bu görünüm devletin ekonomideki rolü konusunda farklı noktalara vurgu yapılsa da bir devlet öncülüğünün benimsenmesiyle destekleniyor. Siyasal merkezin ılımlı önceliği ve örgütlerin taleplerini yasal bir statü güvencesi altında iletebilecekleri kanalların oluşturulması isteği de belirttiğimiz önceleme eğiliminin diğer bir yansıması olarak görülebilir.

İşadamı baskı grupları hükümete karşı muhalif bir konuma geldiklerinde veya hükümetin istekleri ile çelişen tutumcu bir talep bileşimini öne çıkardıklarında , cezalandırıcı bir siyasal mekanizmayı hep karşılarında bulmuşlardır. Türkiye'de hükümetlerin sahip olduğu siyasal mekanizmalar ekonomide firma düzeyinde spesifik çıkarları dahi cezalandırabilecek işlevselliğe sahiptir ve bu mekanizmalara sıklıkla başvurulmaktadır. İşadamları uzun yıllar bu tip durumlarda pasif kalmayı yeğleyerek "piyasa durgunluğu" na sığınmışlardır. Özellikle ticari gruplar bunu siyasal otoritelere satır aralarında bir tehdit olarak yöneltmekte sakınca görmemişlerdir. Buna karşılık gönüllü işadamı dernekleri stratejik kararlar alınması noktasında daha hassastırlar ve bu nedenle rahat karar alabilen güçlü yürütmelerin kurumsallaşmasından yana bir tutum içindedirler. Milli mutabakat hükümetleri, ara dönemler veya tek başına güçlü iktidarların mümkün olduğu dönemler özellikle büyük sanayici grupların önemli beklentileri arasında yer almış, siyasal alanla ilişkilerinde de bu belirleyici bir rol oynamıştır. TÜSİAD ve Sanayi Odaları Birliği gibi oluşumların siyasal partilere karşı tutumlarındaki değişkenliğin arkasında bu arayışın bulunduğunu belirtebiliriz. Buna karşılık

odalar hiyerarşisi yarışmacı siyasal ortamda, kazanımları ve konumlarını daha rahat koruyabildiklerinden, sıkı ilişkiler kuramadıkları tek yönlü güçlü yürütmelere soğuk bakmışlardır. Bunda ara dönemlerde ve teknokrat hükümetler döneminde karar alma süreçlerinden dışlanmış olmalarının rolü büyüktür. Ağırlıklı olarak DP-AP-DYP çizgisi Odalar Birliği hiyerarşisi içinde belirleyici siyasal aktör olmuş ve Birlik, diğer siyasal partilerin hükümetleri döneminde bir muhalefet organı gibi hareket etmiştir. TÜSİAD'da nasıl stratejik kararlar alabilen güçlü bir yürütme isteği, zamanla partiler üstü bir baskı grubu eğilimini güçlendirdiyse, odalar süreç içinde sıkı ilişkiler geliştirdikleri partinin konumuna göre baskı grubu davranışı ile, içerdeki grup veya hükümetin ekonomi politikalarının savunucusu gibi roller arasında gidip gelmişlerdir. MÜSİAD'ın siyasal etkileşim süreci, muhafazakar işadamı kimliği ile KOBİ düzeyindeki işletmelerin çıkarları çerçevesinde şekillenmiştir. Önceleri partilerden çok muhafazakar milletvekilleri ile diyalog kurma isteği, RP'nin yükselişine paralel olarak RP-MHP ve diğer küçük sağ partilerin oluşturacağı bir muhafazakar blokun kurulması çabasına, daha sonra da RP'nin ekonomik stratejilerini belirleme eğilimine doğru bir değişim geçirmiş ve sürece paralel olarak Dernek hızla merkeze çekilmiştir. MÜSİAD'ın siyasal alanla etkileşimi, sahip olduğu konumun bir sonucu olarak siyasal partilerle sınırlı kalmamış aynı zamanda kamusal baskı grupları ile bir mücadele içine girmiştir. Yukarıda MÜSİAD üyelerinin kamusal grupların karar alma süreçlerindeki etkinliğini diğer organizasyonlardan çok daha fazla öne çıkardıklarını belirtmiştik; bu yansıma Derneğin sahip olduğu talep bileşimi ve konumu ile yakından ilgilidir ve örgütsel evrimde bu yönde gelişme göstermektedir. Siyasal kültürde merkezin önceliğini koruması ve siyasal otoriteler tarafından muhatap alınma isteğinin bir diğer yansıması da; işadamı örgütlerinin genel talep perspektiflerinin korporatif bir içerik taşımasında görülmektedir. Belirtildiği gibi TÜSİAD 70'li yıllarda Uzakdoğu modellerinden başladığı arayışını zamanla kuzey Avrupa ülkelerinde görülen bir yapılanmanın Türkiye'de de oluşturulması talebine kaydırmıştır. Bu talep bu gün, içinde Avrupa ile entegrasyon vurgusunun güçlü bir biçimde yapıldığı bir bileşim halinde gündemde tutulmaktadır. Yine MÜSİAD kültürel ögelere daha çok vurgu yapan ve korumacılığın daha güçlü olduğu Uzakdoğu modellerine benzer bir ilişki biçiminin kurumsallaştırılmasını öne çıkarmaktadır. TÜSİAD'daki Avrupa entegrasyonu söylemi, MÜSİAD'da yerini İslam ekonomik birliğinin gerçekleştirilmesi söylemine bırakmaktadır ve gerekçelendirme bu vurgulamalar üzerinde yapılmaktadır. Siyasal alanla etkileşimde bu genel

talep perspektiflerinin gerçekleştirilebilme oranı önemli rol oynamaktadır. **Dolayısıyla pluralist eğilim işadamları düzleminde zayıf bir dinamik olarak kalmaktadır. Hükümetlerin kontrol mekanizmalarını paylaşmama isteği de bu çerçeveye eklenirse, ortaya istikrarsız ve kurumsal olmayan bir ilişki düzlemi çıkmaktadır.**

Türkiye'de işadamı baskı grupları örgütsel açıdan da fazlasıyla merkezci bir eğilime sahiptirler. TÜSİAD içinde YİK, MÜSİAD içinde Yönetim Kurulu bu eğilimin odağında yer alan organlar olarak öne çıkmaktadırlar. TÜSİAD yönetim ve üyeler düzeyinde elit karakterini ayırt edici bir unsur olarak görmektedir ve bu konumunun korunmasına özen göstermektedir. Derneğin üye genişlemesinin ağır seyri ve bu genişlemede eski üyelerin bağlı şirketleri, yöneticileri ve yeni aile bireylerinin ağırlığı bu hassasiyetin bir göstergesidir. Şube açma yönünde bir kurumlaşmadan kaçınılarak, örgütsel yayılmayı bölgesel düzeyde büyük sanayiciler tarafından oluşturulmuş SİAD'ların en üst organizasyonu olarak bir konfederasyon yapılanması altında gerçekleştirme isteği örgütsel merkezciliğin bir sonucudur. Kısaca TÜSİAD gönüllü düzeyde TOBB'a benzer bir hiyerarşiyi büyük sanayiciler arasında gerçekleştirmek ve bu oluşumun da merkezinde yer almak istemektedir. Buna karşılık yaygın üyelik stratejisini benimsemiş olmasına rağmen MÜSİAD'da da merkezi eğilimin güçlü olduğunu söyleyebiliriz. MÜSİAD şubeler düzeyinde, ülke çapında örgütlenme çabasında olmasına rağmen, şube organları üzerinde genel merkezin belirleyici rolü ve özellikle Yönetim Kurulunun etkinliği oldukça güçlüdür. Yönetim Kurulu tarafından temsil edilen merkez hemen hemen örgütün bütün stratejisini ve ilişkilerini yönlendirebilmekte ve kontrol etmektedir. Odalar Birliği ise zaten yapı olarak hiyerarşik bir konumda kurumsallaştırılmış, Birlik bu organizasyonun merkezine siyasal otoritelerin ihtiyaçlarının bir uzantısı olarak yerleştirilmiştir. Özellikle 80'li ve 90'lı yıllarda gerek yasal düzenlemeler, gerekse siyasal etkileşim yolu ile Birlik Yönetim Kurulunun hiyerarşiden iyice özerkleştirilmesi yönünde bir seyir yaşanmıştır. İkinci bölümün sonunda bu durumun gelecekte odalar hiyerarşisi içinde doğuracağı sorunların üzerinde durmuştuk; anket çalışmamızda oda yöneticiler arasında Birlik'in daha çok hükümete yönelik olarak çalışan bir kuruluş olarak görülme oranının önemli bir ağırlık taşıması da bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yine TÜSİAD ve MÜSİAD' da katılım konusunda prosedür faaaliyetlere daha çok vurgu yapılması da merkezci kimliğin bir göstergesi olarak belirtilebilir.

İşadamı örgütlenmeleri birbirlerine karşı çatışmacı bir eğilim taşımaktadırlar. Oda yöneticileri kendilerini gönüllü derneklerden, tüm işadamlarını temsil eden resmi bir üst kuruluş olarak ayırt etmektedirler. Bu eğilim TOBB yönetiminin gönüllü kuruluşlar karşısında zaman zaman azarlayıcı bir üslup kullanmalarında da kendini göstermektedir. Birlik yönetimi konumunu sürekli olarak tüm işadamlarının haklarını savunma üzerinde yoğunlaştırmakta, dernekleri ise spesifik çıkarları öne çıkaran kuruluşlar olarak tanımlamakta, hatta bu yönleriyle onları eleştirmektedir. Buna karşılık dernekler kendilerini daha özerk kuruluşlar olarak TOBB'dan ayırt etmektedirler. İlginç bir şekilde onlar da odalar hiyerarşisini ekonomik çıkarlarla sınırlı bir faaliyet perspektifine sahip kuruluşlar olarak görmektedirler. Aynı çatışmacı eğilim dernekler arasında da vardır; her iki kuruluş da birbirlerini dünya görüşü farklılığı gibi bir ayrımla nitelemektedirler. Yine her iki dernek de kendisinin ülke sorunlarına daha geniş bir perspektif içinde yaklaştığını iddia etmektedir. Bu görünüm işadamı örgütlenmeleri arasında dayanışmacı eğilimin zayıf olduğunu göstermektedir. Merkeze önceleme eğilimi ile çatışmacı karakter bir arada ele alındığında, talep edilen türde bir korporatif ilişkinin şekillenmesinde örgüt merkezli tutumun güçlü olduğunu, bununda böyle bir yapılanmanın gerektirdiği sektörler arası işbirliği eğilimini oldukça zayıflatacağını belirtebiliriz. **Bu görünümün siyasal merkezin işadamları karşısındaki gücünü iyice pekiştiren bir unsur olduğunu da söyleyebiliriz.**

Belirtilmesi gereken diğer bir nokta tutumcu eğilimlerin artmasına paralel olarak hükümete yönelik taleplerdeki olumlu yansımaların azalmasıdır. Bu durum özellikle dernekler düzeyinde faaliyetlerin izlenmesine rağmen somut sonuçlar doğurmaması algılamasının oldukça güçlü bir biçimde vurgulanmasıyla kendini göstermektedir. Örgütsel etkinliğin siyasal iktidarın kararlılığı ile orantılı bir olgu olarak görülmesi de önemli oranda vurgulanmaktadır. Buna karşılık kamuoyuna karşı algı perspektifinin daha değişken olduğunu gördük; oda yöneticileri dikkate alınma ve öncü rol oynamaya; TÜSİAD üyeleri dikkate alınma ve elit kimliğe; MÜSİAD üyeleri dikkate alınma ve dünya görüşüne vurgu yapmışlardır. Görüldüğü gibi, kamuoyu tarafından dikkate alınma; odalarda öncü rol oynamaya -ki bu durum yerel çıkarlarla örgütsel yakınlığın bir sonucu olabilir-; TÜSİAD'da elit kimliğe; MÜSİAD'da ise dünya görüşüne ilintili bir biçimde dile getirilmektedir.

Baskı grubu eğilimi olarak işadamı örgütlenmelerinin üyeleri ağırlıklı olarak reformcu nitelikte ve kendileriyle ilgili yasal düzenlemelerde aktif bir örgütlenme beklentisi içindedirler. Bu iki eğilim öncelikler örgütten örgüte değişse de güçlü bir biçimde vurgulanmaktadırlar. Yine baskı grubu eğilimi olarak çıkarların kamusallaştırılması eğiliminin güçlü olduğunu belirtebiliriz. Paralel olarak oda örgütlenmeleri ve MÜSİAD gibi talep aktarma işlevi üye düzeyinde daha zayıf olan kuruluşlarda bağlı bulunulan örgütün bu konuda işlevsel olması talebi daha çok öne çıkarılmaktadır. Buna karşılık TÜSİAD üyeleri bürokratlarla yüzyüze etkileşime daha çok vurgu yapmaktadırlar. Baskı grubu etkinliği açısından belirtilmesi gereken diğer bir nokta işadamı örgütlenmelerinde yüzyüze görüşmeler yolu ile sorunları aktarma ve çözümleme eğiliminin oldukça güçlü olmasıdır. Her üç organizasyonda da % 50'lere varan yoğunlukta bu yöntem birimlere ulaşmada öncelikli olarak işaretlenmiştir.

İşadamı örgütlenmelerinin ülke sorunlarına bakış perspektifleri genel olarak; siyasal istikrarsızlık, enflasyon, işsizlik ve eğitim sistemi ile ilgili sorunlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ülke sorunlarının aşılmasında yapılması gerekenler konusunda ise odaların ağırlıklı olarak ekonomik işleyişle yakından ilişkili bulunan yönetimsel fonksiyonlarda reform talebini hem spesifik olarak, hem de genel dağılım içinde öne çıkardıklarını gördük. Buna karşılık TÜSİAD ve MÜSİAD oda yönetimlerine göre yüksek bir oranda siyasal alanla ilgili değişim taleplerini vurgulamaktadır. Özellikle spesifik olarak talep perspektifi genel siyasal yapılanmaya ilişkin beklentiler üzerinde yoğunlaşmakta, buna karşılık ekonomik alanla ilgili beklentiler genelde, spesifik taleplere oranla daha yüksek düzeyde çıkmaktadır. **Bu sonuç, derneklerde tutumcu eğilimlerin, odalar hiyerarşisine göre daha güçlü olmasının ve gönüllü kuruluşlar tarafından oluşturulan talep bileşiminin giderek genel yapılanmaya ilişkin değişim isteğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.**

İşadamı örgütlerinin bir baskı grubu olarak taşıdıkları diğer bir özellik; süreç içinde genel konularda proje üretebilme yeterliliğine sahip bir organizasyonel uzmanlaşma evrimi geçirmekte olduklarıdır. Özellikle gönüllü kuruluşlar bu konuda personel istihdam etmekte ve gerekli donanım konusunda yatırımlar yapmaktadırlar. Yine TOBB yönetimi uzmanlaşmaya dönük

güçlü bir yapılanma içerisindedir. Bu tip bir fonksiyonel uzmanlaşma onları siyasal açıdan gelecekte anahtar rol oynayabilecek kurumlar olarak öne çıkarmaktadır. Türkiye pratiği ilginç bir biçimde genel değişime ilişkin talep perspektiflerine sahip, içinde siyasal yapılanmanın da bulunduğu bir çok alanda proje üretebilme yeterliliğine ulaşmış bir işadamı baskı grubu tipini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle bu kuruluşlar ekonomik çıkarları ile genel siyasal yapılanma arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunun farkındadırlar ve zaman içinde bu çıkarlarını kamusallaştırarak, uzmanlık yönü ağır basan çalışmalar yardımıyla otoritelere iletme konusunda işlevsel kuruluşlar haline dönüşmüşlerdir. Siyasal partilerin proje üretme konusundaki zayıflıkları göz önünde bulundurulursa, işadamı örgütlerinin bu nitelikleriyle yakın gelecekte siyasal alanla daha yakın bir etkileşim içerisine gireceklerini kestirmek güç gözükmemektedir. Ancak bu etkileşimin gelişme perspektifleri konusunda belirli bir rotayı öngörmek zordur. Aşağıda bu konunun üzerinde duracağız.

Bu konumla ilgili olarak çalışmamızın gösterdiği diğer bir sonuç; işadamları gruplarının birbirlerine rakip çıkar perspektifleri içinde, merkezci ve birbirlerine karşı çatışmacı bir eğilim taşımalarıdır. Birbirlerine karşı bu konumlanma biçimi, proje üretebilme yeterliliği ve siyasal merkezi önceleme eğilimi ile birleşince örgütlenmelerin otoriter bir eğilime kayabilecekleri söylenebilir. Gerçekten çalışmamızın bize gösterdiği; siyasal otoriteleri yeteneksiz görme ve yeterli seçmen desteği sağlama imkanlarının zayıflığı onları elitist yöntemlere daha yakın konumlanmaları sonucunu doğurabilir. Bu duruma bir de mevcut siyasal otoritelerin karar alma süreçlerini bu gruplarla paylaşmama ve yönlendirme güçlerini kendi tekelinde tutma eğilimi de eklenirse elitist eğiliminin daha da güç kazanacağı söylenebilir. Dolayisiyla isadamlari ya kendileri ile ilgili kararlarin parlamento ve siyasal denetimin disinda kendilerinin kontrolunde bir mekanizma olarak yapilandirilmasi yonunde caba harcayacaklar, ya da dogrudan siyasal alanda etkinlik saglamaya calisacaklardir. Peki gidiş yalnızca otoriter bir eğilime doğru mu yönlenecektir? Buna kesinlikle evet dememiz mümkün değil, çünkü mevcut süreç içinde bu öngörünün dışında başka dinamikler de ayırt edilebilir.

Herşeyden önce işadamı grupları doğaları gereği "maliyet hesabı" ile hareket eden kuruluşlardır ve uygun siyasal koşullar içinde sahip oldukları uzmanlık ve çatışmacı karakterleri

nedeniyle Türkiye örneğinde yapıcı birer siyasal aktör olarak yer alabilirler. TÜSİAD'ın siyasal merkez öncelikli eğiliminin zaman içinde partiler üstü bir stratejiye ve projeler bazında talep iletme davranışına evrilmesi, MÜSİAD'ın yakın düşünsel referanslara rağmen, iktidar olana dek RP ile kapalı ilişkiler geliştirmemeye özen göstermesi bu eğilimin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Yalnız burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekir; o da siyasal merkezin karar alma süreçlerindeki güçlü konumunu paylaşması ve yönlendirmekten kontrol etmeye doğru bir değişime yönelmesi gereğidir. Kısaca Türkiye pratiğinde işadamı örgütleri, ancak yarışmacı eğilimleri doğrultusunda harekete geçirilebildikleri ölçüde otoriter eğilimlerinden ve merkezi önceleyen davranış kalıplarından ve çatışmacı karakterlerinin doğuracağı olumsuz sonuçlardan arınabilirler.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- **ABADAN**, Nermin , **Halk Efkarı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara: AÜSBF.Yayını,1956

- **AĞAOĞLU**, Samet , **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, 1972.

- **AHMAD**, Feroz , **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, Çev.:Ahmet Fethi, İstanbul: Hil, İkinci Baskı 1996.

- **AKAD**, Mehmet, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İstanbul: İÜHF.Yayını,1976.

- **AKAR**, Rıdvan, **Varlık Vergisi**, İstanbul: Belge,1992.

- **AKIN**, İlhan, **Kamu Hukuku**, İstanbul: Beta,Beşinci Baskı 1987.

- **ALMOND**, Gabriel A-J. G. Bingham Powell,**Comparative Politics: System, Process, and Policy**, Boston: Little,Brown and Co., 1978.

- **ALTUĞ**, Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, İstanbul: Yedigün, İkinci Baskı 1973.

- **ARTUN**,Tuncay, **Türkiye'de Bankacılık**, Ankara:Tekin, 1980.

- **AYATA**, A. Güneş, **CHP Örgüt ve İdeoloji**, Ankara: Gündoğan, 1992.

- **AYBAY**, Rona, **Baskı Grupları**,İstanbul: İ.Akgün Matbaası 1962.

- **AYDINOĞLU**, Ergun, **Türk Solu 1960-1971**,İstanbul: Belge,1992.

- **BALL**, Allan R., **Modern Politics and Government**, London Macmillan,1986.

- **BENEDICT**, Ruth, **Krizantem ve Kılıç**, Çev:Türkan Turgut,İstanbul T. İş Bankası Kültür Yayını, Üçüncü Baskı 1994.

- **BIANCHI**, Robert, **Interest Groups and Political Development in Turkey**, Princeton: Princeton Univ. Press, 1984.

- **BIERSTEDT**, Robert, **The Social Order**, New York: McGraw-Hill,1970.

- **BLACK**, Cyril E.,**Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri**, Çev:M. Fatih Gümüş,Ankara: Verso,İkinci Baskı 1989.

- **BORATAV**, Korkut, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek, 1974.

- **BOTTOMORE**, Tom,**Siyaset Sosyolojisi**,Çev:E. Mutlu, İstanbul: Teori Y. 1984.

- **BOZKURT**, Ömer, **Memurlar: Türkiye'de Kamu Bürokrasisinin Sosyolojik Görünümü,** Ankara: TODAİE Yayını, 1980.

- **BOZKURT**, Veysel, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, İstanbul: Ağaç, 1992.

- **BUĞRA**, Ayşe, **Devlet ve İşadamları**, Çev:Fikret Adaman, İstanbul:İletişim, İkinci Baskı,1995.

- **BURNS**, Edward M., **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950**, Çev: A. Şenel, Ankara: Birey ve Toplum, 1984.

- **CANMAN**, Doğan,**Türkiye'de Kesimlerarası İnsan Gücü Hareketliliği**,Ankara:TODAİE Yayını, 1975.

- **CEM**, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: Cem 1970.

- **COOMBES**, David, **Represantative Government and Economic Power**, London: Heinemann, 1982.

- **ÇAM**, Esat, **Siyaset Bilimine Giriş**, İstanbul: Der ,1990.

- **ÇAVDAR**, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi** 1950-1995,Ankara:İmge, 1996.

- **ÇEÇEN**, A. Aydın , A. Suut Doğruel, Fatma Doğruel: **Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve Yapısal Kriz**, İstanbul: Egemen, 1990.

- **DAHL**, Robert, **Who Governs?**, New Haven:Yale University Press, 1968.

- **DEMİR**, Ömer-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, İstanbul:Ağaç, 1992.

- **DİLBER**, Mustafa, **Türk Özel Kesim Endüstrisinde Yönetsel Davranış**, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi,1981.

- **DUNLEAVY**, Patrick - Brendon O'leary, **Theories of the State The Politics of Liberal Democracy**, London Macmillan, Sec. ed. 1988.

- **ECZACIBAŞI**, Nejat F., **Kuşaktan Kuşağa**, İstanbul N.Eczacıbaşı Vakfi Yayını 1982.

- **EGE**, Ayşe - Ufuk Acar, **Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği Kapsamında Küçük ve Orta**

Boy İşletmeler, Ankara KOSGEB Yayınları, 1993.

- **ERTÜRK**, Mümin, **İşletme Biliminin Temel İlkeleri**, İstanbul Beta yayınları, 1995.

- **ESER**,Uğur, **Türkiye'de Sanayileşme**, Ankara İmge,1993.

- **GÖZE**, Ayferi , **Sosyal Devlet Sistemi**, İstanbul İÜHF Yayını, 1976.

- ---------- **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul Beta ,1989.

- **GRANT**, Wyn, **Business and Politics in Britain**,London: Macmillan,1987.

- **GÜLFİDAN**, Şebnem, **Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD**, İstanbul, Boğaziçi University, Press, 1993.

- **GÜRBÜZ**, Yaşar, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, İstanbul Beta,İkinci Baskı 1987.

- **HEPER**, Metin, **Modernleşme ve Bürokrasi**, Ankara Sosyal Bilimler Derneği Yayını,1973.

- ---------- **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul: Boğaziçi Üniv. Yayını,1977.

- **İNAN**, A. Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu,İkinci Baskı 1989.

- **İNAN** Arı (der.),**Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, İkinci Baskı 1991.

- **JOHNSON**, Chalmers, **MITI and the Japanese Miracle-The Growth of Industrial Policy 1925-1975**, California: Stanford Univ. Press,1982.

- **KALAYCIOĞLU**, Ersin,**Çağdaş Siyasal Bilim**,İstanbul: Beta, 1984.

- **KAPANİ**, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, İstanbul: Bilgi , Altıncı Baskı 1992.

- **KARPAT**, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstabul: Afa İkinci Baskı 1996.

- **KATZENSTEIN**, Peter J., **Small States in World Markets -Industrial Policy in Europe-**, New York: Cornell Univ. Press, Fifth Ed. 1991.

- **KAVANAGH**, Denis, **British Politics Continuities and Change**, New York: Oxford University Press, 1990.

- **KELEŞ**, Ruşen-Artun Ünsal, **Kent ve Siyasal Şiddet**, Ankara AÜSBF Yayını, 1982.

- **KEPENEK**,Yakup-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Remzi 8.Baskı 1996.

- **KESER**,İhsan, **Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik**, Ankara Gündoğan 1993.

- **KEYDER**, Çağlar,**Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**,İstanbul İletişim 4.Baskı 1995.

- ---------- **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929**, Ankara Yurt, 1982.

- **KIRAÇ**, Can, **Anılarımla Patronum Vehbi Koç**, İstanbul Milliyet Yayınları. 14 Baskı 1996.

- **KIŞLALI**, A.Taner, **Siyaset Bilimi**, İstanbul İmge 1992.

- **KİLİ**, Suna, **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler**, İstanbul Boğaziçi Üniversitesi, 1976.

- ---------- **Türk Devrim Tarihi**, Ankara Tekin, 1982.

- **KIMBER**,Richard - Jeremy J. Richardson, **Pressure Groups in Britain**, London: Dent and Co.,1974.

- **KNUTILLA**, Murray ,**State Theories, from Liberalism to the Challenge Feminism**, Halifax: Fernwood, sec. ed. 1992.

- **KOÇ**, Vehbi, **Hatıralarım Görüşlerim ve Öğütlerim (1973-1987)**, İstanbul: V.Koç Vakfi 1987.

- **KONGAR**, Emre, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1-2**,İstanbul: Remzi,Onuncu Baskı 1997.

- **KOZLU,Cem, Sogo Şosa-Dışa Açılmada Bir Japon Dersi,**İstanbul: Bilkom,ty.

- **KÖKER**, Levent, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Üçüncü.Baskı 1995.

- **KUTAL**, Gülten, **Türkiye'de İşçi Sendikacılığı**, İstanbul: İ.Ü. İktisat Fak. Yayını 1977.

- **KUYUCUKLU**, Nazif, **İktisadi Olaylar Tarihi**, İstanbul: İÜSBF Yayını, 1985.

- **LAWSON**, Kay, **Human Polity**, Boston: Houghton Mifflin Co., 1985.

- **LEWIS**, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev:Metin Kıratlı,Ankara: Türk Tarih Kurumu,1993.

- **LINDBLOM**, Charles E., **The Intelligence of Democracy**, New York: Free Press,1965.

- **LIPSET**, S. Martin, **Siyasal İnsan**, Çev: Mete Tunçay, Ankara: Teori 1986.

- **LUKES**, Steven, **Emile Durkheim, His Life and Work: A Historical and Critical Study**, Middlesex: Penguin, 1977

- **LUNDBERG**, George A.-Clarence C. Schrag- Otto N. Larsen, **Sosyoloji-I**, Çev:Özer Ozankaya, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayını, 1970.

- **McKEE**, James B., **Introduction to Sociology**, New York: Holt Rinehart and Winston, 1969 .

- **MEYNAUD**, Jean, **Politikada Baskı Grupları**,Çev:Samih Tiryakioğlu,İstanbul: Varlık,1975.

- **MICHEL**, Henri, **Faşizmler**, İstanbul: İletişim, Çev: Füsun Üstel, Beşinci Baskı 1990.

- **MIDDLEMAS**, Keith, **Politics in Industrial Society**,London: André Deutsch,1979.

- **MILL**, J. Stuart, **Hürriyet**, Çev:M. Osman Dostel, İstanbul: MEGSB Yayını,1988.

- **MILLER**, David-Janet Koleman-William Connolly ve Alan Ryan, **Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I**, Çev:Bülent Peker-Nevzat Kıraç , Ankara: Ümit,1994.

- **ÖZ**, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**,Ankara: Gündoğan, 1992.

- **ÖZDAĞ**, Ümit, **Tek Parti Döneminde Ordu Siyaset İlişkisi**, Ankara: Gündoğan, 1991.

- **ÖZDEMİR**, Hikmet, **1960'lar Türkiyesinde Sol Kemalizm Yön Hareketi**,İstanbul: İz, İkinci Baskı 1993.

- **ÖZTÜRK**, Kazım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**,İstanbul: Ak,1968.

- ----------, **Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Mille Meclisini Açış Nutukları**, İstanbul: Ak,1969.

- **PAMUK**, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**,İstanbul: Gerçek,İkinci Baskı 1990.

- **PARLA**, Taha, **Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Oku**, Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları C.3, İstanbul: İletişim,1992.

- ---------- **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**,Çev: Füsun Üstel-Sabir Yücesoy, İstanbul: İletişim, 1993.

- **PENNIMAN**, Howard, **The American Political Process**,New Jersey: D.Van Nostrand, 1962.

- **RICHARDSON**, Jeremy J.(ed), **Pressure Groups**, New York Oxford University Press,1993.

- **SABANCI**, Sakıp, **İşte Hayatım**, İstanbul: Aksoy Matbaası, İkinci Baskı 1985.

- **SAKALLIOĞLU**, Ümit Cizre, **AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi**,İstanbul: İletişim, 1993.

- **SARTORİ**, Giovanni, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev: Tuncer Karamustafaoğlu-Mehmet Turhan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfi, 1993.

- **SAYER**, A.Güner, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**,İstanbul: Der,1986.

- **SCHMITTER**, Philippe C. -Gerhard Lembruch, **Trends towards Corporatist Intermediation**, London: Sage,1979.

- **SENCER**, Muzaffer, **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul: Alan, İkinci Baskı 1992.

- **SÜLKER**, Kemal, **Türkiye'de Sendikacılık**, İstanbul: Sendika Kültürü, 1953.

- **ŞAHİN**, Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi**, Bursa: Ezgi, 1995.

-ŞAYLAN, Gencay, **Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji**, Ankara: TODAİE Yayını,1974.

- **ŞENEL**, Alaaddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara: Verso, Üçüncü Baskı 1991.

- **TEKELİ**, İlhan-Raşit Gökçeli, **1973 ve 1975 Seçimleri**,İstanbul: Milliyet Yayınları,1977.

- **TEKELİ**, İlhan Tekeli - Selim İlkin: **Türkiye ve Avrupa Topluluğu -I**, Ankara: Ümit Yayınları 1993.

- **TEPEDELENLİOĞLU**, Nazif N., **Ordu ve Politika**, İstanbul: Bedir, 1967.

- **TEZEL**,Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayını, Üçüncü Baskı 1994.

- **TİMUR**, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim, 1991.

- **TOCQUEVİLLE**, Alexis de, **Amerikada Demokrasi**, Çev: Taner Timur,İstanbul: Siyasi İlimler Derneği,1962.

- **TOPKAYA**, Erkin, **Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler**, Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.

- **TOPRAK**, Metin, **Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Ankara: Turhan, 1996.

- **TOPRAK**, Zafer, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, İstanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayını,1995.

- **TURAN**, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**,İstanbul: Der, Üçüncü Baskı 1986.

- **TURANLI**, Rona, **İktisadi Düşünce Tarihi**,İstanbul: Beta,1988.

- **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri**, Ankara: Başbakanlık O ve M Daire Başkanlığı Yayını, 1978.

- **TÜRKKAN**, Erdal, **Ekonomi ve Demokrasi**, Ankara: Turhan,1996.

- **URAS**, T.Güngör, **Ekonomide Özal'lı Yıllar**, İstanbul: Afa,1993.

- **WILSON**, Frank L., **Interest Group Politics in France**,Cambridge: Cambridge Univ. Press,1987.

- **WILSON**, Graham K., **Interest Groups**, Oxford: Basil Blackwell,1990.

- **WOLFEREN**, Karel van, **Japon Gücünün Sırrı,**Çev:İnci Kurmuş, İstanbul T. İş Bankası Yayını, İkinci Baskı 1992.

-**YAŞAR**, Selçuk, **Hayatım**, İzmir, 1996.

- **YERASİMOS**, Stefanos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Dünya Savaşından 1971'e**,Çev:Babür Kuzucu, İstanbul: Belge,1975.

- **YÜCEKÖK**, Ahmet, **Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul: Gerçek,1971.

- ----------, **Türkiye'de Dernek Gelişimleri 1946-1968**,Ankara: AÜSBF Yayını,1972.

- ----------, **Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, Ankara: AÜSBF. Yayını 1983.

- **ZURCHER**, Erik J., **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul: İletişim İkinci Baskı 1996.

MAKALELER

- **ABAÇ**, Selçuk, "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri** Ankara 28-31 Ocak AÜ.SBF. Yayını, 1974, (s.521-581).

- **AKSOY**, U.Murat, "Türkiye'de Sanayileşmenin Kolektif İş İlişkilerine Etkisi", **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, Ankara 28-31 Ocak AÜ.SBF. Yayını, 1974, (s.869-912).

- **AKYOL**, Natık, "Niçin Afrika'da Olmayalım?, **Çerçeve** Ocak-Şubat 1994, (s.6).

- **ARAT**, Yeşim, "Politics and Big Business: Janus-Faced Link to the State", Ed: Metin Heper **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980. Turkish Experience**, ed:M. Heper, New York: De Gruyter 1991, (s.135-147).

- **AVCIOĞLU**, Doğan, "Sosyalizm Anlayışımız",Yön, sy. 36,22 Ağustos 1962,(s.12)

- ----------, "Devletçilik",Yön, sy.26, 13 Haziran 1962,(s.7)

- **AYDIN**, Orhan, "TÜSİAD'ın Amacı Ne?", **Cumhuriyet** 20 Mayıs 1986

- **BARKEY**, Henri, "Crisis of the Turkish Economy: 1960-1980", Ed: Ahmet Evin, **Modern Turkey: Continuity an Change**, Leverkusen: Leske Verlag, 1984, (s.47-63).

- **BELGE**, Murat, "Sol", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der; Irvin Cemil Schick E.Ahmet Tonak, İstanbul Belge Yayınları 2. Baskı 1992, (s.159-188).

-**BERKER**, Feyyaz, "Karma Ekonomide Devletten Beklenen", **Devir** sy.31, 4-10 Haziran 1973, (s.26).

-**BOLAT**, Ömer, "Türkiye'nin Gümrük Birliği Macerası", **Çerçeve** Kasım-Aralık 1994, (s.12-14).

-**BORATAV**, Korkut, "İktisat Tarihi 198-1994", **Türkiye Tarihi-Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul Cem Y. C.5, 1995, (s.159-214)

-**BOYNER**, Cem, "Ekonomik Kargaşa İçinde Sanayi", **Görüş** C.17 sy.4 Nisan 1989, ek metin

- **COX**, Andrew, "Neo-corporatism Versus the Corporate State", **The Corporate State-Corporatism and State Tradition in Western Europe**,Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan, Hampshire: Edward Elgar,1988, (s.27-42).

- **COŞAR**, Nevin-Birsen Örs, "Türkiye'de İktisat Politikalarında İstikrarsızlığa Neden Olan Siyasal Etmenler",**Toplum ve Ekonomi**, sy 9,Nisan 1996, (s.23-55).

- **ÇEKİRGE**, Fatih, "TÜSİAD Sıkıntısı" **Sabah** 22 Ocak 1997.

- **DİNÇKÖK**, Ömer, "Sanayileşme-Demokrasi Piyasa Ekonomisi İlişkileri", **Görüş** C.15, sy.8, Ağustos 1987, Ek metin

- **ECZACIBAŞI**, Bülent, "Sanayicinin 1988 Macerası: Yağmurdan Kaçarken...", **Görüş** c.17, sy.1, Ocak 1989, Ek metin

- ----------, "Uzayda Yolculuk", **Görüş**, sy.7, Kasım-1992, (s.10-11).

- ----------, "Geleceğimizin Çerçeveleri", **Görüş**, sy.4, Ağustos 1992, (s.12-13).

- **EDINGER**, Lewis J., "Pressure Group Politics in West Germany", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993, (s.175-190).

- **ELDER**, Neil,"Corporatism in Sweden",Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan **The Corporate State- Corporatism and State Tradition in Western Europe**, Hampshire: Edward Elgar,1988,(s.153-169).

- **ERKEN**, Erhan, "Bir Seçimin Düşündürdükleri", **MÜSİAD Bülten** Yıl 3, sy.9, (s.4).

- ----------, "Sabır ve Sağduyu" **MÜSİAD Bülten**, yıl5, sy.20, Nisan-Mayıs 1997, (s.3).

- **ERTAN**, Şinasi, "Reform Anlayışımızın Işığı Altında Maden Reformu Kanun Tasarısı Hakkındaki Görüşlerimiz", **Sayın Başbakan ve Bakanlar-Özel Sektör Toplantısı**, Ankara TOBB 1972, (s.37-41).

- ----------, "Sosyal Demokrasi Nedir? Devletçilik Nedir?", **Görüş**, C.3, sy.7, Temmuz 1975. (s.14-15).

- ----------, "Yurt Kalkınmasında Hür Teşebbüs" **Devir** sy.31, 4-10 Haziran 1973, (s.27).

- **ESMER**, Yılmaz, "Manufacturing Industries: Giants with Hesitant Voices", Ed: Metin Heper **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980. Turkish Experience**, ed:M. Heper, New York: De Gruyter 1991, (s.119-134).

- **GEVGİLİ**, Ali, "Anadolu Burjuvazisi Önünde İki Erbakan", **Cumhuriyet** 4 Haziran 1974.

- **GÖYMEN**, Korel, "Stages of Etatist Development in Turkey: The Interaction of Single-Party Politics and Economic Policy in the 'Etatist Decade',1930-1939",**METU Studies in Development**,sy 10,1976, (s.89-114).

- **GÜRSOY**, Bedri, "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri** içinde, (s.463-520).

- **HALL**, Peter A., "Pluralism and Pressure Politics in France", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993 ,1993,(s.158-174).

- **HEPER**, Metin, "Interest-Group Politics in Post-1980 Turkey Lingering Monism", Ed: Metin Heper **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980. Turkish Experience**, ed:M. Heper, New York: De Gruyter 1991, (s.163-176).

- ----------, " The State and Interest Groups with Special Reference to Turkey", Ed:Metin Heper, **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980 Turkish Experience**, De Gruyter, New York 1991.(s.3-23).

- **HERNES**, Gudmund-Arne Selvik,"Local Corporatism", **Organizin Interest in Western Europe- Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics**, Ed:Suzanne Berger, Vermont: Cambridge Univ. Press, 1981, (s.103-119).

- **IŞIKLI**, Alpaslan, "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der; Irvin Cemil Schick E.Ahmet Tonak, İstanbul Belge Yayınları 2. Baskı 1992, (s.326-353).

- **JONES** Bill-Denis Kavanagh, "Pressure Groups", **Poitics UK**, Ed: Bill Jones, Hertfordshire: Harvest Wheatsheaf, 1994.

- **JORDAN**,Grant ," The Pluralism of Pluralism; An Anti-Theory",**Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993,(s.49-68).

- **KALAYCIOĞLU**, Ersin, "Commercial Groups: Love-Hate Relationship with the State", **Strong State and Economic Interest Groups: The Post-1980. Turkish Experience**, ed:M. Heper, New York De Gruyter 1991, (s.79- 87).

- **KATIRCIOĞLU**, Erol, "Türk ekonomisinde Merkez Çevre Gerilimi",**Türkiye'de Toplumsal Değişim**,İstanbul: Yeni Yüzyıl, 1995,(s.41-43).

- **KAZGAN**, Haydar, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", **Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**,Ankara 28-31 Ocak 1974, AÜSBF. Maliye Enstitüsü, 1975,(s.399-462).

-**KEYDER**, Çağlar, "İktisadi Gelişme ve Bunalım", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Derleyenler: Irvin Cemil Schick. E.ahmet Tonak, İstanbul Belge Yayınları 2. Baskı 1992,(s.310-325).

- ---------- , "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politiği",**Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der: I. Cemil Schick-E. Ahmet Tonak, İstanbul Belge 1992, (s.38-75).

- **KILIÇ** Altemur, "Hür Teşebbüs Yerini Belli Etmelidir", **Devir** sy.31, 4-10 Haziran 1973, (s.3).

- ---------- , "CHP ve Hür Teşebbüs", **Devir** Sy. 59, 17-23 Aralık 1973, (s.3).

- **KIMBER**, Richard " Interest Groups and Fallacy of the Liberal Fallacy", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993, (s.38-48).

- **KÜÇÜK**, Yalçın, "İş Çevrelerinde İki Eğilim", **Cumhuriyet** 10 Temmuz 1975.

- **LANZALACO**, Luca ,"Interest Groups in Italy: From Pressure Activity to Policy Network", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993,(s.113-130).

- **MARDİN**, Şerif, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", **Siyasal ve Sosyal Bilimler Makaleler 2**, Der: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İtanbul İletişim, İkinci Baskı 1992, (s.51-118).

- ----------,"Tabakalaşmanın Tarihsel Belirleyicileri: Türkiye'de Toplumsal Sınıf ve Sınıf Bilinci", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1**, Çev.:Nuran Yavuz,İstanbul İletişim,3.Baskı 1992,(s.77-117).

- ----------, "Modern Türkiye'de Din",Çev:Hasan Ünal,**Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3**, İstanbul: İletişim, İkinci Baskı 1992,(s.81-113).

- ----------, "Türkiye; Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", **Türk Modernleşmesi**, Çev: Levent Köker, İstanbul İletişim, 2. Baskı 1992, (s.195-238).

- **MİRAS**, Fuat; "TOBB ve 3. KOBİ Projesi",**Ekonomik Forum**, Yıl 3, sy.12, 15 Aralık 1996, (s.4-5).

- **NADİ**, Nadir, "Hangisi Daha Önemli", **Cumhuriyet** 13 Mart 1960.

- **OLSON**, Mancur," The Logic of Collective Action", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993, (s.23-37).

- **ÖNCÜ**, Ayşe, "Chambers of Industry in Turkey; An Inquiry into State Industry Relations as a Distributive Domain", **The Political Economy of Income Distribution in Turkey**, Ed; Ergun Özbudun-Aydın Ulusan, New-York Holmes-Meier Publishers 1980, (s.455-480).

- ----------, : "Cumhuriyet döneminde Odalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul İletişim Yayınları, 1984, C.6, (s.1566-1576).

- **RICHARDSON**, Jeremy J.," Pressure Groups and Government", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993,(s.1-15).

- ----------,"Interest Group Behaviour in Britain", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York: Oxford University Press, 1993,(s.86-99).

- **SABANCI**, Sakıp, "Türkiye'de Piyasa Ekonomisi ve Sanayi Demokrasisinin Geleceği Sorunu", **Görüş**, C.14, sy.10, Ekim 1986, Ek metin

- **SAYBAŞILI**, Kemali, "Türkiye'de Özel Teşebbüs ve Ekonomi Politikası",METU Studies in Devolopment, Ankara 1976, sy.13 ,(s.83-97),

- ----------, "Chambers of Commerce and Industry, Political Parties and Governments: A Comparative Analysis of the British and The Turkish Cases", **METU, Studies in Devalopment** , Ankara 1976, sy.11, (s.117-133).

- **SCHICK**, IrvinC.- Ahmet E. Tonak: "Uluslararası Boyut: Ticaret, yardım ve Borçlanma" Der: Irvin Cemil Schick - E.ahmet Tonak içinde, 1992, (s.354-385).

- **SCHMITTER**, Philippe C. ,"Still the Century of Corporatism ?", **Review of Politics**, v.36, 1974, (s.85-131).

- ---------- ,"Interest Intermediation and Regime Governability in Contemporary Western Europe and North America", **Organizing Interest in Western Europe-Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics**, Ed:Suzanne Berger, Vermont: Cambridge Univ. Press, 1981, (285-327).

-**SOYSAL**, Ertuğrul, "Sanayimizin Hammadde Sorunları", **Sayın Başbakan ve Bakanlar - Özel Sektör Toplantısı**, Ankara TOBB 1972, (s.13-16).

- ---------- , "Gençlere Çağrı", **Cumhuriyet** 13 Ocak 1971.

- **O'SULLIVAN**, Noel, "The Political Theory of Neo-Korporatism",Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan **The Corporate State- Corporatism and State Tradition in Western Europe**,Ed:Andrew Cox-Noel O'Sullivan, Hampshire: Edward Elgar,1988,(s.3-26).

- **TANÖR**, Bülent, "Siyasal Tarih 1980-1995", **Bugünkü Türkiye 1980-1995**,Türkiye Tarihi C.5,İstanbul Cem,1995, (s.23-110).

-**TURAN**, İlter, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Der: Ersin Kalaycıoğlu-A.Yaşar Sarıbay, İstanbul Beta,1986,(s.461-508).

- ----------, "Stages of Political Development in the Turkish Republic", **Perpectives on Democracy in Turkey**, Ed:Ergun Özbudun, Ankara: Turkish Political Science Association, 1988,(s.59-112).

- **WILSON**, Graham K., "Amerikan Interest Groups", **Pressure Groups**, Ed: Jeremy J. Richardson,New York Oxford University Press, 1993,(s.131-144).

- **YALÇINER**,Yılmaz, "Paranın Mezhebi", **Cuma** 5-11 Kasım 1993, (s.29).

-**YARAR**, Erol, "Yatırım ve İhracat Teşvikleri", **İktisat ve İş Dünyası**, Aralık 1993, s.4-8.

- ----------, "Mısır gezisinin Ardından", **Çerçeve** Yıl 3, sy.1, Ocak-Şubat 1994, (s.3).

- ----------, "Gözümüzü Statükocu Batıdan, Dinamik Doğuya Çevirmeliyiz",**Çerçeve** Yıl 3, sy.3, Mayıs-Haziran 1994, (s.42-43).

- ----------, "Reel Üretimden Kağıt Ekonomisine" , 3.Olağan Genel Kurul Açış Konuşması, Yıl 3, sy.3, mayıs-Haziran 1994, (s.9-11).

- ----------, "Kurt Kuzu Aslan", **Çerçeve** Yıl 3, sy.12, Kasım-Aralık 1994,(s.5).

- ----------, "2000'li Yıllara Girerken", **Çerçeve**, Yıl5, sy.17, Mayıs-Temmuz 1996, (s.7).

- ----------, "21.Yüzyıla Girerken dünyaya ve Türkiye'ye Yeni bir Bakış", **Çerçeve**, Mayıs-Temmuz1996, (s.32-34).

- ----------, "Neden Milli Savunma Sanayi?", **Çerçeve** Yıl 5, sy.19, Ocak-Mart 1997, (s.5).

-**YARAR**, Özdemir, "Sanayici Gözüyle Ekonomik Kamu Düzeni", **Ekonomi Hukuk Kongresi** 28-30 Kasım 1975, Türkiye Barolar Birliği Ankara, (s.3-186).

-**YAŞAR**, Selçuk : "ESİAD Kuruluyor", **Görüş**, sy.2, Mart 1992, (s.80).

-**YERASİMOS**, Stefanos, " Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der; Irvin Cemil Schick E.Ahmet Tonak, İstanbul Belge Yayınları 2. Baskı 1992, (s.76-111).

RAPOR-TUTANAK VE DİĞER BELGELER

Odalar Birliği

-**Gelir Vergisi Kanunu Hakkında Görüş ve Tekliflerimiz**, Ankara TOBB 1961.

-**Yeni Kurumlar Vergisi Kanunu Hakkında Görüş ve Tekliflerimiz**, Ankara TOBB 1961.

-**Zirai Kazançların Vergilendirilmesi Mevzuundaki Görüş ve Tekliflerimiz**, Ankara TOBB 1961.

-**5 Yıllık Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Mütalaaları**, Ankara TOBB 1962.

-**Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Dilekleri**, Ankara TOBB 1962.

-**16 Nisan 1962 Tarihli Toplantıda İlgili Bakanlara Takdim Olunan Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor**, Ankara TOBB 1962.

-**Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunu Tasarısı Hakkında Muhtıra**,Ankara TOBB 1962.

-**İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılan Toplantıların Bilançosu,** Ankara TOBB 1963.

-"Sanayimizin Himaye Tedbirleri Hakkında Muhtıra", **Beş Yıllık Kalkınma Planının Uygulanması ve Hazırlanacak 1965 Yılı Programı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Teklifleri,** Ankara TOBB 1964.

-**Toprak Reformu Kanun Tasarısı Üzerindeki Görüşler,** Ankara TOBB 1965.

-**İlgili Bakanlarla Özel Sektör Temsilcileri Arasında Yapılan Önceki Toplantıların Bilançosu,** Ankara TOBB 1964.

-**Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor,** Ankara TOBB 1965.

-**9 Temmuz 1965 Tarihli Toplantıda İlgili Bakanlara Takdim Olunan Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor,** Ankara TOBB 1965.

-**Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma,** Ankara TOBB 1966.

-**20 Temmuz 1967 Tarihli Toplantıda İlgili Bakanlara Takdim Olunan Türkiye İhracatında Hamle İçin Özel Teşebbüsün Görüşleri ve Alınması Zaruri Tedbirler Hakkında Rapor,** Ankara TOBB 1967.

-**Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor,** Ankara TOBB 1967.

-**20 kasım 1968 Tarihli Toplantıda İlgili bakanlara Takdim Olunan Özel Sektörü İlgilendiren Başlıca Konular Hakkında Rapor,** Ankara TOBB 1968.

-**Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulları Başkanları Toplantısı,** Ankara TOBB 1972.

-**Fiyat Kontrolleri ve Azami Kar Hadleri ile İlgili Tebliğler Hakkındaki Görüş ve Önerilerimiz,** Ankara TOBB 1978.

-**Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılmasına İlişkin KanunTasarısı Hakkındaki Görüş ve Önerilerimiz,** Ankara: TOBB, 1978, s.5;16.

-**Ekonomik Bunalımın Nedenleri,** Ankara TOBB 1979.

-**Türk Ekonomisinin Meseleleri ve Tekliflerimiz,** Ankara TOBB 1987.

-**Basında TOBB,** Ankara TOBB 1988.

-**Türkiye'de İş Dünyasının Nabzı,** Ankara TOBB 1990.

-Oğuz Oyan-A.Rıza Aydın-Aziz Konukman: **Türkiye'de Fon Sisteminin Kamu Kesimi İçindeki Yeri ve Ekonomik Etkileri** , Ankara TOBB 1991.

-**Vergi Uzlaşma Taslağı**, Ankara TOBB 1992.

-Halil Sanaslan - Cengiz Erol: **Türkiye'de KİT'lerin Özelleştirilmesi Sorunu ve Sistemsel Bir Yaklaşım Önerisi**, Ankara TOBB 1993.

-**Kalkınmada Öncelikli Yöreler Raporu**, Ankara TOBB 1994.

-Doğu Ergil: **Doğu Sorunu-Teşhisler ve Tespitler-Özel Araştırma Raporu**, Ankara TOBB 1995.

-**19.2.1966 Tarihli Birlik İdare Heyeti Toplantısında Başkan Sırrı Enver Batur Tarafından Verilen Beyanat**, Ankara TOBB 1966.

-Raif Onger'in Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Açılış Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı,** İstanbul 6-7 Eylül 1971, TOBB.

-Murat Furtun'un (Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı) Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**, İstanbul 6-7 Eylül 1971, TOBB.

-Ömer Beşe'nin (İzmir Ticaret Borsası Başkanı) Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**,İstanbul 6-7 Eylül 1971, TOBB.

-Şinasi Ertan'ın Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Konuşması, **Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı**,İstanbul 6-7 Eylül 1971,TOBB.

-Raif Onger'in 7 Şubat Tarihinde Yapılan Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulu Başkanları Toplantısında Yapmış Olduğu Açış Konuşması, **Odalar ve Borsalar Yönetim Kurulları Başkanları Toplantısı**, Ankara TOBB 1972.

-Ömer Beşe'nin (30.Genel Kurul Başkanı) 30. Genel Kurul Açış Konuşması, **TOBB XXX. Genel Kurulu Mesaj ve Konuşmaları**, Ankara TOBB 1975.

-Sezai Dıblan'ın 30. Genel Kurul Konuşması, **TOBB XXX. Genel Kurulu Mesaj ve Konuşmaları içinde**,1975.

-**Mehmet Yazar'ın Basın Toplantısı Metni**, Ankara TOBB, 11 Haziran 1979.

-**Türk Hür Teşebbüs Konseyi Yönetim Kurulları Müşterek Toplantısında Başkanlar Komitesi AdınaMehmet Yazar'ın Konuşması**, Ankara: TOBB 1979.

-**Ege Bölgesi Sanayi Odası, İzmir Ticaret Odası ve Borsa Meclislerinin Müşterek Toplantısında Türkiye Odalar Birliği Başkanı Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması**, Ankara: TOBB1979.

-Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması, **35. Genel Kurul**, Ankara TOBB 1980.

-Mehmet Yazar'ın Açış Konuşması, **Genişletilmiş Mutad, Müşterek Başkanlar Toplantısında Yapılan Konuşmalar**, Ankara TOBB 16 Ocak 1984.

-Başbakan Turgut Özal'ın Konuşması, **Genişletilmiş Mutad, Müşterek Başkanlar Toplantısında Yapılan Konuşmalar**, Ankara TOBB 16 Ocak 1984.

-**Ersin Faralyalı'nın 40. Genel Kurul Toplantısında Yaptığı Açış Konuşması**,Ankara TOBB 1985.

-**Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Ali Coşkun'un Basın Toplantısı Özeti**, İstanbul 1986.

-**Yalım Erez'in 48. Genel Kurul Açış Konuşması**, Ankara TOBB 1993.

-**Ekonomide Olumlu Adımlar**, Başbakan Tansu Çiller'in İzmir'deki Oda ve Birlik Temsilcilerine Hitaben Yaptığı Konuşma, İzmir 8 Eylül 1994, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara 1994.

-**Fuat Miras'ın Açış Konuşması**, TOBB 51. Genel Kurulu, Ankara TOBB 1996.

-**İktisadi Rapor 1960**, Ankara: TOBB.

-**İksitadi Rapor 1973**, Ankara: TOBB.

-**İktisadi Rapor 1977**, Ankara: TOBB.

-**Genel Kurul Dilekleri İnceleme Komisyon Raporu**, Ankara: 43. Genel Kurul TOBB,1988.

-**47. Genel Kurul 1991 Yılı Ekonomik Raporu**, Ankara TOBB 1992.

-**TOBB 1991-1992 Faaliyet raporu**, 47. Genel Kurul, Ankara 1992.

-**Genel Kurul Delege Albümü 1992-1995**, TOBB Ankara 1992.

-**TOBB Faaliyet Raporu 1992- 1993**, 48. Genel Kurul, Ankara TOBB 1993.

-**Genel Kurul Dileklerini İnceleme Raporu**, 48. Genel Kurul, Ankara TOBB 1993.

-**Genel Kurul Dileklerini İnceleme Raporu**, 48. Genel Kurul, Ankara TOBB 1993.

-**1993 Yılı Ekonomik Raporu**, Ankara TOBB 1994,.

-**1994 Yılı Ekonomik Raporu**, 50. Genel Kurul, TOBB Ankara 1995.

-**Genel Kurul Delege Albümü 1995-1999**, TOBB Ankara 1995.

-**TOBB Faaliyet Raporu 1995-1996**, 51. Genel Kurul, Ankara 1996.

-**TOBB Faaliyet Raporu**, 51. Genel Kurul, Ankara TOBB 1996.

- **Ticaret ve Sanayi Odaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları ve Ticaret veSanayi Odaları,Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Kanunu**, İstanbul: Cihan, 1951.

- **"Ticaret ve Sanayi Odaları" "Ticaret Odaları" "Sanayi Odaları" " Ticaret Borsaları" ve " Ticaret ve Sanayi Odaları,Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği" Kanunu**, İstanbul: Aka,1977.

- **"Ticaret ve Sanayi Odaları" "Ticaret Odaları "Sanayi Odaları" "Deniz Ticaret Odaları" "Ticaret Borsaları" ve "Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret borsaları Birliği" Kanunu**, Ankara: TOBB,1986

TÜSİAD

-**Kendi Görüşü ile Hür Teşebbüs**, İstanbul TÜSİAD 1972.

-**1975 Yılı Programı ve 1975 Yılı Bütçesi Üzerinde Görüş ve Öneriler**, İstanbul TÜSİAD 1975.

-**1976 Yılı Programı ve 1976 Bütçesi Üzerinde Görüş ve Öneriler**, İstanbul TÜSİAD 1976.

-**Ekonomide Kesimlerarası Diyalog ve Şeffaflık, AT, AT ülkeleri ve Japonya'daki Uygulamalar**, İstanbul TÜSİAD 1988.

-Zekai Baloğlu:**Türkiye'de Eğitim Sorunlar ve Değişme Yapısal Uyum Önerileri**, İstanbul TÜSİAD 2 Baskı 1990.

-**21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 1.Bölüm: Yeni Bir Atılım İçin Kalkınma Sürecinde Farklı Bir Döneme Geçiş**, İstanbul TÜSİAD 1991.

-**21.Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi, 2.Bölüm: Rekabetçi Bir Ekonomiye Doğru Hedeflere Odaklanmış Stratejik Programlar**, İstanbul TÜSİAD 1991.

-**Liderlerle Toplantılar**, İstanbul TÜSİAD 1991.

-Can Aktan: **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları**, İstanbul TÜSİAD 1992.

-Selçuk Yalçındağ :**Yerel Yönetimler-Sorunlar ve Çözümler**, İstanbul TÜSİAD 1992.

-**100 Günde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul TÜSİAD 1992.

-**21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi 3. Bölüm: Ekonomik İstikrar Arayışı Temel Koşulların Sağlanması**, İstanbul TÜSİAD 1992.

-İlkay Sunar-Ziya Öniş:**Sanayileşmede Yönetim ve Toplumsal Uzlaşma**,İstanbul TÜSİAD 1992,

-Coşkun Can Aktan: **Optimal Devlet**, İstanbul TÜSİAD 1995.

-Murat R.Sertel-Ersin Kalaycıoğlu: **Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Yöntemi Tasarımına Doğru**, İstanbul TÜSİAD 1995.

-**Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru:** İstanbul TÜSİAD 1995.

-Canan Balkır: **Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)**, İstanbul TÜSİAD 1993.

-**Emekli ve Mutlu-Türk sosyal Güvenlik Sisteminin Sorunları, Çözüm Önerileri ve Özel Sigortacılık Girişimi**, İstanbul TÜSİAD, 1996.

-Fatih Özatay- Emin Öztürk-Güven Sak: **1980 Sonrasında Kaynakların Kamu ve Özel Sektör Arasında Paylaşımı ve Sonuçları**, İstanbul TÜSİAD 1996.

-Faruk Selçuk-Anjariitta Rantaneu: **Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması - Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözetim ve Öneriler,** İstanbul TÜSİAD 1996

-Refik Ercan :**Türkiye'nin İhracatında Uzun Vadeli Perspektif ve Öneriler,** İstanbul TÜSİAD1996.

-Çeyrek Asrın Ardından TÜSİAD, TÜSİAD, 1996.

-Turkish Industrialist and Businessmen's Association, TÜSİAD, 1996.

-Bülent Tanör: **Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri,** İstanbul TÜSİAD 1997

-N.Fuat Eczacıbaşı'nın Genel Kurul Konuşması, **Görüş** C.15, sy.2, Şubat 1987, Ek metin

-Halis KOMİLİ'nin Ulusal Katılım ve Uzlaşma Sempozyumu Açış Konuşması, **Ulusal Katılım ve-Uzlaşma Sempozyumu,** İstanbul 30 Nisan 1992, TÜSİAD.

-Halis KOMİLİ'nin Gelişmekte Olan ülkelerde Özelleştirme Uygulamaları Sempozyumu Açış Konuşması, **Gelişmekte Olan ülkelerde Özelleştirme Uygulamaları Sempozyumu Şili - Arjantin ve Meksika Örnekleri,** 12 Ekim 1993, İstanbul TÜSİAD 1993.

-1982'nin Ortalarında Türkiye Ekonomisi, İstanbul TÜSİAD 1982, Sonuç kısmı

-1982 Yılı Çalışma Raporu, İstanbul TÜSİAD.

-1982 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, İstanbul TÜSİAD 1982, Giriş Bölümü

-1983 Yılı Çalışmaları, İstanbul TÜSİAD.

-1983 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, İstanbul TÜSİAD 1983.

-1984 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi, İstanbul TÜSİAD 1984.

-1985 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, İstanbul TÜSİAD 1985.

-TÜSİAD 1987 Yılı Çalışmaları

-**TÜSİAD 1990 Yılı Çalışmaları**

-**1991 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, İstanbul TÜSİAD 1991.

-**TÜSİAD 1992 Yılı Çalışmaları**.

-**1992 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul TÜSİAD 1992.

-**TÜSİAD 1993 Yılı Çalışmaları**

-**1993 yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul TÜSİAD 1993.

-**1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul TÜSİAD 1995.

-**1997 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul TÜSİAD 1997.

-**TÜSİAD Tüzüğü**.

MÜSİAD

-**İş Hayatında İslam İnsanı**, Der:Hüner Şencan, İstanbul MÜSİAD 1994, Önsöz.

-Haşmet Başar: **İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği,** İstanbul MÜSİAD 1994.

-Bilal Eryılmaz-M.Lütfi Şen: **2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de Yerel Yönetimler Sorunlar- Çözümler**, İzmir MÜSİAD 1994.

-**21. Yüzyılda Türkiye'nin Hedefleri, Türkiye gönüllü Kültür Teşekkülleri 5. İstişare Toplantısı**, İstanbul MÜSİAD 19 Kasım 1994

-**Başbakan Necmettin Erbakan'ın Doğu Asya Gezisi ve MÜSİAD'ın Bosna Hersek Gezisi Raporu**, İstanbul MÜSİAD 1996,

-Mehmet Taşmacı-Yusuf Ulcay-Orhan Kavuncu :**Pamuk Birliği**, İstanbul MÜSİAD 1996,

-Erol Yarar'ın Açış Konuşması, **MÜSİAD Bülten,** Fuar Forum Özel Sayısı 1997.

-Başbakan Necmettin Erbakan'ın Konuşması,**MÜSİAD Bülten,** Fuar Forum Özel Sayısı 1997.

-**MÜSİAD Firma Tanıtım Katalogu 94.**

-**Türkiye Ekonomisi 1994,** İstanbul MÜSİAD 1994.

-**Türkiye Ekonomisi 1995,** İstanbul MÜSİAD 1995.

-**MÜSİAD 95 Firma Tanıtım Katalogu C.1-2.**

-**Ekonomik Rapor 1996,** İstanbul MÜSİAD 1996.

-**Ekonomik Rapor 1997,** MÜSİAD İstanbul 1997.

- **MÜSİAD Tüzüğü.**

GAZETELER

Akşam 1996-1997

Cumhuriyet 1960-1995

Güneş 1986

Hürgün 1985

Hürriyet 1967-1996

İzmir Ticaret Gazetesi 1993

Milliyet 1970-1997

Politik Ekonomik Durum 1997

Radikal 1996-1997

Sabah 1992-1997

Tercüman 1985

Türkiye 1993

Yeni Devir 1994

Yeni Şafak 1996-1997

Yeni Yüzyıl 1995-1997

Zaman 1993-1995

DERGİLER

Çerçeve

Devir

Ekonomik Forum

Ekonomik Trend

Ekonomist

Finansal Forum

Görüş

2000'e Doğru

İktisat İşletme ve Finans

İktisat ve İş Dünyası

İntermedya Ekonomi

İstanbul Sanayi Odası Dergisi

MÜSİAD Bülten

Nokta

Resmi Gazete

EKLER

ODA/ ŞİRKET ADI ve ADRESİ

.....

.....

..../.../....

SAYIN.....,

Marmara Üniversitesi bünyesinde, Doç.Dr. Aydın UĞUR denetiminde Türkiye'de İşadamları ve gönüllü teşeküller konulu bir doktora tez çalışması tarafımdan yürütülmektedir.

Çalışmamızın bir bölümünü işadamlarımızın üye bulunduğu gönüllü teşeküller konusundaki bir anket uygulaması oluşturmaktadır. Çalışma uygun örneklem büyüklükleri içerisinde çeşitli oda / işadamı derneklerinin üye ve yöneticileri ile yapılmaktadır. Bu çerçevede sizin görüşlerinizi almak üzere yazı ekinde bir anket formu tarafınıza sunulmaktadır.

Anketi cevaplamak suretiyle çalışmamıza önemli bir katkıda bulunmuş olacaksınız. Anket formunu cevapladıktan sonra, formla beraber yollanmış bulunan zarfa koyarak postaya vermeniz yeterlidir.

Katkılarınız için teşekkür eder, başarılar diler,saygılar sunarım.

Araş.Gör. Haluk ALKAN

Adres:.....

.....

Tel:.....

Fax:.....

ODA YÖNETİCİLERİNE GÖNDERİLEN ANKET FORMU

Aşağıda size, başkanlığını yürüttüğünüz mesleki teşekkül ve bazı konularla ilgili sorular sunulmaktadır. Bu sorulara isterseniz tek şıkkı işaretleyerek, isterseniz önem sırasına göre numara vererek birden fazla şıkkı işaretlemek suretiyle cevap verebilirsiniz. Belirtmek istediğiniz fikirleri "diğer" yazılı yere veya sondaki görüş ve öneriler kısmına yazabilirsiniz.

1. Gönüllü olarak üye bulunduğunuz başka bir işadamı derneği var mı? Hayır ( ) Evet ( ) .....

2. Size göre Ticaret ve/veya Sanayi Odalarının kurulmasındaki temel amaç nedir?
( ) a) Ülke kalkınmasında, işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek
( ) b) Karma ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine geçişte karşılaşılan sorunlara çözümler üretmek
( ) c) İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak
( ) d) Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak
( ) e) Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek
( ) f) Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirmek
Diğer.....

3. Size göre TOBB'u, TÜSİAD'tan ayıran belirgin farklılık(lar) ne(ler)dir?
( ) a) Tüm işadamlarını temsil eden en üst mesleki teşekkül olması
( ) b) Resmi olarak tanınmış bir kuruluş olması
( ) c) Ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmesi
( ) d) Karar alma birimleri üzerinde daha etkili olması
Diğer.....

4. Yöneticisi bulunduğunuz kuruluşun faaliyetleri siyasal ve bürokratik karar alma süreçlerinde ne derece dikkate alınıyor?
( ) a) Genel olarak izleniyor, fakat somut sonuçlar doğurmuyor
( ) b) Ekonomik ve sosyal politikalarda somut kararlara dönüşüyor
( ) c) Faaliyetlerinin etkinliği siyasal iktidarın tavırlarına fazlasıyla bağlı
( ) d) Dikkate alındığını düşünmüyorum
Diğer.....

5. Sizce Odalar kamuoyu tarafından nasıl algılanıyor?
( ) a) Bir çıkar grubu olarak görülüyor
( ) b) Toplumun tüm kesimleri tarafından aynı duyarlılıkla karşılanmıyor
( ) c) Genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alınıyor
( ) d) Öncü bir rol oynadığı görüşü hakim
( ) e) Siyasal iktidara fazlasıyla bağımlı olduğu sanılıyor
Diğer.....

6. TOBB'un öncelik vermesi gereken faaliyet alanları size göre neler olmalı?
( ) a) İş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol aynamak
( ) b) Ekonomide kamu kesiminin yol açtığı sorunlara ilişkin kamuoyu oluşturmak
( ) c) Ekonomik, sosyal ve kamu yönetimi ile ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesine yönelik öncü çalışmalar yapmak
( ) d) AB ve Gümrük Birliği konularında işadamlarının ihtiyacını hissettiği bilgi akışını sağlamak
( ) e) Ekonomik sorunların yanısıra kültürel problemlerimize yönelik olarak da çalışmalar yapmak
Diğer.....

7. Yukarıda yapmış olduğunuz sıralamayı da dikkate alarak, yürütülen faliyetlerde hangi metodlara öncelik verilmeli?
( ) a) Başbakan'la görüşmek
( ) b) İlgili Bakan'la görüşmek
( ) c) Parlamento komisyonları ile diyaloğa girmek
( ) d) Kamuoyu oluşturmaya yönelik, sempozyum, araştırma ve yayın faaliyetleri yapmak
( ) e) Bürokratlarla görüşmek
Diğer.....

8. Sizce belirli politikalar veya kanun tasarıları üzerinde etkili olmada aşağıdakilerden hangisine daha çok başvuruluyor?
( ) a) Arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak
( ) b) Benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamak
( ) c) İstenmeyen düzenlemelerin kanunlaşmaması için parlamentoda çalışmak
( ) d) Kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek
Diğer.....

9. Karşılaştığınız sorunlarda, çözüm için başvurduğunuz merciler hangileridir?
( ) a) Bürokratlar
( ) b) Milletvekilleri
( ) c) İlgili bakan veya kabine üyeleri
( ) d) Başbakan
( ) e) Üyesi bulunduğum derneğin yöneticileri
( ) f) Belediye'nin ilgili birimleri
( ) g) TOBB'un ilgili birimleri
( ) h) Ankara'daki hemşehri derneği
Diğer.....

10. Hükümet, bürokratik kurumlar veya parlamentoda karşılaştığınız sorunlarda TOBB'un etkinliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?
( ) a) Birlik yönetimiyle beraber hareket ettiğimde olumlu sonuç alıyorum
( ) b) Birliğin bu tip sorunlarda rol oynamasını uygun bulmuyorum
( ) c) Birlik karar alma süreçlerinde yeterince etkin değil
( ) d) İlgili kurumla doğrudan temasa geçiyorum
Diğer.....

11. Çeşitli karar alma birimleri ile temasa geçmede hangi yöntemi kullanırsınız?
( ) a) Randevu talep ederek yüz yüze görüşmek
( ) b) Yazılı olarak sorunu aktarmak
( ) c) Tanıdık veya seçmenleri devreye sokmak
( ) d) Benzer sorunları yaşayan işadamlarıyla birlikte hareket etmek
Diğer.....

12. Size göre TOBB'un yürüttüğü faliyetlerden hangileri daha etkili oluyor?
( ) a) Kanun tasarıları için ilgili birimlere bilgi ve döküman aktarmak
( ) b) Tasarılar için yetkili birimlere danışmanlık yapmak
( ) c) Kamuoyu oluşturmak
( ) d) Parlamento veya kabine üyeleri ile etkili yüz yüze görüşmeler yürütmek
Diğer.....

13. Size göre aşağıdaki grupların hangileri karar alma süreçlerinde daha belirleyici rol oynuyor?
( ) a) Milletvekilleri
( ) b) Bürokratlar
( ) c) Hükümet
( ) d) Ordu
( ) e) Dini grup ve vakıflar
( ) f) İşadamları
( ) g) Akademisyenler
( ) h) Sendikalar
( ) ı) Partililer
Diğer.....

14. Size göre gümrük birliği süreci Türkiye'ye ne getirecek?
( ) a) İç pazarlarda yerli ürünlere talep daralması
( ) b) Avrupa Birliği'ne tam üyelik
( ) c) Yerli sanayinin rekabet gücünde artış
( ) d) Ekonominin yeniden yapılandırılması için hükümet desteği ihtiyacı
( ) e) Toplumsal değerlerimizde ve kültürel yapımızda bozulma
Diğer.....

15. Bugün ülkenin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun(lar) sizce ne(ler)dir?
( ) a) İşsizlik
( ) b) eğitim sistemi
( ) c) Kamu kesiminin ekonomideki payı
( ) d) Etnik sorunlar
( ) e) İç göç
( ) f) Laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi
( ) g) Enflasyon
( ) h) Siyasal istikrarsızlık
( ) ı) Uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilememesi
( ) j) Nüfus artış hızı
Diğer.....

16. Size göre TOBB'u, MÜSİAD'tan ayıran belirgin farklılık(lar) ne(ler)dir?
( ) a) Ülke ekonomisi üzerindeki etkinliği
( ) b) Ülke sorunlarına daha genel bir perpektifle yaklaşması
( ) c) Daha geniş bir kitleyi temsil etmesi
( ) d) Dünya görüşü
Diğer.....

17. Sizce toplumsal değerler ile ülkenin ekonomik sorunları arasında ne gibi bir bağ vardır?
( ) a) Toplumsal değerler genel olarak engelleyici özellikler taşıyor
( ) b) Toplumsal değerler ile ekonomik sorunlarımız arasında bir bağ yoktur
( ) c) Ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerle uyumlu bir ekonomik modelin oluşturulamamış olmasından kaynaklanıyor
Diğer.....

18. Size göre ekonomik kararların alınmasında aşağıdaki hangi yöntem daha olumlu sonuçlar doğurur.
( ) a) Yasal olarak düzenlenmiş, hükümet, bürokrasi, işçi ve işveren kesimlerinin bir arada bulunduğu danışman komiteler oluşturulması
( ) b) Parlamento komisyonlarında ilgili konularda ekonomik çevrelerin temsilini sağlama
( ) c) Lobiciliğin yasallaştırılması
( ) d) Bürokratik birimlerin karar organlarında ekonomik çevrelerin temsilini sağlama
( ) e) Sanayi ve Ticaret Odalarının yasa tasarıları ve düzenlemelerde etkinliğinin arttırılması
Diğer.....

19. "Devlet" kavramı size ne anlatıyor?
( ) a) Topluma kimliğini kazandıran tarihsel bir gelenek
( ) b) Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt
( ) c) Bireyin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt
( ) d) Bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı
Diğer.....

20. Sizce nüfus artış hızı ile ülke ekonomisinin gelişmesi arasında nasıl bir bağ var?
( ) a) Nüfus artış hızı, ülke ekonomisine ciddi sorunlar getiriyor
( ) b) Artan nüfus ekonomik canlılık için zorunludur
( ) c) Sorunlarımız artan nüfustan değil, düzensiz iç göçten kaynaklanıyor
( ) d) Nüfusun optimum bir düzeyde tutulabilmesi için hükümetçe genel bir nüfus politikasının yürütülmesi zorunludur
Diğer.....

21. Sizce devletin ekonomideki rolü ne olmalı?
( ) a) Devlet sadece altyapı hizmetlerini yerine getirmeli
( ) b) Altyapı hizmetlerinin yanında etkili bir teşvik sistemi uygulamalı
( ) c) Özel sektörün henüz yetersiz olduğu alanlarda hizmeti bizzat yerine getirmeli
( ) d) Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili hizmetleri düzenleyip üstlenmeli
( ) e) Güvenlik ve milli savunma dışındaki tüm alanları özel sektöre bırakmalı
Diğer.....

22. Ülke sorunlarının aşılmasında sizce, öncelik sırasına göre, yapılması gereken düzenlemeler neler olmalı?
( ) a) Anayasal özgürlüklerin tanınması
( ) b) 82 Anayasasının tam anlamıyla uygulanması
( ) c) Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi
( ) d) Ekonomik ve sosyal konseyin kurulması
( ) e) Teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik
( ) f) İki Parti Sistemini kurumsallaştırmak
( ) g) Başkanlık sistemine geçmek
( ) h) Bürokraside reform
( ) ı) Özelleştirmede etkinlik
Diğer.....

23. Size göre, Birlik, Türkiye'deki tüm Oda yönetimlerini gerçek anlamda temsil edebiliyor mu?
( ) a) Taleplerimizin aktarılmasında etkin rol oynuyor
( ) b) Birlik yönetimi ayrı bir çıkar grubu gibi hareket ediyor
( ) c) Temsil oranları Odalar arasında adil dağıtılmamış
( ) d) Yönetim daha çok küçük ve orta ölçekli işadamlarının savunuculuğunu yapıyor
( ) e) Daha çok hükümetin belirlediği ekonomi politikalarına uygun hareket ediyor
Diğer.....

Görüş ve Öneriler

TÜSİAD ÜYELERİNE GÖNDERİLEN ANKET FORMU

Aşağıda size üyesi bulunduğunuz kuruluş hakkında sorular sunulmaktadır. Bu sorulara isterseniz tek şıkkı işaretleyerek, isterseniz önem sırasına göre numara vererek birden fazla şıkkı işaretlemek suretiyle cevap verebilirsiniz. Belirtmek istediğiniz fikirleri "diğer" yazılı yere veya sondaki görüş ve öneriler kısmına yazabilirsiniz.

1. Üyesi bulunduğunuz kuruluş içinde anketi yanıtladığınız tarihte veya daha önce yönetimle ilgili görev aldınız mı? Evet ( ) Hayır ( )

2. Şirketiniz hangi alanda faaliyet yürütüyor? Sanayi ( ) Ticaret ( ) Diğer ( )

3. Gönüllü olarak üye bulunduğunuz başka bir işadamı derneği var mı? Evet ( ) Hayır ( )

4. Size göre TÜSİAD'ın kurulmasındaki temel amaç nedir?
( ) a) Ülke kalkınmasında, işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek
( ) b) Karma ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine geçişte karşılaşılan sorunlara çözümlere üretmek
( ) c) İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak
( ) d) Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak
( ) e) Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek
( ) f) Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirmek
( ) g) Ekonomik kalkınmayı manevi boyutlarıyla ülkenin gündemine getirmek
Diğer.....

5. Size göre TÜSİAD'ı, TOBB'tan ayıran belirgin farklılık(lar) ne(ler)dir?
( ) a) Özerk bir kuruluş olması
( ) b) Üst düzeydeki sanayici ve işadamlarını temsil etmesi
( ) c) Ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmesi
( ) d) Karar alma birimleri üzerinde daha etkili olması
Diğer.....

6. Üyesi bulunduğunuz kuruluşun faaliyetleri siyasal ve bürokratik karar alma süreçlerinde ne derece dikkate alınıyor?
( ) a) Genel olarak izleniyor, fakat somut sonuçlar doğurmuyor
( ) b) Ekonomik ve sosyal politikalarda somut kararlara dönüşüyor
( ) c) Dernek faaliyetlerinin etkinliği siyasal iktidarın tavırlarına fazlasıyla bağlı
( ) d) Dikkate alındığını düşünmüyorum
Diğer.....

7. Sizce Derneğiniz kamuoyu tarafından nasıl algılanıyor?
( ) a) Bir elit derneği olarak kabul ediliyor
( ) b) Toplumun tüm kesimleri tarafından aynı duyarlılıkla karşılanmıyor
( ) c) Genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alınıyor
( ) d) Öncü bir rol oynadığı görüşü hakim
( ) e) Kapalı bir çıkar grubu olarak algılanıyor
( ) f) İşadamı niteliğinden çok üyelerinin dünya görüşü ile öne çıkıyor
( ) g) Bir siyasal partinin yan kuruluşu olarak görülüyor
Diğer.....

8. Derneğin öncelik vermesi gereken faaliyet alanları size göre neler olmalı?
( ) a) İş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol aynamak
( ) b) Ekonomide kamu kesiminin yol açtığı sorunlara ilişkin kamuoyu oluşturmak
( ) c) Ekonomik, sosyal ve kamu yönetimi ile ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesine yönelik öncü çalışmalar yapmak
( ) d) AB ve Gümrük Birliği konularında işadamlarının ihtiyacını hissettiği bilgi akışını sağlama
( ) e) Kültürel problemlerimize yönelik olarak da çalışmalar yapmak
Diğer.....

9. Yukarıda yapmış olduğunuz sıralamayı da dikkate alarak, yürütülen faliyetlerde hangi metodlara öncelik verilmeli?
( ) a) Başbakan'la görüşmek
( ) b) İlgili Bakan'la görüşmek
( ) c) Parlamento komisyonları ile diyaloğa girmek
( ) d) Kamuoyu oluşturmaya yönelik, sempozyum ve yayın faaliyetleri yapmak
( ) e) Bürokratlarla görüşmek
Diğer.....

10. Sizce belirli politikalar veya kanun tasarıları üzerinde etkili olmada aşağıdakilerden hangisine daha çok başvuruluyor?
( ) a) Arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak
( ) b) Benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamak
( ) c) İstenmeyen düzenlemelerin kanunlaşmaması için parlamentoda çalışmak
( ) d) Kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek
Diğer.....

11. Karşılaştığınız sorunlarda, çözüm için başvurduğunuz merciler hangileridir?
( ) a) Bürokratlar
( ) b) Milletvekilleri
( ) c) İlgili bakan veya kabine üyeleri
( ) d) Başbakan
( ) e) Üyesi bulunduğum derneğin yöneticileri
( ) f) Belediye'nin ilgili birimleri
( ) g) Bağlı bulunduğum oda yönetimi
( ) h) Ankara'daki hemşehri derneği
Diğer.....

12. Hükümet, bürokratik kurumlar veya parlamentoda karşılaştığınız sorunlarda üyesi bulunduğunuz kuruluşun etkinliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?
( ) a) Dernek yönetimiyle beraber hareket ettiğimde olumlu sonuç alıyorum
( ) b) Derneğin bu tip sorunlarda rol oynamasını uygun bulmuyorum
( ) c) Dernek karar alma süreçlerinde yeterince etkin değil
( ) d) İlgili kurumla doğrudan temasa geçiyorum
Diğer.....

13. Çeşitli karar alma birimleri ile temasa geçmede hangi yöntemi kullanırsınız?
( ) a) Randevu talep ederek yüz yüze görüşmek
( ) b) Yazılı olarak sorunu aktarmak
( ) c) Tanıdık veya seçmenleri devreye sokmak
( ) d) Benzer sorunları yaşayan işadamlarıyla birlikte hareket etmek
Diğer.....

14. Size göre TÜSİAD'ın yürüttüğü faliyetlerden hangileri daha etkili oluyor?
( ) a) Kanun tasarıları için ilgili birimlere bilgi ve döküman aktarmak
( ) b) Tasarılar için yetkili birimlere danışmanlık yapmak
( ) c) Kamuoyu oluşturmak
( ) d) Parlamento veya kabine üyeleri ile etkili yüz yüze görüşmeler yürütmek
Diğer.....

15. Size göre aşağıdaki grupların hangileri karar alma süreçlerinde daha belirleyicidir?
( ) a) Milletvekilleri
( ) b) Bürokratlar
( ) c) Hükümet
( ) d) Ordu
( ) e) Dini grup ve vakıflar
( ) f) İşadamları
( ) g) Akademisyenler
( ) h) Sendikalar
( ) ı) Partililer
Diğer.....

16. Size göre gümrük birliği süreci Türkiye'ye ne getirecek?
( ) a) İç pazarlarda yerli ürünlere talep daralması
( ) b) Avrupa Birliği'ne tam üyelik
( ) c) Yerli sanayinin rekabet gücünde artış
( ) d) Ekonominin yeniden yapılandırılması için hükümet desteği ihtiyacı
( ) e) Toplumsal değerlerimizde ve kültürel yapımızda bozulma
Diğer.....

17. Bugün ülkenin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun(lar) sizce ne(ler)dir?
( ) a) İşsizlik
( ) b) eğitim sistemi
( ) c) Kamu kesiminin ekonomideki payı
( ) d) Etnik sorunlar
( ) e) İç göç
( ) f) Laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi
( ) g) Enflasyon
( ) h) Siyasal istikrarsızlık
( ) ı) Uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilememesi
( ) j) Nüfus artış hızı
Diğer.....

18. Size göre TÜSİAD'ı, MÜSİAD'tan ayıran belirgin farklılık(lar) ne(ler)dir?
( ) a) Ülke ekonomisi üzerindeki etkinliği
( ) b) Ülke sorunlarına daha genel bir perpektifle yaklaşması
( ) c) Üst düzeydeki sanayici ve işadamlarını temsil etmesi
( ) d) Dünya görüşü
Diğer.....

19. Sizce toplumsal değerler ile ülkenin ekonomik sorunları arasında ne gibi bir bağlantı kurulabilir?
( ) a) Toplumsal değerler genel olarak engelleyici özellikler taşıyor
( ) b) Toplumsal değerler ile ekonomik sorunlarımız arasında bir bağ yoktur
( ) c) Ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerle uyumlu bir ekonomik modelin oluşturulamamış olmasından kaynaklanıyor
Diğer.....

20. Size göre ekonomik kararların alınmasında aşağıdaki hangi yöntem daha olumlu sonuçlar doğurur.
( ) a) Yasal olarak düzenlenmiş, hükümet, bürokrasi, işçi ve işveren kesimlerinin bir arada bulunduğu danışman komiteler oluşturulması
( ) b) Parlamento komisyonlarında ilgili konularda ekonomik çevrelerin temsilini sağlama
( ) c) Lobiciliğin yasallaştırılması
( ) d) Bürokratik birimlerin karar organlarında ekonomik çevrelerin temsilini sağlama
( ) e) Sanayi ve Ticaret Odalarının yasa tasarıları ve düzenlemelerde etkinliğinin arttırılması
Diğer.....

21. "Devlet" kavramı size ne anlatıyor?
( ) a) Topluma kimliğini kazandıran tarihsel bir gelenek
( ) b) Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt
( ) c) Bireyin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt
( ) d) Bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı
Diğer.....

22. Sizce nüfus artış hızı ile ülke ekonomisinin gelişmesi arasında nasıl bir bağ var?
( ) a) Nüfus artış hızı, ülke ekonomisine ciddi sorunlar getiriyor
( ) b) Artan nüfus ekonomik canlılık için zorunludur
( ) c) Sorunlarımız artan nüfustan değil, düzensiz iç göçten kaynaklanıyor
( ) d) Nüfusun optimum bir düzeyde tutulabilmesi için hükümetçe genel bir nüfus politikasının yürütülmesi zorunludur
Diğer.....

23. Sizce devletin ekonomideki rolü ne olmalı?
( ) a) Devlet sadece altyapı hizmetlerini yerine getirmeli
( ) b) Altyapı hizmetlerinin yanında etkili bir teşvik sistemi uygulamalı
( ) c) Özel sektörün henüz yetersiz olduğu alanlarda hizmeti bizzat yerine getirmeli
( ) d) Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili hizmetleri düzenleyip üstlenmeli
( ) e) Güvenlik ve milli savunma dışındaki tüm alanları özel sektöre bırakmalı
Diğer.....

24. Ülke sorunlarının aşılmasında sizce, öncelik sırasına göre, yapılması gereken düzenlemeler neler olmalı?
( ) a) Anayasal özgürlüklerin tanınması
( ) b) 82 Anayasasının tam anlamıyla uygulanması
( ) c) Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi
( ) d) Ekonomik ve sosyal konseyin kurulmas
( ) e) Teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik
( ) f) İki Parti Sistemini kurumsallaştırmak
( ) g) Başkanlık sistemine geçmek
( ) h) Bürokraside reform
( ) ı) Özelleştirmede etkinlik
diğer.....

25. Derneğin hangi faliyetlerine katılıyorsunuz?
( ) a) Genel Kurul Toplantılarına katılmak
( ) b) Derneğin düzenlediği sempozyum ve panellere katılmak
( ) c) Dernek yönetiminde görev almak
( ) d) Aidatları düzgün ödemek
Diğer.....

Görüş ve Öneriler:

MÜSİAD ÜYELERİNE GÖNDERİLEN ANKET FORMU

Aşağıda size üyesi bulunduğunuz kuruluş hakkında sorular sunulmaktadır. Bu sorulara isterseniz tek şıkkı işaretleyerek, isterseniz önem sırasına göre numara vererek birden fazla şıkkı işaretlemek suretiyle cevap verebilirsiniz. Belirtmek istediğiniz fikirleri "diğer" yazılı yere veya sondaki görüş ve öneriler kısmına yazabilirsiniz.

1. Üyesi bulunduğunuz kuruluş içinde anketi yanıtladığınız tarihte veya daha önce yönetimle ilgili görev aldınız mı? Evet ( ) Hayır ( )

2. Şirketiniz hangi alanda faaliyet yürütüyor? Sanayi ( ) Ticaret ( ) Diğer ( )

3. Gönüllü olarak üye bulunduğunuz başka bir işadamı derneği var mı? Evet ( ) Hayır ( )

4. Size göre MÜSİAD'ın kurulmasındaki temel amaç nedir?
( ) a) Ülke kalkınmasında, işadamlarının üzerlerine düşen görevleri daha etkin olarak gerçekleştirmek
( ) b) Karma ekonomik düzenden, piyasa ekonomisine geçişte karşılaşılan sorunlara çözümlere üretmek
( ) c) İşadamlarının, çıkarlarını siyasal ve bürokratik kurumlarda daha etkin olarak savunmak
( ) d) Ekonominin yanısıra sosyal ve siyasal açılardan da ülkenin karşı karşıya bulunduğu sorunlarda işadamlarının etkin bir rol oynamasını sağlamak
( ) e) Kamuoyunda işadamlarına yönelik yanlış algılamaların önüne geçmek
( ) f) Küçük ve orta ölçekli işletmelerin güçlendirmek
( ) g) Ekonomik kalkınmayı manevi boyutlarıyla ülkenin gündemine getirmek
Diğer.....

5. Size göre MÜSİAD'ı, TOBB'tan ayıran belirgin farklılık(lar) ne(ler)dir?
( ) a) Özerk bir kuruluş olması
( ) b) Üst düzeydeki sanayici ve işadamlarını temsil etmesi
( ) c) Ekonomik çıkarların ötesinde hedefler gütmesi
( ) d) Karar alma birimleri üzerinde daha etkili olması
Diğer.....

6. Üyesi bulunduğunuz kuruluşun faaliyetleri siyasal ve bürokratik karar alma süreçlerinde ne derece dikkate alınıyor?
( ) a) Genel olarak izleniyor, fakat somut sonuçlar doğurmuyor
( ) b) Ekonomik ve sosyal politikalarda somut kararlara dönüşüyor
( ) c) Dernek faaliyetlerinin etkinliği siyasal iktidarın tavırlarına fazlasıyla bağlı
( ) d) Dikkate alındığını düşünmüyorum
Diğer.....

7. Sizce Derneğiniz kamuoyu tarafından nasıl algılanıyor?
( ) a) Bir elit derneği olarak kabul ediliyor
( ) b) Toplumun tüm kesimleri tarafından aynı duyarlılıkla karşılanmıyor
( ) c) Genel olarak kamuoyu tarafından dikkate alınıyor
( ) d) Öncü bir rol oynadığı görüşü hakim
( ) e) Kapalı bir çıkar grubu olarak algılanıyor
( ) f) İşadamı niteliğinden çok üyelerinin dünya görüşü ile öne çıkıyor
( ) g) Bir siyasal partinin yan kuruluşu olarak görülüyor
Diğer.....

8. Derneğin öncelik vermesi gereken faaliyet alanları size göre neler olmalı?
( ) a) İş dünyasının ihtiyaç hissettiği yasa ve mevzuat düzenlemelerinde etkin rol aynamak
( ) b) Ekonomide kamu kesiminin yol açtığı sorunlara ilişkin kamuoyu oluşturmak
( ) c) Ekonomik, sosyal ve kamu yönetimi ile ilgili yeni bir yapılanmaya gidilmesine yönelik öncü çalışmalar yapmak
( ) d) AB ve Gümrük Birliği konularında işadamlarının ihtiyacını hissettiği bilgi akışını sağlamak
( ) e) Ekonomik sorunların yanısıra kültürel problemlerimize yönelik olarak da çalışmalar yapmak
Diğer.....

9. Yukarıda yapmış olduğunuz sıralamayı da dikkate alarak, yürütülen faliyetlerde hangi metodlara öncelik verilmeli?
( ) a) Başbakan'la görüşmek
( ) b) İlgili Bakan'la görüşmek
( ) c) Parlamento komisyonları ile diyaloğa girmek
( ) d) Kamuoyu oluşturmaya yönelik, sempozyum, araştırma çalışmaları ve yayın faaliyetleri yapmak
( ) e) Bürokratlarla görüşmek
Diğer.....

10. Sizce belirli politikalar veya kanun tasarıları üzerinde etkili olmada aşağıdakilerden hangisine daha çok başvuruluyor?
( ) a) Arzu edilen tasarıların kanunlaşması yönünde çaba harcamak
( ) b) Benimsenen hükümet politikalarına kamuoyu desteği sağlamak
( ) c) İstenmeyen düzenlemelerin kanunlaşmaması için parlamentoda çalışmak
( ) d) Kamuoyu oluşturmak suretiyle istenmeyen politikalara direnmek
Diğer.....

11. Karşılaştığınız sorunlarda, çözüm için başvurduğunuz merciler hangileridir?
( ) a) Bürokratlar
( ) b) Milletvekilleri
( ) c) İlgili bakan veya kabine üyeleri
( ) d) Başbakan
( ) e) Üyesi bulunduğum derneğin yöneticileri
( ) f) Belediye'nin ilgili birimleri
( ) g) Bağlı bulunduğum oda yönetimi
( ) h) Ankara'daki Hemşehri Derneği
Diğer.....

12. Hükümet, bürokratik kurumlar veya parlamentoda karşılaştığınız sorunlarda üyesi bulunduğunuz kuruluşun etkinliğini nasıl değerlendiriyorsunuz?
( ) a) Dernek yönetimiyle beraber hareket ettiğimde olumlu sonuç alıyorum
( ) b) Derneğin bu tip sorunlarda rol oynamasını uygun bulmuyorum
( ) c) Dernek karar alma süreçlerinde yeterince etkin değil
( ) d) İlgili kurumla doğrudan temasa geçiyorum
Diğer.....

13. Çeşitli karar alma birimleri ile temasa geçmede hangi yöntemi kullanırsınız?
( ) a) Randevu talep ederek yüz yüze görüşmek
( ) b) Yazılı olarak sorunu aktarmak
( ) c) Tanıdık veya seçmenleri devreye sokmak
( ) d) Benzer sorunları yaşayan işadamlarıyla birlikte hareket etmek
Diğer.....

14. Size göre MÜSİAD'ın yürüttüğü faliyetlerden hangileri daha etkili oluyor?
( ) a) Kanun tasarıları için ilgili birimlere bilgi ve döküman aktarmak
( ) b) Tasarılar için yetkili birimlere danışmanlık yapmak
( ) c) Kamuoyu oluşturmak
( ) d) Parlamento veya kabine üyeleri ile etkili yüz yüze görüşmeler yürütmek
diğer.....

15. Size göre aşağıdaki grupların hangileri karar alma süreçlerinde daha belirleyici rol oynuyor?

( ) a) Milletvekilleri	( ) d) Ordu	( ) g) Akademisyenler
( ) b) Bürokratlar	( ) e) Dini grup ve vakıflar	( ) h) Sendikalar
( ) c) Hükümet	( ) f) İşadamları	( ) ı) Partililer

Diğer.....

16. Size göre gümrük birliği süreci Türkiye'ye ne getirecek?
( ) a) İç pazarlarda yerli ürünlere talep daralması
( ) b) Avrupa Birliği'ne tam üyelik
( ) c) Yerli sanayinin rekabet gücünde artış
( ) d) Ekonominin yeniden yapılandırılması için hükümet desteği ihtiyacı
( ) e) Toplumsal değerlerimizde ve kültürel yapımızda bozulma
Diğer.....

17. Bugün ülkenin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorun(lar) sizce ne(ler)dir?

( ) a) İşsizlik	( ) g) Enflasyon
( ) b) eğitim sistemi	( ) h) Siyasal istikrarsızlık
( ) c) Kamu kesiminin ekonomideki payı	( ) ı) Uluslararası ekonomik stratejilerin geliştirilememesi
( ) d) Etnik sorunlar	( ) j) Nüfus artış hızı
( ) e) İç göç	diğer.....
( ) f) Laiklik üzerindeki kutuplaşma eğilimi	

18. Size göre MÜSİAD'ı, TÜSİAD'tan ayıran belirgin farklılık(lar) ne(ler)dir?
( ) a) Ülke ekonomisi üzerindeki etkinliği
( ) b) Ülke sorunlarına daha genel bir perpektifle yaklaşması
( ) c) Temsil ettiği üyelerin farklılığı
( ) d) Dünya görüşü
Diğer.....

19. Sizce toplumsal değerler ile ülkenin ekonomik sorunları arasında ne gibi bir bağlantı kurulabilir?
( ) a) Toplumsal değerler genel olarak engelleyici özellikler taşıyor
( ) b) Toplumsal değerler ile ekonomik sorunlarımız arasında bir bağ yoktur
( ) c) Ekonomik sorunlar, toplumsal değerlerle uyumlu bir ekonomik modelin oluşturulamamış olmasından kaynaklanıyor
Diğer.....

20. Size göre ekonomik kararların alınmasında aşağıdaki hangi yöntem daha olumlu sonuçlar doğurur

( ) a) Yasal olarak düzenlenmiş, hükümet, bürokrasi, işçi ve işveren kesimlerinin bir arada bulunduğu danışman komiteler oluşturulması
( ) b) Parlamento komisyonlarında ilgili konularda ekonomik çevrelerin temsilini sağlama
( ) c) Lobiciliğin yasallaştırılması
( ) d) Bürokratik birimlerin karar organlarında ekonomik çevrelerin temsilini sağlama
( ) e) Sanayi ve Ticaret Odalarının yasa tasarıları ve düzenlemelerde etkinliğinin arttırılması
Diğer.....

21. "Devlet" kavramı size ne anlatıyor?

( ) a) Topluma kimliğini kazandıran tarihsel bir gelenek
( ) b) Toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt
( ) c) Bireyin ihtiyaçlarını karşılamak üzere oluşturulmuş bir aygıt
( ) d) Bütün karar alma süreçlerini kontrol edebilen merkezi yapı
Diğer.....

22. Sizce nüfus artış hızı ile ülke ekonomisinin gelişmesi arasında nasıl bir bağ var?

( ) a) Nüfus artış hızı, ülke ekonomisine ciddi sorunlar getiriyor
( ) b) Artan nüfus ekonomik canlılık için zorunludur
( ) c) Sorunlarımız artan nüfustan değil, düzensiz iç göçten kaynaklanıyor
( ) d) Nüfusun optimum bir düzeyde tutulabilmesi için hükümetçe genel bir nüfus politikasının yürütülmesi zorunludur
Diğer.....

23. Sizce devletin ekonomideki rolü ne olmalı?

( ) a) Devlet sadece altyapı hizmetlerini yerine getirmeli
( ) b) Altyapı hizmetlerinin yanında etkili bir teşvik sistemi uygulamalı
( ) c) Özel sektörün henüz yetersiz olduğu alanlarda hizmeti bizzat yerine getirmeli
( ) d) Sosyal güvenlik, eğitim ve sağlıkla ilgili hizmetleri düzenleyip üstlenmeli
( ) e) Güvenlik ve milli savunma dışındaki tüm alanları özel sektöre bırakmalı
Diğer.....

24. Ülke sorunlarının aşılmasında sizce, öncelik sırasına göre, yapılması gereken düzenlemeler neler olmalı?

( ) a) Anayasal özgürlüklerin tanınması
( ) b) 82 Anayasasının tam anlamıyla uygulanması
( ) c) Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi
( ) d) Ekonomik ve sosyal konseyin kurulması
( ) e) Teşvik ve dış ticaret mevzuatında değişiklik
( ) f) İki Parti Sistemini kurumsallaştırmak
( ) g) Başkanlık sistemine geçmek
( ) h) Bürokraside reform
( ) ı) Özelleştirmede etkinlik
Diğer.....

25. Derneğin hangi faliyetlerine katılıyorsunuz?

( ) a) Genel Kurul Toplantılarına katılmak
( ) b) Derneğin düzenlediği sempozyum ve panellere katılmak
( ) c) Dernek yönetiminde görev almak
( ) d) Aidatları düzgün ödemek
Diğer.....

Görüş ve Öneriler:

TÜRKİYE'DE BASKI GRUPLARI: SİYASET VE İŞADAMI ÖRGÜTLENMELERİ

ÖZET

Baskı gruplarının analizinden yola çıkılarak, bir ülkedeki siyasal etkileşimleri incelemek, toplum ile devlet arasındaki ilişkilerin niteliğinden, siyasal kültüre; siyasal sistemin kurumsal yapısından, yönetimsel işlevselliğine kadar çok çeşitli alanlarla ilgili olmayı gerektirir. Aynı zamanda baskı grupları toplum ile devlet arasında aracı bir rol üstlendiklerinden, konu sosyolojik süreçlerle de yakından alakalıdır. Bu nedenle bir yönetim organizasyonu olarak devlet, toplumdaki farklılıklara her zaman duyarlı olmuş bu alanı kontrol etmek istemiştir. Yine benzer şekilde yönetilen topluluklar da kendilerine yönelik düzenlemelerle yakından ilgilidirler ve onlar da bu alanı kontrol etmek isterler. İşte bu etkileşim zinciri değişik ülkelerde değişik baskı grubu sistemleri ortaya çıkarmış devlet-toplum ilişkileri de bu çerçevede şekillenmiştir.

Baskı grupları birinci bölümde daha ayrıntılı göreceğimiz gibi çok farklı tipte ve alanda örgütlenebilmektedirler. Yine bu örgütlerin siyasal otoritelerle iletişim kanalları birbirlerinden çok farklı biçimlerde şekillenebilmektedir. Baskı gruplarının bilimsel olarak analiz edilmesinde, bu kurumların niteliği gereği ampirik verilerden hareket ederek teorik çerçeveye ulaşmak en çok başvurulan yöntemdir. Bu çerçevede sektör ve ilgi analizleri, alan araştırmaları, doğrudan birincil kaynaklara yönelik ampirik veri toplama, mülakat ve güncel basını yakından takip etme bilimsel araştırmanın başlıca yöntemlerini oluşturmaktadır. Her şeyden önce baskı grubu analizleri verilere ulaşmak yönüyle oldukça zor bir çalışma alanını oluşturur. Örgütlenmeler genellikle kendilerinin analiz edilmesine sıcak bakmazlar veya çalışmayı istekleri doğrultusunda yönlendirmek isterler. Aynı şekilde özellikle hükümet ve bürokratik birimlerle geliştirilen yakın ilişkilerin görünür hale getirilmesi, hele güncel olarak yorumlanması bir çok açıdan güçtür. Bunun da başlıca nedeni bu ilişkilerin görünür kılınmasından duyulan psikolojik çekingenliklerdir.

Türkiye'de baskı grupları olgusunu ele alıp incelemek istediğimizde ilk dikkatimizi çeken nokta bu konudaki çalışmaların oldukça sınırlı sayıda olduğuydu. Özellikle alan araştırmasına dayalı çalışmalarının sayısı oldukça azdı ve bunların örgütlenme düzeyinde

yapılanları da ağırlıklı olarak Çalışma Ekonomisi disiplini altında yapılan işçi sendikalarıyla ilgili analizleri kapsamaktaydı. Gerçekten ülkemizde tutumcu gruplar ve işadamları organizasyonlarına yönelik genel çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır ve bu durum Türk siyasal hayatının analizinde bu alanın boş kalmasına neden olmaktadır. Bunun iki sonucu bulunmaktadır: Öncelikle konu ile ilgili çalışmalar ağırlıklı olarak birincil kaynaklarla yapılmak zorundadır ve alan araştırmalarının önemi buna bağlı olarak daha da artmaktadır. Özellikle konu işadamlarını örgütsel düzeyde siyasal etkileşimleri olursa bu yöntem daha da zorunlu hale gelmektedir.

Çalışmamızda ikinci karar vermemiz gereken nokta hangi örgütlenmeleri çalışmamıza dahil edeceğimizle ilgiliydi. Öncelikle seçeceğimiz örgütlerin, genele ilişkin amaçlar taşıyan ve siyasal alanla bu düzeyde etkileşimler kurabilen örgütler olması gerekiyordu. İkinci olarak yüksek bir örgütlenme düzeyine sahip bulunmalarını belirleyici bir kıstas olarak aldık. Ayrıca temsil profili açısından ülkenin ekonomik çıkar gruplarını temsil etmekte konumlanış biçimleri analize tabi tutulabilecek düzeyde olmalıydı. Yine seçeceğimiz örgütler Türkiye'de toplum-devlet ilişkilerinin analizinde genel seyri anlamamızda işadamları açısından ışık tutacak şekilde seçilmeliydi. Ayrıca örgütleri toplumsal arka plan ölçeğinde ayrı ayrı tanımlayabilmeliydik. Son olarak seçeceğimiz işadamı örgütleri oldukça dağınık ve yaygın bir araştırma alanında bize bu alanı yorumlayabilecek bir analiz çerçevesi verebilmeliydi. Bu çerçeveden hareketle Türkiye'nin siyasal ve sosyo ekonomik evrimine paralel olarak gelişme gösteren üç işadamı örgütünü karşılaştırmalı bir analiz içinde ele almaya kara verdik: Ülke çapında kamu hukukuna bağlı olarak devlet eliyle örgütlendirilmiş odalar hiyerarşisi ve onun üst örgütü olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB); ulkenin önde gelen büyük sanayicilerini ve holdinglerini bünyesinde barındıran Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) ve 1990'dan sonra kurulmuş olmasına rağmen siyasal alanda sahip olduğu arka plan gereği hızla öne çıkan ve muhafazakar sermayenin temsilcisi olarak tanınan Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD).

Çalışmamızın bizi ulaştırdığı sonuçları ise aşağıda kısaca özetleyelim :

Türkiye'de işadamı örgütlenmelerinin bir baskı grubu olarak davranış eğilimlerinin şekillenmesinde öncelikle vurgulanması gereken nokta merkezi ulus devlet oluşumu sürecinde siyasal elitlerin güçlü bir konuma gelmesi ve kamusal grupların bu süreçte etkin rol oynamalarıdır. Dolayısıyla işadamı grupları bir siyasal yapılanmanın mimarı olmaktan çok, bu yapılanmayı şekillendiren eğilim ve kurumların etkinliği altında gelişme göstermişlerdir.

Yine tutumcu işlevler edindikçe işadamı örgütlerinin siyasal merkezce muhatap alınma katsayıları düşmektedir. Dolayısıyla onlar siyasal merkezi yönlendirmede kamuoyu silahına etkili bir yöntem olarak sürekli başvurmaktadırlar.

Burada belirtmemiz gereken bir diğer nokta işadamı örgütlerinin talep aktarma işlevlerinin, üyelerin siyasal ve bürokratik kanallara bireysel ulaşma yeterlilikleri ile ters orantılı bir ilişkinin bulunduğudur.

Türkiye'de işadamı örgütlenmeleri düzeyinde devleti tarihsel bir gelenek ve güçlü bir merkezi yapı olarak görme eğilimi oldukça güçlüdür.

İşadamı baskı grupları hükümete karşı muhalif bir konuma geldiklerinde veya hükümetin istekleri ile çelişen tutumcu bir talep bileşimini öne çıkardıklarında , cezalandırıcı bir siyasal mekanizmayı hep karşılarında bulmuşlardır. Türkiye'de hükümetlerin sahip olduğu siyasal mekanizmalar ekonomide firma düzeyinde spesifik çıkarları dahi cezalandırabilecek işlevselliğe sahiptir ve bu mekanizmalara sıklıkla başvurulmaktadır.

Dolayısıyla pluralist eğilim işadamları düzleminde zayıf bir dinamik olarak kalmaktadır. Hükümetlerin kontrol mekanizmalarını paylaşmama isteği de bu çerçeveye eklenirse, ortaya istikrarsız ve kurumsal olmayan bir ilişki düzlemi çıkmaktadır.

Türkiye'de işadamı baskı grupları örgütsel açıdan da fazlasıyla merkezci bir eğilime sahiptirler ve birbirlerine karşı çatışmacı bir eğilim taşımaktadırlar.

İşadamı örgütlerinin bir baskı grubu olarak taşıdıkları diğer bir özellik; süreç içinde genel konularda proje üretebilme yeterliliğine sahip bir organizasyonel uzmanlaşma evrimi geçirmekte olduklarıdır. Özellikle gönüllü kuruluşlar bu konuda personel istihdam etmekte ve gerekli donanım konusunda yatırımlar yapmaktadırlar. Yine TOBB yönetimi uzmanlaşmaya dönük güçlü bir yapılanma içerisindedir. Bu tip bir fonksiyonel uzmanlaşma onları siyasal açıdan gelecekte anahtar rol oynayabilecek kurumlar olarak öne çıkarmaktadır. Türkiye pratiği ilginç bir biçimde genel değişime ilişkin talep perspektiflerine sahip, içinde siyasal yapılanmanın da bulunduğu bir çok alanda proje üretebilme yeterliliğine ulaşmış bir işadamı baskı grubu tipini ortaya çıkarmıştır. Öncelikle bu kuruluşlar ekonomik çıkarları ile genel siyasal yapılanma arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunun farkındadırlar ve zaman içinde bu çıkarlarını kamusallaştırarak, uzmanlık yönü ağır basan çalışmalar yardımıyla otoritelere iletme konusunda işlevsel kuruluşlar haline dönüşmüşlerdir. Siyasal partilerin proje üretme konusundaki zayıflıkları göz önünde bulundurulursa, işadamı örgütlerinin bu nitelikleriyle yakın gelecekte siyasal alanla daha yakın bir etkileşim içerisine gireceklerini kestirmek güç gözükmemektedir. Ancak bu etkileşimin gelişme perspektifleri konusunda belirli bir rotayı öngörmek zordur.

Birbirlerine karşı bu konumlanma biçimi, proje üretebilme yeterliliği ve siyasal merkezi önceleme eğilimi ile birleşince örgütlenmelerin otoriter bir eğilime kayabilecekleri söylenebilir. Gerçekten çalışmamızın bize gösterdiği; siyasal otoriteleri yeteneksiz görme ve yeterli seçmen desteği sağlama imkanlarının zayıflığı onları elitist yöntemlere daha yakın konumlanmaları sonucunu doğurabilir. Bu duruma bir de mevcut siyasal otoritelerin karar alma süreçlerini bu gruplarla paylaşmama ve yönlendirme güçlerini kendi tekelinde tutma eğilimi de eklenirse elitist eğiliminin daha da güç kazanacağı söylenebilir. Dolayisiyla isadamlari ya kendileri ile ilgili kararlarin parlamento ve siyasal denetimin disinda kendilerinin kontrolunde bir mekanizma olarak yapilandirilmasi yonunde caba harcayacaklar, ya da dogrudan siyasal alanda etkinlik saglamaya calisacaklardir. Peki gidiş yalnızca otoriter bir eğilime doğru mu yönlenecektir? Buna kesinlikle evet dememiz mümkün değil, çünkü mevcut süreç içinde bu öngörünün dışında başka dinamikler de ayırt edilebilir.

Herşeyden önce işadamı grupları doğaları gereği "maliyet hesabı" ile hareket eden kuruluşlardır ve uygun siyasal koşullar içinde sahip oldukları uzmanlık ve çatışmacı karakterleri nedeniyle Türkiye örneğinde yapıcı birer siyasal aktör olarak yer alabilirler. TÜSİAD'ın siyasal merkez öncelikli eğiliminin zaman içinde partiler üstü bir stratejiye ve projeler bazında talep iletme davranışına evrilmesi, MÜSİAD'ın yakın düşünsel referanslara rağmen, iktidar olana dek RP ile kapalı ilişkiler geliştirmemeye özen göstermesi bu eğilimin göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Yalnız burada önemli bir noktanın altını çizmek gerekir; o da siyasal merkezin karar alma süreçlerindeki güçlü konumunu paylaşması ve yönlendirmekten kontrol etmeye doğru bir değişime yönelmesi gereğidir. Kısaca Türkiye pratiğinde işadamı örgütleri, ancak yarışmacı eğilimleri doğrultusunda harekete geçirilebildikleri ölçüde otoriter eğilimlerinden ve merkezi önceleyen davranış kalıplarından ve çatışmacı karakterlerinin doğuracağı olumsuz sonuçlardan arınabilirler.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ